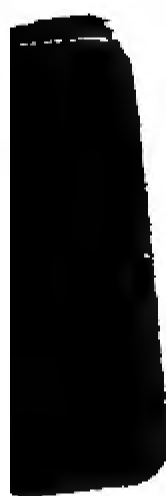
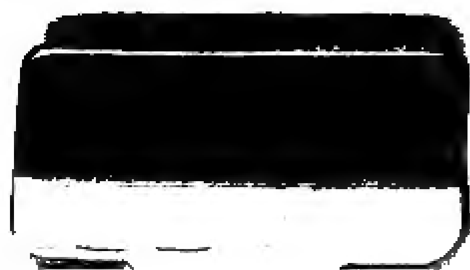

TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE.

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN
EN WETENSCHAPPEN.

ONDER REDACTIE

Dr. J. BRANDES

EN

Mr. J. H. ABENDANON.

DEEL XXXIV.

BATAVIA.
ALBRECHT & RUSCHE.

's HAGE.
M. NIJHOFF.

1891.

TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE.

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

ONDER REDACTIE

Dr. J. BRANDES

EN

Mr. J. H. ABENDANON.

DEEL XXXIV.

AFLEVERING I.

BATAVIA.
ALBRECHT & RUSCHE.

's HAGE.
M. NIJHOFF.

1890.

INHOUD:

Bladz.

Bladz.

PHILIP CARTERET

IN

NEDERLANDSCH-INDIË

[1767—1768]

DOOR

MR. J. A. VAN DER CHIJS.

Betrekkelijk zeldzaam zijn de gebeurtenissen, in de 17e en 18e eeuwen binnen de grenzen van het tegenwoordige Nederlandsch-Indië voorgevallen, wier beschrijving, zoowel aan officiëele, van dienaren der Oost Indische Compagnie afkomstige stukken, als aan bescheiden, door geene dienaren dier Compagnie opgesteld, kan getoetst worden.

Gewoonlijk is men verplicht uitsluitend te zien door den dikwerf meer of min gekleurden bril van de Oost-Indische Compagnie; en hoe onjuist daardoor nu en dan de voorstelling, welke men van eenige zaak of feit verkrijgt, worden moet, zulks behoeft voorzeker geen betoog.

Eenzijdigheid valt alsdan bijna niet te vermijden.

Met te meer ingenomenheid nam ik daarom in handen het toevallig aangetroffen verhaal eener reis rondom de wereld van den Engelschman, P. Carteret, op wiens lotgevallen in Nederlandsch-Indië eenige, in het Bataviasche archief bewaarde officiëele stukken betrekking hebben [1]).

[1]) Het verhaal dier reis is niet door Carteret zelf, maar door J. Hawkesworth volgens gegevens van Carteret opgesteld. Wegens gemis van het Engelsche

Gelegenheid tot het toepassen van de gulden spreuk: *audi et alteram partem*, bood zich alzoo in casu ruimschoots aan; en die gelegenheid meende ik niet onbenut te mogen voorbijgaan, — ook niet, omdat het verhaal van Carteret's verblijf in Indië eene kenschetsende bijdrage is tot de geschiedenis der Nederlanders aldaar in de laatste helft der vorige eeuw.

Het resultaat mijner bevindingen is het volgende.

Op den 22sten Augustus 1766 scheepte zich te Plymouth als commandant in aan boord van de koninklijke Engelsche marine „sloop", the Swallow, kapitein Philip Carteret, die nauwelijks drie maanden te voren van eene reis rondom de wereld in Engeland was teruggekeerd.

De Swallow — een vaartuig, dat reeds gedurende een dertigtal jaren dienst had gedaan, — was gewapend met 14 stukken en voor deze reis bemand met een luitenant, 22 dek-officieren en 90 matrozen, doch overigens voor een langen tocht ten eenen male onvoldoend uitgerust.

Toen Carteret met dit gebrekkige schip in zee stak, was hem slechts bekend, dat hij een ander Engelsch oorlogschip, „the Dolphin", commandant Wallis, moest vergezellen; maar waarheen, zulks bemerkte hij eerst den 12den September 1766, toen Wallis hem bij Madera eene copij van zijne instructie ter hand liet stellen.

In straat Magelhaen aangekomen, gaf Carteret aan Wallis in overweging de Swallow, als ongeschikt voor eene reis door de Zuidzee, naar Engeland terug te zenden en zelf als onder-bevelhebber op de Dolphin over te gaan; maar Wallis, die zich toenmaals stipt aan zijne instructie wenschte te houden, wilde van die schikking niets weten.

Op den 11den April 1767, aan den westelijken uitgang

origineel heb ik mij moeten behelpen met de Fransche vertaling, in 1774 te Amsterdam uitgegeven, en was dientengevolge verplicht nu en dan in het Fransch te citeren, wat wel zoo eigenaardig Engelsch zoude luiden.

van straat Magellaen, verloor Carteret de Dolphin, die zich — in weerwil van de bewuste instructie — om het lot van de slecht zeilende Swallow verder niet bekommerde, uit het gezicht, zonder dat eene rendez-vous-plaats was afgesproken; en nu sukkelde Carteret, na reeds meer dan zeven maanden op zee te zijn geweest, aan eigen, geheel onvoldoende middelen en krachten overgelaten, gedurende nog 247 dagen en nachten westwaards voort, hier en daar een bewoond of onbewoond eiland aandoende, totdat hij eindelijk, in den avond van den 16den December 1767, op ongeveer vier mijlen van Makasar ten anker kwam.

Alwie het verhaal dezer langdurige, schier eindelooze reis heeft gelezen, begrijpt, in welken toestand de Swallow zich toenmaals bevond. Er was nagenoeg geen eten meer aan boord en wat er nog eetbaar te vinden was, liet aan deugdelijkheid alles te wenschen over. Voor zoo verre de bemanning niet verdronken, vermoord of op andere wijze om het leven was gekomen, was deze òf ziek òf uitermate verzwakt en afgebeuld. Het schip zelf was door wurmen doorknaagd, lek en schier onhandelbaar; het tuig versleten en grootendeels vergaan. In één woord, de Swallow verkeerde in een allertreurigsten, in hooge mate hulpbehoevenden toestand.

Te Makasar voerde toenmaals, sedert den 4den Juli 1767, de Raad extra-ordinair van Indië, David Boelen, als gouverneur het bewind, in vereeniging met den politieken raad aldaar, bestaande uit:

Bernardus van Pleuren, opperkoopman, secunde;

Frederik Willem Hendrik van Blijdenberg, koopman, fiscaal;

Jan Hendrik Voll, onder-koopman, ontvanger en licentmeester;

Jan Anthonie Ravensberg, onder-koopman, soldij-boekhouder;

Adriaan Lokman, onder-koopman, winkelier;

Matthijs Peters, kapitein, kommandant;

Joseph Smoder, onder-koopman, secretaris van politie en kassier [1].

Niet onbelangrijk zoude 't zijn nopens het karakter, de ontwikkeling, enz. van die personen, vooral van den gouverneur, het een en ander hier mede te deelen, omdat daardoor waarschijnlijk veel van hetgeen volgt verklaard zoude worden, maar gegevens daartoe ontbreken schier alle. De geschiedenis der Nederlanders in Indië gedurende de beide voorgaande eeuwen is wel met talloos vele personen-namen vervuld, maar karakter-schetsen, ja zelfs oppervlakkige biographiën van de dragers dier namen zijn zeldzaamheden.

Wij weten dus niet, wat voor een man Boelen was, welk karakter van Pleuren bezat, hoeveel of weinig van Blijdenberg ontwikkeld was, enz.

Maar wèl weten wij, dat Boelen c. s. hadden kunnen en moeten weten, hoe slechts zes jaren te voren Heeren XVIIen, op verzoek van den Engelschen gezant te 's Hage, aan de Indische Regeering hadden voorgeschreven, dat Engelsche oorlogschepen, bij aankomst in Indië en bij gebrek aan scheeps- of andere behoeften, op hun verzoek, met het benoodigde moesten worden geriefd [2].

---

[1]) Als eene curiositeit wordt hier aangeteekend, dat de gouverneur Boelen reeds den 8sten Maart 1767 te Makasar aankwam en alzoo vier maanden werkeoos aldaar vertoefde. Gedurende al dien tijd bestond voor zijn voorganger, C. Sinkelaar, geene voegzame gelegenheid om naar Batavia te gaan.

[2]) Missive van Heeren XVII aan de Indische Regeering dd. 9 April 1761. Volgens dit schrijven had bedoelde minister plenipotentiaris aan Heeren XVIIen o. a. gevraagd, »of wel wy ons versekert houden, dat op de etablissementen van de Nederl: Compagnie in Indiën aan de scheepen van zyn Groot Brittannische Majesteit werd gegeven de hulpe en bystand, die dezelve met reeden kunnen vraagen van getrouwe vrienden en bondgenooten; en hebben wy in voldoeningh aan het voors: versoek niet willen afzyn UE. ten overvloede aan te schryven de scheepen van hoogst gem: zyne Majesteit, die gebrek aan scheeps- of andere behoeftens mogten hebben, op hun verzoek met het benodigde te doen gerieven, in so verre zulks zal kunnen worden gedaan zonder eyge ongerief en behoudens de neutraliteit, die wy willen, dat stiptelijk zal worden in agt genomen tusschen de oorlogende mogentheeden". — In hunnen brief van 11 November 1762 voegden Heeren XVIIen hieraan toe: »onze intentie geenzints is geweest

Boelen c. s. kenden echter dat voorschrift niet; of — zoo zij het gekend hebben — handelden, alsof het voor Makasar niet gold. In allen gevalle begingen zij eene onvergeefelijke fout door het niet dadelijk op de Swallow toe te passen, al ware 't op eigen gezag en verantwoordelijkheid. — Van internationale beleefdheid hadden zij blijkbaar geen begrip.

De politieke toestand van Zuid-Celebes was omstreeks de jaren 1767 en 1768 zoo gunstig, als de Compagnie dien in de gegeven omstandigheden kon verlangen. Gedurende meer dan eene kwart eeuw rustte aldaar het zwaard in de schede, zoodat de verschijning van een vreemdeling in de wateren van Celebes geene aanleiding behoefde te geven tot ongerustheid, noch tot het nemen van buitengewone maatregelen.

Nadat Carteret in de nabijheid van Makasar het anker had laten vallen, kwam 's avonds laat [omstreeks 11 uur] een ongenoemd Hollander, door den gouverneur gezonden, aan boord om te onderzoeken, welk schip het vreemde, van den wal geziene vaartuig was.

Vernemende, dat de Swallow tot de koninklijke Engelsche marine behoorde, ontstelde die Hollander niet weinig. Want, zooals hij terecht opmerkte, nog nooit was een Engelsch oorlogschip ter reede Makasar geweest en al dadelijk kwam hem de verschijning daarvan te dier plaatse suspect voor, — eene qualificatie, welke in den Compagnie's tijd, zoowel voor personen, als voor zaken, gewoonlijk fatale gevolgen had.

Hij maakte geen gebruik van de uitnoodiging van Carteret om in de kajuit af te dalen, maar verliet toch het schip oogenschijnlijk als goed vriend.

Met het aanbreken van den 17den December 1767 gaf Carteret aan zijn luitenant, E. Gower, den navolgenden brief, met last dien brief persoonlijk aan den gouverneur van Ma-

zulks [de aan Engelsche oorlogschepen te verleenen hulp] verder te extendeeren, dan tot zodanige behoeftens, als zonder dewelke gem: scheepen niet door de see zouden kunnen geraken of hunne rys vervorderen".

kasar te overhandigen, tenzij redenen van overwegenden aard zulks onmogelijk of minder wenschelijk maakten.

To His Excellency the Governor of Macasser.

Sir,

The purpose of this is to acquaint Your Excellency of the arrival of one of His Britanic Majesty's ships, which I have the honour to command, in the Port of Macasser, forced in by stress of weather; the ill state of health of the ship's company, and unable to keep the seas any longer, having mist of our passage to Batavia, after much hard larbour to little purpose against the Westerly monsoon; and being in much want of refreshments after a very long sea voyage, I hope Your Excellency will allow me the liberty of your Port, and to get those necessary refreshments, till I can get to Batavia.

The bearer of this is my Lieutenant, who will acquaint Your Excellency with any particulars that may be desired.

I have the honour to subscribe my self [till I have the pleasure to do it personally]

Your

Excellency's

Most humble, most obedient servant

Ph. Carteret.

On board His Majesty's ship Swallow,
the 17th December 1767 [1]).

Toen Gower met zijne sloep het strand vóór Makasar bereikt had, belette men hem en de zijnen te landen, weshalve hij weigerde den brief aan een bode af te geven.

Nadat de gouverneur hiervan onderricht was, zond deze den havenmeester [sjahbandar] Voll en den fiscaal van Blijdenberg naar de sloep om den brief af te halen, welke ge-

[1]) Het origineel van dezen brief berust in het Bataviasche archief. De korte inhoud daarvan, opgenomen in het verhaal van Carteret's reis, stemt volkomen met het origineel overeen.

qualificeerde dienaren der Compagnie aan Gower mededeelden, dat hij den brief niet zelf aan den gouverneur kon overhandigen, omdat deze ziek was. Intusschen verleende de gouverneur Boelen volgens het geheime dagregister van Makasar op dienzelfden dag [17 December 1767] gehoor aan gezanten van den vorst van Goa.

Gower, natuurlijk niet bemerkende, dat hij bedrogen werd, gaf den brief aan de genoemde heeren over en moest vervolgens gedurende vijf uren in zijne opene sloep, blootgesteld aan al de hitte eener tropische zon, op antwoord wachten, zonder dat hij aan zijne manschappen, noch aan zich zelven eenige lafenis kon verschaffen, doordien niemand hem mocht naderen.

Eindelijk kwam het lang verbeidde antwoord — nog wel mondeling — luidende, dat de gouverneur twee personen naar de Swallow zoude zenden om zijne beslissing kenbaar te maken.

Onderwijl had Gower buitengewoon veel drukte aan den wal en op de reede waargenomen, o. a., dat met de meeste haast allerlei vaartuigen werden gewapend.

Het Makasaarsche bestuur stelde zijn antwoord kennelijk zoo lang mogelijk uit ten einde tijd te winnen om de plaats in verdedigbaren staat te brengen, — eene poging echter, zóó onbeduidend, dat Carteret in zijn journaal schreef: „je crois pourtant que nous l' aurions emporté sur toutes „leurs forces maritimes, si l' équipage avait été bien por„tant". — Aan het overweldigen van de *forces terrestres* [het fort Rotterdam cum annexis] dacht hij natuurlijk niet.

Ontevreden over het lang uitblijven van de sloep, wilde Carteret gebruik maken van den inmiddels doorgekomen zeewind om alvast met zijn schip dichter bij Makasar te komen; maar doordien zijne beste matrozen afwezig waren, kon hij met zijne overige, verzwakte en zieke manschappen zelfs het kleine anker, waarvoor hij geankerd lag, niet uit

den grond winden en was alzoo verplicht met zijn schip te blijven, waar zich dat bevond.

Nauwelijks was Gower aan boord terug en had verslag gedaan van zijn wedervaren, of de vaandrig, Alexander le Cerff, en de klerk Douglass meldden zich aan om een in de Hollandsche taal geschreven brief van den gouverneur aan Carteret te overhandigen.

Behalve de brengers, kon niemand aan boord dien brief lezen en verstaan, weshalve Douglass zich genoodzaakt zag dat stuk zoo goed, als 't ging, in het Fransch te vertalen; hij toch was de Engelsche taal niet machtig, maar Carteret verstond redelijk goed Fransch

Dit schrijven, — hetgeen verloren is gegaan, maar voldoende gekend wordt uit het reisverhaal en uit den hieronder volgenden brief van Carteret — bleek hoofdzakelijk in te houden den last om onmiddellijk te vertrekken en nergens elders op de kust van Celebes te ankeren, noch aan wal te komen; alles op grond van contracten, door de Oost-Indische Compagnie met Celebesche vorsten gesloten. Maar in die contracten komt niets voor, wat in casu van toepassing was. Wel heeft de Compagnie in verscheidene dier contracten bedongen, dat Celebesche vorsten geene vreemde schepen in *hunne* havens zouden toelaten, maar omgekeerd heeft de Compagnie zich nooit verbonden vreemde schepen uit *hare* havens te weeren. Een dergelijk beding zoude volkomen overbodig geweest zijn en lag ook niet in den geest der Compagnie, die wel zorgde zich zelve, zoo min mogelijk, door contracten de handen te binden. Het is schier ondenkbaar, dat de gouverneur Boelen c. s. dit verschil niet ingezien zouden hebben, weshalve moeielijk anders dan aan eene opzettelijke verdraaijing van de waarheid hunnerzijds kan gedacht worden.

Welken indruk de brief van den gouverneur op Carteret moet gemaakt hebben, laat zich begrijpen. Ware hij flink en gezond geweest en hadde hij over eene eveneens flinke en gezonde equipage te beschikken gehad, dan zoude hij ongetwijfeld aan den gouverneur Boelen en diens satellieten

geleerd hebben, hoe op eene bevriende reede een Engelsch oorlogschip behoort behandeld te worden. Hij toch was allezins de man om zich recht te verschaffen, waar hij geen recht kon krijgen. Maar zelf ziekelijk en verstoken van alle hulpmiddelen ter volvoering van hetgeen hij onder gunstiger omstandigheden gedaan zoude hebben, moest hij wel een nederigen, ootmoedigen toon aanslaan.

Hij wees le Cerff en Douglass op den ongelukkigen toestand zijner manschappen; op de dringende noodzakelijkheid van ververschingen; op het karakter van zijn schip; op de tractaten, tusschen Nederland en Engeland gesloten; ja zelfs op de eerste regelen van het natuurrecht.

Maar de afgevaardigden, voor wie misschien een goed deel van Carteret's argumenten te geleerd was, herhaalden telkens het hun vermoedelijk voorgehouden lesje, dat, ingevolge pertinente bevelen van superieuren, geen vreemd, Europeesch schip ter reede Makasar mocht komen.

In rechtmatigen toorn hierover ontstoken, zeide Carteret eindelijk, dat, als men hem niet spoedig en afdoende hielp, hij, zoodra de wind zulks zoude toelaten, vlak voor de stad ten anker zoude komen. Mocht ook dit niet baten, dan zoude hij zijn schip op strand zetten en, liever dan door gebrek en ellende weg te kwijnen, onder de kanonnen van het fort Rotterdam een snellen dood zoeken.

Ook voegde hij er bij, „qu' après avoir vendu nos vies aussi „chèrement que nous pourrions, je les couvrirais d' infamie, „pour avoir reduit un ami et un allié à une si terrible extrémité".

Dergelijke taal was men te Makasar niet gewoon. Zij maakte dan ook indruk op le Cerff en Douglass, die Carteret bezwoeren geen gevolg aan zijn voornemen te geven, vóór dat hij een tweeden brief van den gouverneur Boelen zoude ontvangen hebben

Na eenig tegenspreken willigde Carteret hun verzoek in, onder voorwaarde, dat die tweede brief aan hem bezorgd moest zijn, vóór dat den volgenden dag de zeewind doorkwam. Zijn treurige toestand gedoogde geen langer uitstel

Ook gaf hij aan le Cerff en Douglass den volgenden, in originali nog voorhanden brief mede:

To His Excellency the Governour of Macasser.

Sir,

I have the honour of Your Excellency's letter of this day's date, in answer to mine, and by the assistance of the gentlemen and the bearer, who was kind enough to interpret it me, understand Your Excellency forbids me the port, and order me instantly to depart. I have now the honour to acquaint Your Excellency of my incapacity to obey, by reason already mentioned in my letter of this morning; and as I imagine from Your Excellency's letter, that You have not understood that I am a king's ship, forced in by the stress of weather, and sickness of my ships Company, and other bad state of my ship, and not able to keep the seas any longer. — And as Your Excellency mentions some agreements between the Company and the Princes or kings of this country: I am now to acquaint Your Excellency, that I am not come here to have any communication with them, but under greatest necessity am forced, bij reason as before said, to came, as I do, put my self under Your Excellency's protection, as a Governour for Their High Mightinesses, the States of Holland. I now flatter my self, that from the report [and of the miserable condition of my ship's company], which the two gentlemen Your Excellency has been kind enough to send me, will be able to make to Your Excellency; and the unavoidable necessity I am under, to make some stay till my ship's company are refreshed, and the season of the year will permit me to sail away for Batavia or Europe. And therefore I must beg Your Excellency will order me those very much wanted and necessary refreshments, and order me an able pilot to put my ship in safe anchorage, to shelter her from the approaching violence

of the bad weather, which is coming on. I make no doubt of Your Excellency 's being convinced of all these great necessity's, and will allow me those friendly assistances which, besides the agreements of Treaties, humanity dictates.

I have the honour to be Your
Excellency's
most humble and most obedient servant,
Th. Carteret.

On board His Britanic Majesty 's ship
Swallow 17th December 1767.

Aan het eenige, bewaard gebleven exemplaar der Makasaarsche resolutiën ontbreken door een fataal toeval de resolutiën, genomen tusschen den 9en October 1767 en den 25sten Januari 1769. Evenmin zijn in het Bataviasche archief Makasaarsche brieven van die jaren aanwezig [ook niet in het archief te Makasar], weshalve het onmogelijk is in bijzonderheden na te gaan, wat gedurende het verblijf van Carteret ter reede Makasar door den gouverneur Boelen c. s. in rade van politie is besloten.

Feiten spreken echter meestal duidelijker dan langdradige resolutiën en missives; en zoo blijkt uit alles, wat omtrent Carteret's verblijf bij Makasar bekend is, dat men zich aan wal vooral niet haastte en, naar het schijnt, door eene soort van paniek bevangen, zijn toevlucht nam tot allerlei kinderachtige en kleingeestige maatregelen.

Meer dan 24 uren liet men Carteret en de zijnen, die ondertusschen gebrek leden, op den bovenbedoelden, tweeden brief wachten, hoewel men toen reeds wist te doen te hebben met iemand, die uit wanhoop het uiterste zoude wagen, en hoewel de afstand tusschen den wal en de Swallow geen overwegend bezwaar tegen het verleenen van spoedige hulp opleverde.

Schier onbegrijpelijk zijn die langzaamheid, dat aanhou-

dend talmen, tenzij men mag aannemen, dat het toenmalige bestuur te Makasar een treurig, zeer treurig bestuur was.

Dat bestuur wist, hoezeer onmiddellijke hulp aan boord van Carteret's schip dringend vereischt werd; en toch zond het geene hulp, integendeel verbood het verleenen van hulp. Het wist, dat Carteret met zijne zieke matrozen zoo goed als weerloos was; en toch behandelde men hem, als ware hij een brutale vrijbuiter.

Had dit bestuur zijne rol consequent volgehouden, dan zoude het nog eenig respect voor zijne, zij 't ook verkeerde, overtuiging kunnen afdwingen. Maar nauwelijks bespeurde het Makasaarsche bestuur, dat de bedreiging van Carteret ernst begon te worden, of het veranderde geheel van houding.

Vrees en angst zijn gewoonlijk slechte raadgevers en waren zulks ook in dit geval. Eerst verleidden die raadgevers het Makasaarsche bestuur tot het nemen van besluiten, welke men van barbaren, maar niet van meer of min beschaafde Europeanen zoude verwachten [1]); later dwongen die raadgevers tot inconsequentiën, waardoor het Makasaarsche bestuur zich belachelijk maakte.

De vrees, welke kennelijk dit bestuur bezielde, had het moeten nopen alles aan te wenden, wat Carteret gelegenheid tot een spoedig vertrek had kunnen geven; maar men belette hem te vertrekken door hem niet te helpen.

Die vrees moet wel erg geweest zijn; want zij benevelde het verstand van het Makasaarsche bestuur zoozeer, dat zulks niet schijnt ingezien te hebben, hoe Carteret, al streed hij als een wanhoopige, toch niet het fort Rotterdam, dat in vrij goeden toestand verkeerde, met zijne zieke matrozen zoude ingenomen hebben.

En niets gaf aan het Makasaarsche bestuur recht om te veronderstellen, dat de Swallow, een oorlogschip eener bevriende natie, met kwade bedoelingen ter reede was verschenen.

Achterdocht — eene der voornaamste van de vele, treurige

---

[1]) Carteret was door de wilden van Otaheite beter ontvangen dan door het Europeesche bestuur te Makasar.

eigenaardigheden der Oost-Indische Compagnie — was bij hare dienaren tot in merg en been doorgedrongen. Carteret was „suspect"; en nu kon hij geen waarheid meer spreken, nu was hij een vijand.

In den vroegen morgenstond van den 18den December 1767 staken twee vaartuigen van den Makasaarschen wal om op korten afstand van de Swallow, aan stuur- en bakboordzijde, te ankeren, t. w. eene met acht kanonnen gewapende sloep (?) en eene ten oorlog uitgeruste padoeakan, beide met een aantal soldaten aan boord [1]).

[1]) In het geheime dagregister van Makasar leest men op bovengenoemden datum nopens die vaartuigen het volgende: »Sond zyn Ed. Agtb. den oppertolk na den koning van Bony, den ondertolk Bartels na den koning en ryxbestierder van Goa en den ordinaire sendeling, Daeeng Mandjarekie, na Tello, ten eynde bekend te maaken, dat een vreemd schip op de buyten rheede was ten anker gekomen, weshalven so vriendelyk als ernstig liet versoeken, dat Haar Hooghedens aan hare onderdanen ten scherpsten wilde laten interdiceeren, dat gene haar zoude hebben te verstonten, desen bodem op een quart myl waters na te passeeren, veel min daar aan boord varen, eenige de allerminste grieflykheid te bewysen of correspondentie te houden; en dat zyn WelEd, teneynde zulx finaal te beletten, twee wel gearmeerde wagtbarken af en aan dien batter [*sic*] soude laten leggen, met volslagen ordre, dat, ook wie, onderstaan mogt daar aan boord te willen varen, de sodanige zulx te beletten en by onwilligheyd of tegenkanting die te vermeesteren, gevangen te neemen of in den grond te schieten; insterende teffens hare stranden, so by dag als nagt, te willen laten bewaken om in cas iemand deser vreemdelingen clandestin aldaar mogte aan land stappen, deselve direct gevangen te nemen en herwaarts te zenden, terwyl zyn WelEd teffens hier omtrent bereets de vereyschte maatregulen genomen en last gegeven had om de boorden van 's E. Comp[s] limiten allerwegen hier omstreeks continueel te laten bewaken en bekruyssen, meestendeels tot verhindering van overlast, bevyliging en gerustheyd van 's E. Comp[s] hierom streeks leggende bondgenoten.

Die vorsten lieten voor dese getrouwe waarschouwing bedanken, onder belofte van hare onderhorige op de nadruckelykste wyse en in de naauwste zin volgens zyn Ed[s]. begeerte in ordre te sullen houden onder bedryging van straffe aan lyf en goed, zeggende Bonys koning daarby afzonderlijk zulx voor de overtreders zelfs tot hare wyven en kinderen te zullen uytstrecken, pryzende zy alle de goede en voorzigtige maatregulen, hier in genomen, waarin zy volkomen berusten, versoekende, onverminderd, dat zy haar buyten des daar van genoegsaam versekert hielden, dat zyn WelEd: Agtb. wilde bewerken dien vreemdeling dese cust spoedig quam te verlaten, terwyl so een ongewoon besoek vry veel bedenking en commotie onder den gemeenen man verwekte".

Carteret zond zijne sloep naar die vaartuigen om ze te praaijen; maar, wat de Engelschen ook vroegen of riepen, niemand antwoordde.

Tegen den middag, toen de zeewind doorkwam, liet Carteret het anker lichten en zeilde in de richting van de stad, vast besloten om, indien hij aangevallen mocht worden, zich zoo goed mogelijk te verdedigen.

De beide vaartuigen lichtten ook hunne ankers, volgden de Swallow, maar deden overigens niets.

Al voortzeilende, ontmoette Carteret een sierlijk vaartuig, waarop zich, nevens een troep muzijkanten [slaven], eenige bedienden van de Compagnie bevonden [1]).

Deze bedienden riepen aan Carteret toe, dat zij door den gouverneur gezonden waren om hem een brief te overhandigen, maar niet aan boord van de Swallow zouden komen, voordat dit vaartuig op nieuw ankerde.

Carteret liet daarop onmiddelijk de zeilen strijken en het anker vallen, waarna op de Swallow overstapten de fiscaal van Blijdenberg, de havenmeester Voll, de licentmeester J. H. Voll en de klerk Douglass, die bij monde van laatstgenoemde aan Carteret hunne verwondering te kennen gaven, dat hij onder zeil was gegaan, en vroegen, wat hij voornemens was te doen.

Carteret antwoordde met nagenoeg dezelfde bewoordingen, als hij vroeger tegen le Cerff en Douglass had gebruikt.

Men gaf hem gelijk, maar merkte toch op, dat hij zich te zeer gehaast had.

Carteret voerde hiertegen aan, dat hij gedurende den afgesproken tijd had gewacht, maar niet langer wachten kon, noch wilde.

Deze passage is het eenige, wat in het Makasaarsche dagregister omtrent de Swallow voorkomt.

[1]) Die muzijkanten aan boord van een vaartuig, dat eene soort van doodvonnis overbracht, zijn karakteristiek. — Lichtzinniger kan 't moeijelijk. De Makasaarsche bedienden beschouwden kennelijk de hun opgedragen commissie als een plaisir-tochtje, dat eenige afwisseling bragt in hun eentoonig leven aan den wal.

Na eenige verontschuldigingen over hun lang uitblijven boden de gecommitteerden twee schapen, een pas gedood hert, eenige kippen, vruchten en groenten aan Carteret, „pour me prouver qu'on avoit accordé ce que je désirois".

Maar het geleek er niets naar. Het geschonkene was slechts de aalmoes, waarmede men zich van een lastigen bedelaar tracht te bevrijden. Doch om aalmoezen was 't Carteret niet te doen; hij verlangde geene geschenken.

De tweede brief van den gouverneur, dien de gecommitteerden vervolgens aan Carteret overhandigden, was een echo van den eersten.

Op nieuw luidde het bevel van den gouverneur en den raad te Makasar: „onmiddellijk vertrekken".

Wederom teleurgesteld, betoogde Carteret, dat het koopen van ververschingen voor zijn schip niets gemeen had met verboden handel; dat de Swallow geen koopvaarder, maar een oorlogschip eener bevriende natie was, enz., enz.

Al zijne welsprekendheid hielp echter niets. Verschillende voorstellen werden hem door de gecommitteerden gedaan, welke hij telkens moest verwerpen, omdat deze alle zijn vertrek vóór het begin van de Oostmousson beoogden.

Ten einde raad toonde eindelijk Carteret aan de gecommitteerden het lijk van een 's morgens ten gevolge van uitputting gestorven matroos, welk schouwspel een diepen indruk op de gecommitteerden maakte.

Nu eerst schijnen zij ingezien te hebben, hoe groot gebrek aan boord geleden werd; hoe nijpend de toestand aldaar was.

Ernstig vroegen zij aan Carteret, of hij bij de specerij-eilanden, Ternate, Ambon en Banda, was geweest. Maar op een toon, zooals alleen de waarheid sprekende man kan aanslaan, ontkende Carteret zulks; en men geloofde hem. Hij was er werkelijk niet geweest.

Een zwaar pak was daarmede van het hart dier echte Compagnie's dienaren gevallen. Want het denkbeeld, dat een vreemdeling in die streken doorgedrongen en eenige van

„'s Compagnies kostelycke speceryen" machtig zoude zijn geworden, was een gruwel in de oogen dier lieden.

In dit opzicht alzoo gerustgesteld en nog vervuld met hetgeen zij even te voren hadden aanschouwd, begonnen de gecommitteerden handelbaarder te worden.

Hoewel daartoe hoogstwaarschijnlijk niet gemachtigd, vingen zij aan met op nieuw te parlementeeren, maar nu in Carteret's geest.

Hij zoude verzeilen naar eene naburige, gedurende de westmousson veilige baai; daar zoude hij aan land een hospitaal voor zijne zieken mogen opslaan; wat hij noodig had en Makasar kon opleveren, zoude hem daar toegezonden worden; een geschikte loods zoude zijn schip naar die baai brengen, enz., enz.

Carteret nam die voorstellen aan, onder voorwaarde, dat ze door den gouverneur bekrachtigd zouden worden, en overhandigde ten slotte aan de gecommitteerden den navolgenden brief.

To His Excellency the Governour of Maccasser.

Sir,

I have received the honour of Your Excellency's letter of this day 's date, by the hands of the Gentlemen Commissioners, authorized from Your Excellency to examine into the state of my complaints and necessity's; for which favour and those refreshments Your Excellency has been kind enough to send me, I return You my most humble acknowledgments. Your Excellency in the said letter still forbids me the port for reasons therein alledged of the agreement between the Company and the kings of this country, as before mentioned in Your letter of yesterday 's. I must now in consequence again repeat to Your Excellency my incapacity to obey from the ill state of health of all my ship 's company, as being incapable to navigate her for

want of man; the bad condition the ship is in, as she is very leaky from so long and perilous a voyage, as I have been in want of wood, water and provisions of all kinds; and the bad season of the year, which hinders me from getting in to any other port. Therefore from all those innumerable and unavoidable necessitys I lay under, I am obliged and necessiated to make some stay to refresh my ship's company, repear my ship and to wait till the season of the year will be fit to navigate her for Batavia or any other port. I therefore must again intreat Your Excellency's protection as Governour of this country for Their High Mightinesses the States of Holland and Allies of the king of Great Britain, my Master, and settled in a reciprocal manner by treaties for kings ships under such or the like circumstances. And as unavoidably I and the ship and company must all perish, if we should be obliged to go to sea, which God forbid, I therefore must again repeat that I entirely put myself under Your protection; and if Your Excellency will not allow me the necessary assistance under all these shocking, unavoidable necessitys, that I and all my people must perish in Your port, if Your Excellency does not allow me the liberty to secure my ship in some safe anchoring place against the violence of the bad weather that is coming on; and therefore hope, that in case the ship be drove on shore, You will be pleased [should I or any of my people be still alive and escape the danger] at least to allow us the treatment You would allow to a Christian enemy.

I have the honour to be Your

Excellency's

Most humble, most obedient servant,

Ph. Carteret.

On board His Britannic Majesty's ship Swallow;

18th December 1767.

This letter [on the other side] was translated into French

by me and the Governour's secretary [on board here] to the best of our capacity and send to the Governour that day.

Ph. Carteret [1]).

Nadat op die wijze de zaken, waarvoor de gecommitteerden aan boord van de Swallow kwamen, afgedaan waren, vroeg Carteret hun, wat toch die twee gewapende vaartuigen te beteekenen hadden, welke aan weerszijden van zijn schip post hadden gevat.

Het antwoord luidde, dat die vaartuigen de Swallow tegen aanvallen van inlanders moesten beschermen.

Maar zoodanige bescherming was op de reede Makasar, waar sedert eene eeuw geen Europeesch vaartuig was aangevallen, geheel overbodig. Boven hebben we dan ook uit het dagregister gezien, dat de vaartuigen moesten dienen om alle gemeenschap met de Swallow af te snijden en derhalve, wel verre van hulp te verleenen, juist het omgekeerde beoogden.

Carteret noodigde de gecommitteerden uit in zijne kajuit een lunch te gebruiken, maar waarschuwde vooraf, dat niet anders dan bedorven zoutvleesch en beschimmelde scheepsbeschuit kon aangeboden worden.

De gecommitteerden, die naar dergelijke kost weinig trek gevoelden, stelden aan Carteret voor het eten, hetgeen zij aan boord van hun vaartuig hadden laten klaar maken, door hunne slaven te doen afhalen, — een voorstel, dat zeer in den smaak viel van Carteret, die op deze wijze eindelijk, na maanden en weken, een behoorlijk maal mocht genieten.

Bij het vertrek van de gecommitteerden salueerde hen de Swallow met negen schoten.

Den volgenden morgen [19 December] kwam de Sjahban-

[1]) De origineele stukken zijn in het archief te Batavia aanwezig, zoowel de Engelsche, als de Fransche tekst, welke laatste vrij curieus is. De kennis van de Engelsche taal schijnt toenmaals te Makasar al heel gering geweest te zijn.

dar berichten, dat de gouverneur en raad de aanbiedingen, daags te voren door de gecommitteerden gedaan, hadden bevestigd, en beloofde aan Carteret, op diens verzoek, aan wal [waarheen Carteret niet gaan mocht] te beproeven diens wissels op het Engelsche gouvernement te verzilveren.

'sAvonds, tegen 8 uur, moest echter de Sjahbandar aan Carteret mededeelen, dat hij geene koopers voor de wissels had kunnen vinden; en in Compagnie's kas was, volgens hem, geen rijksdaalder meer aanwezig, zoodat het bestuur niet kon helpen [1]); particulieren en anderen hadden geene betalingen in Engeland te doen, weshalve dezen Carteret's wissels niet konden gebruiken. Hij gaf echter de verzekering, dat te Bonthain, waarheen Carteret moest verstrekken, de geldkwestie in orde zoude komen, doordien de resident aldaar, de onder-koopman Sergius Swellengrebel, familie-betrekkingen in Engeland had en voornemens was in het volgende jaar naar Europa terug te keeren.

Eerst in den namiddag van den 20sten December bracht Douglass aan boord van de Swallow het schriftelijke bewijs, dat de gouverneur en raad zich met de meerbedoelde aanbiedingen hadden vereenigd, waarna spoedig de vaandrig, le Cerff, de secretaris van den politieken raad, Smoder, en een loots zich op de Swallow inscheepten, — le Cerff als kommandant van de soldaten, welke in twee vaartuigen de Swallow zouden volgen en bewaken; Smoder als dwarskijker [volgens Carteret] om toe te zien bij hetgeen te Bonthain mocht gebeuren.

Met het aanbreken van den dag verzeilde de Swallow den 21sten December naar Bonthain, vergezeld door de wacht-

---

[1]) Te vergeefs is gezocht naar Makasaarsche kas-staten uit dezen tijd. De eenige, ter zake dienende opgave, welke ik heb kunnen vinden, is, dat op ult: Januari 1767 in de kleine kas aanwezig waren rijksdaalders 1181:47: 6 [Mak. resolutiën van 9 Februari 1767]. De groote kas moet derhalve toenmaals veel ruimer voorzien zijn geweest. — Het Makasaarsche bestuur wilde klaarblijkelijk niet in finantiëele relatiën met Carteret geraken, wellicht omdat in 1764 Heeren XVIIen hadden verboden »het opschieten van penningen aan vreemde natiën", — een verbod, dat echter op oorlogschepen niet van toepassing kan geweest zijn.

booten, welke dicht onder den wal hielden om alle communicatie te voorkomen.

In ruim 30 uren legde de Swallow het traject tusschen Makasar en Bonthain af, op welke laatste plaats Carteret onmiddellijk een bezoek bracht aan den gebrekkig Engelsch sprekenden resident Swellengrebel om met dezen nopens het een en ander in overleg te treden.

Eene woning in de nabijheid van het gepalisadeerde, met 8 achtponders gewapende blokhuis, de eenige versterking in die buurt, werd voor hospitaal aangewezen, waarheen Carteret zijne ergste zieken zond.

Nauwelijks waren die lieden aan wal, of...... Maar laat ik liever het woord aan Carteret geven; men zoude mij anders wellicht van overdrijving verdenken.

„Dès que nos gens furent à terre, on les mit sous une garde de trente-six hommes, de deux sergens et de deux caporaux, commandés par M. le Cert. On ne permit à aucun de nos malades de s'éloigner de plus de trente verges de l'hôpital et on ne souffrit point que les naturels du pays s'approchassent de plus près d'eux pour leur vendre quoique ce fût; de sorte qu'ils n'achetoient rien que par l'entremise des soldats Hollandois, qui abusoient honteusement de leur pouvoir. Lorsqu'ils voyoient les habitans du pays apporter des provisions qu'ils pensoient devoir convenir à nos infirmes, ils les saisissoient d'abord et demandoient ensuite le prix. Le soldat ne faisoit guères attention au prix du vendeur; il les payoit ce qu'il jugeoit à propos, c'est-à-dire une somme qui étoit à peine le quart de leur valeur. Si le pauvre campagnard s'avisoit de témoigner quelque mécontentement, il le satisfaisoit bientôt en tirant son grand sabre et en espadonnant par dessus sa tête. Cet expédient suffisoit toujours pour appaiser les plaintes et renvoyer tranquillement l'offensé; ensuite le soldat vendoit ce qu'il avoit ainsi acquis quelquefois

à plus de mille pour cent de profit. Ces procédés étoien si cruels envers les naturels du pays et si injurieux à nôtre égard que j'en fis des plaintes au résident, à le Cerf et au secrétaire. Le résident reprimanda les soldats d'une manière convenable; mais sa harangue produisit si peu d'effect, que je ne pus m'empêcher de soupçonner que le Cerf connivoit à ces pratiques et en partageoit les avantages [1]). Je le soupçonnois aussi de vendre de l'arrack à mes gens; je m'en plaignis sans obtenir de réparation. Je savois d'ailleurs que ses esclaves étoient occupés à acheter au marché des choses que sa femme nous vendoit ensuite deux fois plus qu'elles ne lui avoient couté. Les soldats se rendirent coupables de plusieurs autres délits: chacun d'eux, à son tour, devoit procurer des provisions pour toute la garde et il s'acquittoit ordinairement de cette fonction en allant dans la campagne avec son fusil et un sac. L'honnête pourvoyeur n'étoit pas toujours content de remplir son sac; un d'eux prit, sans autre cérémonie, un jeune buffle qui appartenoit à des paysans; ses camarades n'ayant pas du bois tout prêt pour le faire cuire, ils abattirent pour cela quelques-unes des palissades du fort. Lorsqu'on me rapporta cette nouvelle, je la regardai comme si extraordinaire, que j'allai à terre pour voir la brèche, et je trouvai les pauvres noirs occupés à la réparer".

Zonder twijfel eene schets naar het leven; tevens een middel ter verklaring, waarom de Oost Indische Compagnie bij de inlanders van Zuid-Celebes wel in groote vreeze, maar in weinig achting stond.

Gebruik makende van eene toevallige gelegenheid tot het verzenden van brieven naar Makasar, schreef Carteret den dag na zijne komst te Bonthain aan Douglass den volgenden, curieusen brief:

---

[1]) Verg. het voorkomende in Nederlandsch Indisch Plakaatboek, deel II, bladz. 196 en 358 over „schacheryen" van officieren met hunne manschappen.

à bord de la fregade de sa majesté Britanique le Swallow, a la rade de Bonthain ce 23 December 1767.

Monsieur.

Janbrasse lopportunité de loccasion qui ce pressant par mynheer Jacob Heeren qui retourn à Maccasser [1]), de vous assurer avec quelle sensibilité je suis touché davoir eté loccassion de tant de trouble a Sonne Excellence et a mesieux du Conseil; et de toutte la penne que vous avais hu parsonnellement. Jay suys aujourdhuy content des messurre que mesieux on pris on mon egard. Jay aussy pris loccassion par cette memme voix de repondre a la lettre de sonne Eminence et de mesieus du Conseil, et comme dant cette lettre je ne puis pas exprimer les sentiment que jay, de la manier dont sonne Excellence a pris an ma faveur, ille faux donc que je vous pris de grace de lui ferre de ma pare mes excuse pour avoir crue que lonne me voullu poin tenir parolle comme il me lavoy été promis par messieus les Commissioners et comme vous avies pris des pettite mémoies pour representer de ma part a sonne Excellence linjustice que je croyet con allaé me fesre etc.

Ille faux ancorre que je vous pris davoir la bonté [avec la permission de sonne Excellence] de me ferre savoir quant vous antendres que la fregade de sa majesté Britanique appellé le Dolphin é été a Batavia, cant arrivés la et cant partis pour L'urope [2]).

Vous aures ausy la bonté dexcuser [car je ne say pas sy vous pouves lire cette Lettre] le mouvais Frances et style de celle sy, car je ne suis pas accoutume decrire an ce langage. I suis avect amitié,

Monsieur,

Vostre obisent serviteur
Ph. Carteret.

---

[1]) Jacob Heeren was equipage-opziener te Makassar.

[2]) Aan dit verzoek is voldaan.

Ayest bien la bonté de ferre mes
respect et remersyments a messieus
le Fiscalle et Sabander pour toute
leur sivilleté.

De brief aan den gouverneur, waarvan in den voorgaanden sprake is, luidt, als volgt:

To His Excellency the Governour of Maccasser.

Sir,

I was honoured with Your letter of the 19th instant, by Mr. Douglas, signed by Your Excellency and the council, for me to go to Port Bonthain to secure my ship from the violence of the approaching bad weather, orders being there given to supply me with all kinds of refreshments etc; that I could not stay in the harbour of Maccasser for reasons therein referred to. The ill state of health I was in, at the time I received the said letter, and the short time Mr. Douglas had to stay, were the reasons I could not at that time answer it. I now embrace the opportunity of Mynheer Jacobus Heeren, who is returning to Maccasser, to return Your Excellency my acknowledgments for having sent me so good a pilot, for the orders and good regulations I find settled here, which I make no doubt will continue; and I assure Your Excellency and council, nothing shall be wanting on my part to keep it and to give satisfaction.
I have the honour to be Your

Excellency 's

Most humble most obedient servant,
Ph. Carteret.

On board His Britannic Majesty's ship
Swallow at the Port Bonthain, the
24th of December 1767.

Veel beweging viel op de reede Bonthain niet waar te nemen; maar nu en dan vertoonde er zich toch een zeil.

Zoo arriveerde er den 27sten December een groot Compagnie's schip, bestemd naar Banda, welk schip Carteret en de zijnen uit de verte mochten bekijken. Want elke aanraking met de opvarenden van dat schip werd hun belet; zoodanig zelfs, dat Carteret de tusschenkomst van den resident Swellengrebel moest inroepen om van den schipper vier vaten zoutvleesch te bekomen, — een staaltje van het uitsluiting-systeem der O. I. Compagnie in zijne uiterste consequentiën.

Op den 28sten Januari 1768 werd de secretaris Smoder, op den 19den Februari de vaandrig le Cerff en op den 7den Maart de grootste der wachtbooten met een gedeelte der soldaten naar Makasar teruggeroepen, — zoo als men zeide, om naar Bali op expeditie te gaan [1]).

Deze herhaalde opontbiedingen ontgingen natuurlijk niet aan de aandacht van Carteret, die daarvan niets begreep, omdat hij, — dank zij de voorstelling, hem van de Nederlandsche zijde voorgespiegeld, — in den waan verkeerde, dat hij werkelijk bescherming tegen de inboorlingen noodig had.

Nog meer trof hem de vraag van den gouverneur Boelen bij monde van den resident Swellengrebel, wanneer hij voornemens was naar Batavia te vertrekken, terwijl te midden van de Westmouson van vertrek in die richting geene sprake kon zijn.

De argwaan, door dit alles opgewekt, werd nog versterkt, doordien men op de Swallow gedurende eenige nachten eene sampan rondom het schip zag zwerven, welke telkens in de duisternis verdween, zoodra de opvarenden bespeurden ontdekt te zijn.

De ongerustheid van Carteret steeg ten top, toen, — nadat ook de resident Swellengrebel Bonthain tijdelijk verlaten had om eene reis naar Boelekomba te maken — een zijner dek-officieren, van den wal komend, hem een, wat taal en

---

[1]) Werkelijk hebben in het begin van 1768 te Makasar geruchten geloopen, dat Balinezen een inval op Soembawa zouden doen.

vorm betrof, slecht geschreven briefje overhandigde, geadresseerd aan den commandant van het Engelsche schip te Bonthain, welk briefje een inlander aan dien officier onverwachts in de hand had gestopt om onmiddellijk daarop te verdwijnen.

Dit mysterieuse briefje, waarover nog zooveel te doen zoude zijn, was volgens Carteret van den volgenden inhoud:

„La lettre m'avertissoit que les Hollandois, conjointement avec le Roi de Bony, avoient formé le projet de nous massacrer; que les Hollandois cependant ne paroîtroient point dans l'attaque; que le complot seroit exécuté par un fils du Roi de Bony, qui, outre une somme qu'il recevroit d'eux, devoit avoir le pillage de notre vaisseau pour sa récompense; qu'il étoit alors à Bonthain avec huit cents hommes pour cette entreprise. La lettre ajoutait que la liaison que j'avois formée avec les Buggueses et les autres peuples du pays qui étoient ennemis des Hollandais et qui s'efforçoient de les chasser de l'isle, avoit excité la jalousie et attiré sur moi ce danger [1]); qu'on craignoit d'ailleurs qu'arrivé en Angleterre, mes compatriotes conçussent quelque projet contre la Compagnie, d'après les instructions que je devois leur donner, puisqu'on ne connoissoit aucun vaisseau de guerre Anglois qui eût visité l'isle auparavant."

Dit briefje moet werkelijk bestaan hebben, hoewel in Indië niemand, behalve de schrijver, de overbrengers en Carteret, het zagen. Want men kan niet aannemen, dat Carteret het bestaan van zoodanig stuk zoude hebben voorgewend. Hij had daartoe geen reden; integendeel, het zoude in menig opzicht voor hem beter geweest zijn, indien dat briefje nooit geschreven ware geworden; dat stuk toch heeft hem slechts moeite en last veroorzaakt. Ook is niet denkbaar, dat het briefje door één zijner ondergeschikten zoude zijn opgesteld, want deze kenden de toestanden op Zuid-

[1]) Wellicht staat hiermede in verband het boven medegedeelde uit het geheim dag-register van Makasar, dat de komst van de Swallow „vry veel bedenking en commotie onder den gemeenen man verwekte".— Voor zoo verre bekend kwam Carteret niet in aanraking met inlanders.

Celebes niet en hadden geen belang bij het verontrusten van hunnen commandant met een dergelijk stuk.

In welke taal het briefje vervat was, wordt niet vermeld, maar het moet in de Engelsche of Fransche taal geschreven zijn geweest, omdat Carteret geene andere talen verstond en niet opmerkt, zooals omtrent de Hollandsche brieven van den gouverneur Boelen, dat hij den inhoud niet goed begreep. Vermoedelijk was de brief in het Engelsch gesteld, want anders zoude Carteret wel niet de aanmerking hebben gemaakt, dat de brief „étoit extrêmement mal écrite par rap„port au style et à la forme épistolaire". Hoe slecht hij zelf de Fransche taal schreef, hebben we zoo even gelegenheid gehad na te gaan.

Indien het vermoeden omtrent de taal juist is, dan volgt daaruit, dat het briefje door een Europeaan moet geschreven zijn. Want het is onaanneembaar, dat een inlander van Celebes in 1767 een Franschen of Engelschen brief zoude hebben kunnen op het papier brengen, — iets, dat hij zelfs heden niet zoude kunnen doen.

Carteret zegt niet, dat het briefje anoniem was. Hij wist hoogst waarschijnlijk, hoe de schrijver heette, omdat hij het stuk later niet wilde afgeven, noch toonen, vreezende „que l'auteur auroit été puni avec une égale sévérité, soit qu'il m'eût mandé des choses véritables ou fausses" [1]).

Uit deze premissen concludeer ik, dat de schrijver van den brief is geweest een weinig ontwikkeld Europeaan, — misschien wel een soldaat.

Indien ook deze conclusie juist is, dan ontstaat de waarschijnlijkheid, dat de inhoud van den brief geen verdichtsel van den schrijver, maar een werkelijk bestaan hebbend, al-

---

[1]) Swellengrebel schreef den 29^{en} April aan den gouverneur Boelen, dat Carteret »niet konde achterkomen, wie den aanlegger daarvan zoude wezen, en ook niet te weten, door wien de brief is geschreven". Maar deze mededeeling komt mij minder juist voor, zoowel om de wijze, waarop Carteret de zaak voorstelt, als om zijne anders onverklaarbare achterhoudenheid van het stuk in kwestie. Een anonyme brief zoude in de gegeven omstandigheden moeijelijk tot de ontdekking van den schrijver hebben geleid.

thans werkelijk geopperd en bij die gelegenheid afgeluisterd plan is.

Van een weinig ontwikkeld Europeaan toch kan men niet verwachten, dat hij een zoo fijn beraamd, met de zienswijze der Oost-Indische Compagnie geheel strokend plan zoude uitgedacht hebben; en die Compagnie was er volstrekt niet te goed voor om dergelijke plannen te smeden. Zij heeft wel erger misdaden op hare rekening.

Het is derhalve mogelijk, dat het plan in het brein van een der leden van den politieken raad te Makasar of van een ander Compagnie's dienaar aldaar is opgekomen. Het verblijf toch van Carteret in de wateren van Celebes was een doorn in het oog van het Makasaarsche bestuur; en straffeloos kon hij met de zijnen op de aangegeven wijze uit den weg geruimd worden, vermits men in Engeland niet wist, waar hij gebleven was; en, mocht ooit het afloopen van de Swallow in Engeland bekend worden, dan kon in allen gevalle dat feit op rekening van inlanders geschoven worden.

Zoowel het Makasaarsche, als het Bataviasche bestuur gaven zich later, toen het plan aan Carteret verraden was, — het doel van den brief, — alle mogelijke moeite om zich van schuld in deze vrij te pleiten; en moge men hierop het bekende: „qui s'excuse, s'accuse" toepassen, dan geeft die ijver stof tot nadenken. Indien de tegenwoordige Indische Regeering van een dergelijk plan verdacht werd, zoude zij zich niet verwaardigen zich te verontschuldigen, overtuigd van haren goeden naam. Niet alzoo de Oost-Indische Compagnie, wier karakter te zeer bekend was.

Gemis van Makasaarsche stukken uit den hier besproken tijd maakt, dat niet meer kan worden nagegaan, of het plan officieel behandeld is. Laten wij voor de eer onzer voorvaderen aannemen, dat het slechts een denkbeeld is geweest, hetgeen deze of gene te Makasar aan de hand heeft gedaan, maar geene opzettelijke behandeling waardig is gekeurd. Carteret zelf geloofde ten slotte niet aan de geheele waarheid

van alwat in den brief vermeld stond; „j'ai les plus grandes raisons de croire que l'accusation, énoncée dans la lettre, n'étoit pas assez fondée, quoiqu'il ne soit pas aussi probable que l'auteur fût convaincu de la fausseté du complot en me l'annonçant".

Hij begreep echter den verkregen wenk niet in den wind te mogen slaan.

Dadelijk liet hij zijn schip in verdedigbaren staat brengen. Den geheelen, op de ontvangst van het briefje volgenden nacht bleven allen aan boord onder de wapenen en 's morgens verhaalde men het schip oostwaarts op ten einde meer ruimte te verkrijgen. Oefeningen met handgeweer hadden vervolgens dagelijks plaats en dag en nacht werd scherp uitgekeken en wacht gehouden.

Een sergeant, een oude dronkaard, was te dien tijde de voornaamste persoon te Bonthain, aan wiens hulp en raad Carteret natuurlijk niets had.

Met ongeduld wachtte daarom Carteret op de terugkeer van den resident Swellengrebel, dien hij niet van medeplichtigheid aan het plan verdacht, maar vermoedde opzettelijk weggezonden te zijn om geen getuige van den moord te wezen.

Toen deze op den 1en April, den voor zijne terugkomst afgesproken dag, nog niet te Bonthain was teruggekeerd, zond Carteret eene boodschap naar het fort, houdende verzoek den resident per expresse te doen uitnoodigen, zoo spoedig mogelijk, terug te komen, aangezien hij hem eene zaak van het hoogste aanbelang en welke geen uitstel duldde wenschte mede te deelen.

Vier dagen later had Carteret nog geen antwoord, waarop hij schriftelijk aan Swellengrebel een onderhoud verzocht. Den 5en April kwam deze aan boord.

Carteret deelde hem het gebeurde mede, waarvan Swellengrebel kennelijk niet afwist. Laatstgenoemde vertelde, dat kort te voren een Boegineesch hoofd hem een bezoek gebracht en de reden van zijn verblijf te Bonthain niet vol-

doende toegelicht had. Hij beloofde een nader onderzoek te zullen instellen en vertrok „avec des protestations d'amitié et de bonne foi".

Weinige dagen daarna berichtte Swellengrebel schriftelijk aan Carteret, dat een vermomd Boegineesch prins te Bonthain was geweest, maar van 800 volgelingen had men niets bespeurd [1]).

Op den 16den April kreeg Carteret een bezoek van Swellengrebel en le Cerff, welke laatste van Makasar was teruggekomen, vermits de expeditie tegen de Balinezen was opgegeven. Zij vonden aan boord »alle de canons scherp geladen en met brandende lonten voorzien, zynde by ieder stuk twee geladene snaphanen met opgeplante bajonetten, als mede acht gelyke geweeren van rondsomme het spil in gereedheid gesteld" [2]).

Na de gewone welkomst-groeten ontspon zich in de Fransche taal het navolgende gesprek.

le Cerff. Welzoo, mijnheer, ik geloof, dat gij van plan zijt een groot festijn aan te richten?

Carteret. Ja, mijnheer, gij weet beter dan ik, dat een Bonisch prins is omgekocht om dit schip af te loopen en ons alle, die er op zijn, om hals te brengen, waartoe hij eerstdaags met 800 gewapende mannen herwaarts staat af te komen.

le Cerff. Hoe, mijnheer, verbeeldt gij u dan, dat wij, Europeanen, zoo onmenschelijk en barbaarsch zijn van toe te laten, dat men u en de uwen wreedaardig vermoordt?

Carteret. Ja, mijnheer, immers gij zijt niet onbewust van het plan, niettegenstaande gij den onkundige wilt spelen.

le Cerff. Dus houdt gij mij voor geen eerlijk man, die op zijne eer verzekert en zweert, dat de geruchten, die u wan-

---

[1]) Carteret waagt de gissing, dat die volgelingen ook vermomd zijn geweest »comme les troupes du Roi de Brentford" (identisch met »Roi d'Yvetot").

[2]) Dit en het volgende is ontleend aan het in tegenwoordigheid van twee getuigen afgelegde, maar niet beëedigde »Relaas, gedaan alhier [Makasar, 25 April 1768] ter Secretarye van politie door den vendrig militair, Alexander Lecerff, wegens zyn wedervaren te Bonthain".

trouwen jegens ons hebben ingeboezemd, louter verdicht en valsch zijn. Ik verzoek u ons de persoon te noemen, die u zulks gezegd of geschreven heeft.

Carteret. Ja, mij is een brief ter hand gesteld.

le Cerff. Ik wensch niets liever dan te mogen weten, welke schelm u dat geschreven heeft en welke Bonische prins zulke moorddadige plannen tegen u koestert; want ik ken hen alle bij namen.

Carteret. Het is u immers niet onbekend, hoe men ons in Ambon eens heeft behandeld. Ik weet ook, dat de Bonische prins is aangezet door een geschenk en door belofte van nog grootere belooning na volvoering van de daad.

le Cerff. Foei! foei! mijnheer, het strekt u niet tot eer gehoor te geven aan leugenachtige uitstrooisels. Hebt gij eene zoo slechte opinie van de regeering te Makasar. Zoo gij mij slechts eenigermate geloof wilt schenken, wees dan verzekerd, dat het leugens zijn, wat men u heeft getracht wijs te maken. De inlander, wiens taal ik voldoende versta [1]), heeft niets in den zin van alwat gij u verbeeldt. Het is alles onwaar.

Carteret. Ik weet 't zooveel te beter en heb daaromtrent mijne overtuiging.

le Cerff. Zoodat mijnheer, eigenzinnig, meer aan zijne vooroordeelen dan aan de gezonde rede het oor leent. Bij alwat heilig is, verzeker ik u nogmaals, dat de geruchten onwaar zijn.

Carteret. 't Is wel, mijnheer; ik zal u geloven.

le Cerff. Is, mijnheer, door de van ons genoten hulp en vriendschap niet overtuigd van het tegendeel?

„Den Capitain, daarop erkennende wel onthaald te zyn geworden, betuigde egter tegens alle ongeval op zyn hoede te willen wezen".

Bij het van boord gaan had, volgens het „Relaas", nog het volgende gesprek plaats.

---

[1]) le Cerff bedoelt waarschijnlijk de Maleische taal, want het Makasaarsch of Boegineesch zal die vaandrig wel niet bestudeerd hebben.

Carteret. Zeg maar aan Arouthа, dat hij met zijne 800 mannen kan komen, en dat wij gereed zijn hem te ontvangen [1].

le Cerff. Gij kunt gerust zijn, dat niemand u eenig leed zal doen. De Maatschappij voert hier het gezag en is verplicht u, die zich onder hare bescherming heeft gesteld, de noodige protectie en veiligheid te verleenen. Vaarwel, mijnheer, doch geloof geene leugens, die u wellicht nog op de mouw zullen gespeld worden. Adieu!

Stenographisch is dit gesprek natuurlijk niet opgeteekend en le Cerff moet wel een bijzonder goed geheugen gehad hebben om na verloop van negen dagen zoodanig gesprek zoo woordelijk te kunnen teruggeven. Absoluut vertrouwen verdient zijn „Relaas" zeker niet, maar de daarin vermelde hoofdzaken kunnen juist zijn. In het verhaal van Carteret's reis vindt men niets van dit gesprek; alleen wordt daarin vermeld, dat Swellengrebel en le Cerff aan boord van de Swallow het middagmaal gebruikten, waarop volgt: „lorsque le diner fut fini, je demandai à M. le Cerf, en parlant de choses et d'autres, ce qu'était devenue son expédition à Bally; il me répondit seulement qu'on l'avoit abandonnée, sans rien dire de plus".

Op den 7den Mei overhandigde Swellengrebel aan Carteret een Hollandschen brief van den gouverneur Boelen, gedagteekend 27 April, welken brief Swellengrebel vertaalde „le mieux qu'il put."

Volgens Carteret behelsde die brief, dat de gouverneur gehoord had van het bewuste briefje; „il se récrioit sur la fausseté de l'imputation et se disculpoit lui-même avec les protestations les plus solemnelles; il me prioit de lui délivrer la lettre, afin de punir comme il le méritoit celui qui l'avoit écrite" [2].

---

[1]) Volgens de memorie, nagelaten door den gouverneur Boelen aan zijn opvolger, P. G. van der Voort, is Aroe Tha of Lakasi de naam van een der zonen van den toenmaligen vorst van Boni. Hij wordt in die memorie beschreven als een inlander, »niet afkeerig van onze gebruyken en conversatie, dog schraapzuchtig in den hoogsten graad".

[2]) Volgens de resolutiën der Indische Regeering van 9 Juni 1768 behelsde

Carteret zond hem het verlangde stuk niet, maar wel „une réponse polie, par laquelle je justifiois les mesures que j'avois prises, sans le charger, ni lui, ni ses alliés, d'aucun mauvais dessin contre nous".

Deze bewaard gebleven „réponse polie" is van den volgenden inhoud:

To his Excellency D[d]. Boelen, Governor of Maccasser.

Sir,

In the afternoon of the 7th instant I received a long letter from your Excellency; as there is no person here capable to translate it in English, I can not answer it so thoroughly as might be desired. But from what I can comprehend by the assistance and interpretation Mr. Resident Swellingrabell can make me, of the sense of it, it is concerning something I had some time past spoke to him of. But as I had been satisfied, of what he had told me on it, and seeing that since I have not wrote, nor troubled Your Excellency with it, a plain proof I thought it needless; this I judge to be a sufficient answer, as far as I understand the sense of what concerns that part, in the first part, or rather through all Your Letter. It seems to me, a great stress is laid about the manner I have been treated, and the necessary assistances I have received since my being obliged to have harbourd in these parts: I acknowledge, that since I have been in Bonthain Road, I have been [by the friendly assistance of Mr. Swellingrabell, who was kind enough to take my bills, other-

---

de brief o a. »betuiging van 't uitterste ongenoegen en gevoeligheid over zulke spargementen", alsmede het »zeer ernstige verzoek om elucidatie nopens den aard en omstandigheden, hoedanig Carteret aan dien fatalen brief gekomen was."

Volgens de missive van de Indische Regeering aan den gouverneur Boelen van 14 Juni 1768 had Boelen bij zijn schrijven van 27 April te voren »dien Brit in gepaste termen onderhouden over het pretense, gesmeede dessein, onder afvordering van de brief, waarby denzelven van dat snood ontwerp zou verwittigd zyn".

ways, for as much as I know, I might have perished] sufficiently supplied with necessary food for all my ships company. But as in all my former letters to Your Excellency, I had all along demanded it, and do now repeat it again, I looks upon that no more than what I have a right to, by the friendship, strict alliance and sacred Treaty now subsisting between the States General of the seven United Provinces of the Netherlands, and the King of Great Britain, my master. And what ever has been done contrary to that Treaty; and what ever adventages have been taken from my extreme necessity to have obliged me to submit with any thing, which may here after be thought devagatory from the honour of my station, the dignity of the King, my master, and country; I solemnly do protest against it, and every part of it; and I farther submit it to the decision of those, whose business it is to judge of those matters. There is something else you mention in the latter part of your letters, that if I am a gentleman I can not refuse you; and something else about my having so low or mean opinion of so respectable characters of your honorable Masters; and your protesting against any thing that may arise from it. All which I had some difficulty to believe could be wrote bij a person of your rank to a gentleman or perhaps it may be for want of a better interpretation that I do not understand the proper meaning of it. However, all I can now answer as to that point, according to the most favourable sense I can give to it, is, if I understand it right, otherways not, that I think you can not but know that none but gentleman and man of honour ranks in my station in His Britannic Majesty's service; and as for me in particular in that publick character, I had flattered my self from my strict obedience and observations of the Treaties, and the care I have token to a strict friendship, good intelligence and harmony between the people ot both sides, and since there has not been any occasion for any complaint, nor none had been made against the behavines of any my people [I wish I could say as much

for the other side]. From all which I think it might have convinced you, I was not unworthy of the character and the honour I have to bear commission in His Britannic Majesty's Service; and as a private gentleman 1 shall be glad have the opportunity to convince you I am not unworthy the knowledge or notice of a man of honour any ways, according to the highest sense of the word. As for that part of my having so low opinion, etc, I dispise every thing that may have been said about it, and the people who can be so mean as to invent so notorious a lie and falsehood.

I have nothing to add more, only I intend to sail for Batavia in a few days, as, thank God, the monsoon is now shifting, which will release us from our long confinement here.

I am Your

Excellency's

most humble servant
Ph. Carteret.

On Board His Britannic
Majesty's ship Swallow,
in Bonthain Road, the
10th Day of May 1768.

Carteret beschouwde dus zijn verblijf te Bonthain als eene soort van gevangenschap, gevolg van de West-mouson; en veel beter was dat verblijf dan ook niet.

Zijn toestand moet, naar geest en lichaam, sedert zijn vertrek van Makasar, aanmerkelijk verbeterd zijn. Want, in stede van de zenuwachtige wanhoop van vroeger, spreekt uit zijn laatste schrijven kalm vertrouwen op eigen krachten. Hij had dan ook al den tijd gehad om uit te rusten van de vermoeienissen zijner langdurige reis.

Van de „réponse polie" zal het slot wel het meest aan den gouverneur Boelen bevallen hebben, — aannemende, dat deze den brief heeft kunnen verstaan. Nevens heel wat

zoetigheid, gaf toch Carteret hem ook bittere pillen te slikken. Tegen den fijnen, meer of min sarcastischen toon van het Engelsche stuk steekt treurig af de onbeholpen wijze van handelen van het Makasaarsche bestuur, dat bij herhaling zich met allerlei uitvluchten van Carteret trachtte af te maken.

Hoezeer desniettemin de gouverneur Boelen in den geest van de Bataviasche Regeering handelde, blijkt uit den brief dier Regeering aan het Makasaarsche bestuur, gedagteekend 14 Juni 1768, waarin o. a. voorkomt: „het gehouden gedrag van den heer gouverneur Boelen met relatie tot..... The Swallow..... goedkeurende, als in allen opsigte na de ordres en beveelen onzer Heeren Principalen teegens de vaart op en indrang van vreemde Europeesen in de enquesten van de Nederlandsche Compagnie om de Oost, mitsgaders de exclusive contracten, met de vorsten van Celebes gemaakt, behandelt zynde, betuigen wy zyn Ed^{e}. ons genoegen dienswegen". — De bevelen nopens „den indrang van vreemde Europeesen" hadden geene betrekking op een in nood verkeerend Engelsch oorlogschip en evenmin, gelijk wij boven reeds zagen, de bewuste „exclusive contracten". De Bataviasche Regeering verkeerde dus in eenė dwaling, — waarschijnlijk eene opzettelijke. Want zoo onnoozel was die Regeering niet, dat zij hare dwaling niet ingezien zoude hebben.

De eenige, die Carteret waarlijk hielp, was de onderkoopman Swellengrebel; want, zoo deze de wissels van Carteret niet had willen of kunnen aannemen, dan zouden Carteret en de zijnen binnen het gebied eener bevriende mogéndheid vermoedelijk van gebrek zijn omgekomen.

Gering kunnen de sommen, waarover Carteret per wisse beschikte, niet geweest zijn. Want de voeding, enz. van 66 Engelschen moet in 1768 te Bonthain nagenoeg evenveel guldens per dag gekost hebben; en de Swallow vertoefde ruim vier maanden ter reede aldaar en nam natuurlijk ook provisiën voor de reis naar Batavia mede. Hieruit en uit de omstandigheid, dat Swellengrebel al dat geld uit zijne privé beurs verstrekte, kan men nagaan, hoe voordeelig te

dien tijde zelfs een onbeduidend, sub-altern buiten-kantoor als Bonthain voor een besturend dienaar der Compagnie moet geweest zijn, te meer omdat deze aldaar wel zijn kostgeld en rantsoen, maar niet zijn tractement uitbetaald kreeg.

Op den 22sten Mei 1768, met het krieken van den dag, zeide Carteret vaarwel aan Bonthain en dertien dagen later, den 3den Juni, ankerde hij ter reede Batavia, te midden van elf groote Hollandsche schepen, een Spaansch en een Portugeesch schip, verscheidene Chineesche jonken en ettelijke kleinere vaartuigen.

Hij salueerde den volgenden morgen met het gebruikelijke aantal schoten [elf], welk salut op gelijke wijze beantwoord werd; en vermits die dag de geboortedag van den koning van Engeland was, gaf hij daarna nog 21 malen vuur.

In den namiddag begaf hij zich met een Engelsch koopman, om als tolk te dienen, naar den Gouverneur-Generaal, P. A. van der Parra, die zich op zijn buiten-verblijf Weltevreden bevond, ten einde dezen in te lichten nopens den slechten staat van de Swallow, die met twee pompen boven water moest worden gehouden, en om te verzoeken te mogen repareeren, — welk verzoek de Indische Regeering noemde „de mondelinge preludiums op de vermoedelyk wydgapende verzoeken van den capitain Carteret".

De Gouverneur Generaal, die reeds van Makasar bij geheim schrijven van 29 April 1768 het een en ander omtrent Carteret vernomen had, ontving hem vooral niet vriendelijk en gaf hem op zijn verzoek ten antwoord, dat hij zich schriftelijk tot den Raad van Indië moest wenden [1]).

Dit was aan geene doove ooren gezegd, zoodat Carteret den 6den Juni, vergader-dag van den Raad van Indië, den navolgenden brief liet aanbieden.

---

[1]) De Gouverneur Generaal van der Parra ontving niet altijd Engelsche zee-officieren op die wijze. Zoo getuigt de Engelsche zee-officier, Byron, dat hij in November 1765 allerminzaamst door hem ontvangen werd.

To His Excellency the Governor and Council of Batavia.

Sirs

His Britannic Majesty's ship the Swallow, under my command, having been forced into the port of Batavia on her way home to Europe, occasioned by a dangerous leak in her bows and her bottom otherways much eaten by the worms; in want likewise to be caulked all over, and of a new main yard a few coils of rope, I apprehend that the leak cannot be stopped so as to be fit to proceed on for Europe, without the ship is carreened and her bottom examined and new sheath'd; for all which I hope Your Excellency and Council will allow me the liberty to refit my ship with the use of Your wharff and store-houses to secure my stores, etc.; and You will be pleas'd to give the necessary orders to the proper officers for the same, that it may be done as soon as possible.

I am

Sirs,

Your most humble servant
Ph. Carteret.

On board His Britannic
Majesty's ship Swallow
in Batavia Road, the
6th day of June 1768.

Dit stuk deed bij de Hooge Regeering van Indië de maat overloopen. Reeds ontstemd door hetgeen haar omtrent Carteret was overgebriefd, ontstak zij nu in heftigen toorn.

En waarom? — Men zal 't schier niet willen gelooven, — omdat Carteret geschreven had: „I hope", in plaats van op de meest onderdanige wijze, in de meest demoedige termen de hulp der Regeering in te roepen.

De heeren van de Hooge Regeering waren toenmaals zóó teergevoelig, zóó tuk op hunne tijdelijke voornaamheid, dat zij zelfs aan dergelijke beuzelingen zich lieten gelegen liggen.

„En hier op" [namelijk op den brief van Carteret], leest men in de resolutiën der Indische Regeering van 7 Juni 1768, „niet alleen in aanmerking gekomen zynde, dat, ongerekend men over de heusheid van eenige zyner natie wel niet roemen kan [1]), egter nog niemand tot die arrogantie is gekomen om, hulp benodigende, het niet verzoekender wyze voor te stellen, in voegen het zeer geraden voorkwam om over zyn betuigde *hoop* de finale dispositie te surcheren; maar dat ook voornamelyk, aleer hem iets toegestaan wierd, wel diende onderzogt, wat vals bewys hy op Celebes in handen mogte gekregen hebben, dan wel wat 'er wezen mag van de brief, welke door een onbekend inlander aan een zyner mattrosen in de hand zoude gestopt zyn, voornamelyk mits de nagedagten, welke men dien aangaande van den Wadjorees of wel den zig by hen onthouden hebbenden vreemdeling maakt, en om allerbyzonderst te beproeven, wat hy, Carteret, 'er alsnog van oordeeld, ... weswegen [nam. om dien brief] hy, grammoedig, hen, die de Nederlandsche Maatschappy daar representeerden en onder wiens protectie hy verzocht hadde schuilplaats te genieten, als medewetend aan zo een onverantwoordelyken toeleg, ja, wel niet onduidelyk als de primitive oorzaak door omkoping by herhaling beschuldigd heeft, ... zo is, na deliberatie en byzondere opmerking, in welken graad zyn [Carteret's] driften hem vervoerd hebben door, blykens het berigt van vaandrig le Cerff, ook van zaken te spreken, waarvan de subsisterende tractaten tusschen de Kroon van Groot Brittanjen en den Nederlandschen Staat een volstrekt stilzwygen opgelegd hebben [2]), goedgevonden en verstaan" den sjahbandar, P. G. van der Voort, bijgestaan door S. L. Garrisson en Mr. J. R. Thomassen, gewezen en actueel translateurs voor de Engelsche en Fransche talen, op te dragen monde-

[1]) Dit ziet vermoedelijk op hetgeen men in 1763/4 ondervonden had, toen de Engelsche zeeofficier Browne zich aan allerlei onbetamelijke handelingen op de reede Batavia schuldig maakte.

[2]) Dit doelt op hetgeen Carteret zoude gezegd hebben omtrent den Ambonschen moord.

ling aan Carteret mede te deelen, dat „deze Regering zyn manier van schryven ongewoon zynde voorgekomen, als zig, in zyne beweerde hoge benodigdheden buiten meer *hopende* en niet *verzoekende*, om hulp hebbende g'expliceert, op een wyze van doen, gansch contrarie de welvoeglykheid, dan wel nooit door eenige andere Konings capitain alhier gepractiseerd, echter zonder Haar daar over verder uit te laaten, — *hoopt* en verwagt, dat hy aan gen. sabandaar zal overgeven de brief, die hem te Bonthain zou'w ter hand gekomen wezen, ... onder belofte, dat, na lecture van die brief, dezelve aan hem te rug zal worden gegeven, en voorstel, dat, indien hy meer genegen mogte wezen om ze direct aan den Heere Gouverneur-Generaal te overhandigen, dit aan zyne verkiezing gelaten word".

De commissie moest ook onderzoeken, of Carteret wel de persoon was, voor wien hij zich uitgaf, vermits Europeesche couranten van Juli en Augustus 1766 melding maakten van een Engelsch oorlogschip, the Shannon [niet the Swallow], gecommandeerd door zekeren kapitein Carteret.

Reeds in den namiddag van denzelfden dag [7 Juni] kweet de commissie zich van hare zaak, bij monde van Garrisson, wijl het voornaamste lid der commissie, de sjahbandar van der Voort, geen Engelsch kende [1]).

Volgens haar rapport, ingediend den 9den Juni daaraanvolgende, antwoordde Carteret nopens de kwestie van het onbetamelijke: „I hope", dat hij die woorden niet gebruikt had „om daar mede het respect van Uw Hoog Edelheden te beledigen op enigerhande wyze, dewyl hy dezelve geenzins strydig vond met de welvoeglykheid" [2]); waarop de commissie „wel duidelyk repliceerde, dat het in de Engelsche taal, zo wel als in de andere, een groot onderscheid was iets hopende of verzoekende wyse voortedragen" [3]).

---

1) Een Bataviaasch havenmeester, die geen Engelsch spreekt! Tempora mutantur.

2) Zeer juist.

3) Zeer onjuist, vooral om de woorden, welke Carteret op dat verschrikkelijke »I hope" liet volgen.

Tot zoo verre stemt het rapport van de commissie vrij wel overeen met hetgeen ter zake in het reisverhaal van Carteret voorkomt, volgens hetwelk hij geantwoord zoude hebben: „que je n' avois pas eu dessein d' offenser le conseil et que je m' étois servi des premiers mots qui s' étoient présentés à moi pour exprimer mon idée".

Maar aangaande het overige van deze conferentie loopen de beide bronnen zeer uiteen.

Volgens het rapport der commissie betuigde Carteret geen brief over het afloopen van zijn schip te bezitten „noch zulks ooit beweerd te hebben; egter was het wel waar, dat hy, uit hoofde van enig gemompel onder zyne schepelingen van een moorddadig dessein van den inlander op Bontain, zig in staat gesteld hadde van defensie, te meer, omdat van de twee Hollandsche sloepen, die bevorens by hem waren geweest, eene met den Resident na Boelekomba vertrokken en van de andere ook eenige manschap geligt was; dog dat hy op de verzekering, hem, zo door den Resident, als den officier, die by hem aan boord was geweest [le Cerff], gegeven, dat er van dat uitstrooisel niets waar was of zyn konde, zig dierwegens verder ook niet ontrust hadde.

„Wy hervatteden toen, dat de papieren, van Makasser over het gem: geval ter hand gekomen, klaarblykelyk dicteerden, dat hy van zulk eenen brief melding gedaan en tevens niet onduidelyk te verstaan gegeven hadde, dat 's E. Comp^s bediendens te Bontain niet onkundig van het gezegde verraderlyk voornemen konden wezen; dog dat, hy zulks alsnu tegensprekende, wy dierhalven verzogten om des wegens een schriftelyk bewys te willen geven.

„Maar [wij] bekwamen ten antwoord, dat hy, die geheele zaak als een bagatel aanmerkende, daar van niets in geschrifte konde stellen; er wyders byvoegende, dat, als er reden van klagten waren, hy die aan zyn kant had, als gezien hebbende, dat men een kapitein van een Spaansch scheepje aan de stads-poorten militair honneur bewees, daar men voor

hem, schoon kapitein van een Engelsch Konings schip, geen de minste beweging maakte" [1]).

Carteret schrijft over dit gesprek het volgende: „après les premiers complimens le Sabandar me dit, qu'il étoit envoyé vers moi par le Gouverneur et le Conseil, au sujet d'une lettre, que j'avois reçu, lorsque j'étois à Bonthain, et qui m'avertissoit d'un complot, formé pour massacrer notre équipage; que l'auteur de cette lettie m'avoit insulté, ainsi que la Nation, dans la personne du Gouverneur de la place, et qu'il devoit être puni: J'avouai franchement, que j'avois reçu cette nouvelle, mais je répondis que je n'avois dit à qui que ce soit que ce fût par une lettre.

„Le Sabandar me demanda alors, si je voulois affirmer par serment, que je n'avois point reçu la lettre sur laquelle il étoit chargé de prendre des informations.

„Je lui repliquai, que cette question me surprenoit, et que si le Conseil avoit à me faire des réquisitions si extraordinaires, je souhaitois, qu' elles me fussent adressées par écrit, et qu'alors j'y donnerois la réponse, que je jugerois la plus convenable".

Bij gebrek aan meer getuigen is 't thans onmogelijk uit te maken, welk van de twee verhalen het meest aan de waarheid nabij komt. Want beide verhalen bevatten klaarblijkelijk niet al het gesprokene bij de bewuste conferentie, derhalve niet de volle waarheid.

Indien Carteret werkelijk gezegd heeft door „gemompel onder zijne schepelingen" het plan van den moord-aanslag vernomen te hebben, dan heeft hij gelogen. Maar boven hebben wij reeds gezien, hoe die mededeeling onmogelijk van zijne equipage afkomstig kan zijn; en in Carteret's verhaal wordt van dat „gemompel" met geen woord gewag gemaakt. Deze bijzonderheid berust derhalve op een misverstand of is eene vinding van de gecommitteerden, dan wel een voorwendsel van Carteret om bevrijd te geraken van de lastige aanzoeken om het briefje.

[1]) Dit is werkelijk gebeurd, zooals later zal blijken.

De ontkenning van Carteret nopens de kwestie, of hij aan iemand gezegd zoude hebben door middel van een brief het plan ontdekt te hebben, is in strijd met de verklaring van le Cerff. Wie van beiden in dit opzicht gelijk heeft, gelieve de lezer te beslissen, zoo hij daartoe kans ziet.

Het verschil tusschen „een schriftelijk bewijs" en „par serment" is van ondergeschikt belang, aangezien beide vormen vrij wel op hetzelfde neêrkomen.

De reden, waarom Carteret hardnekkig bleef weigeren het bewuste briefje af te geven, ligt vermoedelijk in zijn eenmaal ter zake genomen besluit, rustende op de logische redeneering, dat het niet aangaat iemand, die u voor een gevaar heeft gewaarschuwd, zelven in gevaar te brengen. Later kwam hierbij bepaalde onwil, toen hij bespeurd had, dat de Indische Regeering de reparatie van zijn schip van dat afgeven afhankelijk wenschte te maken, en hij zich op die wijze niet wilde laten dwingen. Zoodanige houding is allezins verklaarbaar in een Brit, die weinig ophad met de Hollanders in het algemeen en speciaal met de Indische Hollanders van zijnen tijd.

De eenige Hollander, die hem gedurende zijn tamelijk lang verblijf te Batavia [ruim drie maanden] blijken van genegenheid en vriendschap gaf, was de vice-admiraal van Holland en West-Friesland, tijdelijk in dienst van de Oost-Indische Compagnie als chef harer Indische zeemacht, Nicolaas Houtingh, een grijsaard, die aan boord van een Engelsch oorlogschip zijne eerste nautische kennis had opgedaan en dientengevolge o. a. zeer goed Engelsch sprak. Deze noodigde Carteret meermalen aan zijne tafel en bewees hem allerlei diensten. Overigens vond Carteret „les Hollandois de ce pays une espèce d'hommes graves et réservés",— welk „réservés", gevolg van den druk en de achterdocht der toenmalige Indische Regeering, zijne verklaring vindt in de verbazing van den zee-officier, J. S. Stavorinus, over de vrijheid van spreken der Engelschen in Bengalen [1]).

[1]) Reize enz., gedaan in de jaren 1768 tot 1771, deel I, bladz. 121.— Ook

In hare buitengewone vergadering op Donderdag, 9 Juni 1768, nam de Hooge Regeering het rapport van van der Voort c. s. in behandeling. Zij wilde in geen pennestrijd met Carteret treden over zijne onbeleefde „expressien"; ook niet eenige dispositie nemen omtrent zijne „verhoopte vryheid tot het kalfateren van zyn schip"; evenmin aandacht schenken aan zijne klacht over het gemis van militair honneur, hetgeen, „zo als den Heere Gouverneur-Generaal communiceerde, ten eersten geordonneert zoude wezen, had hy zig na behoren aangemeld" [1]). Daarentegen kwam der Regeering „eenlyk of ten principalen" noodig voor van Carteret op nieuw af te vorderen „een onwraakbare onkentenis wegens al hetgene van Macasser van zyne beschuldigingen geschreven zy, om de zaak ten klaarsten in het daglicht te stellen, wyl hy alsnog, gelyk men zegt, een slag om den arm houdt, behalven dat hy by zyne grootshartigheid met de weigering om zig in scriptis te verklaren in allen gevallen toond, dat 'er weinig staat op zyn zeggen te maken zy" [2]).

De Regeering gelastte daarom de commissie zich nogmaals naar de Swallow te begeven, Carteret voor te houden, alwat aan de Regeering ter zake geschreven was, en hem mede te deelen, dat „deze Regeering (wyl 't niet blykt, dat hy den heer Boelen geantwoord heeft [3]), deze zaak niet minder als een bagatel kunnende tracteren, verwagt, dat hy,

Bogaert, hist: reizen enz. 1711, bladz: 130 schreef: »de minste schyn van vryheid in Nederlandsch Indië als balling 's lands zwerft".— De acteur, Heere de Boer, gaf aan zijnen oom, den gouverneur generaal Maetsuyker, te verstaan, dat hij liever van tijd tot tijd een schijn-koning te Amsterdam was, dan »altyd een slave in Indië te worden" [N. P. van den Berg, het tooneel te Batavia, bl. 11]. Verg. Nederlandsch Indisch Plakaatboek, deel V, bladz: 719.

[1]) Maar de Gouverneur-Generaal van den Parra wist toch reeds den eersten dag na Carteret's aankomst te Batavia, wie Carteret was, zoowel uit het praairapport van de Swallow, als door het bezoek, hetgeen Carteret aan den Gouverneur-Generaal bracht. Wat deze had moeten doen om zich »na behoren" aan te melden, is niet duidelijk.

[2]) De logica van deze conclusie is niet duidelijk. Een trotsch zee-officier is niet noodzakelijk een leugenaar.

[3]) Carteret's brief van 10 Mei 1768 was toenmaals te Batavia nog niet bekend.

capitain Carteret, voldoende opening in een zaak van dat gewigt zal suppediteren, dan wel by geschrifte gelieve te declareren, dat hem by de uitkomst gebleken zy, dat het uitstrooisel nopens het aflopen van zyn schip op Bonthain geheel verdigt is, en hy de Hollandse natie daarvan vry kend; — met byvoeging, des noods [alsof 't van hen, gecommitteerdens, zelfs kwam], dat, ingevalle van aanhoudende onwilligheid om aan zulke redelyke vereischtens gehoor te geven, dit, natuurlyker wys geredeneerd, gansch geen goede grond kan leggen om aan zyne instantien ruim gehoor te geven".

In den namiddag van denzelfden Donderdag begaf zich de commissie op nieuw naar boord, waar de ex-tolk Garrison aan Carteret een stuk in de Engelsche taal voorlas, behelzende wat 's morgens in Rade van Indië omtrent hem besloten was.

Carteret, wien dit vragen naar eene zaak, welke hij als tusschen den gouverneur Boelen en hem afgedaan beschouwde, kennelijk verveelde en naar eene afleiding of een uitweg zocht, beantwoordde de voorlezing van dat stuk met de vraag, of de commissie hare bevoegdheid kon bewijzen. Als zoodanig wilde daarop de commissie laten gelden de bekendheid van Carteret met den heer van der Voort als sjahbandar en het stuk, hetgeen was voorgelezen.

Maar dit was voor Carteret niet genoeg. Hij volhardde bij hetgeen hij vroeger gezegd hàd en voegde thans daaraan toe, dat hij het schriftelijke bewijs, hetgeen de Regeering van hem verlangde, niet kon geven „vermits hy daardoor, zo wel zyn eigen eere en die van zyn natie ten hoogsten te kort doen, als zig zelve aan verantwoording onderhevig maken zoude". Hij verzocht nogmaals, dat de Regeering haar verlangen schriftelijk aan hem zoude kenbaar maken en dat hij spoedig antwoord op zijn verzoek om reparatie mocht bekomen.

„Nous nous séparames assez mécontens l' un de l' autre",

schreef Carteret, wiens verhaal van deze tweede conferentie vrij wel met dat van de commissie overeenstemt.

Het mislukken harer tweede poging om van Carteret een schriftelijk bewijs van onschuld te verkrijgen ontstemde de Indische Regeering in hooge mate. Zulke passive tegenstand, zulk weêrstreven aan haren kennelijk uitgedrukten wil — en dat nog wel ter reede Batavia door een schier magtelooze, — was zij niet gewoon. Aan haren wrevel hierover gaf zij in hare resolutiën van Maandag, 13 Juni 1768, lucht door deze met allerlei, voor Carteret alles behalve malsche bewoordingen te vullen.

„Zonder met hem, capitain Carteret, in discussie te treden", liet zij haren secretaris notuleeren, „nopens een verwaantheid, die geen palen kend, en een bedryf, dat niet van laesie vry te spreken zy, door het vorderen van de begeertens dezer Regering schriftelyk, onder een min of meer vertoond wantrouwen aan gecommitteerdens, welke onwraakbare bewyzen met zig brengen van 't caracter, dat zy bekleden [1]); — nadien het genoegzaam manifesteerd, dat hy een man zy, welke na geen reden kan of [door opzet] wil luisteren en dus, niet te vrede met de na de gebruikkelyke, ten uitersten billike en redelyke wyze van 't goed vinden der representiven Souverain dezer landen op zyne moeyelyke handelingen kondschap te krygen [2]), niet anders in den schild schynt te voeren dan, ware het hem mogelyk, de Nederlandse natie in deze gewesten kleinagting aan te doen [3]); maar voornamelijk ter zake hy weigeragtig blyft om zig

[1]) Zij hadden hoegenaamd geen bewijs bij zich.

[2]) »Gebruikelyk" moge die »wyze" te Batavia geweest zijn, »billyk en redelyk" was zij stellig niet. Want zaken, welke men zelf erkent geen »bagatellen" te zijn, behandelt men niet mondeling. — Bovendien was de bewuste »wyze" niet altijd »gebruikelyk"; want op 19 Januari 1764 liet de Indische Regeering »ter Haarer ordonnantie" door één harer secretarissen een brief van den Engelschen zee-officier Browne *schriftelijk* beantwoorden [Resol: Ind: Reg: 19 Januari 1764], welk schriftelijk, zeer uitvoerig antwoord in het Bat: archief aanwezig is.

[3]) Ik geloof niet, dat Carteret hieraan zelfs gedacht heeft. Hij stelde zich op zijn waar standpunt, namelijk dat van een commandant van een oorlogschip eener bevriende natie, dat ingevolge tractaten geholpen moet worden, wanneer het hulp noodig heeft en deze verleend kan worden.

schriftelyk te verklaren of anders het pretense bewys te suppediteren van het ontwerp, dat hy die van Macasser ten laste heeft gelegd, aangemerkt wezende, dat, indien hy niet al roekeloos genoeg de laster verzonnen hebbe [1]), het ten minsten by hem aan eenigen schyn moet ontbreken om de snoodste uitstrooisels een glimp te geven, of in boosaardigheid moet uitmunten om een natie, zo nauw aan de zyne verknogt, geen voldoening te suppediteren; — terwyl in allen gevalle uit den brief van den Bonthains resident Swellengrebel en uit de verklaring van den vaandrig le Cerf maar al te klaar consteerd, dat hy, inzonderheid volgens de laatste, wel tot drie differente keren zo een nooit te reparerene kwetzing, alsof ten minsten die bediendens, welke daar den Nederlandsen Staat representeerden, van een schandelyken aanslag bewust, eer en pligt vergetend of ten uitersten snood genoeg waren om in zo een gruweldaad te tramperen, heeft durven herhalen [2]); — ja met, nadat hy op de triple verzekering van den vaandrig le Cerf, dat hy voor niets te dugten had, scheen t' acquiesceeren, egter nog, by dien officier zyn vertrek van boord, denzelven toe te duwen: „zegt maar aan Arontha, dat hy met zijn 800 mannen kan aankomen, alzo wy gereed zyn om hem wel te ontfangen" [3]), zonder te beseffen alle moeite, die men by zyn verschyning ginter aanwende om hem van daar te keren [4]), en daarentegen op de bewezen benodigdheid, waar in hy verkeerde, hem de benodigde bystand op de billikste [?] wyze naderhand vergund wierd ten einde met gerustheid weder in zee te kunnen steken, wyl hem dat te evident deed blyken, dat, wanneer hy om 's Comp[s] hulpe niet al te zeer verlegen was

[1]) De Bataviasche Regeering schijnt derhalve ook van oordeel geweest te zijn, dat Carteret het bestaan van het bewuste briefje niet voorgewend heeft.

[2]) Naar het voorkomt, hecht de Bataviasche Regeering hier meer waarde aan eene onbeëedigde verklaring, dan aan deze mag toegekend worden. Later heeft die Regeering de beëediging der verklaring geëischt, maar ik heb niet kunnen uitvinden, dat aan dien last voldaan is.

[3]) In die woorden kan ik slechts eene quasi-aardigheid van Carteret zien.

[4]) Die »moeite" besefte Carteret al te goed.

geweest, men volgens de in vigeur zynde ordres [1]) getragt had in geen betrekking met hem te komen en dus finaal contradictoor aan zulke funeste oogmerken, die anderzints zoude getragt hebben van hem daar te lokken" [2]).

Op grond van deze overwegingen besloot de Regeering de commissie nog eens naar de Swallow te zenden om aan Carteret, alweder mondeling, mede te deelen, dat „men [om van niets anders te spreken] met allen ernst en nadruk protesteert tegen zyn gehouden gedrag op Macasser in het verdenken van 't ministerie ginter van een der snoodste desseinen of wel om, in stede van de door hem verzogte en toegestane protectie van de Compe, zyn schip ter rheede Bonthain te doen aflopen en d' equipagie te doen vermoorden, als een hoon en laesie zynde, de gansche Nederlandse natie aangedaan; en dat men derhalven zig deswegens adresseren zal aan onze Heeren Principalen in Nederland om door Hoogst dezelve aan Haar Hoog-Mogende, de Heeren Staten Generaal der zeven vereenigde Provintien daar over beklag te worden gedaan ter vordering van een voldoende satisfactie aan het Hof van zyn Brittannische Majesteit".

Met deze boodschap kwam de commissie den 15den Juni bij Carteret, die volgens het rapport der commissie antwoordde, dat „hy niet konde begrypen, wat fondament Uw Hoog Edelhedens hadden om te protesteeren tegen zyn gedrag, te Macasser gehouden, also hy vermeende niets gedaan te hebben, dat strydig ware met de tractaten, tussschen de beide natiën subsisteerende; met byvoeging teffens van niet gehouden te wezen zyne eigene gedagten verder te openbaren".

Carteret zelf omschrijft zijn antwoord aldus: „je repliquai que je me rendois le témoignage de n' avoir agi dans aucun cas contre les traités, qui subsistent entre les deux Puissances, et que je n' avois manqué en rien à mon caractère

---

[1]) De Bataviasche Regeering blijkt dus ook vergeten te hebben de aanschrijving van Heeren Meesters, bedoeld op bladz. 4.

[2]) Deze redenering gaat niet op; want toen men te Makasar geene kans zag om Carteret te *verdrijven*, kon men zeer goed het plan hebben gemaakt hem te *verdelgen*.

d'officier, honoré d'une commission de Sa Majesté Britannique, ni à la confiance qu'on attendoit de moi, quoique je ne pensasse pas avoir été traité par le Gouverneur de Macassar comme le sujet d'une nation alliée et amie; que s'ils avoient quelque chose à alléguer contre moi, ils devoient le faire par écrit devant le Roi, mon Maitre, à qui seul je me croyois responsable de mes actions".

De minachting, welke Carteret voor de toenmalige Indische Regeering gevoelde, straalt, ni fallor, in vorenstaande bewoordingen voldoende door. Hij zag in die Regeering vermoedelijk niet veel meer dan een troep ijdele kooplui, bestuurders van eene naamlooze vennootschap, die zich van tijd tot tijd noode gedwongen zagen aan iets anders dan het beladen hunner schepen te denken en alsdan dat andere dikwerf tamelijk onbeholpen verrichtten.

Ontstemd over het aanhoudende gehaspel over zijne, volgens hem, deels niet begrepen, deels misduidde handelingen, vroeg Carteret aan de commissie, wanneer hij toch antwoord kreeg op zijnen brief van den 6den Juni; en, nadat de commissie verklaard had „dierwegens niet g'instrueert te zyn", zeide Carteret, dat hij zich nog eens schriftelijk tot de Regeering zoude wenden, vermits „by faute van een spoedige reparatie zyn bodem gevaar liep te zinken".

Op tamelijk hoogen toon deed hij zulks den 16den Juni bij den volgenden brief:

To His Excellency the Governor and Council of Batavia.

Sirs,

I acquainted Your Excellency and Council, by letter of the 6th instant, of the bad condition of His Britannic Majesty's ship the Swallow, under my command, with the reasons which had induced me to put into the port of Batavia, desiring the liberty to repair her defects to enable me to proceed on my voyage.

From the cordial friendship, strict alliance and sacred treaties, subsisting between His Britannic Majesty and the States General of Holland, I had flattered my self I should not been put to the necessity of a second application for even an answer after waiting the space of eleven days for it.

I now, with impatience, wait for an answer to this letter, which if in a few days I do not obtain, I shall be forced, from Your silence, to conclude, that the English nation [in these parts] are no longer looked upon and treated as friends and allies, it being unusual to suffer ships of any nation what ever, much more those of friends and allies, and particularly Kings ships, to sink and perish in ones ports, which certainly in a short time must be the case with His Britannic Majesty's ship, if not soon repaired, as we daily find her leakes increasing, even at an anchor here in the road.

I had omitted in my last letter to desire leave to buy provisions, I hope [1]) I may be allowed that liberty, to compleat a sufficiency for my voyage, for I still flatter myself, You will enable me to proceed on my voyage, as I cannot think You will suffer His Britannic Majesty's ship to perish for want of so trivial a thing as careening and other slight repairs.

I am Your

Excellency's and Sirs, most
obedient and humble servant,
Ph. Carteret.

On board His Britannic Majesty's ship Swallow, in Batavia road, the 16th of Juni 1768.

On His Britannic Majesty's service.

Toen Carteret dezen brief verzond, wist hij niet, dat de

[1]) Opmerkelijk is, dat Carteret hier op nieuw deze uitdrukking bezigt.

Indische Regeering reeds drie dagen te voren had toegestaan, wat hij verzocht. Hem was van die beslissing — vreemd genoeg — mondeling, noch schriftelijk mededeeling gedaan.

„Geconsidereerd wezende", leest men in de Bataviasche resolutiën van 13 Juni 1768, „dat, schoon hy, capitain Carteret, omtrent zyn eigen persoon geen reflexie meriteert en zulks niet alleen mits zyn onheus gedrag, te Celebes gehouden, maar ook ter zake hy, alsints het spoor byster zynde, alsnog geen gevoel heeft van zyn irreverent requisit tot voorziening van zyn schip met, volgens het raport der gecommitteerdens, zig eenlyk in dezer voegen te declareren, dat deze Regeering hem een *spoedig* antwoord gelieide te laten toekomen op zyne missive, houdende instantie tot de reparatie van dien kiel, het egter niet te ontzeggen zy om de noodzakelykste assistentie aan 't schip en volk des Konings van Groot-Brittanien te doen geworden, ja zelfs hem, als capitain in dienst van dien Vorst, het militair honneur onverhinderd te laten bewyzen, dat men hier aan zoortgelyke officieren geeft; zo is g'arresteerd het Hoofd over 's Comps zeemagt, de heer Nicolaas Houtingh, te demanderen om het meergewaagde, Engels Konings schip, the Swallow, op kosten van capitain Carteret ten eiland Onrust in zo verre in staat te doen brengen, dat het bekwaam is om met gerustheid zee te kunnen bouwen, met permissie tot het in gebruik nemen van een oud schip ter berging van de equipagiegoederen gedurende de vertimmering van dien bodem, wyl daartoe in de pakhuizen ginter of ten eilande den Kuiper geen ruimte zy; mits met deze gerieflykheden in allen gevalle het werk aan 's Comps kielen in het allerminste, nog het geringste niet opgehouden of veragterd worde; en eindelyk hem, Carteret, met het gene verder onvermydelyk aan provisien als anderzints tot het voortzetten zyner reize nodig heeft, onder betaling, te laten gerieven".

Het rapport van den sjahbandar, van der Voort, c. s. nopens hunne verrichtingen op den 15den Juni en de brief van Carteret van den 16den Juni werden in de vergadering

van de Hooge Regeering op Vrijdag, den 17den Juni 1768 in behandeling genomen, bij welke gelegenheid de Regeering niet kon nalaten in hare resolutiën wederom eenige kaakslagen aan Carteret toe te deelen [1]).

„Zonder zig verder met hem in te laten", staat in de resolutiën dier vergadering geschreven, „over zyn ongepast antwoord wegens deszelfs gehouden gedrag op Macasser. . . wyl het doen der klaarste en nadrukkelykste vertogen niet opereren kunnen by iemand, welke na geen redenen kan of wil luisteren, en 't ook om het even is, wat hy 'er van denken of wanen mag; — mitsgaders zonder zig ook nader tegen hem uit te laten over de laagdenkende manier, op welke hy zyne benodigdheden aan deze Regeering te kennen geeft, als genoeg getoond hebbende, dat in dezen geen remedie tegen hem is. . . . . overzulks is goedgevonden en verstaan meermelden Engels capitain Carteret door den oud eersten secretaris, d' E. van der Voort, als sabandhaar te laten aanzeggen, dat deze Regeering uit hoofde van de subsisterende nauwe alliantie, vriend- en bondgenootschap tusschen het ryk van Groot Brittanien en de Nederlandsche Republicq bereeds order heeft gesteld om enz. [volgt het beslotene op 13 Juni, zie boven bladz. 50].

Overwegende, dat de toestand van de Swallow bedenkelijker kon geworden zijn sedert den 7den Juni, toen deskundigen dien bodem hadden onderzocht, vermits Carteret geschreven had, dat zijn schip binnen korten tijd zoude zinken, als het niet spoedig gerepareerd werd; en in aanmerking nemende, dat, „wanneer men dien vreemdeling zyne vreemde sentimenten pondereerd, 't niet overbodig kan gerekend worden om in dezen te tonen, dat men, zonder zig te gerusten op zyn wrevelmoedige betuigingen, egter ten respecte van den hogen souverain, die hy diend, het mogelykste tragt te observeren", gelastte de Regeering den vice-admiraal Houtingh

[1]) Al dat larmoyeren in scriptis geschiedde waarschijnlijk om de Heeren XVIInen, die de resolutiën in afschrift te lezen zouden krijgen, even boos op Carteret te maken, als de Indische Regeering reeds was.

op nieuw door deskundigen de Swallow te laten onderzoeken en daarna schriftelijk te berichten, „hoedanig het wezendlyk met dien bodem gelegen zy, dan wel, of bepaaldelyk de reparatie eenige extraordinaire spoed vereischt".

De sjahbandar van der Voort kweet zich niet alleen van zijnen bovenomschreven last, maar deelde tevens aan Carteret mede, dat de toestand van zijn schip op nieuw onderzocht zoude worden.

Carteret verzocht hierop een stuurman of loots om de Swallow naar Onrust te brengen en om extracten uit de resolutiën der Hooge Regeering, voor zoo verre die hem betroffen, ten einde zich in Engeland daartegen te kunnen verantwoorden.

De sjahbandar was op dit laatste verzoek niet voorbereid, maar antwoordde toch, „in hoope van een gunstige approbatie", dat de afgifte van dergelijke extracten niet gebruikelijk en in casu, zijns inziens, ook niet noodig was, vermits, na afloop van de reparatie van het schip en na de verstrekking van provisiën, bewijzen genoeg voorhanden zouden zijn voor de verkregen „assistentie en licentie".

Hiermede was echter Carteret, om ligt te begrijpen redenen, niet tevreden en verzocht daarom den sjahbandar zijnen wensch nopens de bedoelde extracten aan de Regeering mede te deelen.

Houtingh rapporteerde den 21sten Juni, dat aan boord van de Swallow in één uur het water bij de pomp bijna 2 duimen toenam [1]); „en alhoewel dit in een etmaal een groote veelheyd van waater uytlevert, zoo is daar door niet te vermoeden, dat gemelde boodem daar door groot gevaar zoude loopen van te zinken. Schoon egter over het gantsche lichaam van de wormen tusschen wind en waater is doorknaagt, zoo kan men van de gevolgen, die door het aanstooten van vaartuygen, als anders, zoude kunne voortkomen, niet oordeelen en derhalve zoude het best zyn die reparatie schielyk te laten volgen".

1) Volgens deskundigen te veel voor een schip, dat stil ligt.

Zoowel het laatste rapport van van der Voort, als dat van Houtingh nam de Regeering in hare vergadering van 21 Juni in behandeling. Het was alzoo, volgens de Regeering, onzeker of de Swallow zoo spoedig gerepareerd moest worden, als Carteret beweerde; maar „om in desen het noodzakelyk uitvoerlykste te laten betragten, byzonder ook wegens het wantrouwen, dat men van opgenoemde capitain over zyn gedrag moet voeden", besloot zij de Swallow naar het eiland Onrust te doen lootsen en aldaar „ten spoedigste doenlyk" te laten repareeren.

Daarentegen achtte zij ten eenen male overbodig om aan Carteret, „die 't zyn ingebeelde grootheid niet passende oordeelt om zig in scriptis te declareren over het voorgevallen te Macasser [1]), met extracten uit de besluiten, aan deze tafel op zyn instantiën genomen, te voorzien, wyl hy ten respecte van den Souverain, welken hy diendt, dadelyk ondervinden zal, dat hy, ondanks zyn wangedrag, toerykelyk geholpen wordt, — zulks ook buiten het gebruik [steunende op een welgereguleerde orde] [2]) zoude gaan, — en hy vooral de man niet is, die op zig zelfs gunstige inschikking toekomt, dan wel dit nog zoude kunnen misbruiken; gelyk dat, buiten meer, ook weder manifesteert uit de van den gouverneur Boelen en den secunde van Pleuren gisteren ontvangen secrete missive van den 5den dezer maand, verzeld door den brief van Carteret sub dato 5 Mei bevorens, waar by ook genoegzaam consteert, dat het gepretendeerde aflopen van the Swallow een loutere chimère geweest zy, dan wel een boos project van eenen zyner natie", — gissingen van den gouverneur Boelen, die van het bewuste briefje juist evenveel afwist, als wij.

---

[1]) De Regeering keert hier vrij naief de rollen om. — Carteret wilde zich niet in scriptis declareeren, omdat de Regeering, die beginnen moest, zulks ook niet verkoos te doen.

[2]) Naar die »orde" heb ik te vergeefs gezocht en »welgereguleerd" kan ik zulke onbeleefde, in vele gevallen onpractische order niet vinden.

Op den 22sten Juni stevende de Swallow van de reede Batavia naar het eiland Onrust, maar eerst den 24sten Juli kon aldaar met repareeren een aanvang gemaakt worden,— ook omdat Carteret zijnen voorrang afstond aan een Engelschen koopvaarder, die bij Onrust reeds vier maanden op gelegenheid tot repareeren wachtte en van nog slechter conditie was dan de Swallow. Van zijnen invloed op zijnen vriend Houtingh maakte Carteret gebruik om dit schip te helpen; en terwijl vermoedelijk niemand anders hem zulks ten kwade zal duiden, wist de Indische Regeering ook die daad in voor Carteret ongunstigen zin uit te leggen. In haren brief toch aan Heeren XVIIen van 21 October 1768 schreef zij ter zake: „hoe weinig staat ook op de gezegdens van deezen Brit te maken is, consteert almede; want, nadat hy by zyn brief van den 16 Juni betuigt had, dat zyn schip binnen korten tyd stond te zinken, ... heeft hy wel agt daagen laater, zelfs by een eigenhandige brief van den 24 Juni aan den heer Houtingh met aandrang verzogt, dat ordres geliefde te stellen, dat zeeker Engelsch particulier kieltje voor zyn schip mogte werden gekielt, ten blyke, dat zyn voorgeeven wegens de slegte gesteldheid van the Swallow niet bestaan heeft in zuivere waarheden en dus ook, dat zyn woord geen geloof meriteert, 't geen echter vooral by een officier, die teffens praetendeert een man van eer te weezen, diend heilig te zyn".

Bij datzelfde schrijven richtte de Indische Regeering ook aan de Heeren XVIIen het verzoek, waarmede zij Carteret gedreigd had, namelijk het verzoek om hem door tusschenkomst van de Staten Generaal bij het Kabinet van St James aan te klagen. Maar de Heeren Meesters schijnen van dat verzoek niet de minste notitie genomen te hebben; althans in hunne brieven aan de Indische Regeering van 1769, waarbij zij o. a. uitvoerig behandelen den bovenbedoelden Indischen brief van 21 October 1768, maken zij met geen woord melding, noch van het bewuste verzoek, noch van Carteret.

Terwijl de Swallow bij Onrust gerepareerd werd, had een incident plaats, hetgeen de ongunstige zienswijze van de Indische Regeering omtrent Carteret niet weinig verergerde en, ook naar mijne meening, eene fout van laatstgenoemden is geweest.

Op Zondag den 7den Augurtus 1768 zoude namelijk te Batavia gevierd worden de verjaardag van Hare koninklijke Hoogheid, Mevrouw de Princes van Oranje Nassau, gemalin van zijne Doorluchtige Hoogheid, den Heer Erfstadhouder, kapitein en admiraal generaal van de Republiek, opperbewindhebber en opper-gouverneur generaal van de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie.

Volgens gewoonte werd ook aan Carteret eene uitnoodiging tot bijwoning van dit feest gezonden. Maar, alvorens op die uitnoodiging te antwoorden, begaf Carteret zich, vergezeld van zijnen tolk, den vroeger reeds vermelden Engelschen koopman, naar den Gouverneur-Generaal van der Parra, dien hij wandelende voor zijne woning in het Kasteel aantrof. Hij wenschte namelijk te weten, of hij aan tafel lager geplaatst zoude worden dan de Raden van Indië, — zooals in 1762 gebeurd was met den Engelschen Commodore, John Bladen Tinker, die, zulks bespeurende, met al zijne officieren zeker feest plotseling verliet, — ten einde te voorkomen „l'alternative desagreable de m' asseoir au-dessous du Conseil, ou de suivre l' exemple du Commodore". Het antwoord van den Gouverneur-Generaal was niet twijfelachtig; en Carteret bedankte voor de uitnoodiging [1]).

Duidelijk is niet, waarop Carteret zijnen eisch om op gelijken voet met de leden in den Raad van Indië behandeld te worden grondde. Hij toch kon niet meer vorderen, dan dat hem dezelfde plaats werd aangewezen als aan Holland-

[1]) Vreemd is, dat in geen Indisch stuk, voor zoo verre men heeft kunnen nagaan, van Tinker's handelwijze gewag wordt gemaakt, hoezeer klachten over Tinker in die stukken niet ontbreken. — Gedurende diens verblijf te Batavia (8 Februari — 6 April 1762) werd op den 8sten Maart de geboortedag van den Prins van Oranje o. a. met een diner gevierd.

sche officieren van zijnen rang. Zijne „koninklijke" benoeming schijnt hem, evenals vroeger zijn landgenoot Tinker, het hoofd op hol gebracht te hebben.

De Indische Regeering liet natuurlijk niet na uit dit feit munt te slaan. Zij deelde het aan Heeren Meesters mede in den meergemelden brief van 21 October 1768 als een staaltje van Carteret's „irreverente handelingen" en hoe hij, „het spoor byster zynde, door een onbepaalde hoogmoed werd beheerscht".

Eene beschrijving van het bewuste feest, zooals die in het Dagregister van het kasteel Batavia gevonden wordt, zal, hoop ik, den lezer niet onwelgevallig zijn, al heeft ook Carteret dat feest niet bijgewoond.

„Deezen dag", leest men daar, „bepaalt zynde omme met luister te celebreeren de verjaaring van Haare koninglyke Hoogheid, ... zoo wierden des morgens, met de zonne opgang, op de stads wallen en buiten posten, item op de schepen en mindere vaartuigen ter rheede vlaggen en wimpels bygemaakt en, de stukken kanon rontom de stad, op de buitenposten, het eyland Onrust en de Kuiper gelost zynde, wierd zulks van de schepen vervolgt, beginnende het commandeur schip met 19 en de overige twee verminderende.

Insgelyks wierden 's namiddags, naar het eyndigen van den predikdienst of te vyf uuren, alle opgenoemde stukken kanon weder gelost en met zons ondergang de heden morgen bygemaakte vlaggen en wimpels ingehaald.

Waarna zyne Hoog Edelheid en Hoogdesselfs gemalin in statie in 't kasteel verscheen en door de ceremoni meesters, te weten:

den tweeden opperkoopman van 't kasteel, van Vlissingen,
den opperkoopman en sabandhaar, van der Sluys,
den opperkoopman en geheimschryver van den Heere Gouverneur-Generaal, van der Burg,
den schepen, Meybaum,
den koopman, Bosch,
den vendumeester, Garrison,

de onderkooplieden, de Bock, Foeyt, Kraayvanger, van
Nyvenheim en Rostan,

binnen het generale gouvernement geconduiseert wierd, zynde door de gegeven beveelen van zyne Hoog Edelheid reets alles in gereetheyd om het overige van den dag of avond en nagt met een soupé en bal in het zelve door te brengen.

Zoo quam het gezelschap, dat ten getalle van circa 300 perzonen eenige dagen te vooren versogt was, van welk de dames door de opgenoemde ceremoni meesters by welm: Zyn Edelheid, zynde in den intré van de audientie zaal, en de felicitatien der verjaring van Haar koningklyke Hoogheid, mitsgaders die van Hoogdesselfs gemalin afgelegt hebbende, by mevrouw generaals en op hunne plaatzen geleid wierden.

Vervolgens, het gezelschap by den anderen zynde, wierd het bal g'opend en vervolgt tot circa twaalf uuren, wanneer het soupé bereid stond en elk heer met eene dame aan de tafel plaats nam, terwyl onder het eten by elk der volgende conditien gedronken wierd, te weten:

de welkomst aan tafel,
de gezontheid van Zyne Hoog Edelheid en Mevrouw, Hoogdesselfs gemalin,
de gezontheid van d'Edele heeren en mevrouwen;
de gezontheid van de absente Edele heeren en mevrouwen,
de gezontheid van de getrouwde heeren en juffrouwen aan tafel,
de gezontheid van de ongetrouwde heeren en jonge juffrouwen aan tafel,
Hun Hoog Mogende,
Zyn Hoogheid,
Mevrouw de Princes,
het verder Doorlugtige Huis van Orange,
Nederlands en Indisch welvaaren onder het bewind van Zyn Hoogheid,
de Heer Representant en verdere Heeren Bewindhebberen,
de gelukkige verjaring van Mevrouw Generaals.

Voorts wierd het overige van de nagt, even als voor den

eeten, doorgebragt tot 's morgens vyf uuren, dat het gezelschap scheidde".

Zij waren alsoo goede volhouders onze voorgangers in deze gewesten. Maar, of dit volhouden als bewijs mag gelden, dat zij zich in den nacht van den 7^{den} op den 8sten Augustus 1768 bijzonder goed geamuseerd hebben, zulks meen ik te mogen betwijfelen. Daartoe was de vrijheid van elk genoodigde te zeer beperkt; daarvoor was alles te afgemeten, te officieel. Hoe vervelend de boven opgesomde toasten moeten geweest zijn, laat zich begrijpen; en indien men uit die zoutelooze toasten tot de rest van het feest mag besluiten, dan behoeven wij ons niet te beklagen zulks niet te hebben bijgewoond. Het gesprek zal, vooral door de dames, wel grootendeels in de Maleische en Portugesche talen gevoerd zijn. Veel luxe is ongetwijfeld ten toon gespreid, maar tevens ook veel wansmaak. De dansmuziek, door slaven ten gehoore gebracht, was zeker niet beter dan die eener kermistroep.

Maar in weerwil van dit alles, wie zoude niet gaarne, al ware 't slechts uit bloote nieuwsgierigheid, inzien het menu van het souper, het programma der dansen, enz, enz.

Al deze en dergelijke bijdragen tot de kennis van de levenswijze onzer voorvaderen in Indië behooren tot de pia vota. Wij weten er nagenoeg niets van; maar des te meer van den prijs van de peper in de vorige eeuw, van de namen en zeewaardigheid der schepen van de Oost-Indische Compagnie en van andere, dergelijke commerciële bijzonderheden.

Behalve door zijne weigering om het bewuste feest bij te wonen ontstemde Carteret, al dadelijk na zijne aankomst te Batavia, de voornaamste dienaren der Compagnie door zijn verzet tegen het ceremonieel, in acht te nemen bij ontmoeting dier heeren op straat.

Reeds in 1719 had de Indische Regeering, „tot stigting der gemeente ende ten dienste van de generale Comp^{e}",

goedgevonden te bepalen, dat bij ontmoeting harer leden in rijtuigen „een ygelyk" die rijtuigen moest „ontwyken, halte „houden voor deselve en geene de minste incommoditeyt „omtrent poorten of dese en geene passagien daaraan toe„brengen" [1]. Tien jaren later achtte zij noodig het publiek aan deze bepaling te herinneren; en Mossel vernieuwde haar in zijn plakaat tegen pracht en praal [1754], waarbij hij haar tevens tot de vrouwen en weduwen van leden der Hooge Regeering uitstrekte [2].

De Indische Regeering verlangde niet meer dan uitwijken en halt houden, maar door het gebruik was allengs als gewoonte-recht ingeslopen, dat men, bij ontmoeting op straat van den Gouverneur-Generaal, uit zijn rijtuig stappen en eene diepe buiging maken, — bij ontmoeting van een lid in den Raad van Indie, in het rijtuig staande, buigen moest.

Carteret vond dit ceremonieel zoo vernederend, dat hij zich daaraan niet onderwerpen wilde. „Comme j'étois honoré d'une commission de Sa Majesté, je ne crus pas être le maître de rendre à un Gouverneur Hollandais un hommage qu'on ne rend pas à mon propre Souverain".

In gevolge eener bepaling van 24 Juli 1760 moest de Bataviasche sjahbandar vreemdelingen, onmiddelijk na hunne aankomst te Batavia, inlichten nopens de, ook voor hen geldende locale wetten, enz., van welken last de sjahbandar in 1768 ten aanzien van Carteret zich kweet door tusschenkomst van den kastelijn van het eenige, toenmaals te Batavia aanwezige logement, waarin Carteret zijn intrek had genomen.

Die kastelijn vertelde dientengevolge aan Carteret o. a. wat hij te doen had, indien hij den Gouverneur-Generaal of een Raad van Indië of eene hunner vrouwen of weduwen op zijn weg mocht ontmoeten.

Carteret, dit hoorende en niet weinig daardoor ontstemd, verzocht den logementhouder aan den sjahbandar mede te

---

[1]) N. I. Plakaatboek, IV, 187.
[2]) Ibid. bl. 241 en VI, 778.

deelen, dat hij niet verkoos zich te onderwerpen aan „une soumission pareille".

De logementhouder, kwade gevolgen voorziende, maakte Carteret opmerkzaam op de, met lange stokken gewapende slaven, die vóór de rijtuigen der leden van de Hooge Regeering liepen en alwie niet uit den weg ging, noch het bewuste eerbewijs gaf, ongenadig afranselden.

Carteret antwoordde, dat hij op zijne hoede zoude zijn en zich niet zoude laten beleedigen, te gelijker tijd op zijne pistolen wijzende, welke toevallig op tafel lagen.

Eenige uren later deelde hem de logementhouder namens den Gouverneur-Generaal mede, dat hij ter zake naar goedvinden kon handelen.

Voor zoo verre bekend, is Carteret de eerste geweest, die aan het gebruik voor zich persoonlijk een einde maakte. De tweede was de Raad van Indië, de Klerk, die het gebruik „aanstootelyk" noemde en onmiddelijk na zijn optreden als Gouverneur-Generaal [1777] voor de leden van den Raad van Indië afschafte. Later is zulks op verschillende tijdstippen voor allerlei andere dienaren der Compagnie en voor vreemdelingen afgeschaft om eindelijk geheel te verdwijnen.

Den 15den September 1768 verliet de zoo wat gerepareerde Swallow het eiland Onrust, zonder — volgens gewoonte, — naar de reede Batavia terug te keeren. Carteret nam echter in zoo verre de gebruikelijke vormen in acht, dat hij zijn luitenant Gower naar den wal zond om aan den Gouverneur-Generaal zijn aanstaand vertrek mede te deelen en te vragen, of wellicht brieven ter verzending naar Europa gereed lagen, welke Carteret aannam te bezorgen. Van dit aanbod werd echter, zooals te begrijpen valt, geen gebruik gemaakt.

Aan de Kaap de Goede Hoop ondervond Carteret eene andere en betere ontvangst dan te Makasar en te Batavia. Daar zag men schier dagelijks Europesche vreemdelingen;

daar leefde men in eene geheel andere omgeving dan op Java en op Celebes; daar was men liberaal. „Les habitants furent à nôtre egard francs, hospitaliers et polis. J'ai reçu quelques honnêtetés de presque tous les officiers et des riches habitants de la place, et je mériterois mal les bontés qu'ils ont eu pour moi, si je ne faisois pas ici une mention particulière du Gouverneur, du Vice-Gouverneur et du Fiscal".

Den 20sten Maart 1769 ankerde de Swallow bij Spithead.

LIJSTJE VAN TELWOORDEN EN EENIGE ZELFSTANDIGE NAAMWOORDEN ENZ.

VAN

WANDAMMEN

OPGETEEKEND DOOR

G. L. BINK,

in Febr. 1885 *uit den mond der bevolking wonende in de negeri Rasje (Wandammen-baai).*

Wandammensch.	Hollandsch.	Noefvorsch.
siri.	een.	saai.
mondoe.	twee.	doei.
torroe.	drie.	kior.
atê.	vier.	fiak.
riem.	vijf.	riem.
riemi siri.	zes.	onem.
riemi mondoe.	zeven.	fiek.
riemi torroe.	acht	waar.
riemi atê.	negen	sieuw.
soera.	tien	samfoer.
soera siri.	elf	samfoer sisser osseer.
soera mondoe.	twaalf.	samfoer sisser soeroe.
soera torroe.	dertien.	samfoer sisser kior.
soera atê.	veertien.	samfoer sisser fiak.
soera riem.	vijftien.	samfoer sisser riem.

Wandammensch.	Hollandsch.	Noefvorsch.
soera riemi siri.	zestien.	samfoer sisser onem.
soera riemi mondoe.	zeventien.	samfoer sisser fiek.
soera riemi torroe.	achtien.	samfoer sisser waar.
soera riemi atê.	negentien.	samfoer sisser sieuw.
snoentoepesi.	twintig.	samfoer di soeroe.
snoentoepesi siri.	een en twintig.	samfoer di soeroe sisser osseer.
snoentoepesi mondoe.	twee en twintig.	samfoer di soeroe sisser soeroe.
snoentoepesi soera.	dertig.	samfoer di kior.
snoentoepesi soera riem.	vijf en dertig.	samfoer di kior sisser riem.
snoentoepesi mondoe.	veertig.	samfoer di fiak.
snoentoepesi mondoe soera.	vijftig.	samfoer di riem.
snoentoepesi torroe.	zestig.	samfoer di onem.
snoentoepesi torroe soera.	zeventig.	samfoer di fiek.
snoentoepesi torroe soera riemi mondoe.	zeven en zeventig.	samfoer di fiek sisser fiek.
snoentoepesi atê.	tachtig.	samfoer di waar.
snoentoepesi atê soera.	negentig.	samfoer di sieuw.
snoentoepesi riem.	honderd.	oetin.
anio.	huis.	roem.
aandiraro.	kamer.	siem.
moea.	man.	snoenkakoe.
moea betaria.	lange man.	snoenbekaki.
babien.	vrouw.	bien.
karabie.	maagd.	ingoeboor.
katejê.	jongeling.	snoengoe boor.
atoemabapi.	meisje.	nai.

Wandammensch.	Hollandsch,	Noefvorsch,
atama.	knaap.	roemgoen.
roepai.	hoofd.	rewoeri.
tandoemipasi.	onze hoofden.	korewoesna.
roerandau.	hoofdhaar.	snoem boeraim.
tateladjau.	oor.	knasi.
tateladjau pasi.	onze ooren.	koknasna.
rennê.	oog.	mgasi.
swonnê.	neus.	snorri.
taperê.	tong.	kapreendi.
sorennê.	mond.	sbari.
derennesi.	tanden	nasi.
derewawa.	kin.	aundi.
rawaumoe.	hals.	sasoeri.
aropati.	borst.	aandeendi.
waramoe.	arm (lich.-deel).	rwasi.
waraba.	hand.	rwasi.
warakjapasi	vingers.	wapimsi.
karoemoe.	rug (de).	kroeri.
samamoe.	billen.	krori.
awadoe.	dijbeen.	siffersi.
aikonbowti.	kuitbeen.	wesimoor.
aiba.	voet.	wesi.
aikja.	teenen.	wesi wapimsi.
aiboe.	knie.	wepoersi.
sannemoe.	buik.	snerri.
sannenwai.	ingewanden.	snewaarsi.
kjankau.	slecht.	barbor.
oepai.	haarkam.	assis.
rama.	regen.	mekkem.
poesje.	witte mieren.	aas pioeper.
anijai.	muis en rat.	robe fia.
pandessia.	twisten.	famfaber.
mioen.	slaan (iemand een slag geven).	preer.

Wandammensch.	Hollandsch.	Noefvorsch.
kjoetoe.	snijden.	karroek.
nioi.	mes.	ino.
soembeer.	hakmes (Mal parang).	soembeer.
tama.	bijl.	oemgaan.
miaas.	held.	mambri.
piaja.	sterk.	poik.
piajaba.	zwak.	pokba, fiaba.
kiërriep.	bijten.	ark.
miërri.	lachen.	mbrief.
sijai.	weenen.	kianes.
saira.	vlug (iets verrichten).	fassau.
piëngangenna.	goederen.	papoes.
mekki.	doos van lontarbladeren.	mek.
tjawa.	vallen.	sappi.
sija.	stijgen (bijv. een berg op).	ejek.
biaroi.	lang (bijv. een plank).	kwaim.
aiparani.	gras.	abris.
tamani.	vader.	kamari.
siniani.	moeder.	snari.
tapoeni.	grootouders.	kpoeri.
abi.	tante.	popi.
djeroi.	oom.	mambebai.
madiá.	broeder.	naik.
raroewo.	zuster.	sraar.
bati.	vriend.	bati.
pibaai.	neen,	roba.
mai.	ja.	joe.
rioi.	zingen.	dissen.
airoemaja.	boom.	aiknam.

Wandammensch.	Hollandsch.	Noefvorsch.
nandoroemaja.	pisangboom.	biëf knam.
asoeroemaja.	boom met een soort steenvruchten ter groote van een noten muskaat.	knam derrou.
anam roemaja.	sago boom.	bariam knam.
ankadi roemaja.	kokos boom.	sra knam.
anamsoem.	sago meel.	bariam.
taun.	sago tot koeken gebakken.	kioem.
anam.	sago brei (Mal. papedah).	soe.
sasi.	zeewater.	masen.
sasi.	zout.	keermasen.
rawana.	de zee.	soren.
kamboe.	rivierwater, bronwater.	waar.
adia, adjat.	vuur.	foor.
dija.	visch.	ijen.
dijapimasa.	groote visch.	ijen bebâ.
dija katoe.	kleine visch.	ijen bebaba, ijen kapirare.
dija bepau.	veel visschen.	ijen naboor.
pisai.	varken.	bêjen, roemmoen.
wona.	hond.	naf.
nau.	kat.	nau.
aja.	vogel.	maan.
mamberoe.	kroonduif.	mambroek.
aja sikenna.	paradijsvogel (geele).	maaubefoor.
aja nce:	boschduif.	waimon.
kokore.	kip.	mangokko.
atoh.	pijl.	iko.
atoh pasi.	pijlen.	ikosi.

Wandammensch.	Hollandsch.	Noefvorsch.
apai.	boog.	marria.
parewasipimasa.	groote schotel.	been bebâ.
parewasi katoe.	klein gewoon bord.	been, been bebâba.
parewasibetaria.	groote kom (van aardewerk).	been bekaki.
pimasa.	groot.	beba.
katoe.	klein.	bêbaba, kapirare.
dija kajenna.	groote schildpad, waarvan het vleesch gegeten, maar het schild waardeloos is.	wau bêba.
pohti.	kleine schildpad, die het karet levert, het vleesch wordt niet gegeten.	waumies.
komani.	zeeslak (hipang Mal.).	pimam.
kiroe.	kalk.	afer.
saboe.	pinangnoot.	beren.
pirijarawa.	schelpen.	rojaam pies.
araro kawa.	glazen stuiter of knikker met een gaatje er in om aan een bandje om den hals te dragen.	ira moor bêba.
ramoor.	koralen.	ira.
ramoor mamara.	witte koralen.	ira pioeper.
ramoor koemaar.	zwarte koralen.	ira paisim.
ramoor bohkakeh.	blaauwe koralen.	ira biroe.
ramoor nataar.	groene koralen.	ira mandoemek.
ramoor bebesjan-gona.	roode koralen.	ira beriek.

Wandammensch.	Hollandsch.	Noefvorsch.
raria.	dag.	ras.
diroe.	nacht.	rob.
wor.	zon.	ori.
sembai.	maan.	paik.
siberere.	ster.	ataroewa.
sasaar.	licht.	isna.
kajoemewar.	duisternis.	ifnoorep.
rora.	lucht (de), het zwerk.	nangek.
arepa.	wolk.	mandief.
kausapa.	de morgenstond.	arwo priem.
raria raboewa.	middag.	arkok.
rawinenna.	avond.	mandira.
saar.	morgen (de andere dag).	misser.
sarea.	overmorgen.	misser weendi.
sareto sarea.	over, over morgen (de derde dag).	jaar weendi.
kamisarani.	aanstonds.	knikko.
nanari.	werken.	fararoer.
roewa.	zand.	kaijen.
reboeki.	steen.	kerroe.
kakoh.	aarde.	sapprop.
ree.	land.	soep.
wi wipasi.	berg, bergen.	bon bonsi.
wonkia.	plank.	ambafen.
bata.	branding.	rissen.
bibia.	golven.	waksi.
wana.	wind.	waam.
wana moera.	oosten wind.	waam moerin.
wana ba.	westen wind.	waam barik.
wana marei.	zuiden wind.	waam brauer.
wana miries.	noorden wind.	waam iris.
bedokbera.	stormwind.	waamdoffeer.

Wandammensch.	Hollandsch.	Noefvorsch.
kroeja.	donder.	kadadoe.
kabeber.	bliksem.	wewuer.
wai pimąsa.	groote prauw.	wai beba.
wai katoe.	kleine prauw.	wai kapirare.
boh.	roeispaan.	boris.
sarawi.	zeil.	sauri.
naandoewai.	mast.	padaren.
wai.	touw of tot een band geslachten rottan.	abra.
tatapi.	zeilen (werkw.).	ajoejen.
dijaas.	zwemmen.	daas
sjepoh.	vliegen.	riob.
kwori.	krijgen.	oen.
kworisnai.	brengen.	oen.
moennana.	stelen.	krau.
mamoena.	moorden.	moen.
aanpi.	eten (werkw.)	aan.
djoenoe.	drinken (werkw.).	inem.
tjessa.	hoesten.	kosses.
djawa.	hooren.	mnaf.
tata djawa.	wij hooren.	ko mnaf.
sweo.	zien.	mam.
ta sajo.	wij zien.	ko mam,
babijoh.	spreken.	aois.
tan kaboh.	wij spreken.	kaois.
mesojasisi.	zwijgen.	kain fasis aois ba.
tanda.	loopen.	mbrain.
moesoi.	zitten.	koon, kain.
biata.	liggen (op den rug nederliggen).	biarek ro kroeri.
denna.	slapen.	enef.
beria.	bloed.	riek.
mioroe.	dood.	maar.

Wandammensch.	Hollandsch.	Noefvorsch.
djetten.	leven.	kenem.
piohta.	ziek.	doef.
kapor.	wond.	par, paar.
aan.	schurft (Mal: kaskado).	babara.
toep.	rook.	daas.
adia be toep.	het rooken van het vuur.	foor i daas.
soem sambako.	tabak rooken.	soem sambako.
adoeti.	dunne bamboe ter dikte van een riethengel.	ambobeer.
sasa.	dikke bamboe om water in te vervoeren.	amen.
nandaun.	atap bladeren voor dakbedekking.	os, oos.
ampeer.	bladnerf der sago boom (gaba gaba Mal.).	ampeer.
aandiaun.	mat van boombladeren (Mal kokoja).	jaar.
rottan.	zakje van bastvezelen gevlochten.	nokken.
djankariria.	krokedil.	wonggoor.
besjaraar.	slang.	ikak.
piambeer.	ananas.	nanassi.
marai.	rijp.	mbra.
kamaroe.	onrijp.	mbraba, kamoer.
riatam.	warm.	sam.
patiti.	koud.	priem.
karoe siawa.	kokend water.	waar isa.
i boh.	ik roei.	ja boris.

Wandammensch.	Hollandsch.	Noefvorsch.
moesari boh.	ik alleen roei.	aja jeer boris.
bwon boh.	gij roeit.	wa boris.
dji boh.	hij roeit.	i boris.
tan boh.	wij roeien.	ko boris.
mem boh.	gijl. roeit.	mgo boris.
sen boh.	zij rocien.	si boris.
sen boh ato.	zij zijn roeiende.	si boris rape.
jaanpi.	ik eet.	ja naan.
bwaanpi.	gij eet.	w'aan.
djaanpi.	hij eet.	i daan.
tataanpi.	wij eten.	ko daan.
mentaanpi.	gijl. eet.	mgo aan.
sentaanpi.	zij eten.	si daan.
ana.	schieten met de pijl.	kfo.
jana aja.	ik schiet een vogel.	ja kfo maan.
bwana aja.	gij schiet een vogel.	wa kfo maan.
djana aja.	hij schiet een vogel.	i kfo maan.
tatana aja.	wij schieten een vogel.	kokfo maan.
mentana aja.	gijl schiet een vogel.	mgo kfo maan.
sentana aja.	zij schiet een vogel.	si kfo maan.
saar kausapa tan boh so Doreri.	Morgen ochtend roeien wij naar Doreh.	misser arwo ko, boris be Doreh.
saar kausapa tansjerper dija.	Morgen ochtend gaan wij visschen.	misser arwo, ko pos ijen.
i babissi nari, i sasera pisia.	Ik heb honger, ik zal eten gaan zoeken.	ja bisseer nerri, ja seerf robean.
i babissiba i, nerri jaan ato.	Ik heb geen honger, daar ik nu gegeten heb.	ja bisseer ba, ansonna jaan kwaar.

BATAKSCHE SPREEKWOORDEN EN SPREEKWIJZEN

DOOR

C. A. VAN OPHUIJSEN.

Met den rijken schat van spreekwoorden en eigenaardige spreekwijzen, die in de talen der volken, tot den Maleischen stam behoorende, zulk eene voorname plaats innemen, hebben wij door de goede zorgen van verscheidene schrijvers, reeds herhaaldelijk kennis kunnen maken. Eene verzameling van Bataksche spreekwoorden is, voor zoover mij bekend, nog niet in druk verschenen. Dat de Bataksche taal, ook wat de „Weisheit der Gasse" aangaat, voor geen harer zustertalen behoeft onder te doen, moge blijken uit de ondervolgende collectie, die slechts een zeer gering gedeelte bevat van de eigenaardige karakteristieke uitdrukkingen, die in den mond van het volk leven.

Ik heb getracht van elk spreekwoord eene zoo nauwkeurig mogelijke vertaling te geven, die daarom maar al te dikwijls niet van gedwongenheid is vrij te pleiten; de bijgevoegde toelichtingen zullen, hoop ik, de beteekenis en het gebruik ervan duidelijk maken.

Bij vele uitdrukkingen haalde ik een Maleisch spreekwoord aan, zoowel om de overeenkomst als het verschil in uitdrukkingswijze, te doen uitkomen. Onder deze laatste komen n. l. ook nog enkele voor, die in bovenbedoelde verzamelingen nog niet werden opgenomen.

1. *Tampoelon aek, sirangon lailai.*

(Als) het doorsnijden van water, (als) het scheiden van (de baarden van) een staartveer.

Wanneer men in het water houwt, is het spoor daarvan weldra verdwenen; indien men de baarden van een veer van elkander scheidt, komen zij dadelijk van zelf in hun vorigen toestand.

Het spreekwoord wordt gebezigd van bloedverwanten en vrienden, die al twisten zij wel eens, toch spoedig weer één zijn.

Vgl. Mal. *di tjăntjang ajar tidaq poetoes* en *tjabiq-tjabiq boeloe ajam.*

Men gebruikt in denzelfden zin: *tampoelon aek, siksikon idjoek*, (als) het afscheuren van idjoeq.

Manjiksik beteekent, behalve hetgeen in van der Tuuk's Woordenboek is opgegeven, ook: afscheuren (geheel of gedeeltelijk); b. v. de *tapis* van een klapperboom, de *saboet* van de klappers om ze aan elkander te kunnen binden, een stuk bast van een boom, enz.

Masiksik koedo i (*hadjaran i*) zegt men, indien een weinig van de huid is afgeschaafd en daarmede wat haar is meegegaan, minder dan door *maloewap* wordt aangewezen, daar dan werkelijk wonden aanwezig zijn.

Laing siksik ko! zegt men tegen iemand, die onophoudelijk, met open mond, lacht of tegen een kind, dat niet krijgende wat het verlangt, een keel opzet — waarschijnlijk met het oog op den open mond.

Tapis, scheede, er uitziende als grof zakkengoed, om de *halopa* van een klapperboom, wellicht zoo genoemd omdat ze wat op een zeef gelijkt en ook als zoodanig dienst doet.

Het is zeer moeilijk de *idjoek* van een *bargot na mombaboroe* (*na mambaboroe*) af te trekken (*manjiksik*), daar ze, zoodra men haar loslaat, terugspringt. Om de *idjoek* te verkrijgen moet men ze kappen (*manastas*, *manotos*).

Bargot na mombaboroe = *ănau*boom, die weldra voor het eerst vruchten (*halto*) zal dragen. Zoo spreekt men ook van *pisang harambir na mombaboroe.*

Zie Wdbk, sub *lailai*: *Tampoelon aek na marsada ina, sigatan lailai na marnianakkon.*

2. *Moeda singkam batangna, laing singkam do toenasna.*

De *singkam*boom brengt slechts *singkam*spruiten voort.

Komt overeen met ons: Zooals de ouden zingen, piepen de jongen; de appel valt niet ver van den boom, enz.

Vgl. Mal. *Koeriq bapaqnja, rintiq anaqnja.*

De *singkam*bast wordt gebruikt bij eene eigenaardige toebereiding van rauw vleesch. Dit wordt namelijk fijngehakt, daarna innig vermengd met fijngestooten zout, peper, *sipode* (gember) en *lasoena* (witte ui). Vervolgens wordt de *singkam*bast, na van de buitenste laag te zijn ontdaan, fijngewreven; het zich daarin bevindende sap, dat samentrekkend is, wordt met het vleesch gemengd. Dit levert een gerecht op, dat *na ni anjang* heet en een der Bataksche delicatessen is, waarbij *toewak* of *niro* niet mag ontbreken.

Het sap wordt *holot* genoemd, naar zijne eigenschap (vgl. Min. Mal. *kulèq*).

3. *Olol maranak naning.*

De *olol* brengt een *naning* voort.

Olol en *naning* zijn insecten; de *naning* is giftig.

Wordt gebezigd van een domoor, die een slim kind heeft.

Vgl. Mal. *Baq Kambing baranaq harimau.*

Olol gebruikt men in eene ongunstige, *naning* in eene gunstige beteekenis.

Het spreekwoord *naning maranak olol* bestaat ook, maar heeft natuurlijk eene tegenovergestelde beteekenis, gewoonlijk zegt men: *Sibak-sibak ni abit na denggan, ngada adong boewaton pandoengkap.* Zie no. 17.

4. *Ngada harom paraoe salobong.*

Eene prauw vergaat niet voor een deel.

Komt overeen met, is wellicht eene vertaling van het Mal. *Tidaq părahoe karam săkoedoeng.* Dezelfde beteekenis heeft: *Tidaq ambatjang masam sabălah.*

Treft iemand een ongeluk, dan lijden ook zijne bloedverwanten daaronder.

5. *Ngada tarbaen martopap bariba tangan.*

Men kan niet met ééne hand (in de handen) klappen.

Het kan niet van een kant komen.

Wordt o. a. gebezigd om uit te drukken, dat indien iemand iets in het belang van een ander doet, deze naar zijne beste krachten moet medewerken om het beoogde doel te bereiken. Eene verkwistende vrouw maakt dat haar man niet sparen kan.

Vgl. *baq bălăpoeq sabălah tangan.*

6. *Anak ni itik moeli toe aek, anak ni manoek moeli toe losoeng.*

Jonge eendjes gaan naar het water, kuikens naar het rijstblok.

Bet: De natuur verloochent zich niet; aan iemands manieren bemerkt men zijn stand en afkomst.

Vgl. *açal itiq naq kapalambahan, açal ajam naq kalăsoeng itiq naq kabantjah, ajam naq kalăsoeng.*

7. *Sadalak na mangan sibodak, soedena hona gotana.*

Een persoon eet nangka, allen worden door het kleverige sop besmet.

Als iemand zich aan de een of andere misdaad schuldig maakt, lijden zijne bloedverwanten en vrienden eronder.

Vgl. *Saoerang makan tjoebădaq, sadånjå kanai gătahnjå; saikoer ka(r)bau nan ba(r)loeboeq, sakandangnjå kanai.*

8. *Harbo do na margoeloe, dohot sijala margoeloe.*

Als de karbouw vuil is, wordt de *sijala* ook vuil.

Wie met pik omgaat, wordt er door besmet.

Sijala, naam van eene plant = Mal. *samboeng.*

Het spreekwoord komt ook voor in den zin van No. 7.

Vgl. *Kanai patjaq oerang manjambal patjaq* = spat i. c. van de *lada.*

9. *Toe djoeloe hona boeboe, toe djae hona tanggal.*

Stroomop gaande in een fuik terechtkomen, stroomaf gaande in een *tanggal* gevangen raken.

Wordt gezegd van iemand, die niet meer weet waarheen zich te wenden, die ten einde raad is. Wat hij ook doet, hij is er altijd bij.

Tanggal = soort van fuik zonder *soegapa* (de naar elkander toestaande stokjes van aangepunte bamboesplijtsels of wel *taroegi*, die in een *boeboe* de visch beletten terug te gaan, Wdbk. sub *soenggapa*) = Min. Mal. *tikalaq*, *tingkalaq*, niet *tikalah* (vide v. Hasselt, Volksbeschrijving en taal, III, 2, blz. 63, Plaat CXXVIII, 8).

Vgl. *Kahilir kanai loekah, kamoediq kanai tikalaq; kahilir masoeq loekah, kamoediq kanai hindjoq* (Min. spreekw. door Habbema, Tijdschr. v. I. T. L. en Vk. deel XXVI, blz. 180, No. 157).

10. *Tihamon saga.*

(Als) het steken naar een *saga* pit.

Wordt gezegd van een persoon, die niet te pakken is, een aartsslimmerd, ook van iemand, die onkwetsbaar, niet te treffen is.

Vgl. *Baq manikam sagå djantan.*

11. *Songon na mangan pining sisoengkot kola; ija ni pangan mate ama, so ni pangan mate ina.*

Als het eten van *pining sisoengkot kola*; eet men ervan dan sterft Vader, eet men er niet van dan sterft Moeder.

Bet. Tusschen twee vuren zitten, niet weten wat te doen.

B. v. A is bevriend met twee lieden. De eene steelt iets van den tweede. Deelt A dezen mede, wie de dief is, dan wordt de eerste boos, deelt hij den naam van den dief niet mede, dan raakt hij met den tweede gebrouilleerd.

Pining sisoengkot kola fictieve pinang, eig. die in de keel blijft zitten.

Vgl. *Baq mamakan boewah simolakamå, taq di makan mandai mati, di makan bapaq mati;* ook *baq mamakan boewah simolakamå, di loeloer kåsat, di boewang sajang, baq basijang sikoewai*, vide No. 73.

12. *Songon lomboe na agowan anak.*

Als eene koe, die haar jong kwijt is.

Van iemand gezegd, die zijn hersens kwijt is, vriend noch vijand kent; ook van een persoon, die verbazend gauw op de teentjes getrapt is.

Gewoonlijk echter gebezigd van vrouwen, die wanneer b. v. haar padi verongelukt is, links en rechts heenloopen en schreeuwende en huilende aan ieder haar nood klagen.

Ook van een hoeloebalang, die in den strijd een zijner verwanten of vrienden verloren hebbende, als een brieschende leeuw rondloopt.

Vgl. *Baq djawi kahilangan anaq.*

13. *Songon paroedan ni soboe-soboe.*

Evenals de regen op *soboe-soboe.*

Soboe-soboe = mengsel van takken, takjes, zand, enz., dat na een overstrooming op den oever of op de sawahs blijft liggen.

Al regent het nog zoo hard, op de *soboe-soboe* blijft daarvan niets achter.

Beteekent hetzelfde als ons: 't Is boter aan de galg gesmeerd.

Vgl. *Mămbawa garam kalaoet, mălăkatkan kărsiq kaboeloeh,* enz; *Baq ajar ta(r)toenggang kaka(r)siq; baq mambawa săkam kalăsoeng.*

Van iemand, die geene goede lessen en vermaningen wil aannemen, zegt men ook:

Baq koeraboe baboelatan,
Tidaq talòq dèq asam garam.

Als een ongeschilde *koeraboe* (soort *tăroeng*), waarin zout noch zuur binnendringen.

Talòq = *tălaq* = Bat. *tolap.*

14. *Songon manoek toehor ni indoeri, hoemenjer-kenjer.*

Als een met den verkoopprijs van een rijstwan gekochte kip, die onrustig heen en weer loopt.

Een kip, die zooveel waard is als een rijstwan, beteekent

niet veel. Dit spreekwoord wordt gebezigd van iemand, die veel onbeduidende praatjes verkoopt, een kletskous, een spring in 't veld.

Vgl. *baq kambing ha(r)gå doewå koepang.*

In plaats van *hoemenjer-kenjer* zegt men ook *hoemenjek-kenjek* = (van blijdschap) onrustig zijn.

15. *Doemaol daol boeloeng soehat, laing madaboe toe bonana.*

Hoe een *soehat*-blad zich ook heen en weer beweegt, toch valt het naar (of bij den voet van) den stengel.

Bet: Hoever iemand ook gaat, toch keert hij naar zijne kampong terug.

Vgl. *Salinggi-linggi mälanting, soeroetnja kalanah djoewa; salinggi-tinggi bangau ta(r)bang, soeroetnjå ka koebangan djoewå.*

16. *Moeda toeboe oente, toeboe dohot deerina.*

Indien een limau groeit, dan groeien er tevens doornen of stekels aan.

Men zou geneigd zijn dit spreekwoord te vertalen: „geen rozen zonder doornen"; de Batak hecht er echter eene geheel andere beteekenis aan. Het beduidt o. a. indien een vorstenkind geboren wordt, dan moet in alles dat gevolgd worden. Ook stelt men *doeri* = verstand. Een vorstentelg is natuurlijk verstandig, uitgeslapen.

17. *Sibak-sibak ni abil na denggan ngada adong boewaton pandoengkap.*

Lappen van een mooi kleed kunnen niet voor 't stoppen gebruikt worden.

Wordt gebezigd van een rijkaard, die arm geworden is; van een slimmerd, die alleen domme kinderen heeft. Zie no. 3.

Vgl: *Baq pisang songsongan angin, ka soembat laboe rang* (= *oerang*) *taq boelih.* De pisangblaren, die veel van den wind te lijden hebben, scheuren heel licht en kunnen zelfs niet gebruikt worden tot een prop van een laboe.

18. *Songon tapoes ni Mangoendjam, lambok mangalangoi.*

Als *tapoes* van Mangoendjam, lekker naar duizelig (dronken) makend.

Wordt gezegd van iemand, die een mooi smoesje over zich heeft, die terwijl hij mooie praatjes verkoopt, zijn slag weet te slaan.

Vgl. *Manis moeloetnja baq tanggoeli, antara* (= *samăntara*) *doedoeq bar hadapan.* In Hikajat Si Miskin: *Lagi barhadapan moeloetnja manis, baliq bălakang lain bitjara.*

Ook: *toendjoeq loeroes, kălingking bărkait; manggoenting dalam lipatan, manoehoeq lawan sariring.*

Tapoes vruchten worden gedroogd, geschild, fijn gestampt en daarna in een blad met wat water gewikkeld. Na 2 of 3 dagen is de inhoud van het blad zuur en doet onder den naam van *asom tapoes* dienst bij de toebereiding van *sambal*, enz.

In plaats van Mangoendjam (kampoeng in Padang Bolak) zegt men in het Angkolasche Manoenggang (kampoeng in Angkola djae).

19. *Songon bisoek na terdege ihot.*

Als de slimheid van iemand, die in een strik trapt.

Wordt gezegd van een al te slimmen man, die in zijn eigen strikken gevangen, raakt.

20. *Songon Tjino na harom.*

Als Chineezen, die schipbreuk lijden.

Wordt gebruikt, wanneer eenige lui verbazend veel lawaai maken, door elkander schreeuwen, allen tegelijk praten.

Vgl. *Baq tjină karam.*

21. *Djogal-djogal hoerkoer.*

Hard als de *hoerkoer.*

Hoerkoer = *kăraq nasi.* Als men er wat water op doet, wordt ze dadelijk week. *Si hoerkoer* = klein vliegje.

Gebezigd van iemand, die zich verbazend dapper voordoet, maar spoedig in zijn schulp kruipt, als hij flink wordt aangesproken.

22. *Songon Toba na haoedanan.*

Als Tobaneezen, die door den regen getroffen worden.

De Tobaneezen zijn, indien zij door regen overvallen worden, dadelijk hun zinnen kwijt, altijd volgens de lieden van Angkola en Mandailing; zoo zullen ze met hun vijven onder een klein boompje gaan schuilen, terwijl er een eindje verder een groote boom staat, enz.

Bet: Menschen, die zoodra hen onverwacht tegenspoed treft, geheel van streek zijn en niet weten wat te doen.

23. *Songon haloeloe mandok gorarna.*

Als eene boschduif, die haar naam uitroept.

Dit spreekwoord berust op het geluid, dat de boschduif (*haloeloe*) voortbrengt.

Wordt gebezigd van personen, die altijd zichzelf prijzen, die willen laten zien wie zij zijn.

24. *Rantosan indjamon.*

Scherper als het geleend wordt.

Wordt gebruikt om personen aan te duiden, die voor anderen werkende, het met ijver en goed doen, voor zich zelven niet.

25. *Gadja pagadja-gadja, landoek na tarkapit.*

Als olifanten vechten, wordt de landoek (die zich er tusschen waagt) verpletterd of platgedriekt.

Als groote lui het samen te kwaad hebben, moet de kleine man er zich niet mee bemoeien.

Vgl. *gadjah ba(r)djoewang djå gadjah, pälandoeq mati di tängah.*

26. *Djolo tarloebang anso mamantari.*

Nadat men door den vloer gezakt is, dien herstellen.

Komt geheel overeen met ons: „den put dempen als het kalf verdronken is."

Mamantari van *pantar*, vloer.

Vgl. *Alah hoedjan maka barpajoeng.*

27. *Ngada tarsihat halimponan di mata.*

Het in 't oog gekomen stof kan men niet zelf er uit nemen.

Wordt gezegd van eenen dokter, die hoewel gelukkig in zijne praktijk, zijne eigene kinderen niet genezen kan; van een onderwijzer, die zijne kinderen niet kan onderwijzen, in een woord van personen, die zich zelf of hunne verwanten niet kunnen helpen, wel anderen.

halimponan = Min. Mal. *kalimpanan.*

Dindingnjä talang boelat sadja, bartijoep salatan djolong djolong djadi, habislah mata kalimpanan.

heet het in de Chabar Tjindoer Mata van de inwoners eener zekere kampoeng, die in alles van gewone stervelingen afwijken omdat zij en hunne nakomelingen door den Toewankoe van Pagarroejoeng vervloekt zijn.

Sihat = Mal. *tjoekil*, b. v. een puist; hier: met de punt van een doekje iets uit de oogen nemen.

28. *Handang ni halak nida, handang niba ngada.*

De papars van anderen zien, onze eigene niet.

Het zien der pagars van anderen sluit het ten beste geven van onze opinie daarover, gewoonlijk het aanmerkingen maken daarop, in.

Komt overeen met ons: den splinter in het oog des buurmans zien, den balk in ons eigen oog niet.

Vgl. *Toengan di sabărang laoetan tampaq, gadjah di paloepoeq mata tidaq sădar; bălang oerang nampaq, bălang awaq tidaq.*

29. *Boeroön silisit.*

(Als) het verjagen van de *silisit.*

Silisit (Mand:) = *Silèsèt* (Angk.), een soort rijstdiefjes, zwart van kleur, bizonder brutaal en moeilijk te verjagen.

Wordt gezegd van iemand, die niet te verbieden is.

30. *Ingol-ingol badak.*

Als het doofzijn van een neushoorndier.

Deze spreekwijze beteekent: soms goed, soms slecht

hooren; soms wat men fluistert wel verstaan, als men hard spreekt niet hooren.

Vgl. *păkaq-păkaq badaq*..

31. *Songon haroeling mangan anakna.*

Als de *haroeting*, die haar Kroost opeet.

Wordt gebezigd van personen, die hunne famielie in het ongeluk storten; van een radja, die zijne onderdanen onderdrukt.

Men hoort ook het spreekwoord: *Songon boedjoek mangan anakna.*

Haroeting = soort visch; *boedjoek* id.

Vgl. *Baq haroewan makan anaq.*

32. *Songon bodat ni Parlampoengan, matobang so mida djegang.*

Als een aap van Parlampoengan, die oud wordt zonder djagoeng gezien te hebben.

Wordt gezegd van iemand, die niets van de wereld gezien heeft, die verbaasd is als hij bizondere gerechten of lekkernijen ziet; vooral van een persoon, die op leeftijd zijnde, nimmer gemeenschap met eene vrouw heeft uitgeoefend. Ook van hen, die jaren lang te vergeefs op promotie wachten.

Parlampoengan, verkort voor Moewara Parlampoengan, naam van eene kampoeng aan den Batang Natal, onderafd. Groot-Mandailing en Batang Natal.

djegang = *djaoeng* = mais.

djaoeng in Mandailing = clitoris.

33. *Djolowan di poedi songon parsamejan.*

Het eerste komt het laatst (aan de beurt), evenals de *parsamejan.*

Wanneer men padi wil planten, wordt een *parsamejan* (kweekbed) klaargemaakt, die dus het eerst bewerkt en bezaaid wordt. De daarop ontkiemde *same* wordt naar de overige deelen van de sawah overgeplant, en nadat die alle

beplant zijn, komt de *parsamejan* aan de beurt; zij wordt dan schoongemaakt en ook beplant.

Gezegd van personen, die vóór een ander beginnen, maar altijd later klaar komen.

34. *Torasan parmaèn.*

Ouder is de schoondochter (sc. dan de schoonmoeder.)

Wordt gezegd van een kind, dat knapper is dan zijne ouders; van jongeren, die verstandiger zijn dan ouderen.

Toras = oud van jaren, ook van hart, van zin.

Na toras = *na tobang* = de oudsten van eene hoeta.

parmaèn = *paroemaèn.*

35. *Tektek do moela ni gondang.*

Al tikkende, trommelende, komt men er toe de *gondang* te bespelen.

Iemand trommelt eerst wat op den vloer of iets anders en zoo komt de lust bij hem op, om zijn gondang voor den dag te halen en erop te spelen.

Wordt gebezigd van een jongen, die als duivelstoejager in een keuken werkende, langzamerhand lust krijgt in het koken en een flinke kok wordt; van een heerendienstplichtige die bij eene school de wacht hebbende, als luisterende, leert lezen, enz.; gewoonlijk van personen, die eerst gekheid maken, terwijl het kort daarop ernst wordt; katjesspel.

Soms vindt men achter aan 't spreekwoord gevoegd: *goeloeng-goeloeng laloe modom* (op zijn gemak gaan liggen en zoo in slaap vallen), zonder dat die verlenging eenige wijziging brengt in de beteekenis.

36. *Ngangang songon singgip na hoerang onjak.*

Openstaand als een tangetje, dat niet geheel is toegedrukt.

Singgip (Angk) = *angkip* (Mand) = Mal. *săpit djanggoet* = baardtangetje.

Wordt gebruikt van een persoon, die steeds met open mond naar iemand luistert, met zijne oogen altijd op den spreker gericht.

Men zegt ook in denzelfden ein: *Djongeng songon koehoeran, talak songon koewali. Djongeng* = den hals uitrekken om iemand of iets te zien.

Hoehoeran = klapperrasp, eenige gelijkenis vertoonende met een uitgerekten hals.

talak = openstaand, niet gesloten.

Vgl. *Baq ka(r)bau ta(r)kadjoet di ăgoeng.*

37. *Gakgak songon eme ni lambang, oendoek songon eme na porngis.*

Rechtopstaand als looze padiaren, neerhangend als volle.

Ons: een vsl vat en bonst niet; holle vaten klinken 't meest.

Vgl. *ajar barijaq tanda taq dalam, ba(r)koentjang tanda taq pănoeh;* ook *ilmoe padi: kijan bărisi, kijan toendoeq.*

38. *Langan songon mare-mare na ni paspas.*

Bleek als uitgeslagen *mare-mare.*

Mare-mare = de jonge *ănau*blaren, Mal. *poetjoeq ănau.* Deze worden van de lidi afgehaald en dan op en neer geslagen (*ni paspas*), opdat de halve blaren uit elkander gaanstaan.

Wordt gebezigd van iemand, die wegens ziekte of van schrik zeer bleek is of wordt.

De *mare-mare* worden gebuikt als *lambe* = tanda larangan of als eerebogen (*gaba-gaba*). Indien vele menschen in eene kampoeng 't zij aan koortsen of aan cholera (*sampar, begoe masa*), enz. sterven, bevestigt men *mare-mare* aan de *pintoe horbangan.* (Mal. *pintoe gărbang*).

Vgl. *Poetjat baq koenjit di săsah.*

39. *Bontar songon koebe.*

Wit als palmiet (*hqebe*).

Gelijk aan ons „wit als sneeuw".

Vgl. *Poetih baq kapas.*

40. *Sadao-dao ni obok-obok, laing madaboe toe tano.*

Hoever ook iets weggeworpen wordt, het komt toch steeds op den grond terug.

Gezegd van menschen, die naar andere streken trekken om hun geluk te beproeven, maar toch weer naar hun land terugkeeren.

Zie no. 15.

41. *Sada tampoel doewa lantjimna* of *santampoel doewanlantjim.*

Een hak, houw en twee snijvlakken.

De *sijala's* (zie no. 8) groeien steeds vlak bij elkander; met een houw kan men gemakkelijk twee stengels door snijden.

Ons: twee vliegen in een klap.

Vgl. *Sambil bardendang bidoeq hilir, sambil manjalam minoem ajar, sambil manjoeroeq galah laloe, sambil bardijang nasi masaq lantjim* = snijvlak ontstaan door het schuin afhakken van een tak.

42. *Djamoeda oedan sere di banoewa ni halak, oedan batoe di banoewa niba, laing holongan do roha niba disi.*

Al regent het in andere landen ook goud, in ons land steenen, toch beminnen wij het laatste meer.

Eene uiting van vaderlandsliefde, die speciaal bij de Mandaïlingers en de bewoners van Padang Bolak vrij groot is.

Vgl. *Hoedjan ămas di năgari oerang, hoedjan batoe di năgari awaq, eloq djoewa di năgari awaq.*

43. *Sada patik, doewa dogomna.*

Een keer aftrekken (van een geweer) en twee knallen (*dogom*).

Gelijk aan No. 41.

44. *Doewa oeli songon na maringkajoe poga, boetong boltok, mate panjahit.*

Van tweeëerlei nut als het eten van *poga*groente, het verzadigt en doodt de wormen.

Beteekenis als no. 41.

Poga = zekere bittere groente.

45. *Djolo maringkajoe poga anso maringkajoe sabi poga.*

Eerst *poga*, dan *sabi* in de *goele* gebruiken.

Sabi, meer bekend onder den naam *sâsawi*. Sub *sabi* geeft Dr. van der Tuuk nog op: *oelang giling sabi, inda ni ida doi na lamot*, wrijf geen *sabi* fijn; immers men ziet, dat het fijn is, d. i. vraag niet naar den bekenden weg. *Sabi* staat hier voor *batoe ni sabi*, de zaadkorrels; in ons spreekwoord worden de blaren bedoeld.

46. *Djolo pael anso tonggi.*

Eerst het bittere, daarna het zoete.

Beteekenis gelijk aan no. 45: eerst het onaangename, dan het aangename.

Wordt ook gebezigd indien men bij een contract alles nauwkeurig stipuleert, opdat later geene geschillen ontstaan.

Ons: na regen komt zonneschijn, of men moet door den zuren appel heenbijten.

47. *Djolo ni toto, anso ni rabi*

Voor het kappen der boomen (bij het aanleggen van een *haoema* (Mal. ladang)), moet men eerst de plek gronds schoonmaken.

Bet: eerst onderzoeken, dan pas doen; b. v. bij het *manjapai* of *maoeso boroe*, een huwelijks aanzoek doen.

Sub *toto* geeft v. d. T.: een plek gronds, dien men eerst schoonmaakt als teeken, dat men dien wil bewerken.

48. *Songon lekloek ni hotang bide, (adop marsipoedjijan, hoedoek marsihataän).*

Als het draaien van de *hotang bide;* in elkaars gezicht elkander prijzen, achter den rug laken en afbreken.

Van valschaards, kwaadsprekers, enz. gebezigd.

Zie no. 18.

Men zegt ook: *Songon lekloek ni hotang bide, hoedoek mandjadi adop*: de onderkant wordt bovenkant.

Hotang, bide, h. saboet, h. ranggoero zijn rotansoorten, die bij het vervaardigen van Batakmatten voornamelijk ge-

gruikt worden; zooals men weet bestaan deze uit boombast, (meestal van den *torop*).

49. *Hoeboto do simaoeng kalalango.*

Ik weet wel, dat de *simaoeng* bedwelmend is.

In Mandaïling zegt men: *hoeboto do hapesong kalalango.*

Simaoeng = gewas met blazen, die een zeer onaangenamen geur verspreiden.

Hapesong = soort noot, die men gekookt eet, daar zij rauw bedwelmend is.

Indien een rechter een der partijen bevoordeelt, zegt de verongelijkte, wanneer men hem de billijkheid van het vonnis wil doen inzien: *hoeboto* enz. Evenzoo bezigt iemand, wien men een raad geeft, dien deze niet noodig heeft of reeds weet, bovenstaand spreekwoord.

50. *Moeda markori oedan ni toktok saong.*

De pajoeng gereed houden (maken), als de regenvolken zich samentrekken.

De gewone beteekenis van *martoktok* is = Mal. *măramoe*, ingredienten, houtwerk verzamelen.

Als pajoeng doet hier 't een of ander breed blad dienst.

Dit spreekwoord beteekent het tegengestelde van No. 26. en het daarbij aangehaalde: *Alah hoedjan maka bărpajoeng.*

51. *Moeda marngaoem babijat ngada manjoro.*

Een brullende tijger valt niemand aan.

Ons: blaffende honden bijten niet.

Vgl. *Harimau mangaoem taq mantjakau; andjing manjalab taq mănggigit.*

52. *Songon gondang lingán sorana.*

Als een gondang waarvan geluid sterker is (sc. dan men naar zijne grootte te oordeelen zou verwachten).

Lingán, comparat. van *ling*, helder, sterk van een geluid.

Wordt gebezigd van iemand, van wien de faam zegt, dat hij zeer rijk of buitengewoon knap is; bij onderzoek blijkt,

dat de roep, die van hem uitgaat, minstens overdreven is. — Ook van een persoon, die zich zelf ophemelt, maar niet veel beteekent.

53. *Halak Pagoer, na so mamboto gadjambang.*

Als iemand van Pagoer, die de gadjambang niet kent.

Pagoer = kleine kampoeng bij Goenoeng baringin, alias Hoeta Radja, (± 8 paal van Panjaboengan), in bergachtig terrein gelegen.

Bet: een onbeschaafd, onbeschoft mensch; ook een stommerik.

Gadjambang = eendekroos.

54. *Songon goja di timboeni na hodarna.*

Als een regenworm, die onder zijn uitwerpselen bedolven is.

Van iemand, die tot over zijn voren in de schulden zit, veroorzaakt door lekker eten en drinken en mooie kleeren; in het algemeen van persoon, die door eigen schuld ongelukkig is.

55. *Songon soehat ni Paja Poring: disi tak, disi tabona.*

Als de *soehat* van Paja Poring, heerlijk lekker, puik-puik.

Soehat = caladuimsoort; *poring* idem.

Paja (moeras) *Poring*, fictieve naam.

Tak is eene verkorte vorm van *eltak*, lekker.

Tak, tonggi, tabo, bij elkander beteekent puikpuik, overheerlijk.

Bet: twee goede eigenschappen in een persoon of zaak vereenigd, b. v. rijk edelmoedig; mooi en duurzaam.

56. *Pareme-eme ni Loeboe.*

Zooals de Loeboes met hun padi omgaan.

Zoolang een Loeboe nog padi heeft, komt zijn geheele maagschap bij hem; is zijn voorraad uitgeput, dan verdwijnt de bende.

Wordt gebezigd van iemand, die zoolang hij nog iets bezit, van den hoogen boom af leeft en open huis en hof houdt; doch zoodra er niets meer te halen is door vrienden en verwanten verlaten wordt.

Vgl: *Baq oerang Bataq bă(r)padi.*

57. *Ni saboer batoe ni sabi anso adong salongon.*

Men moet *sabi* zaaien om er later de blaren van te kunnnen plukken.

Mantjalong = groente plukken, zoeken.

Bet: Men moet bijtijds voor de toekomst zorgen; men moet de menschen helpen om later hulp van hen te kunnen verwachten.

58. *Songon na manali di gindjang api.*

Als touwdraaien boven het vuur.

Hetgeen klaar is komt in het vuur terecht en verbrandt.

Bet: zoo gewonnen, zoo geronnen.

59. *Lomlom pe abal-abal, laing di parapi do ingananna; bontar pe hambeng, di taroema do ingananna.*

Al is de abal-abal ook zwart, toch is de *parapi* haar plaats; eene geit, al is zij ook wit, huist onder de woning.

Abal-abal — een bawboekoker met een deksel, dienende om er iets in te bewaren.

Parapi — soort zoldering, tevens als bergplaats gebruikt.

Bet: Een persoon van geringe afkomst al is hij nog zoo rijk, wordt nooit met eerbied behandeld, terwijl een edelman, hoe arm hij ook zij, de verschuldigde eer wordt bewezen.

60. *Songon galoga na di topi aek; mompas toe djae, mompas toe djoeloe.*

Als de *galoga* aan den waterkant, die heen en weer geslingerd wordt.

De top van de *galoga* (soort van riet, Mal. *gălagah*) hangt dikwerf in het water en wordt medegevoerd tot hij in eens weer opwipt; zoo herhaalt zich zonder ophouden het zich heen- en weer bewegen.

Wordt gebezigd van iemand, die altijd in onrust verkeert, ook van een persoon waar geen zit in is.

61. *Hoemotar songon galoga na ni tompoe ni aek.*
Beven als *galoga*, die in stroomend water staat.
Wordt gezegd van iemand die van vrees of schrik beeft en siddert; of die van koude of tengevolge van koorts rilt.
Bibberkoorts = *aroen koetoer.*

62. *Mamanggal songon daboewar.*
Aan het eind dikker worden, als de *daboewar.*
Daboewar, rotansoort, die van onder dun, van boven dik is.
Wordt gebruikt van een geslacht van geringe afkomst, dat langzamerhand in aanzien stijgt; van een vreemdeling die in eene *hoeta* zich vestigt, daar huwt en eene groote familie krijgt.

63. *Moesoe di bagasan oelos.*
Een vijand onder den deken.
Bet: een vriend, familielid of wel onderhoorige, die met goedheden overladen, tegen verwachting, ons bedriegt of schade toebrengt.
Vgl. *Indaq di sangkă rigă-rigă, pipit sinandong makan padi; indaq di sangkă nan baq nangkă, sakin di kandoeng makan hati.*

64. *Na so marmanoek-manoek di ompoe.*
Van der Tuuk vermeldt in zijn Bat. Wdbk: *na so marmanoek di ompoe* (die wegens zijn grootvader geen kip gebruikt, namentlijk door bezorgdheid, wat dien overkomen kan, zelfs geen wichelkip raadpleegt), wordt van een voortreffelijk wapen gezegd."
Ik heb bovenstaande spreekwijze steeds hooren bezigen voor iemand zonder vormen, een onverschillige, een ongelikte beer; iemand die nergens om geeft; het kan hem niet schelen, wien hij treft, mits hij zijn zin maar krijgt.

65. *Gajo na so haopolan.*
Als krabben, die niet in blaren te bewaren (stoppen) zijn.

Het is hoogst moeilijk krabben in blaren in te pakken; ze kruipen er steeds uit of vernielen de bladeren.

Wordt gezegd van personen, die door hun slecht gedrag veel soesah veroorzaken en hoe men ook voor hen zorgt of op hen past, toch steeds alles in de war sturen; van een zoon, die het schulden maken niet kan nalaten, van een flirtziek meisje.

Vgl. *Baq bargantang anaq ajam: masoeq tiga, kaloewar ămpat.*

66. *Di djolo manjipak, di poedi manjargoet.*

Vóór zijnde schoppen, achter zijnde bijten.

Bet: een verbazend ongemakkelijk mensch, die altijd en met iedereen ruzie zoekt. O. a. bezigt men dit spreekwoord van mindere hoofden, die het door hun onhebbelijk karakter èn met hunne chefs èn met hunne onderhoorigen te kwaad hebben.

67. *Ngada mago toewa ni manoek manjoeroek taroema.*

De *toewah* van een kip verdwijnt niet, al kruipt zij onder het huis.

Een persoon van aanzienlijke afkomst, al wordt hij ook arm, blijft edelman.

68. *Songon toehil; ni toektoek kehe, ni ela ro.*

Als een beitel; slaat men erop, dan dringt hij in het hout, trekt men eraan, komt hij er uit.

Bet: menschen, die geheel onder de bevelen van anderen staan. Zoo zegt iemand, die minder aangename bevelen van zijn chef moet overbrengen: ik kan er niets aan doen, ik ben als een beitel, enz.

69. *Godangan boenghoeng oempado soempol.*

Het gat is grooter dan de stop.

Van iemand die meer uitgeeft dan hij ontvangt, gebezigd.

Vgl. *Gădang pasaq dari tijang.*

70. *Gakgak halimponan, oendoek dopotan na tartar.*

Loopt men met (trotsch) opgeheven hoofd, dan krijgt men

licht stof in de oogen, loopt men met neergeslagen oogen, dan ziet (eig. krijgt) men hetgeen op den weg ligt.

Wees niet trotsch, maar nederig en bescheiden, dat brengt u zeker voordeel aan.

71. *Na gatal na so djoengada hoetoewon.*

Die nooit ongedierte heeft gehad, heeft last van jeuk.

Van personen gezegd, die in beteren doen geraakt, trotsch en verwaand zijn, wien de broodkruimels steken.

Vgl. *Baq simi(s)kin djolong kajă.*

72. *Ngada tardampalkon horsik toe boeloe tolang.*

Men kan geen zand aan de *boeloe tolang* doen kleven.

Boeloe tolang = soort bamboe.

Bet: Een onmogelijk werk moet men niet beginnen.

Vgl. *Malăkatkan kă(r)siq kaboeloeh*, enz.

73. *Songon na marbabo si mareme-eme.*

Als het uittrekken (wieden) van *simareme-eme.*

Simareme-eme — zekere grassoort, die veel overeenkomst vertoont met padi (*eme*).

Vgl. *Sapantoen ba(r)sijang sikoewai, koq di sijang antah padi, tidaq di sijang antah roempoet* ([1]).

Bet: Niet weten, wat men doen moet; tusschen twee vuren zitten.

74. *Ama ni Dja Tjabo.*

De vader van Meneer Jawel.

Bet: Jabroer.

([1]) De heer VAN DER TOORN geeft in zijn Tjindoer Matâ (Verh. Bat. Gen. XLV, afl. 2, blz. 189) daarvan de volgende verklaring: „'t is er mede als met het schoonmaken van de sakoeai; doet men dat, dan trekt men wellicht padi uit; laat men het na, dan groeit er misschien gras tusschen, fig. niet weten wat men doen zal, in de war zijn, verlegen staan met iets".

M. i. is die verklaring niet volkomen juist.

De sikoewai wordt niet schoongemaakt; ziet iemand sikoewai tusschen zijne padi staan, dan trekt hij die zeker uit. De bedoeling is, dat men aan de jonge sikoewai *niet* zien kan, of ze dat werkelijk is, dan wel padi of gras. De vertaling moet, meen ik, zijn: Het is er mede als met het uittrekken van de sikoewai; trekt men het plantje, dat men voor sikoewai houdt, uit, dan trekt men misschien padi uit; laat men het plantje staan, dan laat men wellicht gras staan.

75. *Si tatap api na gorgor.*

Kijker naar het groote vuur.

Van iemand gezegd, die altijd met de grooten en rijken wil omgaan, naar arme lieden, ook al behooren ze tot zijne familie, links laat liggen. Ook in den zin van: aanbidder van de rijzende zon; iemand, die de groote lui naar de oogen ziet.

76. *Moeka soewada idjoek, andor pe ni rahoetkon do.*

Als er geen *idjoek* aanwezig is, de *andor* als bindmidde gebruiken.

Andor = allerlei klein- en kruipplanten.

Bet: Indien men niet krijgen kan, wat men verlangt, moet men zich met iets minders tevreden stellen. Bij gebrek aan brood eet men korstjes van pasteien.

Vgl. *Taq adâ rotan aka(r) pa(r)goenâ.*

77. *Songon paroek dolak.*

Als het water op de bergen (eig. als het water hebben der bergen).

In een bergachtig land zwelt het water in de riviertjes, bij den minsten regen, verbazend snel; houdt de regen op, dan bereikt het spoedig weer zijn gewonen stand.

Wordt gebezigd van een persoon, die zeer opvliegend is, maar gauw weer kalm wordt, ook van iemand, die in zijn nopjes zijnde, een en al goedheid is en iedeeren plezier tracht te doen doch indien er iets is dat hem hindert, stug en onhandelbaar is, niets wil geven en nieman d hulp wil verleenen, integendeel anderen zijne weldaden verwijt.

78. *Ila-ila oeroek, marpira di tongan dalan.*

Beschaamd als de *oeroek*, die echter midden op den weg eieren legt.

Oeroek = soort van *bingkaroeng.*

Van iemand, die quasi bleu en beschaamd is, ze achter de mouw heeft. Wordt zoo'n persoon b.v. te dineeren gevraagd, dan bedankt hij voor menig gerecht en eet zeer

weinig om zijn fatsoen te houden; na afloop van den maaltijd gaat hij zich op zijn eentje te goed doen. Ook van menschen, die in tegenwoordigheid van vreemden, stil zijn, maar met hunne bekenden samen zijnde, allemans praats hebben.

Vgl. *Maloc-maloc koetjing.*

79. *Toemboek songon bohol ni na mangomo.*

Precies voldoende als het eten van een loontrekkende.

Bet: precies, juist voldoende.

Als iemand zich voor een paar dagen verhuurt, krijgt hij juist zooveel rijst of neemt zooveel mee, als hij noodig heeft of moet hebben.

Wanneer iemand wachtdiensten moet presteeren, draagt hij dat dikwijls aan een ander over, die dan wat geld en rijst krijgt. Er zijn lui, die van het overnemen van heerendiensten hun broodwinning maken. Zoo heeft men menschen, die maanden lang bij een Controleur wachtdiensten presteeren; is er niemand, die hun zijne diensten wil overdragen, dan blijven zij toch waar zij zijn, in afwachting van de eerstvolgende verwisseling van heerendienstplichtigen. Voor de verschillende wachtdiensten wordt niet evenveel betaald; zij die b. v. de gevangenissen of de koffiepakhuizen moeten bewaken, hebben het gemakkelijker dan zij, die op het controleurs erf moeten zijn, daar de laatsten dikwijls dienstbrieven aan de verschillende hoofden moeten wegbrengen, enz.

80. *Tamboeran na tomboek.*

(Als) een *tamboeran*, die stuk is.

Tamboeran=zak van geknoopt touw, waarin men visch bergt.

Tomboek = doorboord, met gaten.

Zooveel in de *tamboeran* wordt gedaan, zooveel valt er ook weer uit.

Wordt gebezigd van een verkwister of van eene familie waar de man werkzaam, doch de vrouw koopziek is, of omgekeerd.

Ons: Danaïdenvat. Vgl. *Gantoeng pasoek.*

81. *Paraoe boeboes.*

Eene lekke prauw.

In beteekenis ongeveer gelijk aan No. 80, nl. iemand, die, ofschoon hij veel geld verdient, toch schulden heeft.

Ook gebezigd van een kind, dat aanhoudend zijne luiers (*lampin*) bevuilt of bij gebrek aan luiers, den vloer.

82. *Toemboek sirit-sirit manoek dohot siboero.*

De *sirit-sirit manoek* en *siboero* passen juist bij elkander. *Sirit-sirit manoek* (eig. kippedrek) en *siboero*, twee grassoorten, die zeer onaangenaam rieken.

Gezegd van twee slechte menschen, die onafscheidelijk zijn; van man en vrouw, die beiden van bedreigers of dieven afstammen, enz.

83. *Songon pidong djabija-djabija, mangalap manaroehon.*

Als de *djabijadjabija* (zekere vogel), die altijd aan- en wegbrengt.

Wordt gebezigd van klappeien, die altijd en overal praatjes opvangen en verder vertellen.

84. *Marabon boewapak toe pandoedaän.*

Zemelen brengen naar de plaats waar men rijst stampt.

Gelijk aan: *Mămbawa garam kalaoet, mambawa săkam kalăsoeng*, enz.

85. *Itoe-itoe do sigoepok.*

2 namen voor dezelfde vischsoort; Mal. *limbat.*

Bet: lood om oud ijzer; *Satali tiga oewang; lima bălas tangah doewa poeloeh.*

86. *Songon na mamboha boeloe; ni abin sabariba, ni degehon sabariba.*

Als bij het splijten van bamboe; de eene heeft wordt naar boven getrokken, de andere heeft op den grond gedrukt.

Van een vader, die een kind boven de andere voortrekt, van een radja of rechter, die de eene partij bevoordeelt, de andere vernedert of in het ongelijk stelt, gezegd.

87. *Songon tombak, mangan natana, mangan sijoena.*

Als een lans, onder- en boveneinde doen dienst.

Sijoe = *pasi*, een ijzeren punt aan het ondereinde eener lans.

Bet: het mes snijdt van twee kanten.

88. *Tongon tapor-tapor ni hoedon; toe hoedon so masoek toe tano pe so masoek.*

Als een potscherf; ze is geen pot meer en ook geen aarde meer.

Gebruikt van iemand met een slecht karakter of die verslaafd is aan het spel of het hanenvechten, met wien niemand wil omgaan: gewoonlijk van menschen, die tot armoede vervallen zijn.

89. *Songon parsoban ni Nambeta, painte-inte ranggas na madaboe.*

Als het houtsprokkelen van vrouw Nambeta, nl. wachten op de doode takken, die van de boomen vallen.

Het *marsoban* is geheel en al het werk van vrouwen en jonge meisjes, die men dikwijls met zware vrachten hout op het hoofd uit het bosch kan zien komen.

Wordt gezegd van personen, die geduldig afwachten wat het lot hun zal brengen en de handen niet uit de mouw steken.

90. *Manjingkadoet songon bodat na haoedanan.*

In elkander gedoken zitten, als een aap in den regen.

Geheel uit het veld geslagen zijn, ter neer zitten als iemand, die zijn laatste oortje versnoept heeft.

91. *Moeda pira manoek sasanggak laing padogos.*

De kippeneieren uit één nest liggen vlak tegen elkander.

Bet: al krijgen familieleden 't ook van tijd tot tijd met elkander te kwaad, toch wordt al spoedig de vrede gesloten en sluiten zij zich vast aan elkander. Zie no. 1.

Vgl. *Bidoeq laloe, kijambang bartaoet* (uitspr. *batawiq*).

Sanggak=nest voor eene kip. Voor het in gebruik gesteld

wordt, doet men er allerlei welriekende bladeren in. Wordt eene legkip er in geplaatst, dan zegt men het volgende:

Porpori piramoe, porpori piramoe, tongon tongon, gohi sanggakmoe, gohi sanggakmoe, tongon tongon porpori piramoe; moeda ngada di gohi ho sanggakmoe, hoe gadis ma ho toe simaloengoen anso maloengoen ko di anakmoe dot boroemoe.

De kip zorgt dan wel, dat haar nest gevuld raakt met eieren en dat die naar den eisch worden uitgebroed. Want de straf, die haar wacht, indien zij haren plicht niet doet — gescheiden te moeten leven van haar kroost en steeds vergeefs verlangend daarmede vereenigd te worden — is zwaar. Volgens Bataks een probaat middel om veel voordeel van kippen te hebben.

92. *Bada-bada andjing.*

Hondengetwist.

Van menschen gebezigd, die om den haverklap het met elkander aan den stok hebben, maar ook spoedig weer de beste maatjes zijn.

93. *Soenaga ni tano mai tinggangon ni oedan.*

't Ligt in de natuur van de aarde, dat de regen op haar valt.

Soenaga = aard, eigenschap, natuur.

Wordt gezegd van den kleinen man ten opzichte van den radja.

In den zelfden zin komt ook voor: *Ngada mangilak tano di tinggang oedan.*

94. *Oendang daga-digi; togoe-togoe di na padjat, paloewa di na bagas.*

Flink vasthouden in het ondiepe gedeelte eener rivier, loslaten waar het water diep is.

Oendang daga-digi is onvertaalbaar.

Wordt gebruikt van menschen, die bereid zijn ons te helpen bij een gemakkelijk werk of als het ons voor den wind gaat, ons echter aan ons lot overlaten, zoodra we in moeilijkheden geraken of iets van hunne krachten eischen. B. v. van een persoon, die als er sprake is van een huwe-

lijk, zijne hulp aanbiedt om alles in orde te brengen en het doet voorkomen alsof hij ook het zijne wil bijdragen ter bestrijding der onkosten, doch zoodra de zaak beklonken is zich terugtrekt en zijne beurs besloten houdt.

95. *Martoendjang hajoe ara, oelang gijot dohot mali-mali; loemindak laoet, oelang gijot dohot longko-longko.*

De *mali-mali* moet niet wenschen luchtwortels (steunwortels) te hebben, zooals de *hajoe ara*; een plasje moet niet willen golven als de zee.

Bet: de kleine man moet niet willen bezitten, wat de grooten hebben, niet willen doen wat deze doen; in een woord, zich niet met de grooten gelijk stellen.

Mali-mali = zeker boompje, welks blaren als *oeram* genuttigd worden.

Longko-longko = natuurlijke put, plas.

96. *Djamoeda antjimoen toeminggang doeri, laing antjimoen do na maboegang.*

Al *valt* de komkommer ook op een doorn, toch wordt *zij* gewond.

Indien de kleine man zich tegen de grooten verzet, delft hij steeds het onderspit.

Vgl. *Baq antimoen ba(r)lagă djă doerijan.*

97. *Songon baro gadja, maloempe laing tading oehorna.*

Als een bloedzweer; al is die genezen, toch blijft er verharde etter achter.

Al is eene beleediging vergeven, toch kan men die niet geheel vergeten. Van de eene of andere onaangename behandeling blijft altijd iets hangen.

Baro gadja = soort bloodzweer.

Oehor = overgebleven verharde etter.

98. *Djoemampar djoemarorap songon si toenggoek na so mardjoengdjoengan.*

Her- en derwaarts rondkruipen als *sitoenggoek*, die geen steun heeft.

Sitoenggoek = soort sirih met geheel groene bladnerven; de beste sirih heeft roodachtige.

Djoengdjoengan = staak, boom, waartegen eene klimplant opgroeit.

Gebezigd van kinderen die geene ouders of bloedverwanten hebben, van een volk zonder radja.

Djoemampar van *ampar* = verstrooid, hier en daar liggen.

Djoemarorap van *rorap* = ronddwalen, rond kruipen.

99. *Babijat na sega bolang, harambir na moeba saboet.*

Een tijger met gebroken strepen, een klappervrucht met een vreemden bast.

Iemand die geheel anders doet dan gewone menschen, die steeds tegen de adat in handelt.

100. *Moeda oersa nida imboeloena, moeda babijat nida bolangna.*

Een hert is te kennen aan zijn kleur, eig. haren, *robe*, een tijger aan zijne strepen.

Aan zijn uiterlijk, zijn manier van doen kan men iemand kennen.

Verg. *Tăntoe gadjah deq hadingnjă, tăntoe harimau deq bălangnjă.*

(*Wordt vervolgd.*)

TRANSSCRIPTIE VAN HET MANANGKABAUSCH MALEISCH.

EENE PROEVE

TOT

BEEINDIGING DER QUAESTIE.

DOOR

G. DE WAAL.

In het Naschrift van het deel Volksbeschrijving (Midden-Sumatra-expeditie) schrijft de Heer A. L. VAN HASSELT: „Ik „ben overtuigd dat het zeer in het belang der studie van het „Manangkabosch zal wezen, indien de tegenwoordige beoe-„fenaren dier taal — weinigen in getal als ze zijn — alvo-„rens verder te gaan met het publiceeren der vruchten van „hun arbeid, met elkander van gedachten wisselen, om te „geraken tot het aannemen van een uniforme transscriptie. „Wanneer alle vooringenomenheid met eigen ideeën wordt „ter zijde gesteld om den wille van het door allen beoogde „doel, verbreiding der kennis van de taal, die we liefheb-„ben, dan zal het niet moeilijk zijn omtrent de beste wijze „van transscriptie tot overeenstemming te geraken."

Sedert deze opwekking, door den Heer VAN HASSELT ter neder werd geschreven, heeft niemand, voor zoover mij bekend, de moeite genomen, om met zijne collega's beoefenaren ook slechts een enkelen stap in die richting te doen.

Mij zij het niet kwalijk genomen, dat ik, waar zulk een grondig kenner van de Maleische spreektaal als de Heer

W. C. HOOGKAMER, Assistent-resident van Tanah Datar, nog in de gelegenheid is zijne stem te doen hooren, mij aanbind tot den vredelievenden strijd, die door den Heer J. L. VAN DER TOORN steeds niet is aangevangen.

Eéne groote moeilijkheid doet zich voor, en wèl die van het dialect-verschil, dat al dadelijk b. v. eene Agamsche en eene Tanah-datar-Koeboeng'sche tongval moet doen aannemen, om te blijven bij de beide groote hoofdtakken van het Maleisch der Padangsche Bovenlanden, waartoe men dan niet rekent de onderafdeeling Pangkalan en Kampar en een deel van Soengei Pagoe; of ga ik te ver in mijne restrictie? Ik meen daartoe het recht te hebben, daar de ware *daréq* onderscheiden wordt van de *ikoeé daréq kapală rantau*. Ik breng dan het Maleisch van de Limåpoeloeĕh (de onderafdeeling Pajåkoemboeĕh), met uitzondering van dat van Halaban en van Ladang lawas (Sitoedjoeh) geheel tot den Agamschen tak, die zich uitstrekt over de onderafdeelingen Padang pandjang, Oud-Agam, Manindjau, Palèmbajan, Bondjol, een deel van Loeboeq Sikaping, Poear datar, Pajakoemboeh (met de genoemde uitzondering, die tot Tanah datar gebracht moet worden), terwijl het Tanahdatarsch gesproken wordt in Boewa, Sidjoendjoeng, Solok, Singkaraq, Soepajang, Alahan pandjang en een deel van Moewara laboeh.

Als uitgang neem ik het z. g. Djohorsch Maleisch, waarvan de meeste woorden ook in het Manangkabau-Maleisch voorkomen, en stel ik dan voor de volgende transscriptie, die *geheel* met de letters van ons alphabet kan geschieden, geene vreemde teekens als hamzah en derg. noodig heeft, en gecompleteerd wordt door de ˘, de ´ en de `.

De *a* op het einde van een Dj. woord klinkt in het Manangk. als *å*, b. v. koeda, *koedå*. Dat ik deze klank door å teruggeef, heeft twee redenen: 1° wordt daardoor aangeduid, dat die klank dezelfde is als in het Javaansch, hoewel de transscriptie-regelaar voor den topographischen dienst haar

eigenaardig Maleisch noemt, en 2° de verwantschap met het Dj. ook voor den oningewijde meer rechtstreeks aangegeven.

Verder geef ik de volgende tabel:

—— ap ——	= —— oq	langkap
		langkoq.
—— al ——	= —— a	djoewal
		djoewa.
—— ar ——	= —— a	bakar
		bakar.

(In Pangkalan en Kampar, die ik met een deel van Soengei Pagoe uitzonderde, zegt men echter: djoewĕl en bakĕr, met eene sterk gebrouwde *r*, bijna *ch*).

—— as ——	= èh	bĕras
		barèh

(Dus, waar het Dj. een *ĕ* heeft, spreekt de Manangkabauer *a* uit).

—— at ——	= éq	bĕrat
		baréq
—— ih ——	= ijĕh	lĕtih
		latijĕh
—— iq ——	= ijĕq	sisiq
		sisijĕq
—— il ——	= ijĕ	kail
		kaijĕ
—— ir ——	= ijĕ	tjitjir
		tjitjijĕ
—— ing ——	= ijĕng	tjatjing
		tjatjijĕng
—— is ——	= ih	tangis
		tangih
—— it ——	= iq	sĕmpit
		sampiq
—— oeh ——	= oeĕh	djatoeh
		djatoeĕh

——— oeq ———	= oeĕq	datoeq
		datoeĕq
——— oel ———	= oeĕ	djamboel
		djamboeĕ
——— oer ———	= oeĕ	haoer
		aoeĕ
——— oeng ———	= oeĕng	maoeng
		maoeĕng
——— oep ———	= oeiq	tjoekoep
		tjoekoeiq
——— oes ———	= oeih	ingoes
		ingoeih
——— oet ———	= oeiq	patoet
		patoeiq

Hiermede is de eigenlijke transscriptietabel beeïndigd.

Het weglaten van neusklanken voor klinkers in act. werkwoordsvormen behoort meer tot het gebied der grammatica. Mijns inziens is de gegeven transscriptie geheel volgens de uitspraak. Ik weet wel, dat men in een deel van de Limapoeloeh *ingoes* uitspreekt als *ingoeh* en *patoet* als *patoeq*, maar dit wordt toch als plat beschouwd, even als b. v. de uitspraak van *dĕras* als *dorèh*.

Het bovenstaande wensch ik aan belangstellenden aan te bevelen in hunne aandacht als het eerste punt, waaromtrent overeenstemming wenschelijk is. Festina lente.

BLADVULLING.

Een nieuwe bewerking van de sĕrat Aji Saka.

In 1886 is door de firma G. C. T. van Dorp te Semarang uitgegeven een sĕrat Aji Saka ngĕjawi.

Er bestaan twee zeer uiteenloopende geschriften, die beide den naam Aji Saka dragen.

Over een ervan deed de Heer C. Poensen mededeeling in Med. Ned. Zend. Gen., XIII, 313. Hiervan bezit het Bat. Gen. een vrij afwijkende, evenmin volledige redactie, op lontar.

Het andere is door Winter, die het boek (Zamenspr. I. 185) sĕrat Sinḍula noemt, in proza overgebracht; zoo uitgegeven te Amsterdam in 1857. In die proza bewerking mist men de inleiding die bij dit boek in verschillende HSS. van jongeren tijd wèl voorkomt, en waarin Aji Saka wordt voorgesteld als *sabat* van Mohammad, naast Omar, Osman, Abu Bakar en Ali, een legende die men ook aantreft in dat door Poensen bekend gemaakte andere boek, maar niet staat in een Hs. uit 1816 A. D.

De bij van Dorp uitgegeven Aji Saka nu is, zooals de titel zelf zegt, en het is wel waard dit in ruimer kring bekend te maken, een nieuwe metrische bewerking van Winter's proza-tekst, door Mas Karta Subrata.

TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE.

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN
EN WETENSCHAPPEN.

ONDER REDACTIE

Dr. J. BRANDES

EN

Mr. J. H. ABENDANON.

DEEL XXXIV.

AFLEVERING II.

BATAVIA. ALBRECHT & RUSCHE. | 's HAGE. M. NIJHOFF.

1890.

NOTA

OVER DE

ONAFHANKELIJKE BATAKLANDEN.

DOOR

C. J. WESTENBERG,

Controleur bij het Binnenlandsch-Bestuur ter Sumatra's Oostkust.

Westwaarts van de residentie Oostkust van Sumatra strekken zich de onafhankelijke Bataklanden uit.

In het algemeen kunnen deze gezegd worden te bestaan uit eene groote hoogvlakte, waarvan echter hier en daar de onderdeelen door bergketens, dan wel door alleenstaande bergen, worden gescheiden.

Deze hoogvlakte wordt begrensd door een hoog randgebergte, waarin van noord naar zuid de Dolok Mendahoeli, de nog flauw werkende vulkanen Sinaboen en Sibajak, de Baros, de Dolok Mariah[1] en de Dolok Simbolom de voornaamste toppen zijn.

In haar noordelijkste punt vereenigt zich die keten met eene andere bergenreeks, die langs den noordoostelijken oever van het Tobameer loopt en waarin de Deleng Seboeatan zich verheft. Deze bergenreeks vormt de noordwestelijke grens der hoogvlakte, terwijl meer zuidwestelijk de vulkaantjes Pisoe[2] en Singalang liggen. Eene bepaalde zuidelijke grens tusschen deze streken en de verdere hooglanden van Sumatra is niet op te geven.

Bij deze grensomschrijving is slechts het oog gehouden op die landen, welke tot het stroomgebied behooren der aan de oostkust uitmondende rivieren.

In het algemeen kunnen deze landen gezegd worden te zijn bewoond door twee groote stammen der Karau- en der Timor Bataks, terwijl daarentegen het gebied der Toba- en Pakpak Bataks tot de bovenlanden der Westkust moet worden gerekend.

De Karau en ook een deel der Timorlanden bieden het schouwspel aan eener uitgebreide vlakte, bedekt met een eentonig kleed van gras en alang-alang, waartegen zich de dichte boschjes, die de kampongs omgeven, als donkere vlekken afteekenen. Slechts hier en daar is het terrein golvend. Daarentegen wordt de hoogvlakte doorsneden door tal van zeer diepe en steilwandige ravijnen langs welker bodem zich weinig belangrijke riviertjes voortkronkelen. Deze monden in de Karaulanden alle uit in de Laoe Biang, den bovenloop der Wampoe of Langkat rivier.

In het Zuiden, in de Rajalanden, zijn de belangrijkste rivieren de Bah Boelian en de Bah Hapal, in hun benedenloop respectievelijk bekend als Soengei Padang en Soengei Pagoerawan.

Uit de afdeelingen Langkat en Deli voeren slechts enkele moeilijk begaanbare passen naar de hoogvlakte.

In Langkat zijn die passen vijf, in Deli vier in getal, waaronder de Bekantjang-pas in het eerste en de Tjinkem-pas in het tweede rijkje nog de minste bezwaren opleveren. Meer zuidwaarts verheft zich het land meer geleidelijk en zijn de bergstreken eenigszins beter bereikbaar.

Onder de nog weinig bekende Timor Bataks trokken in de laatste jaren de Raja's, wegens de vijandige houding door hen tegen het gouvernement aangenomen, zeer de aandacht.

Het Rajaland, boven de afdeelingen Padang en Bedagei en Batoe Bara gelegen, bestaat uit eene hoogvlakte uit welke verschillende berggroepen te voorschijn treden, waaronder de voornaamste zijn de Dolok Simbolom, de Dolok Benoea Djati en de Dolok Sariboe.

De Toean Raja Rondahaim heerscht onbeperkt en met veel willekeur. Wegens zijn oorlogzuchtig en arglistig karakter is hij bij al zijne buren ten zeerste gevreesd.

Zijn zetel is de kampong Boentoe Raja, van waar hij zijne macht al verder en verder uitbreidt. De oorspronkelijk slechts kleine Rajastam speelt dan ook tegenwoordig onder de onafhankelijke Bataks eene eerste rol.

Onder de hoofden der eveneens tot de Timor Bataks behoorende Dolok Bataks heeft de Toean Raja enkele trouwe bondgenooten als de Toean Dolok Tjanopan en Toean Si Godangan.

Na den dood van den vorigen Toean Raja Senondang, zou eigenlijk Toean Benoewa Radja Tengah hem hebben moeten opvolgen, doch werd deze door zijn halfbroeder Toean Rondahaim verdrongen. Deze heeft bij de eerste zijner talooze vrouwen twee zonen, waarvan de oudste, Toean Kapoltakken, vermoedelijk zijn opvolger zal wezen.

Omtrent de sterkte der bevolking ontbreken voldoende gegevens, maar volgens de meest vertrouwbare beschikt de Rajavorst over een tweeduizendtal weerbare mannen.

Het voornaamste middel van bestaan is de rijstbouw op droge velden. De veeteelt moet weinig te beduiden hebben.

Evenals onder alle andere Bataks vindt men ook onder de Raja's de verdeeling in marga's.

Slavernij is algemeen, ook bij oorlogen of strafoefeningen het kannibalisme.

De meer noordelijk gelegen en nog zeer weinig bekende Doloklanden staan onder verschillende vorstjes, op welke de Toean Raja eenen grooten invloed heeft.

De Karaulanden bestaan staatkundig uit eene reeks van bondgenootschappen (oeroengs) welke onderling door een' zekeren band worden vereenigd in zoover als het opperbestuur over de Karaus heet te berusten bij de zoogenaamde radja berampat, de sibajaks van Linga, Baroe Djahe, Soeka en Sarinemba (ook Ari senembah genoemd).

Deze instelling is van Atjehschen oorsprong, doch heeft

praktisch zeer weinig te beteekenen, daar de radja berampat elk op zich zelf volstrekt niet machtiger zijn, dan vele andere hoofden, terwijl van een gezamenlijk optreden hunnerzijds zelden sprake is. Slechts eene enkele maal, als toen zij in den aanvang van 1888 eene vijandige houding tegen het gouvernement schenen te willen aannemen, laten zij iets van zich hooren. Voorbeelden dat onderlinge kwesties der Karaus door hen werden uitgemaakt, zijn bijna niet te vinden.

Eene oeroeng bestaat uit eene of meer hoofdkampongs, van elk waarvan zeker aantal kleinere kampongs, kolonies van het stamdorp, afhankelijk is. De verzamelde pengoeloes der hoofdkampongs, onder welke eene bepaalde rangorde is vastgesteld, vormen het oeroengbestuur. Zijn zij het met elkaar eens, dan volgen de mindere pengoeloes van zelf.

Maar ongelukkig pleegt juist die eendracht veel te wenschen over te laten en heerscht er tusschen de verschillende hoofdkampongs gewoonlijk eene groote mate van naijver en verbittering.

Die oneenigheid uit zich, zelfs wanneer er verschil ontstaat met eene andere oeroeng, en dan blijken familiebetrekkingen of de bekoring van eene ronde som geld menigmaal machtiger dan het oeroengverband.

Nog verwarder toestand vindt men in de afzonderlijke kampongs, waar men veelal eene schaar van hoofden vindt, die onder de titels sibajak, pengoeloe of anak beroe elk voor zich een grooter of kleiner aandeel hebben aan het bestuur en voortdurend met elkaar overhoop liggen. En niet alleen, dat de verschillende hoofden eener kampong, verschillende familiebelangen vertegenwoordigende, scherp tegenover elkander staan, neen, bovendien is elke waardigheid nog een voortdurende twistappel tusschen de onderscheiden bloedverwanten, meest broeders, die meenen er eenige aanspraak op te kunnen laten gelden. De regel toch, dat de oudste zoon zijn' vader opvolgt, wordt zelden geeerbiedigd, wanneer die oudste niet tevens de slimste en vooral de rijkste der nagelaten kinderen is.

De gevolgen dier onzekere toestanden zijn zichtbaar in voortdurende oorlogen, die echter zeer weinig bloedig plegen te zijn, en meer het karakter dragen van godsgerichten. Slechts een enkele keer, wanneer in strijd met de adat de kampong zelve het tooneel van den kamp wordt, neemt deze ernstiger verhoudingen aan en gaat dan het dorp soms in vlammen op.

De oeroengs der Karaulanden zijn van het zuiden naar het noorden:

1e. Si Pitoe Kota, met Boeroe Djahe en Pariboean als grootste kampongs.

2e. Soekapiring met de aanzienlijke plaats Sebraja.

3e. Sepoeloeh doewa Kota, met Kebon Djahe, Berastagih, enz.

4e. Teloe Koeroe met Lingga, Serbakti, Gadja, enz.

5e. Ampat Tran met Naman, Soekanaloe, enz.

6e. Lima Senina, waarin Batoe Karang en Senaboen het sterkst bevolkt zijn.

7e. Sepoeloe Pitoe Kota door de Laoe Biang van Lima Senina gescheiden met Sarinembah als hoofddorp.

8e. Si Anam Kota, westelijk van Soekapiring en Si Pitoe Kota, met Soekanaloe als hoofdplaats.

Tusschen deze oeroengs verspreid heeft men nog de op zich zelf staande kampongs:

1e. Singa.

2e. Soeka.

3e. Goeroe-Benoea.

4e. Beganding.

5e. Boenoe Raja.

6e. Bras Tepoe.

7e. Goeroe Kinajang.

8e. Pajoeng.

De gezamenlijke bevolking der hierboven opgesomde staatjes zal op een 50,000 à 60,000 zielen kunnen worden begroot. De belangrijkste kampongs zijn Sebraja, Lingga, Serbakti, Senaboen, Goeroe Kinajang en Kebon Djahe, die elk eene bevolking bevatten van 2000 — 3000 zielen.

Maar nog andere streken worden tot de Karaulanden gerekend.

Ten westen van Sepoeloeh Pitoe Kota liggen de aan de Pakpaklanden grenzende staatjes sibajak's van Kwala en Perbesi.

Ten zuidoosten van hetzelfde landschap, grenzende aan de Tobalanden vindt men het district Goenoeng-Goenoeng met vele dorpen.

Benedenstrooms van Lima Senina ligt aan de Laoe Biang de aanzienlijke kampong Bintang Maria eene nederzetting van Lingga en ook het gebied van den sibajak van Kata Boeloe.

Ten noorden van Lima Senina tusschen de Alaslanden en de Wampoe ligt de streek bekend onder den naam van Kambaran en bestuurd door verschillende hoofden.

Nog meer noordwaarts liggen de Alaslanden, die, aan het bovenstroomgebied van de Simpang Kiri gelegen, geographisch tot Sumatra's Westkust zouden kunnen worden gerekend.

Twee Kedjoeroeans, die van Betoemboelan en van Djoehar, voeren hier een weinig krachtig bestuur.

Volgens berichten zou de bevolking van Betoemboelan een 13.000 zielen bedragen. De Kedjoeroean woont in de gelijknamige kampong, welke een 3000 tal inwoners telt.

Hoewel de Alas den Islam belijden schijnen zij van vrij zuiver Bataksche afkomst te wezen en spreken zij dan ook Karausch, slechts met enkele Atjehsche woorden vermengd.

Reeds sedert jaren, misschien wel eeuwen, heeft Atjeh over de gezamenlijke Karaulanden zekere suprematie uitgeoefend, welke zich vooral daarin uitte, dat enkele Karauvorsten een soort aanstelling van Atjeh kregen en dat er nu en dan op de hoogvlakten Atjehsche zendelingen verschenen, die schatting eischten of Atjehsche rooverbenden, die alles wegnamen wat hen aanstond. Tot op den huidigen dag duurt die toestand voort.

Ook tot de Maleiers der Oostkust en tot de in de benedenlanden gevestigde zoogenaamde doesoen Bataks staan de onafhankelijke Karaus in eene eigenaardige betrekking. De

families toch van vele Maleische hoofden zijn van Bataksche afkomst en die oude betrekkingen worden meer of min onderhouden. De doesoen-Bataks zijn oorspronkelijk uit de bovenlanden afkomstig, en zien nog altijd met zekeren eerbied tegen de moeder-kampongs op. Bij hunne geschillen roepen zij menigmaal de tusschenkomst in hunner onafhankelijke stamgenooten,. die daarvan gretig gebruik maken om eenigen invloed te behouden op den gang van zaken in de doesoen en die zelfs aan hunne uitspraken soms door de wapenen kracht bijzetten.

Vrij algemeen zoeken de hoofden der Karaus de vriendschap van ons Gouvernement, maar de uitsluitende drijfveer van die gezindheid is zonder twijfel hun persoonlijk belang. Bij al hunne aanrakingen met ons bestuur komen zij onveranderlijk met het verzoek voor den dag om tegen den voor de doesoen-Bataks geldenden lagen prijs eenige bollen ruwe opium te mogen inkoopen om die in hun gebied weder met aanzienlijke winsten te kunnen slijten.

Evenzoo vragen ze altijd om vuurwapenen en ammunitie en niet zelden om onze hulp en bijstand in hunne voortdurende onderlinge twisten en vechterijen. Daarentegen is van eene neiging om het Gouvernement de souvereiniteit aan te bieden en door erkenning van ons gezag tot rustiger en geregelder toestanden te geraken noch bij de hoofden, noch bij het eigenlijke volk ook slechts het geringste te bespeuren.

Nog nimmer gebeurde het bijvoorbeeld, dat bij een hunner onderlinge twisten partijen overeenkwamen de scheidsrechterlijke uitspraak van ons bestuur in te roepen. De redenen van die terughoudendheid moet gezocht worden in omstandigheden van verschillenden aard. Zoo vormt de hooge bergketen tusschen de residentie Sumatra's Oostkust en de onafhankelijke Bataklanden een' natuurlijken scheidsmuur, die de betrekkingen tusschen de beide landen zeer bemoeilijkt.

Vergelijkt verder de onafhankelijke Batak zijn eigen toestand met dien zijner stamgenooten in de doesoen, zoo komen de laatste hem weinig benijdenswaardig voor.

Het zwakke en onrechtvaardige bestuur der slechts naar eigen voordeel hakende Maleische datoes wordt toch door de doesoen-Bataks algemeen beschouwd als een lastig juk, dat zeker niet zoo geduldig zou worden gedragen, indien de Batak niet in het Gouvernement den bondgenoot der Maleiers zag.

Dit vooroordeel, dat ons bestuur doet verwarren met het Maleische, kan slechts langzaam worden overwonnen.

Eindelijk is de Batak zeer gehecht aan zijne adat en bezield door een vrij sterk gevoel van onafhankelijkheid. Ons strafstelsel vindt hij onrechtvaardig; de rust, die wij in de doesoen zooveel mogelijk handhaven, wordt niet gewaardeerd door lieden, die twisten en oorlogje-spelen, want meer kan men hunne vechterijen niet noemen, als het aangenaamste tijdverdrijf beschouwen.

De kampongs (kota) der Karau Bataks bestaan uit een aantal ruime, stevige huizen van hout gebouwd met idjoek gedekt en bewoond door 18 of 12 gezinnen.

De daken zijn veelal versierd met karbouwenhorens en zeer hoog. Behalve deze woonhuizen vindt men nog kleine open gebouwtjes (djamboer), bestemd tot verblijfplaats van vreemdelingen en ongehuwde mannen.

In de dorpen, die door bamboezen, meest vrij vervallen paggers zijn omgeven, treft men geen boomen aan, doch rondom strekken zich vrij dichte boschjes uit. Een soort holle weg geeft toegang tot de kampong.

Daar de oorlogen gevoerd worden van uit in het open veld opgeworpen koeboe's, zijn de kampongs zelden versterkt. Tallooze voetpaden, ook voor paarden zeer bruikbaar, doorslingeren de hoogvlakte.

De rijstkultuur wordt soms op sawah's gedreven, doch meest op ladang's, daar het eigenaardige terrein den aanleg der eerste slechts veroorlooft op den bodem der ravijnen. Van ploegen wordt veel gebruik gemaakt.

Andere voedingsgewassen zijn djagong, djaba en dawa (gierstsoorten). Ook verbouwt men voor eigen gebruik wat tabak, indigo, suikerriet, spaansche peper, pinang en veel sirih.

Onder de boomsoorten komt de arenpalm (mergat) het eerst in aanmerking, zoowel om de vezels, die de idjoek leveren, als om de sagoeweer (paula) en de suiker.

De kokospalm komt slechts in enkele streken voor, bamboe overal.

De vroeger talrijke veestapel heeft door kwaadaardige ziekten veel geleden. Paarden en varkens worden in grooten getale aangetroffen en de eerste veel naar de kuststreken uitgevoerd.

Hoewel de Karau-Bataks in bijna al hunne levensbehoeften zelf voorzien, zijn zij voor een der eerste benoodigdheden, het zout, geheel van de kuststreken afhankelijk.

Eveneens voor de veel gebruikte droge visch. Dit zijn dan ook met eenige petroleum, met wat katoenen stoffen en snuisterijen, de eenige invoerartikelen. Op sommige plaatsen als Sebraja en Serbakti worden op gezette tijden groote passers (tiga) gehouden.

Aan delfstoffen moeten in sommige streken goud en lood voorkomen.

De kraters der vulkanen leveren zwavel, die door de Bataks, met het oog op de bereiding van buskruit, druk wordt ingezameld.

Met uitzondering der Alas zijn de Karau-Bataks heidenen. Overleveringen, bij enkele goeroe's bewaard, wijzen op het bestaan van een vrij gecompliceerden godsdienst, welke echter voor het eigenlijke volk geheel is verloren gegaan. De groote massa vereert slechts de geesten van verschillende afgestorvenen alsmede bosch- en berggeesten. De Islam maakt zelfs onder de doesoen Bataks bijna geen bekeerlingen.

Het pandelingschap heeft onder de Karau's diepe wortels geschoten, doch slavernij is onder hen slechts in zoover bekend als hier en daar Timor- of Toba-Bataks, meest vrouwen, als slaven worden aangetroffen.

De Karau kan onder zijne stamgenooten nooit slaaf worden, en behoudt als pandeling steeds de bevoegdheid door betaling zijner schulden zijne vrijheid te verwerven.

De Karaus zijn geen kannibalen meer; of zij het vroeger zijn geweest is aan twijfel onderhevig. Over het algemeen zijne hunne zeden zachter dan die van de andere Batakstammen.

Behalve voor enkele zeer zware vergrijpen, als overspel met de vrouw van een aanzienlijk opperhoofd, waarop de dood staat, kent het Bataksche recht geen andere straffen dan geldboeten.

De wanbetalers worden pandeling of zien zich in het blok opgesloten tot tijd en wijle hunne familie de schuld aanzuivert.

Ook deze Batakstam is verdeeld in marga's, die vijf in getal zijn:

1e Karau-Karau.

2e Tarigen.

3e Ginting.

4e Sembiring.

5e Perangin-angin.

Huwelijken in de marga zijn verboden, behalve tot zekere hoogte bij de marga Sembiring.

De basis van de Bataksche adat is de instelling der anak beroe senina. Elke Batak heeft namelijk een' anak beroe en een' senina, lieden tot welke hij in eene bepaalde familiebetrekking staat, en die zijne natuurlijke borgen zijn, wier tusschenkomst bij elke gewichtige handeling wordt vereischt, waarvoor zij dan ook de aansprakelijkheid deelen.

De adat, hoewel slechts door mondelinge overlevering verspreid, is zeer uitvoerig en rijk aan voorschriften voor alle mogelijke gevallen, die zich in het leven van den Batak kunnen voordoen.

Met de adat staat, als bij de meeste natuurvolken, het volkskarakter der Karaus in nauw verband. De Karau heeft twee kenmerkende karaktertrekken; hij is in de hoogste mate lui en hij is verbazend stijfhoofdig. Bijna al het werk, zelfs het zwaarste deel van den veldarbeid, wordt aan de vrouwen overgelaten, die dan ook van den vroegen morgen tot den laten avond in de weer zijn en dientengevolge spoe-

dig verwelken. De mannen zien toe, rooken, dobbelen en praten of houden een wakend oog op de kinderen.

Van het spel en van hanengevechten zijn zij hartstochtelijke liefhebbers. Opiumrookers zijn onder de onafhankelijke Karau's zeldzaam; talrijk daarentegen onder de doesoenbewoners alsmede onder Toba en Timor-Bataks.

Zoo brengt de Batak zijn tijd in een zalig nietsdoen door, eerst recht wakker wordende, wanneer de behandeling van eenige rechtzaak of andere kwestie hem naar de vergaderplaats (balei) roept. Op het plateau worden deze vergaderingen meest buiten de kampong onder een' schaduwrijken boom gehouden. Dagen en dagen worden gewijd aan de behandeling van in een Europeesch oog hoogst onbeduidende zaken.

Partijen spreiden daarbij al hunne koppigheid ten toon en staan onverzettelijk op wat ze hun recht achten, zonder van eenige transactie te willen weten.

Daar de meeste Bataks zeer welbespraakt zijn, volgt de eene redevoering op de andere. Van getuigen wordt zeer weinig notitie genomen, daarentegen wordt menigmaal aan partijen de eed opgelegd. Voor dezen eed bestaan verschillende vormen, toegepast naar gelang van het gewicht der behandelde zaak. Waarom aan den eed in de Batakschen rechtspleging zooveel gewicht wordt gehecht, is raadselachtig, daar de Karau voor enkele dollars zweert wat men verkiest. Hij heeft steeds eene groote neiging tot liegen. Verder is hij van een spraakzaam en vroolijk temperament en veel minder gesloten dan de Maleiers. Hij is laf en vreesachtig en opiumschuivers hebben onder hen de reputatie de dapperste en flinkste lieden te zijn.

De moraliteit der Bataks staat volgens onze Europeesche begrippen op een laag standpunt. Zoolang zij ongehuwd zijn, zijn de vrouwen geheel vrij in haar doen en laten, en mogen met elkeen liefdesbetrekkingen aanknoopen, van welke vrijheid zij een ruim gebruik maken. Zijn zij eens getrouwd en is de man dus door de betaling der mas ngempau of

peroendjoek eigenaar der vrouw geworden, zoo mag hij de overspelige gade dooden, wat echter geenszins belet, dat de huwelijkstrouw der Bataksche vrouw veelal te wenschen overlaat.

De liefde tusschen ouders en kinderen is zelden zeer sterk, vooral aan het bezit van dochters wordt weinig waarde gehecht.

Sterft een Batak, zoo vervalt zijne vrouw aan zijn' oudsten broeder of aan een ander familielid, dikwijls zelfs aan haren stiefzoon.

De Karau heeft een veel vrijheidlievender en onafhankelijker karakter dan de Toba of Timor-Bataks. Hij heeft zeer weinig ontzag voor zijne hoofden en luistert zelden naar hunne bevelen. Valt een vorst bij zijne onderdanen niet in den smaak, zoo jagen ze hem eenvoudig weg en vervangen hem door een of ander familielid. Juist deze demokratische geestesrichting, die niet toeliet, dat de opinie of de willekeur van bijzondere personen ooit den doorslag gaf, werkte het ontstaan van eene allesomvattende en algemeen geeerbiedigde adat zeer in de hand.

MEDAN, 31 Januari 1890.

RAPPORT

over drie reizen naar het Nederlandsche gedeelte van Nieuw-Guinea.

DOOR

F. S. A. DE CLERCQ.

Zr. Ms. Stoomschip Java, bij gouvernements besluit van 22 Januari No. 10 aangewezen voor eene reis naar de noord- en westkust van Nederlandsch Nieuw-Guinea, kwam den 20sten Mei ter reede Ternate en vertrok met den ondergeteekende aan boord den 26sten daaraanvolgende het eerst naar de westkust, om reden dit gedeelte het vorig jaar door Zr. Ms. stoomschip Tromp niet was bezocht en bovendien de tijd van het jaar medebracht, dat nog vóór het goed doorstaan van den oostmoesson de voornaamste plaatsen aldaar konden worden aangedaan.

Wegens de invallende Mohammedaansche vasten, konden mij op deze reis geen Tidoreesche hoofden vergezellen.

Het eerst werd koers gezet naar het eiland Gag en de Z'ef Doif (Gagi en Vlaming der kaarten) alwaar de officieren opnemingen deden ingevolge opdracht van den chef van het Hydrographisch bureau, daar de juiste ligging dier groep nog altijd onzeker was, en waartoe ik zoowel hier als elders te eerder mijne toestemming verleende omdat in het bovengenoemd gouvernements-besluit was bepaald, dat o. m. deze reis moest dienstbaar worden gemaakt aan vermeerdering onzer kennis van die streken. Hetzelfde had plaats met het eiland Kafiaoe (Papa der kaarten) in welks omtrek drie dagen werd verbleven.

Al deze eilanden zijn, naar ik van de officieren hoorde op de laatst verschenen kaart van Nieuw-Guinea (uitgaaf 1885) verkeerd geplaatst en onjuist genoemd.

Voor mij had alleen het negatieve resultaat belang, dat nu is uitgemaakt, dat zij onbewoond zijn en alleen van tijd tot tijd door tripang en schildpadvisschers worden bezocht of ook door grootere prauwen, die er eenige dagen vertoeven bij hooge zeeën en om zich van sagoe en drinkwater te voorzien.

In den namiddag van 2 Juni viel het anker vóór de kampong Waigama op de noordkust van het eiland Misol. Aan den wal was de Nederlandsche vlag geheschen en de Radja kwam terstond aan boord zijne opwachting maken. Wij bleven hier vier dagen. Toen bij onderzoek bleek, dat de stuurman van het kolenschip Nelly en Helena in het begin van April, bij het verlaten van dat vaartuig, met vier inlandsche opvarenden, door dit hoofd was opgenomen en voortgeholpen, werd hem dank betuigd voor de verleende hulp en als bewijs van erkentelijkheid eene ruime hoeveelheid van geschenkgoederen uitgereikt, die hij dankbaar aanvaardde en, zooals ik later vernam, zeer welkom waren geweest (referte dezerzijdsch schrijven van 14 Juli 1887 No. 404). Eigenlijk heet de geheele streek langs de noordkust Waigama en het eilandje, waar de Radja woont en de eenige kampong aan het strand is, Katepoe, alwaar in een twintigtal huizen 30 weerbare mannen met vrouwen en kinderen, allen Mohammedanen, verblijf houden.

Wel is waar staan onder zijn gezag nog eenige bergbewoners of Papoewas, hier Alfoeren geheeten en in het binnenland verspreid, maar groot kan dat getal niet zijn. Het volk is stil en tevreden, zij leven rustig onder elkaar; twisten komen zeer zelden voor en de gewoonte van koppensnellen bestaat hier sedert lang niet meer.

In verschillende reisverhalen wordt nog gesproken van de kampongs Kasim en Tageoe, welke plaatsen thans verlaten zijn.

De strandbewoners erneren zich met de vangst en bereiding van tripang op de vele vóór Waigama liggende eilandjes, de bergbewoners hoofdzakelijk met het kloppen van sagoe, in de vlakten overvloedig voorhanden.

Den 6en Juni werd het eiland rondgestoomd en kwamen wij ongeveer twee uur P. M. nabij de kampong Sel Palèkèt aan de zuidzijde, meer bijzonder als Misol bekend.

De Radja had zijne betrekking twee jaren geleden neergelegd, daar hij door caries van neusbeen en bovenkaak een afzichtelijk voorkomen had gekregen en in zijne plaats verscheen aan boord de waarnemend Radja Abdoel Madjid, door den Tidoreeschen dano Abdoellah tot die betrekking verheven. Deze bleek een zeer geschikt man te zijn, die als op Onim bekend, zich terstond bereid verklaarde de reis derwaarts mede te maken, verzoekende verder met de Java naar Ternate te mogen gaan om van den Sultan van Tidore eene defenitieve aanstelling te vragen. Daar ik veel dienst van hem had, maakte ik geen bezwaar dit toe te staan en is hij op de tweede reis van de Java te Salawati afgezet, alwaar zijne eigen lieden hem zijn komen afhalen.

Hij vergezelde ons al dadelijk naar de onder hem sorteerende kampongs, Gamta, Tafanlap en Biga, de twee eerste evenals Sel Palèkèt door Mohammedanen, de laatste door Papoewas bewoond, die hardnekkig weigeren tot de islam over te gaan. Volgens hem zijn diefstal en moord onder de beleiders van beide godsdiensten onbekend en behooren geringe overtredingen tot de hooge uitzonderingen.

De huizen in al deze kampongs zijn op palen boven het water gebouwd; te Sel Palèkèt telde ik er 15, te Biga 4, te Gàmta 6 en te Tafanlap 14; respectievelijk bewoond door ± 200, 250, 100 en 150 zielen. Bergbewoners worden hier niet aangetroffen.

Sel Palèkèt wordt door vreemde handelaren dikwerf Lélinta genoemd en van daar dat men ook op alle kaarten dien naam of Lilinta terugvindt. Dit is eene plaats gelegen ten weste van Sel Palèkét, alwaar de Mohammedaansche

bevolking vroeger woonde, tot zij zich in het begin dezer eeuw over de drie evengenoemde kampongs verspreidde. Tegenwoordig is daar geen woning meer te zien. Onder den Radja is te Gamta een djodjaoe en te Tafanlap een kaptein laoet werkzaam; beiden zijn in het bezit van eene aanstelling van den Sultan.

Den 8en van Sel Palèkèt vertrokken, ankerden wij den volgenden dag nabij het eiland Yoes (Pinon der kaarten) en gingen den 10en door naar Sailolof (Sailolo der kaarten) op de zuidwestkust van het eiland Salawati.

Op het lossen van een schat naderde een prauw met den kapitein laoet aan boord, die aan het schip niet ver van de kampong eene goede ligplaats aanwees. Voorzichtigheid was hier noodig, omdat de gouvernementsstoomer Dassoon in 1872 deze reede als vol riffen en gevaren had beschreven.

De kampong bestaat uit een dertigtal huizen op palen in zee, benevens een paar woningen met de moskee op den vasten wal. De bevolking zou 60 weerbare mannen of ± 300 zielen tellen, allen den islam belijdende. De groote menigte niet inheemsche artikelen, in enkele woningen aangetroffen, deed aan eenige welvaart denken en bij navraag bleek, dat Bandasche handelaren, Europeanen en Chineezen, dikwerf Sailolof aandoen voor het opkoopen van tripang en vogelhuiden. Met Ternate is er daarentegen genoegzaam geen gemeenschap. In het binnenland wonen Papoewas, ook hier Alfoeren genoemd, die van de jacht op wilde varkens en kangoeroes en van het kloppen van sagoe leven.

Nabij deze kust zijn vele parelbanken, waarop in den westmoesson als hier geen zee staat door de strandbewoners gedoken wordt, op een diepte van 6—9 vademen; het meest halen zij de soort op, in de Molukken als bid ngotjo bekend.

Kort voor onze komst had eene liefdeshistorie tot eenige verkoeling tusschen Salawati en Sailolof geleid. De oudste vrouw van den kapitein laoet zou namelijk voor eenigen tijd bij hare familie te Salawati vertoevende, door den koli van deze plaats ten huwelijk zijn gevraagd. Dadelijkheden wa-

ren hierop niet gevolgd en men was bezig de zaak in der minne te schikken.

Den 13en gingen wij verder in zuidelijke richting en bereikten na een paar uren kaap Sélé, in welker nabijheid tot aan de monding der Karabera de Papoewa's van den stam Sègèt wonen, die hier achter het eilandje Lagò een kampong hebben, als tenminste drie vervallen hutten aan het strand boven het water opgericht dien naam mogen dragen. Hoe wrak hier en elders dergelijke verblijfplaatsen ook waren, het onderstel schijnt stevig in elkaar te zitten, want de vele woningen door mij op deze reizen betreden, stonden nimmer aan verzakking bloot, niettegenstaande overal de mannelijke ingezetenen zich haastten rondom mij neer te hurken, om van de medegenomen tabak en andere geschenken eenig aandeel te krijgen. Zelfs in de krotten der Sègèt behield de vloer zijn gevestigden naam. Deze Sègèt zijn koppensnellers, niet van professie, maar uit nooddwang, daar geen huwelijk kan worden aangegaan, tenzij de jongeling aan het voorwerp zijner liefde, nevens de bruidschat, twee hoofden van verslagen vijanden kan aanbieden.

Om als tolk en gids te fungeeren langs de Westkust had ik een paar Sègèt medegenomen en deze kwamen er rond vooruit, dat zij dit gebruik als de meest natuurlijke zaak der wereld beschouwen. Wat mij bijzonder trof, was hunne merkwaardige doodsverachting, een gevolg van de heerschende meening, dat als het tijdstip van sterven is aangebroken de mensch dit niet veranderen kan.

Zij heeten ondergeschikt aan den Radja van Salawati en den kapitein laoet van Sailolof, maar dit zal wel niet in ruimen zin moeten worden opgevat. Over hun aantal en verspreiding is zelfs van de beste hoofden niet de minste inlichting te bekomen.

Nadat het wapenbord op kaap Sélé, dat tusschen het struikgewas op den grond lag, weder was opgericht, werd de reis voortgezet en den 15en Juni geankerd niet ver van het eilandje Jal (Djaro der kaarten). Van hier uit ondernamen wij

per stoomsloep een tocht op de Karabèra rivier, die op ongeveer 1° 30' Z. B. in zee uitmondt en die eene treurige vermaardheid heeft verkregen door den moord in 1872, gepleegd nabij het daarbij gelegen eilandje Matel op 16 opvarenden van de Hamburger brik Tranz, kapitein REDLICH. De lezing, die ik ter plaatse hoorde van de omstandigheden, waaronder die moord geschiedde, verschilt nog al van die welke Dr. A. B. MEIJER in een noot op bladzij 9 zijner: Auszüge aus den auf einer Neu-Guinea Reise im Jahre 1873 geführten Tagebüchern, naar aanleiding van een bloot bericht mededeelt.

Volgens mijn zegsman zouden die lieden de Karabèra zijn opgevaren en toen de aan de oevers wonende Papoewa's van den stam Sèrèmoek hebben gemolesteerd, die later vernemende, dat de matrozen zich op Matèl bevonden in grooten getale waren komen afzakken, hen in een onbewaakt oogenblik hadden overvallen en afgemaakt.

Daar die Sèrèmoek geen reden hadden om terstond naar hunne ondoordringbare bosschen terug te keeren, is het niet bevreemdend, dat de Radja van Salawati hen op dat en de naburige eilanden aantrof en de gestolen goederen terugkreeg. Wat hiervan zij, laat ik in het midden, maar dit is zeker, dat, noch het gezag van den Radja, noch dat van den Sultan door den hier wonende Papoewa's erkend wordt.

Den 16[en] 's morgens 6 uur verlieten wij de Java en waren om 10 uur bij de monding, alwaar een paar observaties werden genomen door den ons vergezellenden officier. Tegen 12 uur voeren wij de 5 à 600 Meters breede rivier op, die alom een alluviaal karakter had en niets van rhizophoren en aangeslibde modder langs hare oevers vertoonde. Om 6 uur 's avonds werd in eene diepte van 7 vademen op stroom geankerd en den volgenden ochtend vroeg de tocht voortgezet, tot wij ongeveer 10 uur aan de plaats kwamen, waar de gidsen zeiden, dat de Papoewa's bij aankomst van vreemdelingen afzakken om met deze handel te drijven. Twee verlaten hutjes duiden aan, dat hier wel eens menschen

vertoefden, maar wij zagen geen sterveling. Even voorbij deze halte werd de omgeving woester. Het lage moerassige land was vervangen door 2 à 300 voet hooge kalkrotsen, waartusschen over eene breedte van 30 meters met groote snelheid het nu geheel zoet geworden water zich op eene kiezelachtige bedding van 11 vademen voortbewoog en welke steenachtige gevaarten met eene weelderige plantengroei overdekt, door veelvoudige afwisseling bij de alom heerschende stilte een indrukwekkend tafereel aanboden. Van menschen echter geen spoor en alleen teekenen van vroegere bewoning op de vlakkere gedeelten der ruwe rotsblokken. Na nog een half uur te zijn doorgevaren, bleek er gebrek aan mondbehoeften te zijn en moest dus tot den terugkeer worden besloten, maar nog altijd betreur ik, dat deze schoone gelegenheid om in het binnenland door te dringen halverwege is gestaakt, daar ik op mijne verdere reizen in Nieuw-Guinea nergens iets dergelijks heb aangetroffen.

Wel schijnt er een fatum op die rivier te rusten, want al is door onze tocht de twijfel over hare monding opgeheven, toch is de juiste ligging onbekend gebleven, daar op de observatieuren, de zon zich hardnekkig achter de wolken verschool.

Van Jal langzaam voortstoomende langs de Westkust, bezuiden de Karabèra-rivier, door den Papoewa stam Bèraoe bewoond kwam de Java den 20sten Juni bij Boembati, de meest westelijk gelegen kampong langs de zuidkust der Maccluergolf, welke inham bij de inboorlingen niet als Telok Bèraoe bekend staat, wordende alleen aan het diepere gedeelte der golf een' naam en wel die van Telok Bèntoeni gegeven.

Ik teeken hierbij aan, dat het gedeelte der Westkust, benoorden de Maccluergolf op de kaarten abusievelijk Notan wordt geheeten, daar niemand het zoo noemt. De inboorlingen zelven heeten de streken naar de namen der Papoewa's, die er wonen, en Notan is een Ceramsch woord, waarmede handelaren van dat eiland in het algemeen, de vier radjaschappen Salawati, Waigeoe, Misol en Waigama met onderhoorigheden aanduiden. Ik acht het noodig hierop de

aandacht te vestigen, omdat ik in Nieuw-Guinea herhaaldelijk verkeerd begrepen ben door het bezigen van namen, die ik in reis- en geschiedverhalen aantrof. Ik kon aanvankelijk niet vooronderstellen, dat die zoo foutief zouden zijn.

Boembati is van zee uit niet zichtbaar, daar het gelegen is aan de oostzijde van eene vooruitstrekende rots, maar de plaats is te herkennen aan de vlaggestok en het vergulde wapenbord op den top aan de noordzijde der overigens geheel begroeide rots. De kampong bestaat uit een 20 tal huizen boven het water gebouwd en wordt bewoond door ± 300 zielen; alleen de moskee staat op vasten wal, omringd door eenige inlandsche graven.

De Radja was naar Bèntoeni en ontmoette ik eerst eenige dagen later. Zijn vervanger kwam dadelijk aan boord, maar kende geen Maleisch, waarom hij als woordvoerder had medegebracht de waarnemende imam, een Ceramsche handelaar die al bijna 4 jaar hier woonde. Deze deelde mij mede wat hij wist van den moord op Dano Gebe te Ati-ati gepleegd en bovendien, dat sedert dien tijd zoowel Roembati als Patipi alle gemeenschap met Ati-ati hadden verbroken, hetgeen ik later bevestigd vond.

Tegelijk met Roembati bracht ik een bezoek aan de negorij Patipi, welke iets oostelijker gelegen is en waar een oud man, die echter nog kras is voor zijne jaren, sedert lang als Radja fungeert. Rechtstreeks onder hem staat een kampong met 50 en op een nabijgelegen eilandje vindt men een andere kampong met 10 huizen, alle op palen boven het water gebouwd, de laatste met een djodjaoe als ondergeschikt hoofd, en gezamenlijk ± 1200 zielen tellende. Verschillende kleine nederzettingen van 2 of 3 huizen, allen tot Patipi behoorende, worden aangetroffen, in de oostelijker gelegen groote inham, die als Sosolot len bekend staat.

De strandbewoners, zoowel van Roembati als van Patipi, belijden den Mohammedaanschen godsdienst; in het binnenland zijn alleen Papoewa's gevestigd, waarvan velen zich als onderdanen van deze Radja's beschouwen.

In navolging der Radja Ampat boven genoemd, geeft men dienzelfden naam aan Roembati, Patipi, Ati-ati en Fatanggar, maar daar de laatste negorij door ziekte geheel is uitgestorven, vervalt die onderscheiding.

Reeds spoedig bleek mij, dat van afhankelijkheid dezer radjaschappen van Misol hoegenaamd geen kwestie meer is, zoo zij ooit onder den Radja van dat eiland hebben gestaan. Ik betwijfel dit echter en geloof, dat de suprematie van Misol in niets anders bestond, dan dat de Radja als tusschenpersoon optrad om de belasting voor den Sultan in ontvangst te nemen en verder te dirigeeren. Bleef die wat lang uit, dan is het wel mogelijk dat er een hongi van Misol heenging om tot spoed aan te dringen en desnoods met geweld te nemen wat niet goedschiks werd afgedragen, maar gezag is nooit uitgeoefend en nergens kreeg de W^nd Radja van Misol, die mij overal vergezelde, eenig eerbewijs of schatting.

Deze kende trouwens geen woord Onimsch en moest zich met behulp der Ceramsche taal verstaanbaar maken.

Ik schreef hier het woord Onim en wil het tevens toelichten, daar er heel wat verwarring heerscht in het gebruik, d. w. z. niet bij de inboorlingen, maar bij de Europeesche schrijvers. Onim of Wonim (beide woorden worden gebezigd) is een woord van Ceramschen oorsprong, evenals Notan. Handelaren hebben het ingevoerd en onderscheiden dan Wonim di bawah en Wonim di atas, met het eerste doelende op de drie radjaschappen en Sèkar, met het tweede op Bèntoeni en Kowiai. Het is eenvoudig genoeg, maar om het te weten, moet men er naar vragen. De bewoners zelven noemen die streken echter niet Onim, maar Manjèwas.

De hoofdartikelen van uitvoer zijn notemuskaat, paarlemoer, vogelhuiden en masoischors.

Den 23en ging de Java naar de Sèkar baai, alwaar geankerd werd niet ver van de kampong Sisir. Het eerst kwam aan boord een Arabier, genaamd Sech Moehamad bin Said bin Achmad Baoedjir, sedert 1862 ingezetene van

Nederlandsch-Indië en wonende te Gresik, die reeds gedurende tien achtereenvolgende jaren hier elk jaar eenige maanden vertoeft tot den opkoop van landsprodukten. Hij klaagde over den handel en zou met de verwacht wordende mailboot naar Java terugkeeren, medenemende 750 zakken notenmuskaat, de zak van 125 kati's, 7 pikol masoischors en 200 stuks vogelhuiden.

Kort na hem vertoonde zich de Radja van Kabitoear, een vrij geschikt man, aan wien eenige geschenken werden uitgereikt en wiens volwassen zoons in de wolken waren over eenig kinderspeelgoed, dat ik voor de rariteit had medegenomen en waar het te pas kwam verdeelde. Zelfs de Radja van Roembati een voor een Inlander bepaald ontwikkeld man, was meer in verrukking over een hondje, dat door een veer opgewonden van zelf voorthuppelde, dan over de hem geschonken lijnwaden, tabak en vlaggen.

Den volgenden dag werden per stoomsloep bezocht de kampongs Sisir, Kabitoear, Mandoni en Padiboerak, respectievelijk staande onder een kapita en radja's, ondergeschikt aan den Radja van Roembati, tot wiens gebied zij behooren. De twee eersten worden benoemd door Mohammedanen en hebben elk 10 huizen met ± 100 à 300 zielen, de beide anderen door Papoewa's, wier aantal niet is op te geven, daar zij zeer verspreid wonen en in een gedeelte in 7 en 9 huizen vereenigd zijn; al die woningen zijn op palen boven het water gebouwd. De eerste nederzetting dezer Papoewa's moet Pik-pik heeten en is een dag roeiens de rivier op gelegen, die nabij Mandoni in zee valt en den naam draagt van Wartoear. Men zeide ons dat de kampongs der Papoewa's nog nimmer door ambtenaren of officieren was bezocht; zooveel is zeker, dat de betrekkelijke reisverhalen zich hieromtrent niet stellig uitlaten. Na de Sèkarbaai lag Argoenoeng (het Argoeni van vreemdelingen) aan de beurt, werwaarts de Radja's van Roembati en Kabitoear de reis medemaakten. Deze kampong is gelegen aan de naar den vasten wal gekeerde zijde van het gelijknamige

eiland, ofschoon nog een deel der Nieuw-Guinea kust hiertoe gerekend wordt.

Er zijn een 15 tal huizen met ± 300 bewoners, allen Mohammedanen, die staan onder een Radja, evenals de vroeger genoemde aan den Radja van Roembati ondergeschikt.

Op de rotsige eilandjes, niet ver van hier onder den wal gelegen, vindt men afbeeldingen van handen, ontstaan door dat de hand vlak tegen een afgebrokkelde plaats van den geelachtigen of witten wand gedrukt en daarlangs sirihspeeksel is aangebracht. Veel bijzonders is er niet aan te zien en uit overblijfselen van stellaadjes meende ik te mogen besluiten, dat die afbeeldingen tot versiering van graven hebben gestrekt; geen der hoofden kon of wilde er iets anders over mededeelen, dan dat die afbeeldingen sedert menschengeheugenis bestonden.

Oostelijk van die rotsen ligt de kampong Tioer, den 28en door mij bezocht en bestaande uit een achttal huizen op palen aan de van de zee afgekeerde zijde van het aldus geheeten eilandje, bewoond door 50 à 60 Papoewa's onder een sangadji, die ondergeschikt is aan den Radja van Argoenoeng.

Hoewel zij nog nimmer Europeanen hadden gezien, ontvingen de bewoners ons zeer wel, werd dadelijk eene eereplaats bereid door uitspreiding van kokopamatten en pinang aangeboden, en schaarden zich allen in een' kring rondom de vreemde bezoekers. Aan de vrouwen, die ons wilden naderen, werd gezegd zich in een nevenvertrek te retireeren; alleen eene zoogende moeder kreeg vergunning ons van nabij te bewonderen.

In den vroegen ochtend van 29 Juni onder stoom gegaan ankerde de Java anderhalf uur later op een plek tusschen de kampongs Toerin en Darembang, die, aan de naar het strand gekeerde zijde van eilandjes gelegen, nog denzelfden dag per stoomsloep werden bezocht.

De eerste staat onder een kapita, en daar zijn hoogstens 30 menschen in 2 woningen vereenigd, de tweede onder

een majoor en bevat 6 huizen met ± 150 zielen; allen zijn Mohammedanen. Ze behooren tot het gebied van den Radja van Argoenoeng en dus door de tweede hand tot dat van den Radja van Roembati. Al deze negorijen (ook de volgende) hebben papoewa's onder zich, die in het gebergte wonen en muskaatnoten en masoi en soms enkele vogelhuiden aan de Mohammedaansche strandbewoners verkoopen. Ze staan onder oudsten of familiehoofden, maar erkennen het gezag der Mohammedaansche hoofden. Overigens zijn die bergpapoewa's zeer wantrouwend en dadelijk gereed om bij misverstand iemand te vermoorden; van de strandbewoners knoopen alleen zij eene betrekking met hen aan, die hunne taal zoowat verstaan. Sagoe komt hier overal in geringe hoeveelheid voor en wordt van Beraoe (noordkust van de Maccluergolf) gehaald.

Voorbij Darèmbang vormt de kust eene diepe zuidelijke bocht en het was in deze, dat de Java voor anker ging, niet ver van de kampong Goras, welke echter evenals de vorige van zee uit niet te zien is, verscholen zijnde achter een rotsig eilandje.

Den 30en Juni gingen wij er heen en vonden in een tiental woningen ruim 300 zielen verzameld, allen Papoewa's onder een Mohammedaanschen Radja moeda, die het gezag van Argoenoeng erkent.

Tevens werd toen een bezoek gebracht aan de kampong Monbarai, aan de monding der Bentoeni-rivier gelegen en nog niet zoo heel lang van de Wir Jas derwaarts verplaatst en alwaar eenige verlaten woningen stonden, terwijl een achttal prauwen bij onze nadering met groote snelheid de rivier opvoeren. Door den Radja van Argoenoeng aangeroepen, kwamen ze weldra terug en vernam ik dat over deze lieden een djadjaoe als hoofd fungeert. Eenige der hier gewoond hebbende Papoewa's trof ik later in de kampong Sirito aan. De handel heeft in genoemde kampongs op de volgende wijze plaats. Meer ondernemende lieden van Roembati en Sèkar, soms ook Ceramers en

Makasaren en enkelen Arabieren van Soerabaia gaan hier rond en geven de strandbewoners verschillende artikelen als: kralen, borden, ijzerwerk, geweren, enz. onder belofte daarvoor muskaatnoten en masoi bijeen te brengen en overeengekomen hoeveelheid na verloop van drie maanden te leveren. Deze tijd verstreken zijnde, komen de handelaars terug en innen de produkten, hetzij die door de strandbewoners zelven zijn verzameld, dan wel door hen, die met de oudsten der bergpapoewa's in betrekking staan en van deze van visch of andere zaken worden ingeruild. Wederzijdsch vertrouwen speelt hierbij eene groote rol en is ten volle verdiend, daar de geschillen omtrent de gesloten overeenkomsten tot de groote zeldzaamheden behooren.

Het aantal bewoners eener kampong is zoo goed als niet met eenige zekerheid op te geven. De hoofden weten het niet, want het is hun volkomen onverschillig en gevraagd zoo ongeveer naar het getal weerbare mannen, geven zij een ontwijkend antwoord, omdat zij er nooit aan gedacht hebben dit te onderzoeken. Op het aantal huizen af te gaan is evenmin zeker, daar van 6 tot 40 personen in eenzelfde woning kunnen vereenigd zijn. Telling bij het bezoek van eenige kampong is almede een slechte maatstaf, daar vrouwen en kinderen uit vrees zich verschuilen en vele mannen er op uit zijn, om op de een of andere wijze in hun levensonderhoud te voorzien. Wie zal bovendien eene gissing wagen over de vele Papoewa's, die zich in het ongerepte woud ophouden.

Heet deze geheele kust van af den vasten wal tegenover Argoenoeng tot Goras toe in het algemeen gewoonlijk Erikwanas, van af de verst in zee uitstekende punt oostwaarts ligt de streek meer bijzonder als Bentoeni bekend, en alwaar den 1en Juli de Java het anker uitwierp in het gezicht van twee kampongs, de oostelijke Sirito en de westelijkste Bonggosèh geheeten, de eerste tevens de laatste kampong in de Maccluergolf, daar Jakati niet tot aan zee reikt. Sirito wordt dan wel strand-Bentoeni genoemd, ofschoon het

eigenlijke Bentoeni moet gelegen zijn daar, waar bij het opvaren der Senin-dara rivier het zoute water met een geul tusschen rotsen in een bergstroom overgaat.

Den volgenden dag werden die kampongs bezocht, welker namen nog geen schrijver opteekende, omdat men zich met Bentoeni tevreden stelde en vermoedelijk geen schip tot zoover doordrong, ten minste dit wordt door hoofden der bevolking ten stelligste beweerd.

Wij lagen dan ook heel ver van het strand, daar het onbekende vaarwater tot voorzichtigheid noopte en opnemingen met het lood eene te veel tijd roovende arbeid moet zijn. Beide kampongs zijn bewoond door echte Papoewa's en hoezeer in den beginne wat terughoudend en bang, viel over de ontvangst niet te klagen. Zoo dit al mocht erkend worden, dan is toch het gezag van den Radja van Roembati (van dien van Argoenoeng is in het geheel geen kwestie) gering. Hij ging natuurlijk met de stoomsloep mede, maar had veiligheidshalve over zijn hoofd een doekje gewonden, waarin een paar talismans met koranspreuken gewikkeld waren, die hij later liet zien en zeide van een' Arabier gekocht te hebben. Dat ons niets overkwam, zal hij wel danken aan deze voorbehoedmiddelen.

De vraag deed zich voor, wat nu? Langs de zuidkust van de Maccluergolf, werden aan het strand, volgens veler verklaring, geen kampongs meer aangetroffen en dus langs de noordkust terug. Geen der medegenomen Radja's (van Roembati, Kabitoear en Argoenoeng) durfde ons echter dáár brengen, hetzij omdat ze daar den weg niet wisten of dat er werkelijk gevaar bestaat bij de aanraking der aldaar wonende stammen, als menscheneters afgeschilderd. De traditie noemt bovendien het vaarwater langs die kust ondiep en vol gevaren en onder zooveel bezwarende omstandigheden moest ik wel toegeven tot terugkeer en werd besloten de Maccluergolf te verlaten en den steven te wenden naar Ati-ati op het eiland Ega aan de Westkust, alwaar de Java in den namiddag van 4 Juli het anker liet vallen.

Hier kon evenwel geen aanraking met de bevolking worden verkregen, zoodat tot de terugreis naar Ternate werd besloten, alwaar de Java den 11en Juli aankwam.

Het tweede gedeelte der reis omvatte de noordkust met de daarbij gelegen eilanden, waartoe de ondergeteekende zich den 30en Juli andermaal op Zr. Ms. Stoomschip Java inscheepte; alsnu, het eerst koers zettende naar de kampong Samaté op den noordoostelijken hoek van het eiland Salawati, alwaar de Radja gevestigd is, ditmaal vergezeld van Prins Sahadjoewan, tweeden zoon van Tidore's Sultan, op mijn verzoek door dien vorst ter mijner begeleiding aangewezen. Den 1en Augustus ankerde de Java des namiddags ongeveer 3 uren niet ver van de evengenoemde kampong Samaté. Al heel spoedig verscheen de Radja, vergezeld van den imam en den majoor om zijne opwachting te maken. Hij spreekt vloeiend Maleisch en Tidoreesch, is goed gekleed, maar heeft geen aangenaam voorkomen, daar hij zijn' neus kwijt is; een paar jaar geleden door een Papoewa op Bantan-Ta in een gevecht afgebeten.

Er werd overeengekomen eerst naar Waigeoe te gaan en hem dan te komen afhalen, om ons als tolk en gids op de noordkust van Nieuw-Guinea tot aan Doré te vergezellen.

Den volgenden dag ging ik de kampong bezichtigen, die bestaat uit een dertigtal huizen op den vasten wal, over bijna een paal lengte, nogal ver uit elkaar gebouwd; slechts een paar woningen staan boven het water, volgens den Radja sedert de pokziekte in 1884, toen deze lieden er de voorkeur aan gaven tot de gewoonten hunner voorvaderen terug te keeren.

Aan den oostelijksten landtong wonen eenige Boegineesche en Makasaarsche handelaren van de andere bewoners afgezonderd, hetgeen de Radja zoo geregeld had om hen in staat te stellen beter toezicht op de door hen medegebrachte waren te stellen.

Echte Salawatiers zijn er misschien geen 10 over; de bevolking is een mengelmoes van afstammelingen van deze met

geroofde of gekochte slaven, van enkele Tidoreezen, van lieden afkomstig uit de z. g. negorijen, enz., enz., zich hoofdzakelijk ernerende met sagoekloppen en de tripang visscherij en allen den islam belijdend.

In het binnenland wonen Papoewa's, die eene afzonderlijke taal spreken en aan den Radja eenige schatting opbrengen.

Den 3en Augustus des morgens vroeg vertrokken, ligt de Java reeds om half 12 bij het eiland Saonèk aan de zuidkust van Waigeoe, de gewone ankerplaats van handelsvaartuigen.

De kapitein laoet en Sangadji van den op den vasten wal gelegen kampong Saleó komen aan boord en zullen den Radja, die te Moemoes woont, laten waarschuwen.

In afwachting van diens komst worden de drie hier aanwezige kampongs bezichtigd, zijnde Napirboi en Saléo op den vasten wal en Saonèk op het gelijknamig eilandje; de eerste bestaande uit een 12 tal huizen, wel op palen, maar op één na geen van allen boven het water gebouwd, en de tweede, een halve paal westelijker gelegen, met eenige vervallen en drie goede woningen bewoond door de dano's Abdoellah en Djafar met volgelingen, terwijl de derde gevormd wordt door 10 huizen aan de noordzijde van het eilandje. Er heerscht omtrent deze namen en Omka of Oemka bij vele reizigers eenige verwarring [1].

Omka behoort tot de negen negorijen, bestaande uit uitgewekenen van Biak, die zich hier hebben nedergezet; eigenlijk heeten de bewoners dus zoo, maar die geheele kuststreek wordt naar hen eveneens Omka genoemd en de kampongs met een zeer gemengde bevolking dragen de opgegeven afzonderlijke namen.

Behalve dano Abdoellah, van wien ik reeds onder Misol sprak, en dano Djafar wonen te Napirboi nog dano Arif, en te Saonèk dano Hadje Saifoedin, allen afstammelingen van

---

[1]) Ook HORST vergist zich hiermede, zie bladz. 2 van het rapport over de door hem met Zr. Ms. stoomschip Tromp in Augustus en September 1886 gemaakte reis.

vroegere sultans, die om bijzondere redenen Tidore verlaten hebben en er niet willen of mogen terugkeeren en zich thans met het drijven van handel op de westelijke eilanden en Ceram een vrij goed bestaan verschaffen. Of zij eenen nadeeligen invloed op de bevolking uitoefenen, heb ik niet kunnen bemerken; de Radja van Waigeoe zou dit zeker niet toelaten en gaan zij te ver, zooals dano Gebe op Ati-ati, dan volgt de straf spoedig.

Dit gedeelte van Waigeoe is tevens het vereenigingspunt der inlandsche handelaren en hier wonen ook de opkoopers van Ternataansche firma's; misschien wel omdat achter Saonèk in alle moesons eene veilige ankerplaats voor schepen gevonden wordt.

Er zijn eigenlijk twee eilandjes Saonèk, maar het grootste of Saonèk bondé is niet bewoond [1]).

In den avond van den 4en Augustus komt de Radja en den volgenden ochtend vroeg vertrekken wij naar zijne tegenwoordige verblijfplaats Moemoes. Hij maakte eenen zeer gunstigen indruk, die behouden bleef gedurende de 10 dagen, dat hij aan boord van de Java de reis rondom Waigeoe medemaakte. Met veel tact weet hij zijn gezag te handhaven, en hoe harder de Papoewa 's schreeuwen des te kalmer wordt hij; hij blijft op zijn stuk staan en krijgt zijnen zin. Hij is herhaaldelijk op Ternate geweest, heeft al met heel wat oorlogschepen gereisd en kan zeer aardige opmerkingen maken, maar is altijd hoffelijk en beleefd, bereid om alle gevraagde inlichtingen te geven en onvermoeid overal heen te gaan, zoo dit verlangd wordt.

De kampong Moemoes, gelegen aan den oostelijken ingang der z. g. Telega Waigeoe, is nog van jonge dagteekening, herkenbaar aan den jeugdigen wasdom der aanplantingen Vroeger woonde de Radja in die binnenzee, maar sedert eenige jaren verhuisde hij herwaarts, om spoediger bij de hand te zijn bij de komst van ambtenaren. Hij had eene vrij goede woning, door ambachtslieden, van Tidore ge-

[1]) Horst zegt het omgekeerde (l. c. bldz. 2), wat niet juist is.

bouwd en in het geheel waren daar ± 20 huizen, tamelijk onregelmatig op den vasten wal verspreid. Wel is er een moskee of langgar, maar het getal Mohamedanen is gering, daar de Papoewa 's hardnekkig weigeren tot den islam over te gaan, omdat zij zich dan het genot van wild varkensvleesch, hun meest geliefde schotel, zouden moeten ontzeggen. Vele tronken van omgekapte boomen geven aan Moemoes van zee uit een min of meer verwilderd aanzien.

Den 6en Augustus was bestemd voor een tocht met de stoomsloep naar de binnenzee, die bereikt wordt langs een kanaal, dat naar een uitmondend riviertje Rabiai (Kabiai der kaarten) heet, en eenmaal ingevaren zich als een groot meer voordoet, waarvan de noordelijke grens met het bloote oog slechts flauw zichtbaar is. Vooral aan den oostelijken oever liggen de uitgestrekte sagoebosschen, die geheel Waigeoe van dit voedingsmiddel voorzien, en na vier uren stoomens kwamen wij aan de plaats, waar enkele vervallen hutten het eenige overblijfsel zijn van de vroegere woonplaats der Radja's, nog heden als Wai Onim bekend en op de kaart van d'Urville abusievelijk als aan den westelijken oever liggende opgegeven.

Veel vertier was er op die binnenzee niet te bespeuren. Op de heen- en terugreis zagen wij een achttal prauwtjes, waarvan de opvarenden hier de sagoe gaan opkoopen, die de Papoewa's voor den uitvoer bereiden. Ook is die zee te groot van omvang om indrukwekkend te zijn, maar de vaart door het kanaal tusschen kalkrotsen van 500 — 1200 voet hoogte biedt menige afwisseling aan.

Den 8en ging de reis verder naar de noordkust en ankerde de Java nabij het eilandje Lawai of Lak (Bawak der kaarten), aan welks zuidzijde de kampong Oesba ligt, die bestaat uit een twaalftal laag bij den grond gebouwde hutten, op het hoogste gedeelte van het strand vereenigd, waarin ongeveer 50 mannen, behalve de vrouwen en kinderen, gehuisvest waren, staande onder een kimalaha, die door den Radja is aangesteld. Er wonen hier uitsluitend Papoe-

wa's, evenals in de kampong Wardo, die meer oostelijk aan den zuidkant van het eilandje Bon is gelegen en slechts drie woningen bevat met ± 100 weerbare mannen, onder een Sangadji als hoofd. Van deze laatsten zagen wij er niet meer dan 20, daar de meesten voor de schildpad- en tripangvangst naar de Ajaoe-eilanden waren gegaan, waar zij gewoonlijk 3 à 4 maanden achtereen blijven.

De noordkust van Waigeoe wordt zelden door handelaren aangedaan, daar die voor schepen alleen veilig is in den oostmoeson, van daar dat òf de opkoopers van Saonèk met kleine prauwen zich herwaarts begeven, òf wel de Papoewa's zelven hunne produkten over de landtong van Fafag, naar de zuidkust afvoeren.

Ook houden de in deze streken gevestigde Papoewa's zich niet vast in de genoemde kampongs op; maar wonen velen hunner in de bosschen van Waigeoe's noordkust verspreid. Aanvankelijk waren zij zeer bang voor ons, maar nadat de Radja van Waigeoe had verteld, dat tabak zou worden uitgedeeld, volgde er spoedig toenadering en gingen tal van prauwtjes mede naar het schip. Vrouwen kregen wij evenwel niet te zien; die verscholen zich in de donkerste schuilhoeken der toch al aan alle kanten geheel gesloten huizen.

In den namiddag van 10 Augustus liep de Java onder een stortbui de Fafag-baai binnen, alsdus geheeten naar de geheele landstreek, tusschen de noordelijke inhammen en de bovengenoemde binnenzee, welke als Fafag bekend staat. Wij lagen op dezelfde plaats, waar 60 jaren geleden de Franschen geankerd hadden, niet ver van een gedeelte strand, met enkele Papoewa'sche hutten, ofschoon er anders in de geheele baai geen kampongs worden aangetroffen. Ik vond het nog al eigenaardig ten minste iets van het binnenland te zien en maakte daartoe een uitstapje over land naar de noordkust der binnenzee, een afstand van ongeveer 2 uren, langs een voetpad, dat over een heuvel van ± 1000 voet hoogte in sterk kronkelende richting loopt. Aan de andere zijde van Fafag gekomen, voer ik met de prauw van den

Radja het noordelijk deel der Telaga rond tot niet ver van de plaats, die op de Fransche kaarten Kalolo, maar ten rechte Kabilal, heet en welke diep in den westelijken inham ligt.

Den 12en vertrok de Java van Fafag en stoomde in westelijke richting voort, eerst langs de noordkust en vervolgens zuidwaarts voorbij de eilanden Rioeb en Batan Pélé, om tegen 4 uur te ankeren, nabij het op geen enkele kaart voorkomende eilandje Moetoe aan de Westkust van Waigeoe, alwaar evenals op het een uur roeiens van daar en dichter onder den wal gelegen eilandje Biantje eenige Mohammedaansche bewoners van Gébé sedert jaren onder een Kamalaha gevestigd zijn, zich met het vangen van schildpad en tripang erneeren en ook wel kleine tuinen op den vasten wal aanleggen.

Wij varen hier op goed geluk, want er is nooït een schip geweest en dus kan de kaart niet deugen, zonder hulp van den Radja waren wij er nooit gekomen en hij is daarvoor met allerlei goede gaven rijkelijk bedacht, maar voor de opneming van een geheel onbekende kuststreek, met een vaarwater vol eilandjes en riffen, ontbreekt de tijd. Wij hebben nog een heele reis voor den boeg en derhalve wordt den 13en de Radja, wiens prauw hier wachtte, bedankt en afgezet en gaat de Java terug naar Salawati.

In de laatste 30 jaren waren op specialen last der Regeering de Etna in 1858, de Dassoon in 1871 en 1872, de Soerabaia in 1875 en de Tromp in 1886 voor de grootere reizen naar Nieuw-Guinea aangewezen, hoogst waarschijnlijk met dezelfde opdracht als in dit jaar de Java, n. l. tot het vertoonen der vlag, het vermeerderen der aanrakingen met de bevolking en het uitbreiden van de kennis dier streken; — een opdracht in dergelijke algemeene bewoordingen gesteld, omdat alleen gedurende de reis is uit te maken, welke plaatsen of eilanden moeten worden bezocht. De gevoelens kunnen verschillen over de uitlegging aan dien last te geven, maar mijne meening was alle kampongs, die bereikbaar waren aan te doen en overal met den gemachtigde van den Sultan

hoofden aan te stellen, waardoor ten minste de kuststreek behoorlijk bekend werd. Wel is waar zou de reis dien ten gevolge langer duren, dan wellicht in het plan der Regeering lag, maar aan den anderen kant werd aldus vollediger dan tot heden de opgedragen taak volbracht.

Ik maak hiervan melding, omdat van Salawati af, de geheele Geelvinkbaai door, vlak onder den Nieuw-Guinea-wal is doorgestoomd en geen enkele plaats onbezocht is gebleven.

Het eerst werd Sorong aangedaan, een eiland met gelijknamige kampong aan den oostelijken ingang van straat Sakaboe, het vaarwater, dat Salawati van Nieuw-Guinea scheidt. De kampong heet in de taal der inboorlingen eigenlijk Kasjoe en bestaat uit een twintigtal huizen, op een paar na allen op palen en de meesten aan den waterkant gebouwd met ± 200 zielen onder 3 Sangadji's of hoofden der wijken Warfandoe, Mansémbér en Warwè, ondergeschikt aan den Radja van Salawati. Het zijn allen Mohammedanen, die hier wonen, daaronder eenige Boegineezen hier vroeger achtergebleven en gehuwd. Bij mijne komst trof ik een' Ceramschen handelaar van Kelwaroe, en een Arabier van Boeroe, die niet over drukken omzet roemden, maar klaagden, dat zij voor de inning van schulden daar zoo lang moesten vertoeven; wellicht hadden zij wat te lichtvaardig crediet verleend. Vele bewoners hadden zich aan den overwal gevestigd, naar men zeide hunne oorspronkelijke verblijfplaats.

Van hier werd koers gezet naar As, alwaar, evenals op het eilandje Oem een paar woningen van Salawatiërs worden gevonden; te As onder een' afzonderlijken Sangadji, minder als hoofd dan als tusschenpersoon door den Radja aangesteld voor de aanraking met de in het binnenland wonende Papoewa Mo' of Moi,— As is nl. de plaats, waar de bergbewoners hun producten, sagoe en vogelhuiden, naar het strand afvoeren.

Den 15en vertrok de Java van As, nadat de Radja, die veel last had van een hernia en het staan op de brug bij den commandant niet kon volhouden, door zijn jongeren

broeder was vervangen en ankerden tegen den middag bij de Mios Soe of twee eilanden, waar eenige lieden van Waigeoe met eene lading sagoe werden aangetroffen, maar die overigens niets bijzonders aanbieden. Van hier uit werd den volgenden dag per stoomsloep de kampong Wéwé bezocht, naar een aldaar uitmondend riviertje zoo geheeten en waar de bewoners der vroegere kampongs Mas en Warsai zich gevestigd hebben. Een tiental lage, onoogelijke hutten toonde aan, dat zij nog niet lang geleden derwaarts verhuisd waren; in het geheel zullen er ± 150 zielen wonen.

Beoosten de Mios Soe is de verst uitstekende punt van den vasten wal, bij de bevolking bekend als Jermoer Sba (Makaap), en volgens eigen verklaring reikt het gebied van den Radja van Salawati tot hier toe; altijd wat de kuststreek betreft daar andere Papoewa's dan de Abó stam zijn gezag niet erkennen. Omdat hem vroeger wel eens gezegd zou zijn, dat de geheele noordkust tot aan Doré aan Salawati behoort, heeft hij zich voor het gemak daar maar bij neergelegd.

Hij is echter zoo wijs geweest om zijne macht nooit voorbij kaap Jermoer te doen gelden.

Den 17en kwamen wij zoo ongeveer ter hoogte van Saoekorim, na Wéwé de eenige kampong aan de noordkust, alwaar in een tiental woningen op een hooger deel van het strand eenige Papoewa's van Doré verblijven, die de produkten van het daar achter gelegen landschap Amberbaken van de bergbewoners inruilen en aan de van elders komende handelaars en opkoopers van de hand zetten.

Terwijl het schip op en neer hield, gingen wij met de stoomsloep naar den wal. Nabij gekomen zagen wij vele lieden wegloopen, niettegenstaande onze gids hun toeriep ons met een kleine prauw te komen halen.

Na lang wachten naderde eindelijk een prauwtje en zond ik hem vooruit om het doel van onze komst mede te deelen; eerst daarop had er toenadering plaats en was men genegen ons te helpen. Eenmaal afgestapt was de vrees spoedig

geweken en toen ik aan een paar vrouwen ringen had gegeven, vertoonden er zich dadelijk eene menigte, die in leelijkheid wedijverden. Bij ons vertrek kregen wij groote trossen pisang ten geschenke en zeide men den gids in het vervolg niet meer te zullen vluchten voor Europeanen; zij hadden er niets van begrepen, daar nog nooit in hun buurt een schip was geweest.

Des middags half 3 van Saoekorim vertrokken, ankerde de Java een paar uur later in de kleine Geelvink-baai op eene diepte van 11 vademen ([1]), alwaar overnacht werd om den volgenden middag de Groote Geelvink-baai binnen te stoomen.

De gewone pleisterplaats voor alle vaartuigen, die de baai invaren, is het zendelingstation te Mansinam op het eilandje Manasbari, tegenover Doré, dat aan den westelijken ingang ligt en waar een steenkolendepôt gevonden wordt.

Ook de Java liet daar het anker vallen en niet lang daarna kwamen de zendelingen VAN HASSELT en VAN BALEN, de eerste hier gevestigd, de laatste eigenlijk op Ron thuis behoorende aan boord.

Gaarne maakte ik gebruik van hunne uitnoodiging om de inlandsche school te bezoeken. Ik vond daar een 50 tal kinderen bijeen, waarvan die der hoogste klasse (ik meen, dat er 5 waren) zoowat lezen, rekenen en schrijven kenden. Deze werden door den zendeling VAN HASSELT geoefend in het lezen van stichtelijke lectuur, terwijl collega VAN BALEN de aanvangsklasse bezig hield. Ik heb door ruime uitdeeling van kleine geschenken aan de jeugd, getracht mede te werken tot het geregeld schoolgaan.

Den 20en Augustus van Mansinam vertrokken, kwamen des namiddags 4 uur voor de kampong Sjiari, bestaande uit vier zeer lange woningen op palen boven het water aan de beide oevers van het riviertje Sendasi. Het hoofd heeft den titel van majoor, maar was afwezig en vandaar dat

---

([1]) De Tromp vond hier verleden jaar geen ankergrond.

ik weinig inwoners aantrof, maar wel tijdelijk aldaar vertoevende lieden van Warior, Windési, Wandamèn en Mangkian, die van de Sjiariërs sagoe opkoopen, welke daar in groote menigte voorkomt.

Van Sjiari ging de Java naar het eiland Ron (Roon der kaarten), aan welks zuidwestzijde den 22en tusschen de kampongs Mana, Jendei, en Iriop en achter de eilandjes Rarie, Rarioae en Mansiner in ruim 40 vademen diepte geankerd werd.

Een paar hoofden verschenen weldra, medebrengende een bewijs van den controleur Horst, dat zij voorloopig zijn aangesteld. Een er van is dronken, maar later hoorde ik dat excessen in Baccho hier een gewone kwaal zijn en dat de komst van het oorlogschip hem verraste, toen hij zich reeds aan sagoeweer op het gebruikelijke uur had te goed gedaan.

Bijna terzelfder tijd kregen wij een bezoek van den zendeling Bink. Eerst sedert 1884 is hij hier gevestigd, was daarna ruim een jaar met verlof in Holland en begon na terugkeer met het bouwen eener woning, die bijna gereed en zeer doelmatig en net is afgewerkt. Vroeger fungeerde hij als zendeling-werkman en had hij Manoekwar (Doré) als standplaats. Veel succes op zijn werk had hij niet. De Roners zagen het nut niet in om van godsdienst te veranderen of hunne kinderen te laten leeren en eenige van Mansinam en Doré medegebrachte lieden en enkele vrijgekochte slavenkinderen vormden zijne geheele gemeente.

Iets bewesten de kampong Iriop staat nabij eenen kleinen waterval de paal met het wapenbord, van zee uit niet heel goed zichtbaar.

De evengenoemde kampongs bestaan uit een twintigtal huizen op palen boven het water gebouwd en iets westelijker ligt nog een kampong Sjabis geheeten met tien huizen; gezamenlijk zullen zij ± 800 zielen tellen. Tot hoofden werden alhier benoemd:

Janoesi tot majoor van Mana,
Naroensi tot Korano van Jendei,
Siman tot Sangadji van id. en
Wainim tot kapitein laoet van Sjabis, aan wien van wege den Sultan eene akte van aanstelling werd uitgereikt, die door mij gecontrasigneerd was; welke uitreiking gepaard ging met de begiftiging van een stel kleederen, eene Nederlandsche vlag en een pak tabak of andere kleine geschenken, zooals het gebruik bij de komst van ambtenaren dit medebrengt.

Dergelijke titels zijn wel is waar van Tidoreeschen oorsprong, maar van vroeger her altijd gevolgd, omdat de Papoewa's geen titulatuur voor hunne hoofden bezitten en die alleen als oudsten erkennen. Zij worden geheel onwillekeurig, onder den indruk van het oogenblik gegeven, tenzij de bevolking voor het hoofd eenen anderen titel dan de voorgestelde verlangt. Er zijn altijd liefhebbers voor, ofschoon de gekozene gewoonlijk vordert, dat de verzamelde menigte zich omtrent hem openlijk beslist. Als verplichtend voor nieuw aangestelde hoofden bepaalde ik, dat zij bij de komst van schepen gekleed naar boord moeten gaan, met de vlag op hun prauw, dáár hunne aanstelling vertoonen en des gevorderd hulp verleenen, hetgeen allen beloofden.

Tijdens de Java voor Ron ten anker lag, kwamen aldaar een paar prauwen terug, medevoerende twee vrouwen en een jongetje, die zij op Koeroedoe geroofd hadden.

Dit was wat heel brutaal en daar ik hoorde, dat die roof niet uit weerwraak had plaats gehad, vorderde ik uitlevering van die 3 personen, waartoe wel eenigszins schoorvoetend, maar toch werd overgegaan. Aan boord vertelden deze, dat hare mannelijke familieleden waren gaan visschen en zij met hun drieën alleen op het strand waren gebleven, toen de Roners voorbij kwamen en hen medevoerden.

Den 11en September werden zij te Koeroedoe aan hunne familie teruggegeven, die volstrekt niet wist door wien zij

geroofd of waarheen zij gebracht waren en er heerschte dien geheelen dag groote vreugde in de negorij over hare terugkomst, terwijl de vrouwen tallooze malen moesten vertellen, hoe zij het aan boord gehad hadden. De tolk deelde mij mede, dat hij dáár had hooren zeggen, dat men wel eens geruchten vernomen had van hulp door de Compagnie aan Papoewa's verleend, maar eerst nu de tastbare bewijzen daarvan ondervond, en er dus in het vervolg aan zou gelooven.

Van Ron wordt overgestoken naar Karwani, gelegen aan de westkust der baai, zijnde de plaats, waar de Papoewa's van Weiror muskaatnoten en massoischors afvoeren en aan de handelaren, het meest Windesiërs verkoopen, om van daar in zuidelijke richting door te gaan en den 26en Augustus met de Java te ankeren aan den westelijken oever der Wandamèn-baai in het gezicht van de kampong Windesi (Wandesi der kaarten) door vele riffen en zandplaten niet dicht te naderen en bijna geheel achter eenige eilandjes en kleine begroeide rotsen verborgen. Zij bevat een 20 tal groote huizen op palen boven het water gebouwd, die vrij ver van het strand afstonden. Daar hier nog nooit eenig schip geweest was, had het zoogenaamde hoofd geen titel en werd hem dien van Korano gegeven; hij heet Imberori en liet zich de keuze welgevallen. Het schijnt een goed slag menschen, maar bij het rondvragen of zij dezen of genen als hoofd erkennen willen, had zoowel hier als op andere plaatsen ieder wat te vertellen en op- of bemerkingen te maken, waarvan ik dikwijls betreurde, dat mij door onbekendheid met de taal het fijne ontging, daar van een papoewa-tolk niet te vergen is, dat hij meer dan de quintessens van het gesprek in het Maleisch overbrengt. Wel ontstaat door die collectieve gevoelsuitingen een helsch kabaal, dat men het best doet stil te laten uitvieren, daar allen er tuk op zijn een woordje mee te praten en als zij klaar zijn met het rollen van cigarettes van de uitgedeelde tabak, de gemoederen toch van zelf kalmer worden.

Door te varen in zuidelijke richting wordt door loods en inboorlingen voor onmogelijk verklaard; dáár liggen alleen twee kleine kampongs, die het zoogenaamde Doesné uitmaken, maar voor een schip door de ver in zee vooruitstekende riffen niet te bereiken.

De Java gaat daarom langs de noord- en noordoostzijde van het eiland Jop naar de oostkust der baai en komt in den namiddag van 27 Augustus ten anker voor de kampong Mjei of Mijei, alwaar in 1875 door de Soerabaja een wapenbord werd opgericht, dat er nog altijd staat. Deze geheele streek draagt eigenlijk den naam van Wasior en bevat van noord naar zuid de kampongs Mawoi met Sowé Diatir, Warésjor, Wasior, Kamboeni en Mjei, behalve Mawoi, dat een half uur gaans binnenwaarts aan een riviertje ligt, allen bestaande uit 2 tot 4 groote huizen boven het water gebouwd, echter niet op palen, maar op bamboestaken, die niet minder stevig waren. Al deze kampongs werden bezocht en tot hoofden aangesteld:

Warkimi tot majoor te Mjei,
Hatibi tot korano te Mawoi,
Kadioembi tot korano te Wasior.

Zeer in het oogvallend waren alle huizen in deze kampongs van voren en achteren met bamboestokken en bladeren behangen. Naar de reden vragende, wilde men eerst niets zeggen, maar later vernam ik, dat dit gedaan was ter afwering van mogelijke ziekten of onheil, die onze komst zou kunnen teweeg brengen. De vrouwen waren overal in het bosch gevlucht en lieten zich nergens zien.

Zuidwaarts onze reis vervolgende, naderen wij de streek die, Wandamèn heet, waaraan de geheele kust en ook de baai haren naam ontleent, met recht een terra incognita, want geen schepen of reizigers strekten hunne bochten tot hier uit en vandaar groote verwarring in de berichten van vele reisverhalen, die meerendeels zeer ongunstig voor de bevolking, luiden. De Java ankerde voor de kampong Rasjé en in het gezicht der andere kampongs, waaruit vooral vrouwen en

kinderen wegliepen, naar ik hoorde, omdat een Papoewa het gerucht verbreid had, dat het oorlogschip kwam om de kampongs te verbranden, welk praatje van een stamgenoot natuurlijk geloofd werd. De Majoor van Mjei, die meegegaan was, werd naar den wal gestuurd om de gemoederen gerust te stellen en toen ik in den middag van 30 Augustus met de stoomsloep derwaarts ging, had er dadelijk aanraking plaats, en volgden in Rasjé en Kabó, de twee grootste van 5 kampongs met 20 en 12 huizen, aanstelling tot hoofden, n. l.

Mansamoi tot korano van Rasjé,
Oeroei tot sowohi van id. en
Tjitai tot sadaha van Kabó.

De ontvangst liet niets te wenschen over en verschilde hoegenaamd niet van elders; ook niet bij de keuze en aanstelling dezer hoofden. Dat waren dus die gevreesde Wandamers, de schrik van al de bewoners der Geelvink-baai, wegens de bloeddorst, roofzucht en diefachtigheid en ik weet niet welke ondeugden meer als wilde dieren geschuwd en gevreesd!

De loods had al menig staaltje van hun woesten aard medegedeeld; ook de tolk gevoelde zich niet gerust over wat ons te wachten stond, en toen wij niets bijzonders aantroffen, heette het: „Wandamén is niet het ergste, maar Waropèn!"

Geen beter gelegenheid dan hier om dadelijk met lieden van Waropèn kennis te maken, die eigenlijk de kuststreek aan het noordoostelijk deel der Geelvink-baai bewonen, maar waarvan sedert onheugelijke tijden zich enkelen hebben nedergezet in het vlakke land, dat de zuidelijkste grens der Wandamèn-baai vormt, aan den oever der rivieren Wamori en Wosimi in de gelijknamige kampongs, die 12 en 5 woningen bevatten en op ongeveer tien minuten afstands van de monding gelegen zijn. Niet alleen, dat er geen kwestie was van minder goede ontvangst, maar te Wamori liet de korano dadelijk sagoeweer ronddienen, als bewijs van welwillendheid jegens de vreemde gasten.

Die sagoeweer wordt niet van den arènpalm verkregen, maar door het tijferen van kokos en nipah palmen; de laatste is volgens de inboorlingen sterker dan de eerste en wordt bitter gemaakt door in den bamboezen koker, die men aan den afgesneden bloemkolf hangt en waarin het sap druppelt, de fijn gestampte wortels van een soort Rhizophora te doen. Uit die kokers wordt de sagoeweer overgeschonken in de gendivormige vruchten der Lagendria vulgaris daartoe gedroogd en uitgehold, die in de taal van Waropèn „Kiroe" heeten en welke gesloten worden door gedroogde klappervezelen, zoodat er bij het ronddienen geen vocht over den rand vloeit.

Als beker dient een uitgeholde klapperdop, achtereenvolgens aan al de omzittenden aangeboden, maar zoowel te Waropèn als te Wandamèn wordt voor eenen volwassen man het leeg drinken van een geheele kiroe in zijn gewone doen als eene kleinigheid beschouwd.

Hoe gretig echter van sagoeweer wordt gedronken, het verdient aanteekening, dat opiumschuiven nergens in Nieuw-Guinea in zwang is; de handelaren nemen wel opium mede, maar voor eigen gebruik.

Reeds te Wasior was mij een vrij ongeloofelijk verhaal gedaan van dwergen, die achter deze kampongs in het binnenland zouden wonen; ik heb vele pogingen in het werk gesteld om daarover meer te weten te komen en zelfs eene tocht gemaakt, naar de in het bosch gelegen kampong Tandia, om te trachten ze daar te zien te krijgen, of ten minste er iets stelligs van te hooren, maar het resultaat was negatief, en ik moest mij tevreden stellen met de mededeeling, dat enkelen, door hunne grootouders wel eens van een zeer klein ras hadden hooren spreken, maar niemand er ooit een gezien had. Men had mij gezegd, dat zij te Kambi zouden wonen: te Tandia beweerde men, dat de kampong Kambi minstens twee dagreizen in het binnenland lag en dat de daar wonende lieden niet van anderen in grootte verschillen. Ik had heel wat geschenken meegenomen en beloofde die

aan dengene, die mij nadere inlichtingen gaf; alles te vergeefs. Hoewel er zeer begeerige blikken op geslagen werden, was niemand genegen een paar lieden van Kambi te gaan halen. De mogelijkheid blijft dus bestaan, dat er werkelijk ergens in het ongerepte woud een kleiner ras verblijf houdt.

Ook in de drie genoemde kampongs wilden de als hoofd fungeerende personen gaarne eene aanstelling hebben en zoo werden benoemd:

Ada tot korano te Wamori,
Koerwije tot korano te Wosimi,
Noesija tot majoor te id en
Koebirai tot majoor te Tandia.

Deze laatste kampong wordt bereikt door eerst de rivier van Wamori binnen te varen, daarna een kreek in te gaan en verder over eenen afstand van een uur een voetpad te volgen, dat naar drie hoog boven den grond uitgebouwde woningen leidt.

Den 1en September van Rasjé vertrokken ankert nog dienzelfden dag de Java nabij de kampong Jop Anggar (Joppengaar der kaarten), gelegen aan de noordkust van het schiereiland, dat de Wandamèn-baai oostwaarts begrenst en die bewoond wordt door lieden van het eiland Jop. Op het strand staan een zestal vrij vervallen hutten en vlak daarachter, boven het riviertje Jaoe Sosori, 8 groote huizen en een roemsĕran.

Deze roemsĕran, in welk woord sommigen eene verbastering willen zien van roemah islam, ofschoon zij niet overal zoo heeten, zijn kleine huisjes op palen boven het water van ± 3 Meter lengte en 1½ Meter breedte, stevig gebouwd en goed afgewerkt, waarin volwassen jongelingen, voordat zij gehuwd zijn, òf geheel afgezonderd leven, of wel alleen den nacht doorbrengen en in welker nabijheid aankomende meisjes onder geen voorwaarde mogen komen. Men vindt ze alleen in de Geelvink-baai en omliggende eilanden en zij bestaan slechts uit één enkel vertrek met zeer kleine

deuropening, overal vrij wel hetzelfde model met enkele verschillen in de dakbedekking. Van buiten zijn zij beschilderd met allerlei groteske figuren, betrekking hebbende op de geslachtelijke gemeenschap en de uitsnijdingen der stijlen bevatten zóó ruwe toespelingen, dat omtrent de bedoeling geen twijfel kan bestaan. In enkele kampongs zijn er tot 3 en meer van dergelijke roemsĕran, somwijlen aan de hoofdwoning met een langen vonder verbonden. Men liet steeds toe er binnen te gaan, dat gewoonlijk een heele klim was.

Een kwartier loopens beoosten Jop Anggar was aan de monding van het riviertje Wéwaté eene nederzetting van lieden uit het landschap Oemar, bestaande uit een 10 tal gezinnen, die wegens een twist hunne woonplaats hadden verlaten, bij welke gelegenheid een oud man was gedood en zij, om verdere oneenigheden te vermijden, besloten zich liever elders te vestigen. Hoe lang zij hier al waren, bleef onzeker; zij hadden eerst in hutten gewoond en waren nu bezig huizen te bouwen; een andere tijdsbepaling kenden ze niet.

In beide kampongs verlangde de bevolking zeer naar een hoofd, zoodat werden aangesteld:

Joemanggoen tot sangadji van Jop Anggar en

Winamor tot majoor van Wewaté.

Te oordeelen naar degenen, die ik ontmoette, schijnen die lieden van Oemar zeer goedaardige menschen te zijn. Ze wonen nog al ver in het binnenland van de bocht, welke de kust hier maakt, en waren dus voor mij niet te bereiken. Hunne voornaamste bezigheid is de inzameling van masoischors, die gehaald wordt uit de bosschen op het gebergte, waar het naar zij zeggen zoo koud moet zijn, dat bejaarde lieden het er niet kunnen uithouden. Sneeuw kenden zij echter niet en van dwergen hadden zij nimmer iets vernomen.

Daar in dezen inham verder geen enkele strandkampong wordt aangetroffen, zoo ging de Java den 2[en] September

naar de streek als Jaoer (Jaur der kaarten) bekend, en wel het eerst naar Napan, een kampong, gelegen aan de noordwestkust van dat schiereiland, die bestaat uit twee groote huizen, op palen boven het water gebouwd en een tiental kleinere woningen op het strand, de laatste behoorende aan lieden, die vroeger naar Oemar verhuisd, eerst kort geleden door den Sangadji waren teruggehaald.

Behalve Napan behooren nog tot Jaoer de kampongs Monokwar en Siéboe, de eerste met 12 huizen op palen boven het water, de tweede met 15 tijdelijke woningen op het strand. Nabij de eerste werd den 3en September met de Java geankerd en van daaruit ging ik per stoomsloep naar Siéboe, eene nieuwe vestiging van lieden, die vroeger te Kwattisoré woonden. De bevolking erneert zich met tripang- en schildpadvangst; masoischors en sagoe worden ingeruild van de lieden van Oemar, maar in elk dezer kampongs vindt men jagers van Ternataansche handelaren, die jacht maken op paradijs- en andere vogels, welker huiden op de Europeesche markt zeer gezocht zijn en hooge prijzen behalen.

Dergelijke jagers trof ik ook elders aan; zij krijgen een klein maandgeld en voeding, en hun taak is op groote schaal het vogelenheer in Nieuw-Guinea uit te moorden, zonder dat hun verblijf aldaar in eenig opzicht der bevolking ten goede komt. Andere produkten als tripang, schelpen, haaien, vinnen, masoi, muskaatnoot, damar enz. worden ingeruild, wel is waar tegen lage prijzen, of beter tegen artikelen van geringe reëele waarde, maar dit ligt aan de koopers en is eene zuivere handelskwestie. Niet alzoo het schieten van vogels. Ook dit deden enkele personen in dienst van natuur-onderzoekers voor een wetenschappelijk doel vroeger tijdelijk en de Papoewa's zelven in het klein met hunne vierpuntige pijlen, maar de bereiding der huiden verstaan deze niet goed, en toen is men te Ternate begonnen geoefende schutters naar Nieuw-Guinea te zenden, die in de laatste jaren met kruit en lood een ware razzia houden onder

de gevederde bewoners van dat eiland, in rijkdom van kleuren en schitterenden glans nergens overtroffen.

Wat zal het gevolg hiervan zijn?

Dat, gelijk nu reeds aan het strand bijna geen vogels meer voorkomen en men is aangevangen dat moorden naar het binnenland voort te zetten, in niet al te lang tijdsverloop niets meer zal overblijven van die prachtigste produkten der schepping, die de verrukking van ornithologen en de bewondering van gansch de wereld uitmaken.

Men zegt, dat de veeren dienen tot versiering van dameshoeden, maar kunnen daar wel heele scheepsladingen huiden voor noodig zijn, of weten de handelaren misschien ook niet wat er mede gedaan wordt?

Ook op Jaoer verlangde men zeer naar hoofden en derhalve werden benoemd:

Simiré tot Sangadji van Napan,

Manggoeringi tot Majoor van Napan en

Osihi tot Korano van Monoekwar.

Van af Sièboe in den zuidwesthoek tot aan Makim aan de oostkust der Geelvinkbaai wordt langs het strand geen enkele kampong aangetroffen.

Wel is waar verbleef Dr. A. B. Meijer in 1873 eenige dagen te Iroeboe (door hem abusievelijk Koebi geheeten) in het diepste zuidelijk deel der baai; daar hielden zich toen tijdelijk eenige lieden van Kwatisoré op, thans te Sièboe gevestigd en die verzekerden, dat Iroebi sedert geheel verlaten was.

Om die reden werd besloten naar de oostkust over te steken en vertrok de Java den 5en September derwaarts, om den 6en d. v. niet ver van de kampong Weinami te ankeren.

Op deze reis werd onderweg het eiland Mor aangedaan, het belangrijkste van een groep van drie eilanden, niet ver van de oostkust op ongeveer 3° Z. B. gelegen, waar ik tot mijne groote verrassing, omdat geen enkel reisverhaal er gewag van maakt, langs het zuider- en zuidoosterstrand een

vrij groote negorij aantrof, bestaande uit negen kampongs met ongeveer 100 huizen en bewoond door eene bevolking van ± 2000 zielen, die in dit vergeten oord een rustig en kalm leven leiden. Ofschoon wel wat bevreesd, daar de komst van een oorlogschip hier bepaald eene gewichtige gebeurtenis was, werd ik goed ontvangen en dadelijk verzochten de korano's der twee voornaamste kampongs eene acte van aanstelling en vlaggen

Derhalve werden benoemd:

Gorontala tot korano van Sangkatoeré,

Sahomboe tot korano van Roeabaé,

hebbende de eerste vijf en de tweede vier kampongs onder zich.

Sagoe komt hier niet voor, die krijgen zij van Waropèn, maar in groote hoeveelheid wordt katjang merak (die zij oerà noemen) geteeld en de geheele vrouwelijke bevolking was juist bezig die te oogsten.

Weinami ligt nu aan de beurt, een kampong niet ver van de monding der Koeri-rivier, die behoort tot Waropèn, zooals de geheele streek langs de noordoostkust der Geelvinkbaai van af Wati tot Hakim met eene algemeene benaming wordt aangeduid.

Op een plekje strand nabij de monding is door de Batavia in 1881 een wapenbord opgericht, dat eenigszins losgeraakt bij deze gelegenheid weder stevig aan den wit geverfden paal werd bevestigd.

De kampong is van zee uit niet zichtbaar, maar ligt achter eene kleine kromming van de rivier. Zij bestaat uit 11 huizen, alle in zee gebouwd, en zoo weinig bleek van den slechten aard der bewoners, dat na het bezoek allen met vrouwen en kinderen in prauwtjes meegingen om het schip te bekijken.

Telkens valt meer in het oog, dat al wat deze of gene over land en volk in Nieuw- Guinea vertelt, slechts met veel voorbehoud kan worden aangenomen.

Het hoofd, Anopré genaamd, had den titel van Sangadji en was bijzonder in zijn schik met de aanstelling. Was de

algemeene vreugde al groot bij de uitdeeling van tabak, deze steeg ten top, toen de nabij gekomen vrouwen vingerringen kregen en, toen ik een paar pijlen met bamboepunten wilde inruilen, volgde een loven en bieden, geschreeuw en gejoel, dat iemand hooren en zien verging, zonder dat dit echter met de geringste wanordelijkheid gepaard ging. Voor andere voorwerpen, die gevraagd werden, vroegen zij eerst betaling en gingen die dan halen. Wel bleven zij soms lang weg, maar ik ben nooit bedrogen en op de geheele reis is aan niemand van de Java iets ontstolen.

Alleen in de Sĕkorbaai werden twee schroeven van de trap gekaapt, die nooit terecht zijn gekomen; het was dan ook wel wat heel verleidelijk om die niet even af te draaien!

Met de stoomsloep wordt een bezoek gebracht aan de kampong Makim, de zuidelijkste aan de oostkust der Geelvinkbaai, die tevens de grens vormt van Waropén, en ligt aan de monding der Sanggéwéri-rivier, waar een 12tal huizen boven het water gebouwd zijn.

Een oudste, door de bevolking als hoofd erkend, met name Sergami, werd hier tot majoor aangesteld.

Enkele reizigers beweren, dat de Mambĕran-rivier aan de noordkust, voor het eerst meer bekend geworden na de belangrijke tocht van den Heer D. F. van Braam Morris in 1884, — een tocht, waarover in buitenlandsche tijdschriften steeds met groote waardeering wordt gesproken, — met een paar zijtakken zou uitmonden aan de noordoostkust der Geelvinkbaai. Ik heb dit bij navraag niet bevestigd gevonden, niettegenstaande alle waterverbindingen tusschen de kampongs onderling dadelijk werden opgegeven.

Van zuid naar noord komen op de kust aan Waropèn deze kampongs voor: Makim, Weinami, Warèn, Sanggei, Wojoe, Pareiroi, Noewoai (meer bijzonder als Kai bekend), Risei, Woti, en Wampori allen in gelijknamige rivieren, die daar uitmonden.

Een paar dagen gingen verloren met het vruchteloos zoeken naar de kampong Warèn, toen de Java nabij het eilandje

Nooe (Nawi der kaarten) geankerd lag en geen prauwtjes zich in de nabijheid vertoonden om inlichting te vragen.

Geen enkel reisverhaal kan den weg wijzen, daar nog nimmer eenig schip deze streek aandeed; onze loods is er in de laatste 10 jaren niet geweest en nooit verder dan de monding der rivieren, zoodat zijn geheugen hem in de steek laat; de commandant zette de peilingen af op de kaart en, in stede van ver uit de kust op 6 vademen diepte, zou de Java, in het diepe binnenland van Waropèn voor anker liggen. Den 10en September werd derhalve bestemd voor een ontdekkingstocht met de stoomsloep, waarbij eerst een uur ver een rivier werd opgevaren zonder iets te zien (later hoorde ik, dat dit de Noerwoai of Kai geweest was en dat een verkeerde zijtak was gevolgd), maar aan een ander deel der kust werden eenige prauwen gezien en ontstond aanraking, zij het ook na veel moeite, daar de lieden erg bang waren. Zij wezen ons den weg naar Sanggei, een kampong van 10 huizen een half uur de rivier van dien naam op, gelegen ter plaatse waar geen wortelboomen meer voorkomen, de vaste wal aanvangt en groote sagoebosschen zich uitstrekken. Mij werd gevraagd twee hoofden aan te stellen; n. l.

Amboesa tot kapitein laoet en

Ambinoi tot majoor.

De medegenomen geschenkgoederen hebben intusschen door het aandoen van al die kampongs eene groote vermindering ondergegaan; ik heb genoeg nog voor een paar plaatsen en dan is de voorraad op. Een resident is trouwens wel verplicht ruimer uitdeeling te houden dan een controleur en er zijn veel hoofden, die men niet met eene kleinigheid kan wegzenden. Daar de kolenvoorraad sterk is afgenomen, moet de Java naar Doré gaan tot aanvulling en wordt overeengekomen, alleen nog Koeroedoe te bezoeken en dan via Doré naar Ternate terug te keeren tot den inkoop van nieuwe goederen. Den 11^{en} September wordt derhalve koers gezet naar dit eiland, dat tegen den middag bereikt wordt en waar

de vrouwen en het jongetje van Ron medegenomen, worden afgezet. Juist den vorigen dag was het hoofd met een paar prauwen naar de Padaida-eilanden gegaan om de verlorenen op te zoeken; men zou dadelijk daarheen bericht zenden van haar behouden terugkomst.

Aan wal gegaan blijkt, dat de inboorlingen het eiland Abĕré noemen, maar de bewoners der omliggende eilanden spreken altijd van Koeroedoe. De kampong heet Manoepoe en bestaat uit 9 huizen, groote en kleine. Na het verbranden hunner kampong in 1885 door lieden van Biak zijn zij eerst in het bosch gevlucht en hebben zich pas kort aan het strand op dezelfde plaats gevestigd. Zij houden zich voornamelijk bezig met het kloppen van sagoe, in de bosschen van het eiland in overvloed voorkomende; handelaren komen hier veel om zich van dat voedingsmiddel te voorzien. Den 12en September vertrokken, ligt de Java reeds den volgenden dag voor Doré ten anker en wordt dadelijk met het kolen laden aangevangen terwijl ik met eenige heeren een bezoek breng aan den zendeling Woelders te Andai. Hij houdt zich bezig met het drukken van school- en liederenboekjes door middel van een kleine handpers en zijne vrouw heeft de school voor hare rekening genomen, daar zij lang geleden in Harlingen eene bewaarschool bestierde. Het geheele getal leerlingen bedraagt 40, waarvan er 24 bij den zendeling in huis wonen, de meesten meisjes.

Ik ontmoet hier lieden van Andai en Hatam, meermalen door anderen beschreven en wat belangrijker is ook bewoners der dorpen Manikion en Moré, van het vier dagreizen binnenwaarts gelegen landschap Masibabé; deze kunnen zich tot mijn spijt moeilijk aan de andere Papoewa's verstaanbaar maken.

Den 14en September vertrok de Java van Doré, deed onderweg nog Salawati aan, om op verzoek van den Sultan twee politiesoldaten af te halen en kwam den 17en d. v. te Ternate.

Nadat de bedoelde inkoopen hadden plaats gehad, werd

den 1en October de reis naar de noordkust hervat, waarbij mij in plaats van Sahadjoewan, die aan oogziekte lijdende was, ditmaal vergezelde de kapitein-laoet van Tidore, Mohamad Tahir.

Ik had tevens eenige wapenborden bij mij, in dien tusschentijd ontvangen. Reeds den 4en was de Java weder te Mansinam, bij welke gelegenheid ik het eiland Noesmapi (Miosmapi der kaarten) bezocht, benevens dat gedeelte der kust van Doré, dat als Roemfabé bekend, uit vijf kampongs bestaat en alwaar het wapenbord en de steenkolenloodsen werden gevonden. Zeer opvallend kwam ditmaal geen enkel prauwtje aan boord, terwijl de twee vorige keeren (18 Augustus en 13 September) die elkaar langs zij als 't ware verdrongen.

Den 5en vertrok de Java naar Noemfor gelijk de inboorlingen dat eiland heeten; handelaren en ook wel Papoewas van elders noemen het verschillend Mifor of Méfor, zoodat het beter is de plaatselijke uitspraak te behouden. Er wordt geankerd op de eenige ankerplaats rondom het geheele eiland, tusschen kaap Ensowèni en het eilandje Manèm op een diepte van 26 vademen.

Dadelijk komt de korano van Nambèr aan boord, maar daar het al donker is, wordt besloten eerst den volgenden dag naar zijn kampong te gaan. Deze ligt aan een inham, door eene begroeide rots bijna geheel afgesloten en bestaat uit 5 huizen op palen boven het water gebouwd. Het zijn vooral groote schelpen d. z. g. bia boelan die hier in den omtrek veel gevonden worden en een gewild handelsartikel uitmaken. Bij deze gelegenheid wordt tevens een bezoek gebracht aan de noordelijk gelegen kampong Waridoi, evenals nog drie kampongs aan de zuid- en noordoostkust, niet aan het strand maar ongeveer een kwartier uur gaans in het bosch gelegen en bestaande uit een zestal woningen op enkele opengekapte plaatsen, te midden van aanplantingen van bataten en pisang. Sagoe komt hier nergens voor en wordt van Ansoes aangevoerd. Het bosch bevat vele deugdzame

houtsoorten, waarvan kommen of bakken vervaardigd worden, ook op de omliggende eilanden zeer gezocht.

Als hoofden worden aangesteld:

Mangganan Impoi tot korano van Nambèr en
Oensaover tot kapitein laoet van Waridor.

Den 7en October wordt getracht de aan de zuidkust gelegen kampong Roemsaro te bezoeken, maar door de ondiepten kan de stoomsloep de kust niet naderen en geen prauw is aan het strand te zien, naar men zegt, omdat die kampong nog al ver ligt. Dit is dus eene vergeefsche reis. Van een bezoek aan de in het noordoosten gelegen kampongs Andei Wanoesrai wordt afgezien, omdat ik te Doré de hoofden met eenige prauwen ontmoet had, op weg naar Salawati, en de vrouwen en kinderen alleen zijn achtergebleven.

Er wordt derhalve koers gezet naar de Schouten-eilanden, waar den 8en geankerd wordt aan de zuidzijde van het eiland Soepiori, welks zuidkust Korido heet; een naam door vreemdelingen ten onrechte aan het geheele eiland gegeven. Op het gezicht van het stoomschip vloden tal van prauwen, naar kleine kreken en achter het eilandje Bonsfori en eerst nadat er eenen geheelen tijd met doeken aan boord gewuifd was, en de lui met allerlei bemoedigende woorden waren toegeroepen, had toenadering plaats. Ik hoorde toen, dat de oude Sangadji, die als het hoofd van alle kampongs werd beschouwd, kort na het vertrek van de Tromp in het vorig jaar overleden was en nog geen vervanger voor hem gekozen was. Deze had gewoond te Awawiadi, de meest westelijke kampong, waar zich aan het strand ook het wapenbord bevindt. Ik ging hier het eerst heen en op mijne vraag, wie tot hoofd verlangd werd, kozen allen den zoon van den overledene. Daar deze nog betrekkelijk jong is, oordeelde ik het beter in de andere kampongs, die bovendien niet vlak naast elkaar liggen, afzonderlijke hoofden aan te stellen en derhalve werden benoemd:

Soeriabai tot Sangadji van Awawiadi [1])
Berbesiki tot Majoor van Awaki.
Oemrofsori tot Djodjaoe van Oemasséwi.
Manseibiahi tot Kimalaha van Oemperai en
Mansaiboi tot Korano van Inggaboë,
terwijl in de kampong Warbéfondi, de meest oostelijk gelegen kampong geen hoofd kon worden aangesteld, daar de als zoodanig fungeerende persoon zich op reis bevond.

In de hier genoemde volgorde bevatten die kampongs 8, 5, 3, 6, 9 en 7 huizen, allen op palen boven de zee gebouwd waar het strand bij laag water droog valt.

Nadat de eerste vrees overwonnen was, bleek de bevolking zeer gewillig en behulpzaam; wel wat luidruchtig maar toch vroolijk en dikwerf uitgelaten over de onbeholpenheid der vreemdelingen, die zich op hun terrein zoo moeielijk bewegen. Den 9en October ging ik met de stoomsloep naar de negorij Sowèk, gelegen aan de zuidzijde van het gelijknamig eiland en die bestaat uit 12 kampongs, met ongeveer 60 groote en vele kleinere woningen, tamelijk ver van het strand in zee gebouwd, maar toch moeilijk genaakbaar door de vele ondiepten en riffen.

Er waren hier twee hoofden, de Sangadji Imbir, die 8 en de korano van Saoer, die 4 kampongs onder zich heeft. Als Sangadji werd geinstalleerd zekere Soewanasai, maar de korano was op reis naar Salawati en zijne benoeming moest dus uitgesteld worden.

De bewoners van Sowèk, die ook al slecht te boek staan, deden ons volstrekt niets en waren zoo kalm als Papoewa's dit zijn kunnen.

Eerst vluchtende bij de nadering der stoomsloep, kwamen zij spoedig terug en maakten eene woning gereed, waar wij konden afstappen. Alleen met het weggaan, wilden velen overklimmen en duurde het misschien een minuut of tien,

---

[1]) Horst is eenigszins in de war met de namen der kampongs, denkelijk omdat hij er maar 1 bezocht (zie zijn Rapport bladz. 9).

voordat hun met een zoet lijntje aan het verstand was gebracht, dat dit niet mocht plaats hebben.

Eene stoomsloep hadden zij dan ook nog nooit in hunne buurt gezien.

Eenzelfde animo om de reis mede te maken ondervonden wij den volgenden dag op de Java. Daar behalve de Tromp, op Biak nog nooit een schip geweest was en evenmin reizigers hunne tochten tot dat eiland hadden uitgestrekt, achtte ik het noodig van Korido een paar hoofden mede te nemen om vooraf het doel van onze komst uit te leggen; deze waren dan ook aangewezen, maar toen het op vertrekken aankwam, wilden er wel twintig mede en zaten de vrouwen in de het schip omringende prauwtjes hare echtgenooten om het hardst toe te schreeuwen niet van boord te gaan. Dit kon echter niet toegelaten worden en zeer teleurgesteld gingen velen heen.

Des morgens 8 uur van Korido vertrokken, passeerde de Java niet lang daarna de zeeëngte, die Soepiori van Biak scheidt en welke in de landtaal eenvoudig Sornido zonder bepaalden naam wordt geheeten. [1])

Daar die engte nog al bochten vormt is er niet door heen te zien; wel zijn aan de zuidelijke opening hier en daar hutten te ontwaren, volgens de hoofden tijdelijke nederzettingen van lieden van Korido. Om 11 uur valt het anker, niet ver van de kampong Warda, op ruim 30 vademen diepte. Dadelijk komen eenige prauwtjes met hoofden aan boord, die zich bereid verklaren naar hunne kampongs den weg te wijzen.

De ware naam van Biak blijkt Wiak te zijn, ofschoon alleen de inboorlingen dien bezigen en van buiten af komenden steeds Biak zeggen. Nog dienzelfden dag worden de kampongs Warda, Emboeroeoi en Dédifoe bezocht, de eerste met 10, de tweede met 3 en de derde met 9 huizen, allen

---

[1]) Horst vergist zich op bladz. 8 van zijn Rapport met Sorido, dat een kampong is.

op palen boven het water staande. Ik trof hier overal hoofden aan, eenige jaren te voren door den Radja van Waigeoe op eene rondreis aangesteld en deze werden in hunne betrekking bevestigd, te weten:

Warangka als kapitein laoet van Wardo,
Manseroeoi als djodjaoe van Wardo,
Sembiri als sangadji van Dèdifoe,
Sawai als sangadji van Emberoeoi.

Dat zij min of meer zich onderworpen achten aan de Radja van Waigeoe, of, juister uitgedrukt, zijne inmenging in hunne zaken dulden, vindt zijn oorsprong hierin, dat alle lieden behoorende tot de zoogenaamde negen negorijen, van Biak en Soepiori afkomstig zijn en gelijk bekend is, daarvan vijf zich op Waigeoe hebben gevestigd.

De Radja had mij van die reis niets verteld, misschien vreesde hij, dat ik zulks euvel zou opnemen.

Nu ik èn hem, èn Biak heb leeren kennen, zou ik het zeer gewenscht achten, dat hij er meer heen ging.

Een dag later worden de kampongs Sopèn en Amoribo bezocht, de twee grootste van 6 kampongs, westelijk van de evengenoemde aan dit deel van Biak's kust gelegen; elk bestaat uit 9 woningen en de bevolking erneert zich hier overal met tuinarbeid, zijnde het planten van kaladi, batata, pisang, suikerriet, een weinig tabak, enz., terwijl op zee slechts het noodige gehaald wordt voor eigen gebruik en haar o. a. de bereiding van tripang niet eens bekend is. Het smeden van ijzeren lanspunten, waarvan Biak alle nabijgelegen streken voorziet, is het werk der Wiaksoep of Bosch-liakkers, die allen tot denzelfden stam behooren als de strandbewoners en ook dezelfde taal spreken, maar de voorkeur geven aan het verblijf in de dichte wouden, waar zij een kalm en rustig leven leiden.

In deze kampongs werden aangesteld:

Amsterdam tot kapita van Sopèn,
Makewi tot sangadji van Sopèn,
Mandaiwageve tot djodjaoe van Amoribo,

Kesari tot kimalaha van Amoribo,
Terbau tot majoor van Amoribo.

De naam Amsterdam is aan dien kapita door mij gegeven, omdat de Papoewa's het niet eens konden worden over zijnen naam, eene vraag, die altijd tot veel over en weerpraten aanleiding gaf. Toch wilde ik hem gaarne als hoofd erkennen, want hij had er de schrik in en begon o. a. met de verzamelde menigte de huid vol te schelden, dat zij waren weggeloopen voor een sloep, al was dat ook eene stoomsloep, waar hij inzat om hen gerust te stellen. Dat standje uitgedeeld met een verwonderlijken woordenvloed, gepaard aan een heftig gebarenspel liet eenen zichtbaren indruk na en slechts enkelen poogden op angstvallige wijze zich te verontschuldigen.

Die het hardst schreeuwt in Nieuw-Guinea, heeft altijd gelijk, maar het getal van die bazen is betrekkelijk gering.

De Java gaat verder oostwaarts, omstoomt kaap Snériswari, houdt op en neer voor de kampong Sambéri, alwaar wegens de groote diepte geen ankergrond te vinden is. Ik ga met de sloep naar den wal, tel een twintigtal huizen en zie oud en jong in het kreupelhout wegloopen.

Daar er wat strand is, zet ik mij neder onder een ketápangboom en laat de van Korido medegenomen hoofden uitroepen, dat er tabak zal rondgedeeld worden. Spoedig verschijnen een 100tal mannen die hunne wapens tusschen de struiken verbergen en om mij neerhurken. Het doel mijner komst wordt verteld en allen verklaren zich ingenomen met de aanstelling van een hoofd, waartoe zekere Boelan gekozen wordt. Wel was die man al vrij oud en voortdurend hoestende en kuchende, maar zoo lang hij leefde, wilde men van geen ander weten. Hij ging mee naar boord om zijne akte en de geschenken te ontvangen en toen dit was afgeloopen, ging de Java door en liet 1 uur het anker vallen, nabij de kampong Sorido in eene eenigszins diepere bocht der kust, bewesten kaap Wariaiswori. Tusschen deze kaap en de bovengenoemde kaap Snériswori liggen vijf kampongs, maar behalve Sambéri zijn alleen de kampongs So-

rido en Endidori van eenige beteekenis, als bestaande uit 15 en 6 huizen op palen boven een bij ebbe droogloopend koraalrif gebouwd.

In de eerste wordt Maoeradi en in de tweede Emponi tot Sangadji aangesteld.

In den namiddag van October, wordt in tegenwoordigheid der saamgestroomde bevolking onder een salvo van los kruit op het strand van Sorido aan een stevige Barringtonia een der wapenborden vastgespijkerd. Er werd niet het minste bezwaar tegen die plaatsing gemaakt; integendeel, herhaaldelijk beloofde men er goed voor te zullen zorgen.

In den ochtend van 14 October vertrok de Java van hier en kwam na twee uren stoomens voor de kampong Mokmèr, dezelfde die in het vorig jaar door de Tromp was getuchtigd en die gelegen is bewesten kaap Sapor, toenmaals ten onrechte als de naam van een kampong vermeld [1]. Eigenlijk draagt de geheele kuststreek van af kaap Wariaiswori tot aan Saba den naam van Wosnik of Wosniki, maar Mokmèr is de oostelijkste en grootste van negen kampongs, tusschen de kapen Wariaiswori en Sapor gelegen en die allen staan onder een hoofd, den korano van Mokmèr. Deze is op de voor de helft afgebrande palen weder opgebouwd en bevat 2 groote en een 25 tal kleine woningen op een bij laag water droogvallend rif. Van den wal naderde geen enkel prauwtje het schip en toen de sangadji van Sorido, die rechtstreeks van dáár onze komst was gaan berichten, aan boord kwam zeggen, dat hij die vrijwillig opgenomen taak had volbracht, zond ik met zijn prauw de van Korido medegenomen hoofden naar de kampong, om mede te deelen, dat ik mij op de Java bevond en met de meest vredelievende bedoelingen hier kwam, zoodat ik den korano uitnoodigde aan boord van het schip te komen, daar dit overal in Nieuw-Guinea het gebruik was bij de verschijning van Nederlandsche oorlogschepen. Na eenigen tijd keerden die hoofden terug met de boodschap, dat de korano

[1] Vide Rapport HORST bladz. 16.

zich ter plaatse bevond, maar alvorens met mij in aanraking te komen, eerst eene schadeloosstelling voor den op kapitein HOLLAND gepleegden moord wilde aangenomen zien.

Aanvankelijk had ik geen plan, in verband met het gouvernements-besluit van 6 December 1886 No. 4/c, die als afgedaan beschouwde zaak weer op te rakelen, maar door inwilliging van zijn voorstel was die alleen tot een gewenscht einde te brengen, omdat de Papoewa'sche adat geen afdoening kent vóor den dood van den dader of een ander tot zijnen stam behoorende dan wel betaling der bloedschuld.

Ik stemde derhalve daarin toe, maar het was al wat laat geworden en dien dag kwam er van eenige afbetaling niets.

Eerst den volgenden ochtend bracht de broeder van den korano mij een slavenmeisje en twee ritsen schildpad met het bericht, dat de korano bevreesd was om naar boord te gaan.

Daar de eerste aanraking van Biak met dienaren van het Nederlandsch-Indisch gouvernement had bestaan in de door Z. M. stoomschip Tromp toegediende tuchtiging, kon ik mij de angst van den korano zeer goed begrijpen en stuurde ik zijn' broeder terug met de boodschap, dat, als de korano mij met zijn eigen prauw liet afhalen, ik dan geheel alleen met den tolk naar de wal zou gaan om hem te ontmoeten [1]).

Dit gebeurde en op het punt om in die prauw af te dalen, vroeg de kapitein laoet Tidore mij te vergezellen, waartegen ik [geen bezwaar had. Aan het strand wachtte de korano mij op en verzocht mij plaats te nemen onder het lommer van eenen hoogen boom, vlak achter de kampong. Daar gezeten en omringd door de geheele mannelijke bevolking, zijnde ± 200 Papoewa's, begon hij met vergiffenis te vragen voor den moord, zij het dan ook onder provocatie, op kapitein HOLLAND gepleegd en riep hij den hemel

---

[1]) Uit het rapport van HORST bladz. 20 en 21 was mij bekend, dat er door Tromp met sloepen, door matrozen bemand, geen aanraking was verkregen en de kans bestond dat dit nu ook het geval zou zijn. Om dit te voorkomen ging ik alleen met zijn prauw.

als getuige, dat hij nooit meer last zou geven zich aan een onderdaan der Compagnie te vergrijpen. Ons werd toen sagoeweer en klapperwater aangeboden en ik liet tabak uitdeelen, tevens den tolk opdragende, duidelijk uit een te zetten, dat de Compagnie niet kon instaan voor de gedragingen van handelaren, en dat, zoo er onder deze waren, die de inboorlingen slecht behandelden zij beter deden zich terug te trekken en bij de komst van een oorlogschip, hun beklag in te dienen.

De man heeft wel een brutaal maar toch een verstandig uiterlijk, hij kende wat Maleisch en ik had onderweg eenige woorden Noemforsch geleerd, zoodat we elkaar zelfs zonder behulp van den tolk zoo wat konden begrijpen; zijn volk had blijkbaar veel ontzag voor hem, want als hij sprak, zwegen allen. Dit alles bij elkaar genomen, deed mij besluiten hem door eene definitieve aanstelling als hoofd nader aan ons te verbinden, daar er na het gebeurde alle grond bestaat te mogen vertrouwen, dat zijn invloed ook aan handelaren ten goede zal komen.

Na ongeveer een uur aan wal te zijn verbleven, gaf ik mijn verlangen te kennen naar boord terug te keeren en zeide hem mij te vergezellen, waartoe hij dadelijk bereid was. Hier werden hem de akte van aanstelling (hij heet Saiboi) en de gewone geschenken uitgereikt, waarop hij mij zijn' zilveren oorhanger gaf, en uit zich zelf voorstelde nog denzelfden avond naar Wosnik te gaan, om hen daar op onze komst voor te bereiden en te zorgen, dat wij goed ontvangen werden; ook gaf hij last gras voor de koeien van de Java te snijden en klappers aan boord te brengen, hetgeen onmiddellijk gebeurde.

Bij het vertrek van de Java in den ochtend van 16 October was het heel wat vroolijker dan bij onze komst; eene massa prauwtjes kwamen langs zij en de Papoewa's boden met hunne gewone luidruchtigheid allerlei kleinigheden te koop aan, waaruit tevens valt op te merken, dat lawaai en

geschreeuw de beste blijken zijn van eene goede verstandhouding en wel gezinden aard.

Na een uur stoomens lagen wij voor Wosnik, de grootste van vijf kampongs tusschen de kapen Sapor en Enggami, bestaande uit 10 woningen en waar Sangadji Kasinifori hoofd is, die als zoodanig werd geïnstalleerd.

Door de hulp van den korano van Mokmèr werd hier terstond aanraking verkregen en liet de ontvangst niets te wenschen over. Deze twee hoofden zijn van elkaar geheel onafhankelijk, maar al de Papoewa's van geheel Wosnik, wellicht genoemd naar deze kampong als eerste vestigingsplaats, zijn aan elkaar vermaagschapt.

Tegen den middag verder gaande, kwam de Java spoedig nabij de kampongs Oepiarfi, Saba en Wadiwoe, de twee laatste elk bestaande uit ± 30 huizen, boven de zee gebouwd en de grootste van een zevental kampongs, beoosten kaap Enggami gelegen.

Deze werden door mij bezocht en de volgende hoofden aangesteld:

Wainoemi tot djodjaoe van Oepiarfi,

Waibakoeri tot sangadji van Saba en

Majassa tot korano van Wadiwoe.

Dit gedeelte van Biak is rijk aan sagoe en bij wijze van spreken de voorraadschuur van geheel Biak en Soepiori; ook damar komt veel voor en wordt in vrij groote hoeveelheid uitgevoerd. Het is daarentegen arm aan rivieren, en drinkwater wordt verkregen òf van waterstralen, aan het strand tusschen rotsspleten te voorschijn komende, òf uit putten op 20 à 30 passen van het strand gegraven.

De kust vertoont een bijna onafgebroken rij kokospalmen en de uit den afgesneden bloemkolf verkregen sagoeweer is een geliefkoosde volksdrank.

De Java zou in noordwestelijke richting verder gaan, maar ankergrond is in deze buurt nergens te vinden en derhalve wordt des nachts langzaam doorgestroomd tusschen Biak en de Padaido-groep, voor eene reis in Nieuw-Guinea bepaald

eene zeldzaamheid, daar het vaarwater te onbekend is om in donker vooruit te komen. Bij wijze van afwisseling verastte ons in het holle van den nacht een hevige onweersbui.

Den 17^{en} October wordt geankerd in een kleine inham waar langs het strand met tusschenruimten 15 huizen op palen, die tezamen de kampong War vormen, aldus geheeten naar eene aldaar uitmondende rivier (War water, dus het water bij uitnemendheid).

Met de stoomsloep wordt een bezoek gebracht aan de meer oostelijk gelegen kampong Korèm die 11 woningen bevat op palen langs de oevers eener andere rivier boven de watervlakte gebouwd; welke rivier, volgens zeggen, vrij ver in het binnenland moet ontspringen en over eene groote lengte met prauwen bevaarbaar is. Van af de plaats waar zelfs kleine prauwen niet verder kunnen gaan tot aan de kampong Wardo aan de zuidkust is nog een dag loopens.

Tot sangadji worden te War en Korém aangesteld de als zoodanig fungeerende hoofden Jaoe en Mambekori.

In het geheel liggen aan de noordoostkust van Biak 13 kampongs, waarvan behalve de genoemde nog worden bezocht Sor, Dwar en Warsa, bevattende 10,8 en 11 huizen, overal op zeer hooge palen aan den vasten wal gebouwd, daar zij anders tegen den zwaren golfslag der aan dezen kant geheel open zee geen weerstand zouden kunnen bieden. Te Warsa wordt een wa penbord opgericht, als zijnde de laatste groote noordwestelijke kampong van Biak. Als hoofden worden aangesteld.

Mansoeroewi tot kimalaha van Sor,
Mafodin tot majoor van Dwar en
Soerai tot sangadji van Warsa.

Achter het strand stijgt het steenachtig terrein langs deze kust tot een hoogte van ± 40 Meters, om dan over te gaan in vlakken grond, waar de sagoepalm welig tiert, zoodat de bereiding van dit meel de hoofdbezigheid der bevolking uitmaakt. Door de moeilijkheid om te ankeren, komen hier nooit handelsvaartuigen; de prikkel daartoe is bovendien niet groot, want er zijn slechts weinig produkten voor den

uitvoer en dan nog in geringe hoeveelheid. Met verbazing zagen de inboorlingen hier een schip, wat nog nooit was voorgekomen. Vele schrijvers spreken van Mijsore en Meossoir, twee namen, op de Schouten-eilanden nooit gehoord en waarvan de oorsprong niet is na te gaan; enkelen maken van het laatste nog een derde eiland aan de noordkust, nabij de noordelijke opening der zeeëngte; wij vonden daar slechts eene begroeide rots, met den naam van Miogrèk aangeduid.

Den 19en October gaat de Java verder langs de noordkust van Soepiori en ankert des namiddags niet ver van de eenige aan die zijde van dat eiland bestaande kampong Maoekdor, welke in het noordwesten in een bocht achter eenige eilandjes verscholen ligt. Zij bevat 10 woningen op palen boven het water gebouwd, en langs vonders met den wal verbonden. Het is eene nederzetting van lieden van Sowek en Korido, die zich vermengd hebben met zoogenaamde Alfoeren uit het binnenland en die zich met de vangst van tripang op de omliggende eilanden erneeren. Het hoofd was in de buurt aan het visschen, maar kwam nog dienzelfden avond terug, zoodat hij den volgenden dag als sangadji werd geinstalleerd; hij heet Manoewanoe. Met het bezoeken van deze kampongs is de reis rondom de Schouten eilanden afgeloopen; de hoofden worden te Korido afgezet en de Java gaat in oostwaartsche richting verder met het plan eerst de Humboldt-baai aan te doen en dan langs de noordkust van Nieuw-Guinea terug te keeren.

Op den 21sten October worden op de reis derwaarts de bij handelaren als Koemanba of Kimamba (Arimoa der kaarten) bekende eilanden aangedaan, door de inboorlingen zelven bij de afzonderlijke namen Liki, Lansoetoe en Armofin genoemd.

Het eerste is het grootste en bevat drie kampongs, het tweede is het kleinste en het derde het meest oostelijk gelegene.

Bij nadering van het schip komen dadelijk eenige prau-

wen naar buiten, die teruggaan met de sloep, welke mij naar het strand van Liki brengt. Ik stap hier af in de kampong Bearikwar van zee uit niet zichtbaar, daar zij achter het struikgewas ligt en die bestaat uit twee rijen van ± 20 huizen, zeer geregeld nevens elkaar gebouwd, stevig en net afgewerkt. Hoofden zijn er niet, maar de bevolking is zeer hulpvaardig, welgezind, vroolijk en tot scherts geneigd. Sagoe komt op dit eiland veel voor en het verzamelen van schildpad en schelpen maakt de voornaamste bezigheid der bevolking uit.

Van hier gaan wij naar Tarfia om tolken op te nemen en vervolgens door naar de zoogenaamde Sadipibaai, een onbekende naam, beter te vervangen door baai van Tanahmerah, omdat die inham aan alle zijden omgeven wordt door heuvels van roode kleiaarde, waarvan die streek haar naam ontleent en welke definitie iedereen begrijpt, dat niet met Sadipi het geval is. De Java komt ten anker op 37 vademen diepte in de nabijheid der kampong Wandisiaoe met ruim 50 huizen, gedeeltelijk op palen boven het water, voor een ander deel op den vasten wal gebouwd, naar een model, dat nogal verschilt van dat in westelijk Nieuw-Guinea en o. a. het schildpadvormige dak mist.

Behalve deze zijn er nog twee kampongs in dezelfde baai n. l. Soewamo in het noordoosten met ± 30 huizen en Tabèra met 5 huizen aan den voet van den berg Dafonto, allen dicht bevolkt met een zeer goedaardig en behulpzaam slag van menschen, die zich kalm en rustig hielden. Ook hier worden nergens hoofden aangetroffen, maar de zaken schijnen er niet slechter om te gaan.

Evenmin als te Koemamba zijn er roemsĕran en het schijnt, dat aan den vasten wal Tarfia de oostelijkste kampong is, waar men die vindt. In de Tanah-merah toch en ook in de Humboldtbaai treft men in stede daarvan de zoogenaamde tempels aan, die dienen tot vereenigingspunt bij groote visch- of strijdtochten en om eene gelukkige vangst of goed afgeloopen sneltocht feestelijk te vieren. Nergens

worden op dit deel der noordkust bedwelmende dranken gebruikt en bij de grootste opgewondenheid blijft klapperwater de eenige drank, die zonder bijmengsels wordt genoten. Trekken zij ten strijde, dan kauwen zij een stuk van de tooverhoutjes, die als talisman om den hals gedragen worden; dit is echter meer een soort bijgeloof, daar zij meenen zich aldus te vrijwaren voor pijl- of lanswonden. Een lekkere schotel varkensvleesch wordt evenwel niet licht versmaad.

Omstreeks 12 uur in den middag van 24 October stoomt de Java de Humboldtbaai binnen en ankert niet ver van de Magdalena-eilanden, waarop in twee gedeelten de kampong Kajo gabaoe [1]) ligt, zijnde met de kampong Jèmber in het noordwesten de eenige kampongs in de buitenbaai, respectievelijk met 15 en 19 huizen, de eerste op palen in zee, de laatste ook op het strand gebouwd.

Het schoone dezer baai, door tal van schrijvers in dichterlijke bewoordingen beschreven, blijkt het middelmatige niet te boven te gaan en zelfs de binnenbaai kan in geen vergelijk komen b. v. met de baai van Ambon of het gezicht van de reede te Banda op de omgelegen eilanden; het vaarwater is daartoe te breed en het aangrenzende land te laag.

In die binnenbaai liggen nog vier kampongs [2]): Taoebodi en Oenggèraoe aan de noordzijde met 50 en 6 huizen, Inggèros achter den oostelijken hoek met 25 en Waba in het zuiden met 60 huizen, allen naar hetzelfde model met zeer hooge piramidaalvormige daken op stevige palen op het water gebouwd, en boven welke de bekende tempels ver uitsteken.

Met uitzondering van het kleine Oenggèraoe en de kampong Inggèros die leeg waren geloopen, daar de geheele bevolking in prauwtjes rondom het schip vereenigd was, heb ik al de andere kampongs bezocht en in tegenstelling met sommige reizigers overal een zeer goed onthaal gevon-

---

[1]) Wellicht is dit dezelfde, die Horst op blz. 47 van zijn rapport Oensau noemt.

[2]) Horst geeft andere namen (zie zijn rapport blz. 47).

den, terwijl alleen te Waba de ontvangst gemoedelijk kon heeten, daar wij hier door de Papoewa's bij de hand geleid werden, alsof zij ons persoonlijk in bescherming wilden nemen en, wat elders niet voorkwam, de lui nog al erg opdrongen en een groot kabaal maakten. Dat zij goed gezind waren, valt niet te betwijfelen, want zij gaven ons eenige trossen pisang en van bedreiging of handtastelijkheden was hoegenaamd geen sprake. Waba wordt zelden door vreemdelingen bezocht en verleden jaar keerde de stoomsloep van de Tromp vlak voor de kampong terug, zonder dat iemand aan wal ging.

Na een verblijf van drie dagen vertrok de Java den 27sten October uit de Humboldtbaai, ging even te Tanah-merah aan om de medegenomen tolken af te zetten en daarop naar de baai van Tarfia (Matterrerbaai der kaarten), zooals dit deel der noordkust door vreemdelingen geheeten wordt, en waarin twee kampongs gelegen zijn, Pigajab het diepst in de baai met ± 40 huizen en Warmasoei den westhoek met 25 huizen, beiden nog in onderkampongs verdeeld, waarvan de opgave echter zoo verward was, dat ik geen kans zag de namen op te schrijven. Het was de korano van Pigajab, met name Waifoen, die ons naar de Humboldtbaai vergezelde en daar de bevolking hem gaarne als hoofd zag aangesteld, zoo werd hem op de gebruikelijke wijze een acte uitgereikt.

Het is een heel geschikt man, die door een forsch uiterlijk en hooge statuur bepaald indruk maakt. Hij kent wat Maleisch en voor zoover de tolk zich aan hem verstaanbaar kon maken, gaf hij dadelijk alle gevraagde inlichtingen. De Papoewa's van de Humboldtbaai behandelde hij verschrikkelijk uit de hoogte; hij was echter alleen in de kampongs van de buitenbaai bekend, welke streek door Tarfia en Tanahmerah gewoonlijk Jaoetĕfa genoemd wordt. Achter Sigajab werd met behulp der bevolking aan een stevigen boom een wapenbord bevestigd.

Dat in het volk hier een goede aard zit, bleek o. a. uit

de geduldige wijze, waarop zij rond het schip met hun prauwen voor elkaar plaats maakten, als de een of ander gewenkt werd naderbij te komen; in de Humboldtbaai is dit een voortdurende bron van twist en schelden.

Den 29sten werd de reis voortgezet en het westelijk gelegen Mawès aangedaan, maar wegens de hevige branding kon de stoomsloep den wal niet bereiken. Ook de bewoners trachtten te vergeefs met hunne prauwen er door te komen.

Ik zag daar een 40 tal huizen, alle op het strand gebouwd; er werd een vlag geheschen en met vlaggen gewuifd, maar gemeenschap was niet mogelijk.

De Java ging dus nog dienzelfden dag verder en ankerde niet ver van de monding der Witriwai, een binnenzee, waarin vijf kampongs gelegen zijn.

Ofschoon ook hier door de sterke noordelijke deining een erge branding stond, kwam de vlet er door en daarna eenige prauwen, die ons opnamen, van welke gelegenheid gebruik werd gemaakt om de kampongs Bonggo, Toromta, Ormopa en Kiboean te bezoeken. De eerste had 30, de tweede 50 en de beide laatsten te zamen 80 huizen, alle behoorende tot eenzelfden stam, Bonggo geheeten, die op het oogenblik met de in het binnenland wonende stammen in onmin leefden; zij erneeren zich met de vischvangst, het aanleggen van kleine tuinen en de sagoebereiding.

Zekere Randoewari werd tot korano aangesteld en was evenals de inboorlingen zeer hulpvaardig en dienstwillig.

Den 6den November was de Java te Ternate terug.

TERNATE, medio December 1887.

DE TIJGER EN HET BIJGELOOF

DER

BATAKS.

DOOR

W. D. HELDERMAN,

Controleur van Padang Lawas.

Hoewel het grootste gedeelte van Padang Lawas tot de Moh. godsdienst is overgegaan, heeft het oude bijgeloof bij den Batak, hoewel hij er niet openlijk voor durft uit te komen, nog diepe sporen achtergelaten.

Een gevolg er van o. a. is, dat hij nog steeds er tegen opziet, om een' tijger te dooden en wel uit vrees, dat hij met den tijger den geest van een zijner voorouders, die zich toevallig in dat beest kon ophouden, zal dooden.

Volgens zijn geloof (n. l. dat der heidenen) is het zeer moeielijk de zaligheid deelachtig te worden, vooral wanneer de achtergebleven familieleden geene groote offers brengen. De afgescheiden ziel van den heiden begint na den dood van het lichaam eene lange reis en het duurt jaren voordat zij aan de poort des hemels „hasonangan" aankomt. De Batak stelt zich n. l. voor, dat voordat hij aan den hemel komt, hij een groote overbrugde kloof moet passeeren. De reis naar de brug, hoewel ze jaren kan duren, is zonder gevaar, doch bij dat punt begint de grootste moeielijkheid, want hier zal beslist worden, of hij de brug over kan gaan en dit is afhankelijk gesteld van de offers door de achtergeblevenen den bégoe (godheid) gebracht.

De brug in n. l. lang, smal en zeer gevaarlijk te passeeren en alleen met behulp van den begoe is deze tocht te aanvaarden. Verleent de begoe zijne hulp niet, dan zal de geest zeker van de brug neerstorten. 't Is daarom de plicht van de achtergeblevenen den begoe door offers gunstig te stemmen.

De kloof heet „loeng", wat in het Hollandsch de beteekenis heeft van woeste plaats ook wel hol; wij zouden de kloof het beste met hel kunnen vertalen.

Dit onderscheid heeft hun hel met die der Christenen, dat de hunne niet de eeuwige verblijf- en martelplaats van de verdoemden is, maar de plaats waar de geest des afgestorvenen in een dier als booze godheid overhuist; meestal is het een tijger, maar ook wel een beer, een slang, een kiekendief enz., maar altijd is het een roofdier.

Maar nu op den tijger teruggekomen:

Doordat dus in een tijger de ziel van een afgestorvene dikwijls overhuist, is de Batak bevreesd dit dier te dooden, want het kon gebeuren, dat in het te dooden dier de ziel van een zijner familieleden huisde. Eerst dan gaat hij er toe over, wanneer hij zich tegenover den geest kan verantwoorden, doordat b. v. de tijger een mensch, een karbouw als anderszins, aan hem of aan zijne medekampongbewoners toebehoorende, heeft verscheurd.

Het bloed van den tijger mag nu vergoten worden, de strafwet der Bataks zegt toch „barangise na meroetang sèrè „digarar dohot sèrè, oetang hosa digarar dohot hosa" dat is die goud schuldig is moet met goud, die adem (leven) schuldig is, moet met adem betalen.

Reeds in de keuze van wapens bespeurt men het bijgeloof. Zoo zal men het liefst een geweer of een lans nemen, die „natoewa" is, d. w. z. waarmede vroeger reeds vele dieren zijn gedood; want een geweer of een lans, waarmee vroeger een dier is gedood, wil wederom andere dieren dooden, het ligt niet zoozeer aan den schutter of aan dengene, die de lans gebruikt dat het dier gedood wordt.

Eveneens gebruikt men het liefst een kogel, waarmede vroeger reeds een tijger geschoten is; de Batak zegt toch: „saanak bodil namadong minoem moedar ni babiat giėt „minoem moedar ni babiat sadjo", dat vertaald luidt, een kogel die reeds eenmaal het bloed van een tijger gedronken heeft, wil wederom tijgerbloed drinken.

Een kogel, waarvoor men gewoonlijk alhier 2.5 ct. betaalt, heeft als hij „natoewa" is, dikwijls eene waarde van *f* 2.50 en meer.

Meestal wordt de tijger gedood met een „poting" (een opgesteld geweer, het Duitsche Selbstschusz). De steller van de poting moet zorgen, dat de tijger zoo min mogelijk bemerkt, dat een mensch het geweer en de rotan heeft aangeraakt. De rotan en het geweer worden dan ook vooraf met bladeren ingewreven en daar de Batak bevreesd is, dat de tijger het kruit ruikt, stopt in hij de tromp van het geweer een blad.

Is de tijger gedood, dan wordt hij naar de kampong gedragen; aan den ingang van de kampong bieden de maagden den dragers een sirihpruim aan; zij worden door mannen gevolgd, die de gandang (trom) slaan. Eigenlijk komt de pruim alleen toe aan de stellers van de poting, maar van deze adat is men reeds afgeweken.

Nu stelt de troep zich op: vooraan gaan de trommelslagers; dan volgt de tijger, die omringd wordt door de maagden en nieuwsgierigen, die dikwijls om dat feest bij te wonen, uit alle naburige kampongs zijn tezamen gestroomd. Voor het huis van den hoeloebalang houdt men stil. Men neemt nu een rijstblok, dat op een plank staat, en plaatst de plank op vier stokken van ongeveer vier voet lengte zoodanig, dat het blok naar beneden hangt. De tijger wordt nu zoodanig op de plank geplaatst, dat aan de rechterzijde de rechtervoor- en achterpoot naar beneden hangen, aan de linkerzijde de linker voor- en achterpoot; de kop wordt door een stok opgehouden, de muil opengesperd gehouden door een stukje hout; aan den staart bindt men een stok zoodanig,

dat de staart rechtuit en een weinig naar boven gehouden wordt.

Nu neemt de hoeloebalang een brandende fakkel, waarmede de knevels van den tijger afgebrand worden, opdat de haren niet voor vergiftiging gebruikt zullen worden.

Hòuden zich in de kampong lieden van de marga Babiat (babiat = tijger) op, dan zijn deze ondertusschen reeds huilende aangekomen, en leggen den tijger één sirihpruim in den muil, waarna zij hem een andere toewerpen, onder het uitspreken van de woorden; „barangise na meroetang sèrè digagar" enz. zooals reeds boven is gemeld. Intusschen legt men een paar matten vóór den tijger neer, waarop alles wat voor het offeren dienen moet klaargelegd wordt, als een wierookvat met brandende wierook, gedroogde visch, zout, gemberwortel, geroosterde rijst, sagoweer en een sirihpruim. Het geweer legt men er ook bij met de tromp op den tijger gericht, opdat de bovennatuurlijke kracht („natoewa") van dat wapen niet verdwijne.

De Sibaso (heidensche priester) zet zich nu ook op de mat bij het wierrookvat, houdt zijne handen in de rook en houdt de volgende toespraak tot zijn „begoe".

„O! grootvader, ik buig mij voor U neer, ik groet U, ik „eer U, U, beheerscher dezer aarde, verontrust U en schrikt „niet en al schrikt gij ook en wordt gij boos, zoo noodig „ik U uit van uit uwe verblijfplaats te voorschijn te komen „naar het wierookvat, dat ik nu met deze mijne tien vingers „omhoog houd."

Het vat wordt nu neergezet, omdat men nu den begoe reeds aanwezig waant, waarop de priester zijne godheid mededeelt waarom de tijger geschoten is geworden.

De Heer Irle, zendelingleeraar te Sipiongot, vroeger te Pekanten, had aldaar zulk eene plechtigheid bijgewoond, en heeft bij die gelegenheid alles wat door den sibaso gezegd werd in het Bataksch op laten schrijven; door zijne welwillendheid kreeg ik eene vertaling daarvan, zoodat ik in de gelegenheid ben die mede te deelen. De godheden

door den Sibaso aangeroepen, zijn alleen die, welke men in de buurt van Pekanten denkt aanwezig te zijn.

De vertaling luidt aldus: „Ja grootvader, voor drie dagen „verscheurde deze tijger eene geheele kraal koeien, wij heb„ben een poting opgesteld om mijne koeien te wreken, ik „heb de godheid Penghoeloebalang, die te Magogar (een „heilig woud in de buurt van Pekanten) verblijf houdt, een „roode kip en een rood baadje en ook den begoe Datoeh „Maradam Toewa in Gontingan (ook een heilig woud aldaar) „hetzelfde beloofd. Nu is de tijger dood, niet omdat wij „zoo sterk en groot zijn, maar omdat de tijger gezondigd „heeft, want de rechtspreuk zegt: goud om goud, adem om „adem. Omdat hij het leven van zeven koeien genomen „heeft, heb ik het leven van dezen tijger genomen".

„Niet te vergeefs heb ik mijne belofte om een kip en een „baadje te offeren, afgelegd, al is dat offer alleen slechts „voldoende, om het zweet van uw voorhoofd weg te wisschen; „uwe grootheid vermeerdert er slechts door. De rotan die „ik gespannen heb, heeft U gezegend. Ja Heerscher dezer „aarde, gij hebt de macht mijn verzoek tot den Penghoe„loebalang, den grooten Goemarontam te Magogar en aan „den Datoeh Maradam Toewa en aan den geest, die in den „tijger woonde, te doen gaan; indien aan mijn gebed, „dat ik in volle overtuiging tot U opzend, iets ontbreekt, „hoop ik op uwe barmhartigheid. Nadat mijn gebed nu „geeindigd is, bid ik nogmaals tot Penghoeloebalang, dien „wij gehoorzamen, in het bijzonder, verontrust U zich en „schrikt niet, wanneer ik U uitnoodig nader te komen door „de rook van het reukwerk, om te eten en te drinken, van „wat ik voor U gereed heb gemaakt, als wierook" enz. evenals in het bovenaangehaalde met eenige kleine variatiën. Daarna krijgen alle begoes, die matoewa zijn, de beurt, als:

de begoes der namoras (vrouwen der voornaamste hoofden).

„ „ „ voornaamste Radja's.

„ „ „ Datoehs.

de begoes der hoeloebalangs en achtereen alle begoes van mindere klassen.

Nu verzoekt hij de begoes der hierboven genoemde kasten, om aan alle mogelijke begoes den dood van den tijger te verkondigen, alsmede dat de tijger naar recht en billijkheid is gedood geworden en in het bijzonder tot den geest, die in den tijger woonde, opdat geen enkele geest, dien hij bij toeval vergeten mocht hebben, hem ongelukkig zal maken of hem met zijn haat zal vervolgen.

Na deze gebeden neemt hij uit elk vat en van elk bord, die op de matten vóór den tijger neergezet zijn geworden een weinig, strooit dat op den grond, terwijl hij zelf van alle eetwaren iets gebruikt en wat sagoweer drinkt. Daarna strooit of giet hij hetzelfde op het geweer, eindelijk op den tijger onder uitspreking der rechtspreuk „barangise na me„roetang sèrè digagar dohot sèrè, oetang hosa digagar do„hot hosa" en vervolgens dit is het laatste, wat gij krijgt.

Nu wordt de gandang geslagen, en beginnen de omstanders, na zich van een lans en een schild voorzien te hebben, te dansen, terwijl zij den tijger, telkenmale, dat zij dien naderen, een steek in den kop toebrengen. Dit dansen duurt soms uren achter elkaar, totdat alle dansers vermoeid zijn en de plechtigheid dus van zelf eindigt.

De tijger wordt daarna gevild; de nagels, haren en eenige der ingewanden, die tot geneesmiddelen moeten dienen er af genomen; de slagtanden worden de poesaka van den Sibaso; het vel van de staart wordt gebruikt om de schede van een of ander wapen van een voornaam hoofd te bekleeden en de rest wordt begraven.

GOENOENG TOEWA, 20 April 1890.

NOTA

VAN

TOELICHTING BEHOORENDE BIJ HET CONTRACT GESLOTEN

MET HET

LANDSCHAP BIMA

op den 20[sten] *October* 1886,

aan de Regeering ingediend door den Gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden.

D. F. VAN BRAAM MORRIS.

I. Grondgebied.

Grenzen. Het landschap Bima, in de landstaal genaamd 'mBodjo, gelegen op het eiland Sambawa — ten rechte genaamd Smawa- en door ons verbasterd in Soembawa, beslaat het oostelijk gedeelte van genoemd eiland, en wordt begrensd:

ten Noorden, door de Java-Zee;
ten Westen, door het landschap Dompoe,
ten Zuiden, door den Indischen Oceaan, en
ten Oosten door Straat Sapee.

Tot het landschap Bima behooren ook het westelijk gedeelte van het eiland Flores of Manggaraai en alle eilanden gelegen tusschen Flores en Sambawa. Redenen waarom in het hiervoren aangehaald contract werd vermeld, dat het landschap Bima ten oosten grenst aan het op Flores gelegen gebied van de residentie Timor.

Volgens Dr. J. J. DE HOLLANDER is de grens tusschen Bima

en Dompoe eene denkbeeldige rechte lijn, welke van 118°37′ aan de noordkust, over den berg Wawo-Sahe naar 188°38′30″ op de zuidkust loopt.

Volgens het bestuur van Bima is daarentegen die grens als volgt: van af Doro-Dewa op 118°31′ aan het noorder zeestrand (een hoek gelegen ten westen van de baai van Bima, westelijk van hoek Doro Wadoe Lako) in zuidelijke richting over den top van den berg Doro Madompo naar de Bimasche kampong Padjo; van daar wederom in zuidelijke richting naar de steenhoop 'nTeli-madjaga, van daar in diezelfde richting naar de steenhoop Wadoe Lepie, van daar in westelijke richting naar de steenhoop Waroe Oedoe in de nabijheid van de Dompoesche kampong Daba; van daar in zuid-oostelijke richting naar de steenhoop Wadoe Soegoe, en eindelijk van daar in zuidelijke richting naar de monding der rivier Sori-Sama aan het zuider zeestrand op 118°34′.

De oostelijke grens op het eiland Flores werd, naar aanleiding van eene in 1860 ontvangen opdracht der Regeering, in 1864 definitief vastgesteld als volgt: „Van af de rivier Pota in 't noorden en met inbegrip van de landstreek van dien naam, eene denkbeeldige rechte lijn in zuid-westelijke richting naar de monding der rivier Nanga-ramo aan het zuider zeestrand met inbegrip van de landstreek van dien naam.

Sinds dien tijd heeft Bima van alle verdere aanspraken afgezien op Galeteng, Endée en op het eiland Soemba of Sandelhout.

Grootte. Volgens ZOLLINGER, die in 1847 het eiland Sambawa bezocht en beschreven heeft, bedraagt de oppervlakte van het landschap Bima op het eiland Sambawa 57 vierkante geographische mijlen, en met de onderhoorige eilanden (zonder Flores) 71.5 vierkante geographische mijlen.

Het gebied van Bima op Flores beslaat eene oppervlakte van 84.5 vierkante geographische mijlen, zoodat het geheele landschap Bima groot is 156 vierkante geographische mijlen.

Verdeeling. Bima wordt verdeeld in drie voorname landschappen of districten, te weten: Belo, Bolo en Sapee, ieder bestuurd door een hoofd gallarrang, die weder mindere gallarrangs of kampongshoofden onder zich hebben.

Het district Belo, zijnde dat gedeelte gelegen aan de oostzijde der baai, bestaat uit de navolgende achttien kampongs:

Belo, Tonggo-dowa, Tonggo-risa, Tolo-bioe, Raba-koddo, Tjenggoe, Rooï, Bree, Ngalie, Tentee, Samilie, Sikoeroe, Nata, Tangga, Teenga, Daddi-ro-oe, Baralaoe en Simpa-saï.

Het district Bolo, gelegen aan de westzijde der baai, bestaat uit de navolgende achttien kampongs:

Padjo, Monggo, Tjandie, Dena, Tonda, Bolo, Soembi-tangga, Siela, Gembe, Leoe, Sondo, Sontjo, Kara, Rada, Timoe, Daroe, Palie en Donggo-Bolo.

Het district Sapee, zijnde het westelijkste gedeelte van het eiland, heeft de ondervolgende twaalf kampongs onder zich:

Sapee-wekie, Soemi, Boddie, Djia, Kleo-nae, (groot naë). Siempa-Saie, Permanggina, Roke, Sarie, Sarie-do, Dea en Kleo-toi (klein naë).

Behalve deze drie groote districten heeft men nog twee en veertig kampongs, die onder afzonderlijke hoofden met den titel van gallarrang of lebee direct aan den Sultan ondergeschikt zijn, met name:

Wawo, Pasa, 'nTori, Lamba, Boentjoe-mado, Boentjoemada, Sapaga, Lela, Raba-dodoe, Raba-kodo, Raba-dompoe, Pena-naë, Pena-toi, Pena-klate, Raba-tola, Tolo-tando, Mande, Tobbo, Rontoe, Pokkie, Tato, Santi, Sadia, Bedi, Dessa, Karara, Monggo-nao, Mangge-matji, Gindi, Kedo, Panda, Dara, Bodja, Nanga-lere, Sondo, Tjarita, Poensi, Saï, Sowa, Kolo, Wera en Raba-londee, benevens de drie zeer groote kampongs Prado, Kroemboe en Donggo-elee, allen gelegen ten zuiden van de baai, ieder met meer dan 300 huizen.

Verder heeft men nog de landstreek bewoond door de Donggoreezen of Doöe-Donggo, 't welk een afgescheiden deel vormt, en waarvan de kampongs zijn:

Toentoe, Kananta, Oö, Kala, Mangge en Bawa.

De hoofdplaats Bima, zijnde de zetel van den Sultan en van alle rijksgrooten, bestaat uit de navolgende zes en twintig kampongs of wijken, die ieder afzonderlijk bestuurd worden door Domo-toewa of oudsten, nl:

Asie of kraton	met	10	huizen.
Kareta	„	30	„
Roega-tompo	„	30	„
Massigiet	„	60	„
Soentoe	„	30	„
Dèdè	„	25	„
'n Telie	„	10	„
Naë	„	120	„
Pangga wawi	„	10	„
Salama	„	20	„
Lewi-Sapee	„	20	„
Gili-panda	„	60	„
Saleko	„	30	„
Sraie	„	7	„
Tonda-djeneli	„	7	„
kampong Matro	„	10	„
Asam	„	8	„
Timba-dompoe	„	40	„
Asim-pasa	„	12	„
Sambawa	„	60	„
Katoeroe	„	30	„
Bo-oe	„	8	„
Kalampa	„	7	„
Bara	„	30	„
Beloeboe	„	10	„
Kopa	„	15	„

tezamen 699 huizen met eene bevolking van ruim 7000 zielen.

Het gebied van Bima op het eiland Flores of Manggaraai, bestaat uit de landschappen Reo en Pota, ieder bestuurd door een' onderkoning met den titel van naïb. Deze landschappen zijn weder verdeeld in districten, te weten Reo in de districten Reo, Toda, Renda, Kole, Koela, Weas, en

Barie, en Pota in de districten Babi, Rioeng, Biti, Tjitjir, Ramoe en Tjongkar.

Het district Reo heeft geene onderhoorigheden, maar bestaat enkel uit de kampongs, die de hoofdplaats Reo vormen, zijnde nederzettingen van Bimaneezen vermengd met Makassaren, Boegineezen, Salaijareezen en Boneraters, bestuurd door gallarrangs, terwijl Toda, met een daloe als bestuurder aan het hoofd, verdeeld is in dertien mindere daloeschappen, met name Tjibal, Leda, Badjoe, Dengkas, Wela, Rote, Lalap, Wonto, Kampo, Poetjoe-leo, Matawaë, Rioe en Loko.

Deze daloeschappen bestaan weder uit verschillende kampongs, te weten Tjibal uit de kampongs: Pohoe, Tjempar, Latoe, Tikoe, Roetoe, Watju, Manoe, Teras, Adjang, Noentoe, Djamboe, Akoe, Poetjo, Wantjang, Woedie, Tora, Gola, Tamoe, Poekoe, Gandira, Barak, Langgas, Rioe, Arak, Landor, Longko en Leor, te zamen 27; Leda uit de kampongs: Litjoe, Sarak, Rangkoem, Ratja, Bangkoeloe, Tjoeboe, Maloe, Dara, Manie, Nendi, Bodjoe, Mandi, Agantjar, Roewa en Ratji, te zamen 15; Badjoe uit de kampongs: Moenti, Manti, Rampe, Goeli, Katja, Koeas, Goeloes, Tadoe, Dangkoe, Moendoe en Gili, te zamen 12; Dengkas uit de kampongs: Toera, Poekap, Tangoe, Roetoe en Patoeng, tezamen 5; Wela uit de kampongs: Goera, Ikoe, Tabal, Goedo, Mera, Ragab, Padang, Liboeng, Wangkoe, Patjie, Lampa, Tjoeni, Loebak, Porbia en Poekoe, te zamen 15; Rote uit de kampongs: Tjoeroe, Pantoe, Loesa, Kadoe, Matjoe, Sita, Aroep, Lagat, Tiri, Wasoe, Paloe, Mandoe, Tjimboe, Marra, Panti, Soe, Kaloe, Naroe, Lioer, Maroe, Doeri en Lepoe te zamen 22; Lalap uit de kampongs: Woengi, Tinda, Disi, Ridoe, Panggang, Toentoe, Nati, Meras, Gelang, Ritoe, Gorak, Ganaoeng, Rintji, Likoe, Waloe, Maas, Kaboeng, Diroe, Tiloes, Litang, Sapie, Moentjoe en Toentoeng, te zamen 23; Wonto uit de kampongs: Diroe, Doesoe, Pirang, Roewoeng, Giri, Tara, Djoong, Mangka, Kiloe, Damar, Toera, Gili, Oera, Rago, Namoe, Meras, Noenoe, Lie, Weloe, Laba en Goeloe te zamen 21; Kampo, uit de kampongs: Maloewa, Kadoe,

Amaloewa, Biroe, Roenggi, Moentang, Loeha, Lara, Rangga watoe, Langga-lioe, Amabasi, Djinding, Kaboeng, Mantja, Koeli, Noembang, Bisoe, Darisa, Watoe en Danggoe, te zamen 20; Poetjoe-leo uit de kampongs: Nani, Rangkas, Tadoe, Doera, Gimpoe, Galoeng, Polak, Langkoe, Tadoe, Pitoe, Wasoe, Tjakoe, Lidoe, Diroes, Moeri, Rabak, Moentjo, Tiri, Moenggis, Toenggi en Meras te zamen 21; Mata-waë uit de kampongs: Kaloe, Toeri, Djoeli, Nari, Koeloe-wadoe, Ambarai, Sanoe, Wangka-nisi, Laboendoe, Sambi, Amakoedoe, Sita, Landoe, Koetoe, Toeda, Masa, Latjoe, Woedoe, Geempoe, Nanga, Watoe-manoe, Rangkatoi en Rangka-koeta, te zamen 23; Rioe uit de kampongs: Wali, Tinda, Djawa, Langgoe, Rioe, Koetang, Widoe, Oera, Roenoe, Giri, Biloe, Tjoekap, Doengga, Ramoe, Ratjang, Kili, Dengi, Goedoe en Landjar, te zamen 19; Loko uit de kampongs: Ratjoeng, Katjang, Tjoetjoeng, Toewang, Makatke, Teemba, Mingi, Laeliet, Poelang, Lamba, Tamboeng, Lidang, Loekoe en Waroe, te zamen 17;

De districten Renda, Kole, Koela, Barie, en Weas- de vier eerste bestuurd door gallarrangs, de laatste door een daloe- bestaan uit de navolgende kampongs, nl.

Renda uit de kampongs: Rengkat, Wilak, Djampang, Moendoe, Roewat, Toenggal, Golok, Goeloeng, Koewoe, Dasoe, Welak, Boelid, Poepoe, Perak, Pelak, Bira, Lia en Loekoe te zamen 18; Kole uit de kampongs: Kioe, Tirit, Atja, Ratoe, Poentoe, 'nTerang, Kiloe, Lingkoe, Kaloe, Gilor, Manga, Toerang, Nampin, Nawoe, Poeroe, Rioe, Noeta en Wontal tezamen 18; Koela uit de kampongs: Papa, Kipe, Pawoe, Rioela, Kaloe, Tjangki, Landoe, Arak, Kantoer, Goeroe, Helas, Nigi, Pitjoe, Gadja, Ritji en Gilat, te zamen 16; Barie, uit de kamdongs: Raba, Noera, Randa, Rigoe, Ilar, Rego, Rawa, Goelir, Patja, Arak, Dangka, Mari, Toela, Watoediri, Kaloe, Boengkoe, Soewi en Toewa, te zamen 18; Weas uit de kampongs: Pasat, Loetji, Wainrinde, Badja, Toeï, Kala, Lantjoe, Kawa, Moendoe, Lali en Waïkoelee, tezamen 11.

De aan Pota onderhoorige districten bestaan uit de navolgende kampongs; als: Babi uit de kampongs: Moelada, Rocwa, Lalap, Dira, Katja, Moeloed, Poemo, Towa, Golo-nio, Sila, Toeta, Toewa, Moendi. Njangki, Poeka, Taki, Toewak, Moeloed, Goëli, Bawa, Djadoe, Malak, Weka, Rambang, Tioe, Loea en Woloe, tezamen 27; Rioeng uit de kampongs: Watoe, Papa, Kiroem, Boewoe, Kaka, Woei, Radja, Lisoe, Ria, Loeloeng, Liti, Koloe, Tiwoel, Pajoel, Moengka, Namoe, Waroe, Siang, Tadjoe, Wandoe, Liti, Sila, Ngoesoe, Isa, Pawoe, Moenggi en Panggi, tezamen 27; Biti uit de kampongs: Kiwa, Tiras, Loengga, Lenggi, Kia, Moendi, Moenti, Raboe, Matoe, Patang, Pisoen, Pinggang, Kapoe, Sedang, Sawi, Tioeng, Papoe, Balangkoes, Nipos, Waroe, Misa, Biar, Oerang, Taroeng, Galiroe, Dangkoe, Poesoe en Wira, tezamen 28; Tjitjir uit de kampongs: Loesoe, Kadar, Diroe, Boeboe, Wangka, Wakoen, Tawa, Goerap, Taloe, Tantjoe, Memoer, Lida, Landoe, Kadjoe, Doloe, Kiwa, Itjoeng, Kenas, Lindang, Nioe, Waroe, Gilli, Wasang, Waroes, Deris, Kima, Bilik, Lisoe, Keni, Pi-ie, Waroe, Misa, Dilik en Tamoe, tezamen 34; Ramoe uit de kampongs: Arap, Keï, Hesoe, Pompoe, Gama, Wangkoe, Mambawar, Poesoe Lida, Laboe, Wika, Wiera, Langabla, Tioe, Intja, Wira, Kanoem, Moenti, Langki, Boerak, Moendi, Lietjoe, Dangkaf, Rambok, Boekoe, Roengga, Likir, Waroe, Wotoe, Kadoe, Watie, Soewanga, Moeloe, Moeloedoek, Andang, Sasoe, Tiroeng, Kodoeng en Watoe-sala, tezamen 39; Tjongkar uit de kampongs: Pisi, Tjenap, Mannie, Diroek, Pannis, Toenggal, Gilak, Lawie, Wangkar, Taram, Pasie, Wannang, Giling, Pota, Woega, Ramboek, Kangoe, Koe-iet, Djaliet, Wotoe, Milim, Meran, Tiwoe, Lioe, Nawal, Toedie, Sapie, Paiet, Goenoeng, en Setawangang, tezamen 30;

zoodat dus het gebied van Bima op Flores bestaat uit twee landschappen verdeeld in 13 districten, welke districten weder verdeeld zijn in 13 onderdistricten met 481 kampongs.

Deze indeeling van Bima's gebied op Flores met de al de daarbij behoorende namen van districten, onderdistricten

en kampongs is geput uit een oud Maleisch geschrift, berustende bij den Rijksbestierder van Bima, zijnde een lontarbilang of dagregister van een der vroegere vorsten van Bima.

Wijders behooren tot Bima de ondervolgende eilanden: in de baai van Bima het eilandje Sedoe; aan den noordelijken ingang van Straat Sapee het eiland Goenoeng Apie of Sangeang; in Straat Sapee de eilanden Gilibanta, Poeloebesaar, Lobang, Kamara, Mata-Setan, Kalapa (2 eilanden), Sanedo, Biroe. Sora, Ladjoe (2 eilanden) en Komodo; ten noorden van Komodo: de vier eilanden Gili-lawa;

tusschen Komodo en Flores de eilanden:

Batoe-batoe (2 eilanden); Tertambonan Sanggala, Sambeta (2 eilanden), Mananawang, Siaba (2 eilanden), Magiata, Sibaijor, Tambaga, Panggaran (2 eilanden). Soekoe (3 eilanden), Patjikin (2 eilanden), Kokosan (2 eilanden), Rentja of Rindja, Babang-gawan, Mandjaga (2 eilanden), Manggatal, Kanawa, Sapoegoen, Badjo (4 eilanden), Sasan (2 eilanden), Batoesan, Tanggaran, Sabalo en Sariadoe (2 eilanden);

ten noorden van Flores de eilanden:

Poeloe Boeroeng, Gili-bodo, Bangko (3 eilanden) Bole (2 eilanden) Longos (3 eilanden) Srie, Pada, Dara, Sapo, Kamasan, Mariengkat (2 eilanden), Patola Rioeng (2 eilanden), Toba en Tjandi;

ten zuiden van Flores de eilanden: Poeloe Ladjoe (2 eilanden), Poeloe Ringkat (2 eilanden), Kamodo (3 eilandjes), Padar, Srie, Koetjie, Gadja, Motan, Moelies (bij Nanga-ramo), Mandewa, Sakando en Salatmoeloe of West eiland.

Rivieren. Groote rivieren worden op Bima zelf niet aangetroffen. De voornaamste, slechts bij vloed aan de mondingen bevaarbaar voor kleine prauwen, zijn:

De Nanga Bonto marannoe, de Palie, de Daroe, de Lasontjo, de Sondo, de Pandai, de Donggo-bolo, de Tjaba, de Belo, de Pendolo, de Romo en de Meladjoe.

Al deze rivieren ontspringen uit het hoog gebergte, hetwelk de baai van Bima omringt, en storten haar water in die baai uit.

De rivieren Nanga-Kanda, Tolo-lai en Nanga-Raba ontspringen uit het gebergte, dat zich ten oosten der baai langs de noordkust uitstrekt, en ontlasten haar water in de Java-Zee, terwijl de rivier Nanga-Soro uit het gebergte van Sapee ontspringt en haar water in Straat Sapee uitstort.

Deze Bimasche rivieren hebben in den oostmoesson bijna geen water, daarentegen zijn zij in den westmoesson gevaarlijke bergstroomen, die bij den minsten regen buiten hare oevers treden, meermalen zelfs zoo, dat zij het geheele om haar heen liggend land onder water zetten en daardoor belangrijke schade aan gewassen en vee veroorzaken.

De rivieren op Florës zijn echter belangrijker.

Die van Barrie, Reo en Pota, die zich op de noordkust in zee uitstorten, ontspringen uit het hooge centraal-gebergte van West-Flores, en zijn tot eenige mijlen het land in met niet al te groote prauwen bevaarbaar. Eene eigenaardigheid van de rivier van Pota is, dat het water daaruit een metaalsmaak heeft, althans volgens mededeeling van aldaar vertoefd hebbende handelaren.

De op de zuidkust in zee uitkomende rivieren Nanga-lilin, Nanga-ramo en Nanga-borong, alle eveneens ontspringende uit het westelijk centraal gebergte, zijn zelfs voor zeer groote prauwen en kleine schoeners tot diep het land in bevaarbaar.

Celebesche handelaren bezoeken deze streken echter hoogst zelden.

Baaien. De eenige belangrijke baai in Bima is de baai van dien naam, die als een der schoonste baaien van Nederlandsch-Indië beschouwd wordt, en in alle moessons eene veilige ankerplaats biedt voor schepen en andere vaartuigen. Zij wordt dan ook door handelsvaartuigen druk bezocht en meermalen ook door oorlogschepen die hier hun kolenvoorraad komen aanvullen.

Ook walvischvaarders kwamen vroeger hier veel om zich van proviand en water te voorzien. De ingang der Bima-baai is voor zeevaarders gemakkelijk te vinden, en wel, door

dien men aan de westzijde den berg Vadersmits of Soromandi heeft, een stompe berg dicht aan 't zeestrand, die op een afstand nog al gemakkelijk te herkennen is.

Het nauwste gedeelte van den ingang is hoogstens 1/8 mijl breed met 26 tot 14 vademen diepte en wordt bestreken door twee bentengs. Indien men op deze punten goed gebouwde en bewapende Europeesche forten had, zou het binnenloopen der baai belet kunnen worden.

Voor de hoofdplaats Bima ankert men in 15 tot 20 vademen water op betrekkelijk vrij korten afstand van den wal. Verder heeft men aan de oostkust van Bima de baaien van Kandang, Tjirie, Kowo of Rees en van Sapee, alle gelegen in de Straat Sapee.

Ook deze baaien zijn toegankelijk voor schepen, en daar Sapee eene belangrijke handelsplaats is, wordt deze baai druk door inlandsche en nu en dan ook door op Europeesche wijze getuigde vaartuigen bezocht. Zij zijn echter geheel open en niet beschut voor de oostewinden.

De voornaamste baaien op Flores zijn: op de noord-oostkust Laboe Badjak, Laboe-Terrang en Laboe-Barie, alle toegankelijk voor schepen, ofschoon het binnenkomen bemoeielijkt wordt door de vele daarvóór liggende koraalreven; op de noordkust: de reeden van Reo en Pota en op de zuidkust de Alligatorbaai, en de baaien van Nanga-lilin en Nanga ramo, alle toegankelijk zelfs voor zeer groote schepen van eenigen diepgang.

Bergen. Bima is evenals het overige gedeelte van het eiland Sambawa zeer bergachtig; het heeft dan ook niet veel vlak terrein en alleen langs de kusten van de baai van Bima worden hier en daar smalle stroken alluvialen grond aangetroffen. Het gebergte is van vulkanischen aard. Ditzelfde geldt ook voor Flores, waar in het geheel geene vlakten worden aangetroffen en het terrein, onmiddellijk aan de kust, woest en steil oploopt.

De voornaamste bergtoppen op Bima zijn:

de Aroe hassa hoog 5340 R. voeten.

de	Vader Smits of Soromandi	hoog	4421	R.	voeten.
„	Monggo-lewi	„	3800	„	„
„	Ara of Maria	„	5000	„	„
„	Tjewoe	„	1660	„	„
„	Wabo	„	1200	„	„
„	Tonggoe	„	2800	„	„
„	Samborie	„	4000	„	„
„	Massa	„	3800	„	„
„	Lamboe	„	4500	„	„
„	Djara doendoe	„	2500	„	„
„	Doro Padjo	„	2326	„	„
„	Donggo Boewa	„	3000	„	„
„	Goenoeng Apie	„	7125	„	„

Behalve deze toppen, waarvan de hoogten door ZOLLINGER zijn aangegeven, heeft men nog de navolgende bergtoppen, nl.

ten westen van de baai: de Donggo tabe, de Doro-madompo, de Doro-Saloenda, de Toentoe, de Kananta, de Oö, de Kala, de Mangge, de 'mBawa en de Dena;

ten zuiden van de baai: de Donggo-bolo, de Prewa, de Skoeroe, de Londa en de Prado;

ten oosten van de baai: de Wera en de Kolo;

bij Sapee in het zuidoosten: de Sapoe of Lessoe, de Londa, de Sambidjawa en de Woentoe-Ponta.

De hoogten dezer bergtoppen varieeren van 1500 tot 4000 Rijnlandsche voeten.

De voornaamste bergen op Flores zijn het Sossa, Toda en Poeto-leo gebergte, waarvan de voornaamste toppen eene hoogte van meer dan 5000 Rijnlandsche voeten bereiken.

Van al deze bergen zijn de Goenoeng-Apie, de Sossa en de Poeto-leo werkende vulcanen. Men zegt dat in deze bergstreken op Flores goud en tin, en op Bima goud en ijzer gevonden worden; geologisch is dit echter nog niet bewezen.

Weersgesteldheid. Volgens ZOLLINGER en de HOLLANDER is de afwisseling der moessons op Bima gelijk aan die op Java; evenwel is in den kwaden moesson de regen heviger en in den goeden de droogte aanhoudender dan daar.

De weersgesteldheid heeft dus in die opzichten meer overeenkomst met die van Celebes.

In de maand November begint ook hier de westmoesson en eindigt in April. Alsdan staat van Juni tot September, soms ook tot November, de zuid-oostewind door, in Bima meer bekend onder den naam van angin-bolo of Salatan.

Zoodra deze wind waait, zijn de dagen zeer warm en de nachten erg koel. Deze snel opvolgende afwisseling van temperatuur is evenals op Celebes in den baroeboetijd oorzaak, dat gedurende het heerschen van de angin-bolo of salatan de meeste ziekten voorkomen, zooals: koortsen, borstaandoeningen, oogontstekingen en keelziekten, welke ziekten bevorderd worden door het inademen van miasmen, die uit modderige oevers der baai opstijgen, en van de fijn verdeelde lavastof welke door de windvlagen opgestoven wordt. De Bimanees is dan ook voor de angin-bolo zeer bevreesd.

Zoodra echter de westmoesson invalt, wordt de gezondheidstoestand beter en verdwijnen van lieverlede de hierboven genoemde ziekten.

Geen Europeaan, die op Bima een oostmoesson doorbrengt, zonder door de koorts te worden aangetast.

De heer Zollinger zegt trouwens van de Bimasche koorts het volgende:

„Als ziekten die voornamelijk door klimatologische verhoudingen en grondgesteldheid veroorzaakt worden, noem ik vooreerst „de koorts.” Zij heerscht gelukkig echter niet overal, en altijd het meest in het drooge jaargetijde.

„De hoofdplaats Bima en de plaatsen ten zuiden van de baai lijden er het meest onder. Deze koortsen zijn werkelijk de zoogenaamde moeraskoortsen door miasmen veroorzaakt. Meestal komen zij voor als tusschenpozende koortsen. Zij breken uit wanneer de zuidewind (angin bolo), die dus op Bima zeer gevreesd wordt, begint te waaien.

„Op den achtergrond der baai is eene vlakte, die somwijlen langs het strand onder water loopt, maar kort daarna weêr droog ligt. Hier schijnen zich nu de moerasdampen te ver-

zamelen en op te hoopen. De zuidewind voert ze dan over Bima heen, waardoor de koortsachtige toestand geboren wordt.

„De koorts gaat gewoonlijk eenige dagen lang een onaangenaam gevoel vooraf, hetwelk voornamelijk daardoor ontstaat, dat in weerwil van de groote innerlijke hitte de huid toch koud en gespannen blijft, en de uitwaseming ophoudt. De koorts heeft op Bima zelden een spoedigen dood tengevolge; zij is meer van een sleependen aard. Dikwijls echter heeft zij treurige gevolgen zooals b. v. b. verlies van het geheugen, ja geheele geestelijke en lichamelijke verstomping, dikke buiken en voeten, verzwakt gezicht en dergelijke. En toch vindt men bij dit alles onder de burgers van Bima vrij bejaarde menschen."

Landbouw. Het voornaamste middel van bestaan van den Bimanees is de landbouw.

Rijst, groene katjang, djagong, uien en kamirie worden in groote hoeveelheden verbouwd.

Rijst wordt niet uitgevoerd, maar tegen andere levensbehoeften, zooals visch en kleederen ingeruild. Katjang, kamirie, vooral uien, worden in groote hoeveelheden uitgevoerd.

Djagong wordt alleen voor eigen consumtie gecultiveerd, evenzoo de tweede gewassen, zooals obie, laboe, cassave en peulvruchten.

De aanplant van klappers en suikerriet is niet onbelangrijk; van de eersten wordt olie en copra, van het laatste suiker bereid.

Verder wordt op Bima ook nog verbouwd wat tabak, katoen, indigo, langa (Sesanum Indicum) en kasoemba (carthamus tinctorius), waarvan roode en oranje verw bereid wordt.

In de laatste jaren is een begin gemaakt met het aanplanten van koffie, doch deze kultuur is nog van weinig beteekenis en wordt alleen door de Donggoreezen beoefend, uit vrees voor het bestaande bijgeloof, dat daar waar de koffie welig tiert, de padieaanplant totaal mislukken moet.

Aan de vruchtenteelt wordt weinig gedaan; alleen van het eiland Sangeang of Goenoeng-Apie worden in de maan-

den Maart tot en met Mei nog al belangrijke hoeveelheden djeroek-manies aangebracht.

Tamarinde en djarak (Curcas purgans) groeien in het wild, evenzoo de bidara (Strijchnos ligustrina).

Op Flores worden rijst, djagong, groene katjang en alle obiesoorten verbouwd, doch meestal in tuinen; sawa's heeft men alleen in de omstreken der kampongs Reo en Pota, waar de vreemdelingen gevestigd zijn. Roofbouw wordt op dit eiland in de ruimste mate toegepast. De aanplant van katoen is nog al belangrijk.

Zoowel op Bima als op Flores is er overvloed van levend water; doch van deze milde gave der natuur wordt weinig gebruik gemaakt. Wel is waar worden er op Bima hier en daar waterleidingen aangetroffen tot besproeiïng van padievelden of tuinen, doch veel zorg wordt er aan de inundatie niet besteed, zoodat het meeste water onbenut wegvloeit.

Veeteelt De veestapel is op Bima en Flores van groote beteekenis. Paarden, karbouwen en geiten worden er in belangrijke hoeveelheden gefokt.

De uitvoer van paarden naar Java bedraagt jaarlijks van 1000 tot 1500 stuks, terwijl een enkele keer ook wel een paardenschip van Mauritius daarvoor komt. Karbouwen en geiten gaan voor het meerendeel naar Celebes.

Het Bimasche paardenras is één der beste van den Nederlandsch-Indischen Archipel. Hoewel klein, onderscheidt het zich door kracht, nl. door het volhouden bij zware vermoeienissen en door vuur, en heeft niet die kuren, die aan Makasaarsche en Sandelhoutsche paarden eigen zijn. Als trek- en picolpaarden zijn zij ongeevenaard.

Het Floresche paard is groot, zelfs zeer groot, maar lomp en lui en daarom minder gewild. Eigenaardigheden van dit paard zijn een groot hoofd met lange ooren en groote hoeven; misschien dat zij bij goede dressuur geschikte troepenpaarden zouden kunnen worden.

In de laatste jaren worden door middel van banawas (paar-

den of karbouwen prauwen) ook Bimasche paarden op Celebes aangebracht. Zij worden dan in den koffietijd als picolpaarden verkocht, en doen wegens hunne deugdelijkheid alsdan betrekkelijk hooge prijzen, teweten *f* 40 à *f* 50 per stuk bij een' inkoopsprijs van *f* 15 tot *f* 25.

De Sultan van Bima bezit ornaments-paardenstoeterijen te Laamboe, Kangga, Paie, Podja, Wera, Saie en Sangeang of Goenoeng Apie. De sterkste paarden komen alleen van Wera en Goenoeng Apie, terwijl ook het ornamentspaard (djara-manggiela) van Wera of Goenoeng Apie afkomstig moet zijn.

De Bimaneesche en Floresche karbouwen behooren tot een kleine soort en zijn als ploeg- en trekvee niet erg gewild. Zij zijn niet zoo groot en niet zoo taai als de Sambawasche karbouwen en kunnen derhalve geene vermoeienissen doorstaan. Zij worden dan ook voor het meerendeel alleen als slachtdieren benuttigd.

Rundvee wordt noch op Bima, noch op Flores aangetroffen.

Eene bijzondere vermelding verdienen evenwel de geiten van Flores of Manggaraai, die tot eene bijzondere soort behooren. Zij hebben zeer lange haren, van welke de onderste tot op den grond hangen en de beenen geheel bedekken, evenals ook kop en hals met dikke en lange haren bedekt zijn.

Van deze haren, vooral van de manen, worden de bauranges, welke tot versiering der lanssteelen dienen, vervaardigd, evenzoo de haarbossen aan de gevesten en scheden der mandouws van de Dajaks.

Ander vee wordt er niet aangetroffen, daarentegen kippen en eenden in overvloed.

In de bosschen wemelt het van wilde varkens en herten; hier en daar worden ook wilde karbouwen aangetroffen.

De jacht op deze dieren is voor velen op Bima een middel van bestaan. Belangrijke hoeveelheden gedroogd vleesch (dendeng) worden dan ook naar Java en Celebes uitgevoerd.

Verscheurende dieren heeft men op Bima en Flores niet.

Volgens mededeeling der Bimaneezen worden echter op Flores, maar vooral op de eilanden gelegen tusschen Flores en Bima, groote leguanen aangetroffen, die op het land leven en zelfs menschen aanvallen. Deze dieren heeten in de landstaal bujawak (van manjawak).

Visscherij. Deze is van luttele beteekenis.

De vischvangst bepaalt zich alleen tot de baai. Daar buiten durft geen visscher zich te begeven.

Behalve door middel van netten, die met kleine prauwen in zee worden uitgeworpen, wordt de visscherij langs de kust der baai uitgeoefend door het plaatsen van zeros en korven. De vangst is echter ter nauwernood voldoende voor eigen gebruik, zoodat veel gedroogde visch van Celebes wordt ingevoerd.

Langs de kusten der baai worden ook vischvijvers aangetroffen, waarin de bandang (boloe) gekweekt wordt; doch deze vijvers dienen meer als uitspanningsoorden, dan om daarin een middel van bestaan te vinden.

Op de eilanden en langs de west- en noordkust van Flores wordt veel werk gemaakt van de vangst van tripang en schildpad (karet en panjoe); jaarlijks worden belangrijke hoeveelheden van deze zeeproducten naar Makassar, Java, en Singapoera verhandeld; doch de vangst is uitsluitend in handen van de aldaar gevestigde Badjos of Toridjenes.

De zee langs de noordkust van Bima en Flores is ook rijk aan Doeijoeng of Boeijoeng (Halicore Dusing) en aan dolphijnen in soorten (Delphinus). Amerikaansche walvischvaarders beweren althans, dat hun jacht in de wateren van Bima en Flores gewoonlijk met een rijke vangst beloond wordt. Vroeger kwamen deze walvischvaarders geregeld jaarlijks in de baai van Bima om zich daar van water en levensmiddelen te voorzien; thans doen zij echter bij voorkeur Ampenan aan, waar het proviandeeren goedkooper en gemakkelijker schijnt te zijn.

Nijverheid. Industrie bestaat in Bima zeer weinig; zij bepaalt zich tot het spinnen van garen uit eigen geteelde

katoen, het weven van grove sarongs en slendangs, het smeden van krissen en lansen, die zeer gewild zijn, het vlechten van legmatjes en manden van loutar en andere bladen, het maken van matwerk uit bamboes, het bereiden van geneeskundige olieën, het bereiden van bruine suiker uit suikerriet, het smeden van goud en zilver, het bakken van potten en pannen, het bereiden van zout, katjang en djarakolie, en van dendeng, het droogen van huiden, het kleuren van garens door indigo en kasoemba, het verzamelen van honig, was, tamarinde en andere boschproducten, en van vogelnestjes uit de ornaments grotten van de eilanden Todo, Lene en Sido en uit de grotten van Koeta, Sapee en Karoemboe op den vasten wal, het maken van paardentouw uit den bast van den waroeboom, en het bouwen van kleine inlandsche vaartuigen voor de vischvangst en den kusthandel.

Al deze takken van nijverheid worden echter niet in die mate beoefend, dat zij een bron van welvaart voor de bevolking zijn, integendeel zij dienen slechts om in de allereerste behoeften te voorzien; want niettegenstaande sommige zaken, om zoo te zeggen, slechts voor het grijpen zijn, is de inlander op Bima en Flores evenals elders voor het meerendeel te vadsig om zich te overwerken, of om meer te doen dan noodig is uitsluitend voor zijn dagelijksch levensonderhoud.

Bosschen en boschproducten. Bima en Flores zijn rijk aan bosschen. Alle toppen der bergen zijn met zwaar hout begroeid; terwijl de berghellingen voor het meerendeel bedekt zijn met tamarinde en djatieboomen, met bidara-poeti (strychnos ligustrina), djarak, sapanhout, bingkoeroe of morinda (bractaeta en tinctoria), kamoening, baijang en andere nuttige houtsoorten. Ook de kanarieboom wordt hier in 't wild aangetroffen.

Waar het land zoo rijk is aan bosschen, ontbreekt het evenmin aan boschproducten, waarvan de voornaamste zijn: tamarinde, djarak, bingkoeroe, kanarie, was, honig, bidarahout, en verschillende wortels die als geneesmiddel dienen.

Van het timmerhout zijn de djatie en de baijang de overheerschende soorten.

Het inzamelen van tamarinde, djarak en bingkoeroe geschiedt op groote schaal; djatiehout wordt naar Soerabaia uitgevoerd, terwijl na de afschaffing van de gedwongen levering van sapanhout aan het Gouvernement, de inzameling van deze houtsoort, als behoorende tot de prerogatieven van den Sultan, geheel en al stil staat.

Verder leveren de bosschen wat rottan en sagoe en veel bamboe doerie op; doch deze artikelen worden niet in den handel gebracht, maar dienen slechts voor eigen behoeften.

Handel en handelsplaatsen. Reeds in den Compagnies tijd werd Bima als een van de belangrijkste handelsplaatsen beschouwd.

Vandaar dan ook dat de O. I. Compagnie zich voortdurend beijverd heeft, om door het sluiten van overeenkomsten, monopoliën en voordeelige leveringen van sapanhout en was voor zich te bedingen. Zoo werd reeds in 1669 door SPEELMAN en later in 1765 andermaal door VAN DER PARRA gecontracteerd dat Bima alleen aan de O. I. Compagnie en aan niemand anders sapanhout en was mocht leveren.

Wel is waar werd later de levering van was afgeschaft, doch met de levering van sapanhout werd voortgegaan tot in het jaar 1873. Ook rijst en katjang-idjoe waren artikelen die in vroegere tijden aan niemand anders dan aan de O. I. Compagnie mochten worden verkocht.

Niettegenstaande deze gedwongen leveringen sedert jaren geheel en al zijn afgeschaft en Bima thans eens in de maand door de mailboot bezocht wordt, schijnt de handel toch niet te zijn toegenomen.

Rijst, die vroeger een belangrijk artikel van export was, wordt thans niet meer uitgevoerd; groene katjang niet meer in die hoeveelheden als vroeger; was en honig eveneens.

De opbrengst der vogelnestgrotten, die vroeger op ± 10 pikols geraamd werd, bedraagt thans hoogstens 3 à 4 picols per jaar, terwijl het sapanhout onaangeroerd gelaten wordt.

En hoewel thans meer werk gemaakt wordt van de teelt en den uitvoer van kamirie en uien en van het inzamelen van bingkoeroe, zijn de hierboven bedoelde omstandigheden toch levende bewijzen voor den achteruitgang van den handel.

Bovendien wordt de handel niet door de Bimaneezen zelven gedreven, maar bevindt die zich voor het meerendeel in handen van Makassaren, Boegineezen, Arabieren en enkele Chineezen, die gewoonlijk na eenige jaren verblijf naar hun land terugkeeren, om daar van de door hen op Bima behaalde winsten verder onbezorgd te leven.

De meeste handel wordt gedreven met Makassar, Boni, Salaijer, Bonerate, Bali, Lombok, Java en Singapoera, en geschiedt meerendeels van uit de hoofdplaats Bima, Sapee, Reo en Pota.

De artikelen van uitvoer zijn: paarden, karbouwen, geiten, dendeng, huiden, was, honig, vogelnestjes, triepang, schildpad (karet en panjoe), kamirie, tamarinde, bingkoeroe, djarak en djarakolie, koffie, groene katjang, uien, kasoemba, katoen, padie, langa, copra, leg- en kadjangmatten, grove sarongs en slendangs, djatie- bidara- en kamoeninghout; waarvan geiten, tamarinde, djarak, was, triepang, karet, panjoe, katoen, padie, leg- en kadjangmatten voor het meerendeel van Flores en de eilanden afkomstig zijn.

Die van invoer zijn: lijnwaden, zijdenstoffen, Europeesche garens, aarden- ijzer- en koperwerken, kramerijen, sterke dranken — vooral arak en brandy, opium, gambier, zout, rottan, geweren, kruit, lood, Chineesche pities, bruine en witte suiker, stroop en rijst van Bali en Lombok.

Van al deze in- en uitgevoerde artikelen worden rechten geheven tot een bedrag van 3% der waarde.

Jaarlijks wordt de baai van Bima bezocht door vier, vijf à zes paardenschepen en door groote banawas (karbouwenprauwen) van Celebes. Een enkele keer gaan ook schepen naar Sapee, Reo en Pota om ook daar paarden en karbouwen op te koopen.

De meeste handel geschiedt echter door middel van prau-

wen afkomstig van Makassar, Boni, Saleijer en Bonerate, somtijds ook wel van Mandar.

Tusschen Bonerate en de noordkust van Flores bestaat een levendig verkeer; trouwens Manggaraai is de voorraadschuur van Bonerate, werwaarts jaarlijks belangrijke hoeveelheden padie worden uitgevoerd.

De eenige in Bima gebruikelijke koperen munt is de Chineesche pities, waarvan er 384 op een reaal (één gulden en niet twee gulden zooals elders) gaan.

Deze geldcirculatie (onder het volk is zij de eenige muntsoort), werkt nog al belemmerend op den handel, omdat buiten het eiland Sambawa slechts op Bali en Lombok de Chineesche pities gangbaar is, zoodat de handelaren daardoor genoodzaakt zijn, om de door hen ontvangen pities tegen hooge agio tegen rijksdaalders of ander zilvergeld in te ruilen.

II. BEVOLKING.

Afkomst en verwantschap. Volgens ZOLLINGER zijn de bewoners van het eiland Sambawa, dus ook van Bima, van Maleische origine.

Genoemde geleerde zegt van hen het volgende:

„De gezamentlijke bewoners van het eiland-diegenen die zich in lateren tijd daar nedergezet hebben er afgerekend-, zijn van maleisch ras, en, ik zou haast zeggen, met de Soendaneezen, van denzelfden stam. Onder dezen Soendaneeschen stam versta ik de vroegste bevolking van Java, even zooals ik voor het oorspronkelijke gedeelte daarvan de werkelijke Soendaneezen in het westen van Java aanzie. Over het algemeen zijn de bewoners van Bima en Sambawa donkerder van kleur dan de Soendaneezen, en is bij hen het onderste gedeelte van het gezicht meer spits toeloopende. In de huidkleur vindt men vele overgangen naar het brons en bruin, welke kleuren op de eilanden verder naar het oosten beschouwd worden de karakteristieke huidskleuren te zijn.

„De vreemdelingen zijn meest Boegineezen en Makassaren [1]); Javanen, Baliers, Sasakkers en Manggaraijers treft men zelden aan. Kleurlingen zijn alleen op Bima en Sambawa. Europeanen onder de soldaten; Arabieren en Chineezen komen slechts voor korten tijd in het land.

„Onder de werkelijke inboorlingen moet men twee verschillende soorten van menschen onderscheiden, die in lichamelijke en zedelijke ontwikkeling en in spraak werkelijk van elkander verschillen, namelijk de inwoners van het westelijke en die van het oostelijke gedeelte van het eiland, gene die de bevolking van Sambawa, deze die de gezamentlijke bevolking van Bima, Dompo en Sanggar uitmaken. Toevallig dezelfde indeeling als bij de paardenrassen en nog merkwaardiger dat tusschen de menschen hetzelfde onderscheid bestaat als bij de paardenrassen, en dat de eerste in dezelfde verhouding tot elkander staan als de inwoners van Lombok tot die van Bali. De inwoners van Dompoe hebben volmaakt dezelfde taal, zeden en gewoonten als die van Bima. Die van Sanggar onderscheiden zich door eene andere taal, die echter zeer na verwant is met de taal van Bima, en met haar tot denzelfden taaltak behoort.

„Behalve door de taal onderscheiden de Bimaneezen zich van de Sambawareezen doordien zij klein en ingedrongen zijn, een korten dikken hals en een breede borst hebben, en, in verhouding tot het onderste gedeelte van het lichaam, een lang bovenlijf hebben, hetwelk bij het vrouwelijk geslacht het sterkst uitmunt.

„In Sambawa ziet men veel schoonere en blankere vrouwen, dikwijls van zeer heldere kleur en van veel beter geevenredigde lichaamsvormen. Zij onderscheiden zich hierdoor zelfs van de Sassaksche vrouwen, die in lichaamsvorm meer overeenkomst hebben met de Bimaneesche. Overigens zijn de Sambawareezen met de Sassakkers van denzelfden stam en hebben dezelfde afkomst, kleeding, zeden en bewapening.

---

[1]) Thans ook zeer veel Salaijareezen en Mandareezen.

„Hunne talen zijn ook zeer na verwant en vloeien in het westen van Sambawa geheel in een, terwijl de overgang meer en meer duidelijk wordt, naar mate men van Sambawa westwaarts gaat en het eiland Sassak nadert.

„Behalve de reeds vermelde onderscheidingsteekenen tusschen de menschen in het oosten en die in het westen bestaat er ook nog een zeer sterk uitgedrukt onderscheid in de kleeding.

„Mannen en vrouwen van het Bimasche ras dragen broeken, de vrouwen onder de sarong; noch de mannen noch de vrouwen van den Sambawareeschen stam dragen ze, maar gaan in een sarong en een slendang evenals de Sassakkers gekleed.

„De huizen op Sambawa zijn groot, en evenals op Celebes op hooge palen gebouwd; die van Bima zijn klein en staan evenals op Java op slechts eenige voeten van den grond. Hoe groot nu de overeenkomst ook moge zijn tusschen verscheidene zaken op Bima en op Celebes, geloof ik echter niet aan de groote verwantschap met den Makassaarschen stam, waarvan men zoo dikwijls spreekt. Ik houd het er voor dat vele Makassaarsche manieren in lateren tijd zijn overgenomen, vooral gedurende de Makassaarsche heerschappij, doch de taal, het vroegere schrift, de gebruiken en landsinstellingen duiden twee verschillende stammen aan."

Tot zoover ZOLLINGER. Het vorenstaande geheel en al beamende, wordt nog alleen bijgevoegd, dat het karakter van den Bimanees te veel van dat van den Makassaar verschilt, dan dat beide volken aan elkâar verwant zouden kunnen zijn.

Het fiere, heerschzuchtige en trotsche van den Makassaar mist men ten eenenmale bij den Bimanees; integendeel deze munt uit in gelatenheid en onderdanigheid.

Ook verliezen de Bimaneezen het van de Makassaren in intellectueele begaafdheid, in lichaamskracht en in volharding; daarbij zijn zij vreesachtig en laf.

Wat zij, vooral de voornamen en grooten, echter wel met de Makassaren gemeen hebben, is dat ook zij helaas! gepassioneerde opiumschuivers zijn.

Merkwaardig is echter dat van eene Urbevolking van Bima nog overblijfselen aangetroffen worden, te weten de Doöe Donggo en de Doöe Kolo. Eerstgenoemden bewonen de bergen van Padjo, ten westen, en laatstgemelden de toppen van den berg Kolo, ten noordoosten van de baai van Bima. Beide stammen wonen geisoleerd, hebben hun eigen taal en zijn heidenen. In levenswijze hebben zij zeer veel overeenkomst met de heidenen van het Tengergebergte, ofschoon zij, wat gestalte betreft, niet veel van de overige Bimaneezen verschillen. Alleen de vrouwen zijn evenals die uit het Tengergebergte afschuwelijk leelijk. De Bimaneezen zien met verachting op deze menschen neder, omdat zij heidenen zijn en ook varkensvleesch eten. Intusschen moet echter van deze heidenen getuigd worden, dat zij minder gebreken dan de Bimanees uit de vlakte bezitten, en dat zij stille, eerlijke, arbeidzame en vlijtige menschen zijn, die van landbouw, veeteelt, jacht en het verzamelen van boschproducten leven.

Ten opzichte der inheemsche bewoners van Flores of Manggaraai wordt hier aangeteekend, dat zij zich zelven Raja of Ata raja (Rajamenschen) noemen, en dat de Bimasche onderdanen tot den stam der Solos en Maoesambis behooren. Volgens den Heer Freijss, een zendelinghandelaar, die in 1854 — 1856 op Flores vertoefde, is Manggaraai geene inheemsche benaming, maar alleen bij vreemdelingen in gebruik. Mangga, zegt genoemde heer, beteekent in de landstaal „zijn", en op de eerste vraag der eerste vreemdelingen, wie zij waren, hebben zij vermoedelijk ten antwoord gegeven „Mangga raja", wij zijn rajas; en op die wijze zou de benaming van Manggaraai ontstaan zijn.

Hunne gestalte is tamelijk groot, zij zijn goed gespierd en vlug in hunne bewegingen. Zij dragen het zwarte haar, dat bij sommigen eenigszins gekruld of kroesachtig is, en tengevolge waarvan zij wel eens ten onrechte onder de Papoewas gerangschikt worden, lang en bevestigen het op het achterhoofd met een houten pen of een soort van kam.

Zij wonen zelden in eenigszins belangrijke kampongs, maar gewoonlijk òf in zeer kleine groepen òf geheel afzonderlijk in het gebergte verspreid, en zelden vestigen zij zich aan de kust, vroeger uit vrees voor zeeroovers, thans uit eerbied voor kwaadwilligen, die hen zouden kunnen overrompelen en als slaven ontvoeren en verkoopen.

Hoort men hen spreken, dan moet men veronderstellen dat zij goedig, onderdanig, ja zelfs slaafsch zijn. Hun taal en uitingen klinken toch zoo somber en melancholisch, dat men dadelijk tot het vermoeden komt, dat zij in eene periode van onderdrukking moeten verkeerd hebben.

Behalve in de kampongs Reo en Pota, geloof ik niet dat zij zich met andere rassen vermengd hebben; trouwens gelegenheid daartoe bestaat al heel weinig, doordien zij min of meer schuw en schuchter zijn en het liefst in hunne bergen zich schuil houden.

Klassen. De bevolking van Bima kan in de navolgende klassen verdeeld worden:

Adel, middelstand, slaven en pandelingen.

Tot de eerste klasse behooren de Sultan met de grootwaardigheidbekleeders van het land, de prinsen van den bloede en de afstammelingen van vorsten en prinsen; tot de tweede klasse de mindere hoofden, de priesters en het vrije kampongsvolk.

De slaven en pandelingen vermeerderen veeleer dan dat zij verminderen, waartoe de gebruiken en gewoonten van het land niet weinig bijdragen.

Bijna alle misdaden en vergrijpen worden toch met boeten gestraft. Is nu de veroordeelde niet bij machte om de opgelegde boete te voldoen, dan wordt hij pandeling of slaaf. Of is hij hartstochtelijk dobbelaar of opiumschuiver, dan verpandt hij zich zoodra hij zijne schulden niet meer betalen kan.

In den aanvang worden de pandelingen als zoodanig door hunne schuldeischers beschouwd; doch zijn zij na eenigen tijd niet in staat om zich uit te lossen, dan worden zij door

den pandhouder als slaven beschouwd, of als slaven aan anderen overgedaan, welke slavernij dan van de ouders op de kinderen overgaat.

Meermalen gebeurt het ook wel dat een gezin zich vrijwillig in slavernij begeeft, of dat een der kinderen verkocht wordt tengevolge van armoede na geheerscht hebbenden hongersnood. De regel is echter dat de oorspronkelijke slaven geroofde menschen waren, vooral vóór de emancipatie der slaven toebehoorende aan Europeanen, toen Flores en Bima de voorraadschuur der slaven van Europeanen was.

De slaven op Bima zelve verkeeren echter lang niet in denzelfden gedrukten staat als elders. Van ruwe behandeling of bepaalde onderworpenheid is geen of zelden sprake, ze worden slechts beschouwd als de natuurlijke bedienden hunner meesters en gaan veelal op den langen duur in dezen op door aanhuwelijking, door vrijstellingen en doordat zij zich in hunne vrije uren eigendommen kunnen scheppen.

Een minder ontwikkeld of door allerlei ondeugden eenigszins gedemoraliseerd deel der bevolking wordt dus daardoor eerder tot arbeid en tot het ontwikkelen van eenige energie gedwongen.

Eene bijzonderheid der Bimaneezen is, dat het volk, nl. de adel en de middelstand in verschillende daris (gilden, rotten of kasten) verdeeld is. Op deze daris rusten afzonderlijke verplichtingen; doch zij staan allen onder het oppertoezicht van den Boemi Loema Rasanaë en van den Boemi Loema Bolo; terwijl zij voor de door hen verricht wordende diensten de opbrengst genieten van de zoogenaamde „dari ornamentsvelden".

Voor zoover zulks uit de verwarde en meer dan eens tegenstrijdige mededeelingen der Bimasche grooten is op te maken, hebben de daris de navolgende verplichtingen te vervullen en worden zij onderscheiden in de:

Darie Batoe, zijnde de adellijken. Deze staan onder de speciale hoede van den Boemi Loema Rasanaë en den Boemi Loema Bolo. De eerste is het hoofd der adellijken wonende in

dat gedeelte van Bima, gelegen ten oosten en de tweede, van die woonachtig in dat gedeelte, gelegen ten westen der baai.

Op hen rust de verplichting om hunne kinderen, zoowel jongens als meisjes, naar het hof te zenden, om daar hofdiensten te verrichten, om verder te worden opgevoed om bij festiviteiten te dånsen en om als pages dienst te doen.

Eenmaal volwassen, vormen dezen de kamerheeren en hofdames en worden uit de eersten later de grootwaardigheid bekleeders des lands gekozen.

Darie Ngotjo, zijnde de wapendragers van den Sultan, staande onder den Boemi Ngotjo 'mBodjo en den Boemi Ngotjo Bolo. Zij behooren tot den adelstand.

Darie Djara 'mBodjo en Djara Bolo, zijnde de bewakers (hofgarde) van den Sultan, staande onder den Boemi Djara 'mBodjo en den Boemi Djara Bolo. Zij behooren eveneens tot den adelstand en moeten bij plechtige gelegenheden gewapend met tatarapangs (krissen met gouden gevesten en scheden) achter den Sultan plaats nemen. Ook zijn zij verplicht om wacht in den kraton te houden en om voor de veiligheid van den Sultan te waken.

Darie Ngadjie, zijnde de priesters en verdere geestelijken. Zij staan onder den Annang goeroe mangadjie (nl. de kalief of imaam) en hebben de zorg over den massigit en de aldaar te verrichten godsdienstoefeningen. Zij moeten den Sultan en het volk in het geloof voorgaan en er voor waken dat alle Mohammedaansche godsdienstplichten trouw worden vervuld.

Darie Soeba naë, zijnde krijgsvolk staande in oorlogstijd onder het opperbevel van den Boemi Reenda, anders onder den Annang goeroe Soeba naë; worden ook gebezigd om vonnissen ten uitvoer te leggen. Een onderdeel hiervan zijn de Soeba-tois, die onder den Annanggoeroe soeba toi staan en uitsluitend dienen om bevelen en boodschappen over te brengen.

Darie dambe mone ntoi. Deze staan onder den Annanggoeroe nenti mone'ntoi en moeten in den kraton dagelijks als bedienden dienst doen, vooral wanneer er gasten zijn. Hun aantal is nog al groot, zoodat zij slechts om de 14 dagen behoeven op te komen.

Darie Djara, zijnde degenen die belast zijn met het toezicht op en de bewaking van de paarden van den Sultan en van diens zadeltuig. Zij staan onder den Djene djara Asi en Djene djara Kapa, die niet enkel bevelhebbers der ruiterij zijn, maar ook er voor zorgen moeten dat de stallen van den Sultan steeds van goede en goed afgerichte paarden voorzien zijn.

Darie Loema Rasanaë en Loema Bolo, zijnde degenen die uitsluitend aan den Boemi Loema Rasanaë en aan den Boemi Loema Bolo toegevoegd zijn, ten einde door deze twee hoofden in de uitoefening van hun uitgebreiden werkkring voor alle diensten te worden gebezigd. Zij staan onder den Lame Loema Rasanaë en Lame Loema Bolo.

Darie Bangga djawe, Loemba, Paddolo en Batasape, zijnde de verschillende gilden der timmerlieden, staande onder de Boemis Bangga djawe, Loemba, Paddolo en Bata Sapee, die zoowel de woonhuizen als de vaartuigen van den Sultan en den rijksbestierder, het woonhuis van den Controleur en de massigit moeten bouwen en repareeren.

Darie Sampio, Silo'mbodjo en Silo bolo, zijnde de fluitisten, die zoowel bij optochten als bij feestelijke gelegenheden in de vorstelijke woning op de fluit moeten spelen. Zij staan onder de Boemis Sampio, Silo 'mbodjo en Silo bolo.

Darie Pakkoro, zijnde de schrijnwerkers, die de versieringen aan de vorstelijke woningen en prauwen moeten aanbrengen, die alle fijn timmer- en snijwerk moeten verrichten en tevens meubel- wagen- en geweermakers moeten zijn. Zij staan onder den Boemi-djiro.

Darie Besi 'mbodjo en Besi-bolo, zijnde de ijzersmeden

ten dienste van den Sultan en rijksbestierder, staande onder de Boemis Besi 'mbodjo en Besi-bolo.

Darie Maas 'mbodjo en maas bolo, zijnde de goud- en zilversmeden, staande onder de Boemis Maas 'mbodjo en Maas Bolo. Zoowel de ijzersmeden als de goud- en zilversmeden, worden ook wel eens eenvoudig aangeduid met de algemeene benaming van Darie dede.

Darie Owa, zijnde de kopergieters en koperslagers staande onder den Annanggoeroe Owa.

Darie Bedi, zijnde de artilleristen of diegenen die het geschut, zoowel in oorlogstijd als bij het doen van saluutschoten moeten bedienen. Zij staan onder den Boemi Bedi.

Darie Mone wera, zijnde menschen uit de kampong Wera, die onder toezicht van den Boemi Kanda en Sima djena heerendiensten moeten verrichten uitsluitend ten behoeve van den Sultan.

Darie Loema Kaë, zijnde menschen uit de ten Zuiden van de baai gelegen kampongs, die onder toezicht van den Boemi Loema Kaë heerendiensten uitsluitend voor den Sultan moeten verrichten.

Darie Sangeang, zijnde de bewoners van het eilend Goenoeng Apie, die onder toezicht van hun hoofd Daloe Sangeang de aldaar aanwezige paardenstoeterijen van den Sultan moeten bewaken en verzorgen.

Darie Kolo, zijnde degenen waaruit bij bevalling van de Sultane de minnen, bakers en kraambedbewakers worden uitgekozen. Zij staan onder de Boemi Kolo.

Darie Sa bitjara Kaë, zijnde die menschen, die aan den rijksbestierder zijn toegevoegd, en ten behoeve van dezen alle diensten moeten verrichten. Zij staan onder de annanggoeroe Sa Bitjara Kaë.

Darie Pabise 'mbodjo, Pabise bolo en Stoeroe-elie, zijnde de schippers, roeiers en verdere zeelieden. Zij staan onder de Annanggoeroes Pabise 'mbodjo, Pabise-bolo en Stoeroe-elie. De eersten moeten de prauwen van den Sultan, en de twee laatsten die van zijn gevolg bemannen en besturen.

Darie Tolotoei 'mbodjo en Tolotoei bolo, zijnde diegenen die belast zijn met het toezicht over de bewaking, de bewerking en het oogsten der ornaments- en particuliere padievelden van den Sultan. Zij staan onder den Boemi Tolotoei 'mbodjo en den Boemi Tolotoei bolo.

Darie Prisie, zijnde de vreemdelingen, die zoowel in het oostelijk ('mbodjo) als in het zuidelijk (kaë) gedeelte van Bima gevestigd zijn. Zij staan onder de hoede van den Boemi prisie 'mbodjo, den Boemi prisie-bolo en den Boemi prisie kaë. Van daar dat deze drie hoofden tevens zendelingen van den Sultan en het bestuur zijn, te weten de intermediairs tusschen het bestuur van Bima en de vreemdelingen.

Darie Ratoe 'mbodjo en Ratoe-bolo, zijnde diegenen die als volgelingen van de verschillende ratoes (leden van de Hadat) zijn aangewezen en onder de Boemis Ratoe 'mBodjo en Ratoe bolo staan.

Darie Soempa Sapee en Soempa 'mBodjo, zijnde menschen uit de negorijen, die onder Sapee behooren en uitsluitend aangewezen zijn om bij hoogst bijzondere gelegenheden en gebeurtenissen in den Kraton dienst te doen. Zij staan onder den Boemi Soempa Sapee en Boemi soempa 'mBodjo.

Darie Tjindawa, zijnde de geneeskundigen, die bij ziekte van den Vorst en diens onmiddellijke omgeving de geneesmiddelen moeten bereiden en toedienen, en verder de zieken behandelen en verzorgen. Zij staan onder den Annanggoeroe Tjindawa.

Darie Mardeka, zijnde degenen, die uit alle klassen van het volk zich zoo verdienstelijk jegens Vorst en land hebben gemaakt, dat zij vrijstelling van alle diensten hebben verworven. Deze vrijstelling is erfelijk. Slaven die het voorrecht genieten om tot Darie mardeka te worden verheven, zijn zoo voor zich als voor hunne nakomelingen per se vrij.

Op den Darie mardeka mag de doodstraf nimmer worden toegepast. Heeft één hunner zich soms des doods schuldig

gemaakt, dan wordt hij naar Sangeang of Goenoeng Apie verbannen, van waar hij zich niet mag verwijderen dan na bekomen gratie. Zijn gezin mag hem derwaarts vergezellen. De Darie Mardeka staat onder het direct toezicht van den Boemi Loema Rasanaë.

Titels. Het hoofd van den staat in Bima draagt den titel van Sultan. Op hem volgt de Roema of Radja-Bitjara, en na dezen komen de Forelis, vervolgens de Djenelis en eindelijk de Boemies.

De voornaamste kamponghoofden voeren den titel van gallarang, de mindere eveneens dien van gallarang en van poenggawa, tjepie-wekie, lebee en domo-doöe. Het hoofd der Maleijers heet panghoeloe, dat der Boegineezen matoewa.

Enkele hoofden der Daries voeren den titel van Djena, anderen wêer dien van Annangoeroe, Lante en Nenti, terwijl de kampongshoofden van Wera, Boemi Kanda en Sima-Djena zijn.

Het hoofd van Goenoeng-Apie of Sangeang is een daloe; op de overige eilanden wonen alleen Badjoreezen of Toridjénés, die onder poenggawas en kapitangs staan.

Op Flores voeren de onderkoningen van Reo en Pota den titel van naib, de hoofden der inheemsche bevolking dien van daloe en gallarrang. Het hoofd der geestelijkheid is evenals elders een kalief; op hem volgt de Imaam, vervolgens de chatib, lebee, bilal en eindelijk de robo, zijnde de dodja of koster. Priesters in het algemeen zijn goeroes of santaries.

Het krijgsvolk, de soldaten, zijn de saebas, ook wel kalilas, hunne aanvoerders kapitangs en latoenangs, de havenmeester sjabandar en diens handlangers mata-mata's. Scheepskapiteins zijn djoeragans of poenggawa's.

De Sultan wordt ook wel aangeduid met Roema-Sanga-djie, hetgeen afgeleid is van Roema Sanga djien „Vorst der geesten der bovennatuurlijke wezens", thans veranderd in „Roema Sangadjie," vorst der priesters, der geloovigen, van het woord

adjie of mangadjie, ter bedevaart gaan of lezen nl. in den koran.

De sage luidt nl. dat de Bimaneesche vorsten afstammen van de Londo Sangdjieng (de geesten); vandaar dat de Sultan in den heidenschen tijd den titel voerde van „Roema Sang-djieng, welke titel later na de invoering van den Islam veranderd werd in Roema Sangadjie.

Het vorstengeslacht wordt thans aangeduid met Djena Tekee; prinsen van den bloede worden aangesproken met Ama Kaoe, de prinsessen met Toïna Kaoe, de sultane met Roema Padoeka, gewone prinsen met Laloe, prinsessen met Lala en kinderen van prinsen met Koö. Verder heeft men de titels van Daeng, zoowel onder de prinsen als onder de gegoeden, van Oeba en Ama onder den middelstand en van Ada onder de slaven. Oude mannen worden aangesproken met Ompoe.

Huizen. Evenals de Makassaren en Boegineezen, wonen ook de Bimaneezen in huizen op palen gebouwd. Hunne woningen zijn echter niet zoo groot als die der eerstgenoemden, en staan slechts twee à drie voeten boven den grond. Zij bestaan doorgaans uit eene opene voorgalerij, waarin de menschen over dag zitten en arbeiden, en uit een groot binnenvertrek, dat links van den ingang de kookplaats heeft, en rechts eene halve omwanding die twee halve vertrekken vormt of afsnijdt. De vloer is van bamboe, de omwanding eveneens, somwijlen ook van zeer dun gespleten, sierlijk naar de kleuren verdeelde smalle banden van de bladscheden der areng- en lontarboomen. Het dak is van alang-alang of van bamboe sirappen. Rondom het huis gaat er eene stelling, waarop het weinige huisraad staat, en de djagong te droogen gelegd wordt. Van buiten aan het dak zijn nog dikwijls kippenhokken aangebracht.

Het onderhuis is gewoonlijk niet ompaggerd, en stallen voor buffels, paarden en geiten staan gewoonlijk afzonderlijk. Buiten de woningen heeft men in iedere kampong talrijke kleine rijsthuisjes, waarin de padie opgeborgen is, en waar-

van de stijlen voorzien zijn van ronde platte houten schijven, ten einde het inklimmen van rotten te beletten.

De massigiet staat meestal in het midden van de kampongs. Deze is gewoonlijk een groot vierkant houten gebouw met spits oploopend dak. De massigit ter hoofdplaats Bima is van steen en met pannen gedekt. De huizen van de kamponghoofden onderscheiden zich meest in het geheel niet, of alleen door hunne grootte van die der kampongbewoners. Die der prinsen en voorname hoofden zijn somwijlen zelfs zeer groot, hebben in den regel eene houten omwanding en zijn gedekt met houten sirappen.

De woning van den Sultan is een oud houten huis van zeer groote afmetingen met planken omwanding en pannen dak, die daarin boven de andere Bimasche huizen uitmunt dat ze van degelijker constructie is en voorzien van een steenen trap en dat het erf omringd is door een vervallen steenenmuur.

Al het huisraad van den gewonen Bimanees bestaat uit eenige potten, pannen, kopjes en schoteltjes, manden, spinweef- en landbouwgereedschappen. Tafels, stoelen en bedsteden zijn onbekend. Het bed ligt op den grond en bestaat slechts uit eenige matten en een hoofdkussen, of bij rijkere lieden uit een bultzak en vele op elkaar gestapelde hoofdkussens. Gordijnen treft men alleen bij de voornamen en rijken aan. Veel hoofdkussens zijn evenals op Celebes een teeken van rijkdom, ook wel van eerbewijs voor den gast.

Ofschoon het benedenhuis niet tot stalling van paarden, karbouwen of geiten dient, is de bodem toch doortrokken met allerlei onreinheden afkomstig van de bewoners, zooals excrementen, afval van voedingsmiddelen en dergelijke, zoodat het verblijf aldaar schadelijk moet zijn. Daarbij komt dat de Bimanees aan reinheid, zoowel op eigen lichaam als op zijne omgeving, niet erg veel waarde hecht.

Op Flores zijn de huizen der inheemsche bevolking nog veel eenvoudiger, daar deze meestal slechts tuinhuisjes zijn. Heel veel verschillen zij echter niet van die der Bimaneezen.

Kleeding. Het volk is zeer eenvoudig, ja zelfs armoedig gekleed. De kleeding wordt meestal uit grove katoenen stoffen vervaardigd, die of rood en wit of blauw en witgestreept of geruit zijn. Hij die fijner kleeren draagt, heeft ze van Europeesche stoffen, of van stoffen die van Java, Makassar, Salaijer en Singapoera aangebracht zijn.

Bij feestelijke gelegenheden kleeden de mannen zich geheel als de adellijken aan de hoven van Gowa en Boni.

De gewone man draagt in het dagelijksch leven niets dan zijn hoofddoek. een grove sarong en een korte broek of slendang, die tot boven de knieën reikt. De vrouwen dragen broeken van denzelfden vorm als de mannen, maar iets korter. Gewoonlijk zijn zij van grof doek gemaakt, dat wit en blauw gestreept is. Hierover wordt een lange sarong gedragen.

De meeste vrouwen trekken, wanneer zij uitgaan een baadje van donkere kleur aan, en bedekken het hoofd met een tweede sarong of een roode slendang.

De Donggoreezen onderscheiden zich, wat kleeding betreft, van de Bimaneezen, alleen door het niet dragen van hoofddoeken. Zij laten nl. de haren lang afhangen, die boven door één eenvoudigen hoofdzwachtel van lontarbladen worden vastgehouden; welke zwachtel aan de kanten opwaarts gebogen een soort van hoorn vormt.

De wapenen der Bimaneezen zijn lansen en krissen. Gegoeden dragen de kris met een breeden dikken band om het lijf; de minderen hebben gewoonlijk slechts een parang bij zich. Bij wapendansen gebruiken de mannen ook schilden.

Badjoe rantés zijn zeer zeldzaam en worden alleen door de voornamen in oorlogstijd gedragen.

De ruiters hebben òf in het geheel geen zadels òf zitten slechts op een kussen; een toom hebben zij niet, maar gebruiken tot dat einde slechts hun paardentouw. Alleen de voornamen gebruiken bij het rijden hoofdstellen met koperen trensen. Vrouwen zitten meestal op een dik en zeer groot kussen, zij rijden gewoonlijk twee aan twee.

De kleeding der bewoners van Flores is gelijk aan die der Bimaneezen. Zij dragen echter geene krissen, maar hebben gewoonlijk klewangs of lange kapmessen bij zich. Ook bedienen zij zich nog van pijl en boog.

Taal. Het Bimaneesch wordt gesproken in Bima, Dompo, Sanggar en in de hoofdkampongs van het op Flores gelegen gebied van Bima.

Over deze taal heeft Zollinger breedvoerig gesproken in zijn reisverslag over Bima en Sambawa in 1847, en daarbij ook vergelijkende woordenlijsten overgelegd.

Volgens dezen geleerde is de Bimaneesche taal minder aan het Maleisch, dan wel aan eene meer oostelijk ontstane moedertaal verwant, terwijl daarentegen het Sambawasch veel overeenkomst heeft met het Sassaksch, het Javaansch en het Madureesch.

Wat mij betreft, zoo vind ik dat de taal der Bimaneezen veel zachter is dan die der Sambawareezen, en dat de woordschikking in beide talen over het algemeen gelijk is aan die der Makassaren.

Een letterschrift bezitten de Bimaneezen niet; de schrijftaal is de Maleische, hoewel in Sambawa ook veel gebruik gemaakt wordt van de Makassaarsche karakters.

Een onderdeel van het Bimaneesch is het Sanggareesch. Dit rijkje ligt op de Noordkust, geenclaveerd door Bima en Dompoe. Verder heeft men nog te Bima de taal der Donggos en Kolos, zijnde de overblijfsels van de oorspronkelijke bevólking van Bima. Men is van gevoelen, dat de taal door deze menschen gesproken, de oorspronkelijke Bimaneesche taal is.

Eindelijk worde hier nog vermeld, dat vroeger in Bima een thans verloren geraakte taal en schrift bestond door Zollinger „Engahi mantoi" genoemd. Ook Raffles spreekt er van in zijne History of Java.

Van die taal is thans echter niets anders meer bekend dan het letterschrift, waarvan door de beide hierboven genoemde heeren afbeeldingen gegeven zijn.

Volgens den tegenwoordigen rijksbestierder van Bima heeft dit schrift veel overeenkomst met het oud Makassaarsche schrift, waarvan door Dr. MATTHES afbeeldingen gegeven zijn in zijn Makassaarsche spraakkunst.

Wanneer ik beide letterschriften met elkaar en met het Sanskrietsch schrift vergelijk, dan zou ik haast durven beweren dat èn het oude Bimaneesche èn het oude Makassaarsche letterschrift van Sanskrietschen oorsprong is.

De Bimaneezen bezitten geen eigen litteratuur; alles wat zij thans schrijven geschiedt in het Maleisch, een enkele keer ook wel in het Makassaarsch. Vraagt men naar oude oorspronkelijke boeken, geschreven in de oude taal, dan is gewoonlijk het antwoord dat die door brand vernield zijn of in 't geheel niet bestaan hebben.

De taal, welke op de noordwest- en zuidwestkust van Flores gesproken wordt, is het Solosch en het Maoesambisch, welke volgens de handelaren, die Manggaraai veel bezoeken, de hoofddialecten zijn van de taal der Manggaraijers. Te Reo hoorde ik deze menschen spreken, en bevond toen dat hunne klanken en uitingen erg somber en melancholisch waren; meer heb ik er niet van kunnen opmerken.

Aantal en dichtheid der bevolking. Tengevolge van de uitbarsting van de Tambora in 1815 is het geheele eiland Sambawa zeer ontvolkt, eensdeels door de verwoestingen bij die uitbarsting aangericht, waarbij vele menschen omgekomen zijn, en anderdeels doordien na de uitbarsting een gedeelte der bevolking, in armoede vervallen, het eiland in eenen staat van slavernij verlaten heeft.

Toch geloof ik dat de bevolking, die door ZOLLINGER in 1847 op 45.000 zielen gesteld weld, wel wat laag geschat is, en wel om de ondervolgende redenen.

Zooals hierboven onder de rubriek „landschappen" gezegd is, bestaat alleen de hoofdplaats Bima of 'mBodjo uit 26 wijken met ongeveer 700 huizen. Neemt men nu aan dat in deze goed bevolkte hoofdplaats, waar alle voornamen van

het land gevestigd zijn, ieder huis door elkaar gerekend door 15 zielen bewoond wordt, dan geeft zulks reeds een totaal van 10500 zielen.

De kampongs ressorteerende onder Belo zijn 18 in getal, die onder Bolo 18 en onder Sapee 12 of te zamen 48, en stelt men nu dat deze kampongs door elkaâr ieder 50 huizen hebben (alleen Sapee wekie telt ± 500 huizen), en dat ieder huis bewoond wordt door 10 zielen, dan is het totaal der bevolking van deze drie districten 24000 zielen

De kampongs direct onder den Sultan zijn 43 in getal; deze voor het meerendeel bergkampongs ieder op 30 huizen schattende, en ieder huis als bewoond door 5 zielen geeft een totaal van 6450 zielen.

De drie groote kampongs Prado, Kroemboe en Donggoelee hebben ieder minstens 300 huizen of te zamen 900, ieder bewoond door 8 zielen geeft een totaal van 7200 zielen.

De zes kampongs der Dongoreezen zijn zwaar bevolkt. Schat men nu ieder dezer kampongs op 50 huizen en ieder huis op 8 zielen, dan verkrijgt men een totaal van 2400 zielen.

Een en ander resumeerende verkrijgt men het ondervolgende resultaat:

hoofdplaats Bima	10500	zielen.
Belo, Bolo en Sapee	24000	id.
Sultans kampongs	6450	id.
Kroemboe, Pradoen Donggoelee	7200	id.
Doŏe Doṅggo	2400	id.
of te zamen	50550	zielen.

De bevolking der hoofdplaats Bima heb ik op 15 per huis geschat, omdat daar alle voornamen, grooten en prinsen van het land wonen, de overigen op 10, 8 en 5, omdat de Bimaneesche huizen niet groot zijn en mitsdien ook niet meer menschen kunnen bevatten.

Enkele streken zooals die van de drie gallarangschappen zijn sterk bevolkt, zoodat ik hunne bevolking op 10 per huis gesteld heb.

Voegt men nu hierbij nog de bevolking van Goenoeng Apie, geschat op 500 zielen; die der overige eilanden op hoogstens 1000 zielen te zamen; van Reo en Pota op Flores, waar zeer veel vreemdelingen wonen, ieder op 500 huizen à 8 zielen of te zamen 8000 zielen, en van de inheemsche bevolking van Flores op 14370 zielen, te weten:

Tjibal	27	kampongs.
Leda	15	id.
Badjoe	12	id.
Dengkas	5	id.
Wela	15	id.
Rote	22	id.
Lalap	23	id.
Wonto	21	id.
Kampo	20	id.
Poetjoe	21	id.
Matawaë	23	id.
Rioe	19	id.
Loko	17	id.
Renda	18	id.
Kole	18	id.
Koela	16	id.
Barie	18	id.
Weas	11	id.
Rioeng	27	id.
Biti	28	id.
Tjitjir	34	id.
Ramoe	39	id.
Tjongkar	30	id.

tezamen 479 kampongs, ieder van 5 huizen en ieder huis bewoond door 6 zielen, dan heeft het landschap Bima met inbegrip der eilanden en van Flores eene bevolking van 74420 zielen.

Hieronder is niet begrepen de bevolking van het Gouvernements gebied geschat op ± 3000 zielen.

III. REGEERING.

De Vorst. Het bestuur van Bima bestaat uit een vorst met den titel van Sultan, en uit een Hadat, aan 't hoofd waarvan een Radja bitjara of Roema bitjara staat.

De Sultan heeft in naam het hoogste gezag in handen; in werkelijkheid kan hij echter niets verrichten zonder zijne rijksgrooten, wier invloed dan ook in alles gevoeld wordt.

Hij wordt door den rijksraad in overeenstemming met de aristocratie gekozen en moet zijn gesproten uit het thans regeerende vorstenhuis Londo Sang Bima.

De waardigheid van Sultan is erfelijk in de mannelijke linie, geen vrouw mag thans in Bima het oppergezag in handen hebben. Zijn er geene mannelijke erfgenamen meer in de rechte linie, dan wordt er één verkozen uit de zijlinie, gelijk thans zou dienen te geschieden indien de tegenwoordige Sultan onverwacht mocht komen te overlijden.

De moeder van den Sultan behoeft niet van zuiver vorstelijk bloed te zijn, zooals met de moeder van den tegenwoordigen Sultan het geval is. Zij kan eene prinses van mindere afkomst zijn, ja zelfs een anagoendi of kind verwekt bij een bijzit. Zoodra de Sultan haar tot wettige vrouw uitverkoren heeft, is haar oudste zoon de wettige troonsopvolger.

Is de Sultan bij zijne troonsbestijging nog onmondig, dan mag evenmin de Sultansweduwe als voogdes optreden. Dan wordt er in overeenstemming met het Nederlandsch-Indisch Gouvernement een voogd benoemd, gekozen uit de leden van de Hadat. Ook de rijksbestierder wordt van deze voogdij uitgesloten.

Zoodra de Sultan mondig is, wordt hij in zijne waardigheid door het Nederlandsch-Indisch Gouvernement bevestigd; doch volgens Bima's gebruik mag hij eerst dan het bestuur aanvaarden, wanneer hij gekroond is.

Deze kroning geschiedt op de passer voor den kraton, ter plaatse genaamd Amba-naë.

Tot dat einde moet geheel Bima zich ter hoofdplaats verzamelen. En op den kroningsdag wordt de Sultan te midden van het volk geplaatst op een bank van graszoden. Is dit geschiedt, dan treden, ten aanschouwe van het geheele volk, de drie hoofdgallarangs voor, nemen op oneerbiedige wijze plaats voor den Sultan en schelden hem voor alles wat leelijk is, uit.

Na de drie hoofdgallarangs volgt de Radja-Bitjara en op dezen alle overige leden van de Hadat. Zoodra nu een ieder der bestuursleden den Sultan terdege uitgescholden heeft, maakt de Sultan zijn apologie, en belooft een goed vorst te zullen zijn, die steeds de belangen van land en volk ter harte nemen zal. Terstond daarna vliegen allen naar den Sultan, maken hem amende honorable en smeken hem verder om vergiffenis voor hunne verregaande oneerbiedigheid.

De Sultan neemt nu een ieder weder in genade aan, waarop allen den eed van trouw aan den Sultan zweren.

Vervolgens wordt de Sultan onder het vallen van saluutschoten in triomf naar de vorstelijke woning geleid, vanwaaruit eten en giften onder het volk verdeeld worden.

De prins, die bij deze gelegenheid de vorstelijke paijong van den Sultan draagt, is de aangewezen persoon om later als rijksbestierder op te treden.

De Sultan mag niet in het huwelijk treden met eene dochter van den rijksbestierder, evenmin met iemand behoorende tot de naaste bloedverwanten van dezen. Deze maatregel is in het leven geroepen ter voorkoming dat de Sultan geheel en al onder den invloed van den rijksbestierder geraakt, of dat beiden zich ongestoord ten koste der bevolking verrijken. Overigens kan hij zich eene vrouw kiezen uit alle standen van de Bimasche maatschappij, mits zij geene slavin zij.

Aan het hof heerscht de strengste etiquette. Zoo moet de Sultan ten allen tijde in den kraton verblijf houden; vooral des nachts mag hij daar buiten niet vertoeven.

Zieken worden in den kraton niet toegelaten. Enkel de Sultan, diens wettige vrouw en kinderen mogen gedurende

hunne ziekte in den kraton verblijven. Zelfs de moeder van den Sultan, wanneer deze niet van zuiver vorstelijk bloed is, wordt in geval van ziekte, uit den kraton verwijderd Niemand der bestuursleden mag zich direct tot den Sultan wenden. Aanrakingen met deze geschieden ten allen tijde door bemiddeling van den rijksbestierder, of zoo deze er niet bij tegenwoordig kan zijn, door tusschenkomst van den Ratoe Preenta. Particuliere bezoeken worden niet ontvangen. Enkel zij, die tot de hofhouding van den Vorst behooren, mogen zich vrij in den kraton bewegen, ieder ander wordt er niet toegelaten.

De hoofdpersonen dezer hofhouding zijn:

de Ratoe Preenta, die opperceremoniemeester is en tevens den Vorst moet kleeden bij plechtige gelegenheden, de Boemi 'ntjandi, die onderceremoniemeester is, en gezamenlijk met Ratoe Preenta voor de getrouwe nakoming der hofetiquette zorgen moet;

de Boemi Preka, die belast is met het toezicht over de kleederen en de juweelen van den Vorst;

de Boemi Daka-taoe, die spijsverzorger is en ook bij plechtige gelegenheden voor het onthaal der gasten zorgen moet;

de Boemi Roka, die voor het schoonmaken en verder onderhoud der wapens van den Sultan zorgen moet;

de Boemi Sarim tonggoe en Boemi 'nDora, die de wacht in de vorstelijke woning houden, en daar voor den geregelden gang van zaken, alsook voor de veiligheid binnenshuis zorgen moeten, en verder alle hoofden der daries, wier diensten uitsluitend in den kraton gevorderd worden.

Wijders moeten alle rijksornamenten in de vorstelijke woning bewaard worden; evenzoo mag het rijkspaard, djara manggila, nergens anders dan in den kraton gestald worden. Dit paard, dat bruin van kleur moet zijn, is heilig verklaard en mag door niemand bereden worden. Zoodra het op de wandeling het Gouvernements fort passeert, moet het met een saluut van vijf schoten begroet worden, doch dit geschiedt hoogst zelden, en alleen bij bijzondere festiviteiten of plechtige gelegenheden.

Iederen Vrijdag wordt dit paard naar de rivier 'nTelie geleid en aldaar gebaad. De vorstelijke lans wordt alsdan voor het paard vooruit gedragen, en iedereen die het paard tegenkomende niet uit den weg gaat, of vóór het paard den weg dwars oversteekt, wordt met een reaal beboet ten bate der bewakers.

De sage luidt, dat het eerste rijkspaard het rijpaard was van den Bimaschen koning Ambela Abdoel Chair Siradjoeddin, na zijn dood genaamd Oema Djatie. Deze vorst was met de Makassaarsche prinses Karaeng Bonto djeni, dochter van den Gowaschen vorst Moehamad Said, gehuwd.

Toen nu Gowa in 1646 met Boni in oorlog geraakte, verleende Bima hulp aan Gowa, en bij die gelegenheid zonden de Bimaneezen, aangevoerd door bovenvermelden koning, gezeten op een bruin paard, genaamd kapitang, welk paard afkomstig was uit de rotsachtige streken van Goenoeng Apie, zulke wonderen van dapperheid hebben verricht, dat het alleen daaraan toe te schrijven was, dat de Gowareezen niet door de Bonieren werden verslagen. Ter gedachtenis van deze heldenfeiten werd het rijpaard van den koning, te Bima teruggekeerd, mardeka gemaakt en tot rijksornamentspaard verheven met den naam van djara manggila.

Uit dit paard zijn nu alle latere rijkspaarden gesproten. Zoodra het rijkspaard sterft, wordt er onmiddellijk een ander uit dezelfde stoeterij te Goenoeng Apie uitgekozen en naar Bima overgebracht.

Hadat. De Hadat van Bima bestaat uit een Radja Bitjara of Roema Bitjara als voorzitter en 24 leden met de titels van Toreli, Djeneli en Boemi. De Torelis zes in getal, zijn Toreli Belo, Toreli Donggo, Toreli Skoeroe, Toreli Bolo, Toroli Woha en Toreli Prado. De Djenelis eveneens zes in getal zijn: Djeneli Rasanaë, Djeneli Sapie, Djeneli Monta, Djeneli Bolo, Djeneli Woha en Djeneli Prado.

De Boemis, 12 in getal, zijn; Boemi Loema Rasanaë, Boemi Loema Bolo, Boemi Sarimbodjo, Boemi Gampo, Boemi Nata, Boemi Tjenggoe, Boemi Waworaddoe, Boemi Baralaoe,

Boemi Poentjie, Boemi Sabanta, Boemi Tentee en Boemi Lawioe. Gezamentlijk vormt dit collegie de rijksraad, die in alle staatsaangelegenheden oordeelt en beslist. Zij is bevoegd om den Sultan te ontslaan en aan te stellen, zelfs om oorlog te verklaren. Zij is ook verantwoordelijk voor de goede verstand houding met het Gouvernement en met de naburige rijken.

De Radja Bitjara is de hoogste beambte en rechter van het land.

De Torelis zijn de eigenlijke rijksgrooten of hooge mantries, de Djenelis de tweede en de Boemis de gewone mantris.

De Torelis en Djenelis worden door de verschillende kampongshoofden verkozen en treden dus als volksvertegenwoordigers op, terwijl de Boemis de eigenlijke rechtsprekers zijn.

Zoo worden de Torelis Belo en Woha en de Djenelis Rasanae en Woha door de hoofden van het district Belo gekozen; de Toreli Donggo en Djeneli Sapee door de hoofden van Wera en Sapee; der Toreli Skoeroe en Djeneli Monta door de Donggosche kampongshoofden, de Toreli Bolo en Djeneli Bolo door de hoofden van het district Bolo, en de Toreli Prado en Djeneli Prado door de hoofden van Prado, Kroemboe en Donggoelee.

Deze Torelis en Djenelis voegen zich Boemis toe, te weten: Belo en Rasanaë de Boemis Sarimbodjo, Gambo en Nata; Donggo en Sapee de Boemis Tjenggoe en Waworaddoe; Skoeroe èn Monta de Boemi Baralaoe; Bolo de Boemis Poenti en Sabanta; Woha de Boemi Tentee en Prado de Boemi Lawioe, welke tien Boemis dan voorgegaan door den Boemi Loema Rasanaë (het hoofd van het groote land „Loema Rasanaë" nl. dat gedeelte van Bima, gelegen ten oosten van de baai) en door den Boemi Loema Bolo (het hoofd van het land aan den overkant, „Loema Bolo"nl. dat gedeelte van Bima gelegen ten westen van de baai), het gerechtshof vormen, waar alle zaken berecht worden, en waar alleen bij verschil van gevoelen de eindbeslissing van den Radja-bitjara ingeroepen wordt.

Geen vonnis mag echter worden ten uitvoer gelegd dan na

bekrachtiging van den Radja bitjara, terwijl laatstgenoemde ook nog het recht heeft, om wanneer daartoe termen aanwezig zijn, zelf het gerechtshof te presideeren. Alleen in hoogst belangrijke aangelegenheden wordt ook de beslissing van den Sultan vereischt.

Met de uitoefening van de politie is de Boemi Reenda belast. Tot dat einde zijn hem toegevoegd de Annanggoeroe's 'mBodjo, Wera, Bodanaë, Stoeroedonggo, Bitjara-kaë, de Boemis Soempi 'mBodjo en Soempibolo, de kapitang en de latoenang, de twee laatste aanvoerders der geweerdragende manschappen.

Oproepingen om voor het gerechtshof te verschijnen moeten door zijne tusschenkomst geschieden, terwijl verder alle vonnissen door hem moeten worden ten uitvoer gelegd.

In tijden van oorlog treedt de Boemi Reenda als opperbevelhebber op en worden alle oorlogsaangelegenheden aan zijn beleid overgelaten. Verder zijn aan het opperbestuur van Bima nog toegevoegd de Boemi prisi 'mBodjo, Boemi prisi bolo en Boemi prisi kaë. Geene aanrakingen met buitenlanders — ook met het Gouvernement — mogen plaats vinden dan door tusschenkomst van deze drie Boemi's. Uit den aard hunner werkkring zijn zij dan ook de zendelingen van den Vorst en den rijksraad, en mitsdien ook hunne vertrouwelingen, tolken en woordvoerders.

De tegenwoordige Boemi prisi 'mBodjo heeft zelfs zooveel invloed op den vorst en den rijksbestierder, dat niets in overweging genomen wordt dan na raadpleging van hem.

De Toreh Bolo vervult de functie van Sjabandar; alle werkzaamheden aan die betrekking verbonden worden door hem echter aan den mata-mata overgelaten.

Mindere hoofden. De mindere hoofden zijn de hoofdgallarrangs van Belo, Bolo en Sapee, en de gallarrangs, Lebees, Tjepiewekies, Domo-dooës en Daloes van de verschillende kampongs. Zij worden gekozen door de respectievelijke kampongbewoners en in hun ambt bevestigd door den rijksbestierder.

De Sultan hecht zijne goedkeuring aan die bevestiging alleen ten opzichte dier kampongs, welke direct onder hem staan.

Zoodra een kampongshoofd verkozen is, wordt daarvan door tusschenkomst van den betrokken hoofdgallarrang òf aan den Boemi Loema Rasanaë òf aan den Boemi Loema Bolo, al naar de ligging van de kampongs, kennis gegeven. De Boemi Loemas brengen op hunne beurt de gedane keuze ter kennisse van den rijksbestierder, waarop dan gewoonlijk de aanstelling en bevestiging volgt.

De hoofdgallarrangs worden door de onder hen staande kampongshoofden verkozen. Hunne aanstelling en bevestiging geschiedt op dezelfde wijze als met de gewone kampongshoofden, met dien verstande echter dat ook de Sultan zijne goedkeuring aan de bevestiging hechten moet.

Op Flores worden de naibs door den Sultan in overeenstemming met den rijksraad aangesteld. Gewoonlijk gaan die betrekkingen van vader op zoon over, zoodat de Sultan niets anders te doen heeft dan den opgetreden titularis in zijne waardigheid te bevestigen, tot welk einde deze zich te Bima aanmelden moet.

Hoe het toegaat bij de aanstelling en het ontslag der hoofden van de inheemsche bevolking op Flores, heb ik niet met juistheid kunnen vernemen. Men beweert echter dat geen voorname daloe zijne betrekking mag aanvaarden, dan na bevestiging door den betrokken naib, van welke bevestiging het opperbestuur in Bima kennis dragen moet.

De Sjarat te Bima bestaat uit den kaliet, de Imaams, de Chatibs, de lebees, de bilals en de roboos of kosters Zij behooren allen tot den darie 'ngadjie en staan onder toezicht van den kalief, die ook den titel van Annanggoeroe mangadji (hoofd der geestelijkheid) voert.

Vroeger bekleedde de rijksbestierder deze waardigheid, doch thans berust zij weder in handen van den kalief.

Al deze kerkdienaren moeten zorgen voor de trouwe nakoming van den Islam en voor het onderhoud van de mas-

sigits. Ook is aan de berechting van den Sjarat overgelaten alle zaken betreffende huwelijken, echtscheidingen, overspel, bloedschande en nalatenschappen Voor de afdoening van deze laatsten genieten zij 10 % gerechtskosten.

In zake bloedschande en overspel nemen ook de Boemi Loemas zitting in den Sjarat, omdat deze zaken beschouwd worden als te behooren tot de crimineele rechtspleging Geen vonnis van welken aard ook mag echter worden ten uitvoer gelegd, dan na bekrachtiging van den rijksbestierder, in enkele gevallen b.v.b. bij bloedschande gepleegd door aanzienlijke personen, ook van den Sultan.

Rechtspleging. Gelijk hierboven gezegd berust de rechtspleging in handen der Boemis.

Alle crimineele en civiele zaken van eenig aanbelang, worden door de hoofd- en gewone gallarrangs ter kennisse van den betrokken Boemi Loema gebracht, die ze onderzoekt en daarna in overleg met de overige Boemis afdoet.

Van deze afdoening wordt kennisgegeven aan den rijksbestierder, die de vonnissen in het hoogste ressort bekrachtigt.

De straffen, die gewoonlijk worden opgelegd, zijn de doodstraf, verbanning, opsluiting in de gevangenis met of zonder blok en boete.

De doodstraf wordt toegepast op hen, die zich aan moord, poging tot moord, verminking, diefstal in vorstelijke woning en schending der zedelijkheid in den kraton hebben schuldig gemaakt. Diefstallen worden gestraft met opsluiting in de gevangenis met of zonder blok. Wordt de dief echter op heeter daad betrapt, dan heeft een ieder het recht hem meer te leggen. Het toebrengen van slagen, vechterijen en andere vergrijpen worden gestraft met boete, loopende van 4 realen tot en met 160 realen, al naar gelang van de zwaarte van het gepleegde feit of van de personen die daarbij betrokken zijn.

Bij bloedschande wordt alleen de vader gedood, wanneer hij die misdaad met zijn eigene dochter gepleegd heeft. De laatste wordt alsdan met levenslange opsluiting in de gevangenis gestraft.

Plegen broeder en zuster bloedschande dan worden beiden verbannen, de een naar Goenoeng Api, de andere naar het eiland Comodo.

Verzet tegen de openbare macht wordt gestraft met verbanning naar een der eilanden, indien een prins of ander voornaam persoon zich daaraan schuldig gemaakt heeft. Is de schuldige daarentegen iemand van het volk, dan wordt hij eenvoudig ter dood gebracht. In beide gevallen worden al de goederen van den veroordeelde verbeurd verklaard.

De doodstraf wordt toegepast door middel van krissen, alleen bij bloedschande door verdrinken of steenigen.

De kampongshoofden hebben de bevoegdheid om kleine zaken af te doen en boeten op te leggen tot een bedrag van vier realen. Alle hoogere boeten behooren tot de competentie van de Boemis.

De hoogste boete van 160 realen mag alleen door den Sultan zelven of door den rijksbestierder namens den Sultan worden opgelegd. Van dit voorrecht wordt echter alleen bij hooge uitzonderingen gebruik gemaakt.

De darie mardeka is eveneens onderworpen aan al de hierboven bedoelde straffen. Alleen in gevallen dat zij de doodstraf moeten ondergaan, wordt die straf veranderd in verbanning naar het eiland Sangeang of Goenoeng Api.

Civiele zaken tot een bedrag van 8 realen behooren tot de competentie van de gewone kampongshoofden; die loopende tot een bedrag van 20 realen mogen door de hoofdgallarrangs worden afgedaan; alle andere civiele zaken komen voor de Boemis.

Op Flores berust de rechtspleging geheel en al in handen van de naibs en van de daloes. Men beweert wel, dat zij verplicht zijn om al hunne geschillen aan de beslissing van het Bimasche opperbestuur te onderwerpen, doch ik durf gerust aannemen dat zulks hoogst zelden geschiedt.

Inkomsten. De inkomsten en andere wettige oordeelen van de Bimasche hoofden zijn:

Van den Sultan: alle in het rijk geheven wordende in- en

uitgaande rechten tot een bedrag van 3 °/₀ van de waarde der goederen, geraamd op *f* 4000 's jaars,

de opbrengst van alle vogelnestklippen en grotten in Bima, geraamd op 3 picols ter waarde van *f* 4500,

de opbrengst der paardenstoeterijen te Laamboe, Kangga, Paie, Podja, Wera, Sangeang en Saie, geschat op *f* 1000 's jaars;

de opbrengst van den verkoop van sapanhout, thans nihil, omdat de uitvoer sedert 1874 verboden is;

de opbrengst van de verpachting van de opium, geraamd op *f* 500 's jaars;

de opbrengst der ornamentspadivelden te Sapee, Dolobioe, Wiera, Sonto, Tonggo-risa en Lanta, staande onder speciaal toezicht van den Djena Loema 'mbodjo, den Djena Loema bolo, den Djena Mone nae en den Bata dadi, die ook voor de dagelijksche benoodigdheden van den Sultan en zijne hofhouding zorgen moeten, geschat op 100,000 Bimasche bossen padi of 1250 picols rijst;

de opbrengst in natura van alle landbouwproducten onder de benaming van angge-adda,

de belasting op alle padivelden van de bevolking tot een bedrag van een à twee gulden per veld naar gelang van de grootte;

het opbrengen van 4 realen door een ieder bij het bouwen van een nieuw huis;

de gedwongen levering door het volk, telkens om de 3 jaren van 50 à 60 karbouwen, tegen den prijs van 1 reaal per karbouw, bekend onder den naam van sage soera;

de jaarlijksche opbrengst in geld van de verschillende districten, ieder tot een bedrag van 50 à 60 realen bekend onder den naam van massa soera;

de schatting door Manggarai om de drie jaren op te brengen, bestaande in karbouwen, paarden, geiten, was, matten, padi, groene katjang, katoen en slaven, telkens tot eene gezamenlijke waarde van ± *f* 500;

alle opgelegde boeten boven de 80 realen;

Van den rijksbestierder, de opbrengst van eenige ornamentspadivelden;

een gedeelte der gerechtskosten tot een bedrag van 10 % voor alle civiele zaken;

een gedeelte der boeten beneden de 80 realen;

een gedeelte der opbrengst van het sapanhout;

de massasoera of jaarlijksche opbrengst in geld door ieder der verschillende districten tot een bedrag van 10 — 15 realen.

het opbrengen van 4 realen door een ieder bij het bouwen van een nieuw huis;

de levering in natura van alle landbouwproducten, terwijl verder alle kleine benoodigdheden voor de dagelijksche huishouding van den Radjabitjara door de bevolking moeten geleverd worden;

Van de Torelis en Djenelis, de opbrengst van eenige ornamentsvelden;

de opbrengst in natura van alle landbouwproducten;

een gedeelte der opgelegde boeten, beneden de 80 realen;

het opbrengen door een ieder van een reaal bij het bouwen van een nieuw huis.

Van de Boemis de opbrengst van eenige ornamentspadivelden; een gedeelte der opgelegde boeten beneden de 80 realen; een gedeelte der gerechtskosten in civiele zaken; de opbrengst in natura van alle landbouwproducten;

het opbrengen door een ieder van een half reaal bij het bouwen van een nieuw huis.

Van de districts en kampongshoofden;

de opbrengst van eenige ornamentsvelden;

alle boeten beneden de 4 realen;

gerechtskosten in civiele zaken tot een bedrag van 8 en 20 realen; een kwart gulden voor een nieuw gebouwd huis; de boschrechten voor vergunningen om hout en boschproducten te halen; terwijl het volk bovendien verplicht is om woonhuizen te bouwen en te repareeren, niet alleen voor den Sultan en den rijksbestierder, maar ook voor alle voor-

name en mindere hoofden, ja zelfs voor prinsen van den bloede.

Ten slotte rest mij nog mede te deelen dat volgens oude Bimaneesche ingezetenen te Bima nog de barbaarsche gewoonte bestaat, om bij het oprichten van een nieuwen vlaggestok in den kraton een zwangere vrouw onder dien stok te plaatsen en te doen verpletteren; en om bij het bouwen van den houten toren bij den ingang van den kraton onder iedere paal of stijl van dien toren een klein kind te begraven.

Tot dat einde worden de kalilas, behoorende tot de dariesoeba, het land rongezonden om een zwangere vrouw te ontvoeren of om kleine kinderen te rooven.

Bij ontdekking heeft echter ieder Bimanees het recht om den kalila zonder vorm van proces af te maken.

En mocht het soms gebeuren dat de kalilas onverrichterzake terugkeeren, dan zijn zij verplicht hunne vrouwen of kinderen voor het beoogde doel af te staan.

Zoodra de dag daar is, dat de vlaggestok zal worden opgericht, wordt er een groote kuil gegraven, en de zwangere vrouw onder allerhande formaliteiten daarin geplaatst. Vervolgens wordt de stok opgericht, zoodat de vrouw door de drukking van den zwaren stok verpletterd wordt. Gebeurt het dat de vrouw vóór de executie in de kraam komt, dan is zij vrij en moet er een ander gezocht worden.

Bij het bouwen van den toren worden de kinderen geslacht en van het vleesch ontdaan. De beenderen worden alsdan in den kuil gelegd en daarboven de palen of stijlen van den toren geplaatst. Zooveel palen als er zijn, zooveel kinderen moeten er geroofd en geslacht worden.

Het vleesch dezer kinderen wordt daarna vermengd met paardenvleesch gekookt en den kalilas voorgediend. De kalila, die weigert van dat gerecht iets te nuttigen, wordt terstond neergestoken.

Men zegt, dat nu ongeveer 15 jaren geleden bij den bouw van den tegenwoordigen toren voor den ingang van den kraton dit barbaarsch gebruik nog in acht genomen is.

IV. GESCHIEDENIS.

Korte Schets. Volgens oude journalen, berustende bij den tegenwoordigen Radja Bitjara, hebben tot nog toe 49 vorsten over Bima geregeerd.

De namen dier vorsten zijn:

1 Djan manoedjan, die verdween.
2 Sangeang Toenggal, die wegvloog,
3 Sangeang Woenang, die in een duivel veranderde,
4 Batara Indra Barma, Maha radja loeka, die verdween,
5 Batara Indra manies, idem.
6 Maharadja Indra Palasar, idem.
7 Maharadja Toenggal Pandita Batara Indra Ratoe, die tevens vorst van Loewoe was,
8 Poenggawa Bisa, die naar Bezoeki vertrok,
9 Maharadja Pandoe Dewa Nata,
10 Poetri Ganti Radja (vrouw),
11 Maharadja Sang Bima, de eerste eigenlijke vorst,
12 Maharadja Daramawang Sang Loela of Koela,
13 Maharadja Sang Radjoena,
14 Maharadja Sang Dewa,
15 Maharadja Indra Djamaroet,
16 Maharadja Indra Kamala,
17 Maharadja Batara Bima,
18 Maharadja Indra Dewa Poetri Rantan Dewa, (vrouw),
19 Batara Sang Loeka,
20 Batara Sang Lela,
21 Batara Dewa Dewani Radja Bolo,
22 Batara Djaohan,
23 Poetri Rantau Tjahaija (vrouw),
24 Batara Mera,
25 Indra Wata,
26 Toewan Poetri Djohar Koemala,
27 Manggampo Djawa,
28 Maharadja Indra Kamala,
29 Batara Bima Indra Loeka,

30 Maharadja Bima Indra, had 30 kinderen,
31 Mawaä Padjoe Longgee,
32 Manggampo Donggo,
33 Mambora Palitoeta,
34 Mawaä Andapa,
35 Semara,
36 Sariese, Eerste komst van Europeanen in Bima, wellicht de Portugeezen in 1545;
37 Sawo, laatste heidensche vorst,
38 Abdul Kahier, regeerde omstreeks 1640, was de eerste Mohamedaansche vorst,
39 Abdul Chair Siradjoedien, 1646,
40 Noeroeddien, geboren in 1651.
41 Allaoeddin of Djamaloedin 1686,
42 Hassanoeddien, sterft in 1731,
43 Kamala (Boemi Partiga) vrouw, werd afgezet en stierf in 1753,
44 Abdul Kadim Sri Nawa 1751—1765,
45 Abdul Hamied, eerst in 1792 opgetreden,
46 Ismael 1819—1850.
47 Abdullah 1851—1868.
48 Abdul Azis, in 1868 opgetreden.
49 Ibrahim in 1881 opgetreden.

Van deze vorsten waren de zes eerste geesten, die na een korten tijd te hebben geregeerd weder verdwenen; een er van, de derde, veranderde zelfs in een duivel.

De zevende vorst was ook vorst van Loewoe (wellicht uit de tijden van Sawerie gadieng, toen Loewoe nog door bovennatuurlijke wezens bewoond werd), en de achtste vertrok naar Bezoeki op Java

De Bimaneezen beweren dat deze zeven eerste vorsten in de tijden van de voorwereld geleefd hebben, dat de achtste het land verliet, en dat eerst bij den negenden vorst Maharadja Pandoe Dewa Nata de menschelijke geschiedenis een aanvang neemt

Deze vorst regeerde over Kajangan en had vijf kinderen,

met name Daramawang, Sang Biema, Sang Dewa, Sang Loela of Koela en Sang Radjoena. De oudste bleef te Kajjangan; doch de vier overigen begaven zich naar Java en brachten dat land onder hunne heerschappij. Eerst later keerden zij naar Bima terug, waar zij successievelijk als vorst optraden.

Uit Sang Bima stammen nu tot den huidigen dag alle over Bima geregeerd hebbende vorsten.

De legende verhaalt, dat op de terugreis van Java naar Bima, Sang Bima het eiland Satonda aandeed, en daar een naga of draak afkomstig van Kolodjong, ontmoette, en dat hij die draak bevruchtte alleen door haar te fixeeren. De draak beviel toen van eene dochter, genaamd Poetri Tasi Saring naga, een toonbeeld van schoonheid. Later huwde Sang Bima in persoon met genoemde poetri, uit welk huwelijk twee zoons geboren werden, te weten Indra Koemala en Indra Djamaroet.

Deze twee vorsten zijn nu de grondvesters van het Bimasche en Domposche rijk, want onder hun bestuur werden Bima en Dompo niet alleen machtig, maar werden ook Timor, Soemba en Manggaraai aan Bima onderworpen Indra Djamaroet bereikte een hoogen ouderdom, doch veranderde ten slotte toch in een draak en verdween toen uit schaamte voor zijne kinderen in de diepte der zee.

Van alle andere vroegere vorsten van Bima is niets bekend; alleen wordt van den 30en vorst Maharadja Bima Indra als eene bijzonderheid vermeld, dat hij dertig kinderen had.

Het verhaal van den draak te Satonda legt ZOLLINGER op deze wijze uit:

Hij veronderstelt dat de oorspronkelijke bewoners van Bima evenals nu nog de Dooe Donggo fetischdienaars zijn. Vóór de invoering van den Islam op Java trokken Javaansche vluchtelingen of uitgewekenen naar het Oosten en landden te Satonda, de natuurlijke ladingsplaats op eene vaart van Java naar het Oosten.

Dit kleine eiland kan niet lang een groot aantal menschen

voeden, vooral in 't drooge saisoen, wanneer het water schaars begint te worden.

Deze menschen zijn dus naar het tegenover liggend land getrokken en hebben zich daar in het vruchtbaarste gedeelte, te weten Dompoe, gevestigd. De aanvoerder dezer Javaansche uitgewekenen moet dan Sang Bima geweest zijn, wiens zonen later vorsten van Bima en Dompoe werden.

Welke godsdienst de Bimaneezen van af hun 8e tot hun 36e vorst omhelsd hebben, is niet met zekerheid bokend. ZOLLINGER veronderstelt de Fetische. De Bimasche kroniek zegt echter alleen, dat tijdens de regeering van Sariese den 36en vorst, de eerste aanrakingen met Europeanen plaats vonden (wellicht met de Portugeezen); dat Sawo, de 37e vorst, de laatste heidensche en dat de zoon en opvolger van dezen, Abdul Kahir, de eerste Mohamedaansche vorst was.

De veronderstelling van ZOLLINGER dat de Islam reeds in 1450 of 1540 in Bima ingevoerd was, is derhalve niet juist, daar Abdul Kahir omstreeks 1640 leefde, nl. afgaande op de omstandigheid dat zijn zoon en opvolger Abdoel Chair Siradjoedien, volgens de Makassaarsche dagboeken of lontar bilang in 1646 met eene Makassaarsche prinses in het huwelijk trad.

Uit deze Gowasche dagboeken blijkt wijders, dat Bima en Sambawa reeds in 1616 aan Gowa onderworpen waren, dat Bima in 1632 tegen Gowa in opstand kwam, doch in 1633 weder door Gowa ten onder gebracht werd en dat ten slotte door het huwelijk van den Bimaschen koning Abdoel Chair Siradjoedien met eene dochter van den Gowaschen vorst, Bima door de Makassaren van lieverlede minder als een wingewest als wel als een familielid beschouwd werd. Deze Abdoel Chair Siradjoedien verleende dan ook hulp aan Gowa tegen de Bonieren, van welken oorlog het rijkspaard Djara manggila dagteekent.

Onze aanrakingen met Bima dateeren van 1624. De Bimaneezen verleenden nl. hulp aan de Gowareezen tegen de O.

I. Compagnie, tengevolge waarvan Bima in 1624 het eerst door den Commandant Roos bezet werd.

In 1660 werd met Bima een mondeling verdrag gesloten, doch eerst in 1667 dwong SPEELMAN, nadat het in 1665 en 1666 deelnam aan den oorlog van Boeton tegen de O. I. Compagnie, om de souvereiniteit van de O. I. Compagnie te erkennen. Later werden in 1669 nadere contracten met Bima gesloten, waarbij voordeelige handelsvoorwaarden voor de O. I. Compagnie bedongen werden, en waarbij aan de Makassaarsche heerschappij over Bima voor goed een einde kwam. Al deze contracten werden den 18e April 1701 geheel en al vernieuwd.

Sinds dien tijd dateert onze definitieve vestiging op Bima, nadat de O. I. Compagnie reeds in 1675 de post Sukkelenburg op Sambawa verlaten en zich naar Bima verplaatste.

In 1695 overvielen Makassaarsche vluchtelingen Manggarai, waar zij zich na 1669 nog staande hielden; in 1701 werden zij echter van daar verdreven.

In 1727 huwde een zoon van den Bimaschen koning eene Makassaarsche prinses, bij welke gelegenheid Manggarai als huwelijksgift geschonken werd Later in 1732 werd zulks ontkend, omdat er geen schriftelijk bewijs bestond.

De Makassaren trokken toen in 1759 naar Manggarai en namen van dat land bezit. Zij bleven echter niet lang in dat bezit, want in 1762 werden zij door Bima, met behulp van de O. I. Compagnie van daar weder verdreven.

Sedert is Bima in het ongestoord bezit van Manggarai gebleven. Wel is waar beproefde Gowa in 1822 voor het laatst nog om zijne rechten op Manggarai te doen gelden, doch zonder eenig gunstig resultaat, integendeel sinds dien tijd werden alle aanspraken van Gowa op Manggarai door de Regeering voor goed aangewezen. Om een einde te maken aan de voortdurende grenskwestiën tusschen de Bimasche en Larantoekasche landstreken op de Noordkust van Flores werd

in 1864 van Regeeringswege bepaald, dat het Bimasche gebied op dat eiland zich zal uitstrekken langs de noordkust, oostwaarts tot en met Pota, en langs de Zuidkust tot en met Nanga Ramo, en dat verder de grens door het binnenland zal zijn eene denkbeeldige rechte lijn, die genoemde twee uitgangspunten met elkaar vereenigt.

In 1819 stonden de inwoners van Manggarai tegen de Bimaneezen op, omdat de derwaarts gezonden Bimasche hoofden het volk plaagden en uitzogen, doch deze opstand was van weinig beteekenis.

Bima is van af 1669, nadat het door de O. I. Compagnie van het Makassaarsche juk bevrijd werd, steeds een trouw bondgenoot gebleven, zoowel van de voormalige O. I. Compagnie als van de tegenwoordige N. I. Regeering, en geen wonder ook want de O. I. Compagnie verleende steeds tusschenkomst in al de oorlogen met de overige Sambawasche vorsten, waarover Bima voortdurend suprematie heeft willen uitoefenen. Daarentegen assisteerde Bima in 1776—1779 de Compagnie met hulptroepen in den oorlog tegen den Gowaschen overweldiger Sangkilang.

Zooals hierboven gezegd, werd Bima in 1624 het eerst door ons bezet. Van af dat tijdstip was Bima onophoudelijk met ons in aanraking, doch eerst in 1701 werd daar een vertegenwoordiger van het Nederlandsche gezag voor goed gevestigd, aanvankelijk met den titel van koopman of onderkoopman, later met dien van resident of gezaghebber en eindelijk met dien van Controleur.

Successievelijk werd Bima van alle commercieele verplichtingen jegen het Nederlandsche gezag ontheven, het allerlaatst nog in 1874, toen de gedwongen levering van sapanhout afgeschaft werd.

Bima heeft steeds alle met dat land gesloten overeenkomsten behoorlijk nagekomen en ten zijnen tijde gerenoveerd of vernieuwd.

In 1824 trad het wel is waar niet toe tot het vernieuwd Bongaaisch Contract, omdat zulks door de Regeering onnoo-

dig geacht werdt, doch in 1857 werd een nieuw contract gesloten, gewijzigd naar de toen heerschende tijdsomstandigheden, en dit contract werd in October 1886 door het tegenwoordige vervangen.

V. Punten waarin in vorige contracten niet voorzien was, en die bij het onderhavige contract gewijzigd zijn.

In het belang der eenheid van ons gezag op het eiland Sambawa werd bij het sluiten van het contract met den Sultan van Bima IBRAHIM en de grooten van dat land op den 20en October 1886 het op den 2e Februari 1875 met Sambawa gesloten contract als grondslag genomen, daarbij rekening houdende met de door den 1en Gouvernements Secretaris bij missive van den 4en Augustus 1885 No. 633e gemaakte bemerkingen op het dezerzijdsch aangeboden concept contract.

Mitsdien werden zoowel de aanhef als de zeven eerste artikelen van het met Sambawa gesloten contract overanderd overgenomen.

Die zeven eerste artikelen behelzen erkenning van het oppergezag van Nederland, bepaling de grenzen van het land, vermelding der namen van de onderhoorige eilanden, regeling van de troonsopvolging en toezegging van hulp, waarvan in vorige contracten ook wel melding gemaakt is, doch niet in zulke hechte bewoordingen als thans geschied is.

Artikel acht is conform de artikelen 4, 6 en 36 van het op den 19en November 1857 met Bima gesloten contract. Het vaststellen van dit artikel werd noodig geacht, omdat nu reeds één controleur te Bima gevestigd is, en het later wellicht noodzakelijk mocht worden om in dat land nog meer Europeesche ambtenaren te plaatsen. Wijders is gebleken dat het in het belang van land en volk van Bima noodzakelijk is, dat de te Bima geplaatste Gouvernements ambtenaar, zooals trouwens tot dusverre steeds het geval was, in bestuursaan-

gelegenheden van het land geraadpleegd wordt, vooral in gevallen wanneer de Sultan zooals nu nog jong en onervaren is.

Artikel 9 is gelijk aan artikel 7 aan het contract van 1857 en verder conform met artikel 9 van het Sambawasche contract van 1875. Het behoud van de bepaling om de te Bima aanwezige versterking steeds in behoorlijken staat te houden, en de daarin aanwezige gebouwen te herstellen of vernieuwen, is noodzakelijk geacht, met het oog op de omstandigheid, dat buiten bemoeienis van het inlandsch bestuur op Bima bijna geen bouwmaterialen te verkrijgen zijn.

Artikels 10, 11 en 12 zijn gelijkluidend aan artikels 10, 11 en 12 van het Sambawasche contract van 1875, en behelzen de reeds in vroegere contracten gemaakte voorwaarden om het land met rechtvaardigheid te regeeren, den handel te bevorderen, geene vreemdelingen toe te laten of gronden aan hen af te staan, geene gevluchte militairen of schepelingen, of weggeloopen veroordeelden toe te laten, maar die op te vatten en uit te leveren, en geene concessiën tot onderneming van landbouw of ontginning van delfstoffen aan buitenlanders te verleenen dan na verkregen toestemming van het Gouvernement.

Artikel dertien is gelijk aan de 2e alinea van artikel 14 van het uniform contract.

Dit artikel werd noodig geacht op grond, volgens mij ter oore gekomen berichten, de Bimasche grooten zich wel eens schuldig maken aan bovenmatige of onwettige heffingen.

Artikel 14, conform artikel 13 van het Sambawa contract van 1875, werd noodzakelijk geacht met het oog op de omstandigheid, dat in Bima de Chineesche pitis onder het volk de eenige gangbare munt is.

Artikel 15, conform aan artikel 6 van het contract van 1875 werd behouden, omdat het wel eens voorgekomen is, dat het bestuur van Bima zich gezag aanmatigde over de daarin bedoelde nationaliteiten.

Artikel 16 is conform de 1e alinea van artikel 17 van het uniform contract, en noodig geacht omdat Bima wel eens

minder voortvarend was in de uitlevering van de door het Europeesche bestuur opgeeischte misdadigers.

Artikels 17, 18, 19, 20, 21, 22 en 23 zijn conform aan dezelfde artikelen van het Sambawa contract van 1875, zijnde bepalingen omtrent de jurisdictie van Gouvernements onderdanen, wering van menschenroof en menschenhandel, tegengang van zeeroof, het verleenen van hulp bij schipbreuk, bevordering van onderwijs en vaccine, welke ook in vroegere contracten reeds opgenomen waren.

Artikel 24 conform artikel 22 van het Sambawa contract van 1875, en behelzende dezelfde voorwaarde als bij artikel 10 van het contract van 1857 was overeengekomen.

MAKASSAR, 31 Mei 1888.

SOEMBANEESCH-HOLLANDSCHE WOORDENLIJST

MET

EEN SCHETS EENER GRAMMATIKA

DOOR

J. DE ROO VAN ALDERWERELT.

De taal, waarvan wij hier een woordenlijst met de schets eener grammatika geven, is de taal van Kambera. Zij wordt gesproken of in alle geval verstaan, van Palmedo (noordwestkust) tot aan Waidjeloe (zuidoostelijke punt van Soemba) en Țariembang (zuidkust) en de daartusschen gelegen landstreken. Zooals men ziet spreekt of verstaat bijna de helft der bewoners van Soemba deze taal. Ten westen van Palmedo spreekt men het Memborosch en het Laurasch, terwijl ook de bewoners van Prewĕtanà (zuidkust ten westen van Tariembang) een afzonderlijke taal hebben.

Behalve hetgeen hier gegeven wordt kan men over het Soembaneesch raadplegen wat Heymering daar van medegedeelde in Tijdschr. N. I. 1846, III (in de vergelijkende woordenlijst), de Hollandsch-Soembaneesche woordenlijst van den heer S. Roos achter diens artikel over Soemba in Verhandelingen Bat. Gen. v. K. en W. XXXVI, en hetgeen voorkomt in Vorderman, Het journaal van Albert Colfs, een bijdrage tot de kennis der kleine Soenda-eilanden, Batavia 1888, (Hoofdstuk VI).

Men beschouwe ook wat ik hier geef niet als geacheveerd werk; het is niet meer dan een bijdrage, die door de op

Soemba gevestigde zendelingen en ambtenaren als grondslag ter verbetering en aanvulling gebruikt kan worden.

Bij de straks voorkomende Soembaneesche woorden moeten alle klinkers en tweeklanken, die daarvoor vatbaar zijn, lang worden uitgesproken, als in baar, beer, bier, boor, haai; bij afwijking daarvan zijn zij van een teeken voorzien; *ă* = a in tang, *ŏ* = o in hond, *ĭ* = i in mist, *ĕ* = u in kunst, *è* = è in père en *ăi* = ai in kaiser.

Waar e op een o volgende met deze niet den klank oe voorstelt als in boer is dit aangegeven met een deelteeken, zie bijv. *boë* geopend, te lezen *bo-e*.

De klemtoon valt op de voorlaatste lettergreep, ook waar in die lettergreep voorkomt een *ă*, of *ŏ*, *ĭ* enz., behalve *ĕ*. Daar de Soembaneezen de *s* en de *h* door elkaar gebruiken zoeke men woorden, die men in de woordenlijst op de *s* niet vindt op de *h* en omgekeerd; ook voor de *h* en *s* midden in woorden geldt dit; de Soembanees zegt toch zoowel *kahidi* als *kasidi*, *rosoe* als *rohoe*.

De grondwoorden in het Soembaneesch zijn op eenige uitzonderingen na alle tweelettergrepig. Tot die uitzonderingen behooren onder meerdere *alija* gember; *arija* vriend, gast; *ri* sajoer; *ăi* hout; *wai* water enz.

De vorming der afgeleide woorden van grondwoorden geschiedt alleen door middel van voorvoegsels. Deze zijn *ka*, *pa*, *ma*, *ta* en *sa*, met tusschenvoeging in sommige gevallen voor de *b* eener *m*, voor de *d* en *dj* eener *n*, voor de *g* eener *ng*.

De voorvoegsels	*ka*	worden zoo doende	*kĕm*,	*kĕn*	en	*kĕng*
	pa		*pĕm*,	*pĕn*	en	*pĕng*
	ma		*mĕm*,	*mĕn*	en	*mĕng*
	ta		*tĕm*,	*tĕn*	en	*tĕng*
	sa		*sĕm*,	*sĕn*	en	*sĕng*.

Het voorvoegsel *Ka*.

Het heeft dezelfde beteekenis als:

1°. het Mal. voorvoegsel *tĕr*.

bvb. *bităng* toetoep, *kabităng* tërtoetoep.

2°. het Mal. *për — an.*

bvb. *reja* = dara, *ana kareja* = anak përdaraan.

3°. het Mal. *pë — an.*

bvb. *sej* = naik; *li* = singgah en *kasejli* = pë-naik-an boewat singgah = balei[2]

Men vindt het verder:

4°. geplaatst voor vele tweelettergrepige woorden zonder dat het eenige beteekenis schijnt te hebben als bvb. bij:

a. lichaamsdeelen als *katikoe* hoofd, *kasoeki* hals, *kasiloeng* oor, *kaloetoe* spier, *kadjeä* rug, *kalili* billen.

b. plantennamen als *kadingir* komkommer, *kaningoe* kaneel, *kawiloe* kemiri.

c. diernamen als *kăsoedoek* mier, *kamawa* witte mier, *kaninik* soort muskiet, *kabèba* vlinder, *kamembi* geit, *karamboa* buffel.

d. gereedschapnamen als *kabela* kapmes, *kasidi* mes, *kadisi* ketel, *kawinga* bord, *katăka* bijl. Daar de bijl op Soemba is ingevoerd, schijnt dit *katăka* te zijn gemaakt van *tăka*, onder welken naam de bijl bij de Maleisch sprekende vreemdelingen op Soemba bekend is.

e. telwoorden als *soukëmboeloeh* tien.

Men vindt echter vele namen van: *a.* lichaamsdeelen, *b.* planten, *c.* dieren, *d.* gereedschappen en *e.* telwoorden, die geen *ka* voor zich hebben als:

a. *ngaroe* mond, *kamboe* buik, *lima* hand, *wisi* voet: *b.* *koeta* sirih, *wino* pinang, *oesoe* bëras, *watăr* djagoeng: *c.* *asoe* hond, *djara* paard, *piris* soort papegaai: *d.* *paha* hamer, *djala* net, en *e.* *sangasoe* 100, *sariwoe* 1000.

HET VOORVOEGSEL *ta.*

Beteekent het Mal. kasi, geven.

bvb: *tăngăr* zien, lihat; *tatăngăr* = kasi lihat, geven om te zien; *dingi* = waarde *tadingi* = waarde geven = koopen, bvb. *tŏpo tadingi* = mat waarvan de waarde gegeven is, ge-

kochte mat; *măla ke kaha la W. năpa koetadingi weli* = welaan, neem glazen te W. dan zal ik ze terugkoopen.

HET VOORVOEGSEL *ma*.

Blijkbaar is dit niet anders als het Relatief pronomen *ma* = *jang*; in sommige gevallen is het weer te geven door het Mal. *ber* bvb. *năpa haromoe njoengga pamăi tou manomoe* = nanti besok akoe datang orang beranam; orang berdoea = *tou madoea*; orang berampat = *tou mapatoe* maar orang bertiga = *tou madoea satoe*.

HET VOORVOEGSEL *pa*.

Dient 1°. om uit te drukken wat in het Maleisch wordt weergegeven door een verdubbeling van het grondwoord. bvb. *hamoe* baik, *pahamoe* baik[2]; *baroe* en *'mbaroe* = pagi, *pabaroe* en *pĕmbaroe* = pagi[2]; *sama* = sama, *pasama*=sama[2]; *măndoeng* = koewat, tĕgoeh, *pamăndoeng* tĕgoeh [2].

2°. om verba te vormen. Deze beteekenen alsdan:

a. het Nederlandsche maken of doen, bvb.

mănggil vermoeid, *pamănggil* vermoeid maken, vermoeien.

mopoe = tam, *pamopoe* = mak maken, temmen;

ouw = ouw, *paouw* = de klank ouw maken = schreeuwen, roepen;

ke = nemen, *pake* = maken dat iets genomen wordt door er de waarde van te geven = koopen;

wŏka = tuin, *pawŏka* = tuin maken;

ana = kind, *paăna* = kind maken = baren;

hada = opstaan, *pahada* = wekken;

soerăt = brief, *pasoerăt* = briefmaken, schrijven.

b. dat zij met het grondwoord een handeling verrichten, bvb.

oetoe naald, *paoetoe* iets doen met 'n naald, naaien; *băndil* geweer, *pabăndil* met een geweer schieten; *kodja* lanssteek, *pakodja* iemand met een lanssteek dooden.

c. dat zij iets doen op de wijze als de gewoonte is van hetgeen het grondwoord uitdrukt, bvb.

kawini, vrouw, *pakawini* doen als vrouwen, verbergen; *kikoe* = staart, *pakikoe* = doen als 'n staart, volgen;

3°. tot het vormen van Substantiven, bvb.

ngăndi brengen, *pangăndi* brengst;
kĕrai vragen, *pakĕrai* vraag;
oenoe drinken, *paoenoe* drank;
ngăngoe eeten, *pangăngoe* maaltijd;
lăkoe gaan, *palăkoe* gang bvb. van een paard (niet weg);

4°. tot het vormen van adjektiven, bvb.

kămboe buik; *pakămboe*, zwanger van menschen en dieren.

5°. tot het wedergeven van het Mal. *jang di* gevolgd door een verbum, bvb.

djara koeda, *kaleti* naik (Imperatief), *djara pakaleti* = koeda jang dinaiki = rijpaard; *wŏka* = kebon, *wŏka pawăroe* = kebon jang diboeang = verlaten tuin.

HET VOORVOEGSEL *sa*.

beteekent:

1°. het Mal. *sa* = een, bvb.

sangăsoe, een honderdtal van *ngăsoe* honderdtal; *sakĕmboeloeh* een tiental van *kĕmboeloeh* = tiental; *sĕndăka* = eenmaal van *'ndăka* = maal.

2°. het onbepaald lidwoord *'n*.

sakoedoe 'n weinig, van *koedoe* klein; *sawoetoe* 'n weinig, waarvan de stam *woetoe* weg schijnt, tenzij men die vindt in het alleen van maramba's gebruikt wordend *pawoetoe* vragen.

LIDWOORDEN.

komen in het Soembaneesch niet voor.

PRONOMINA.

PERSONALE.		POSSESSIVE.
1°. pers Enk.	*njoengga.*	*'nggoe* of *njoengga.*
2°. „ „	*njomoe.*	*moe* of *njomoe.*
3°. „ „	*njoena.*	*na* of *njoena.*
1°. „ Meerv.	*njoema* (kami).	*njoema.*
	njoeta (kita).	*njoeta.*
2°. „ „	*njemi.*	*njemi.*
3°. „ „	*njoeda.*	*njoeda.*

Wanneer het substantief waarachter het possessief pronomen geplaatst wordt met een klinker eindigt, gebruikt men *'nggoe, moe* en *na,* anders *njoengga, njomoe* en *njoena* bvb. *djaranggoe, eringgoe* = mijn paard, mijn broeder. Bij den Persoonlijken Indicatief wordt *njoengga, koe,* bvb. *koe ita* = het Mal: *koelihat.*

Voor *njomoe* hoort men nu en dan ook *kou* bezigen bvb. *mai kou,* kom gij; dit komt mij echter voor afkomstig te zijn van de Endeneezen en geen zuiver Soembaneesch. Het wordt dan ook alleen gebruikt tegen slaven.

Het *relatief pronomen* is *ma.* bvb. *maramba maningoe goebi* = de maramba die een kopia draagt.

De *vragende pronomina* zijn *'nggara* = wat en *'nggăkoe* = wie;

De *demonstrative ija* = die en *ijena* en *nina* = deze.

Het *wederkeerig pronomen* is *isi* = het Maleische *diri* en beteekent evenals dit lichaam, waarachter nu de possessive pronomina geplaatst worden — bvb. *Katanga, njomoe 'mbadah pabasah isimoe?* K. hebt gij U al gewasschen?

Voor ons woordje *zelf* in: Gij hebt het zelf gezien, heeft het Soembaneesch *wiki,* bvb. *njomoe wiki ita djaranggoe la Măsoe?* Hebt Gij zelf mijn paard in het Masoesche gezien?

Voor ons woord *eigen* in Uw eigen paard bezigt de Soem-

banees het woord *mesa*. Dit woord wordt ook gebruikt voor ons „*alleen*" en „*van zelf*", in de beteekenis van zonder hulp van anderen, bvb. *njoena lakoe mesa* = hij gaat alleen, d. i. zonder volgelingen.

Voor het *onbepaald pronomen* „*men*" bezigt men *tou* ('t Mal. orang), bvb. *wăna tou* = men zegt. Ditzelfde woord gebruikt men ook voor *iemand*, waar het Mal. *orang* en *sa-orang* heeft bvb. *'nggara lingoe wonja păkè pahamoe la tou marisak hama njoena?* Welk nut heeft het om goede kleederen te doen dragen aan iemand zoo vuil als hij?

Elke ('t Mal. *tijap*²) is *sou-sou* bvb. elken dag komt hij hier, *Sou lodoe sou lodoe njoena na pamăi la jesoe.*

Het een of ander, iets is *ana 'nggara*²; *alwie nggara tou djoewa.*

Niemand is *daningoe tou*, bvb. Er is niemand in huis *daningoe tou la oema*; *niets* is *daningoe 'nggara*² of *daningĕndokoe.*

Onze *onbepaalde pronomina het* en *er* zooals in: het gebeurde eens, het regent, er was eens een koning hebben geen vervangers in het Soembaneesch. Men construeert dan anders: bvb.

ningoe oerang is regen; *amang ningoe maramba la Watoepèk tamoena Houmara*, vroeger was een meramba te W. genaamd H.

Substantiven.

Men kan ze onderscheiden in A. stamwoorden en B. afgeleide woorden.

A. De stamwoorden kunnen zijn:

1°. 2 lettergrepig als *djara*, *oema*, *kamboe*;

2°. 2 lettergrepig met voorgevoegd *ka*, waar men boven voorbeelden van zag;

3°. meerlettergrepig als *alija*, *arija*, *kalembi* (het Jav. *koelambi*);

4°. 1 lettergrepig als *ăi*, *wai*, *păi*.

B. De afgeleide substantiven worden gevormd:

1°. door het voorvoegsel *pa* voor verba. Het zoo door *pa* gevormde substantief is het objekt van het werk-

woord, waarvan het is afgeleid als, *paoenoe* drank van *oenoe* drinken.

2°. door het voorvoegsel *ka* voor verba en substantiva. Afgeleid van een verbum beteekent *ka* dan het Mal. *pĕ—an*, de plaats voor, als bvb. *kasejli* = *pĕnaikan*; afgeleid van een substantief beteekent *ka* het Mal. *pĕr-an* als *reja* dara, *ana kareja* anak pĕrdaraan.

Adjektiven.

Zij worden geplaatst achter de substantiven. Vindt men nu en dan een adjektief geplaatst voor een substantief dan heeft het een adverbiale beteekenis bvb. *pareng bidi* is nieuwe kampong, *bidi pareng*, pas 'n kampong. Een uitzondering hierop maakt *bai* = vrouwelijk, zoodat men even goed *bai manoe* als *manoe bai* kan zeggen voor hen, *bai asoe* als *asoe bai* voor teef. De eerste vorm is echter de meest gebruikelijke Zij zijn meestal stamwoorden van 2 lettergrepen. Sommigen dier stamwoorden hebben echter *ma* voor zich genomen en worden met dat voorvoegsel als nieuwe stamwoorden behandeld. Het oorspronkelijke stamwoord wordt dan meestal niet meer gebezigd brb: *manăndah* = fraai, dat blijkbaar als stam *ăndah* heeft (het Mal. endah) met voorgevoegd *ma* en tusschengevoegde *n*; *malăkăng* mager. Van *măndai* oud, wordt echter de stamvorm *dai* en *'ndai* nog gebruikt bvb. in *mămoeli dai* = oud oorversiersel. Bij *manăndah* is de *n* er waarschijnlijk voor de euphonie tusschengevoegd. De Soembanees toch is tuk op de tusschenvoeging van neusklanken, bvb. wanneer hij maleisch begint te leeren spreken, zal hij geregeld zeggen *bentoel* voor *betoel*, *tindah* voor *tidah*, *banggoes* voor *bagoes*. Een voorbeeld daarvan vinden wij ook nog in *kĕmboeloeh*, dat blijkbaar van dezelfde stam afkomt als het Maleische *poeloeh* (de *p* van het Maleisch gaat toch in het Soembaneesch geregeld in *b* over), waar de Soembanees zijn geliefkoosd *ka* voorvoegde, na dien klank met een neusklank gesloten te hebben; het Mal. *pinggang* is het Soemb. *bănggi*,

het Mal. *ampoe,* het Soemb. *oemboe* en *rămboe*; het Mal. *kopia* het Soemb. *goebi.*

Instede nu van *paăndah* of *panăndah* gebruikt men *pamanăndah* mooi maken, opsieren en instede van *padai* en *păndai, pamăndai* = oud maken, zooals men met pas vervaardigde oorversiersels doet door gladschuren enz. om ze duurder te kunnen verkoopen.

Overigens zijn sommige adjektiven gevormd van stamwoorden door voorvoeging voor verba van *ka* en voor substantiven van *pa.* De adjektiven met voorgevoegd *ka* zijn dan niet anders als de verleden deelwoorden van de verba waar *ka* voor geplaatst is, bvb. *bilăng* sluiten, *kabilăng* gesloten; *kămboe kabilăng* gesloten buik, wat men zegt van iemand die aan obstructies lijdt.

Als adjectiven gevormd van substantiven door voorvoeging van *pa* ken ik alleen *pakămboe* zwanger van *kămboe* buik, dat van dieren en menschen gezegd wordt, van padi zegt men *pakending;* een substantief *kending* is mij echter niet bekend. In het Memborosch luidt buik t i a en zwanger p a t i a.

Telwoorden.

Hierbij heerscht een groote mate van onregelmatigheid. De wijze van tellen zal door onderstaand lijstje wel dadelijk duidelijk zijn.

1 *diso.*

2 *doea* met 'n oudere vorm *dămboe.*

3 *tilo.*

4 *patoe.*

5 *lima.*

6 *nomoe* of *noem.*

7 *pitoe.*

8 *waloe.*

9 *siwa.*

10 *soukĕmboeloeh* of *sakĕmboeloeh.*

11 *soukĕmboeloeh satoe* of *sakĕmboeloeh satoe.*
12 „ *doea* „ „ *doea.*
20 *doeakĕmboeloeh.*
21 *doeakĕmboeloeh satoe.*
22 „ *doea.*
34 *tilokemboeloeh patoeh.*
100 *sangăsoe.*
200 *doeangăsoe.*
101 *sangăsoe satoe.*
111 *sangăsoe soukĕmboeloeh satoe.*
1000 *sariwoe.*
10000 *saratoe.*

De woorden die aangeduid worden met den naam van *hulptelwoorden* en overeenkomen met onze woorden *stuks man, koppen* enz. vindt men ook in het Soembaneesch en worden geregeld gebruikt.

Voor dieren bezigt men *ngioe: doeangioe djara* doea ekor koeda.

Bij handelswaren gebruikt men het woord *măta* oog, zoodat men, iemand vragende voor welken prijs hij iets verkoopen wil, begint met te zeggen *soukĕmboeloeh mătă* 10 oogen.

Verder gebruikt men voor alle levenlooze voorwerpen *bai*; bvb: *sou bai oema* een huis, *sou bai* peti een kist; bij zeer kleine voorwerpen vervangt men echter dit *bai* door *poeng* bvb. *sou poeng kahidi* 1 mes, *sou poeng oetoe* = 1 naald. Hoort men echter *bai* bezigen voor diernamen dan heeft het de beteekenis van vrouwelijk bvb. *bai manoe* is hen.

Bij boomen spreekt men van *reti* stam bvb. *sou reti kĕlo* = 1 pisangboom; bij borden van *kawita* = 'n helft: bvb. *peti kawinga doea kawita* = haal 2 borden. Van saroengs matten en bladeren zegt men *wăla,* 'n vlakte, 'n uitgespreidheid (*pawăla tŏpo* = een mat uitspreiden); brb. doea *wăla louw* = 2 saroengs terwijl onder *sawăla louw* wordt verstaan

een lap stof van 1½ vadem, onver- schillig of de stof voor saroeng te gebruiken is of niet.

Bij het opnoemen van een bedrag in geld spreekt men van *woeah* bvb. 10 gulden is *soukĕmboeloeh woeah roepi.*

De tel- en hulptelwoorden kunnen zoowel voor als achter het substantief geplaatst worden, men zegt dus voor 4 paarden zoowel *djara patoengioe* als *patoengioe djara.*

Voor ons „half" heeft men *sakawita*, dat eigenlijk een helft beteekent en dat vooral bij ronde voorwerpen gebruikt wordt als klappers enz. Ook bezigt men het woord *padoea* om half aan te duiden als bvb. *la padoea* op de helft, in het midden, *la padoea rangia* — halverwege.

Voor een halve gulden zegt men *soutèngah* maar ook *sou ana tengah.* Breuken komen niet voor. Instede van $^1/_3$, $^1/_4$, $^1/_5$ enz. plaatst men voor de telwoorden *pa* — bvb. *palima* = vijf maken, daardoor aanduidende de zaak in zoovele deelen verdeeld moet worden als *lima* aangeeft. Wil men dan $^4/_5$ uitdrukken dan zegt men na de verdeeling in vijven' *na patoe na tănggoeng njomoe na hatoena tănggoeng njoena*, vier is uw aandeel en een is zijn aandeel.

De *vermenigvuldigende telwoorden* worden gevormd door achter de telwoorden te plaatsen *'ndăka* = maal; *sĕndăka* = 1 maal, *doeandăka,* = 2 maal, *tiloendăka* = 3 maal, *patoendăka* = 4 maal enz.

De *verzamelende telwoorden* worden gevormd door voor de gewone telwoorden *ma* te plaatsen bvb. *madoea, mapatoe, malima.* Een uitzondering hierop is dat men niet zegt *matiloe* maar *madoea satoe.*

De *rangschikkende telwoorden* zijn *kawoenga* = de eerste, *pĕndoea* = de tweede, *pĕndiloeng* = de derde en *pŏmbatoeng* = de vierde. Hoewel nu in het Soembaneesch het tièntallig stelsel gebezigd wordt vindt men daarnaast nog sporen van een viertallig stelsel. Vier bvb. is *sou loetoe* terwijl voor 8 *doea loetoe* en voor 20 *lima loetoe* gebezigd wordt. Voor 20 bezigt men bij het koopen van kopra ook *saoeloe*, terwijl voor 40 dan *doea oeloe* en voor 100 *lima oeloe* wordt gebruikt.

Dagverdeeling. Meestal wijst men met den vinger aan welke de stand der zon is, was óf zijn zal al naar mate het bij het spreken te pas komt. Toch heeft de Soembanees benamingen voor de verschillende tijden van den dag, al maakt hij er minder gebruik van. Zij zijn:

sari romoe = schemering des morgens;
pabaroe = zoodra de zon op is (pagi[2]);
baroe = ochtend (pagi);
tidoeng lodoe = voormiddag tot 12 uur; *tidoeng* is op het hoofd dragen, dus tot de zon als 't ware op het hoofd wordt gedragen.
pisil lodoe = namiddag;
maling = de tijd tusschen 5 en 6 uur;
pĕtang = avondschemering, als de zon pas onder is;
rodoeng = nacht.

Verba.

Sommige verba behooren tot de stamwoorden, andere zijn afgeleide woorden. De vorming der laatste geschiedt door voorvoeging van pa zoowel voor substantiven, adjectiven als voor andere verba. Voor voorbeelden zie men onder het voorvoegsel pa.

Wat de zuiver passieve vorm en den Persoonlijke Indicatief aangaat, beide worden veel gebruikt, meer dan de actieve vorm. Het Persoonlijk Indicatief heeft alleen voor de 1e en 3e persoon enkelvoud in *koe* en *na* een pronomen, dat van de personele pronomina afwijkt. Deze laatste vorm *na* dient tevens om het zuiver passief te vormen, bvb.

het Mal. *koedengar* is 't Soemb. *koerongoe*.
kaudengar „ „ „ *njomoerongoe*.
didengar „ „ „ *narongoe*
didengarnja „ „ „ *narongoe njoena* enz.

kasi koe minoem sedikit, *nŏkoe koe oenoe sakoedoe*; soedah koe pĕgi = *mata koe lakoe*; nanti kau djatoh ka bawah =

napa njomoe kĕnabo la wawa; djangan bagitoe, nanti didĕngar toean = *amboe toenanoe, napa na rongoe maramba.*

Het passieve *di* voorafgegaan door *jang* wordt in het Soembaneesch weergegeven door *pa,* bvb.

djara pakaleti = koeda jang dinaiki; *manoe pakĕla* = ajam jang dikĕbiri.

Soungioe djara päijapa woeja, saekor koeda jang ditangkap boeaja, maar *djaramoe na ijapa woeja* = koedamoe ditangkap boeaja.

Voorzetsels.

La in, te, naar en *dăngoe* met.

Partikels.

Kah overeenkomend met het Maleische *lah*; *mălaka* = baiklah; en *pi* = dat in 't Maleisch door *poen* wordt weergegeven bvb. *owa* of *owapi* = *ja.*

A.

Ai, I. hout; *kapapăn ăi*, plank. Zie ook *tada* en *pingi*.
II. wanneer.

Ăiloeloe, rechtuit, rechtdoor.

Aja, ieder die ouder is dan een ander is van deze laatste de *aja*, dat tegenover *eri* staat. Wordt ook als toespraak gebruikt, zooals 't Mal. *empoh* en *abang*. Is het verschil in leeftijd echter groot dan zeggen jonge menschen tegen oude lui *ama* en *ina*, vader en moeder.

Ajĕrona, een 2e vrouw ('t Mal. *madoe*).

Ăki, graven, van een put.

Ali, verwijderen, afdoen, uitdoen, verplaatsen, bvb: *a. kalembi*, 'n baadje uitdoen; *a- halăpa djara*, 'n paard het zadel afdoen; *a. wira*, snuiten.

Alija, gember, die in de benedenlanden niet geplant mag worden, daar anders overstrooming zou plaats grijpen.

Aloe, rijststamper.

Ama, vader. Men gebruikt het ook tegen mannen die met den spreker veel in leeftijd verschillen; *a-bokoel* (groote vader), oude raadsman, soort van ambtenaar; *ina ama*, *maibapa*, het goevernement van N. I.; *a-oema*, oudste in een huis, huisheer.

Amăng, vroeger, vroegere tijd.

Amăs, goud, geld; *a-bara* zilver of wit geld, in verband met goud, dat soms *a-rara* of rood geld genoemd wordt.

Ămbelăi, kleine ronde roode vrucht, Koepang Mal. *mătamĕlèk*, Roti *mătabai*.

Ămboe, I. niet, in de beteekenis van het Mal. *djangan* bvb *a-hi* = huil niet.
II. waarschijnlijk oude vorm van *oemboe*.

Amoe, wortel van een boom.

Ana, kind, jong van dieren, bij welke laatste het ook de beteekenis heeft van het adjectivum jong, bvb. *a-djara*, 't jong van een paard, veulen; *djara a.*, 'n jong paard; *paana*, bevallen; *a. meni*, zoon; *a kawini* dochter; *a. rara*, zuigeling; *a. wini*, zuster; *a. 'ndoea* tweelingen; *a. kareja* huwbaar meisje; *a. lokoe*, riviertje, beek; *a. tena*,

schuilje; *a. woewa lima*, pink; *a. koesi*, sleutel; *a. marămba*, jonker, jong edelman; *a. tèngah*, halve gulden; *a. panah* pijl; *a. kokoe*, klein hondje; *a. panongoe* sport van een ladder; *a. băndıl*, kogel; *a. 'ndănga*, buiten huwelijk geboren kind; *analoloe*, verhaal, sprookje; *anakèda*, knaap, bediende, volgeling; *ana mĕndamoe* iemand gesproten uit het huwelijk van een *maramba* met een *kabisoe;*

A n d o e n g, zie *maramba*.

Ă n g a, onbepaald, bvb. *ămboe panej ănga, panej palăndji*, spreek niet zoo onbepaald, maar spreek bepaald (het Mal. *omong kosong* en *omong tantoe*); *ănga²*, gratis, ook het Mal. *haribiroe* bvb. *beni ănga²*, boos zonder aanleiding, *marah haribiroe; njoena peti koela wino ănga²* zij krijgt sirih en pinang gratis, zooals gezegd wordt van ongetrouwde vrouwen, die mannen tegen betaling van sirih en pinang bij zich ontvangen en dus niet als getrouwde vrouwen hard moeten werken om die versnapering te bekomen.

Ă n g o e, kameraad, gezel; *tou ă.*, huisvrouw; *ă. paloesoe*, broeder.

A p o e, grootmoeder.

A r i j a, vriend, gast; *paărija*, vriendschap, tot vriend maken.

Ă s i k, niezen.

A t a, slaaf, onderhoorige; *a. kawini*, slavin; *a. pake*, gekochte slaaf, waartegenoverstaat *a. mèmăng*, familieslaaf; *a. ngăndi* slavinnen die de echtgenoote bij huwelijk medebrengt en welke geen *ata pake* mogen zijn.

Ă t ă l, sterk, bvb. *djara ă.*, 'n sterk paard (niet te verwarren met *măka*, dat ook sterk beteekent).

A w ă n g, hemel; *ijang a.*, zoetwatervisch.

A w o e, stof.

B.

B a i, I. vrouwelijk van dieren, ('t Mal. betina) bvb. *b. djara*, merrie; *b. ăsoe*, teef.

II. wordt geplaatst voor allerlei voorwerpen zonder bepaalde beteekenis bvb. *b. peti*, *b. oema*, kist, huis;

III. stampen, bvb. van padi;

IV. *b. lima* duim;

V. vrouwennaam.

Băba, te paard zittende iets vervoeren als rijst, klappers.

Bada (*'mbada*), reeds, bvb. *'mbada lŭkoe Oemboe Dai*, Is O. D. reeds vertrokken?

Badi (*'mbadi*), jeukend; *katăroe 'mb.* rups.

Bakoe in *bakoe hou*, tjabej.

Bana (*'mbana*), warm; *'mb. lodoe*, het is warm in de zon; *pabana*, warm maken, plagen, kwellen, sarren.

Banda, bezittingen; *tou woloe banda*, rijk man.

Băndjĭl, iets ergens neerzetten, plaatsen bvb. *b. la tanah*, zet het op de grond.

Băngăt, hevig, zwaar, bvb. *ngiloe b.*, hevige wind; *tămbakoe b.*, zware tabak; *waai kĕmbăngăt*, snelvlietend water.

Băngga, blaffen.

Bănggi, lendenen; *roesoe b.*, een stuk katoen dat om de lendenen wordt gebanden.

Banggĭl, coitus uitoefenen; *pabanggil*, omhelzen.

Bara, I wit; *mahawoeroeng b.*, duif.

II in de richting van ('t Mal. *di sabĕlah*) bvb. *la b. dita* = *di sĕbĕlah sana*; *la b. loeroe* = *di sĕbĕlah ilir*.

Baroe, I waroeboom.

II (*'mbaroe*), 't Mal. pagi, *pabaroe* en *pĕmbaroe*, pagi².

Basa, I nat; *pabasa*, nat maken, wasschen.

II wit, blank, zindelijk. Wordt gezegd van de huid van menschen.

Bata, I gebroken; *pabata*, breken.

II regelen, in orde maken, beraadslagen bvb. *bata siroe mahawoeroeng*, strikken zetten om vogels te vangen.

Be, kruipen.

Bĕlar (ook *'mbălăr*) breed.

Beli, omgekeerd, achteruit; *pabeli*, omkeeren, omdraaien, achteruit doen gaan; *la hămbeli* naar achteren, di belakang, bvb. *lakoe la hambeli oema*, pergi di belakang roemah, ga naar den achterkant van het huis. Zie *weli*.

Bembi, schaap.

Beni, dapper, boos, vurig, van mannelijke wezens; *tou b.* vechtersbaas, voorvechter.

Bera, vernielen, splijten, breken bvb. van een glas, bord; *pabera pareeng* een negorij vernielen; *mĕmbera* spleet.

Bidi, nieuw, onlangs, pas;

bidimeni, jongeling; *oemboe Bidilou*, bijnaam van een der merambas op Soemba.

Bila, I madja (aegle marmelos CRR.);

II *meting bila*, bruin.

Binoe, I vol.

II *la binoe*, boven op.

III afschillen.

Bisoe, verzadigd, zat.

Bităng, sluiten; *kabităng* gesloten; *kămboe k.*, gesloten buik, wat men zegt van iemand die aan verstoppingen lijdt.

Boa (*'mboa*), dik, vet; *pĕmboa*, vet maken, mesten; *mĕmboa*, gezwollen.

Boë, geopend; *paboë* openen bvb. van een kist.

Boeah, zie *woeah*.

Boeboer, pap.

Boelăng (*'mboelăng*), verliezen; *pĕmboelăng* verloren doen gaan, wegmaken; *'mboelăng eti*, zorgeloos.

Boenggăs uitdoen bvb. *kalembi* baadje.

Boesăng (*'mboesăng*), verlangen, willen; *'mb. eti*, verheugd, tevreden, opgeruimd.

Boetoes, uittrekken, schoffelen, ontblooten bvb. *b. katăngana boti*, de kurk van een flesch trekken; *b. kabela*, een zwaard ontblooten.

Boeri, overgieten, bvb. *b. waai*, water overgieten, d. i. putten.

Boeroeng, gebang (corypha umbraculifera gebanga).

Boesi, roeiriem.

Boeta, uitgetrokken; *paboeta* uittrekken: *p. roemba*, gras snijden, wieden.

Boeti, aap.

Bŏka (*'mbŏka*), vet, vooral van paarden, varkens en karbouwen in de beteekenis van gemest.

Bokoel, groot, voornaam, aanzienlijk.

Bokoeng, grootvader.

Bola, mandje; *katăngabola*, mandje met deksel; *pabola*, beitel.

Boloe (*mboloe*), voltallig; *b. 'ndăba*, geheel en al voltallig, alles.

Bondoeng, I *pabondoeng*, bijeenbrengen, opstapelen, ophoopen, bvb. *wara p.*, opgehoopt zand, zandband.

II *tabondoeng*, naam van een landschap dat volgens de overlevering het eerst droog zou zijn geworden en van waar de meramba's

op Soemba alle afstammen zouden.

Bota, gebroken (het Mal. poetoes); *likoe pab.* een gebroken touw.

Boti, flesch; *b. malara* vierkante pot; *b. kawoeri* wijnflesch.

Botoe (*'motoe*), zwaar (niet licht), duur.

D.

Da, staat voor *'ndea*, niet bvb. *daningoe*, niet zijn.

Dăba (*'ndăba*), alles, alle, allemaal.

Dadik (*'ndadik*), wonen, gevestigd zijn, verblijf houden, blijven.

Dăka, I. scherp; *madăka*, wapens; *padăka*, scherp slijpen.

II. *'ndăka*, maal, keer; *sendăka*, 1 maal; *doeandăka*, 2 maal enz.

Daloe, binnen, in, te midden van.

Dămăng (*'ndămăng*) gewoon zijn.

Dămboe, twee; oude vorm voor *doea*. Wordt zelden gebruikt aan de kust, wel door bergbewoners.

Dănga (*ndănga*); *ana'ndănga* buiten huwelijk geboren kind.

Dangga, verkoopen; *djara padangga* een paard dat verkocht zal worden, te koop is; *djara 'ndena padangga*, paad dat niet te koop is.

Dangoe, veel, met.

Dara, roosteren, zooals men een kip doet en zooals de vrouwen op Soemba zich doen na hun bevalling.

Dăsi, dicht, aaneengesloten.

Dătăl, het houden van een stukje vuur tegen klappervezels om die vuur te doen vatten; *padătăl epi*, vuur doen vatten.

Dată r, *loloe kamba*, spinnewiel.

Dedi, I. ontstaan, geboren worden;

II. *'ndedi*, nog niet.

Deja (*'ndeja*), niet.

Deli, slijpen, aanzetten.

Dingi, waarde; *tadingi*, koopen.

Dinggir, droogen bvb. laat die kleeren maar liggen, zij zullen wel droogen; *padinggir*, doen droogen bvb. *p. tera la'mbana lodoe*, kleeren in de zon doen droogen door ze optehangen.

Dingir, staan; *kadingir*, komkommer.

Disa, een, 't Duitsche *eins*; *padisa* tellen.

Dita, daar, ginds; *la dita di sama*.

Djăka, I. gebrek, schaarschte bvb. *d tambakoe*, gebrek aan tabak.

II. wanneer; *d. toenanoe, matanja*, wanneer 't zoo is, laat het dan maar loopen.

Djala, I. net; *padjala*, visschen.

II. schuld.

Djali, aflikken.

Djămăng, Imperatief vetatief: Blijf er af, laat staan, schei uit. Wordt altijd op zich zelf staand gebruikt en is daarom niet te verwaren met *ămboe*.

Djăndjăr, leiden; *waai padjăndjăr* waterleiding.

Djangga, hoog.

Djapoe (*'ndjapoe*), ondergaan; *'ndj. woelan*, ondergaan van de maan, staat tegenover *djili woelan*, opkomen van de maan.

Djara, paard.

Djarăng, I. ijl; *padjarăng* overplanten van oeritans.

II. *'ndjarang*, dwalen, verdwalen.

Djerikoe, citroen.

Djili, opkomen van de maan.

Djirĭk, lekken.

Djoekăr, duwen.

Djoeloe, spelen; *padjoeloe*, main²; de gewone uitdrukking voor bezoeken is *mai padjoeloe*, datang main².

Djoemboel, *katăroe dj.* soort van rups (oelat djengkal). Er zijn 2 soorten een groote en een kleine. Zij zijn zwart met groene ringen en eten jonge padi en djagoeng tot op den grond weg.

Djoemboeng, zeeëngte.

Djoengga, gitaar.

Djoewa, ook, *sama d*, het zelfde;

Djola, aannemen; *padjola*, overreiken, aangeven.

Djölöng, diep.

Djonggar, steigeren.

Djou, grijs van een paard.

Doea, twee; *padoea*, 2 maken, in tweëen verdeelen; *la padoea*, op de helft, in het midden; *la padoea rangia*, halverwege.

Doeka, I. dukaat *f* 625.

II. vrouwennaam.

III. 't Mal. *doeka sĕndoeka eti*, doekatjita.

Doekoe, I. pikelen.

II. vlammen; *padoekoe epi*, het vuur doen vlammen door het bijeen te rakelen.

Doemoer, achteruitgaan.

Doendăng, verzamelen; *doendang tou*, menschen verzamelen om aan een of ander werk te helpen; *padoendang tou*, menschen uitnoodigen voor dat werk.

Doeroe, vlammen; *'mbăda doeroe ĕpi* vlamt het vuur al.

Doewit (*'ndoewit*), cent.

Dokoe (*'ndokoe*), het Mal. sekali; *daning 'ndokoe*, tidah ada sekali; *ămboe păndjăng 'ndokoe*, djangan berenti sekali;

Dongoe (*'ndongoe*) naam van een houtsoort, surrogaat voor pinang.

Doun (*'ndoun*), jaar.

E.

Epi, vuur; *ratoe e.*, lucifers.

Eping, zeer klein vischje (Mal. ikan tĕri).

Eri, ieder die jonger is dan een ander, is van deze de *eri*; wordt ook gebruikt om iemand toe te spreken als 't Mal. *adik*; jongere broeder of zuster; nageboorte.

Eti, hart, lever.

G.

Găkoe (*'nggăkoe*), wie.

Găla, balei[2] om op te slapen.

Gamoe (*'nggamoe*), bekommeren om iets; *ămboe mĕnggamoe*, bekommer er U niet om.

Gangga, kraai.

Gara (*'nggara*), wat, welke.

Garagia, spin.

Geding, ivoor.

Gĕnap, voltallig.

Gĕna, ('t Mal. kenal) begrijpen, kunnen; *tau mĕnggĕna*, een pintere vent.

Geni (*'nggeni*), zwemmen.

Gepi, passend, netjes; *pakè kalembi rara gepi*, het staat netjes een rood baadje te dragen.

Gepit, knijpen als met een tang.

Gini (*'nggini*), waar; *'ngg. lakoe ningoe*? waarheen? waartoe?

Goebi, het Mal. kopia.

'Nggoe, mijn.

'Nggoenggi, watertanden, trek hebben om ergens in te bijten, zooals moeders in hare zuigelingen.

Goenting, schaar; *pagoenting*, knippen.

H.

Hada, I kralen.

II opstaan; *pahada*, wekken.

Hăla, af, gereed, geeindigd, los; *pahăla* loslaten; *djara p.*, paarden in de weide.

Halaman, groot ('t Mal. salaman).

Hălăpa, *halapa djara*, zadel; *halăpa wisi* leeren schoenen.

Haleli, op zijde dragen als bvb. een sirihzak.

Hămbeli, zie *beli*.

Hămboer, ontmoeten.

Hănggăng, voor; *la hănggăng*, 't Mal. *di moeka*.

Haroea, kaskado, huiduitslag.

Haromoe, zie *romoe*.

Hèlang, op zijde gaan; *djawa h.*, Afrikaan.

Hèmang, antwoorden.

Hĕnggogoe, ineenzitten van koude.

Hi, huilen.

Hibi, afschillen van den bast van een boom om touw te maken.

Hoeloe, *boli*, kurk.

Hoembajang, bidden.

Hondjoe, slachten door een steek te geven bvb. een varken achter zijn voorpoot.

Hondoeng, vastbinden.

I.

Ija die, dat.

Ijai, gapen.

Ijăka, soedah, met de beteekenis van af, geeindigd.

Ijăng, visch.

Ijela, trekken.

Ijena, deze, dit.

Ijera, zwager, ook naaste bloedverwant.

Ijeri, slobberen.

Ijeroe, trekken

Ijoe, haai.

Ijonggang, ziften.

Ikit, kleine uil.

Ina, moeder, ook oude vrouwen. Zie *ama*.

Isi, I lichaam, uiterlijk, vorm.
II inhoud.
III *i. ngisa*, tandvleesch.
IV *'nggara isi wangoe*, boewat apa? wat wilt gij er mede doen?
V. *isina*, misschien.
VI gevuld; *paisi* vullen.

Isoe, baden.

Ita; zien; *pengita*, het geziene, wat gezien wordt, doen zien, duidelijk maken.

Iwa, bandjir, meestal *waai iwa*.

Iwi, I. rotting.
II. oebi gadoeng; *kangota iwi*, gebak daarvan.

J.

Jesoe, hier; *la j.*, di sini.

Jidik, bewegen; *mahajidik*, hetgeen beweegt, gedierte.

Joloe, opjagen bvb. geiten.

Jora, vriend, vriendin; *pajora*, overspel plegen, ook hoereeren van een ongehuwde vrouw.

K.

Kăba, omhulsel; *k. măta*, gelaat; *pakăba*, eelt; *k. kokoer*, klapperdop; *k. katikoe*, schedel; *k. kalămba*, schotel; *wa kăba*, echt ras.

Kabăba, I. kort.
II. hengst met zijn merries, een troep, groote hoeveelheid.

Kabalăng, sprinkhaan.

Kabaniroe, I. paal, stijl, pilaar; *k. londoeng*, de 4 middelste pilaren in een huis rondom de vuurhaard waarom het geheele huis als 't ware gebouwd is, en waarvan die, welke rechts staat als men binnenkomt, degene is, waarbij het offer wordt neergezet als met de *marapoe* wat te verhandelen valt; het is de *kabaniroe marapoe*;
II. naam van een kampong,

Kabạsăk, smakken.

Kabèba, vlinder; *k. maramba*, zeer groote vlinder.

Kabela, hakmes, zwaard; *k. madita*, soort zwaard.

Kabiba, vrouwennaam.

Kabilăk, blinkend, bliksem.

Kabisoe, I. stam.
II. *tou kabisoe*, iemand van den stand der kabisoe's, de boerenstand, stand der vrijen; *k. bokoel*, een voorname kabisoe; *k. koedoe*, een onaanzienlijk kabisoe; *k. rendja maramba*, zeer aanzienlijk kabisoe.
III. willen; *'ndekabisoe*, een pendant voor het Mal. *tra mauw*.

Kaboe, in stukken; *pakaboe*, in stukken hakken, fijn maken, bvb. djagoeng.

Kaboelar, ondeugend, slecht van vrouwen.

Kaborang, kwaad, dapper, kwaaddoend, slecht van een vrouw.

Kadĕtal, stamelen.

Kadingir, komkommer.

Kadidoeng, nok van een huis.

Kadipoe, snijden bvb. een touw doorsnijden *k. likoe*.

Kadiroe, even; *napa k.*, wacht even.

Kadita. kleverig; *oesoe k*, ketan.

Kadjea, rug.

Kadjeki, springen, dekken

van beesten; *djara k.*, paradepaard.

Kadjoelăk, ondeugend van kinderen.

Kadoe,* horens, ook hoorn.

Kadoedoe, zwam, tonder en wat daarvoor gebruikt wordt als katoen, klappervezels enz. (Endeh *doedoe*).

Kaha, I. nauw, nauwsluitend; *kalembi k.*, een nauwsluitend baadje.

II. verbastering van Makasar in *tera kaha*, rood katoen.

III. glas.

IV. spiegel. Beide laatste verbastering van het Mal. *katja*, dat door Endeneesche en Boegineesche handelaars *kasa* wordt uitgesproken en waarvan de Soembaneezen *kaha* gemaakt hebben.

Kahidi, mes.

Kajăka, schreeuwen, juichen, wegjagen.

Kajekoe, snikken, zwaar ademhalen.

Kăka, papegaai; ook tusschenvoegsel, zonder zin.

Kăkatoea, knijptang.

Kakadoek, knikken met het hoofd bvb. om iemand te roepen.

Kakandjăk, springen, zooals bvb. een kat.

Kakömba; *djara k.* een grijs geel paard met zwarte beenen, manen en staart.

Kalăi, linksch, linker; *lima la k.*, de linkerhand.

Kalăla, cactus (opunthia polijantha).

Kalămbăr, rijstvuilafschudder, wan; *kăba k.* schotel.

Kalămboeng, vastmaken, bvb. van een saroeng.

Kalăpăr, lever.

Kalătoe, van bamboe gemaakt pikelzadel.

Kalèka, krom; *k. eti*, verraderlijk, valsch, onvertrouwbaar.

II. elleboog.

Kalembi, I. baadje (het Jav. kelambi of koelambi).

II. bloedverwant; *k. hamoe*, goede afkomst;

Kaleti, opstijgen, berijden; *djara pakaleti*, rijpaard.

Kali, het Mal. *kali* bvb. *ămboe kali mĕndapoe ănga²*, djangan sekali doedoek haribiroe.

Kaliang, lojang, koeningan.

Kaliboe, blaar.

Kaliboek, vuil van water; *wai k.*, water zooals het er bij bandjir uitziet, staat tegenover *wai kaninik*, helder water.

Kalili, billen.

Kalimou, kreeft.

Kaloedoe, gekreukeld, slordig bvb. van hoofdhaar.

Kaloeki, soort van kleine zwarte vogel, die een groot wit ei legt.

Kaloemboe, sirihzak.

Kaloloe, naakt.

Kalomoet, muskiet.

Kalongga, ruim bvb. van een ring, een jas.

Kalotoe, spier, pees, zenuw.

Kalouw, muis, rat.

Kamalik, janken, zooals van een hond, die boos op den maan is.

Kamăng, beproeven; *k. djara*, paarden probeeren, dresseeren.

Kamăroe, tamarinde (Tamarindus indica).

Kamawa, witte mier.

Kamba, katoen; *loloe k.* draad; *k. sika*, kapok.

Kămbakoe, knie.

Kămbăs, uitkloppen als van een doek.

Kămbi, erwten, boonen, peulvruchten.

Kămboe, buik; *pakămboe*, zwanger; *tĕnai k.* ingewanden.

Kambŏka, vet; zie *'mbŏka*, niet van menschen, waarvan men *kaboemboe* zegt.

Kamembi, geit.

Kamoeloek, kaal.

Kamomoe, gorgelen, mondspoelen.

Kamŏpar, I. aangespoeld hout, dat wanneer het in een rivier vast blijft zitten als brug wordt gebruikt, daardoor ook brug.

II. *sambakamopar*, naam van een negorij nabij *Wingapoe.*

Kanatăr, gouden ketting.

Kăndăndăr, beven, sidderen.

Kanginging, hinneken.

Kănjio, gisteren.

Kangota, gebak, brood.

Kangoerăk, jong.

Kaningoe, kaneel, kruidnagel.

Kaninik, I. helder van water.

II. soort van muskiet (agas, meroetoe).

Kaninoe, I. schaduw, weerkaatsing.

II. *kaninoe măta*, bril (het Endeneesche *ninoe*).

Kanoe, *oesoe k.*, gierst, djawawoet.

Kănoesoe, wit, roomgeel; *djara k.*, Isabelpaard, wordt ook gezegd van de huid van Europeanen en Chineezen, wanneer deze na-

melijk tot geen gemengd ras behooren.

Kanoma, klaar, gereed, in orde; *pakanoma longgi*, het haar in orde maken.

Kapai, pudendum mulieris.

Kápăl, schip; *k. banda* of *k. belandja*, mailboot; *k. djara*, paardenschip; *k. epi*, stoomboot; *k. beni*, oorlogschip.

Kapăkė, kikvorsch.

Kapela, kakkerlak.

Kapidoe, gal.

Kapisak, modder.

Kapisoe, wind, veest.

Kapoeri, regenboog.

Kapŏka ai, tak.

Kapŏkė, blind; *k. sou mata* eenoogig.

Kaȓa, schildpadhuid, ook een daarvan gemaakte armband of ring.

Karoboe, laboe, pompoen.

Karămboa, buffel, nok van een huis; wanneer de nok er op komt, wordt een buffel geslacht.

Karangga, toppen, snoeijen.

Karano, reukwerk, vervaardigd van de wortels van roempoet teki, notenmuskaat, klapper en de bladeren van den karano struik.

Karara, Artocarpus incisa zonder zaden, Mal. *soekoe*. De Arb. inc. met vruchten heet *koeloe*.

Karasa, zijde, kust, helling; *k. téndoelăng*, vallei.

Kareăng, volgen, vergezellen.

Karendi, eend.

Karengoe, krab (koejoep).

Karikoe, krekel.

Karita, I. kleven, getah, gom.

II. naam van een boom.

III. naam van een landschap.

Karoedoek, bukken.

Karoema, wolk.

Karoenoe, duiken.

Karouw, *k. eti*, boos, ontevreden.

Kasejli, balei[2]: zie *sej*.

Kasembi, koesambi.

Kaseri, heesch.

Kasiloeng, oor.

Kasinggil, uit den weg gaan, vermijden.

Kasira, gescheurd.

Kasiri, tusschen beide komen, van elkander afhouden.

Kasoeki, hals.

Kataka, bijl; *k. tanah*, patjol.

Katănga, I. mannennaam.

II. deksel; *k. bola*, mandje met deksel; *k. manoe*,

mandje om broeikippen in op te sluiten; *k. djara*, stalhoofdstel van een paard; *k. boti*, kurk, *k. ngingi*, kinband om de hoofddoek vast te houden.

Katăngi, huilen van een klein kind.

Katăroe, slang.

Katătăk, zenuwachtig, schrikachtig, ook door eensklaps te vertalen (het Mal. kaget).

Katătăr, met een hakmes hakken (Mal. tjintjang), ook dooden door met een kapmes een aantal houwen te doen.

Katătik, slaperig zijn.

Katauba, gek.

Katėnggal, stuip.

Katijoe, ziek.

Katikoe, hoofd; *k. lokoe*, bovenlanden.

Katoedăng, slapen.

Katŏkăng, nauw; wanneer men bvb. een tafel door een deur wil brengen en het gaat niet, omdat de opening te nauw is.

Katŏngga, venster.

Katonda, slaan, bvb. op een trom.

Katowe, uil.

Kawăi, zoo even.

Kawaloe, hevig; *oerang k.*, hevige regen.

Kawana, rechts; *lima la k.*, rechterhand.

Kawănga, doof.

Kawèdang, oud, wordt niet van vrouwen gezegd.

Kawiloe, kemiri (aleurites triloba Forst.).

Kawinga, bord; *k. madjŏlŏng*, soepbord; *k. ri* — kom, schaal.

Kawini, vrouw; *pakawini*, verbergen.

Kawita, helft; *doea kawita kawinga*, 2 borden.

Kăwoe, *k. epi*, rook.

Kawoenga, beginnen, de eerste, vroeger; *tau k.*, voorouders.

Kawoerak, koken (intransitief).

Kawoeri, rond; *boti k.*, wijnflesch.

Kawoesoek, omwikkelen, omwinden, met bladeren, van vleesch bvb.

Kawona, zie *wona*.

Kaworoe, ronken, snurken.

Kèba, smakeloos flauw.

Kĕdai, waken.

Ke, nemen; *pake*, koopen; *'nggārā pakewang*, wat kost dat, boewat beli apa, 'ngkau bawa sajoer itoe. Hij zal dan zeggen 2 klappers bvb. daar hij werkelijk komt om die klappers

te koopen. Biedt men hem nu bvb. pinang, dan zegt hij: Neen. Ik kom klappers koopen.

Kejoe, tjemara (casuarina equiselifolia Forst).

Kĕla, lubben, kastreeren.

Kĕlo, pisang.

Kĕmbăkoe, knie.

Kĕmbalik, liegen.

Kĕmbangan, dom, onhandig.

Kĕmbătik, druppelen, zooals bij een leksteen.

Kĕmbisang, hoef; meer *k. wisi*.

Kĕmboeloeh, tien, *sau k.*, 10, *doeak*, 20.

Kĕmboeroe, *waai k.* dauw.

Kĕna, geraakt worden door; *k. paloesoe*, beboet worden; *k. băndil*, een schot krijgen.

Kĕnăi, plaats, gelegenheid om iets in te doen; bvb. *minjak tanah*, petroleumblik.

Kĕnandi, denken over.

Kĕndara, I. stekel; *ai k.*, boom met stekels bvb. de dadap doeri.

II. strik om paarden te vangen.

Kèndi, zwijgen, stil zijn.

Kĕndjaka, bank, stoel, tafel.

Kĕndjekoe, vegen.

Kĕndjoeki, stoeien, ravotten.

Kĕndoenoe, ster, medaille; *maramba kĕndoenoe*, een met de medaille voor burgerlijke verdienste versierd maramba.

Kĕndoeroe, nachtschade, aubergine, terong, donderen.

Kĕndoung, kamangistruik, *k. witoe*, serehstruik.

Kĕnggikina, hoezoo, waarom.

Kĕnggoeroek, leven, gedruisch, fluisteren, ritselen.

Kĕntirik, oogjes gevend; *matamoe laloe k.*, gij geeft veel te veel oogjes.

Keökou, bedriegen (Endeneesch).

Kĕrăi, vragen.

Kesa, jagen, vervolgen.

Kĕtak, doorsnijden, zooals bvb. met een mesje een draad of een einde touw, een houtje.

Kètang, vasthouden.

Kĕtoeng, kastanjebruim; *djara k.*, kastanjebruin paard.

Kihoe, dij.

Kikoe, staart; *pakikoe*, volgen.

Kila, tering.

K i l i, omheining, omsluiting; *kilimbatoe*, steenen muur; *kilibĕsi*, handboeien.

K i r i, lontarbladen, in gelijke reepen snijden om matten te vlechten.

K o b o e l, ziekte aan de zool van den voet.

K o b o e, gat, kuil.

K o d j a, lanssteek; *pakodja*, dooden.

K o e d o e, klein; *sakoedoe*, een weinig.

K o e k o e r, klapper; *k. kangoerak*, jonge klapper; *k. mădoe*, kopra; *k. 'mbasa*, oude klapper.

K o e l o e, I. Artocarpus incisa, met zaden Mal. *timboel* Jav. *kloweh*. De art. inc. zonder zaden heet *karara*.
 II. dempen.

K o e l o e k, omroeren.

K o e l o e r, oprollen.

K o e m b o e, veelkleurig? *singgi k.*, Soembaneesche plaid met allerlei kleuren, tegenover *singgi bara* en *singgi meting*, witte en zwarte plaids; *koemboe lai*, tjitjak.

K o e r a n g, garnaal, waarschijnlijk saamgetrokken uit *ka oerang*.

K o e r o e n g, I. slaapkamer, ledekant.
 II. borstkas, borst.

K o e s i, slot, toetsen, peuteren, *watoe pakoesi*, toetssteen; *ana k.*, sleutel.

K o e t a, sirih boeah (Piper betel sirih boeah); sirih daun komt niet voor.

K o e t a b i, oebi.

K o e t o e n g, roet.

K o e t o e s, gierig.

K ŏ k i, naar binnen gluren.

K o k o e, *ngandoe k.*; sproeten; *ana k.*, kleine hondje.

K ŏ n d a k a l e r à, dik van het been, kuit.

K o n d o e n g, schouder.

K ŏ t a, versterkte negorij.

K o t o e, hersens.

K o u w, krabben, jeuken, snijden, schaven, bvb. *k. tambako*, tabak snijden.

L.

L a, in, te, naar.

L ă b a, grof gesneden van tabak.

L a b o e, misselijk, meer *l. eti*.

L a i, *koemboe lai*, tjitjak.

L ă k o e, gaan, *palăkoe*, weggaan, gang.

L a l è b a, afkomst.

L a l o e, 't Mal. *terlaloe*.

L a m ă k a t, pens.

L ă m b a, trom, kendang.

Lămbanapoe, balk.

Lamoedji, zuigen, uitzuigen.

Landoeng, pluim, naar boven stekende punt van de hoofddoek.

Lănga, in orde ('t Mal. betoel), *mĕnoea 'ndedi langa*, loeka belom betoel; *lănga-tăka*, betoel; *lănga tăka*, betoel sekali.

Lăngga, zoet; *mesi l.*, witte suiker.

Lăngidip, hikken.

Lăpoe, I. zak.
II. mannennaam.

Lăsoe, penis, vriendschapsbegroeting tusschen mannen. *Taai lăsoe njomoe* en *lăsoe meting ngĕti ina*, dagelijks gebruikt wordende scheldwoorden.

Lăta, stijf, stram.

Lăti, matras.

Lentjoe, doek, hoofddoek, ook *tera lentjoe*.

Lej, echtgenoot.

Lĕma, tong.

Lĕnggoeroeng, strot.

Lepit, opvouwen.

Lerang, tusschenruimte 't Mal. lirang.

Lètang, sawah; *l. mara*, tipar.

Lèwat, een boom omhakken niet op den grond staande, maar door op een zekere hoogte er tegen te gaan staan met een rond het middel en den boom gebonden touw als steun in de rug; *katoedăng la lèwat*, slapen op een boven in een boom gemaakte slapplaats.

Li, aangaan, aankomen, meestal verbonden met *lakoe* er voor.

Lihi, rand, zijde, naast; *ămboe mendapoe palihi njoengga*, zit niet naast mij; *la lihi lokoe*, aan den oever van een rivier.

Likoe, touw.

Lima, I. hand.
II. vijf.

Lindjoe, pis; *palindjoe*, pissen.

Lingoe, nut; wordt meer en meer verdrongen door het Mal. *goena*.

Liroe, zeil.

Lo, verbastering van *lakoe* gaan.

Ladoe, zon, dag.

Loea, I. *koetabi loea*, oebi boeton; *loea ai* = *loeai*, cassave.
II. verbastering van *lăkoe* gaan.

Loedoe, zingen.

Loemboe, beneden; *la l. pingi ai*, beneden den boom.

Loenggoe, dragen zooals men een klein kind doet ('t Mal. gendòeng anak).

Loeri, leven.

Loeroe, 't Mal. *ilir*; *la bara loeroe*, di sebelah ilir.

Loesoe, los, losgekomen; *paloesoe*, boete; *ăngoe paloesoe*, broeder; *paloesoe lĕma*, de tong uitsteken.

Loetoe, een viertal, sneer.

Lokoe, rivier; *ana l.* — riviertje, beek.

Loloe, draad; *loloepatoe* een uit 4 koperdraden vervaardigde koperen ketting, in de binnenlanden als klein geld dienende *f* 0.25 en *f* 0.50. Er zijn er ook van *f* 2.50. Deze duurdere maken een deel uit van de *belis*, huwelijksgeschenken; hij dient ook in de plaats van onze handteekening onder een geschrift.

Lona, *wai lona*, klapperolie.

Londjoe, zacht van vruchten.

Londoeng, I. hemelrijk; *maramba londoeng*, naam van een beroemd paard op Soemba.

II af, geindigd.

Longgi, hoofdhaar.

Louw, vrouwensaroeng; *l. koemboe*, een met figuren er in geweven veelkleurige saroeng; *l. hada*, een zwarte saroeng met kralen er op genaaid.

M.

Madita, lang; *kabela m*, een soort zwaard.

Madouw, dorst.

Mădja, bajem.

Mădjareăk; genade, genade, zooals iemand roept die een pak slaag krijgt.

Mădoe, droog, gedroogd; *kĕlo mădoe*, gedroogde pisang = salei.

Mahawoeroeng, vogel.

Mahoeroeng, slapen.

Mai, I. komen.

II. vrouwennaam.

Majiloe, zuur.

Majou, lui, onlekker, weinig lust hebben om zeker werk te doen.

Măka, sterk, machtig, niet in staat zijn tot (niet te verwarren met *ătăl*); iemand zegt bvb. van een voorwerp dat hij niet kan optillen *'ndena măka*, niet in staat om het op te tillen; een maramba, wien men vraagt of hij niet bang is dat iemand, wien hij wat afneemt, hem kwaad zal doen

antwoordt: *'ndenà măka njoena*, hij kan niet tegen mij op.

Makadipang, droomen.

Makareŏk, twisten, snauwen.

Makatilăk, pols.

Makeja, beschaamd over, schaamtegevoel hebben.

Măla, welaan, goed!

Malai, lang; *likoe malai*, 'n lang touw; *pamalai*, lang maken, vieren van een touw.

Malăkang, mager.

Malamiri, achteraan, achterkant; *lăkoe mĕngiloe, năpa njoengga la malamiri*, ga vooruit, dan kom ik achter aan; *m. singgi*, de achterkant van een Soembaneesche plaid.

Malandja, goederen, onkosten.

Malara, stevig, zwaar; *eti m.*, streng, lastig; *boti m.* vierkante pot.

Malidja, zacht, lieflijk, zwak, ziekelijk.

Maling, tijd tusschen 5 en 6 uur 's avonds.

Mamaroeng, soewanggi, giftmenger, giftmengster, heks.

Mamoeli, gouden of zilveren oorversiersel; *m. tembi ngaroe*, m. met dikken mond; *m. pawisi*, m. met voetstuk; *m. tau, m. boeti, m. mahawoeroeng*, m. met menschen, open of vogels op het voetstuk. De 3 laatste soorten mogen alleen maramba's bezitten, hebben slaven of tau kabisoe ze dan worden ze hun door de maramba's afgenomen, *m. măkamoeloek* ook een soort m; *m. mandai*, m. in vroeger bijv. vervaardigd, die hooge waarde hebben, namen bezitten en in zeker opzicht als kroonsieraden gelden.

Mamosa, eene slavin en soms ook, bij het huwelijk van een maramba, een vrij meisje, dat vooruit naar het huis van den bruidegom gaat.

Mănăng, winnen bij 't spelen.

Manăndah, mooi; *pamanăndah* mooi maken, opsieren

Manăsoe, kooken.

Măndai, oud, lang geleden vervaardigd; *amas m.*, oud goud; *mamoeli m.*, lang geleden vervaardigde oorversiersels. Men hoort ook *dai* en *'ndai*; *pamăndai*, bvb. *mamoeli's* oud maken, ze het uiterlijk geven als of ze lang geleden vervaardigd zijn.

M ă n d o e n g, misschien saamgetrokken uit *ma oendoeng*, sterk, stevig; *pamandoeng*, tegoeh en ook sterk, stevig maken bvb. *oetoe pamandoeng kalembi*, een naald doet een baadje stevig zitten.

M ă n d o k o e, kwaad, schuld, *oemboe woloe m.* zie *oemboe*.

M a n g a l a w a, notenmuskaat. De boom komt op Soemba niet voor. De noot wordt gebruikt in de karano; het gebruik ervan hebben de Soembaneesen geleerd van de Savoneezen, bij wie hij ook mangalawa heet.

M a n g a l o ă n g, bij.

M a n g ă n g a, stelen.

M ă n g g a, beschermen.

M ă n g g i l, vermoeid; *pamănggil*, vermoeien, afmatten.

M a n g i l o e, eerst, vooruit; *lăkoe m.*, ga vooruit.

M a n g i s a, tandvleesch.

M a n j ă m a, kauwen, herkauwen.

M ă n g o e, I. poenja; *marămba măngoe tanah*, eigenaar van den grond.

II. *pamăngoe*, maaltijd voor afgestorvenen.

M a n o e, kip; *m. woeloe*, haan; *m. bai* of *bai m.*, hen; *m. pakĕla*, kapoen; *m. patăta*, boschkip.

M ă p o e, *roemba măpoe*, het Mal. roempoet badjang.

M a r a, schaduw; *lètang m*, tipar.

M a r a d a, buiten, vlakte; *la marada*, buiten, in de weide, vlakte.

M a r ă k, tenger, slank, fijn; *kawini m.*, een slanke vrouw; *tambakoe m.*, fijngesneden tabak.

M a r ă m b a, het is het *priaji* en *toean* van Java, het *karaing* van Celebes, *atanggai* van Endeh, *doeai* van Saroe, het hollandsche „de heeren"; *m. parindah*, wat wij *radja* noemen; *m. kawini* vrouw van een maramba; *ana m.*, maramba waarvan de vader nog leeft; *m. andoeng*, een naam waarmede ook wordt aangeduid een *maramba ratoe*, d. i. een soort priester; *m. kapal epi*, Europeaan, meer speciaal ambtenaren, *m. bokol*, aanzienlijk m.; *m. wa kăba*, m. van echt ras.

M a r a n a, ijverig.

M a r a p o e, kwade geest, zie *rapoe*.

M a r a s, fijn, slank, tenger, dun; *tau maras* geesten.

Maraumba, vergeten.

Maringoe, koud. (West-Soemba *maringi*).

Marisak, vuil.

Măta, I. oog.

II. stuks.

III. 't Mal. *soedah*, bvb. *măta koe mĕlăkoe*, soedah, saja djalan; *mătanjiăka*, soedah abis, ook vervolgens in de loop van een verhaal en dan dikwijls gevolgd door *toenanoe*, soedah abis bagitoe; *mătanja*, mond houden, zwijg, uitscheiden; ook het is goed, laat maar loopen.

Matămba, wild, *djara m.* lastig paard.

Matembi, dik, zwaar; *sau m.*, soverein *f* 12,50 tegenover *sau manipoe*, 1 dunne, 1 dukaat.

Mătoe, voltallig; *m. 'ndăba*, *boloe 'ndaba*, alles.

Matoewa, oud.

Mawăng, pols; *doea mawăng sau matembi* 2 polsen (sc. kralen) voor 1 sovereiu.

Malăla, zout kooken.

Meli, met de stroom afdrijven, aanspoelen.

Mĕlokoe, rijksdaalder.

Mèmang, juist zoo, natuurlijk, altijd; *ata m.* slaaf wiens ouders reeds bij dezelfde familie slaven waren, ook iemand van slavenafkomst tegenover *ata pake* staande, dat een gekochte slaaf is, en die voor hij verkocht werd een maramba of een kabisoe geweest kan zijn.

Memi, gaar.

Mĕnamăt, naar iets zoeken dat gevallen is.

Mĕnănga, rivier, meer riviermond.

Mĕndahar, vooruitgaan, vooruitgaanzitten, aanschuiven.

Mĕndamoe, *ana m.* iemand gesproten uit het huwelijk van een maramba met een kabisoe.

Mĕndapoe, zitten (Memboroosch *mĕndidi*, Savoneesch *mĕndjĕdi*.)

Mĕndidar, effen, gelijk.

Mèndja, *m. ngaroe*, pruttelen.

Mĕndjĕroe, dunnen afgang hebben.

Mĕndjioe, honger.

Mĕndjoerak, liefdesbetrekkingen aanknoopen met de vrouw of den man van een ander.

Mengadăt, bang, ook 't Mal. *takoet* in de beteekenis van onderdanig, gehoorzaam als gevolg van het bang zijn

(Dialekt Taimanoe *mănja-ditoe*).

Mĕngètoe, uitschelden.

Mĕnggăring, wrat, zweer.

Mĕnggăsoe, begieten.

Mĕnggila, polsen.

Mĕnggili, ergens van gruwen, kietelachtig gevoel hebben ten gevolge van kietelen ('t Mal. gĕli).

Menggil, lontar (Borassus flabelliformis).

Mĕngkilik, kietelen ('t Mal. kitik).

Meni, mannelijk; *tau meni*, man; *kaloemboe meni*, mannelijk veulen, dat reeds gespeend is.

Mĕnoe, *mĕnoe*², te veel; *amboe oenoe waai menoe*², drink niet te veel water.

Mĕnoea, wond.

Mĕnoelăng, huid.

Meo, kat.

Mĕranga, verkouden.

Mĕrèné, dichtbij.

Mĕrouw, ver.

Mĕsa, I. alleen; *kamesa*, wees; *lăkoe mesa*, alleen gaan, zonder volgelingen.

II. eigen, *djara m.* eigen paard.

III. mannennaam.

Mesi, zout; *m. lăngga*, witte suiker.

Meti, sterven; *băndĕl pameti*, doodschieten; *păloe pa.*, doodslaan; *m. widi*, flauw vallen.

Meting, zwart; *m. bila*, bruin; *ai m.*, ebbenhout.

Mila, arm, armoedig; *m. eli*, onvriendelijk, ook gierig, staat tegenover *hamoe eli*, vriendelijk, goedgeefsch.

Miri, komt overeen met het Mal: *ati*, liefje, geliefde; wordt gebezegd door slaven om maramba's aan te spreken en men gebruikt het ook over hen sprekende.

Moboek, vermolmd.

Moe, Uw (enkelv.)

Moendjoe, afvallen, uitvallen zooals van bladeren en haar, zoowel van menschen als dieren.

Moeroe, I. groen, ook jong; *m. meting*, blauw.

II. soort medicijn, toovermiddel, bvb: *moeroe mangisa*, medicijn voor wondjes door kalk ontstaan bij sirihpruimen aan de lippen of tandvleesch d. i. gambir; *tada ai moeroe kawini* soovermiddel om vrouwen tot zijn wil te krijgen, *tada ai moeroe kaboe*, toovermiddel om onkwetsbaar te zijn.

Moesoeng, stinkend.

Moeta, rendez vous spelen.

Moeti, oogsten, niet alleen van padi maar ook van tjabei bvb.

Moetoe, dam; *pamoetoe* afdammen.

Moetoeng geschroeid.

Mola, planten; ook *pamola* beteekent planten; wordt gezigd van planten wanneer eerst een gat moet gegraven worden.

Möng, gong; *palonda m.* en niet *paloe m.* op de gong slaan.

Mopoe, tam, mak; *pamopoe*, temmen, ook vleien, in de hoogte steken om zoodoende iemand welgezind te maken, zoodat hij onzen zin doet.

Mouk, dronken.

Mouw, frisch, koel, schaduw.

N.

Na, zijn en haar; 't Mal: *nja*;

Naboe, vallen; *kanaboe* gevallen; *panaboe* doen vallen bvb. *p. waloe laboe*, anker doen vallen; *p. ana.* vrucht afdrijven.

Nahoe, nu, dadelijk.

Namoe, I. onderweg zijn. II. kasihan.

Nani, kwartje *f* 0.25.

Năpa, zullen, wachten; *no taai*, wacht even.

Ngalăng, krijgen, bekomen.

Ngali, golf.

Ngăndi, brengen.

Ngăndji, speeksel, spuw; *pangăndji*, spuwen.

Ngăndoe, tand; *ng. kokoe*, sproet.

Ngăngoe, eeten.

Ngăroe, mond.

Ngăsoe, honderd, *sangăsoe*, een honderd; *doeangăsoe*, twee honderd enz.

Ngĕli, aardworm, ook genaamd *maramba oerang*, die men niet dooden mag daar anders de regen ophoudt.

Ngĕti, clitaris.

Ngioe, staart. ook 't Mal: *ekor*, in saekor koeda een paard, *saangioe djara.*

Ngiloe, wind; *n. Oemboe Lăpoe* of *Oemboe Păla Lăpoe*, westewind; *n. Oemboe kidang* Oostewind.

Ngiri, *ngiri*², kalm, zachtkens ('t Mal: pelan pelahan).

Ngoeri, wroeten.

Ngoesoeng, stampblok.

Ngoma, echtgenoot; *kawini mangoma*, gehuwde vrouw; *njomoe kawini mangoma anga*², gij zijt een vrouw die maar met iedereen trouwt.

Ngora, kin; *woeloe n.* baard.

Nimboe, lans.

Ningoe, zijn, hebben; *da-*

ningoe, er is niet, er zijn niet.

Ninja, verbastering van *ningoe, daninja,* er is niet, er zijn niet.

Nina, deze.

Nirip, oester.

Nitoe waarschijnlijk geest, *nitoe* beteekent dit toch op Roti, *ai nitoe* sandelhout;

Njănggăr, I. wegnemen bvb. van een hoop djagoeng; wordt ook gezegd voor het vernielen van een negorij.

II. *oesoe njanggar,* wanneer de padi leeg is en dus recht opstaat.

Njemi, gij (kamoe) en uw.

Njoeda, zij, hun en haar.

Njoema, wij (kami) en ons.

Njoena, hij of zij, zijn of haar.

Njoeta, wij (kita) en ons.

Njoengga, ik en mijn.

Njomoe, gij en uw.

Noelang, hoofdhout, dat door kussen dient en daardoor ook kussen.

Noesa, eiland.

Nokoeng, drukken.

Nomoe, zes.

Nondaloe, naar binnen; bvb: *tamăng noudaloe la koeroeng,* kom binnen in de kamer.

O.

Oedi, oeritan.

Oekoe, gewoonte, adat.

Oeli, haakbanden van een paard, slagtanden van een varken, olifant.

Oeloe, I. 20 bij het koopen van klappers.

II. handvatsel van een kapmes.

Oema, huis.

Oemboe, Meester, ook Monsieur, waarbij het vrouwelijke *ramboe,* Meesteres en ook Madame. In de oude kontrakten met Soembaneesche maramba's door het Goevernement gesloten komt *amboe* voor, ook bij VAN HOEVELL, *Soemba. Tijdschr. N. I.* 1855 *Dl. I p.* 277 en bij ROOS, *Endeh.* Het is nu nog de gewone naamsvoorvoeging op Saleier. Dat *amboe* zal nu wel zijn het Mal: *ampoe* uit *pĕrampoean.* Voor de verwisseling van van *p.* in *b* zie *kĕmboeloeh, 'mbana, banggi* enz. *Oemboe woloe mandokoe.* Toean jang bekin salah, Hij die kwaad doet. Niet de Jehova der Soembaneezen, die m. i. er niet is, maar die onder de vele kwade geesten (mara-

poe) welke op een gegeven oogenblik verondersteld wordt de oorzaak te zijn van een of ander kwaad, ongeluk of ziekte en welke welwillend gestemd moet worden door offers.

O e n a n g, vlechten (anjam).

O e n d a, belooning; *'nggara oendamoe* wat geeft gij als belooning; *wonja oendana*, een belooning geven voor iets.

O e n d j ă r, boos.

O n d o e n g, stevig, flink; *paondoeng*, tegoeh².

O e n j a, geven.

O e n o e, drinken; *paoenoe*, drank.

O e r a, spier, ingnwand; *oera 'ndena hamoe*, de teekens zijn niet goed, wanneer de onderzochte kippendarm of lever niet in orde is.

O e r a n g, regen, westmoesson.

O e r o e n g, neus.

O e s o e, I. voeder.

II. *o. kadita*, ketan; *o. memi*, nasi; *o. maningoe tada*, gaba; *o. karoesoe*, beras; *o. bara*, ook beras maar die niet gemengd is met gaba zooals de *o. karoesoe*.

O e t a, zemelen.

O e t ă n g, schuld; *tau paoetang*, schuldeischer; *tau ma oetang*, schuldenaar.

O e t o e, naald; *paoetoe*, naaien; *o. ningoe katikoe*, speld.

Ŏ k a, omheining; *o. djara* paardenkraal.

O m ă n g, bosch.

O m b ă t, kruit.

O p o e, uitscheppen, zooals men aarde doet uit een gat, rijst uit een zak.

O u w, I. de klank *ouw; paouw*, roepen.

II. bamboe.

O w a, ga, als antwoord wanneer men geroepen wordt; meestal of dikwijls wordt het gevold door *pi*.

P.

P a ă n g g ă l, ondeugend, stout wordt ook gezegd van iemand die gekscheert.

P a ă r a m, vragen naar, onderzoeken.

P a a r i j a, zie *arija*.

P a b e r e, deelen, verdeelen.

P a b o e d o e, zoetachtig.

P a b o l a, beitel.

P a d ă m, uitdooven, blusschen.

P a d ă n g, weidegrond.

P a g a i, rochel.

P a g o e l i n g, slapen.

P a h a, hamer.

P a h ă n g g ă n g, berispen, uitschelden.

Pahoeroeng, schulden innen, aanmanen.

Pahondar, een scheiding maken in het haar.

Pai, band; *papai* binden.

Paita, I. bitter.

II. pepareh.

Pajora, zie *jora*.

Pakatidi, galoppeeren.

Pakawini, verbergen.

Păkė, I. aandoen, kleederen dragen.

II. mooi, passend, ook in ironischen zin.

Pakiri, volgen.

Pakita, verbinden, samenbinden bvb. van twee touwen.

Păkoe, I. spijker.

II. ('t Mal: sadja), slechts, maar.

III. de negorij Lewapăkoe, waarin het wellicht staat voor *batoe*.

Palai, wegloopen.

Pelăkăng, verf.

Palăpi, bedriegen.

Paleli, taboe, pamali.

Palendi, brug.

Palėwa, zenden, boodschappen, bevelen.

Palingoe, goot; *watar palingoe wai;* djagoeng die door een goot water krijgt.

Păloe, slaan.

Pamădja, kunnen, krijgen.

Pamănggoe, paddestoel.

Pamĕndara, eten gaan halen.

Panda, I. pandan (Pandanus littoralis Jungh); *p. djawa*, ananas (ananassa sativa Lindl).

II. mannennaam.

III. *kokoerpanda*, naam van een volksstam.

Păndăk, kort.

Păndjăng, wachten, ophouden, rusten.

Panej, spreken.

Păngga, tred; *sapăngga*, een span; *papăngga*, naam van mooi aangekleede slaven, die bij begrafenissen alsof zij dood zijn daar liggen en na afloop der plechtigheid vrij zijn.

Pangerăng, verhaal, fabel.

Pani, vleermuis.

Panongoe, ladder; *ana p.*, sport.

Paoesi, verzamelen; *p.'ndaba* totaal.

Papăla, oversteken.

Papang, *la hapapang*, aan de overzijde; *tau papapang*, vijand.

Papasang, trouwen met een vrouw; *kawini*, *p.* getrouwde vrouw.

Papoe I. plukken.

II. wang.

III. naam van een beek en een negorij.

Parama, werken, dekken van paarden.

Pareàngga, snel, spoedig.

Pareng, negorij, dorp.

Paripi, tabak rooken.

Pariti, schudden, beven; *sidoe p.*, koorts.

Pasèwa, scheiden; *p. soesoèh*, spenen.

Pasăka, prikken bvb: van een doorn in den voet.

Pasoba, happen.

Pasoedoe vangen met een net bvb. van garnalen.

Pata, breken; *p. ai p. likoe*, uitdrukking voor scheiden van echtgenooten.

Patăta, *manoe p.*, boschkip.

Patawăng, I. naam van een negorij.

II. planten zooals men gierst doet.

Patengi, een gat maken in een oor; *p: kasiloeng anakèda*, een gat maken in het oor van een kind.

Patoe, I. uithouden.

II. vier.

Patoetoe, bepaald, zeker bvb. *pancj p.*, vast afspreken.

Pauw, mangga.

Pawăla, wakker worden, ook uitspreiden, zie *wăla*.

Pawăsi, wegnemen, rooven; *p. djara*, paarden rooven.

Pawitoe, bijten.

Pawoenggoeng, vuist.

Pawoetoe, geven.

Pèka, spreken; *papèka*, mededeelen, leeren bvb. *lakoe papèka la marambamoe*, ga mededeelen aan uw meester; ook onderwijzen bvb. *tanggoeng papèka manăsoe*, om koken te onderwijzen.

Pĕloeroe, kogel.

Pĕnamboer, hagel om te schieten.

Pĕndiloeng, de tweede.

Pĕndjèpa, ruilen, wisselen.

Pĕndabi, dicht doen, deksel op doen, bedekken.

Pĕndela, ('t Mal: telentang); *kanabo p.*, op zijn rug, achterover vallen.

Pĕndjandi, dik van menschen.

Pĕndoï, maken.

Pĕngadĕl, roepen, uitnoodigen om te komen.

Pèngè, plaats, *p. mendapoe*, zitplaats.

Pĕnggeba, omwenden, op een anderen kant gaan liggen.

Pĕnggènggal, met de armen zwaaien.

Pĕtang, donker, avondschemering.

Peti, I. nemen, halen.

II. kist.

Piloloe, aangelegenheden van belang bespreken.

Pinang, 't Mal: *anoe; la p.*, si anoe; ook di anoe.

Pindji, wimpel.

Pindoe, deur.

Pingi, meestal verbonden met achterstaand *ai* boom.

Pingoe, begrijpen, kunnen, *pingoe njoeta papala la hapapang?* kunnen wij oversteken; *'ndena papingoe*, het kan niet.

Pinja, verbastering van *pingoe*.

Pira, hoeveel? wanneer? dan wordt weggelaten *lodoe*, dagen.

Piris, kleine groene papegaai met roode snavel, zwarte pooten en geele rand om den hals.

Pisĭl, *pisil lodoe*, namiddag.

Pitak, pidjitten, knijpen.

Pitoe, zeven.

Pŏda, afnegen, boenen; *tera p.* boendoek; *p. kawinga*, borden afvegen.

Poedoek, zoenen; *papoedoek* zoenen.

Poehoe, vermengen; *papoehoe*, vermengen, ook huwen.

Poeja, blazen, waaien.

Poela, oorknop, oorbel van hout.

Poeng, stuks, wordt alleen gebruikt van zeer kleine voorwerpen als messen, naalden.

Poeroeng, nederdalen, afstijgen, naar beneden komen.

Poesoe, navel.

Poeti, rollen als bvb: de franje van een doek; *p. likoe*, touw draaien.

Pŏla, stengel; *pŏla watar*, djagoengstengel.

Pombatoeng, de vierde.

Pongoe, omhakken.

Posoe, uitdrukken; *p. soesoeh*, de borsten uitdrukken, zoo als de vrouwen op Soemba doen; *p. lénggoeroeng*, wurgen.

Potoe, uitzoeken, opraken een voor een.

R.

Răba, inschenken van water in een glas.

Rada, fokken.

Raka, tenger.

Rambăng, wegnemen.

Rămbăs, zweep, karwats.

Ramoek, rawa, moeras.

Rangia, weg.

Rapa, teugel.

Rapoe, marapoe, een geest; *parapoe*, aaneenbinden, vastbinden; *p. meti*, een doo-

denfeest op Seomba voor zielen der afgestorvenen.

Rara, rood; bruin *djara rara manoe*, licht bruin paard.

Răsa, smaak, ondervinden.

Rata, 10.000; *sarata* 10.000; *doea rata*, 20.000, enz.

Ratoe, I. soort priester, zie ook *andoeng*.

II. *ratoe epi*, lucifers.

Rej, keladi.

Reja, bloed; *ana kareja*, huwbaar meisje.

Rĕkang, binnenkomen, komen in; wordt gezegd van een baadje waar men niet in kan komen.

Rĕma, aanraken.

Remi, I. rame-rame, drukte, gewoel.

II. de anggroengboom.

Rĕnda, lekker; *manasoe r.*, lekker kooken; *kokoer parĕnda wangoe*, klappers om het eten lekker te maken.

Rendja, tandakken.

Repit, sluiten bvb. van een deur.

Resi, meer, meerder bvb. *toeki rehina*, doe er het meerdere bij, d. i. wat overblijft.

Reti, graf, stam, boom, *dau reti kelo*, pisangboom; *reti djawa*, naam van een negorij.

Ri, I. beenderen.

II. soep, sajoer.

Rianak, neef.

Riki, lachen.

Rimbang, hongersnood, gebrek.

Rodoeng, nacht.

Roe, blad.

Roesoe, inwikkelen, omwinden, *banggi*, lendendoek; *oesoe karoesoe*, beras.

Roekoe, reet; *r. paoeloe*, naad; *r. siaut*, pokken lidteeken; *r. wisi*, in zand afgedrukte voetstap.

Roemba, gras; *r. moeroe*, versch gras; *r. meti*, hooi.

Roepi, *f* 1.—

Roesa, hert.

Romoe, *sari romoe*, tijd van den dag als de zon pas opkomt; *saromoe*, morgen; *s. soumodoeng*, overmorgen; *s. doea modoeng*, over overmorgen, ook St. Jutmis, er eens, wel een.

Ronda, zaag; *paronda* zagen.

Ronggi, schade, verlies.

Rongoe, hooren.

Ropoe, slachten van kippen, ook wel eens van geiten.

Rori, villen, slachten van geiten.

Rosi, wrijven, insmeren bvb. 't lichaan met klapperolie.

S.

Sa, een.

Sai, kam.

Sabăr, strooien, zaaien.

Sakoedoe, zie *koedoe*.

Salimoe, ligt, (niet zwaar).

Sama, gelijk, *samanjiăka*, op het zelfde neerkomen.

Samoé, goed.

Sănggedji, aardig, grappig.

Săpa, sirih kauwen; *pasăpa menanga*, haven en ankeragegeld.

Sari, helder; *s. romoe*, ochtendstond.

Satoe, een; *na satoe*, de eene.

Sawoetoe, een weinig.

Sej, opstijgen, bestijgen, beklimmen, van een huis een schip, een boom, een paard.

Sĕkalăki, broek (waarschijnlijk het Endeneesche *sĕrake* broek, daar deze wel en de Soembaneezen nooit een dergelijk kleedingstuk dragen).

Sĕlăkaloloe, gouden ketting.

Sĕmbongoe, mist, nevel.

Sĕndăka, zie *dăka*.

Sĕndjalir, uitglijden, zwikken.

Sĕndoeka, zie *doeka*.

Sĕnggatăr, houtje om de katoendraad op te winden (Mal: kisi).

Sĕnggoboe, zweet; *paloesoe s.*, zweeten.

Sĕngiė, ander; *sĕngiė*[2], nu eens dit dan dat.

Sĕpĕla, *tanah sĕpĕla*, klei,

Sĕrangi, *wai s.*, waterval.

Siaut, pokken.

Sidoe, ziek.

Sikoe stooten als een bok.

Sikokoe, hanengekraai.

Sili, kadjar.

Siloe, spreken, schadevergoeding, vervanger, wat in plaats van iets anders komt.

Simboe, zoeken.

Sina, pas; *s. tăka*, pas gekomen.

Singgi, Soembaneesche plaid, ook mannensaroeng.

Singgir, pendjoeroe van het dak van een huis.

Sira, scheuren; *kasira*, gescheurd.

Siroe, strik.

Sisi, schillen.

Siwa, negen.

Soekoet, meten.

Soeloe, vlammen; *pasoeloe*, doen vlammen, ontsteken; *p. roemba*, gras in brand steken; *p. epi*, vuur ontsteken; *p. bandĕl*, schieten.

Soemoer, put.

Soepoe, uiteinde, *s. epi*,

takkel; *s. tanah*, landtong; *s. soeroeh*, tepel; *s. pingi*, top van een boom.

Soerat, brief; *pasoerat*, schrijven; *kalembi soerat*, gebloemd baadje.

Soeroeng, lepel.

Soesoe, schelp.

Soesoeh, borst; *waai s.*, melk; *pasoesoeh*, zuigen; *kasoesoeh*, boeroeng koentoel.

Soewa, manindjo (Gnemum Gnetam).

Songoe, roosteren, bakken bvb. van djagoeng, kippen, katjang.

Sou, I. een, in *soukĕmboeloeh*, tien.

II. *sou — sou*, ieder bvb: *sou lodoe sou lodoe njoena na pamai*, iederen dag komt hij.

III. *sou*, blad; *koeta sou*, de bladeren van de sirihboeahboom; *bakoe sou*, tjabej.

IV. Savoe in *tou sou*, Savoeneezen; *tanah sou*, Savoe.

T.

Tai, I. poep.

II. straks, een oogenblik ('t Mal: sabintar); *năpa t.*, wacht even.

Tăba, *t. wisi*, zool van den voet; *t. lima* binnenste van de hand; *patabă lima*, in de handen klappen.

Tada, *t. ai*, koelit kajoe, medicijnen, boomschors; *t. watar*, omhulsel van de djagoengklos; *t. isi*, lichaam, uiterlijk; *t. kokoer*, klapper vezel; *t. ngaroe* lippen; *t. măta*, ooglid; *t. nirip*. parel.

Tadji, strik; *t. djara* paarden met een strik vangen, *patadji manoe*, hanen doen vechten.

Tăka, komen, in de beteekenis van aangekomen; *njoena 'mbada tăka*, hij is reeds gekomen; *Oemboe Dai namoe*, O. D. is onderweg.

Tăkoe, scheppen bvb. water of rijst en ergens anders in doen.

Talili, fluiten.

Taloe, overwinnen.

Tămbăkoe, tabak; *t. hau*, tjabej,

Tamisi, schorpioen.

Tamoe, naam; *t. rămboe* titel voor de vrouwen van maramba's, staat tegenover 't minder gebruikelijk *t. oemboe*, titel van maramba's.

Tanah, land, aarde.

Tanangga, *waloe t.*, ankersteen.

Tanda, I. mannennaam.
II. teeken; *patanda*, teeken maken, kennen.
Tăndăng, hiel.
Tandji, bepaald; *paneej patanpji*, bepaald afspreken; *matandji*, rechtvaardig.
Tăngăr, zien, onderzoeken; *tatăngăr*, laten zien.
Tangga, sluitblok.
Tănggi, hoest.
Tănggoeng, I. zich voor iets verbinden, borg staan.
II. vrouwennaam.
III. deel.
IV. bruid, aanstaande volgens de adat.
Tani, begraven van menschen.
Tara, staal.
Tăring, *auw t.*, bamboe betoeng.
Tasik, pikken.
Tauma, aangekomen, voldoende; *patauma*, voldoende maken, ontmoeten.
Tawoeroeng, ring.
Tèkè, gekko.
Teki, nemen, oprapen.
Tèmboera, tin, lood.
Tĕmboehoek, met den voet in de modder blijven steken.
Teming, schild.
Tena, klein schip, sampan; *ana t.*, schuitje.
Tĕnai, ingewanden; ook *t. kamboe*.
Tĕndjèriek, glad.
Tĕndoelang, berg.
Tĕnggoenggoel, *la tanah*, op de grond gerold.
Tĕnoma, zeeschildpad.
Tera, allerlei manufacturen, 't Mal: *kain-kain*; *t. tembi*, keper; *t. manipa*, blatjo; *pakè t. pata*, de kambăla (hoofddoek) zoo dragen dat een der uiteinden naar boven steekt; dit is een dracht van maramba's, die boeten opleggen aan kabisoe's en slaven wanneer zij hun hoofddoek ook zoo dragen, *t. kaha*, rood katoen, waarschijnlijk verbastering van Makasar, dat in het Soembaneesch *Makaha* luidt; *t. lentjoe*, hoofddoek.
Tesi, zeestrand; *waai t.* zee.
Tiăng, *tiang mai tiang mai*, dikwijls bezoeken.
Tiboe, suikerriet.
Tidoeng, op het hoofd dragen; *tr. lodoe*, de tijd voor 12 uur.
Tikoe, scheede van een kapmes.
Tila, schoppen.
Tiloe, I. drie.
II. eieren; scrotum; *patiloe*, eieren leggen.
Tinoe, weven.

Tiwa, ophangen.

Tobăng, juist zoo, u hebt gelijk, inderdaad.

Toböng, slachten van paarden en karbouwen.

Todoe, broeien.

Toeja, begeleiden; *lau patoeja*, ga begeleiden.

Toeki, bij doen, aanvullen.

Toekoe, gooien; *t. watoe asoe*, gooi die hond met een steen.

Toela, helpen.

Toeloe, opbergen.

Toemboe, groeien. ontspruiten.

Toenah, paling.

Toenanoe, zoo, op die wijze ('t Mal. bagitoe).

Toenoe, verbranden; *t. woeroeng*, potten bakken.

Tonja, neerzetten.

Toewa, meer *matoewa*, oud; wordt in stede van *makawèda* altijd van vrouwen gebruikt.

Tokoeng, stok, sirihstamper.

Tölöng, vleesch.

Tondoeng, planten, pooten bvb. van djagoeng.

Tŏpo, mat.

Toroe, uithouden, bestand zijn tegen, tegen kunnen bvb. drank.

Tou, mensch; *t. ata*, slaaf; *t. m.*, man; *t. kawini* vrouw; *t. wisi*, scheenbeen; *t. djawa*, Javaan en alle niet Soembaneezen; *t. djawa bara*, Europeaan; *t. moris*, iemand van Mauritius; *t. kawouw*, Endenees; *t. hou* of *t. sou*, Savonees; *t. djawa palonggi*, Chinees; *t. djawa Arăb*, Arabier; *t. djawa Roti*, Rotinees; *t. boenggis*, Boeginees; *t. djawa hèlăng*, Afrikaan, neger.

W.

Wa, I. het Mal. *kata* zeggen; *'nggara wamoe*, wat zegt gij; *wăna marămba*, mijnheer zegt; *wanggoe njoengga kawăi*, ik zeide zoo even.

II. Savoneesche naam voor Soemba.

Wai, water; *w. măta*, tranen; *măta w.*, bron.

Wăka, openen; *tawăka* geopend.

Wăla, I. ('t Mal. lembar) bvb. *sawala louw*, salembar saroeng; *sawala roe mingget*, salembar daun lontar; *pawăla*, openen, uitspreiden wakker worden; *p. tŏpo*, een mat uitspreiden.

II. bloem; *w. epi*, vuurvlam.

Walawoenga, soort fenkel.

Walănggiring, belletje voor paarden.

Walĕbouw, vlieg.

Waloe, acht.

Wăndoe, de tijd dat het niet regent, oostmoesson.

Wănggi, nachtuil.

Wăngoe, om, het Mal. boewat.

Wara, zand, strand; *w. pabondoeng*, zandbank.

Wároe, weggooien.

Watăr, djagoeng; *w. hamoe*, groote gierst.

Watoe, steen.

Wauw, rieken; *w. moesoeng*,

Wawa, beneden.

We, varken; *w. roemba*, wild varken;

Wela, bleek.

Wĕlang, bont; *djara w.*, bont paard.

Weli, terug het Mal. *balasan*; *wonja weli*, kasi balasan, teruggeven; maar ook *weli la wara*, terug van het strand, zegt iemand wien men vraagt *'nggina weli?* waarvandaan komt gij, 't Mal. *dari mana*. Zie *beli*.

Wesăr, verspreiden, *tawesar oema*, een huis verspreid maken, een huis omhalen.

Wĕsi, ijzer.

Widi, *meti w.*, flauw vallen.

Wiki, zelf; *koe ita wiki*, ik zelf heb 't gezien.

Wingir, kurkema, geel.

Wingoe, draaien van een wiel.

Wini, *ana w.* zuster.

Wino, pinang.

Wiŏ, naam door de Endeneezen aan Soemba gegeven.

Wira, snot; *ali w.*, snuiten.

Wisi, voet; *tau w.*, scheenbeen.

Witĕl, knijpen.

Witoe, I. alang², dak.
II. etter.
III. *pawitoe*, bijten.

Woe, nagel.

Woedoe, koper, perkussie.

Woeja, krokodil, kaaiman.

Woelăk, optillen.

Woelăn, maan, ook maand.

Woeloe, haren, veeren; *w. ngora* baard; *manoe woeloe*, haan; *w. singgi*, franje.

Woeroeng, I. steenen pot.
II. vliegen; *mahawoeroeng* wat vliegt, vogels.

Woetoe, luis; *w. rara* schurft, *w. bara*, hoofdluis; *w. ăsoe*, vlooi; *w. manoe* kippenluis.

Woeah, vrucht, stuks; *w. lima*, vingers; *w. wisi*, teenen; *tiloe woeah ri mĕlokoe*, 3 rijksdaalders.

Wŏka, tuin; *pawŏka*, een tuin maken.

Wŏki, geven, bvb. *wŏki koe oenoe sedoekoe*, geef mij een weinig te drinken.

Wŏkŏ, pudendum malieris; *pawŏkŏ*, coitus uitoefenen.

Woloe, I. hebben bvb. *w. banda*, bezittingen hebben, rijk zijn; *w. akal*, bij de pinken zijn.

II. *pawoloe*, maken bvb. een huis.

III. *wora w.* daun gendoeng anak, waarvan het sap goed is om zweren spoedig rijp te maken.

IV. sap van de lontar; *w. rara*, arak; *w. bara*, jenever; *w. majiloe*, azijn; *w. lăngga*, toewak manis; *w. memi* (Donahoe), stroop suiker.

Wona (ook *kawona*), kelor (moringa pterygo sperma Gaertn.); *roe kawona*, klentang.

Wonda, oepahan, belooning.

Wonja, geven.

Wora, I. indigo.

II. schuim.

III. *wora woloe*, daun gendoeng anak.

Wota, penis.

MANNENNAMEN.

Găba.
Tănja.
Găsa.
Teolo.
Lăkăr.
Lina.
Kaboela.
Lĕmi.
Toenggoe.
Mèta.
Soeki.
Ngăbi.
Panda.
Kĕmĕroe.
Kătausi.
Wăngolăngo.
Dai.
Tanda.
Haumara.
Koendi.
Katănga.
Lĕmoe.
Lakiwanda.
Lakipoera.
Kelola.
Bipa.
Dena.
Siwa.
Diki.
Djaut.
Domoe.
Poera.
Săi.
Dèwa.
Kŏta.
Kĕrai.
Katongoe.
Hadoe.
Katamba.
Toeri.
Rauta.
Djăma.
Leti.
Ămbăr.
Pŏtŏng.
Baboe.
Săpoe.
Timbăng.

VROUWENNAMEN.

Măi.
Tanggoe.
Bali.
Lèpar.
Ipa.
Iepoe.
Doeka.
Koepang.
Lèbi.
Hoeki.
Goena.
Koeni.
Atandima.
Atanoemba.
Lènde.
Kaïta.
Kahotoe.
Kahi.
Lĕmba.
Pendé.
Lĕdoe.
Doenbi.
Babăng.
Moeha.
Moera.
Lika.
Oetoe
Bŏmba.
Hoembăng.
Tĕnggola.
Atamănda.
Soeta.
Adija.
Konga.
Dăga.
Oetăng.
Kabiba.
Kĕmbatik.
Lengga.

WOORDENLIJSTJE

VAN HET

DIALEKT VAN SIKKA (MIDDEN-FLORES),

(SIKKANEESCH-HOLLANDSCH),

VERZAMELD

DOOR

L. F. CALON.

1° De werkwoorden zijn aangegeven in den 3en pers. tegenwoordigen tijd, aantoonende wijs.

2° Elke klinker is lang:

a) als er een andere klinker op volgt,

b) als er midden in een woord slechts één medeklinker op volgt; tenzij de klemtoon op de volgende lettergreep valt b. v. wărâng,

c) op 't einde van een woord.

3° Elke klinker is kort:

a) als er een *dubbele* medeklinker op volgt; in dit geval luidt de *e* b. v. in n*e*wwang; w*e*nnang; *e*ppang enz. als de holl. *e* in de, te, ze. Hierop zijn enkele uitzonderingen b. v. in renna, denna klinkt de *e* als in holl. woorden: r*e*nnen; d*e*n (boom);

b) in de laatste lettergreep van een woord dat op een medeklinker eindigt.

4° Van een klinker gevolgd door twee (verschillende) mede-

klinkers wordt de lengte aangegeven of de uitspraak aangeduid.

Noot: De uitspraak van de uitgangen *ang*, *eng*, *ing*, *ong* heeft veel overeenkomst met de hollandsche uitspraak in de woorden *bang*, *leng*, *ding*, *long;* bij sommige menschen meer overeenkomst met de fransche uitspraak in de woorden: *aimant*, *demain*, *long* (*ang*, *eng*, *ong*).

5° De klemtoon valt altijd op de voorlaatste lettergreep, behalve als anders aangegeven wordt.

6° Het teeken (accent aigu) boven eene lettergreep beteekent dat op die lettergreep de klemtoon valt.

7° Het teeken (accent grave) boven een klinker beteekent:

a) boven de *à*, dat die uitgesproken wordt ongeveer als de holl. *a* in 't woord *pak*.

b) boven de *è*, ongeveer als de eerste *è* in 't fransche woord *père;* of ook wel ongeveer als in 't holl. woord *pret*.

8° Het teeken - boven een klinker duidt aan dat die klinker lang is; het teeken ˘ dat die kort is.

9° *oe* is altijd, tenzij er een ·· (trema) op de *e* staat, de *oe*-klank zooals in 't holl. woord m*oe*der, doch nu eens dof, dan open, dan gerekt; 't laatste wordt aangegeven door een dwarsstreep boven de ōē (en niet zooals verkeerd gedrukt is in 't eerste lijstje b. v. ōe of oē of ōē.

10° àoe klinkt als *aw* (zie: Bemerkingen).

Verklaring der verkortingen en teekens.

s. beteekent *soort*.

i. „ *iemand* of *iets*, licht uit den zin op te maken.

? beteekent 1° achter een Maleisch woord: twijfel of dat woord wel algemeen gebruikt wordt, 2° achter een Holl. twijfel aan of onbekendheid met de beteekenis. Het ? (vraagteeken) dient vooral om de aandacht der beoefenaars der taal erop te vestigen.

( ) parentheses, beteekenen dat bedoeld woord of uitsluitend of ten minste in dien zin voorkomt.

A.

abang, 1° den weg afsnijden.
2° te gemoet gaan.

abo, afvaren, uitzeilen.

abon(g), bij elkaar doen.

abon(g) alang, 't haar bij elkaar doen.

adir, buikje vol; stram.

adja, adjawa, maïs.

adjar (—pare waráng), uit elkaar doen (rijst).

adjing, ?
ata adjing, geen heks.

adoek, ergens tegen aan loopen.

adoeng, ?
bette adoeng, vastbinden b. v. een slaaf zoo vastbinden dat hij niet weg kan.

agan, iets met de handen tegen houden.

aha (waän), uittrekken (gras).

aha rodieng, hakmes scherpen (als 't nog nieuw is).

ahang, kies.

ahoe, hond.

aï, hout.

akar, om den tuin leiden; slim.

akat, zachtjes.

aket, ?
doeë doe aket, pijl of iets anders ergens in blijven steken.

alang, hoofd; hoofdhaar.

alar, gleuf (door slang of touw in den grond achtergelaten).

alieng, ader.

alieng tena, klein lampje.
aï alieng, draderig hout.

aloe, stamper.

aloes, fijn.

alok, strand.

alma, geest, ziel der gestorvenen.

ama, vader.
manoe ama, haan.
pare ama, ongebolsterde rijst.

Amapoe, God.

ámapoe, alle soort van beeld of prentje.
ima ámapoe, s. schelp (conus).

ami, wij.

aming, ons.

ampon? vergiffenis.

anak, 1° jong van dieren.
2° klein.
3° wat in iets anders zit als kogel, prop, stamper,
bendi anak, kogel.
anak wehak, hagel.
bōēs anak, stamper; prop; zuiger;
kikir anak, pink.
panah anak, pijl.
taïng anak, hart; ingewanden;
tiloeng anak, oorvlies.

ane, lokkken; bekoren.
aning, wind; waaien;
anjo, engel.
anoeng (**pakoe**), tusschen een tang knijpen (spijker).
bette anoeng, iemand tegen een boom binden.
anis, arak.
antsin, drift.
aöe, ik.
àoe, gij (enkelv.).
aöen, mijn.
àoen, uw.
àoer, s. bamboes.
apa? wat?
apa-apa, iets; al wat.
apa ha?, hoeveel?
apar, dik.
apet, tegen elkaar (drukken de zijden van eene wond).
api, 1° vuur.
2° stoken b. v. zout; inl. drank.
aĭ api, lucifer.
apoeng, 1° dauw.
2° landwind ('t avonds).
apoer, kalk.
apon, vergiffenis.
ara, 1° gekookte rijst.
2° plicht.
3° s. vrucht.
arang, plank.
areng, kruit.
aroen, 1° kin.
2° spinazie.
aroen welang, porselein.
aróen, hals.
asa ara, geen partij trekken bij vechtenden?
asa ara nai, b. v. zijn partij door een ander laten zingen.
asar, ingemaakt zuur,
assoeng, aanhitsen (hanen b. v.).
ata, 1° mensch.
2° dak.
atabiang, mensch, (vrije mensch).
atar druif.
atoen (**aĭ**—), s. hard zwart hout.
awang (**atablarang**), oppassen (zieken).
awe (**bette**—), twee zoo binden dat ze zich niet los kunnen rukken.
awe doenang., op den rug binden.
awoe, 1° asch.
2° keuken.
3° grijs.

B.

ba, stortregen; overstrooming; stroomen.
baä, geweest; voorbij; genoeg;
noehing baä, smeulen.
oeran baä, 't regent.
baai, rijst stampen.

wajer baän, stroomend water.

baäng, tegen iets leunen.

baät, planten (b. v. tabak), verplanten in den grond zetten (paal).

babong, keuvelen; samen overleggen.

badjong, groote slingeringen maken.

baga, schillen.

bahar, goud

bahar mitang, goud.

bahar boera, zilver.

bahoe lapoet, lastig; ongehoorzaam.

baimoeri(ng), later; daarna; achter aan.

baïng, doorn, stekel.

aï baïng, hout met doornen.

hello baïng, bamboesnaald (voetangel).

baït, werpen (jongen).

baït (baïs), bitter.

bakak, afnemen; van zelf loslaten b. v. pleister van eene wond.

matang bakak, oogen opengaan (van jonge honden).

bakat, harden b. v. mes.

bakke, opzetten; aanstellen.

bakko, tabak.

bakkak (bakkok), vervellen.

bakoet, rib van een blad.

kabor bakoet, rib van 't klapper blad.

koli bakoet, rib van koli blad

bala, olifantstand; ivoor.

baleng, veranderen.

balèr, omkeeren; omdraaien.

balido, verstoppertje spelen.

balimbeng, s. vrucht.

balirang, zwavel; vuurspuwende berg die zwavel uitwerpt.

balong, ?

tokar balong, lang mensch.

balok, opwippen.

bangkas, ?

manoe bangkas, witte kip;

manoe bangkas soesi, spierwitte kip;

banting ladjar, zeil opgerold boven in den mast laten hangen.

bano, gaan.

banit, villen.

bàoe, een uitroep. van bevestiging.

ia bàoe, daar.

eï bàoe, hier.

baŏ, waringinboom, en vrucht.

baŏek, s. visch (groot en zwart).

baŏesăr, dik s. gras.

bappang (mè), (kind) op den schoot leggen.

bara, branden.

barakan, s. doosje; bakje b. v. sirihbakje.

baro (ng), werpen (naar iets).

basa, in de handen klappen.
ladjar basa, zeil terstond omslaan met anderen wind.

basar, laag gebouw (tent, loods).
oring basar, laag huisje, blaadje.

basia, blaadje.

baso, groote aarden schotel.

bata, golf.

bate, = batik?
linsoe bate, hoofddoek met witte en zwarte vlekken.

batoe, vallen (iets of iemand die in of op den grond staan).
aĭ batoe, omgevallen boom.

baton, opwippen.

battar, doorhakken.

batti, slaan; slachten; vermoorden; afsnijden (hoog gras).
bala batti hala, olifantstand van meer dan een vadem.

battiraä, plunderen; rooven.

bawang, schenken; gieten.

bawo, boven; hoog;

bea (—waäng), (den mond) openen.

beak, scheuren, barsten (van hout, ijzer etc).

beang beäk, (beenen) uit elkaar.

bebbar. s. visch.

bedda, ergens uitgaan; . . ergens uitkomen;

beggan (adja), aangebrand (maïs).

beggèr, verschrikken.
dri beggèr, zitten schudden.

beggo, schrikken.
(iöer) bego lelo, kwispelstaarten (staart).

begor, kwispelstaarten.

behak, strooien; zaaiën.

behe, roeien met schepriemen.

behoek, zie bakak.

bei, te.

bèk, 't geluid der herten.

bekkan uitspreiden; ontvouwen.

bekkar, uitzetten door weeken.

bekkat, opvoeden.

bekket (bikket), slaan.

bekkor, verrijzen; rijzen.
lerro bekkor, zes uur 's morgens (de zon komt op).

belak, rijgen.

belang, de zaak is uit.

bele (mè), op den arm dragen (kind).

beleng, slingeren.

bellang, kleine bamboes.

bellar, wrang.
bellèr, vermoeid; druk.
bello, pokken.
belloen, loslaten.
belo, wegwerpen.
belok, zeilen met wind op zij.
bemme, knijpen; samendrukken;
bemmok (bemmók), zacht;
bèndi, geweer.
bèngok, ?
plari bèngok, met den hals krom één kant uitloopen.
bennoe, vol.
benoe, om den hals hangen;
bèntang (wajer—), gewijd water.
beo (—kottir), zetten, uitgooien (tol).
beppa, ontluiken; op komen.
beppat, ?
dola doe beppat, slaan dat het kletst.
beppi, fijn wrijven (stampen) b. v. aardkluiten; maïs;
bera, slaan met iets b. v. stuk hout, goed enz.
berrá boera, tin.
berrá mitang lood.
beraboeka, s. zwaluw.
beris, aanstrijken.
berri, uitwisschen.
berrik, parkiet.
berroe (berróe), zout.
berroembōng, ?
manoe berroembōng, kip met witte, roode en zwarte veeren;
berrok, zeker geluid van een zieke kip.
bessa, doorbreken (zweer).
bessoek, ontsnappen (pijl van een boog); onverwacht dicht slaan (b. v. een muizeval).
beto belo, slingeren.
betot, neen schudden; zwaaien met een stok.
bètta, zeggen.
bettá, losbreken (een touw).
bette, binden;
betti, snijdende pijn;
bettir, spartelen; op en neer gaan;
bettoe, ?
bendi betttoe, ?
dola doe bettoe, geluid als men iemand slaat.
bettoek, s. krabbetje;
s. vischje.
bettok, spartelen; in de hoogte springen.
bewar, besprenkelen.
bewat, iets van de hand schudden.
bewó (aï —), s. boom en heester.
bewoes, geur.
wàoen bewoes, stinkend.
bewwar, splijten.
bewweng, wegjagen.

bewwoeng (di lōĕk) tot bloem gekookt.

bia, persoon.

biang, lijfeigene.

biassa? gewoonte; gewoon zijn;

bida, zwaard.

bidar, naar zich trekken.

bidar oeter, boog uittrekken.

bido, uitstrekken b. v. arm, zich uitrekken.

biha (biha bidoer), scheuren.

bihi(n), indoen; instoppen.
 bihin ga, eten geven.

biko, dalen; ondergaan.
 biko blattang, vijf uur 's avonds.
 lerro biko, drie uur namiddags.
 dri biko, scheef, hangend zitten.

bikoer, afbrokkelen.

bila, de oogleden met de hand openhouden.

bile, zwijgen; stil zijn.

bilik, kamer.

bilok, open doen (oogen).

binatang? beest.

bio, pellen (maïs).

bioes, ?
 dola doe bioes, geluid maken als men slaat; of bettoe; beppat;

bira, kapotspringen (geweer).

bireng, ?
 manoe bireng, roode haan of kip,

bissi, pompoen.

bitak, breken.

bitek, ?

bitek a woeä taä, sirih pinang te eten geven.

biti, iets met twee man dragen.

bito balong, opwippen (b. v. bank).

bitoe, hengelen.

bissoen (wissoen), wijk; dorp?

boeleng, ?
 toetoer boeleng baler, 's morgens zoo, 's avonds anders spreken.

bla blawir, uit elkaar (ver . . . . ?).

blain, 1° lui.
 2° kwijnen; verwelkt;

blain blear, lui.

blamoen, licht van kleur.

blåoer, kik vorsch.

blapoer, ?
 watoe blapoer, offersteen.

blara, ziek, ziekte.

blarang, ziek.

blassoer, uitglijden.

blattang, koud.
 wåoen blattang, 's avonds.

blawir, ver.

ble, ?
aĭ ble, scheeve boom, die op vallen staat.
lerro ble, één uur 's middags.
blebboek, vroolijk.
bledjon, ?
(kottir) bledjon, (tol) maakt zijn laatste trillende bewegingen voor hij neervalt.
bledjor, fladderen (een vlag).
bleĭng, dor; verdroogd.
blekkoer, verkeerd;
toetoer blekkoer, slechts spreken b. v. een letter niet kunnen uitspreken.
blelèr, dun.
blemak, schil van den pinang boom;
blemmang, (grond) niet effen, gelijk.
blemmoek, uitgeput van krachten.
moroen blemmoek, flauw van den honger.
blennoer, droevig.
bleot, 1° pas hersteld, — gezond.
2° gewillig.
blepien, langwerpig plat en dun zooals een lineaal.
bleppan, langwerpig dik zooals een glas, een flesch;
bleppar, ?
bleppon, ?
toetoer bleppon, goed (een taal) spreken.
blerri, kitteling gevoelen.
blewwa ?
bli (b^eli; bellĭ), geven.
blino, effen; kalm;
blirang, frisch; koel;
bliro, s. roofvogel.
blodong, dwarsbalk.
bloedoe bledeng, zeer veel.
bloegoeng, vlijtig.
bloeöer, s. schelpvischje.
bloepoeng, volgeladen.
bloepoer, zeer oud; geen tanden meer.
bloeroeng, instorten.
bloetoek, klein.
ata bloetoek, kinderen tot 16 jaar.
mè bloetoek, kinderen van 7 tot 8 jaar.
blōng, lang.
bo, gewezen van eene wond.
bo tanah, met aarde aanvullen om een kuil ondieper te maken.
boang, gat.
iroen boang, neusgat.
boboe, masker; maskeren.
bobok, opzwellen; vervellen; opborrelen; verbrand door de zon.
limang bobok, blazen in de hand.
bōē, zat; misselijk.
toea bōē, dronken.

bakko bōē, misselijk (van 't rooken.)
tahi bōē, zeeziek.
ohoe aï bōē, vergiftigd (door 't eten van oebi kajoe).
boeä, voortbrengen; baren; dragen; blaffen.
boeang, laden; meenemen (op praoe of boot), pikkelen (met een paard).
boeboer, (bloed) met geweld uit eene wond stroomen.
boedjang, walgen.
d'ri boedjang badjak, lang op ééne plaats blijven zitten.
boedoeng, schimmelen.
boeë, groene erwtjes.
boehe, liegen, veinzen; valsch (nagemaakt).
toetoer boehe liegen; foppen.
boera boehe, van buiten wit van binnen een andere kleur.
bida boehe, een houten zwaard.
boehoe, wind laten.
boehoe kappa, kapok slaan.
boeï, wachten.
boeka, laten liggen b. v. pisang om rijp te laten worden.
boekan, vergezellen.
boekoe, sirih-pinang schotel of bakje.
boekoen, met twee handen met een hout slaan.
boela ladjar, het zeil onopgerold overbrengen.
boelak, groote oogen opzetten.
boelan, galoppeeren.
plari boelan, galoppeeren.
ima boelan pleot, s. schelpje.
boeli, kruik.
boeloek, laag; kort.
along boeloek, 12 uur 's middags.
boenar, walgen.
boene,
bano boene banar, ver, veel loopen.
boëng, opwinden.
boenga? bloem; s. boom?
boeōet, halen.
boepoe, afplukken.
boera, wit, vrede.
boera bara, schuim voor de praoe.
boeras, uitspuwen; bespuwen.
boere (manoe—), gespikkelde (... kip),
boeri, zaaien; bestrooien met zout; peper, suiker enz.
boeroek (berroek), zwart beest in zee.
bōēs, spuiten; spuit; propschieter.
boesoe, groote waterkruik.

boesoeng,
ata boesoeng, wichelaar.
boesoer,
moede matang boesoer, limoen met bultjes op de schil.
boeta, inpakken; inwikkelen.
boetoe, ?
merak boetoe, zeer rood.
boetoek (linsoe), opzetten; opbinden (hoofddoek).
boewoe, verdeelen.
boewoeng (boeöng?) nok van het dak.
boga, breken.
bala boga, olifantstand tot aan de elleboog.
bohe-kassien, barmhartig zijn; barmhartigheid.
boïer, strot.
boka (bokan, bokang) zingen en dansen na eene overwinning; antwoorden met zingen; meêzingen.
bokak, ?
taïng bokak, milt.
boko, dakje op een praoe.
bokon(g) (bokkon?) gespannen bij 't bukken.
dri bokon, gekromd zitten.
gerra bokon, met achterste gebogen staan om er op te laten slaan.
tena bokon, praoe met achtersteven in de hoogte.
bola, s. kapokboom.
bolek, vet (van dieren).
bolelolong, uitgelaten van vreugde.
boleng, een bamboehoutje bij het weven gebruikelijk.
bano boleng balèr, terstond hier terstond daar loopen.
bano boleng balèr, dikwijls ergens komen.
bolet, om iets kronkelen.
bolo, s. gebak.
bolor, langwerpig rond.
bolot, rollen b. v. tabak; touw op een steen.
bonbon, ?
adja bonbon, gekookte maïs.
wewe bonbon, gekookte boontjes.
boeë bonbon, gekookte erwtjes.
boneta, bajonnet.
bongi, ?
mangoe bongi, 't kromme hout boven aan den mast.
bongkar lossen; uitdoen.
bongor, s. vischje.
boö, uitschelden; onfatsoenlijk bejegenen.
boöe, komen.
boöe oeta, s. uil.
bòòk, hakken.
bòòn, stomp.
bòòng, naroepen; toeroepen; roepen.

boppo (bopo), waschen.
borang, kwijlen?
bore, ?
danf bore oheng, s. hard schreeuwen.
boreng, zwaar zuchten.
boro, snijden.
boroe, doordringen; reiken tot.
boroet, afstroopen.
borok, snorken.
aning borok, landwind over dag? zuide wind?
botang, met medecijn bespuwen.
botik, voederen.
botter, koopen.
bottir, flesch.
bower, iets omwinden (met touw een lap enz.)
bowo, opzwellen; zweer;
braän, vlug.
braät (aï. . .), ?
brabat, 't geluid van een gescheurde bel, klok.
branoe (adja. . . . .), roodgebakerde (maïs).
bràoe, vreezen; ontzien; verschuldigden eerbied hebben;
brat, zwaar.
wateng brat, hardvochtig.
brata (aï. . .), s. zwart hout.
brawang, s. heestergewas.
brawan, luid op droomen.
bre, uitdoen (vuur, kaarsen), sluiten (de oogen).
brebbo, afgebroken.
breggan, ?
mara breggan, zeer laag water.
brekak, groot (dik van buik).
breke, draad (ijzer, koper).
aï brekket, s. heester.
brèng, verdord; verdroogd; uitgedoofd;
brèng briong, knipoogen.
brewwe (kotta —), omvallen (muur —).
brewwoet, vermolmd.
brinet, leeg; maïsschuurtje?
brioe, verliefd zijn.
brioeng, stooten met elleboog.
brōē, tam; mak;
broï, verward; omwonden;
broin brakit, ?
brosso, poetsen.

C.

cantar, zingen.
ceram,
ata ceram, zeeroover.
ceöe, hemel.
conta, tellen.
dennaconta, zich om iets bekreunen.
cōntas, rozenhoedje.
contratoe, handelen.

D.

daä, raken; treffen; bereiken.

bello daä, de pokken krijgen, — hebben.

daän, groen; blauw, levendig van kleur; rauw, onrijp;
iang daän, versche visch.
aï daän, jong hout.
daän tāān, licht groen.
roemang daän, zeer duister.

daäng, ladder; trap;

dabak, lap; lappen.

dabeng, ?

dabis, veel (van menschen).

dada, ?
toetoer dada lowor, nog niet goed kunnen praten (van een kind).

dadak, aan flarden.

dadi, worden; dus = dit zijnde.

dadoe, dobbelsteen; ermee spelen.

dagar (aï—), s. boom.

dagir, vastraken; in blijven zitten; warren;

daha, rijp; gaar;

dahang, dwarsbalk; hout of bamboe boven aan den nok,

dai, groote behoefte doen.

daïng (ima—), s. schelp.

daïs, dikwijls.

dakor, vuil (van kleeren).

dala, ster.

dalang, wandelen; loopen buurten;

dalima, granaatappel.

damar, damar.

dani, weenen.

dàoe, dragen b. v. water.

dapar, bepleisteren; lijmen.

dapoen (deppang—), een kaakslag geven.

dara, zon; heet;

darang (woelan—), Oostmoesson.

daring, gevlochten kolit om een bord in te hangen.

dassi (kolong—), s. vogel.

datak, nu en dan 't water raken zooals de vliegende visch.

dawoeng, van uitgewied gras de aarde afkloppen;

dea, ontsieren; knoeien; vuilmaken; ongehoorzaam; ondeugend zijn;

dea dàoer, ondeugend;

debadaäk, uitspansel.

debbis, dicht bij elkaar v. menschen.

deddo (wateng), zich verontrusten; beven;

dedoen, i. helpen met loopen (b. v. een zieke ondersteunen).

deggan, 't geluid als men op iets klopt b. v. op een glas of tafel.
liar deggan, heldere stem.

deggar, uitschudden.

deggèr, ?

alieng deggèr, kramp; stijve pees.

deggo en deggo deddo, donder; donderen.

deggo, (kawir), den hoek van een hengelhaak maken.

deggoe, met de lans werpen.

dekar (woea) in schijfjes snijden (pinang).

dekkak, (een zak) op en neer doen om den inhoud te doen zakken.

dekkeng, stollen.

dekkèr, verstopt in de keel, in den neus; te nauw; spannen;

dekki, punten; scherpen;

della (tali), van 2 strengen één touw maken.

delfi, opzwellen b. v. 't zeil).

dello, eieren leggen.

delloen (tali), van 3 strengen één touw maken.

dellor, recht.

demmèng, zeker; wezenlijk; ja waarlijk.

denak, varkensbak.

dèng, glimmen; blinken.

dengor (liar—), zware stem.

denna, doen; maken; om te; opdat; behandelen (zieken, wonden).

dennoe, s. boom waarvan ze de vrucht met sirih eten.

deöeng, vriend; bevriend.

depang matang, s. nacht vlinder.

depo, volgen.

kela depo, overschrijven.

betta depo, nazeggen.

deppang, een kaakslag geven.

deppar, waschen met slaan.

deppi, wannen (rijst).

deppo, licht breekbaar?

deroe dede, s. gras.

deroe delang, s. groote tor.

derradó, veel.

derro, oprispen.

dessak, op den grond neerzetten; — grooien.

desson, zakken (laag water worden), terugwijken.

dessor, uitglijden.

dèt, gedeeltelijk.

dèt dadak, naar alle kanten.

bano doe dèt, van huis tot huis loopen b. v.

dete, voortleiden.

deteng, na het stijven den draad droogen.

dettak, doorhakken.

dettik, vlug.

dettoe, ?

lerro dettoe, 12 uur 's middags.

dettoen, effen, gelijk; vallei.

dettok, uitkomen (jongen uit de eieren).

dewa, boodschappen.

dewwang, verlangend.
dewwir, verbreeden.
dewwoer, bons als van een klapper die uit den boom valt.
dewwo(e)s, in den grond steken zoodat het er ver inschiet.
di, ook.
diat, overreiken.
dibo dabok, ?
diĕ, openen.
digoer, stijf (arm of vingers b. v.)
dihi, s. boom en struikgewas.
dike, s. visch.
diko dakot, — dakor vuil.
dilang, glimmend.
dimoen, watermeloen.
dira, dirang, snijden; scherp; wapen.
dirang lèng, wapenen.
diri, luisteren.
diring, scheef.
disse, op zij! weg!
ditok (.....tello), stuk slaan (een ei).
diwir, rand.
djaän, — djengga, snauwen; verbieden;
djadja wiïng, pralen;
djadjan, vuil van een kleed afschudden.
djadji, beloven.
djadjoek, slaperig.
djaga, bewaken; zich in acht nemen ergens voor zorgen;
djaga pita, niet toestaan; verbieden;
djala, ?
manoe djala, zwarte kip.
djaling, mengen.
djalok, onverwachts een schot of steek krijgen.
djambing, ?
waïng djambing, groote wond aan voet of been.
djanang, boom met groote kruin, veel blaren; schaduwrijk.
djàoen, ondeugend.
djàoen djemmón, ondeugend.
djaramba, pager om een praoe.
djaran(g), paard.
djatta kappa, spinnen; spinnenwiel.
djawana, ?
manoe djawana, een kip die gaat loopen en terugkeert bij 't vechten.
djeang, groot van opening zooals een put, vat, deur;
djebboen, tot 't gevest insteken.
djeddan, diep insteken, — intrappen.
djedjoe, wiegen.

: bano djedjoe, slingerend loopen.

djedjoen, iemand die op den grond• ligt trappen.

djegga, ?

bennoe djega, zeer hooge zee.

djekidjowe, i. met den vinger in 't gezicht steken.

djekka, stompen geven; stoeien.

djekkoet, kneden.

matang djekkoet, zware oogen; slaperig.

dri djekkoet, zitten worstelen tegen den slaap.

djelir, twee hanen wijken en draaien voor ze elkaar aanvliegen.

djellong, mank; mank gaan;

djemme, met de handen ergens op vallen.

djemoedan, ?

mi djemoedan, zeer zoet.

djeppa, groote happen doen.

djereng, kijken en probeeren of twee dingen even hoog zijn; vergelijken?

djerroeng, schoon wrijven.

djewoeng, met de voeten grond gelijk maken.

djewwang, ondengend.

djima, band met geld of obat om 't lijf.

djina, ?

djina djanang, boom met veel takken; schaduwrijk.

djingon djangon, ?

dri djingon djangon, geroepen worden en niet willen komen.

djobang, stompen geven; stoeien.

djodjor, ?

djoedi, kaart spelen, dobbelen;

djoedjan, wrijven om vuur te krijgen b. v.

djoedjoeng, ?

plari djoedjoeng djomeng, nergens naar kijken, maar toeloopen.

djoegan, groote golf; branding.

djoelong, groote praoe.

djoemet, nauw; juist passend aan 't lijf.

djoeroe geddáng, danstrommeltje.

djoge, dansen met gebaren.

djoï, opruien; aanzetten;

djokka, i. sturen, bevelen.

djokok, (vrucht) afstooten met een hout.

djolo (iang), 's avonds hengelen.

djolong, ?

ata djolong, i. die nu hier dan daar woont.

djŏngo, scheef (gezakt).

djong, schip.

djora, altijd maar gelijk geven.

do, geven.

doa doang, de een na den anderen b. v. schieten.

doar, ?

toetoer doar, op een hoogte staande spreken? juist spreken.

dò dòn, bij troepjes na elkaar eten.

dodoer, niet ingaan b. v. een kogel.

dodor naar boven steken, naar boven aangeven; weer opkomen (een zweer).

doe, versterking van 't adjectief, bij een naamwoord: als, gelijk.

doë, vasthouden; nemen.

doea grootmoeder; titel voor deftige gehuwde en ongehuwde vrouwen; vrouwspersoon;

doea po moang, voorouders.

doeang, oud; dor; donker van kleur;

doedak, versperd; niet door kunnen; ergens tusschen spannen.

doeden daäk, zie doedak.

doedoe, zwam; tondel; werk om te kalfateren.

doeë, liggen; slapen;

doeëng, stollen.

lengi doeëng, olie stollen.

doegar, toereikend; totdat; genoeg; juist;

doegi, raken, zich aan iets stooten;

doegoer, in eengekrompen (liggen).

dri doegoer, met de knieën in de hoogte zitten.

doekoeng, s. visch.

doelabara, ballast.

doenang, ontoereikend; ontbreken.

doenia? aarde.

doening, buigen ('t hoofd); zich buigen; bukken;

doeŏ, s. visch.

doeöer, droog; dor;

doetoe, met de hand op iets slaan.

doetoe kappa, kapok slaan.

doeroe, wijzen.

doero, naar den kant zeilen.

doga, te ver slaan.

dogo, s. dansen.

dogon, scheef.

aï gerra dongon, de boom staat scheef.

dohor, glijden.

doï, klein.

doï doï, langzaam, zachtjes; voorzichtig.

bano doï doï, zonder gerucht loopen.
toetoer doï doï, zachtjes praten.
dokok, een wond stooten; schrampen;
dokit, iets uitsteken met een hout.
doko, inlandsche paraplu.
dola, slaan.
doling, gras uitsteken met een scherp hout.
dolo, druppelen;
dolo toea, distilleeren inl. drank.
doeloe, ?
aï doloe, hout om te meten.
dolor, op een zij achter elkaar; aangetrouwd;
narang dolor, familienaam.
domak, s visch.
domo, iets in de lipa stoppen.
don domang, bij troepjes na elkaar eten.
domeng, toonen; onderwijzen;
dòng, schouderkleed.
dòò, hoesten.
doöe, luizen.
doöek, braken zonder over te geven.
dòòr, antwoorden.
dopa, uitnoodigen?
dopang, aï dopang, aangespoeld hout.
doppo, roepen, ontbieden.
narang doppo, roepnaam.
dora, ?
iroen dora, neus terstond (licht) bloeden;
dota, hamer (van ijzer).
dotar, vleesch of iets fijn snijden.
dotto doming,
ga dotto doming, vlugger eten dan een ander.
toetoer dotto doming, een ander overpraten met vlug spreken.
dottor, ?
dri dottor, met de beenen recht uit zitten.
dowa, uittrekken.
drabbik. stollen.
dri, zitten; wonen; blijven;
drieng, ?
toea drieng, veel inlandsche drank.

E.

e, ja.
eang, kind in slaap sussen.
eang wawi, varkens roepen om eten te geven.
eba, s. schelpje.
ebang, met de hand wenken om weg te gaan.

ebo, groote golf.
eddèr, ?
bano eddèr, blijven staan; slenteren.
edo, aardbeving.
eèr, slijm.
ege, ook.
egga, s. bamboes.
ego, mondtrom van bamboes.
ehe, ja.
eï, deze, dit;
in, aan, bij, uit, op, te, tot;
eï apa zie epaï, waar.
eken, gebonden, lijmig.
eker, gelijk vijlen.
eko enne mitang, groote zwarte zeevogel.
ekok (pare), enkele padi korrels van de bras afzonderen.
eler en elerwaga 't raam van den sampan (uitleggers).
ella(ng), vallen.
wa enne ella, gewillig.
linsoe ella, 12 uur 's middags.
ellang taïng, wolken 's avonds, zonnevlekken;
elle, schuld.
eloer, jong (klapper).
elpeneti, speld.
emai, kom hier; herwaarts; aan dezen kant.
ena, zoo even; van daag;
ena eï, nu.
ena goemang, van nacht.
ena gròò(ng) pas; zoo juist;
ena gròòng teï, pas; zoo juist;
ena loeat, van morgen.
enahoen eertijds; al lang (ook als 't een half uur geleden is).
enahoen watoe, bij 't begin der wereld.
enak, enkel van den voet; s. ronde platte vrucht.
enateï, nu.
eneï, nu, hier.
èng, gehoorzamen.
ĕngen, knorren (v. een hond voor 't bijten).
ĕngèr (hĕngèr?) „ „
ènna, zes.
ennang, schub.
ènnĕ, niet.
enne, stroom; stroomen.
ennèk, in een drukken.
eong, neen; niet; niets; geen; mauwen.
epaï; waar; van waar; waarheen.
eppak,
waïng eppak, wrijf (v. d. voet).
limang eppak, palm (v. d. hand).
eppang, goed; gezond; op 't eind van een zin = mag dat?
ep-eppang, goed.

èr, s. slang.
era, schildpad; draad trekken (goud, koper).
errepè, kalfateren.
erriën (herring?), kant, oever.
esang, op trekken.
eso. hout in den grond om b. v.
eso tena, een praoe eraan vast te leggen.
esoer (aï), even hoog maken, (hout) gelijk maken wat wij met schaven doen.
estribo, wierooksvat.
etang, s. groote visch.
etei, deze; dit; hier;
eting, stekels op den rug van een visch.
ettang, moot (visch).
ewang, staart van visschen.
ewe, dit; 't bedoelde;
ewina, buiten; van — naar buiten.
ewoer, bamboes blaaspijp.
ewwe (bendi), tegenhouden (als men den haan van 't geweer neerlaat).

G.

ga, eten.
ga gima, vischjes zoeken als 't laag water is.
roetoe ga, roesten.
iang, ga, de visch bijt aan den hengel.
ga gadji, loon krijgen.
ga soendang, bruidschat ontvangen.
gaä, om vademen; iets meten met hand, vadem of pas;
gabar boera, deken.
gabe, met een hout aan een dassa de aarde uithalen.
gabo, volmaken; dempen;
gadi, slijpen met een steentje.
gadjo, s visch.
gaë, afnemen b. v. een pot van 't vuur.
gaën, ?
gewoen gaën, door elkaar.
gaër, omroeren; rijst met erwtjes gemengd.
gaging, i. vragen of zeggen (om) mee te gaan.
gahar, hoog.
gahi, stijven; stijfsel.
gahoe, warm; koorts; zwaar (v. tabak), sterk (v. drank of eetwaar), duur (van prijs) streng (van straffen).
aning gahoe, hevige wind.
dara gahoe, heet, midden op den dag;
gaï, willen; verlangen; rottang; stok;
gaït, op hoogen (aarde om een boom of plant).
gaka gamo, ?
bano gaka gamo, onder

een zwaren last zóó loopen dat men bijna valt.

gakang gerok, varken zijn jongen roepen.

gakar, s. boom.

tò gakar, hardop lachen.

gala, gespleten lat; rustbank van zulke latten.

galeng, uitzoeken.

galewe, klein zeil aan voorsteven.

gali, graven.

galoeng, met den voet zich vasthouden.

galoeng nai, obat of iets lang in den mond houden b. v, obat tegen een kies.

gambir, een vrucht die men bij sirih eet.

ganga, (twee planken die) niet juist sluiten.

ganoe, zooals; omtrent.

ganoeïa, aldus.

ganoepài, hoe, op wat wijze.

ganóetia, aldus; zoo.

gàoe, scheppen.

gàoe wajer, water scheppen.

gàoe loeroeng, sous scheppen.

gape, klein zeil achter 't groote.

gapir, (keppik) (vlengels) op en neer slaan.

gapoe, omarmen.

garang, kleine s. bale.

garo, krabben.

garong (alang), ('t hoofd) in smeren met kokosmelk.

gaseng, ?

gaseng ladjar, zeil opgerold halfweg praoe en mast laten hangen.

gaseng lare s. dwarshout aan een dak.

gatta, lezen; tellen.

gattar, jeuken.

gawang, veel.

gawe, wenken; recht trekken (. . . paal), visch ophalen.

gawi, stappen.

geba, werpen.

geba dadoe, dobbelen.

gebbi, wand; wand maken.

gebboe, wolk; regenachtig; onweer.

gebor (... kappa), (draad) rood maken.

dri gebor gaèr, maar op den grond zitten met de kleeren in 't stof.

geddang, kleine trom.

geddir, groote oogen opzetten om bang te maken.

geddo, ?

gega, uitnemen b. v. uit een mand.

geggar, gescheurd.

bewwar geggar, erg gespleten.

geggoen, hand dicht doen; vuist ballen.

geïng, wieden.

geke, op een rij; achter elkaar.

gekka, roepen van vreugde.

gekka glan, roepen van vreugde.

gekkèr (gekèr?) schateren.

gekon, kakelen vóor 't leggen.

gelang gissang, glimmen van de olie.

pare gelang gissang, zeer schoone rijst.

gella (gellá), bijten (vocht in eene wond, tabak op de tong).

gellang, koper.

gelle (aï), brandhout verzamelen.

gellir, draaien.

gello (ngello), s. boom en zijn vrucht.

geloer, scheef.

woelan geloer, halve maan.

gelok, schoon.

alang gelok, kaal hoofd.

gemma, nat.

gemmeng, stuk koper om op den mond te leggen.

gemmi, knijpen.

gemmoe (bakko), (tabak) pruimen.

genna, dicht slaan (strik, muizeval).

geppoen (g). sampan.

gèr, ?

dola gèr, noch hard noch zacht slaan.

gera, bij troepjes staan.

gera gòng schuilen onder een boom.

gereng, afsluiten tegen wind, zon.

gereng pita, goed afsluiten.

geri, grond omkrabben (kip).

geroe, aanscherpen.

gerra, staan.

gerra ellang, op punt staan om te vallen.

gerra hele, sta uit den weg;

gerri, hard roepen.

gerri giën schreeuwen.

gerro, krabben.

gerroet, soort naaien.

gesso, niet sluiten, niet passen b. v. de balken in elkaar.

getta (pare), (rijst) inoogsten; snijden.

getté (gette), groot; dik; zeer;

goemang getté, middernacht;

narang getté, roepnaam;

waäng getté, zwetsen;

wateng getté, hovaardig;
taïng getté zwanger;
getté gawang, zeer veel;
getto, (kip haar kuikens) roepen.
gewoen(g), mengen.
gewon, ?
toetoer gewon, ergens over heen praten; doen als of men niets hoort.
a gewon feest vieren.
gewwá, grooten honger hebben.
gewwit, aanstooten.
gewwit goeroet, ?
gewwo, knijpen met den nagel.
gewwoen (rodieng) (hak mes) bederven.
gide, trekken.
gide leddon (oen) i. bij de schouders schudden.
gideng, gespannen (touw enz), trekken van eene wond.
gideng widoeng, een wond waarop geen obat is pijn doen, trekken;
gieng, ?
taing gieng, hongerig.
giï, bijten.
giïng, bijtend (van eene wond).
giït, ?
gellir giït, (tol) zeer snel draaien zonder te verloopen;
giling, schild; rondom;
gioeng, kijken.
giroeng, pijn doen (eene wond).
gissing, ver weg vallen.
gisir, ?
dri gisir, gehurkt zitten.
gita, zien.
gitoe, met den nagel door breken.
glaäk, s. roofvogel (zeearend?)
glabing, takjes van een boom afhakken.
glapoer, tegen 't hoofd slaan.
glawar in de war brengen.
glèd, ?
waen glèd, duizelig zijn; flauw gevallen;
toea glèd, dronken.
gleho, verzwikken; verdraaien;
glekkagān, schreeuwen (als er dieven zijn of zoo iets).
glekoet, ?
hama glekoet, op i. trappen en erop blijven staan om meer pijn te doen;
gleppoe, fluisteren.
glessoek, dicht slaan van een val, boog enz. ontsnappen; ontvallen.
glewar, en glewèr, losjes gebonden;
globo (batti), van een boom alle takken afslaan.

glohoek, los gaan (touw).
glòk, pinangblad.
potoglòk, aker van dat blad gemaakt.
glosir, de bast van hout afdoen; en zie glabing.
goang, van Goa.
ata goang, Makassaren, Boegineesen ete.
goar, insekt s. juffer.
goba, op bekken, klok etc slaan.
godo, op handên en voeten kruipen;
goea, werken; knoeien;
goebi gabir, 't geluid van 't slaan.
goeër, rond.
goeleng galeng, door elkaar rommelen, bijna braken.
goemang, nacht; overnachten.
goemit, knijpen.
goemoet nai ara, iets op de rijst leggen om gaar te koken.
goeng, oud; versleten;
goeni, s. geel goed waarmee ze hun lichaam besmeren.
goeŏen (aï), s. zeer hard hout.
goeŏer, uitschelden.
goeöer lekké, uitschelden.
goereng halfrijp.
goerik, s. schelp (patella).
goeroeng, (garen), draad.
goët, mengen.
netti goët ginit, iets vies aanpakken.
goeti, schaar; knippen.
go ga, eten zoeken.
gogo, steil.
gogor, voortrollen;
gogor kappa, draad op een houtje rollen.
goha, schram.
goï, graven; delven.
goï hawas, (djamboe?), s. vrucht.
goïs (goït), slecht; leelijk;
gole, om zeilen.
golo, wezenlijk.
gòng, i. in 't licht staan.
gerra gòng, onder een boom schuilen; klok; bekken, tamtam;
goŏ (ng), verzengen; branden.
goŏer, knagende pijn doen;
gopi, omhakken.
gopi roa, omhakken.
gorang, krets? (s huidziekte komt op met vlekken).
gorak, krabben;
goroe, afvallen (klapper).
gorot, schrampen;
gowir, peuteren;
graän, ?
tena taïng graän, een hooge praoe.
gragoeng, ?

limang gragoeng, gearmd.

grake, in de takken blijven hangen b. v. een aangeschoten vogel, klimmen (van een kat).

gràoe, altaar.

grasa, schertsen.

gremmi, twee stukken hout aan elkaar hechten.

heppoeng gremmi? 6 ½ uur 's avonds?

gridieng, sidderen; stuiptrekken;

gringan, graag hebben; verlangen; blij zijn;

griok, flikkeren (van kleine lamp of vlam).

gripet, knellen.

groging, ?

bette groging; handen op den rug binden.

gròò (ròò, gròòng), dicht bij.

H.

ha, één;

bia ha ha een voor een; waï ha ha, een enkelen keer.

habi, s. hout.

hada, s. visch.

hadang, leunen.

hadang wolong, 4 uur 's middags.

hadeng, helling; hellend; overkant?

haë, klimmen; opgaan;

haët, grijpen (v. roofvogel).

haï? wie?

hakan, ?

ga hakan galoeng, niet kunnen kauwen;

haken, van dag tot dag uitstellen

hakkoer, s. geurige vrucht.

hala, verkeerd, fout; mis.

bano hala lalang, verdwalen.

halar, gespleten bamboes.

hale, s. boom (koolboom?)

oetang hale, s. groene alg.

hama, op iets trappen; overtreden.

hama hama, hetzelfde.

hama hama nora, evenaren.

hame wàoen, morgen avond.

hana, ?

bano hana, den voet zacht op den grond zetten; voorzichtig loopen als men eene wond heeft.

hangar, schreeuwen van schrik.

hangasoe (ngasoe ha), één honderd.

hanggor, gillen.

haö, te leen vragen;

ha oepoe, de helfti van de lengte; een weing; een stuk;

ha ola, half vol.

hapang (anak), pijl op den boog leggen.

ha pappa (ng), de helft.

haper, de hand op den schouder leggen; een kind op de heup dragen.

hapoet, s. kunstenarij: met de hand over een zieke strijken.

harang, laken; berispen; uitschelden;

hawing, ?

batti hawing, over de schouders snijden.

bette hawing, met strop en knoop binden (zooals ze hun varkens binden).

hawon, schreeuwen; huilen.

heak, licht.

wateng heak, opgeruimd;

heang, in de handen wegen wat van twee 't zwaarste is;

hebbon, prop; stop.

hedo (aï woeang), afstooten (vruchten van een boom).

heddor, ?

bala lema heddor, olifantstand iets langer dan tot den elleboog.

hege (. . . api), vuur halen.

hegga, lang zaam ademen.

hegin (roetoeng—), pen van stekelvarken; haarspeld (ook van hout);

hegon, met het hakmes zwaaien.

heï, op zij doen; van zich af doen.

heket, ?

bette heket, touw tweemaal omwinden en dan binden;

hekor, i. voorbij loopen.

hela, spannen; rekken.

helak, rukken;

hele, op zij! weg!

helèr, zijde (beneden de ribben).

helleng, i. verstooten; bevelen weg te gaan.

hellet, kalfateren.

hello, (bamboenaald) voetangel.

helloek, den hik hebben.

heloe (liri), (paal) verwisselen.

hemmak, ?

kabor hemmak, geraspte klapper met klapper water gemengd tot een pap;

hemmang, zuur (bedorven eetwaar).

hemme, ?

djaran hemme, paard met ingebogen rug (te zwaar geladen).

toetoer hemmeremmoes, i. hinderen met pra-

ten b. v. als men zit te lezen.

hemmoe, bederven; versleten; leelijk; bedorven.

hèna, ?

bano hena, met den buik vooruitloopen.

henne, bakken; braden.

hèngok, ?

bala hegen hèngok, olifantstand tot aan 't ander schouderblad.

hennepaï, s. zeegewas.

heò (**heò waráng**), s. plant (haar vrucht).

heöen, ?

bala heöen, olifantstand tot aan 't ander schouderblad.

hepat, kleine behoefte doen.

hepoet, uitglijden; eventjes.

heppi, kleine tros van een grooten tros.

heppoeng, muskiet.

heppoeng menniek, kleine muskiet.

hera, s. groente.

herak, ondiep.

heret, geel.

lerro heret, tegen zonsondergang.

hering, **hering nai**, plaatsen, zetten; wegbergen;

heroek, opslurpen; een teug.

herra (**tena**), (praoe) hooger maken met planken.

herrong, zeggen; vertellen; beteekenen;

heti, iets vooruit schoppen.

hewoet, schemering.

hewwo(**rodieng**), (hakmes) harden.

hia, ?

loma nora hia, met touw aan de voeten in een boom klimmen.

hibir (**walong**), (op nieuw) uitbotten.

hida, zuchten van smart.

hidar (**eï tali**), in een touw vallen.

hide, uitglijden.

hidi, met den voet ergens tegen stooten;

hido, s. roofvogel.

hido hadok, kind bij de wang vatten; vliegen afslaan.

hi gettè, karbau.

higo (**bissi oeboeng**), (de bovenste blaren van de pompoen) afslaan.

higoen, hoek van een kamer.

higon, ?

goba higon hago'n, op meerdere tamtams (7—8) slaan.

hihak (**bowo**), (zweer) open maken.

hiï (**kabor**), het wit bij

stukjes uit den klapperdop steken.

hiko, wijken als i. slaat.

hikon, hoek tot aan den nok.

hile, blinken; vonken; bliksemen.

hilit, eventjes.

hilo, open, — uitbreken b. v. kist; steen uit den grond.

himo, ontvangen.

hini, zout.

hini berróe, zout.

hini mi, suiker.

hini reggon, grof zout.

hioeng, elleboog.

hipet (hipat?) nai, mes enz. ergens tusschen steken.

hiri, nadoen; bespotten;

hirok, opslurpen; opsnuiven inademen.

hitek (bowo), zweer open-steken.

hiti, afplukken.

hitok (bano—), (bij 't gaan) 't achterste heen en weer schudden.

hiwa, negen.

hiwon hawon, om hulp schreeuwen.

hiwor, fluiten.

hoak (tali), afstruipen (touw).

hoar, ergens opspringen.

hoar maäng, strik toetrekken.

mara hoar, dorstig.

tena hoar poar, de kop van de praoe op en neer gaan.

hobang, ?

pare hobang, bras in den hoek van een huis.

hoda, overgieten.

hoë adja, maïs uit een boom afhalen.

hoë lipa, 't kleed van 't getouw afnemen.

hoeäng, s. hengelen.

hoebi, pager om een dorp.

hoebit, kam van bamboe.

hoeèr, meten.

hoegoe, 't hoofd buigen.

dri hoegoe, met 't hoofd naar beneden hangend zitten.

hoehoen, eertijds.

hoeï, baden; bijvlechten; stoppen b. v. een gat in 't kleed.

hōĕk, be-, na-, overdenken herinneren?

hōĕk pita, zorg dragen.

hoelier, vergeten; niet kennen; niet weten;

hoeloe, met een licht vischjes vangen.

hoeloet, ?

nia — ileng hoeloet, als men van uit 't donker bij 't licht komt, of als men in de zon gekeken heeft dan ziet men, kijkt men hoeloet.

hoema, rooven; met geweld afnemen; plunderen.
toetoer hoema, in de rede vallen.
hoemang, ?
nimoebràoehoemang, hij is erg bang (als een dief).
nimoe naö hoemang, hij steelt verschrikkelijk (veel);
hoena, i. koken (in water).
hoenoer, borstbeentje; borstkuiltje.
hoeöe, i. op 't hoofd dragen, trachten? zoeken?
hoepèr, pijl met ijzeren punt.
oetang hoepèr, s. heestergewas waarvan men 't blad eet;
hoepit, uitglijden; eventjes raken.
hoera, s. oebi.
hoeran lipa, strepen op een kain maken.
hoeri, peuteren.
aï hoeri, scherp hout om iets uit te peuteren.
hoeroe, lepel; opscheppen;
hoeroe soet, vork;
hoeroe tanah, schop.
hoetoe, vier;
hoetoeng, bijlichten.
hoewe kappa, zwarte pitjes uit de kapok doen.
hoewoen (g), voor schedel.
hoewoer, kuikens zich onder de vleugels verbergen.
hoga, ?
toea hoga, s. inlandsche drank.
hogar, bloed, etter afgaan.
hogor, ontwaken, opstaan;
hoï, verlossen; vrijkoopen;
hoko, opscheppen.
hokok, s. vogel.
hokot (— **waän**), land wieden vóór 't bezaaien.
holar, naakt.
holo, aansteken; in brand steken.
holo pesa, kanon afschieten.
holor, vlammen; opvlammen.
hon, ?
dri hon, in den wind gaan zitten.
honggèr hanggèr, geluid van alle kanten.
honi, sluipmoorden.
batti honi hebo, zich een weg banen; alles opeten wat men tegenkomt.
hoöe, s. tor met één hoorn op den kop.
hoöe hewon, s. groote tor zonder hoorntjes op den kop.
hoòk, afregen.
hoòr, opnemen.
hoòt, bespotten; uitlachen;
hoppang, astma; aamborstig; buiten adem zijn;
horoet (**waïng**) (den voet)

insmeren met een soort geel goed;

horo (ng), vliegen; zijdak van een huis;

henneha horong, (een) vogel;

dala horong, vallende ster;

hotok, hanekom.

howang, geld; 't kleinste muntstuk hier n. m. oud holl. dubbeltje.

howe, uitgieten.

I.

ia, dat; gene; wat; — daar ia! (uitroep) dat is 't hem!

ata le ia tia, iemand van hier.

iäng, visch.

ia tia, zoo; die; van daar;

ida, een uitroep van bewondering; verschijnen van dooden.

īēngo, een pijnlijk gezicht trekken.

ihi (iang), van den hengel afdoen (visch).

ihieng, stof (substance).

rebboe ihieng, staal;

ihing, stollen.

ikoet, klemmen.

ila, s. visch;

wrat;

ilang, verliezen; wild;

ileng, kijken; naar iets uitzien;

iling (ili), berg;

iloe, strik;

iloer, spuw.

ima, schelp.

imit (tiloeng), (bij de ooren) trekken;

imoeng, vriend; bevriend;

ina, moeder;

inang, wijfje van hond, paard etc;

kikir inang, duim;

bendi inang, geweet;

inga, helder;

iöe, haai.

iöer, staart van viervoetige dieren;

ipi, drukken b. v. etter uit eene wond.

ira, besnijden.

ireng, groot in zijn soort;

iri adja, lange tros maïs maken;

iri toea, de vrucht snijden om inl. drank te maken;

iroeng (g), neus.

geppoeng iroeng, gat in den kop van een sampan.

isi (issi) lònggo, haasje (filet).

ita, wij.

itang, ons.

ite, ?
roemang ite oang, zeer duister.
iwa, ander.
iwa....iwa, eenige..... andere, de een....... de
iwang (ata—), heiden.
iwèr, houten pijl.

K.

kaän, s. kraai.
kaät, ?
toetoer kaät kettoe, zachtjes praten.
toetoer kaät, fluisteren.
kabor, klapperboom en zijn vrucht.
kabrissoe, een touw op een oog om iets slaan; halster.
kadang (waïng), de voeten ergens op laten rusten bij 't zitten.
kadera, stoel.
kaderadak, tol heen en weer loopen.
kaderang, groote ijzeren pan.
kaët, haakje; vasthaken.
aï kaët, hout met een haakje eraan om iets op te visschen.
kahan (riï), (gras) tot kleine bundels binden.
kahe, oorlogsdans; dien dans uitvoeren.
kahok, iets afschrabben b. v. met een stuk glas.
kakoe, onrijp; hard.
kala, s slingerplant waarvan men 't blad eet.
kalamidi, „ „
kalar, armband; katrol.
kale, kralensnoer om den pols doen; polsband van kralen.
kale wajer, water scheppen b. v. uit de praoe.
kaleng, omroeren; onderarm.
kaleng pera, zilveren armband.
kaliraga, kalmoes.
kaloear, eruit; uit den dienst b. v.
kalong, 't binnenste van den pisangstam.
kama, matras; ten minste.
kameng, denken.
kanoloe, ankersteen om achter 't roer te gebruiken.
kanona, s. lekkere vrucht.
kansing, knoop.
kansing kaët, haak en oog; haak.
kàoenda, ?
toetoer kàoenda, de eene of andere letter niet kunnen uitspreken.
kappa, kapok.
kapaseti, ?

iang kapaseti, ?
karar akak, (ai. . . .) doode boom zonder blaren.
karákarás, s. lekkere eetwaar.
karang, koraal; rif.
kare, aan stukken snijden.
kare oenoer, nagels (knippen) snijden.
karok (ai. . .) klein dun hout.
kassan, zelden.
kassar, (grof linnen).
kata, grove mand voor vruchten etc.
katan, kolf.
katana (kaitana?), lange sabel.
kattoe iang, visch in een blad bakeren.
kawat, koperdraad.
kaweaï, spinneweb.
kawelawak, veel gaten.
kawir, vischhaak.
kawit, kerkelijk trouwen.
kawoe, 's morgens vroeg.
kebbar ?
taïng kebbar, ingevallen buik.
kebbe, omslaan (sampan enz.).
kebboer, troebel.
kedda, schoppen; trappen.
keddo, snel terugtrekken.
keder (koli. . . .) 't drooge blad van den koli.
kedjo (keo. . . . .) schudden; heen en weer gaan.
keho, draaien.
kèk, grommen (varken).
taïng kèk, wormen in den buik.
keket nioeng, knarstanden.
kekoen, i. fijn wrijven voor obat.
kela, schrijven; merkteeken; van merkteeken voorzien.
kela oli, doopen.
keliek, oksel.
keli gahoe, andijvie.
kella (. . . . wajer), warm water gereed maken.
tali kella, bepaald touw aan 't zeil.
kellák, ?
dettoe kellák, 12 uur 's middags.
kellang (manoe. . . . . .), bruine kip.
keloet (kabor), jonge (klapper).
keloti, s. kruipplant.
kemmit, knijpen; nijptang.
kemmoer, i. den mond dicht doen; dicht rijgen b. v. een zak; zelf zijn mond dicht houden.
kendewendek (bano. . . .) loopen als een klein kind.
kenneha, iets, iemand?

keo, schudden; zich bewegen; aanzetten (paard), wegjagen, schroomen?

keöe, vezels van klapper, s. klapper.

keor, s. vogel (bijna als de „loriot").

keppa, tasten; betasten.

keppi, s. struikgewas.

keppik, vleugel; vin.

keppo, ?

bala keppo, olifantstand van bijna een vadem.

kera, zwager; volle neef (beide van vaderszijde).

keret (toeka), (oebi) fijnsnijden en tot soep koken.

kerrirreté, kibbelen.

kerroe (manoe), (kippen) roepen om te eten.

kerrok, uit de hand eten.

kerrok kabor, 't wit met de tanden uit den klapperdop halen.

kessa, bijvoegen.

kessikellik, kittelen (b. w.)

kessik, klein.

liar kessik, fijne stem.

kessik ha, een beetje; weinigje.

kèt (alang —), ineen gedraaide haarvlecht achter op 't hoofd.

kettik, klein.

kewwar, s. schelp (vischje).

kewwe, deksel van potenz.

kewwik, ijzeren pan.

kewwo, graf.

kewwok, uithollen, s. schelp (vischje).

kiat, mes.

kibok, zeer fijne bamboe.

sorong kibok, zoo'n bamboe branden en aan 't knetteren en scheuren bemerken of men veilig kan ten oorlog gaan.

kiek, piepend geluid geven; gespleten bamboesje waarop men blaast (piept).

liar kiek, fijne stem.

kiïr, gierig.

kikir, vinger.

waïng kikir, teen.

kikolilo (kikoelilo̊ek), vlinder.

kila, ring.

kilasar, ring.

kilimidi, gierig.

kilokalong, s. insekt met lange vleugels.

kiok, piepen als kuikens, met velen hardop en door elkaar schreewen en praten.

kiok kàoek, razen; met velen door elkaar hardop praten en schreeuwen.

kior (oerau....) regen met een straal loopen (van 't dak b. v.)

kirèk, bont; voor de oogen schemeren.

kirèk lagar, veelkleurig.

kireng, krekel.

kisak, modderig, smerig; overrijp.

adja kisak, zeer jonge (zachte) maïs

kisserissèk, brommen; onverstaanbaar mompelen.

kiwo, smal; nauw.

klaäk, klieven.

ima klaäk, s. schelp (natica).

klaboë, de praoe voorzien van een rand tegen 't inslaan van 't water; rand om de praoe.

klagoe dissan, leven maken; dreunen in een huis.

klaï, s. kruid (lijkend op citroenkruid).

klamang, brak.

klåoe klegan, leven maken; dreunen in een huis.

klapet, aan elkaar vast b. v. twee of drie kraaltjes; twee saamgegroeide pisangen.

klapoer, bedekken met een lapje b. v. iemands gezicht.

klaroe (**iang.....**), walvisch.

klebbar (**taing....**), ingevallen buik; honger hebben.

kleboe klèn, wijd.

kleggak (**bowo.....**), slenken (wond).

klejoek, ontwijken (een slag).

kleke, **klekeng**, rond, bol; klapperdop om tabak te meten.

taïng klekeng, dikke (gespannen) buik.

klekka hile, bliksemen; bliksem.

klekkak (**iroen ...**) vuile neus.

klekkar, scheuren (van grond, muur, pleisterwerk).

aï klekkar, een stuk gebarsten hout.

klekor, fluit.

klekot (**mage....**), jong, onrijp (tamarinde).

klellién(g), roode hond.

klemme of **klemmone**, kuiltjes in de wangen.

klèn, wijd.

kleoek (**... alang**), (met 't hoofd) wijken als i. slaat.

kleppèk (**ladjar....**) los zeil (niet gespannen).

kleppoet, door gehakt (b. v. met een hakmes een wond toebrengen).

klera, s ronde vrucht.

klereng, tak.

kleroek (woea....) jonge pinang.

kletang, doek waarin men een pas geboren kind wikkelt.

mè kletang, pas geboren kind.

klettok, borrelen (zooals kokend water).

klewwang, breed.

kliboer, verbaasd zijn; vergeten; in de war komen.

klihoer, steenpuist; bloedzweer; groote zweer.

klimo klamor, onsmakelijk.

klo, vies b. v. om iets aan te pakken.

kloda, als 't eene voorwerp in het andere gelegd (gestoken) niet past maar bewegen kan, dan zegt men dat het ingelegde (ingestokene) voorwerp: „kloda”, b. v. de voet „kloda” in te groote schoenen; de vinger „kloda” in een te grooten ring; enz.

kloeroet kloret, veel.

kloeroet kretang, veel.

klogo, s. bruine alg.

klogo bloetoek, ander s. bruine alg.

klogo matang gelle s. alg.

kloeön moeron, ineen gekrompen (als de koorts nabij is).

klokók, vervellen.

klolong (ninoe..), drinken als een eend.

klowok, slap (touw).

ko, of; daarna; maar; dan.

koa (...kabor), blad om den boom (klapper) binden op dat men er niet zou inklimmen.

koad waïng, trekker aan 't geweer.

koak, huilen van honden (die vast liggen).

koang, water ergens uitloopen.

koat, sprinkhaan.

koat pare, groote roode sprinkhaan die op de rijstvelden is.

koat widing hogar, ander soort sprinkhaan.

koat klodak, ander soort sprinkhaan.

koat oema holar, sprinkhaan zonder vlerken.

koat bliro, s roode sprinkhaan.

koat oeëng, s. sprinkhaan die geluid geeft als wanneer de haan van een geweer dicht slaat.

kobe wawi, 5½ uur 's middags.

kobèk, diep.

kobo (ata.....) kogelvrije man.

koboe, krokodil.

koboe-maäng, ruimte tusschen duim en voorsten vinger.

koboe rasa, 5 uur 's morgens.

kobor, op den schouder dragen.

kodja, kanarieboom en vrucht.

kodjeromae (bano.....) krom loopen van ouderdom.

koeät, familie, stam.

koebar (kabor.....) zeer jonge klapper.

koehak, overschot van geraspte klapper; de melk eruit; afgetrokken thee.

koeïr, afschrabben.

koela (pare), (rijst) uitmeten met een dassa.

koekoe moeroek etc. woorden om een kind bang te maken.

koekoeraka, spin.

koelaboe (manoe...) aschkleurige (vale) kip.

koemak, paardehoef.

koemeng, toom.

koemoek, kiel (van schip, praoe).

koemoer, zie kemmoer, bij elkaar geregen.

koëng (—goeroeng), garen op houtje winden.

koeöek, schreeuwen (van kleine honden).

koepik zie keppik, vleugel.

koepok, klein mensch.

koerang, ontbreken; kreeft.

koeras, merg.

koereng, gedroogd klapperwit.

koerinti, groote ketting.

koeroe mōēn, stroef, oneffen.

koeroeng (roedieng....) versleten (hakmes).

koesèr (raä...) iemand vervolgend pakken.

koesing, slot; sleutel; sluiten.

koetang, (pare....) stroo van padi.

koët, krom (vingers, hand).

koewoe (n), afdak; praoehok; varkenshok etc.

koewoen, nest; nestelen.

kohe, draaien.

kohe kabor klapper van den boom afdraaien.

koï, op den rug dragen.

kokak (ai...) boom waar van de bast alleen overblijft.

kokko, ontluiken; kraaien; daarna; dan; eerst nu; slechts.

manoe kokko, 4 uur 's morgens.

kokko hèk, kakelen na 't leggen.

kokkon (g) ?
matang kokkon, wenkbrauw.
paë kokkon, steen van mangga.
kolang i. tusschen steenen fijn wrijven.
koleng, stengel.
koli, koli-boom.
kolo (—iang) visch in een blad bakeren.
koloer, neerlaten.
kaloer watoe tara, ankersteen neerlaten.
kolok, op zij hangen; scheef staan.
kiling kolok, scheef staan.
kolok baä, 2 uur 's middags.
kolot, op den loer staan; spionneeren; door een spleet kijken.
komberoë, muizenval.
kōngerongon (bano....) onder een zwaren last gebukt gaan.
kongong (hoegoe....) zich buigen.
koöen (toetoer....) slecht een taal spreken.
kōōk, zeeëgel.
kopoe, glas.
kopoe nepar, glas zonder voet.
kopoe waïng gahar, glas met voet.
kopoe wajer, waterkan.
kopoe kopi, koffijkan.
kopor, stal.
kora kora (tena...) praoe, die van achter anders is dan van voren.
korak, klapperdop, achterhoofdschedel.
korar, s. kraal.
korèk, prikken.
korek bello, pokken inenten.
koro, lombok; spaansche peper.
korok, rib.
korong, klapper raspen; klapperrasper.
korowolon (g), scheenbeen.
kose(ng), opstroopen (b. v. baadje).
bala koseng, olifantstand tot aan de andere hand lang.
kotta, muur; metselen?
kotta watoe, tot een muur opstapelen.
kotta koar, op elkaar gegooid.
kottir, tol.
kottor, ?
noehing doe kottor, veel rook.
kowa, s. vrucht om visch te dooden; mist; witte wolken die halfweg de bergen hangen.

kowan(g), schimmel; muf; schimmelkleur van paard.

kowerowok, leven maken met praten; door elkaar schreeuwen b. v. in een school.

kowewower, slang of slingerplant om een boom kronkelen.

kowin (**koli**.....), jonge vrucht van de koli.

kowo, ?

oeran kowo lewwoe wàoek, zeer lange regen.

kowoen ata, 't dak bijstoppen.

kowoen rabang, 't net bijwerken.

kradoeng, 't roode van de kieuw.

kragat, s. vischje; veel bij elkaar b. v. veel spijkers in een plank.

erra kragat, ze staan er dik.

krageng, vertakt als een hertshoorn.

krakit, uit de hand eten.

krangan (**wawi**....) ondersnuit (v. varken).

krangat, krom (vingers).

kràoen, een stuk eraf.

krebbèk, zich of iets omkeeren.

kreen kremis, aan flarden.

kreggen, ineengekrompen (v. een hond).

kreïng, kleine witte schelpjes die zich aan de praoe, op steenen hechten.

kremot (**oeran**.....), door regenen.

kreppak, zich onder iets verbergen; op den grond gaan liggen.

kremissi, leven maken; lastig maken als men zit te praten.

krewong, gebroken?

nioeng krewwong slechte tanden.

krian krewwes (**ara**....) aangebrande rijst.

kriek, geschreeuw van een zwangi vogel.

kringit (**netti**....), iets vies aanpakken.

kringoet nawar, neus snuiten.

kroe, wolk.

kroebis, s. polijp.

kroegoe, ineengekrompen van koude.

kroe kre, veel.

kroen (**kabor**.....) gesraspte klapper.

krōēt, vuilnis.

kroetoek, s. schurft.

krok, (**ima**—), s. schelpje.

krōng roea, tweeling.

krowe, oudtijds een groote kampong van dien naam dicht bij Maumerie. Daar

van daan komen de bewoners der omstreken op de bergen.
ata krowe, lieden uit die streek, in 't algemeen heidenen; men onderscheidt hier de lieden in ata serani = christenen en in ata krowe = heidenen.

L.

laä loshaken; losdoen; lostornen.
laäk, kapot.
laän (bano...) met grooten pas loopen.
laba, beitel.
laba (iang), i. rooken (visch).
laba neppak, s. vogel.
labang (—waning), (op den grooten trom) slaan.
laboe, baadje.
lada, s. bloedzuiger (in zee).
ladi, dicht rijgen (een mand).
ladjar, zeil.
tiloeng ladjar, oorlelletje.
ladoen, peillood; peilen.
ladong, staart (van vogels); hooge vlam.
karang ladong, zwarte koraal.
lado waï liwar, s. vogeltje (wit met zwarte plekjes en met twee zeer lange staartveeren).
laën, nog; nog niet.
laèr, verontrusten.
laèt, spelen; schertsen; plagen.
laga, afbreken; invallen?
lagan, houtjes die men op den grond legt om een praoe op 't drooge te trekken.
laga(n) bea(n), versleten; in vallen.
lage (nora rodieng), (met, de punt van 't hakmes) door hakken.
lagen, huur.
laget, in den boom hakken.
lago, s. boom.
lakang, s. vruchtboom.
lagi (lahi tali), (touw) uit de war doen.
lahin(g) wond.
lahém, wond.
laï, man; echtgenoot.
laïn kappa, de draden (bundels) even lang maken.
lakang, helpen.
lakka merak, rood goed.
lakki(ng), heg; omheining; gevlochten pager.
lako, bezoeken b. v. zieken.
lalang, weg; pad; 't betaamt; 't past; smelten (ijzer goud).
lale, vlieg.
paö lale laën, jonge kleine mangga.
laleï, hier.

lameng, man in den bloei zijner jaren; mannetje van dieren.

laming (— kabor) geraspte klapper met water mengen.

kabor laming, klappermelk.

lamoeng, s. blauwe alg.

lamoer, mond spoelen.

lanang, slingerplant.

langgar, over iets stappen; overtreden.

langgar lelong, voor i. heen loopen; niet achteromgaan.

langoe langoe, s. rood bijna als paarsch.

laöe, moessang.

låoe(na), zeewaarts.

lapan pita, versperren.

lapong, om den anderen (b. v. witte en roode kraaltjes om den anderen tot een snoer rijgen).

lapèr, om den anderen.

gahoe lapèr, ander daagsche koorts.

lapo ?

oenoer lapo, de nagel van vinger of teen afzijn.

lapot, golven tegen de praoe slaan; iemand om de ooren slaan.

lappi, rij van een pisang tros; familiegraad

djaran lappi, zadel.

lappi djaran, 't paard zadelen.

waïng lappi, schoen.

korowolong lappi, beenschachten.

bida lappi(ng), schede (van een zwaard).

geppoeng lappi, zitbankje in de sampan.

lappi kandeng, bij stapels op elkaar.

larang, rooken (b. v. visch) roosteren.

larat (— kabor), met een touw aan de voeten in een klapperboom klimmen.

lare, oplegger.

lareng lahém, etter uit een wond verder vreten.

lari, schillen.

lasa, een hout om i. op te droogen.

latan (— tena), de praoe zoo dicht bij 't drooge brengen dat men die vast kan houden en dan kan lossen.

lating, moot (visch); visch in mootjes snijden.

lawak; vlug.

lawar, gebonden sous.

lawat, i. vooraan in hun kleed verstoppen, — wikkelen.

lawit, binden; omwinden.

le, als men met 't gezicht naar zee staat: rechts; rechts heen; daar rechts.

l e a, likken; gember.
l e a r, lendenen.
l e b a, i. aan een stok op schouder dragen; s krijgertje (spelen), s. groente.
l e b b a r o e h a, op hertejacht gaan.
l e b b é, dicht maken; spelen.
l e b b é n g, 't vet aan den buik van 't varken.
l e b b o e r, smelten (goud).
l e b o n, i. tegen 't hoofd slaan.
l e b o n a r a, pap maken van rijst.
a r a l e b o n, rijstepap.
l e d a, s. bankje om de voeten op te zetten.
l e d a w a ï n g, de beenen erop laten, rusten.
l e d a n g halssnoer; kralen.
l e d d è r, onderbuik.
l e d d o e n, (. . l e l e) rukken; (maïs afscheuren).
l e d d o e n l e d d o, afrukken
l e d è r, dicht bij; naast elkaar.
l e d o l e r r a n g, op 't water schommelen (een vaartuig).
l è è, niet willen.
l e g e n, rolletje (b. v. rotan).
l e g e n t a l i, touw op een rondje leggen.
l e g g a (zie l a ä, l a g a), afdoen; afbreken; losdoen; uitdoen.
l e g g i, ?
b a l a l e g g i k e l i e k, olifantstand tot aan 't schouderblad.
l e g g o e r, golf of diepte achter den golfring.
d j o e g a n l e g g o e r, golven op elkaar rollen.
p l a r i l e g g o e r, zoo snel varen dat 't schuim tegen de praoe staat.
l e g g o (o e t e r), (boog) spannen.
l e g g o n, gorgelen; 't geluid van 't slikken.
l e g o, 't klotsen van een vuil ei.
l e g o l e w o r, tong uitsteken en dan heen en weer bewegen.
g a l e g o l e w o r, vlug eten.
t o e t o e r l e g o l e w o r, slecht praten b. v. een letter niet kunnen uitspreken.
l e g o e n g g ō n g, op 2 of 3 tamtams slaan.
l e h o e n, manen; vorderen.
l ĕ h ó r, naar beneden gaan; afdalen.
l e k a n g, begieten (planten).
l e k e n g, maag; pens.
l e k k a, splijten (bamboe).
l e k k e (g o e ŏ e r —), uitschelden.
l e k k o e k (— t a l i), touw. dubbel nemen.
l e k o (b a n o —), om iets (b.

v. om een boom die op den weg staat) heen loopen.

lekok, scheef.

lela, belletje, van stukje blik.

lele, maïs.

lele, zie spreekwijzen.

leleng, samen; samendoen.

woelan leleng, west moesson.

lelling, beven; rillen.

liar lelling, bevende stem.

leloe, buigen b. v. hout.

lema, in — opklimmen; opstijgen.

lema leppo, in een huis gaan.

lema tena, inschepen.

lemo lemo, een effen gouden ring.

lĕmboe, schaap.

lemmang, diep; diepte; put.

lemmèr, zinken.

lenang, s. zolder.

lèng, van zelf schudden.

lèng lissan, door den wind schudden.

lengi, olie.

lengi taïnh, 't overschot als men olie kookt.

lensoe (linsoe), hoofddoek.

leo, buigen v. hout.

leŏe, is, geweest; heeft; maar (na een zacht bevel, of verwensching).

leŏek (djaran), mennen (paard).

leŏer (bano.....), op een zijweg afslaan.

lepa, bestrijken.

leppa(ng), klapperblad.

leppe, afdammen; den weg afzetten; wreken?

leppeng, om den anderen b. v. witte en blauwe kraaltjes rijgen.

leppèt, plooien; toevouwen.

leppieng, bladen van een tak afscheuren.

leppo, huis.

leppoet, s. groen duifje.

lèr, leunen.

lerang naï, zonder te ankeren stil blijven liggen.

lereng, langs de kust zeilen.

lering, te voet gaan.

lerra, begraven.

tali lerra, een touw om 't zeil op te hijschen.

lerreng, hengel; vischlijn.

behak lerreng, den hengel uitwerpen.

lerro, zon.

lerroe, wekken.

lerrong, dag.

lerrong lerrong, elken dag.

lerrong maï maï, elken dag.

lessak (**manoe.....**), (kip met kuikens) kwaad zijn.

lessoe (**lissoe**) **widing**, s. arend.

lessok, loslaten b. v. uit het blok.

lete, ergens over heen loopen b. v. over een balk, boom.

oeran lete wolon, plotseling regenen en dan plotseling ophouden.

eten, ?

dri leten daät, zittende dikwijls van plaats veranderen.

leton, met de praoe op 't drooge raken.

leton eĭ lireng, op een klip zitten.

letta, uitnoodigen (b. v. om mêe te gaan, te spelen of iets anders te doen).

lettan, in eens door (gaan).

lettak (**tali**), (touw) doorhakken.

letting (**bano....**), de voetstappen van i. naloopen om hem te vinden.

lettong, schipbreuk lijden;

lewat, zeer hoog (gevlochten) wachthuisje.

leweng (**aĭ...**), s. heester.

lewwo, bijschenken.

lewwoen ara, rijst met bladeren bedekken om gaar te koken.

lewwoe(ng), opening onder 't huis (dat op palen staat); opening tusschen de pooten onder een tafel.

lewwok, gescheurd; een gat erin.

liang, grot; hol; weduwnaar.

doeä liang, weduwe.

liar, stem; roepen.

liar goa, echo.

liät, haard d. i. drie steenen in een drichoek geplaatst waarop men den pot zet.

lida, s. wan.

liĭ, kiezen; oprapen.

liĭr, bale boven 't vuur om visch op te rooken.

liĭng, geluid; geluid geven; klinken.

gòng liĭng, de klok (tamtam) luidt.

likon, omsingelen.

liling, 't vet afscheppen.

limang, hand.

limang wàoek, kakkerlak.

limar, vijl.

linang (**kabor .....**), veel vruchten (klappers).

lingi (**wawi...**), vet; reuzel.

linggo langgar, niet goed gaar; lauw?

linok, helder (van water).

linong, spiegel.

linsos (**wewe linsoe**), s. kleine witte boontjes.

liöe, met een touw op 't voorhoofd een mand op den rug dragen: i zöe dragen op den rug dat de gedragene zijn handen op des dragers voorhoofd legt.

lipa, 't kleed der mannen.

lipang, duizendpoot.

lire (woea), (pinang) in schijfjes snijden.

lireng, bank in zee.

liri, paal.

lissan, ?

lèng lissan, zie lèng.

lissoe widing, zie lessoe widing.

liting, ?

arang liting, plank om op te zitten.

dri liting, op een steen zitten.

liwang, jaar.

liwoet, viertal.

lò, dwarsbalk.

loa (tiloeng.....), vuil uit de ooren loopen.

loat (aning.....), landwind overdag (op de zuidkust zie spreekwijzen).

loar (zonder werkw. of adjectief of bijw. bij zich), laat af; maar; (zie spreekwijzen).

lobe (lipa), kleed dragen; .... aandoen.

loda ?

dri loda waïng, zittende de beenen laten hangen.

lodang, halsketen.

tali lodang, ankertouw.

lodong, naar beneden laten; van daar: 't huis uitdragen.

lodong, goederen uit de praoe doen; enz.

loeät, morgen (d. i. den eerst volgenden dag).

ena loeät, dezen morgen.

loebak, gewild.

loeë, knoopen in een touw leggen om de dagen te tellen.

loeger (ima....), s. schelp.

loeheng boera, wit goed (b. v. keper).

loeheng mitang, zwart (donkerblauw) goed.

lōēk, poeder; stof.

adja lōēk, maïsmeel.

loelik (ata....), slenteraar; sukkel.

loeli(t), uitgesneden klapperdop om uit te drinken.

loeloe, oprollen.

loema (wewe....), groote witte boontjes.

loën, s. visch.

manoe....; ahoe.... gebraden hals van kip, hond etc.

lōēn (matang....) loopen (vocht, tranen uit de oogen).

loenoeng (bano....), bij troepjes loopen.

loeŏe (....gaï), (rotan) vlechten b. v. een band om een bezem.

loering, bot (been).

loeroeng, sous (hun toespijs bij rijst).

loeroet (loerot), afrollen; bij stukken afvallen; afbrokkelen b. v. grond in een put, van een heuvel.

loese (lose), ontsnappen.

loesi, dozijn.

loesi en loesi lero, dun papier, geplet koper of zoo iets waarin men tabak of iets anders kan wikkelen.

loetek, overschot.

loëwoe, hoofdhaar.

loge lo, ongelijk van lengte; .... van afstand.

bano loge lo, niet in den pas loopen.

logo, moot varkensvleesch.

logo wawi, varkensvleesch in mootjes snijden.

logoe, ingaan.

lohang glodjak, iets op breken.

lokan, cirkel; kring.

lokit (—kabor), 't wit in eens uit den klapper steken.

lọkka, gieten; storten.

poera lokka, overkoken.

lolo, kruipen als een slang.

loloeng (—pare), rijst in kokend water gieten.

lolong (ara....), de bovenste gekookte rijst uit een pot.

lōmboeng, zich sluieren; rouw dragen.

lōng (nora tali), i (met een touw) naar beneden laden.

lōng lerreng, den hengel met een steen neer laten.

lōng iang, visch vangen met aas aan een touw (overdag).

lōng kappa, kapokdraad zwart kleuren.

loni, (oor) kussen.

loning, om; voor.

loōng, eetbare paddestoel.

loòr, strijken; doen dalen.

loppa, vermijden; wil niet, zorg dat niet (vóór een werkw. adjectief of bijw.) cf. spreekwijzen.

loppa rason(g), tegengift.

lorang, middelste van drie.

lorak, recht.

aï lorak, een rechte boom.

lorak doe pettor, volkomen (zeer) recht.

lore, zeewaarts afdalen.

loreng, verklappen; afhellend.

lori (iang—), visch van den hengel vallen.

loro, oorlogsdans uitvoeren.

lorô rapa, tegen den vijand dansen van vreugde.

loroe, weven.

loroeng giï, naar i. loopen om te bijten.

lotak, elkaar nat gooien gebruikelijkelijk met vastenavond.

woelan lotak, vastenavond tijd; maand waarin vastenavond valt.

lotiek, klein.

lotok (—klereng), snoeien.

lose cf. loese, ontsnappen.

M.

ma ?

dri ma doe adoeng, zitten droomen.

maä, verdeelen.

maä beli, meedeelen.

maäng, tong; pruim (tabak).

maän, strik (b. v. om een kip te vangen).

maät ?

bano maät midong, langzaam, luilendig loopen.

mada ?

kabor keloet mada, jonge klapper.

madisse tōn, schoon.

madjok, groote hoop; voorraad.

pare madjok, rijst in overvloed.

maëng, ziel (van levenden en dooden).

maëng horo, vlug.

mage, tamarinde boom en vrucht.

mahe (watoe....), groote offersteen.

mahi ?

dri mahi mirong, zitten droomen.

maï, komen; hierheen.

lerrong maï maï, dagelijks.

maïng, wandluis.

makar (—iang), (visch) in tweeën snijden.

makoer, 't geluid als men slaag krijgt; 't klappen van kleeren als ze droog zijn.

makok, kom.

makotta, op bergen; bewaren.

mala waäng, een zaak verkeerd vertellen; in de rede vallen.

maleng (mage....), jong eetbaar blad van tamarinde.

maling, rijst met erwtjes of boontjes mengen.

malit, hard (van eten, hout).

maloe (aï....), (hout) een weinig droog.

malor, witte mier.
mamma, kauwen.
mamo, zoenen (wat daarin bestaat dat ze aan de wang of 't voorhoofd ruiken).
manar ?
plari manar lewan, in 't gevaar loopen als men aan 't vechten is.
manggor, s. hagedis.
mangoe, mast.
mango waton, haan van 't geweer.
manoe. kip; haan.
manoe ama, haan.
manoe inang, kip, kloek.
manoe tahi, s. zeevogel.
manoe koli, s. vogeltje (dat veel op de koli zit).
manoe matang goïs, uil.
mapak, scheef staan (de schijven in een spel).
mappa, kruiselings.
mara(k?), droog; dorst hebben.
marang, land; strand.
abo mara marang, langs de kust varen.
abo reta marang, langs de kust varen.
maroen, droomerig.
masar (bano....), op den pas loopen.
masi, teeken op de huid gebrand; geprikt; zelfs ook; al.
mata, binden; bron; wel; twee (vereenigde) sirihbosjes; zooals men die ten verkoop aanbiedt.
matang, oog; knoop in een touw.
matang goïs, blind.
matang klara, ontsteking van 't bindvlies (van het oog).
matang warång, oogappel.
matang kokkon, wenkbrauw.
matang kaët, haak en oog.
bette matang, op een knoop binden.
kabor matang, de plaats waar de klapper met 't steeltje aan den boom zit.
kilassar matang, ring met steen of glas erin.
sennéng matang, bovenstuk (deksel) van een soort mandje.
bottir matang, stop van een flesch.
woelan matang bennoe, volle maan.
mataraka, klepper (zooals men in de goede week in de R. K. kerken gebruikt i. pl. van een bel); ratel.
mate, sterven; dood.
aming mate, geen wind; windstilte.

lerro mate (baä), zons-verduistering.

mawa (adja.....), uitgegroeide bijna verdorde maïs.

mawang (kabar....), klappergeel.

mawe, toeven; wachten; later; wacht een beetje.

manoe mawe, een kleinere kip (dan eerstgenoemde b. v.)

mawek, lastig zijn, huilen van een kind.

mawoek, zacht geweekt.

mawon, iets klein in de verte zien.

mè, kind; blaten.

meang, zich schamen; verlegen.

denna meang, beleedigen.

meddjen, tegenpraten.

mēdja, tafel.

meggoe, beminnen; betreuren; spijt hebben; bezorgd zijn.

meha, alleen; zelf.

me-meha, uitsluitend; alleen maar.

meing, vleesch; bloed.

mekkon, droog (van een wond).

mekkot, regelen; in orde brengen, wegbergen.

mekot, scorpioen.

mela, binden (wat gebroken is).

mella, slikken; doorslikken.

bala mella wajer, olifantstand tot aan de keel.

mloek, zuiver.

meloer, glad.

meme amoek! zwak.

memmèk, zwak; getemd; gedresseerd (een paard).

memmoeng, mond; bek.

memmok, zie bemmok.

mĕndele (aĭ.....), s. zwart hout waarvan men armbanden maakt.

mĕndor, recht.

aĭ mĕndor, een recht stuk hout.

gerra mĕndor, met 't lichaam rechtop staan.

mèngan (manoe....), onbedreven kip (bij het hanenvechten), nieuweling.

mengarti, begrijpen.

mennang, winnen.

menne (ima....), s. schelp.

menning ?

kettik mening ha, zeer weinig.

mennoe, cf. bennoe.

mennong, sterk; stevig.

mennong balik, rijk.

wateng mennong, standvastig.

meno, omkijken.

meöe, medaille.

meöe meleng, spionneeren.

meöng, kat.

ima meong, s. schelp.
meppa, afluisteren.
merak, rood; bruin.
merak bandelandak, zeer rood.
merak boetoe, zeer rood.
merak peres, „ „
mè merak, pas geboren kind.
waën merak, ijverig.
merang (bano....), bovenlijf naakt loopen.
merra, gisteren.
merre, roode mier.
merri, effen.
merriên, s. zeer kleine mier.
merring, kippeluis.
merroek, vermolmd.
messa, groote mier.
messing, ondergaan (zon, maan.)
lerro messing, 6 uur 's avonds.
metta, stil staan (als een draaiende tol niet van plaats verandert.)
mètteng, meenen; denken.
mètteng toma, hoopen.
metting bennoe, vloed.
metting lema, „
metting mara, ebbe.
metto, waterluis.
mi, zoet.
toetoer mi, zoetsappig praten.
wateng mi, zachtmoedig.
migoer, taai; onrijp; hard.
mihar, i. op den hak trappen.
mihe, s. kleine mier.
miït, zonder naad.
miöe, gijlieden.
mioeng, uw (meerv.)
mior, mooi, lief.
mior minggo lio, schoon.
mior maor, schoon.
miping, droom; droomen.
miring, op zij hangen (praoe.)
bano miring, met 't lichaam scheef loopen.
dri miring, scheef zitten.
netti miring, achter den rug houden.
mirong (mahi......) heen en weer slingeren.
misi masar, effen.
misir, effen.
mita, ketsen (geweer).
mitak, zwart, vuil.
mitang, zwart; donkerblauw.
toea mitang, gedistilleerde inl. drank.
kabor mitang boera, een min of meer oude klapper.
ami tebbong mitang, wij zijn bruin van lichaam (huid.)
mò, bekken.
moa, gapen; geeuwen.
oeran moa baä, ophouden te regenen.
moan ?
dri moan mandok, alleen zitten droomen,

moang oud; titel = meneer; jongenheer.
mobo, zitten droomen na het opstaan.
modjo, luizen.
modoe (tadjoeng), schoon.
modoe(ng), voorkomen, soort; aard.
moede (mi), oranjeappel.
moede tellong, citroentje.
moegeng, s. groen duifje.
moehèr, dwarlwind.
moehoek, stomp; uitgesleten (mes).
moehoen, wijfje (van katten, kippen.)
kabor moehoen, zeer kleine klapper.
moekin, van ouderdom niet meer jongen; kip geen eieren meer leggen.
moekoek, achter den rug mopperen.
moela, planten.
moelang (aï....), stut
moeöe, pisang.
moeöe djawa, papaja.
moeòk, kop (mand etc. zóó vol dat er een kop op staat), kop (top) op de golven.
moero, bang zijn b.v. om ergens in-, op te klimmen.
moesar, knorren (varken als het eet).
moesoeng, rooken (tabak).
moët, algemeen.
doe moët, veel.
moët woër, zeer veel.
moeta....., braken.
moetoen(g), aanbranden, de aangebrande korst.
moga, meedoen; ook.
mogat, „ „ ; samen.
mogor, groot.
mogot, groente voor varkens.
moho, wrijven; insmeren.
mohok, stomp.
mohon (g), rotten; rot.
moï, wroeten.
mokar, wroeten.
molang, wit goed waarmêe ze zich insmeren.
mole, en; nog.
molo, rijstdiertje; recht; rechtvaardig; juistheid; zooals 't behoort; meeslepen.
molo doe pettor, zeer recht.
maloe, duiken.
mon ?
dri mia mon, allen zitten droomen.
mone, groote ivoren polsring.
moöng, streelen, liefkozen.
moör.
liïng doe moör, geen helder geluid geven; van alle kanten geluid hooren.
moras, s. hout.
mordomoe (a....), s. feest vieren.
more, vliegende mier.

moret, leven.
moro, boos.
 moro moesar, woedend.
 moro moïn, zeer kwaad. vijandig.
moroen, honger — ; gebrek aan etenswaren hebben.
mosa, vet (van menschen).
motok, s. verzwering van de eelt (van den voet b.v.)
mowo, ruiken.

N.

na, gaan; achter een woord geplaatst drukt het de beweging of richting daarheen uit.
naä, tante.
nadar (rodieng), (hakmes) vatten, grijpen; in de hand houden.
nadong, ja knikken.
naëk, in 't spreken of zingen trekken.
naga, waterslang.
naha, moeten, cf. spreekwijzen.
nahing (kabar), klapperboom in den top schoonmaken.
naï, neerleggen; bewaren.
naï toeran, kaarten of boeken op elkaar leggen.
naï ata mateng, doode begraven.
naï dabak, verstellen; lappen.
nai hini, inzouten.
naï nora hini, inzouten.
naï mamoe—, kip in den boom vliegen om te slapen.
naïn, zonder ophouden.
naïng, wedden; geld op een haan zetten bij 't hanenvechten.
najer, afkeer; walg.
najer doenor, katterig zijn.
nakkat, zuurzak.
nako (wawi), een varken in een mand vlechten met den kop eruit.
nala, halen; nemen; koopen.
naloeng, voorraad; voedsel; uitzet; kijken; aanschouwen.
namit, goed wat gekreukeld is recht trekken; kapok schoon maken.
nana, vlechten.
nanang, etter; hars.
nane, lang; langzaam.
nanga, rivier.
nani, zwemmen.
nao, stelen.
 liïng nao near, geen helder geluid geven; van alle kanten geluid hooren.
 toetoer naö noeng, vertellen.
nappoen (g), droog rivierbed; valleitje; diepte, ravijn.

nara, broer (zoo noemt een vrouw haar broer of neef); wakker (zijn).

narang, naam.

narat, vochtig.

nari, ophouden; rusten.

naroek, zaak; ding; twistgeding; liedje.

denna naroek, liedje zingen; dansen met zang of muziek.

nassang ha, (van) één familie.

nassèr, (eene wond) grooter worden.

nassoe (**toea**—), stroop.

natang, barsten; scheuren.

natar, samenscholing (van visschen b.v.); nest (van bijen en mieren) kampong.

natoe, sturen; zenden.

nawar, verkouden.

nawi, s. vette vischjes blauw en zonder schelp.

nbewa, bepaald hout in de praoe.

nbewo, s. onkruid.

nboëng, op-, omwinden.

nè, zand.

làoe nè, strandwaarts; op 't strand.

nè bennoe, verzanden.

nea, opzwellen van rijpende vruchten.

nea wiing, rijp van vruchten.

nedèr (**eï wa**) kloppen (op de deur).

nedjon, opschuiven op bank of grond.

negar (**liïng**—), veel stemmen bij elkaar; gedruisch.

neggoer, dof geluid (als van donder, zwaar schot, golfslag), rommelend geluid in den buik.

negen glèt (**bano....**), van tijd tot tijd op weg blijven zitten om niet gaüw thuis te zijn.

nego neo (**bano...**), achter, achterblijven.

nehèk (**djaran**), (paard) vertuieren.

nekkoet newoet (**denna...**) iets slaperig, langzaam doen.

neleng, op zij gaan om i. voor te laten gaan op weg.

nellar, leeg.

nemmit kappa, kapok zuiveren.

nemon, klein (ineengedrongen), als men een zwaren last draagt.

nenang, verschooning; van kleeren veranderen.

nene, cf. **nemon**.

nèng, weeken.

nenni, vragen om iets te krijgen.

nenni netting gellit, zonder ophouden vragen.

nepar (dri.....), op den grond zitten.
neppak (iroen....) platte neus.
nerang, schoteltje om onder iets te zetten.
nerang ledang ?
• nere ata, bamboe rond 't dak onderaan.
nereng, aanbeeld.
nerrak (iroeng...), tusschenschot in den neus.
nerreng, brommen.
nete, allen.
nettak, varken of hond roepen als ze dicht bij zijn.
netti, brengen; vasthouden.
netti limang, de hand geven (vatten).
nettoek, piepen (muis).
teöe nettoek kiït, de muis piept.
newar, uit elkaar gaan; terugkeeren.
newwang, kunnen; mogen.
ngaäk, stotteren.
ngaän, moedig; stout.
ngadji, bidden.
ngaking (wajer), (een put) schoon maken.
ngalang, overwinnen v. menschen.
ngandeng, verhemelte.
nganga, den mond openen.
ngangan, stom; onwetend, onhandig.
ngåoen, lossen.
ngarong, toestemmen; beloo ven.
ngasiang, knap; geleerd.
ngasoe (hangasoe), honderd.
ngasoe roea, tweehonderd.
ngawoeng, goederen; bezittingen.
ngēdjeng (wiing) twisten.
ngeken, in 't midden dun.
ngelo, s. boom en zijn vrucht.
ngèng, verwelken.
ngëöe leloe (toetoer....) slaperig of als een dronkene pråten.
ngeöeng, pitten uit de kapok werken.
ngerang, verspreiden; uit elkaar gaan.
ngerris, s. zeemos (eetbaar).
ngerros, 't geluid als men ongare oebi's of vleesch eet.
ngewwi, tooien; verfraaien.
ngiengo, pijnlijk gezicht trekken.
ngioek, hinneken.
ngioen åoes, grooten mond opzetten; schreeuwen.
ngoëng, keelopening van 't baadje (maken).
ngoro, voortslepen.
ngoro tena, praoe op 't drooge trekken.
ngoro rabang, 't werpnet optrekken.

nia, kijken; bekijken; aankijken.

nibon (moeöe...), jonge pisangstam.

nidi, knielen.

nidoe, met de hoorns stooten.
bano nidoe, met 't hoofd vooruit loopen.

niha, pager.

niï, vleermuis.
niï ahoe, vliegende hond.

nilo, schijven (maan; lamp.)
nilo ata mateng, kaars opsteken voor de overledenen.

niloek, zuur; rheumatische pijn.
toea niloek, azijn.

nimoe, hij; zij.

nimoeng, zijn; haar.

ningo neo (bano...), langzaam; lui loopen.

ninoe, drinken.

nioe nelling (plari....), langzaam loopen; veel omkijken.

nioen nàoen (bano...) mooi willen loopen.

nioeng, tand; omgebogen top van 't lange rietgras.

nioer (kabor...), oude (uitgegroeide) klapper.

nipek (iroen...), platte neus.

niroe, spuwen.

nisi, karbauluis.

nisi noneng, verscheidenheid.

nissèr, zittende over den grond kruipen.

nitang, ?
woelan nitang, de eerste dagen der nieuwe maan.

nitit (bano...) met groot gedruisch loopen.

nitoeng, geest.

niwon nawar, steunen bij 't werk.

noang ha, gemakkelijk.

nōē, s. visch.

noeäng, huilen, blaffen; 't geluid van karbau.

noebo (iang), hout door een visch steken en bij 't vuur bakeren.

noedji, borduren.

noegèr, benauwd (als er veel menschen in één kamer zijn).

noehang, eiland.

noehing, rook; damp.

noehoe, vijand.
tàoe noehoe, oorlog voeren.

noehoeng, rijstblok.

noekak (ata....), wees; arm.

noeloe, voorgaan; eertijds; vroeger.

noëng, arm b. n.

noeöe, zuchten; steunen bij zwaar werk.

noeöe nerrek, steunen; bib-

beren bij de koorts.
n o e p è r, s. boom.
n o e r a k, jong.
m ė n o e r a k, een kind tot 3 jaar toe.
a d j a n o e r a k, jonge mais.
r e b b o e „ week ijzer.
n o e r o e n, rommelend geluid van den donder; . . . in den buik.
n o e s a r, zich schuren.
n o e w o e, broeden.
n o g e (r o d i e n g) spelend in 't hout hakken.
n o h o, wrijven; insmeren.
n o k k o (d j a r a n), paardje spelen.
n o k o n (r o e g o e. . . .), mager.
n o n a, zaaien; zaad.
n o n i, vegen.
n o n o e n g, verrekijker; er door kijken.
n o n o e n g d j ō n g, door den kijker naar een schip kijken.
n ō, uitnoodigen, gelasten; bestellen.
n ȯ ȯ t, voorzingen; voorbidden.
n o p e, branden; bakeren.
n o p e p a r a k, pisang van schil ontdoen en bakeren.
n o p o k, eindje bijv. cigarette.
n o r a, geleiden; met; tot; aan.
n o r a n g, zijn; hebben=bezitten.
n o r o e, weven.
n o r o k, onder in een mand kijken door de biezen te verschuiven; onder 't huis de bamboe verschuiven en zoo erin kijken.
n o r o k w e t t a n, s. zwarte kunst.
n o s o r, ?
d r i n o s o r, maar op zijn kleeren gaan zitten; niets ontzien.
o l o n g n o s o r, s. duifje gelijk de tortel maar veel kleiner.
n o t i, bezaaid land wieden.

O.

o a, s. vogel; s. bruin hout (veel gelijkend op den turkschen eik).
o a n g, een hond roepen.
o d j o r (b a n o . . . .), voorover-loopen van ouderdom en met kleinen pas.
o d o, bevelen; in hinderlaag liggen, cf. spreekwijzen.
o e b a, s. grootere hagedis.
o e b e n g, achterste; ondereind van een flesch, mand etc.
w i l a o e b e n g, heks.
i m a o e b e n g b r a t, s. schelp (als men 't vischje

eruit eet, wordt men zwaar van achter!)

oebèr, s. witte mier; opstaand hout bij een muur.

oeboeng, bovenste blaren v. tabak, koli enz.

wawa kabar oeboeng, $5^1/_2$ uur 'savonds.

oedeng, hak; hiel.

oedoeng (pare....) enkele padi korrels door de rijst.

oeëng (ata....) heks.

kikir oeëng, middelste vinger.

oegoe s. hagedis.

oehe, deur.

oehoen, vrouweborsten; zuigen.

oehoen (wajer), melk.

oehoeng, schroef.

oeï, krab.

oeï era, s. krab (vorm als een schildpad).

oekoen (hoekoem). heerschen; straffen; gebied.

oekoen gahoe, zwaar veroordeelen, straffen; streng bestuur.

oelar, slang.

oele, worm; rups.

oele woeëk, worm in de boontjes.

oeleng (pare..), bundel padi.

oeli, roer.

oeli goën, hout aan 't roer om te sturen.

oelit, huid; schil; bast.

oeloe elleng (bano...), blijven staan nu en dan; slenteren.

oemeng, kleine schelpdiertjes.

oeming, baard.

oena, likdoorn.

oene (oeneng), erin.

tanah oeneng, curaçaosche amandelen.

oenoe, aarden pot om in te koken.

oenoer, nagel.

oentong, winst; voordeel.

oepoe (ha...), een weinig; een stukje; de helft van (iets langs) de lengte.

oera poe, volle nicht; aangetrouwde zuster.

oeran, regen.

oeran reti, stofregen.

oeran kroen(g), stofregen.

oerat, regel; streep; schram op een tafel b. v.

oering (tena....) achtersteven.

oeroe (...ai), obat onder een boom leggen.

oeroe aras, schreeuwen (veel menschen bij elkaar).

oeroe bokak, miltziekte.

oeroe nesse, cholerine.

oeroe widing, vallende ziekte; stuipen.

oeroen, gebruikelijk licht om bij te lichten.

oeroen boear, waterhoos.
oeroet, kammen; beenen kam.
oeta, wild.
oetang, vrouwenkleed; groente in 't algemeen; papaja blaren in 't bijzonder.
oetèr, boog.
oetoe, luis.
oetoeng, verzamelen.
oetoer, onkruid; onbebouwd land; wildernis; buiten.
ata oetoer, buitenlui, boeren.
lalang oetoer baä, de weg is begroeid (dicht gegroeid).
oewoeng glerrang, bang zijn alsmen schiet.
oha, mat.
ohoe, groote oebi.
ohoe aï, oebi kajoe.
okan, kalkdoosje.
ola, plaats; wat iets inhoudt.
ola kèt, sierplaat.
ola nilong, pitje in een kom met olie.
olang, cf. ola, en stam van een boom.
ole, lans; s. spel in en beschreven vierkant met afdeelingen.
ima ole, s. schelp.
olieng (liar...), mooie stem.
olong, tortelduif.
omar (adja—), 't hart van een maisklos.
omi, dicht bij.
omi roö, bijna.
omok, samenkomen; samenkomst.
ondjon brok (bano...), een zieke waggelend loopen.
oneng, broek.
òng (—mè), kind sussen.
ongen (getté), veel boomen; groot bosch.
ongor (liar...), brommende stem.
oni, veger.
ōōk, braken; i. in de hoogte komen; opbreken.
óre, hijschen; optrekken.
oring, huis.
orok, vuilnis bij elkaar vegen, harken.
orong, krijgsdans met zang uitvoeren.
orot, i. nadoen in zijn praten; napràten; een varken in 't oor snijden om te teekenen.
òr tellong, s. eetbare vrucht.
osong (boro...), zagend snijden.
otèk, hersenen.
oti, de grootste hagedis (van één meter en langer).
otí, eerst; maar vast.
oto, komkommer,
owak (adja..), het hart van een maïsklos.

P.

p a, zich neerzetten (van vogels op een boom; van vlinders op een struik of blad).

p a ä k, branden; brandmerken.

p a ä n, dij; lies; tuinhuisje.

p a ä n g, achter elkaar zetten; b.v. schijfjes in een spel.

p a ä t, planten; verplanten.

p a d a k, korte beenen (v. menschen); korte pooten (een kip b.v.)

p ā d d a l e d a, s. zitbankje.

p a d e l a d a k, lang bij den grond; klein van stuk; cf. p a d a k.

p a d o e, papaja.

p a g a, met vinger en duim spannen.

p a g o (. . . m a n o e), hanen elkaar laten pikken om ze aan te zetten.

p a h a n g, heft.

p a h o e n, wang.

p a ï n, insteken; b.v. kris tusschen rug en kleed.

p a k a, pollepel.

p a k a b a l o n g, pollepel.

p a k a r (—i a n g), visch open (in tweeën) snijden.

p a k e t (—k a b o r), inhakkingen in den boom doen om er in te klimmen.

p a k k e t, gebruiken.

p a k o (b a n o . . .), op de hielen loopen.

p a k o e, spijker.

p a l a (w o e a —), nootmuskaat.

p a l e t, inlandsch klimmen.

p a l i k, schouder.

p a l o, houten hamer.

p a l o e r, i. met een hout slaan.

p a m b å o e, bamboe onder 't zeil.

p a n a, met boog schieten,

p a n d a r a (—t e n a), één anker op strand leggen.

p a n g i l i, bamboe boven 't zeil.

p a n i (p a n e?), nap.

p a n k o r, kleine praoe.

p a ò, manggaboom en zijn vrucht.

p a ŏ e k (m a n o e . . . . .), bijna geele kip.

p å o e, op schouder dragen (grond, steenen etc.)

p å o e n, zweren, verwenschen.

p a ö t, verbieden.

p a p a (m a n o e . . .) haan met veeren als een kip.

n e n n i d o e p a p a o l o k, iets zeer vriendelijk vragen.

p a p p a, halveeren.

p a p p a t e l l o n g, in een doorgeslagen ei kijken (een wichelaar).

h a p a p p a n g, de helft; de linker of rechterzij; van den anderen kant van den berg.

paralinte (paralitte), slecht mensch; bedrieger.
parang, eelt.
kabor parang, 't wit uit den droogen klapper.
pare, ongekookte rijst.
pare ama, ongebolsterde rijst.
pare warang, gebolsterde rijst.
paring, scheef zitten (b. v. voor tafel).
paris ha, een paar.
parissa, onderzoeken.
passak, schieten.
passatempo, kris met mooie gouden schede.
passisan (prĕcisan), processie..
pate, gelid; lid v. vinger.
patola, s. bittere komkommer.
pawoen (manoe.....) kip, kloek of moehoen.
pear, met obat bestrijken; behandelen.
peda (—hoeat), touw draaien (van gemoeti).
pedar, eten uit elkaar doen dat te warm is.
peddang, ananas; cactus.
peggi, s. kleine kakkerlak; tegen eene wond stooten; (zelf of een ander.)
pegoer, scheef.
pehång, ander; anders.
pekkadór (pakadór), laadstok.
pekké (tiloeng...), doof.
pekkit, eventjes; (raken b.v.)
pekkoe wiïng, elkaar stooten.
pekkók, 't geluid van iets wat springt.
pekoe, s. bloem (eetbaar).
pelang, rijst met boontjes.
pelita, inl. lamp.
pellang, kleeren aandoen.
kikir pellang kita, ringvinger (middelste-).
pellat, om den anderen verwisselen; bijplanten.
pelli, dunnere bamboe.
pellit, tusschen rug en kleed steken, kris b.v.
pemme, knijpen.
pendo, kris met gouden schede.
penna, zoutpan.
penneti, speld.
penning, kippen te eten geven.
penoe (—ha), een snoer.
pepehång, verschil; elk afzonderlijk.
pepet, hanenbaard;—lel.
peppien; slapen(van 't hoofd).
pere (—waïng), insnijden als er een splinter of doorn in den voet zit.
pereng, mikken.
peron, weiden; in 't gras vast zetten.

perra, uitknijpen; melken.
perri (aÏ....), s. heester.
persaja, gelooven.
perso●ma, te vergeefs.
pesa, kanon.
pessoe, storm.
pesti, uitslag als roode hond.
pettik (tali...), touw op 't punt om te breken.
petti, afgieten ('t water van de rijst).
pettoen, zeer dikke bamboe.
pettor, met geweld ergens uitkomen; b. v. water uit een spuit, kogel uit een geweer.
pettor gii, (een hond) naar i. heen schieten om te bijten.
pewe, aan de ooren hangen.
pewe tiloeng, oorbel.
pidjèr, smeden; soldeeren.
pië, verduren; lijden; vasten.
pigang, bord; groote aarden kom; als adjectief drukt het uit dat 't voorwerp van dezelfde stof gemaakt is als de aarden borden; bottir pigang = een kruik, aarden zalfpotje etc.
pikir, denken, gedachte.
pikoet, duwen; drukken.
piko pako (bano,...) op de hielen loopen.
pila, exerceeren.
pilas (manoe....), gespikkelde (wit met zwart) kip.
pile, (gaan kijken naar een een feest b. v.
pingo lingon (bano....) slenteren.
pion (g), neerleggen; offeren.
piong tena, nagemaakte scheepjes in 't water zetten (zoo als kinderen doen).
pipa, vuurslag.
pipak, lam; i. die niet gaan kan.
pira, hoeveel.
pire, verboden; ongeöorloofd hetzij zedelijk, hetzij bloot natuurlijk, hetzij om onderlinge overeenkomst.
piris, schoteltje.
piroe, vereeren b. v. 't kruis vereeren zooals gebruikelijk in de Kath. kerk.
piroe limang, de hand kussen.
pise, stijf, stevig, sterk maken.
pise enak, de schijfjes (s. vrucht als de kastanje maar platter) stevig in den grond vast zetten.
pitèk, met de vingers knippen.
pitoe, zeven.
plaär (—tali), (touw) losgaan; losmaken.
plading, naast elkaar zetten.
plandjong, kleed aandoen.
plage, kruiselings.
dri plage, met de beenen over elkaar zitten.

plahar, splijten; gespleten bamboe voor vloer en bale-bale.

plaharoha, mat uitrollen.

plaïn, liegen.

plapleng (naroek,) goed spreken, vertellen zoodat er niets op te zeggen valt.

plareng (koli..), 't koli blad als het geschikt is om er iets van te vlechten.

plari, hard loopen (ook van vaartuigen); vluchten; wegloopen.

plari manar poekoe, in 't gevaar loopen bij vechten.

plari poekoe djoedjoeng in 't gevaar loopen bij vechtenden.

plari prading (plading?), wedloopen.

plari preddong, hard loopen.

plasing naroek (dri..), als een oud man zitten praten.

pleá (aï...), geneesmiddel. aï pleá warang, pillen.

plea plàoek, kind brutaal tegen een grooteren.

plebbeng, drempel.

plebbor (dri...), maar gaan zitten op zijn kleeren, niets ontzien.

plegga, met een mes steken.

pleho, omdraaien; verzwikken.

plelier, waaier, en ermee waaien.

plemar (—wawa tanah), op den grond gooien.

plemeng, loeren.

plenar, uit elkaar leggen in de zon.

pleöer, handel drijven.

plepa, omhangen.

pleppar (oeter—), booggpees ontsnappen.

pleron, cf. peron.

plewang, prijzen; loven; pochen.

pligoer (bette...), de 4 pooten bij elkaar binden, de handen op den rug binden.

plihoer (—kottir), den tol uitgooien.

pliling, rangschikken.

plinong, laten bezinken.

plipon abon, bij elkaar op een hoop doen b.v. rijst.

plirang (dri...), in den wind gaan zitten als men warm is, (misschien blirang).

plo (—maäng), tong uitsteken.

plo naïng, adem halen.

plodar, met twee man op één paard rijden; met twee man de een na den anderen ook op één tol werpen.

plogar (—adja), maïs in vlammend vuur bakeren.

plolo, gelijk—, op orde gesteld.
naï ploloug, neven elkaar leggen, b. v. de heften der messen gelijk naast elkaar leggen.
plonang (liar....), heldere stem.
plon (—ladjar), 't zeil slap hangen.
ploör, europeesch klimmen.
ploro, diarrhee hebben; purgeeren.
plosoer, effen, glad.
kilassar ploboer, effen ring (zonder glas of steen erin).
rodieng plosoer, hakmes zonder heft; zie spreekwijzen.
poa, morgenlicht.
poar, ergens afspringen; voor den dag komen.
poe, oomzegger; — zegster; kleinkind; eigen; soort pijnboom.
poea (ng), boom.
poeang, begin; oorsprong; beginnen.
poeang wawa tanah, op den grond gooien.
mangoe poeang, benedenmast.
naï poeäng woetoeng, om den anderen met kop of boveneind naar boven en beneden leggen.
tiloeng poeang, been achter 't oor.
poeë, iets gaan of laten zeggen; verlof vragen.
poehe, navel.
poehoen (g) bloem; bloesem, hart.
adja poehoen, maïsbloesem.
padoe poehoen, papaja bloesem.
pōēk (watoe...), s. steen, onder anderen ook tufsteen.
poeket, vischnet.
poekoe, dapper in den oorlog
poelameng, oom; schoonvader.
poelar, iets b. v. blaren in de hand fijn wrijven.
poeli, ongedaan; weer gelijk.
aï pleȧ poeli, tegengift.
denna poeli, ongedaan maken.
mate poeli, van weerskanten (bij vechtenden) evenveel dooden.
poeloe (—ha,) tien.
poenoe (wiing), twisten.
poeöe (—limang), (de handen) wasschen.
poeöer, een stuk b. v. sirih
loehier poeöer baä, de naald is stuk (gebroken); aan stukken.
poera, koken (water).

poerang, gisten.
poeroe, s. puist, uitslag.
poët (—tali), touw draaien.
poetik, boor.
ima poetik, s. schelp.
poeting, smeden.
poï, maar; slechts.
poïn iang, 's avonds met den hengel visschen.
poïn mė, kind dat huilt sussen.
poko (tali—), s. touw.
pola, inschenken.
polar mė, kind te slapen leggen,
pole, nat goed oprollen om uit te wringen.
pole ladjar, 't zeil oprollen.
toetoer pole loreng, eerst mooi praten daarna verklikken.
poma, in 't slijk wentelen.
ponoe(ng), trechter.
pōntoe, blikje (kruitblikje).
por, bijna.
poran, tarten; uitdagen.
porong, hakmes.
posing, uitknijpen.
poto, iets van beneden naar boven brengen; ophalen.
poto liri, paal opzetten.
poto wajer, waterputten.
poto watoe tara, anker lichten.
poto glòk, aker van pinangblad.
potong (—rodieng), (hakmes) uitdagend in de hoogte houden.
pra, vragen om iets te weten.
pra prewo, i. uithooren.
praä wiïng, tegen elkaar loopen.
prading, scharen.
praot (daäng...), duister.
prapat (—ha), een bundel.
preddang (plarí..), springend loopen.
pregga, met een mes steken.
pregi sodjoe, lui.
prehok (...ara), gare rijst op 't vuur laten staan om uit te droogen.
prehok liri, een paal op een steen recht zetten.
prėk, knagen (muis.)
premmet, zuigen.
prepoe moekoek, mopperen.
prepoek, morren.
preppoepoea (daä...), ver indringen.
pressak, smaken (eten).
prettang, s. heester.
prettoek hama-hama, even lang.
prina, luisteren.
priping (...eï aï), schuilen onder een boom.

prisek, geluid geven met den mond als men kwaad is.
proang (adja...), maïs in de vlam bakeren.
proepi, blazen.
proetoeng, bedekken.

R.

raä. grijpen; vangen; vatten.
rabang, werpnet; ermee visschen.
radat (plari...), niet zeer hard loopen.
radi rodong (bano...), hard loopen als er iets te doen is.
radjo wetto, lang bord; schaal.
rado, stooten.
raèng, bang zijn.
ragan (ima...), s. schelp.
rage (...aï), takken van een boom afrukken; flink rukken aan de roeiriemen b.v.
rage bèndi, haan (van 't geweer) overhalen.
rage regan, i. heen en weer schudden.
raháng borst, (pectus).
raï, vuil.
raï laban, vuil.
raï palik, de hand op iemands schouders leggen.
raïk, wanneer, als.
raïng, tandvleesch; inwrijven.
raïng iang, inwrijven met asam en zout.
raïng tebbong, 't lichaam insmeren met vaste obat.
raït. naaien.
raït rabang, net breiden.
ráïtang, verstaan; begrijpen; weten, kunnen, zie spreekwijzen.
rakan(g), jagen; speuren b. v. een hond die rondsnuffelt naar wild.
rakkan, zeer; erg; veel.
rakkon, een gekleurd (wit en bruin of zwart) s. mandje.
ramang, tasten; betasten.
ramoet, wortel; uitkomst; inval, slimme zet of trek.
raning, durven; dapper; brutaal.
rantakka, dun kanon en geweer met groote mondopening.
raò, bij elkaar doen en meênemen, garen; verzamelen.
raò né, zand opscheppen.
raò manoe tellong, eiëren garen.
rapa (soba...), probeeren.
rape, afplukken; afhalen b. v. maïs.
rasa, denken; meenen; smaken; gevoelen; proeven, probeeren; ondervinden.
rasa naï, denken.
rasi, wasschen.
rason(g), vergift.

rata, wild hoen.
rata tiloeng, goede ooren hebben.
rati, klapperbast.
ratoe, koning.
ratoeng (manoe...), kip met eiëren in.
rawa, s. groote vruchtenduif.
rawang, (aï doeöer...), boom zonder bast.
rawin (g), ontwerpen; maken, slim, verstandig.
atarawin, de deskundigen.
rawoe, i. bij de handen rukken; kapot trekken.
rawot, gescheurd.
rébet (waäng....), mond vol eten.
rebboe, ijzer.
rebboet, knijpen; kneden.
rebong, iets van boven afnemen.
redda, met een stok in den grond steken om te zien of hij hard is; met een stok op den grond stooten zooals de gemaskerde spelers doen.
redong, doen schudden; uitschudden.
reggan, marktplaats.
reggan (...nora), ontmoeten.
reggan (bano...), te gemoet gaan.
regget, kleven.
reggo (...adja), maïs eten.
reggon (hini...), grof zout.
regin, opheffen; opnemen; plaatsen.
rego, omroeren; aanwakkeren; oproepen om bij elkaar te komen.
rego geddang, trommelen.
tena rego, de praoe slingert heen en weer.
rĕhéng, kuchen.
rehi, niet kunnen.
rekot, kraken (huis); kapot maken.
remma, opnemen; wegnemen; over — na.
remma telloe, na drie dagen.
remma telloe eï, voor drie dagen.
remmeng (giï...), door bijten.
remming, glimlachen.
remmong, insmeren met olie of vloeibare stof.
rèng, belletje.
renna, hooren; gevoelen.
renna moroen, honger (voelen) hebben.
renna najer, walg, afkeer van iets hebben.
reoen renek, doen schudden.
repoet (djaran... waän), 't paard eet gras.
reppa, vadem; de hand op iets leggen, ook ten teeken dat men recht heeft op 't voorwerp.

repping (lahing...), genezen wond weer opengaan.

reppet (reppét), knetteren.

reppet rèt, met de vingers knippen, 't geluid daarvan.

reppieng (heroek......), voorproeven bij 't drinken.

reppo (...aï), (hout) doorbrengen.

reroen, zeer zachtjes wrijven.

rerong (bano...), rondloopen; slenteren.

ressang (...bèndi), haan (van 't geweer) overhalen.

ressoeng, manen (v. 't paard).

reta, op; boven.

rete, kraken.

rettek, gulzig.

rettoe (aï...), brandend stuk hout (om vuur aan te houden).

rewoe, uitwasemen.

rewoek, uitrafelen; franje.

rewon (batti...), zonder reden i. dooden.

rewot, omkijken.

rewwang, afdammen.

rewwit (keppik...), klapwieken.

rewwoe, zweeten.

ri (...pare), padi dorschen (met de voeten).

riak (....iroen), neus optrekken.

ribo rabbo, ontelbaar.

riding, pager in zee om visch te vangen.

riï, hoog gras.

riï limang, de hand kussen.

riï signor, ...kroes, 't kruis vereeren.

riïng, gloeiend v. i. die de koorts heeft.

rike, vastzetten.

rimbi(ng), s. mandje.

rimoe, zij (meerv.)

rimoeng, hun, haar.

ringan (sambeng....), de haren te berge rijzen.

riwa, schuld betalen.

riwoe(ng), zeer veel; menigte, duizend.

ata riwoen, een man uit 't volk; niet van hoogen stand.

ro, heet ('t lichaam).

roa, omhakken, s. grijze vogel.

oebeng roa, bang zijn.

roang, aap.

robak, doorsteken.

robong, gat, hol.

iroeng robang, neusgat.

roda, rad.

rodieng, (hun) hakmes.

roea, twee.

roega (....ai), doorbreken (hout).

roegoe, mager.

roeha, hert.

roekoe rekket, ('t huis) kraken van den wind.

roemang, duister.
roemang reteng, zeer duister.
waën roemang, krank. zinnig.
roeöeng, dubbel vlechten om te eindigen, zoomen.
roeroeng, gekreukeld.
roetoe (roetoe ga), roest; (roesten).
roetoeng, stekelvarken.
roga, gooien.
roïng (robong...), (gat) niet recht.
bano roïng roeang, links, rechts loopen, hoog en laag loopen.
roït, scheren.
römbo, s. groote maand.
romoeng (wawi...), bovensnuit.
ronang, voorraadschuurtje.
rôô, nabij.
rooe, tabaksmandje.
roök, uitspoelen.
roön, blad; loof.
ropo (roppo), vlug, terstond.
ro-ropo, vlug, terstond.
rore (... manoe), (kip) slachten.
roteng, aanstampen; geweer laden.
roteng (wewe....), s. groote witte en roode boontjes.
roto (....loeroeng), sous maken op 't vuur.
rotting (....tali), (touw) doorsnijden.

S.

sa, wegjagen (een hond).
sa (sei?) nane boä, sinds lang.
saäk, ritselen; bruisen.
saäng, peper, een hond wegjagen (door „sa" te roepen).
saär, uit elkaar.
sabang, zeep.
sabeng, bordenrek.
saberöngo, niet eetbare champignon.
saboerango, niet eetbare champignon.
sada, pand; verpanden.
sadok, schoppen.
sadèr, rechtop.
saena, zoo even.
saga lawar (töëng.....), langs den weg iets aan den geest offeren.
saga(n), gestalte.
sagar, uit elkaar.
dri...; gerra.... zitten, staan de beenen wijd uit elkaar.
sagar (....laän), met grooten pas loopen.
saï, s. spel; stopwoordje bij een bevel.
sajang, zich erbarmen.
sajang e, och arme.

saket (aĭ...) kruishout op 't paard om te béladen; pikkelzadel.

sakkan (...**djaran**), paard rijden.

salawakoe, sluithouten aan de beide uiteinde binnen de praoe om de planken aan elkaar te houden.

saloer, s. groente met lange vrucht.

sambeng, haar op 't lijf.

sampoer, vermengen.

sanak, krabben (kat).

bano sena sanak, altijd op straat, nooit thuis.

sangan, gescheurd; keep.

sanggin (...**eĭ aĭ**) in 't hout blijven haken.

sanggo, borg blijven.

sangko, schop; houweel; spade, omspitten.

sangoen(g) witte vezels van de kokosnoot.

sangon, vertakt als 't gewei van 't hert.

santo, hun bamboe viool; prentje.

sape, tot aan; tot dat.

sapoe, 't heele lichaam inwikkelen.

sapoe lipa, 't kleed tot over 't hoofd aandoen.

sapoer (...**aĭ**), hout van tast ontdoen.

sara, gebruik; zede; taal; gewoonte; wijze.

sareng, mooi.

sarit, scheuren.

giĭ sarit, b.v. vleesch met de tanden van 't been (afdoen) eten.

biha sarit, scheuren; verscheuren.

sarong (...**bakki**), tabak snijden.

sarot, scheuren (kleed; papier.)

sasi (**ladjar**...), houtje door de bamboe om 't zeil op te hijschen.

sassi, getuigen.

satat (**bano**....), zonder gerucht loopen.

sawang, kopje.

sawar (aĭ....), schaafsel.

sawaria, s. slang.

sawe, alle; afgeloopen; gedaan; daarna.

sawing, op den rand kapot b.v. lip; kleed.

serowan(g), borstel.

sea, wanneer; rijst schoonmaken door de heele korrels van 't fijne af te zonderen.

seam, valsch beschuldigen.

solo sean, valsch beschuldigen.

seang, plank om iets op te zetten; boven zijn macht reiken.

sebboe, overvloedig (van dieren.)

seda, zijde (stof).
sedda, muizenval.
seddan, i. met een hout steken.
seddia, gereed maken.
seddon, 't slaan bij weven; de losse heft vast stooten.
sedoe (oeran...), dag en nacht regenen.
segar, te warm eten uit elkaar doen.
seggan, prikken; steken met een vork.
seggin, prikken.
seggo legar (bano...), als een dronkene loopen.
sego blitte (bano....), als een dronkene loopen.
segolegot (plari....), slingerend loopen.
sèĭ, sinds.
sèk, wegjagen.
sekak, wijd opene beenen.
bano sekak, met de beenen ver van elkaar loopen.
bano sekak sakak, niet recht loopen als een dronkene.
sekkok, scheef.
selèppa, buikband met gouden of zilveren buikplaat.
selippi, bamboelat waaraan gevouwen koliblad geregen is om een wand van te maken.
sellor, gaten maken met een gloeiend ijzer.
sellor matang, de oogen uitsteken.
seloen, verwisselen; ruilen; plaats vervangen.
senak, plat; ondiep.
sendo, bepaald hout op de praoe.
sèng, te vergeefs, in 't honderd.
toetoer sèng, in 't honderd kletsen.
toetoer sèng poĭ, maar zeggen of 't waar is of niet.
bano sèng, maar heen loopen zonder doel.
senglewoet (bano....), als een dronkene loopen.
sĕngor (toetoer...), door den neus praten.
sènnai (... lipa), 't kleed om de lendenen vastmaken.
sennéng, s. mandje.
sennoét (dani...), snikken bij het weenen.
sepa, schoppen.
seppoe, (...taroe), (kaars) met de vingers uitdoen.
sèr, heesch.
serang, langwerpige mand.
serani, christen; doopen.
narang serani, doopnaam.
sere, plaats om visch te zetten, ketel om water koken.
sereng, eten aandragen.
serewerot, vlug; snel.

serewitto, op en neer, heen en weer zwaaien b. v. een een gloeiend stuk hout om te doen vlammen.
seroe (...iang), vischjes schieten.
serot, vlug, gauw terug.
serre, bijdraaien; achteruitgaan; deinzen.
servisoe (goea...) arbeiden; werken.
sesa (sissa), s. visch.
sesak (sissak), slepen met de voeten.
sesewang (sesa ewang), band van koli blad om 't hoofd waar van de uiteinden lijkenen op den staart van dien visch.
sesen, i. met een aanloopje doen.
sessoe (men hoort dikwijls tettoe), verborgen; geheim.
sette (... ai), hout hakken.
settoen (...djaran), paard vangen in een touw; tegen houden met gespannen touw.
sewwi, de slippen van 't kleed van achter insteken.
sia saär, uit elkaar.
sia wora, s. vogel (witte borst, overigens zwart),
siar, de lip laten hangen.
sidok, i. vooruitschoppen.
siensèr (manoe...), haan die er uitziet om dikwijls te winnen.
sigar ?
sigar gahar, 9 uur 's morgens.
sige ilèk, lichtende kever.
siïng, zeer hoog water.
siït, sissen.
sikan woere, in grooten kring spelen.
siken, post-, standhouden.
siken naï, gereed zijn om te vechten.
sikit (bano...), op de teenen loopen.
sikit lokit (bano...), op de teenen loopen.
sikka (sika), kippen wegjagen.
sikoe, wegschuiven; ontblooten.
sikosakok (bano...) als een beschonkene loopen.
silakka, ongeluk; ongelukkig.
silar, kale plek b. v. een gewiede plek in een tuin; kale plek op 't hoofd.
siliek, scheel; scheel kijken; schuins aankijken, ook om te bespotten.
siloe, sluitsteen van een schelp (de natica?)
simbar, slendang met franjes.
singan, gebonden sous met visch.
singge, hinken.

sinke, kruidnagel.
sintido, achtzaam; voorzichtig.
sioen (**aning**...), rukwind.
sipe (..**iang**), in opengesneden visch een dwarshout steken om open te houden.
sira wirang, uit elkaar.
siring, smijten.
siro (**bette**...), op een strop binden.
sisi, ziften.
siwang, kleine bundel garen.
sjisingar (**toetoer**...), door den neus praten.
soar, ergens opspringen.
soba, probeeren.
soba rapak (zie **rapa**), wagen.
sobeng, insteken b. v. doode in zijn doodskleed.
sobok, kleine hoed; mutsje.
sodoe, s. groote mand.
soear, ijzeren steel van 't hakmes.
soebe, lasschen.
soeboe moelang, op 't hoofd staan.
soeboer (**belak**....), touw van kop tot staart door de vischjes rijgen.
soedar, onderstutten.
soedig, haten.
soegoe roegoet (**bano**....), struikelend loopen.
sōēk, prikken; doorsteken.
soekoe, halve gulden (stuk).
soelang (**passak**...), in de hoogte schieten.
soembada, zinklood.
soemboe, pit van een lamp.
soemboe rata, bepaald hout op de praoe.
soemit, een weinig.
soendang, de heele som (waarde) waarvoor men zijn vrouw koopt.
soenggan (g), pijpje om uit te rooken.
soepak, maatje voor 't kruit.
soepi, kris.
soeping (**baö**...), scheutjes jonge blaartjes van den waringen boom, die ze eten.
soerat, alles wat boek of papier is,
soeri (**aï**...), wig.
soeroek (...**eï tanah**), scheef in den grond zetten.
soesaăk, geritsel.
soesar, moeilijkheid, lijden; wroegen.
soesor; gebak.
soewon, oorbel.
sogar (...**adja**), maïs rechtstaand in een mand steken.
sogong, voorschieten; leenen.
soka (**soeka**), s. dansen,
sokking, s. haarspeld.
sokoen, lange kam van bamboe.
solelolong, uitgelaten van

vreugde.

solo, valsch beschuldigen; d. i. zonder te weten of het waar is wat men zegt.

solor, in de hoogte komen (van visch); bijna dood den kop opsteken.

somoe, ui.

son(g), genezen; geneesbare goede medicijn.

songko, groote hoed.

sontik (iroen..), lange neus.

sonto, voorbeeld; model; proef, teeken ter overtuiging.

sora, zingen bij het trommelen.

sore, s. kris in 't midden breed.

sŏrmèlla, harmonica.

sorŏmbela, harmonica.

sorong, inschuiven.

sosong iang, visschen.

Sorong tena, praoe uit zee trekken.

sorong api, hout bij 't vuur 't doen.

sorong kibok, dun bamboetje in 't vuur houden en aan 't knet'eren en barsten nagaan of bedoelde persoon veilig ten oorlog kan gaan.

sotan satan (plari...), spelend ver weg loopen.

T.

taä, sirih; betel.

taäk, een stuk eraf.

taär, uit elkaar leggen om uit te zoeken.

taba liang, s. boom en heester.

tabang, drinkschotel.

tabe, tegengeschenk; erkenningsgeschenk na kwijtgescholden boete.

tabi, bij den grond afslaan.

tabi toak, i. uit kwaadheid kapot slaan.

tadang, teeken; merkteeken; bruid.

roga tadang, op een doel werpen.

tadji (...manoe), hanevechten.

tadjing, kunstmatige hanespoor.

taga, vastzetten in 't blok.

taha, (...pare), rijst stampen.

tahan, inhouden (met den toom) tegenhouden.

tahi, zee; zeewater.

tahing, bast afdoen.

taïng, buik.

taing getté, zwanger.

lengi taïng, 't vuil van gekookte olie.

bahar taïng, vuil op gesmolten goud.

taka, bijl.

ima taka, s. schelp (pecten).

takkèr, (een huis) dekken.
takki, filtreer van klapper.
takoen (..**ara**), rijst eten met de hand.
tali, touw.
  ai doe taling, draderig hout.
tama, ingaan; binnengaan.
tanah, aarde; grond; akker.
  tanah oeneng, curacaosche amandelen.
tanding, gordijn.
tane, een weg volgen.
tangar halo waën, $5^1/_2$ uur 's namiddags.
tåoe, vechten; streven naar i.
tåoe naïoek, over iets twisten.
tåoe noehoe, oorlog voeren.
tåoer (**daäng**...), ladder-sport.
tapping, zijpelen; zeef; padi schoon maken.
  wajer tapping, gefiltreerd water.
tara, antwoorden.
  tara dòòr, antwoorden.
tarakolo, s. geweer.
tarapesa, affuit.
taroe, was; kaars.
taroen(g), indigo.
tarowe, lange oorbellen.
tata, i. wat over den grond slingert uittrekken.
tawa(ng), ontspruiten; opschieten; scheut.
  tawang råïng, jaren van verstand.
tawar, (...**gòng**), op de tamtam (klok) slaan.
tawoe, breed.
  tena taïng tawoe, breede praoe.
tè (**iang**..) s. klein vischje.
tè, **tèng**, wiedijzer.
tea, verkoopen.
tear, opgooien; s. spel veel gelijkend op ons bikkelspel.
tebo (...**leo**), zich ronddraaien; zich daardoor duizelig maken.
tebboe ?
  rani tebboe ha, 7 uur 's morgens.
  rani tebboe roea, $7^1/_2$ uur 's morgens.
  rani tebboe telloe, 8 uur 's morgens.
tebboek, bebaq.
tebbong, lichaam.
tedang, inlandsche zit- en rustbank van gespleten bamboe; doodbaar.
tege, kleinere bamboes.
tegge aï, omgehakt hout in een tuin verbranden.
teggór, sterk, flink, weerspannig.
  aróen teggór, stijfhoofdig.
  grasa teggór, erg schertsen.
teï, hier; nu.

toma teï, nu op 't oogenblik.
tekin(g), (met één hand) opheffen.
tekkan, groot hout doorsplijten.
tekkèr, verstopt; eng; spannen.
tekkèr temmang, hardleerig.
tekkoer, op 't hoofd slaan; met 't hoofd naar beneden loopen.
tekkon (aï...), droog hout.
doeöer tekkon, droog (hout).
teliek, blaas.
tellan, ?
tellan boera mera, 5½ uur 's morgens.
tellér, bovenarm.
tello(ng), ei.
telloe, drie.
temmak, heel (niet geschonden).
temmang, heel; een heel stuk.
temmoe, bruinvisch; zie spreekwijzen.
tena, praoe.
tèng, slaan (b.v. met den rug van het hakmes) een schelp openslaan; stuk.
tèng nora pakoe, met spijkers dicht slaan.
tĕngoe lĕngoe (dri...) zitten te knikken.
tennèr, s. hout dat vooral gebruikt voor opleggers.
teöe, muis; rat.
teo mamoe, achillespees.
teok, touteren; aan een tak of touw slingeren.
teong, hangen; i. ophangen.
teppong (pare...), rijstemeel.
tere, hand ophouden om iets te ontvangen; als men zijn land door anderen laat bebouwen, een bepaald gedeelte van de opbrengst ontvangen.
tereng, kleinere bamboe.
terring, (tring) (...ara) rijst koken.
tèt, kleverig.
roemang tètplorat, zeer duister.
teta ha, een weinigje.
tetoe (...pare), rijst uitmeten.
teto rindon, morsen; laten vallen.
tewwoe, suikerriet.
tewwok (pion...), offeren aan den geest.
ti, inschenken; poes, klein groen vogeltje.
tiang tellong, kuit (lichaamsdeel).
tibang, wegen.

tibo lameng, jongeling.
tieng, een kat roepen.
tihan, half gaar.
tihe, afbrokkelen; bij stukjes eten.
tiï ata mateng, s. vogeltje (wit met zwarte plekjes).
tikan, droog.
tikke, gekko; men zegt het ook van de grootste hagedis zie oti.
tilar (boro...), insnijdingen doen om vleesch te zouten.
tiloe wai blawang, s. vogel.
tiloeng, oor.
timo, s. luis in de kleeren; mot?
oetang timo, s. groene alg.
tioe, oom.
tipang, venster.
tipo tapong, van alle kanten komen b.v. de vijand.
tiroe, schieten; schot; scheuren.
tiroe tata, scheuren.
titir (...pare), paddi schoon maken in den wind.
tiwang, ankeren.
tiwit, met een klapper in den mond of de hand uit den boom komen.
tjè (naï...), verlakken; verzegelen.
tò, lachen.
toa, aanlanden.; aan wal komen; geschreeuw van een swangi.
woko toa, heks.
tobe loën (gerra...), op 't hoofd staan.
tobeng, diepte in zee.
tobo, bepaald hout vóór den voorsteven.
toda, op sleeptouw hebben.
todja, dansen.
toea, inlandsche drank.
toea hoga, overgehaalde inl. drank bijna zoo sterk als arak.
toean(g), ontginnen; wildernis (vol begroeid met boomen enz).
toeang gadjoeng, groot woud.
toean, zoo noemt een vrouw haar mans vader (schoonvader van eene vrouw).
toebe (aïtoebe krakat), s. hout aan 't strand.
toebi, stooten; stomp maken.
toeboe, pagger om een kampong en dien maken (in oorlogstijd).
toeboek, uitbotten.
toeboeng, stampen b.v. rijst, koffie.
dri toeboen toak, ineen gekrompen zitten.

toebon (koli...), overgebleven stronk van een koli boom.
toebong, ?
batti manoe toebong, een kip den kop afslaan.
toedi, mes; snijden.
toegoer, vlag.
toeĭ, castreeren.
toeka, s. oebi.
toeka timoe, s. oebi als een knol.
ima toeka, s. schelp.
toekan, neutraal zijn in een oorlog.
toeke, onderstutten; deur sluiten.
toeketoer hadang alang, 't hoofd in de handen laten rusten.
toeketoer hadang aroen, met de kin in de handen liggen.
toekoe, roeiriem; roeien.
toelak, zetboom, ermee boomen.
toeling, onder weg verblijven.
toemba, lans.
toën, rug.
toën woeöen, bult.
toën tokor, gebogen rug.
tōēn(g), ergens heen brengen; neerleggen; offeren.
toepat, *zeer* kleine mandjes waarin ze rijst koken.
toepok, kortgebonden (kleed).
tōēr, knie.
toeratta (kikir...), wijs vinger.
toeri, uitpikken (i. om ermee te vechten); uitzoeken.
toeri toteng, (een hert) najagen tot men 't heeft.
toeroe (...rodieng), uitdagend vooruitsteken.
toeroet sioen, bepaald hout dat voor den voorsteven uitsteekt.
toero, zeilen met den wind van achter.
toetoenaga, aker (van blik).
toetoer, spreken; zeggen, vertellen.
togan, bamboe waarin ze water dragen.
togèr, nekkuiltje.
toĭ, overwinnen; overtreffen; bedwingen; overtreden.
tokan(g), inprikken; aanhechten met pinnen, spijkers.
tokar (kabor......), hooge klapperboom.
toking, pikken (van vogels).
tokkinong, s. reiger (blauwe en witte).
tokon, ruggestreng.
tokor rokon, krom gebogen van ouderdom.
tolar toak (batti...), als

van een boom afhakken uit kwaadheid.

toma, krijgen; vinden; treffen; komen tot; bereiken.

tongan, naar boven kijken.

tongan longan (dri...), alleen zitten kijken.

tongèr, nek.

tongka (ladjar...), een zeil van hun kleed gemaakt.

toök, onkwetsbaar.

torak, vechten.

toring, s. groote papagaai.

tosa, fakkel.

tosi, heelenal.

toso, inschuiven.

tota, zoeken.

tota lola, kapokdraad op een steen draaien.

totoe, s. groote muskiet.

towa, iets uit het midden halen.

towo, in-, opzuigen.

trang, hard stijf.

W.

wa, deur opening; woord.

waăk, dak in de lengte; 't geluid als men water op den grond gooit.

waăn, gras.

waăng, mond (opening).

bea waăng, den mond openen.

tena waăng, voorsteven.

wadjoe (....tanah), kuiltjes maken om hout te pooten.

waën, gelaat; aanzien; uiterlijk.

waën roea, bv. twee soorten rijst verschillend van uiterlijk.

waën boera, lui.

waën lōēk, lui.

waën getté, hoovaardig.

waën pegoer, scheef gezicht.

waën poeang, voorhoofd.

waën roemang, krankzinnig.

waën linok, niet beschonken.

waĭ, keer; maal; getrouwde vrouw; wijfje van dieren; voet.

waï boeang, maagd; ongetrouwd.

mamoe waĭ boeang, kip die nog geen eieren legt of pas begint te leggen.

wajer, water; waterput.

wajer bolèr, draaikolk.

bennoe wajer, gelijk vol.

lawak ganoe wajer, gelijk vol.

doe wajer, waterachtig; dun.

toetoer doe wajer, vlug (vloeiend) spreken.

wala woetoe, ijzeren stang om te vechten.

walan, kant.

walan hoetoe, vierkant.

wali, 't land in; zie spreekwijze.

wali oene, ergens in; ..... binnen.

waloe, acht.

walong, weerom; terug; terugkeeren.

wana, rechts.

wane, bij (dier).

wangak, stortregen.

wanggak, uitgedroogde rivier.

wanggar, s. boom en zijne eetbare vrucht.

wani(ng), groote trom.

wåoe(n), schaduw.

wåoe halo(e), geen zon; licht bewolkt.

wåoek, stinken.

wåoen, avond.

wåoen blattang, tegen zonsondergang.

wåoen, rieken, geur (aangename en onaangename).

wara, op schouder dragen.

warang (aï...), gloeiende houtskool.

waráng, pitje; korrel; hard.

pare waráng, gebolsterde rijst.

warat, west; westmoesson.

aning warat, westewind.

wari, jongere broer of zuster; neef of nicht; zwager of zwagerin; zie spreekwijzen.

ata wari, jonger dan een ander.

waridolor, neef door huwelijk.

wari loeöer, volle broer of zus; neef of nicht.

waroe mappa, sleutelbeen.

waróen, nieuw; pas.

wata waning, trom met huid voorzien.

wateng, lever; overdrachtelijk „hart."

wati(ng), voetspoor.

watoe, steen.

watoe arang, lei.

watoe dada, toetssteen.

watoe ina anak, wrijfsteen (in den keuken).

watoe tara, ankersteen.

watoe merak, bloedkoraal.

watoeng, hard.

wattar, s. zaad wat vogels en menschen eten.

wawa(wa), links als men met 't gezicht naar zee staat; beneden; naar beneden.

wawa lewwoe, onder 't huis.

wawi, varken.

ima wawi, s. schelpje (cassis).

weggon (woeöeng.....), ruw; ongeschaafd.
wehak en anak wehak, hagel.
wehe, schepriem.
wekak, kakatoe.
weki, lange maistros (zooals ze dien bewaren in een boom); dien maken.
welang, pastelein (groente).
wellang, afdeeling b. v. in een limoen.
weling, prijs.
wello, draaikolk.
weloet, slijpen.
wendo, i. aanzetten om te dansen of zingen.
wenggoen, 't hoofd naar beneden houden.
wenna (....iang), van schubben ontdoen.
wennang, niezen.
wenne, witte plek op de huid.
wennit (pare...), overblijfsel van schoongemaakte rijst.
weris (aï...), lucifer.
werot (...iang), visch met s. vergif dronken maken.
werréng (ima...), s. schelp.
wessiek, schreeuwen (van den aap.)
wewe, boontjes.
wewoer, loop van een geweer.
wiang (ima...), s. schelp.
wideng, achillespees.
wideng pireng, achilles pees.
widieng, geit.
wiene, zuster, nicht.; zie spreekwijzen.
wige, stuk, gebroken.
wigen (ai wigen), een stuk hout; balk.
wiïng, zich; zichzelven; elkaar; van zelf.
wikir, kapot; gescheurd; gebarsten; een stuk.
wila (ata wila oebeng), heks.
wingan noten (iroen...), groote neusgaten.
wio, draaien b. v. 't achterste bij 't gaan.
wire, kippenhokje.
wire woere, s. vogeltje.
wiri, links.
wirong (aning...), zachte wind.
wisoen(g), wijk, buurt.
witor (lahém....), eene wond nog niet van obat voorzien.
wiwir, lip, rand.
wò, nieuw, jong.
bakko wò, nieuwe tabak (jonge....).
adja wò, nieuwe maïs (jonge).
woang meloer (ima....), s. schelp.

wodeng, propje haar boven op 't hoofd overigens kaal.

wodon (**manoe**), s. vogel; kip zonder staart; parelhoen?

woea(ng), vrucht in 't algemeen; pinang in 't bijzonder; een stuk, een eind enz., zie spreekwijzen.

ima woeang, s. schelp (conus.)

aï woeang, vrucht; vruchtboom.

woedjoe, zoomen; zoom.

woeë, oudere broer enz.; zie spreekwijzen.

ata woeë, ouder dan een ander.

woeë wari, familie.

woegoen(g), natuurlijke hanespoor.

woeïng, een groote bos rietstroo.

weekak, s. boom.

woelan, maan; maand.

woelang (—**api**), houtskool.

woelang (—**aï**), houtskool.

woelanga (**kabor...**), klapper bijna zonder wit erin.

woeli (**moeöe...**), groote tros pisang.

woeli wòòk, s. vogel.

woelir, halm.

woeloe, zeer dunne bamboe.

woeloen(g), haar; veeren.

wōēng (**aning...**), hevige wind.

woëng, opwinden; omwinden.

tali woëng, buikband.

woenoe, zevengesternte.

woeöe (**ima...**), s. schelpje.

woeöen(g), knoop; gewricht.

bette woeöeng, op, met een knoop binden.

woeöet (**roga...**), s. spel.

woër, opene plek; heelenal allen.

woera, vet.

wōēt, s. kwartel.

woetik, s. oebi.

woetoeng, einde; uitstekende punt; kaap.

iroeng woetoeng, neus top.

woewoe, s. mand.

woï (...**iang**), visch inzouten.

wokat, werpspies met weerhaken.

woko, geschreeuw van een swangi.

ata woko toa, een heks.

wokor, kluitje.

bakko wokor, handje vol tabak.

wolo na, ('t deftige woord voor) behoefte doen gr. en kl.

wolo(ng), heuvel; hoogte.

iroeng wolong, hooge neus.

wolot, rolletje.
bakko wolot, sigaar; cigarette.
wòòt, overschot.
pare wòòt, kaf, zemelen.
wori, luchten; in de zon leggen.
worot, eene wond grooter worden.
wotok, een trosje haar vóor op 't hoofd (overigens kaal).

JAVAANSCHE RAADSELS.

In het twintigste deel van dit Tijdschrift komen onder de aldaar door den Heer F. S. A. DE CLERCQ opgegeven raadsels o. a. de volgende voor:

[illegible] . . . . . . [illegible]

[illegible] . . . . [illegible]

Daar ik ze niet wist te verklaren wendde ik mij om hulp tot een Javaan (een „magang') die op dit oogenblik hier ter stede vertoeft. Hij zeide mij, dat deze raadsels fout opgegeven zijn.

Het eerste moet niet luiden:

[illegible] maar [illegible]

Waarvan dan als verklaring gegeven wordt:

[illegible]

En wat het tweede betreft dit moet zijn [illegible] en dan is het antwoord niet [illegible] maar [illegible] en de verklaring: [illegible]

O. J. H. VAN LIMBURG STIRUM.

DEN HAAG, Oct. 1890.

MIDDENPERSONEN
TUSSCHEN DE
DISTRICTS-BEAMBTEN EN DESA-HOOFDEN
OP JAVA,

DOOR

Mr. W. A. J. VAN DAVELAAR.

Deze categorie van inlandsche hoofden wordt slechts in enkele officieele bescheiden [1]) besproken en is, behalve bij de ambtenaren van het Binnenlandsch Bestuur, weinig bekend. Daar zij eerlang niet meer zal bestaan, acht ik het niet ondienstig over haar eenige mededeelingen te laten volgen.

Bedoelde personen dragen in de onderscheidene residenties der Gouvernementslanden op Java verschillende namen, als die van *Loerah*, *Patinggi*, *Koewoe aris*, *Penatoes*, *Bahoe aris*, *Patinggi aris*, *Glondong*, *Palang*, *Kepalang*, *Panglawe*, *Demang* enz.

In een desbetreffend rapport van den Directeur van Cultures van 1864 wordt o.a. aangeteekend, dat die personen in elke residentie een afzonderlijken naam dragen; in Bântam: Loerah, in Krawang: Patinggi, in Tjirebon: Koewoe aris, in Kadoe: Penatoes, in Bagelen: Glondong, in Semarang: Panglawe; dat zij zijn desa-hoofden, doch behalve het gezag in hunne eigene desa's, ook nog dat over eenige andere desa's hebben en dus ook over de hoofden daarvan; dat zij zijn de tusschenpersonen tusschen dezen en

---

[1]) Zie ook Koloniaal verslag van 1877, bijlage N.

de districts-hoofden; dat zij daarvoor genieten, behalve een Kebajan [1]) meer, ook rijstvelden in elke van de onder hunne bevelen staande desa's; dat het duidelijk is dat daar, waar het desa-hoofd niet zelf handelend voor de belangen van zijne desa kan optreden, ook zijne macht verlamd en zeer zwak wordt en dat de slechte gevolgen van deze instelling, welke door het inlandsch bestuur bij huishoudelijken maatregel is ingevoerd, in Semarang zoozeer gevoeld werden, dat de resident aldaar de Panglawe's in 1849 en 1850 afschafte.

De Directeur stelde toen voor tot de opheffing der tusschenhoofden over te gaan.

Daarover werden de verschillende residenten gehoord en volgde het Gouvernementsbesluit van 28 Januari 1866 no. 24. Bij artikel 1 werden de hoofden van gewestelijk bestuur aangeschreven om, in afwachting eener eerlang te nemen beslissing omtrent het denkbeeld tot afschaffing der bedoelde tusschenhoofden, de voorkomende vacatures onder die personen in geen geval aan te vullen en te maken, dat zij ook door het inlandsch bestuur niet aangevuld worden. Bij artikel 2 werd aan het lid van den Raad van Indie VAN REES opgedragen om, bij de voorbereiding van de invoering der traktementsverhooging van de hoofden, tevens kennis te geven van de voorgenomen afschaffing der tusschenhoofden.

Die afschaffing had intusschen niet plaats en, daar het besluit van 28 Januari 1866 no. 24 niet is ingetrokken, is de bestaande toestand, dat vacatures van tusschenhoofden niet mogen worden aangevuld.

Voor zoover uit de gewestelijke rapporten, die tot bovengenoemd Gouvernementsbesluit hebben geleid, is na te gaan bestaan bedoelde hoofden, die tevens desa-hoofden zijn, doch als middenpersoon een hoogeren rang bekleeden of meer in aanzien staan, nog in de hier volgende residenties, onder de daarbij bekend gestelde namen:

Banten en Tegal: *Loerah.*

Krawang en Preanger-Regentschappen: *Patinggi.*

---

[1]) Dorpsbode.

Tjirebon: *Koewoe aris.*
Pekalongan, Kedoe en Banjoemas: *Penatoes.*
Soerabaja: *Bahoe aris.*
Pasoeroean en Besoeki: *Patinggi aris.*
Bagelen: *Glondong.*
Madioen: *Palang.*
(Patjitan): *Panglawe* of *Demang.*
Kediri: *Kepalang.*

Ook door den naam verschillen zij dus in dezelfde residentie van het gewone desa-hoofd, dat in Oost-Java: *Patinggi*, en Midden-Java *Bekel*, in West-Java: *Koewoe* (in Tjirebon), *Loerah* (in Krawang en Preanger) en *Djaro* (in Banten) heet. Ik wijs hierop echter alleen om het bloote feit, want, om uit de beteekenis dier namen tot de waarde van de daaronder belkeede betrekkingen tegenover de andere te komen, is niet wel mogelijk. [1]) Bovendien is de waarde aan rangbenamingen toegekend in den loop der tijden zeer gewijzigd.

Hiervan zijn verscheidene voorbeelden bij te brengen.

Zoo was ten tijde van Mataram de titel der regenten in de onderhoorige Preangerlanden *Wedana*, maar was ook Tjakrahingrat van Madoera Wedana, als chef van de gezamenlijke regenten van Madoera en de oostelijke stranddistricten van

---

[1]) *Djaro:* zware bamboestijl in een pager, als stut van de dwarslatten waaraan het vlechtwerk bevestigd wordt. (In zoover dus wel eene eigenaardige benaming voor het desa-hoofd.)

Loerah: hoofd, chef.

Bekel: plaatsvervanger.

Patinggi: de hooge (iemand, die hooger staat dan een ander), de hoogste.

Koewoe, welk woord in 't Maleisch (koeboe) de beteekenis heeft van schans, is in 't Javaansch krama inggil van *pasanggrahan.*

Glondong: rad, kreits.

Palang: sluitboom.

Kepalang: »

Bahoe: bovenarm.

Aris: substantief, koord boven en beneden aan een vangnet, dus iets dergelijks als de djaro van een pager. Zooals men weet is er ook een adjectief met de beteekenis van zacht. (Zie het Jav. woordenboek onder [illegible]).

Penatoes: hoofd over honderd tjatjah, sikep.

Panglawe: » » vijf en twintig » »

Java. Tegenwoordig kennen wij Wedana slechts als benaming voor districtshoofd en van sommige Boepati's in de Vorstenlanden (b.v. Wedana Kalang).

Uit bl. 125 van de „babad tanah Djawi", uitgegeven door MEINSMA, blijkt dat *Patinggi* eertijds eene geheel andere waarde gehad heeft. Djoeroe Martani zegt daar tot den Sultan van Padjang, hem kennis gevende van den dood van Pamanahan (vader van den Senapati), dat de *Patinggi* van Mataram overleden is. Nu had, zooals bekend is, Pamanahan om zijne trouwe diensten Mataram gekregen, evenals Pandjawi, na den dood van Aria Panangsang, onder den titel *Kjai gede* met het landschap Pati beloond was, waarbij de bedoeling moet geweest zijn om beiden *Boepati* over het geschonken land te maken, zoodat hier *Patinggi* ongeveer in waarde gelijk moet zijn aan *Kjai gede.*

Over *Koewoe* zie men Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde, deel XXXII bl. 395. Daar wordt de vorst van Toemapel: Toenggoel ametoeng sang akoewoe ring Toemapel genoemd.

Aan de bovengenoemde residenties op Java ontbreken Batavia, Semarang, Djepara, Rembang, Probolinggo, Soerakarta en Jogjakarta.

De residenties Batavia, Soerakarta en Jogjakarta blijven hier buiten beschouwing; eerstgenoemde omdat daar uit den aard der zaak, van eigenlijk gezegd inlandsch bestuur geen sprake is en laatstgenoemde, wijl mij van het desa-bestuur aldaar en wat daarmede in verband staat te weinig bekend is. Dat ten deze de toestand met dien van overig Java zeer verschilt blijkt reeds hieruit, dat in de Vorstenlanden op Java en laatstelijk in die van Madoera van volkskeuze nooit quaestie geweest is. In Soerakarta worden de desa-hoofden door de regenten benoemd en ontslagen en in Jogjakarta, naar het schijnt, evenals alle andere hoofden, door den Sultan, in overeenstemming met den resident, aangesteld en ontslagen [1]).

[1]) Zie Koloniaal verslag 1877, bijlage N.

Zooals uit het bovenaangehaalde rapport van den Directeur van Cultures reeds blijkt, werden in de residentie Semarang de *Panglawe's* reeds in de jaren 1849 en 1850 afgeschaft. Het was de resident POTTER, die tot dezen maatregel overging, om de verregaande knoeierijen waaraan deze middenpersonen zich schuldig maakten [1]).

In Djapara werden die middenpersonen, *Mantri Patinggi*, om dezelfde reden in 1859 afgeschaft, maar in hunne plaats ontstonden er toen de *Pradjoeritan's*. Dezen, eigenlijk oppassers bij het districtshoofd, waren met gezag over de desahoofden bekleed, zoodat zij het werk dier hoofden bij den aanplant van koffie, suikerriet en padi en bij den aanbouw of het onderhoud van bruggen, wegen enz. controleerden. Er waren twee Pradjoeritan's in elk district, dat voor het beheer in drieën was verdeeld, een deel direct onder den Wedana en een van iederen Pradjoeritan. Zij werden bezoldigd met *f* 8 's maands. Daar voor enkele districten twee Pradjoeritan's niet genoegzaam waren, werd dit getal aangevuld door onbezoldigde Pradjoeritan dempel. Dezen wisten zich echter wel op andere wijze schadeloos te stellen. Bij de reorganisatie aan het districtsbestuur, toen ook in Djapara onder districtshoofden werden aangesteld, is bovenbedoelde regeling ingetrokken.

In Rembang had men den *Loerah Patinggi* of *Loerah Palang*. Wanneer de desa-hoofden (Patinggi's) zich door ijver, langdurigen en trouwen dienst en goed bestuur onderscheidden, werden zij tot Loerah Patinggi verheven. Zij brachten de bevelen van den Wedana aan den betrokken Patinggi's

---

[1]) Niet alechts voor de wettig aangestelde hoofden, maar ook nog voor een groot aantal door dezen gecreeërde niet erkende beambten, den titel voerende van Goenoeng, Palang, Paliwara, Kepala glidik, Panglawe enz. moest de bevolking zich zware offers, bestaande in afstand van bouwgrond getroosten. De hongersnood, die in 1849 Semarang en vooral Demak teisterde, bracht dezen toestand aan het licht. (Eindresumé van het onderzoek naar de rechten van den inlander op den grond op Java en Madoera, bl 143/144).

Goenoeng: letterlijk berg, maar hier politiedienaar.

Paliwara: boodschapper.

Kepala glidik: mandoor, als hoofd over werkvolk.

over; overigens bemoeiden zij zich niet met de huishouding der andere desa's en de aangelegenheden der politie.

In Probolinggo heeft men nog den *Tampa Kersa, Plawangan* [1] of *Aris,* in dienst bij het districts-hoofd en behulpzaam in het overbrengen der bevelen aan de desa-hoofden. Dezelfde regeling treft men nog in sommige districten van Besoeki, waar de *Djaga Kersa* als tusschenpersoon fungeert.

Van alsnog bestaande midden personen, welke tevens desa-hoofden zijn, geldt in hoofdzaak het volgende. Vooraf dient echter opgemerkt te worden dat hun getal nu welzeer gering zal zijn, wanneer althans aan het Besluit van 28 Januari 1866 no. 24 streng de hand gehouden is.

Voor hunne aanstelling waren geen vaste regels; hier werden zij door het europeesch, daar door het inlandsch bestuur aangesteld. Gewoonlijk nam men daarvoor desa-hoofden, die zich door ijver, langdurigen en trouwen dienst hadden doen kennen.

Hunne werkzaamheden zijn vele en van verschillenden aard. Vooreerst hebben zij het beheer van hunne eigene desa, dat reeds omvangrijk genoeg is. Verder staan eenige aangrenzende desa's onder hun speciaal toezicht en strekken zij aan de desa-hoofden, uit hun ressort behoorende, tot raadsman. In hunne onderhebbende desa's is hun de leiding der politie en de zorg voor eene behoorlijke inning der landrente opgedragen. Zij brengen de bevelen der districtsambtenaren aan de onder hem staande desa-hoofden over en zijn behulpzaam in het doen uitvoeren dier bevelen.

Door een en ander is hun den weg opengesteld, om zich met alles wat het desa-bestuur betreft te bemoeien en zijn zij, wel beschouwd, bij hunne districtshoofden de verantwoordelijke personen, zeer zeker niet tot verhooging van het gezag der ondergeschikte desa-hoofden.

---

(1) *Tampa kersa;* ontvanger van de bevelen.
Djaga kersa: id.
Beiden waken voor de uitvoering daarvan.
Plawangan: sluitboom.

De voordeelen aan de betrekking verbonden zijn de volgende:

Bedoelde hoofden genieten een grooter aandeel in de sawah-velden hunner eigene desa, dan gewoonlijk aan desahoofden is toegekend; bovendien krijgen zij dikwijls nog een aandeel in de sawah's van de andere desa's en daaruit een of meer pantjen's. Somtijds deelen zij ook nog in de cultuurpercenten aan de ondergeschikte desa-hoofden komende. Zij worden door de inlandsche ambtenaren met meer onderscheiding dan de andere desa-hoofden behandeld; bij het geven van feesten brengt ook de bevolking der onder hen ressorteerende desa's geschenken.

Resumeerende kunnen wij het niet anders dan toejuichen, dat bedoelde tusschenhoofden den langsten tijd hebben bestaan.

Op Java, met uitzondering van Batavia, Soerakarta en Jogjakarta, waren in 1866 nog 983 inlanders aan wie, door geheel onbevoegde macht, zonder eenig wettig inkomen, gezag was opgedragen en 2539 desa-hoofden aan wie, door even onbevoegde macht, grooter gezag was toegekend dan hun als hoofden der inlandsche gemeenten toekwam.

In de Preanger oefenden die personen zelfs, bij ziekte of afwezigheid der Wedana's, hunne functien uit en voerden aldus het bestuur over een geheel district. Daar hun geen wettig inkomen werd toegekend, lag het voor de hand dat zij van hun gezag misbruik maakten, om zich onwettige voordeelen te verschaffen.

Nu zijn er zeker nog wel inlandsche ambtenaren, die de vroegere regeling betreuren. Het was b.v. voor de districtshoofden gemakkelijker met 4 tot 8 desa-hoofden dan, zooals nu regel is, met de 20 tot 50 desa-hoofden van hun district alle zaken afzonderlijk te behandelen.

Gaarne wordt ook toegegeven, dat er zich enkele gevallen kunnen voordoen (b.v. in politie-aangelegenheden van gewichtigen aard), waarin het noodzakelijk is, dat van hooger hand gegeven bevelen met den meesten spoed in de verschillende desa's bekend worden en dat dan genoemde middenpersonen, gewoonlijk van rijper ervaring en wat meer

ontwikkeling dan de andere desa-hoofden, belangrijke diensten kunnen bewijzen door hun meerder dienstpersoneel (kebajan's en pantjen's) ter beschikking te stellen; maar dit weegt niet op tegen de boven aangeduide nadeelen, aan het bestaan van de overigens onnoodige middenpersonen verbonden en hunne afschaffing heeft dit voordeel, dat nu op de rapport-dagen, welke meestal eenmaal 's weeks bij het onderdistrictshoofd en eenmaal 's maands bij het districtshoofd gehouden worden, die inlandsche ambtenaren meer direct met al hunne onderhebbende desa-hoofden in aanraking komen.

TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE.

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

ONDER REDACTIE

Dr. J. BRANDES

EN

Mr. J. H. ABENDANON.

DEEL XXXIV.

AFLEVERING 5.

BATAVIA. ALBRECHT & RUSCHE. | 's HAGE. M. NIJHOFF.

1891.

BIJDRAGE TOT DE KENNIS

VAN HET

BILLITON-MALEISCH.

DOOR

A. G. VORDERMAN,

Corresp. Kon. Akademie van Wetenschappen te Amsterdam.

Het Maleisch dat door de inwoners van Billiton onderling gesproken wordt, kan beschouwd worden als een verbasterd dialect van de taal die te Riouw en Djohor gebezigd wordt. De meeste woorden toch komen overeen met de echt Maleische, doch enkele verschillen en van velen is het moeielijk de uitspraak goed te verstaan en over te brengen. Hoe moeielijk dit soms is bleek mij o. a. te Batoe penjoe alwaar ik eene pas geschoten zeeduif *Carpaphaga bicolor*, die daar ter plaatse iederen inlander bekend was, aan een kampongbewoner vertoonde met het verzoek mij den inlandschen naam te willen opgeven. Dit woord noteerde ik als *boeroeng raoel,* nadat het mij herhaaldelijk was voorgezegd, terwijl door bemiddeling van eenen aanwezigen politieoppasser, het mij eerst duidelijk werd dat *boeroeng rawĕ* bedoeld was, of *rawah*-vogel. Die laatste klank van het woord hield het midden tusschen de korte *e*, *eu* en *oe*. Bij vele woorden die in het Maleisch op *a* of *ah* eindigen, en dezelfde zijn in het Billitonsch, wordt deze eindletter door bovenvermelden keelklank vervangen. Zelf geen taalkundige zijnde, deed de

groote moeielijkheid om de woorden uit den mond der inlanders op te schrijven mij besluiten door eenen ontwikkelden Billitonees de aequivalenten hunner woorden in ons letterschrift over te doen brengen.

De meeste hunner woorden komen echter overeen en zijn dezelfde als in het Riouw-Maleisch, maar andere die daarvan verschillen volgen hieronder.

Het Maleisch in de ondervolgende lijst is dat uit de woordenlijst, die voorkomt in VAN ECK's beknopte spraakkunst dier taal.

Beneden is de keelklank, die op het einde eener lettergreep de *a* of *ah* vervangt, door *ĕ* aangeduid.

Evenals in het Bataviaasch-Maleisch ontbreekt in het Billitonsche dialect de sluitende *h* bij vele woorden, en schrijft men b. v. *pili* voor *pilih.*

Eenlettergrepige woorden komen in het Maleisch zeer zelden voor. In het dialect van Billiton daarentegen meermalen en wel doordien enkele Maleische tweelettergrepige woorden in het Billitonsch eene verkorting ondergaan hebben. Soms bestaat de kortere vorm uit het stamwoord b. v. *nam*, waarbij in het Maleisch als voorslag een korte *a*-klank gevoegd is, waardoor het als *anam* wordt uitgesproken. Meestal echter is het de verkorting van het equivalente Maleische tweelettergrepige woord. Zooals *pat* voor *pahat, djat* voor *djahat dang* voor *sedang* enz.

Ik trof volgende voorbeelden van eenlettergrepige woorden aan.

kat	voor	pada	(Maleisch).
kan	„	akan	„
nam	„	anam	„
loem	„	beloem	„
ndĕ in stede van ĕnda	voor	tidaq	„
ain	voor	tapi	„
tan	„	tahan	„
djan	„	djangan	„
djat	„	djahat	„

dak	voor	dahak	(Maleisch).
dang	"	sedang	"
pat	"	pahat	"
ler	"	leher	"
nang	"	memang	"

Het Maleische aanhechtsel *nja* dat het bezittelijk voornaamwoord aanduidt wordt in het Billitonsch vervangen door de bovenvermelde *ĕ*. Zelfs wanneer het zelfstandig naamwoord waarachter het als aanhechtsel gevoegd is op eene klinker eindigt, is hierin geene wijziging, maar worden de klanken bij de uitspraak even afgebroken b. v. *rĕgĕ ĕ* voor *harganja*.

Het voorvoegsel *ber* als kenmerkend teeken van een toestandswoord wordt in het Billitonsch als *be* gebezigd, ook bij hetzelfde Maleische grondwoord b. v. *bedagĕ* voor *berdaga*, *bedjalan* voor *berdjalan*, *belawan* voor *berlawan*.

Het Maleische voorvoegsel *me* wordt door *nge* vervangen, zoodat in stede van *meliat*, *malawan*, en *mengharap* de vormen *ngeliat*, *ngelawan* en *ngarap* gebezigd worden.

De *h* in het begin van een Maleisch woord vervalt bijna altijd in het Billitonsch. Zoo schrijft men *abis*, *oedjan* en *idoeng* in stede van *habis*, *hoedjan* en *hidoeng*.

Even als in het Bataviaasch-Maleisch wordt in een tweelettergrepig woord, waarvan de eerste letters der lettergrepen achtereenvolgens *l* en *r* zijn, de eerste *l* door een *r* vervangen, zooals *rari* in plaats van *lari*, *roeroeng* in plaats van *loeroeng*.

Enkele Billitonsche woorden schijnen afgeleid of overgenomen uit andere talen, zooals van *amoen* instede van *kaloe*, afgeleid van het Soendaneesche *lamoen*. De woorden *asoe* voor hond en *lawang* voor deur zijn uit het Javaansch afkomstig. Mogelijk zijn deze woorden in het verloop van tijden voor verkeer met slaven van elders afkomstig in de taal geslopen, evenals te Batavia, waar het Bataviaasch Maleisch om dezelfde reden met vele Balineesche woorden doorspekt is.

Onder deze lijst volgt eene andere aantoonende de Billitonsche woorden voor enkele diersoorten, en ten slotte heb

ik er twee Billitonsche verhalen aan toegevoegd waarvan het eene handelt over het ontstaan van de kleine eilanden in de Tjeroetjoep rivier en het andere over de invoering van de Mohamedaansche godsdienst op het eiland.

RIOUW-MALEISCH.	BILLITON-MALEISCH.
mengatoerkan.	ngendjidirkan.
apa di atas itoe.	apĕ dĕ djoek itoe.
ada.	adĕ.
pada.	kat.
adap.	abĕ.
mengadap.	mengabĕ.
adinda.	adik.
adoeh.	adoei.
artinja.	rĕtiĕ.
mengarti.	ngeretiĕ.
arta.	rĕtĕ.
aroeng.	denau.
méngaroeng.	ngedenau.
astana.	roema.
asin.	masin.
açalnja.	açalĕ.
akoe.	akoek.
mengakoe.	ngakoei.
akan.	kan.
agas (een klein stekend insect op Java als meroetoe, in de Soendalanden als remĕtoek bekend).	kek'ab.
alaw.	gebah.
mengalaw.	mengebah.
alah.	kalah.
mengalahkan.	ngalahkan.

ambat.	adang.
mengàmbat.	mengadang.
ambil.	ambi.
mengambil.	ngambi.
mengambin.	ngambin.
amat.	bangat.
ampoenja.	poenji.
mengampoenkan.	moenji-ĕ.
mempoenja-i.	moenja-i.
kapoenjaän.	poenji ĕ.
ampir.	njaris.
mengampoenkan.	ngampoenkan.
ampoenja.	poenja.
antara.	enggan.
anting.	oembankan.
antimoen.	beloengkĕ.
andjing.	asoe.
anaq panah.	damak.
anam.	nam.
ajer.	aĕk.
ajer mata.	aĕk matĕ.
ajah.	bapa.
kaesoekan harinja.	kisoekan ari ĕ.
enaq.	njaman.
iboe bapa.	oemĕ bapĕ.
itiq.	bibik.
idzin.	idjin.
mengiring.	noendekan.
di iringkan.	di toendekan.
isi.	isik.
isin.	soepan.
ingat.	sedĕr.
ingin.	kesoe.
menginginі.	ngesoeĭ.
mengikat.	ngikat.
ikoet.	noendĕ.

oetara.	tarĕ.
oetoes.	soeroeh.
mengoetoes.	menjoeroeh.
oetoesan.	soeroeh'an.
oedjarnja.	oedji-ĕ.
oedoet.	roekoe.
mengoedoet.	ngeroekoek.
oediq.	oeloe.
oesir.	oensir.
oepama	empamĕ.
babi oetan.	gadoek oetan.
roesa.	roesĕ.
beberapa.	berapĕ-rapĕ.
boeta.	boetĕ.
boetir.	boetek.
botaq.	kalas kapalĕ.
membetoelkan.	memetoelkan.
betoeli.	metoeli.
bidji mata.	bigi matĕ.
boedjang.	koeloep.
bidjaq.	pandai.
boedjoeq.	oemboeki.
badjan.	bidjan.
membitjarakan.	mentjarĕkan.
bitjara.	bitjarĕ.
beda.	bidĕ.
membedilkan.	ngemedilkan.
memberi.	meri.
memberikan.	merikan.
memberi tahoe.	meri taoe.
memboeroe.	ngeba.
boeroe.	geba.
membaris.	bedjidjir.
berbaring.	bebaring.
berapa.	berapĕ.
berapa harganja.	berapĕ regĕ-ĕ.

berhala.	baralĕ.
membangoenkan.	ngembangoenkan.
membangoeni.	mangoeni.
memboeka.	ngemboekĕ.
bakar.	toenoe.
membakar.	menoenoe.
terbakar.	ketoenoe.
baqti.	biti.
boekit.	kematang.
bakas.	isa.
bakoel.	bakek.
boekan.	oekan.
membagej.	memagi.
bagitoe.	kaitoe.
bagémana.	kemanĕ.
bagej-bagej.	bagai-bagai.
berbagej.	bepoela.
berkerana.	bepoelĕ.
baloe.	lebam.
membeli.	meli.
bila.	sebilĕ.
membalas.	malas.
berbalik.	ngoelak.
belom	loem.
sebelomnja.	sebeloemĕ.
bilamana.	sebilĕ.
belandja.	bebelian.
belah.	pijak.
boeni.	boenji.
semboeni.	semoenji.
besar.	gedeh.
menjemboenikan.	njemoenjikan.
banting.	oembankan.
bentang.	boeka.
boenting.	rimbit.
binatang.	boeroen.

bentil.	bintit.
bintoel.	bintor.
bantahan.	besakat.
bentji.	serik.
bantji.	rembas.
membenarkan.	menarkan.
memboenoeh.	moeno.
membawah.	mawĕ.
memboewat.	moewat.
memboewang.	moewang.
boewaja.	boewajĕ.
behara.	barĕ.
bahasa.	basĕ.
bahagi.	bagi.
bahagijan.	bagin.
membahagi.	memagi.
membahagikan.	memagikan.
behagija.	bagi ĕ.
pembajor.	pemajar.
membajarkan.	majarkan.
béjar.	do-ĕ.
membejarkan.	ngedokan.
bijasa.	toeman.
bajang.	goenggoe.
boeninja.	boenji-ĕ.
membanjaqken.	memanjakan.
tiba-tiba.	toep-toep.
menebang.	nebang.
tabej,	tabi.
toetoep.	tekap.
menoetoep.	menekap.
menoetoepkan.	menekapkan.
tetapi.	ainan.
tatkala.	tekalĕ.
menoedjoe.	ngatjoeng.
tadjam.	landap.

tidoer.	tidoe.
menidoerkan.	nedoekan.
penidoer.	penidoe.
tidaq.	enda.
tedoeh.	lita.
menoeroet.	noeroet.
menoeroeti.	noeroetĕ.
tertawa.	ketĕwĕ.
tariq.	sintak.
menarig.	menjintak.
taréjaq.	soerak.
betaréjaq.	besoerak.
tangkis.	tepis.
menangkis.	menepis.
tingkapan.	loengoepan.
tingkah.	kelakoen.
tanggal.	latjoet.
menanggalken.	ngelatjoetkan.
toenggal.	soeti.
tenggelam.	tingelam.
tapi.	ain.
tetapi.	ainan.
menapis.	napis.
taqdir.	tekeder.
menakoeti.	nakoeti.
toekar.	oeroep.
tegoeh.	koekoeh.
telinga.	bilong.
taloq.	toendoek.
telan.	tegoq.
menelan.	menegoq.
toemboeq.	toetoek.
menoemboeq.	menoetoek.
penoemboeq.	aloe.
tambah.	tambĕ.
tandiug.	padan.

toenda.	toendĕ.
tawa.	kewĕ.
tertawa.	tetawĕ.
toewang.	tjoerĕ.
menoewangkan.	menjoerĕkan.
membri tahoe.	ngabari.
tahan.	tan.
bertahan.	betan.
menahankan.	ngetankan.
tahoen.	taoen.
menahoen.	menaoen.
tanja.	tanjĕ.
bertanja.	betanjĕ.
mendjatohkan.	ngedjatohkan
mendjadi.	toelaj.
mendjadikan.	noelajkan.
djadinja.	djadi-ĕ.
mendjerit.	ngendjerit.
djangan.	djan.
djengkal.	kilan.
djikalaw.	amoen.
djaga.	ngiroeh.
berdjaga.	bedjagĕ.
di djagakan.	di djaganĕ.
mendjala.	ngendjalĕ.
berdjalan.	bedjalan.
mendjalankan.	ngendjalankan.
mendjoeloeng.	ngambatĕ.
djambatan.	djerambĕ (titi).
djamban.	kembiraän.
mendjemoer.	ngedjemoer.
mendjamah nadi.	natap (natat).
perdjandjian.	pedjandjin.
djoendjoeng.	djoedjoeng.
djinaka.	bepoelah.
djoega.	djoewĕ.

djawat.	kibit.
djahat.	djat.
tjabang.	pempang.
tjoetji.	lengis.
mentjoetjikan.	ngelengiskan.
mentjari.	ngansari.
tjertja.	ngoepat.
mentjertja.	mengoepat.
tjepat.	gantjang.
mentjapej.	ngedjangkan.
bertjakap.	bepander.
heran.	iran.
badjler.	tjader.
hoekoem.	oekoem.
mendoedoekan.	mendakkan.
mendoedoeki.	mendaki.
mendidih.	ngeredak.
dari.	daĕ
dari mana.	daĕ manĕ.
doesta.	beboela.
dangkal.	kalang.
dengan.	kaon.
dinahari.	renga pagi.
dahoeloe.	bari.
mari-lah.	pajoe lah.
dahak.	dak.
raba.	gagap.
riba.	pangkoe.
meriboet.	ngeriboet.
rebah.	roewat.
roeboeh.	gerabaj.
roesoeh.	gadoeh.
ridla.	relĕ.
radlija.	rilallah.
roepanja.	roepaĕ.
roempaq.	terepĕ

ramej.	radjas.
ranting.	rataj.
rawan.	renaw.
sedjoeroes.	soewat.
sedang.	dang.
sedikit.	sikit.
soedah.	oedah.
menjerahkan.	njerakan.
menjoeroeh.	njoeroeh.
sengal.	senaq.
sapa.	sapĕ.
sapoe tangan.	getang.
sopaja djangan.	agar djan.
menjakitkan.	njakitkan.
sekarang.	soento-ĕ.
berdirinja.	bediri-ĕ.
selesej.	selensej.
selimoet.	gebar.
samboeng.	toegoeng.
menjamboeng.	menoegoeng.
sempat.	koebar.
menjempati.	mengoebari.
sempoerna.	semperĕnĕ.
menjimpang.	mengeleh.
simpan.	taroek.
sesampejnja.	sesampai-ĕ.
semantara.	sentarĕ.
sana.	sioen.
soenting.	tadjoek.
senda.	tjangi.
sahaja.	akoe.
soewatoe.	seboeti.
siapa.	sapĕ.
siapa namamoe.	sapĕ dama-ĕ.
adjaib.	djaib.
mengangakan moeloet.	bengangĕkan tekak.

potong.	kerat.
memotong.	mengerat.
pidjit.	pitjit.
poera poera.	itjě-itjě.
pertjaja.	petjajě.
peraq.	selakě.
perkakas.	prabah.
perlahan.	senaï.
panglima.	pelimě.
pagoet.	poetoek.
memagoet.	memoetoek.
memegang.	ngibit.
pilih.	pili.
pintoe.	lawang.
pandang.	renoeng.
pondoq.	embaroengan.
poewas.	moeri.
paha.	oempang.
pahat.	pat.
memahat.	ngepat.
katanja.	oedj -ě.
mengatakan.	ngalokkan.
kotor.	tjemar.
koetika.	ketikě.
terkedjoet.	tedegě (tekeranggis).
ketjil.	ketjit.
koera-koera.	kekoerě.
kerat.	tetak (tentoeng).
kerdja.	gawé.
pekerdjaän.	pengawéan.
koersi.	kerěsi.
koepoe-koepoe.	belembang.
koepas.	koepok.
mengoepas.	ngoepak.
negri.	nenggeri.
berkaki.	bekaki.

kali.	soengej.
kaloe.	amoen.
ngoeliti.	ngoepak koelit.
koeloem.	koejoem.
kelahi.	njakat.
berkelai.	besakat.
kamoe.	kaoe.
mengoembalikan.	ngoelakkan (malikkan).
kemoedijan.	kedoedijan.
koemis.	minsaj.
koempal.	goempal.
kentjing.	kemih.
kandang.	awanan.
kenapa.	ngapĕ.
kenal.	sabĕ.
mengenal.	menjabĕ.
kepingin.	kesoĕ.
koenoen.	koenoean.
kawat.	dawej.
kawin.	nikah.
mengawinkan.	menikakkan.
mengajoeh.	bekejoeh.
menggadoêhi.	enggadoĭ.
garoek.	koekoet.
mengaroek.	mengoekoet.
gaharam.	gĕram.
menggigit.	enggigit.
gali.	kekat.
menggali.	mengĕkat.
gelap.	pitang.
gemoek.	geloemoe.
goemetar.	getar.
genderang.	gendang.
ganas.	njeloeroek.
laba-laba.	berembam.
terlebeh.	telebeh.

loetar.	belitang.
lari.	rari.
larang.	negĕ.
melarangkan.	menegĕkan.
loeroeng.	roeroeng.
langkap.	tjawis.
langkah.	langkĕ.
langgar.	nerepĕ.
kelaparan.	kaboeloeran.
lakoe.	ragam.
meloekaĭ.	ngeloekaĭ.
lagi.	agi.
laginja.	agi agi ĕ
lalej.	lingah.
terlaloe.	telampaw.
lelah.	djirih.
lamanja.	lamĕ ĕ.
lemboet.	lemah.
meloempat.	ngeloempat.
lempar.	bandam.
loempoer.	latak.
landjoet.	landoeng.
melantjong.	mengajaw.
berlindoeng.	beselindoeng.
berlinang.	belinang.
berlawan.	belawan.
meliat.	ngeliat.
leher.	ler.
moeda.	moedĕ.
moeda-moedahan.	gantjang-gantjangan.
miring.	njiring.
masih.	mansih.
moesoeh.	moensoeh.
mengapa.	ngapĕ.
maka.	mengkĕ.
makin.	mangkin.

mêga.	kesoehoer.
maloe.	soepan.
memoelai.	ngemoelai.
malas.	matjal.
memang.	nang.
mamanda.	mamaq.
mamah.	oemah.
ladang.	oemĕ.
mentah.	manta.
mahal.	maäl.
nakal.	dadjal.
nama.	damĕ.
namamoe.	damĕ kaw.
bernama.	bedamĕ.
radja.	radjĕ.
menajikan.	ngenaïkan.
waroeng.	kedaï.
wolanda.	belandĕ.
habis.	abis.
menghabiskan.	ngabiskan.
hari.	ari.
hoetang.	oetang.
hoetan.	oetan.
hoedjoeng.	oedjoeng.
hoedjan.	oedjan.
hidjaw.	idjaw.
hidang.	idang.
hidoeng.	idoeng.
hoedang.	oedang.
harap.	arap.
berharap.	beärap.
harapan.	arapan.
hadap.	abĕ.
hidoep.	idoep.
hari.	ari.
harap.	arap.

mengharap.	ngarap.
harga.	regĕ.
haroem.	roem.
hingga.	enggan.
hela.	irit.
menghela.	mengirit.
hilir.	ilir.
haloes.	renik.
hempa.	ampĕ.
berhenti.	beradoe.
hantam.	entam.
hendak.	endak.
hawa.	awa.
hanja.	engĕ.
hanjoet.	anjoet.
njamoek.	rengit.
nijoer.	kelapĕ.
njanjinja.	njanji-ĕ.

Namen van eenige vogels op Billiton.

LATIJN.	BILLITON-MALEISCH.
Haliastur indus.	long.
Palaëornes longicauda.	bajang.
Loriculus galgulus.	kelinsak.
Pyrotrogon duvaucelli.	pandai darĕ.
Chotorea versicolor.	toetoet.
Callolophus malaccensis.	pelatok bĕras.
Meiglyptes tukki.	pelatok badok.
Micropternus brachyurus.	pelatok kidjang.
Rhopodyte sumatranus.	n'doroe.
Merops bicolor.	birik.
Alcedo meninting.	peninting itam.

Pelargopsis leucocephala.	tidant kalak.	
Ceyx innominata.	peninting merah.	
Caridagnus concretus.	kekoewai.	
Sauropatis chloris.	n' kakĕ.	
Sauropatis sancta.	n' kakĕ.	
Eurystomus orientalis.	tiong batoe.	
Eurylaïmus javanicus.	sempoer oedjan.	
Eurylaïnus ochromelas.	sempoer oedjan darat.	
Cymborhynchus macrorhynchus.	sempoer oedjan soengai.	
Caprimulgos affinis.	kolong.	
Caprimulgus concretus.	kolong.	
Dendrochelidon longipennis.	kelajang kelĕpitoet.	
Hirundo javanica.	kelajang.	
Hypothymis ahurea.	boeroeng taroem.	
Leucocerca javanica.	gandarassi.	
Terpsiphone affinis.	boeroeng tali kepang.	
Irena cyanea.	mas kapor.	
Prionochilus percussus.	pentis koembang.	
Prionochilus maculatus.	pentis koedong.	
Dicaeum trigonostigma. ♂	pentis.	
Dicaeum trigonostigma. ♀	pentis benaloeng.	
Aethopyga siparaja.	kelajoet.	Collectief naam voor alle Nectarinide.
Nectarophila hasselti.	kelajoet.	
Chaleostelka insignis.	kelajoet.	
Anthreptes malaccensis.	kelajoet.	
Chaleoparia singalensis.	kelajoet.	
Arachnothera longirostra.	tjotjapan.	
Iora viridissima.	poenai ara.	
Phyllornis sonneratii.	boeroeng daun.	
Phyllornis icterocephala.	boeroeng daun.	
Pycnonotus pusillus.	berĕbĕ.	
Pycnonotus plumosus.	berĕbĕ.	
Zole olivacea.	berĕbĕ.	
Brachypodius melanocephalus.	pelintang.	
Criniger phaeocephalus.	berĕbĕ irang.	

Mixornis gularis.	sepompong.
Macronus ptilosus.	sepompong gadoek.
Drymocataphus nigricapittatus.	boeroeng pelandoek.
Brochypteryx malaccensis.	boeroeng pelandoek?
Pitta cucullata.	popak.
Orthotomus borneonensis.	kroedjik } collectief naam voor snijdervogeltjes.
Orthotomus cineraceus.	kroedjik
Orthotomus ruficeps.	kroedjik
Orthotomus flaviviridis.	kroedjik
Cirticola cursitans.	ketoppi.
Kittacincla maevoura.	m'boeroek.
Copsychus mindanensis.	moerai.
Calornis chalybea.	perling.
Gracula javanensis.	tiong.
Treron nasica.	poenai koenok.
Treron vernans.	poenai daun.
Treron fulvicollis.	poenai samang.
Ptilonopus jambu.	poenai djamboe.
Carpophaga aenea.	pĕrgum.
Carpophaga bicolor.	boeroeng rawĕ.
Spilopelia tigrina.	tekoekoer.
Chaleophops indica.	limbokan.
Calloenas nicobarica.	boeroeng djoenai.
Rollulus rouloul.	siaun.
Areoturnix plumbipes.	poejo.
Butorides javanica.	roetjau.
Leptoptilos javanicus.	bango.
Tregata aquila.	biatajang.

Zoogdieren.

LATIJN.	BILLITON-MALEISCH.
Cercopythecus cynomolgus.	kra.
Cervus species.	roesa.

Cervus muntjac.	kidjang.
Morchus napu.	pelandoek.
Sciuropterus vordermanni.	kepoel.
Sciurus albiceps.	toepai bilalang.
Sciurus notatus.	toepai betoel.
Sciurus soricinus.	toepai pilis.
Tupaja javanica.	toepai sioer.
Pteropus edulis.	keloewang.
Vesperugo vordermanni.	kelawar.
Verspertilio muricola.	kelawar.
Halicone dajong.	doejong.
Croesdilus bipercatus.	bajĕ.

De sage omtrent het ontstaan der kleine eilanden in de Tjiroetjoek-rivier.

Adĕ-lah koenoean satoe tjerita-ĕ djeman oerang loem, bari-ĕ adĕ oerang maskin selaki-bini, adĕ beranak seoerang lelaki, mangkĕ mati bapa-ĕ tinggal oema-ĕ kaon anak-ĕ njang mansih ketji itoe oema-ĕ. Semangkin betambahlah siksĕ-ĕ kaon keidoepan sang sarĕ maskin-ĕ dia enggedehkan itoe anak. Mengkĕ itoe anak lama[2] oedah gedeh, dan endak egi belajar, ngentjari oentoeng, ngembawa awĕ peroentoengan badan-ĕ njang telampaw mensarĕ, itoe dia masoeklah djadi anak praw, noendakan orang belajar ke manĕ[2] nenggeri. Tinggallah oema-ĕ itoe peridoepan noempang[2] beoemĕ padĕ orang[2] dia poen endak moewat oemĕ sendiri enda koewawĕ ngeredjekan-ĕ diri engga seoerang manĕ ati-ĕ enda senang risaw gaoek (beratĕ) kaon anak-ĕ njang egi belajar oedah berapĕ lama-ĕ ninggalkan nenggeri-ĕ, itoe oema-ĕ enda adĕ ngendengar berite-ĕ, agi idoep setawa mati-ĕ ke.

Mengkĕ itoe anak egi belajar tadi, dia noendakan orang lah ke manĕ[2] nenggeri, dan dia poen lah oedah ngendapat senang.

Semangkin lama mangkin betambah kekajaan-ĕ sindiri,

mengkĕ dia meli seboewah kapal lajar, tjoekoep lengkaplah kaon sekoeliran menteroes-ĕ dan pekakas-ĕ itoe kapal mengkĕ itoe anak tadipoen de seroe oranglah dia djeragan kapal, dan itoe djeragan kapal lah oedah bebini nikah kaon seoerang perempoen njang telampaw bagoes ĕ, dan di bawa-ĕ lah naik ke kapal-ĕ itoe, tjoekoep lengkaplah kaon kawan teman teman-ĕ seretĕ retĕ bende-ĕ, mengkĕ itoe djeragan poen belajarlah kaon kapal-ĕ sendiri, ke mane nenggeri, lama kaon ke lamaän-ĕ, baroe dia balik ke nenggeri-ĕ, di Blitoeng, masoek ke soengai troes moedik ke oeloe, datang ke tentangan nenggeri, itoe kapal poen belaboh lah boewang saoeh-ĕ, mengkĕ orang debang nenggeri itoe iraw (gempar) lah ngaloekan adĕ seboewah kapal datang, dan djeragan-ĕ itoe koenoean oedji orang anak semaskin doeloe njang ngeilang-ilang diri-ĕ baroe ini datang oedah djadi djeragan kapal; mengkĕ orang kabar-i oema-ĕ itoe, oedji-ĕ orang itoe anak ikam njang egi belajar mensanoean oedah datang mininė ade de pangkalan itoe lah njang dia oedah djadi djeragan kapal-ĕ sindiri.

Mengke orang toewĕ itoe ngendengar lah oedji-ĕ orang itoe ngaloekkan njang anak-ĕ lah oedah datang, ia telampaw lah gering ati-ĕ teboeka terang, njang oedah berapĕ[2] lama-ĕ mengetankan petjintaän. Gaoek ngasin-ĕ kaon anak engga sikoer itoe, baroe ini dia datang, mengkĕ gandjang[2] dia maoe egi bedapat kaon anak-ĕ itoe. Ain enda adĕ njang di bawa-ĕ engga-ĕ njang adĕ se-iris panggang gadoek atjoengan endak di boewat laoek-ĕ makan, itoe enda toelai di makan-ĕ temoeli de bawa-ĕ, niat ati-ĕ itoe panggang gadoek mawakan anak-ĕ njang baroe datang itoe, orang toewĕ poen. bedjalan lah sampaj de tepi tebing soengai pangkalan, itoe oema-ĕ djeragan kapal itoe beseroe lah dia njeroe anak-ĕ minta ambi bawa naik ke kapal itoe, oedji-ĕ orang toewĕ itoe akoe ini lah oema kaoe njang akoe telampaw gaok dan ngasin bangat kaon, kaoe njang oedah sekini lama-ĕ enda bedapat dan akoe enda ngendengar kabar beritĕ-ĕ, enta idoep enta mati, baroe lah ini terang atikoe lah ngeliat kaoe datang kaoen

selamat-ĕ enda koerang apĕ². Mengke djeragan kapal poen ngendengarlah boenji soewarĕ oema-ĕ betoetoer dari tepi tebing itoe, dia poen ngeloewar dari bang berande (koeroeng) · seretĕ dia ngereloeng lah padĕ oema-ĕ itoe, njang oedah djat bangat roepĕ-ĕ, kaon pakeian boeroek engga-ĕ betapik.

Tjoebas-tjabis betoegoeng betambal njang enda agi nampak tjoera belang-ĕ, kaon lah oedah toewĕ, tjakoep enda begigi, dan kepala-ĕ poeti dari oeban seretĕ ngembawa poela panggang gadoek, njang djeragan kapal poenja bini, seretĕ kawan teman-ĕ njang adĕ di bang kapal itoe sĕmoewa-ĕ memilingi padĕ kelakoen-ĕ orang toewĕ oema djeragan kapal itoe berase maloe (issin) dan soepan padĕ itoe orang banjak² ngeliat-ĕ oema-ĕ itoe mengkĕ ke itoe djeragan kapal enda endak ngakoe dia poenji oema itoe, oedji-ĕ egi lah kaoe dari sini kaoe itoe oekan akoe poenji oema akoe enda beroema kaon kaoe, seretĕ de seregah² kai manĕ orang enggaba asoe enda de adjakĕ naik ke kapal-ĕ itoe, njaoel hoela oema-ĕ itoe oedji-ĕ kai anakkoe djan kaoe kaitoe hadjinkan djat kai adĕ roepa-ĕ poen enda adĕ oema, kaoe lain-ĕ melainkan akoe inilah oema kaoe njang mengadĕkan kaoe itoe seretĕ enggedihkan kaoe, sengkan kaoe boleh ngendapat kekajaän, itoe tegal de akoe njang mengadakan kaoe, itoe djeragan kapal enda endak djoewa ngakoe dia poenji oema itoe, seretĕ di geba-ĕ soeroekan egi dari sitoe mengkĕ enda toelai lah orang toewĕ itoe naik ke kapal itoe. Engga-ĕ lah dia menangis betjoetjoeran aĕ matĕ-ĕ de tepi tebing soengai itoe, mengkĕ di poetoeskan-ĕ lah ati-ĕ betjintĕ kasi sajang kaon anak-ĕ itoe, laloe dia bejangjanglah minta kepadĕ toean Allah taäla demekianlah oedji-ĕ: Ia Allah ja toeankoe berekat tekak akoe oakan de belah kaoen beliong parang ja lah de belah oleh pereman Allah Taäla minta kaboel mastadjapkan lah pemintaän akoe kaoe itoe njang ngeloewar dari bang peroet akoe, seretĕ de tinamangken soesoe-ĕ, dan kaoen oedji ĕ amoen ja benar kaoe njang adĕ mengnisap soesoe akoe ini kaoe endakan nemoe selamat akoe mintakan

pada toean Allah taäla agar de tenggelamkanlah kapal-ĕ itoe, seretĕ de toempas berenoeskan kaoen issi-ĕ sekoeliran-ĕ njang adĕ de bang itoe kapal. Mengkĕ kaoen tekeder Allah beketepangan ketika pintoe langit teboeka mastadjap lah soempa-ĕ itoe enda berape lama itoe kapal karam lah tenggelam kaoen isi-isi ĕ seretĕ orangorang-ĕ poen semoewĕ mati lemas de bang aĕ, tinggal itoe djeragan kapal naik de djoek tijang kapal itoe, seretĕ menangis² dia beseroekan oema-ĕ baroe dia ngakoe oedji ĕ oema akoe oema akoe beratoes ratoes kali, tinan oema-ĕ itoe enda endak ngakoe agi pade anak-ĕ itoe, sampai dia poen mati djoewa de bang itoe kapal. Mengkĕ tjerita-ĕ kematian-ĕ itoe djeragan kapal ngendjadin poela saikoer boeroeng ĕlang, de damekan itoe boeroeng ĕlang ketoetoek ngentjari oema ĕ, dan tebijat-ĕ itoe boeroeng sijang tidoe, malam bedjaga, dia terebang ke sioen ke sini seretĕ beboenji oema akoe, oema akoe sanggan sampai kekini-ĕ itoe boeroeng elang ketoetoek, diam di oetan² tepi soengai njang itoe kapal tenggelam timboel poela djadi seboewah poelaw di damekan *Poelaw kapal* seretĕ bedjidjir poelaw ketjin dame-ĕ *Poelaw dapoer*, *keran*, *koerangan ajam*, *kambiraän*, ia itoe ade-ĕ di *soengai Tjeroetjoek* di *Blitoeng*.

Demekian lah tjerita-ĕ orang njang derakĕ enda endak ngakoe oema, keranĕ soepan pade samĕ mengkeloq mendjadi ngilangkan kesenangan dan berani memboewat derakĕ pade orang toewĕ oema dan bapa enda ngendapat keslamatan dan mati kaoen sijĕ-sijĕ adane.

Billitonsch verhaal omtrent de invoering van den Islam op het eiland Billiton.

Adĕ lah teseboet tjeritaĕ oerang djeman bari njang moele² masoekkan egamĕ Selam pade oerang² de Blitoeng.

Mengke adê lah koenoean 7 oerang daĕ nenggeri Pasai [Atjeh] datang ke Blitoeng, njang endâ taoe dame-ĕ ngae de seboet oerang datoe² keramat sadje ja itoe.

1°. Datoe keramat setampin diame di soengej Tjeroetjoek [Tandjong Pandan].

2°. Datoe keramat Djemang, diame de keleka datoe, Ngabehi Badaoe.

3°. Datoe keramat Goenoeng tadjam diamĕ de Ai Batoe oeloe soengej Boeding Ngabehi Boeding.

4. Datoe keramat simpang tjengal Ngabehi Sedjoek.

5. Datoe keramat de padang lambajan Ngabehi Goenoeng Sepang.

6. Datoe keramat soewat lais, soengei Linggang, Karija Linggang, dan

7. Datoe keramat de Padang lelangan Ngabehi Badaoe, itoe 7 oerang tjeritâ-ĕ besedare [beseperadean] dan itoe oerang njang manis dan ngendjalankan ookoem egama Nabi Mohamad masoekan egame serta ngadjarkan sekelian roekoen selam padĕ oerang² de Blitoeng.

Mengke datoe keramat Goenoeng tadjam itoe diamĕ de kampoeng ai batoe bilangan Ngabehi Boeding, serte dia doedoek ngadjarkan ae lemoee dan berape-rape banjak anak moeridĕ, ain njang teseboet engga seoerang dameĕ datoe koendoh itoe lah moeridĕ njang kekasin, dan lain moerid² itoe endâ ade teseboet dameĕ satoe² oerangĕ, dan lainĕ datoe-datoe keramat itoe basing² tempat diamĕ seoerang satoe bilangan Ngabehi, dan dia ngadjarkan ai lemoe egame selam dan oerang² poen noeroetlah serete masoek egama selam, dan berapĕ-rape poelĕ moeride.

Mengke itoe datoe² ngendirikan seboewah Mensidjid dĕ Badaoe lebih doeloe sebab di sitoe nenggeri njang lebe toewa dan radje-e begelar Ngabehi njang ade dapat pesalin kebesaran dari radje Mentaram [Djawe] ja-toe satoe Mendire [oelar²] sebatang toembak beramboe, sepoetjoek keris pandak dan seboewah Perijoek tanâ itoe djadi pesake toeroen menoeroen pade anak tjoetjoee sape njang djadi Ngabehi, dia lah megang itoe pesake.

Mengke teseboet poelâ satoe tjeritâe radje njang ade bedoedoek diam de soengej Balok begelar Kegĕdehsadje ain

itoe radje endâ ade de lebah perinta-e Ngabehi de Badaoe, basing[2] koewase-e sendiri[2] mengke adelah datang seboewah prahoe [peraoe] dai tana Djawe masoek de menggeri soengej Balok itoe, dan orang[2] praoe itoe tinggallah diam de darat bedagang djoewalkan ape ape barang moewat-an peraoe-e, mengke lamâ[2] itoe radje Kegedeh dapat kabar njang oedji oerang de bang praoe itoe ade anak[2] banse radje doewâ besedare, radje Kegedeh soeroe panggil oerang doewâ beradi itoe, redje Kegedehpoen liat itoe orang baik roepe-ĕ dan orang be ae lemoe, djadi besabatlah itoe orang kaon radje Kegede lamâ[2] laloe de ambi dai itoe radje Kegedeh benantoe, itoe njang toewĕ de nikahkan dai radje Kegedeh itoe kaon anak-ĕ dan njang moedâ de beri bebini kaon sanak-e dae radje Kegedeh itoe. Mengke lama[2] itoe radjè Kegedeh ngemberikan kekoewasaane kepade benantoe-e itoe, dan dialah djadi radje merintah de lingkaran soengej Balok, dan de gelar Depati di damekan Dipati Galong, mengke itoe Dipati njang koewase selingkoengan tana poelou Belitoeng dan ja-lah ngatoerkan Ngabehi[2] menteri de lebah perinta-e ija itoe,

1e. Ngabehi de Badaoe 2e Sedjoek Ngabehi 3e Ngabehi de Boeding, 4 Ngabehi di Goenoeng sepang, dan 5e Ngabehi de Belantoe, itoe Ngabehi[2] de koewasekan merintah bang basing[2] bagine dia poenji lingkoengan, njang Dipati doenji perinta-an sendiri dan de beri pegawei[2] mendjalankan dia poenji perinta itoe basing-basing tempat bagine dan dame pangkatĕ ja-itoe;

1e de soengej Tjeroetjoek dan soengej Lingge-Batjn Lingge serta mandoor[2] de bawa-ĕ, 2e Tiang balai soengoei Doedat dan soengei Kembiri, ja-itoe Loerah, 3e de Sengkoewang ja-itoe dari soengei Pesâ sampei di soengei Samboeloê kepale-e gelaran Loerah, 4 soengei Linggang dan soegei Manggar, itoe kepale-e karija, dan Depati galong itoe doedoek moewat nenggeri di soengei Balok de oeloe nenggeri njang lamâ, dan adie itoe Dipati galang de djadikan pengoeloe egame serte ngendirikan seboewah Mensidjid, de nenggeri Balok.

Mengke itoe Dipati sentela ngendengar kabar njang itoe

7 oerang datoe[2] dae nengeri Pasai datang de Belitoeng mengadjarkan egame selam dan berape-rape banjake oerang njang lah oeda masoek egame selam serete berape banjake oerang njang begoeroeroe pade itoe datoe-datoe, ainan Datoe keramat Goenoeng Tadjam njang belebeh alim banjak aelemoe-ě serete poelâ banjak anak moeride dan oerang[2] poen oeda lah banjak masoek egame selam, mengke itoe Depati datang la pikiran atie tjemboeroean takoet amoen itoe Datoe mengalakan dia poenji keradja-an sebabe orang banjak oeda noendâkan oedjie Datoe itoe, ain Datoe itoe endâ ade niate endak ngalakan radje atau endak djadi radje, enggâe dia endak ngendjalankan dan ngadjarkan aelemoe pekare egame selam kaon sebenar benarě, dan Depati itoe endâ djoewâ petjajâ melainkan de tjari djoewâ ilahe kaitoe kaini moeatkan kesala-an pade itoe Datoe, agar bole de boenoe, dan Datoe poen taoe la perasě-ane al radje ade mereke njang endak ngemboenoe itoe Datoe, ain endâ de kabari ket anak[2] moeride al radje maoe moenoe dia itoe mengke dia bemanat ket anak[2] moeride itoe, oedji datoe itoe ngaloekkan ket anak moeride kaini; he! anak-anak akoe amoen akoe lah sampai djadji tekale mane akoe mati, akoe minta de koeboerkan de entare boemi kaon langit dan akoe poenji koetjing kekasin akoe itoe kaoe oerang pijare kan amoen dia mati minta tanam kan dekat koeboer akoe, mengke anak[2] moerid itoe oedah ngendengar dan nerimâ manat goeroe-e kaitoe oedjie tadi, basing[2] berati soegoel, sebab endâ dapat mikirkaně amoen goeroe mati kaimane ngoeboer kaně njang manate minta koeboerkan de entare boemi kaon langit.

Njang waktoe Datoe keramat bemanat, itoe seoerang moeride endâ ade ngabai ja-itoe dameě Datoe Koendoeh ade gie bedjalan ke kampoeng[2] ngadjarkan egame selam pade oerang[2] njang mane loem masoek selam dan njang mane loem ngeretie dae roekoen[2] selam itoe, mengke lamâ[2] Datoe keramat Goenoeng tadjam itoe datang la bentjane banjak petena pade-e dae sebit Dipati de Balok itoe enda ingin kaon itoe Datoe keramat dan de tjarikane kesalan kaitoe kaini mengke

de soeroe-ĕ boenoe, itoe Datoe poen matie lah de boenoe, dan oeda matie itoe Datoe, mengke anak² moeride sekoeliran bekoempoel lah de sitoe dan tinggal Datoe Koendoeh njang gie bedjalan itoe loem datang, mengke de soeroe seoerang moerid itoe gie noeloes. Datoe Koedoeh itoe ngambĕli-ĕ balik sebit Datoe goeroe-e itoe oeda matie de boenoe oerang radje Balok dan moerid²-ĕ njang tinggal noenggoeî majat goeroe-ĕ itoe empakat lah kaimanĕ roendingan kita endak ngentjari tempate de mane bole dapat kaimane manat goeroeĕ minta koeboerkan de entarĕ boemie kaon langit, mengke basing-basing ngaloeq kan endâ dapat akal ngentjari timpate de entâre boemi kaon langit idang ngoeboerkan goeroe-ĕ itoe, djadie de koeboerkan dekat kampoeng-ĕ de Ai batoe, mengke sampai toedjoe ari lamâ-ĕ Datoe Koendoeh njang de ambeli poen datang, itoe moerid² bekabar lah pade Datoe Koendoeh dae al kematin goeroe-ĕ itoe, dan kaimane manat goeroe-ĕ itoe endâ dapat ngire kanĕ dan endâ taoe de mane adĕ tempat de entarĕ boemi kaon langit idang ngoeboerkan goeroe-ĕ itoe, djadi de koeboerkan dekat kampoeng-ĕ.

Mengke Datoe Koendoeh ngaloeq kan pade oerang² itoe njang majat goeroe-ĕ itoe endak de kale kan, ke djoeq goenoeng njang tinggie de mane tempat njang tjoetji djan sampai ade barang tjemar-tjemar djatoe de djoeq koeboer-ĕ, dan de kekat poelâ itoe koeboer piling itoe majat oeda antjoer seloeloes toebo ĕ, mengke Datoe Koendoeh soeroe oeroeng ngapak lelah [koelit kajoe] kepang, oedah dapat itoe lelak baroe de angkat itoe majat dai bang loebang koeboer itoe masoekkan ke bang lelak kepang de goeloengkan itoe lelak dan de ikat baik² laloe de bawa naik Goenoeng tadjam lelaki sampai de djoeq loentjak Goenoeng itoe de kekatkan lah loebang-ĕ laloe de koeboerkan majat Datoe itoe, dan enda berape lamâ-ĕ njang koetjing kekasin Datoe keramat itoe poen matie poelâ, mengke de koeboerkan djoewâ de belakang koeboer Datoe keramat itoe de Goenoeng tadjam lelaki, dan itoe Datoe mendjadie keramat sampai matie-ĕ, banjak lah oerang beniat [bekaoel] manĕ² oerang njang ade

ngendapat sakit penjakit atau ngendapat kesakitan atau ngendapat kesoesa-an ataw minta endak ngendapat kekaja-an dan kesenangan, banjak lah djadi moestadjab dan mengkeboel niatĕ kaon berekat keramat Datoe itoe, amoen kaon sebenar-ĕ kaimane dia poenji pemintà an dan peniatane itoe gantjang de bajar, dan amoen endâ de bajar niatĕ kaimane pedjandjine itoe kedoediane itoe oerang ade lah ngendapat baleĕ enta ape-ape datang kedjatanĕ pade njang beniat endâ de bajar kaimane djandjie ĕ. Ain amoen-oerang² itoe ade ketoeroenan dae radja² de Balok ape-ape niatĕ pade Datoe keramat de Goenoeng tadjam, itoe endâ ade mengkeboel peminta-ane sebit itoe Datoe matiĕ de boenoe olè radjĕ Balok daé itoe tjeritaĕ de Soempai Datoe keramat itoe sipat anak tjoetjoe dae toeroenan radje Balok, itoe djan beniat padĕ Datoe keramat Goenoeng tadjam, itoe enda kan de kaboelkan niatĕ itoe.

Mengke njang njerima pesakĕ ĕ daĕ segale kitab-kitab dan koeraän gedeh Datoe keramat Goenoeng tadjam ja-itoe Datoe Koendoeh dan toeroen poela pade ketib Belang dame-ĕ njang koeraän gedeh itoe toeroen pade ngabehi de Boeding njang itoe Datoe koendoeh poen djadi keramat djoewa de koeboerkan de Boeding dan banjak oerang-oerang bekaoel pade itoe keramat njang dapat mengke moestadjapĕ berekat itoe keramat djoewa ade-ĕ.

Senggan itoelah njang ade teseboet tjeritaĕ daĕ oerang toewa-toewa djeman bari adĕ-ĕ.

BATAVIA, 1 December 1889.

IETS

OVER

VERSCHILLENDE MALEISCHE REDACTIEN

VAN DEN

SERI RAMA.

DOOR

D. GERTH VAN WIJK.

Toen in 1843 Dr. P. P. ROORDA VAN EIJSINGA een Maleisch handschrift van den Seri Rama uitgaf als een vertaling van Valmiki's Ramajana, vond deze bewering onmiddellijk van verschillende kanten tegenspraak en werd ten duidelijkste aangetoond, dat ofschoon verscheidene episoden van het Maleische verhaal werkelijk ontleend zijn aan het beroemde Sanskritsche heldendicht, van vertaling, ja zelfs eigenlijk van bewerking naar den Ramajana geen sprake kan zijn. Wat ook de oorspronkelijke beteekenis van „Rama's tocht" moge geweest zijn, in Valmiki's epos laat zich die moeilijk meer herkennen en kunnen wij er nauwelijks iets anders in zien dan het verhaal, waartoe de allegorie zich langzamerhand vervormd had, der lotgevallen van den algemeen bekenden held, die aan het hoofd van zijn bondgenooten, de apen, een krijg van twaalf jaar voerde tegen Rawana, den vorst der reuzen, om zijne door dezen geschaakte schoone en deugdzame vrouw Sita terug te erlangen. In de Maleische teksten van den Seri Rama is zelfs de goddelijkheid van den

hoofdpersoon geheel verdwenen, wel heet ook daar Rama een incarnatie van Vishnoe, maar blijkbaar zonder dat aan dit begrip eenige beteekenis wordt gehecht. Rama is de held van allerlei wonderlijke avonturen, zooals de Maleier ze zoo gaarne opeenstapelt in zijn romantische verhalen, waarvan de grondgedachte is, dat standvastige liefde over de grootste moeilijkheden zegeviert. De door Winter uitgegeven Râmâ blijft ongetwijfeld nader bij het origineel, maar kan toch niet meer dan een Javaansche bewerking van een gedeelte van den Ramajana genoemd worden.

Maar wat is de Seri Rama van R. v. E. dan wel? Noch het door hem gebruikte handschrift, waarvan in de verzameling van het Bat. Genootschap geen afschrift voorhanden is, noch die welke ik in handen gehad heb en die behoudens verschillen van redactie in hoofdzaak vrij wel daarmee overeenkomen, geven antwoord op die vraag. En geen wonder; de Maleische schrijver niet geprikkeld door de eerzucht om zich een naam te maken, maar schrijvende alleen om zich zelf en zijn lezers en vooral ook hen, die zijn verhaal hooren lezen of voordragen, te vermaken, noemt meestal zich zelf niet eens, noch den tijd waarin hij het opgesteld, noch de bronnen waaraan hij het ontleend heeft; hoogstens zegt hij, dat het een verhaal is van oude tijden, of dat het overgezet is uit het Hindi, waardoor het wonderbaarlijke, dat er in voorkomt gerechtvaardigd, althans datgene wat in strijd is met den Islam en aan het oude heidendom herinnert verschoond wordt. Is de bedoelde Seri Rama wellicht een vertaling of liever een bewerking in het Maleisch naar het geheugen van den een of anderen populairen Indischen Ramajana in welke taal van Hindostan dan ook opgesteld? En is dan zoo'n verhaal door den Maleischen *dalang* aangevuld met allerlei episoden hetzij van Indischen, hetzij van Polynesischen oorsprong? Bij den grooten invloed, dien de Hindoes op de ontwikkeling der Maleische volken gehad hebben, zal het wel altijd moeilijk te beslissen blijven of een verhaal

al ziet het er nog zoo Polynesisch uit, niet van Indischen oorsprong is en alleen op Maleischen bodem vervormd.

Nemen wij aan dat de Maleische teksten naar het geheugen opgesteld zijn, dan laat zich gemakkelijk verklaren, waarom zij in bijzonderheden van elkaar afwijken en het eene handschrift incidenten bevat, die in het andere ontbreken. In de hoofdpunten waarin zij van Valmiki's epos verschillen komen zij echter geheel met elkaar overeen, zoodat ook daardoor hun gemeenschappelijke oorsprong uit eenzelfde bron duidelijk blijkt.

In de Maleische verhalen is Rama de zoon van een prinses, die uit een bamboe bĕtoeng is te voorschijn gekomen. In alle is Sita de dochter van Rawana. Deze heeft vernomen dat Dasarata een zeer schoone vrouw, Mandoedari, bezit, die hij uit een bamboe bĕtoeng heeft verkregen. Door de beschrijving van de schoonheid dezer vorstin wordt Rawana verliefd op haar, en gewoon slechts aan zijn hartstochten gehoor te geven, besluit hij onmiddelijk zich van haar meester te maken. Hij begeeft zich naar Mandoera Poera Negara, waar Dasarata bevreesd voor zijn macht bereid is Mandoedari, ofschoon hij reeds twee zonen, Rama en Laksamana, bij haar heeft aan Rawana af te staan. De vorstin echter vraagt drie dagen uitstel, gedurende welken tijd zij uit haar *daki* (huidsmeer) haar evenbeeld toovert; deze Mandoedaki wordt door Rawana naar zijn rijk meegevoerd en tot zijn echtgenoot verheven en na de verovering van Langkapoeri komt het uit, dat Sita de dochter is uit dit huwelijk geboren.

Zoo is ook in alle Maleische verhalen Hanoman de zoon van Rama, terwijl uit sommige blijkt dat Sita eigenlijk zijn moeder is. Is de wonderlijke geboorte van dien Hanoman, ook in den Ramajana de grootste held onder Rama's bondgenooten, en die van Hanoman's zoon Anoman Toegangga [1])

[1]) In de handschriften wordt Hanoman altijd gespeld هنومن, zijn zoon in de meesten انومن; van daar dat ik den naam van den laatste zonder *h* heb geschreven. Is Toe van Toegangga de verkorting van het Javaansche *poetoe*, kleinkind, dan blijkt uit dezen naam almee dat de Rama door het Javaansch heen in de Maleische wereld gedrongen is. Anoman Tòegangga is de zoon van Djan-

nu een Polynesisch begrip, of is het uit Hindostan overgebracht? Niet alleen in Maleische *legenden* onder Islamitischen invloed ontstaan vinden wij voorbeelden van bovennatuurlijke bezwangering, b. v. door het drinken van water, maar zelfs in een *historisch* werk wordt de conceptie van een *historisch* persoon uit de vorige eeuw voorgesteld als te zijn geschied nagenoeg op dezelfde wijs als die van Hanoman door Andjani.

In een ms. der Sedjarah Malajoe, No. 191 der verzameling van het Bat. Gen. van K. & W., waarin de geschiedenis der Maleische staten of liever der lotgevallen van hun vorsten wordt voortgezet tot aan den tijd van Du Bus de Ghisignies, lezen wij op pag. 197 volgg:

Tiada berapa lamanja Soeltan Ahmad pon mangkat; maka diparintahkan bandahara saperti adat jang telah soedah, dimakamkan di kota Tinggi; tengkoe Besar Moeda menggantikan karadjaan, diatas tachta karadjaan bergelar Soeltan Abdoe'l Djalil Sjah dan akan baginda tiada boleh beristeri karena berbinikan peri, tiada perdoeli akan karadjaan poelang kapada bandahara memegang parintah negeri. Akan baginda itoe gila dengan bini peri itoe dan djika baginda melihat perampoean jang baik roepanja, datanglah bentji sahadja, sabab peri itoe dekat baginda, — Sjahadan jang dipertoean Soeltan Abdoe'l Djalil Sjah pada malam itoe baginda minta boeatkan nadi rendam dan pada malam itoe baginda hendak beradoe laloe memanggil entjik Apoeng, anak Laksamana, disoeroh memidjit kaki baginda. Pada masa itoe bini peri itoe soedah pergi, dikatahoeinjalah akan baginda mangkat. Dari pada waktoe dinihari baginda datang birahi, maka terpantjarlah *mahanikam* itoe katikar dan laloe bertitah: „hai Apoeng, djikalau engkau hendak berpoetera dengan kita telanlah dan kandoenglah rahasiakoe, soepaja adalah benih radja Iskandar Zoe'l Karneini didalam tanah Malajoe ini, djangan poetoes nasibkoe". Maha sigera diambillah oleh entjik Apoeng akan mahanikam itoe laloe

dana, dochter van den vorst der zee Gangga Mahasoera, en dus de kleinzoon van dezen Gangga.

ditelannja; dengan takdir Allah taala berlakoe kapada hambanja dengan sakoetika entjik Apoeng pon hamillah.

De hiergenoemde Abdoe'l Djalil Sjah is de Sultan van Djohor, die den volgenden dag toen hij zich voor den gewonen vrijdagschen dienst naar de masdjid begaf, werd vermoord (1718) en daarom heet Marhoem mangkat didjoelang, omdat de vorst schrijdelings op den nek of een der schouders van een dienaar gezeten naar de masdjid gedragen, *ge-djoelang-d* werd.

De zoon van entjik Apoeng kreeg eerst den naam van Toen Boedjang, werd naar Pagarroejoeng gebracht, waar hij van den jang dipertoean Sakti en diens moeder, Poeteri Djilan, den naam ontving van Radja ketjik (ketjil), en veroverde na allerlei avonturen Djohor, waarover hij sedert als Sultan Abdoe'l Djalil Sjah regeerde. Later verliet hij Djohor, in zijn oog een ongeluksplaats, en stichtte Riou, waar hij zich vestigde, tot hij het voortdurende oorlog voeren met den uitgeweken Makasaarschen vorst Daeng Perani moede naar Siak verhuisde, waar hij overleed, nadat hij krankzinnig was geworden uit droefheid over den dood zijner vrouw.

Zou het opnemen van een dergelijk verhaal in een geschiedkundig werk van betrekkelijk jongen datum niet beschouwd kunnen worden als een bewijs, dat de Maleier werkelijk gelooft niet alleen aan de mogelijkheid, maar ook aan het voorkomen van dergelijke concepties?

Het *mahanikam* (vergl. de spelling *mahanoesia, mahakoeta*) van dezen tekst is hetzelfde als *manikam* uit den Seri Rama van R. v. E. en dit weer gelijk *manik* d. i. *mani*, maar met sluitenden *k*-klank geschreven, waardoor eigenlijk een geheel ander woord ontstaat; die achtervoeging van *k* kan wel plaats hebben in analogie met andere woorden, die op een *i*-klank eindigen gesloten wet een hamzah. Zoo hoort men te Batavia ناسيء zeer dikwijls *nasik* uitspreken met duidelijk hoorbare slōt-*k*; zoo vind ik dit woord in Maxwell's Sri Rama ناسيك gespeld, terwijl مانيك omgekeerd er ook in den vorm ماني aangetroffen wordt, evenals trouwens in het Javaansch [illegible]

even goed gebruikt wordt als ꦩꦤꦶꦏ꧀ in de beteekenis van *koralen*. Dat *mani*, sperma, een Arabisch en *manik*, koraal, een aan het Tamil of het Sanskrit ontleend woord is, doet niets ter zake; het Maleisch heeft voor beide geen eigen woord, vele Maleiers houden ze tengevolge van het veelvuldig gebruik voor Maleische woorden en zoo kan de verwarring verklaard worden

Het Bat. Gen. is niet rijk aan handschriften van den Seri Rama. Het bezit er een, No. 78, 312 fol pag. half beschreven, de transcriptie in Latijnsch karakter van een Maleische vertaling eener bewerking in ik durf niet beslissen welke Archipel-taal; er komen vele Javaansche woorden in voor, maar ook vele welke in die taal niet te huis behooren. De Notulen der bestuursvergaderingen, waarin de ontvangst van dat ms. vermeld wordt, geven geen licht omtrent zijn herkomst. De vertaling niet alleen laat veel te wenschen over, almee omdat zij een veel te groot aantal niet-Maleische woorden bevat, maar ook de transcriptie is geschied door iemand, die het Maleisch niet genoeg machtig was om altijd te weten wat hij schreef en daarenboven het Maleische schrift niet genoeg kende om het in het onze over te brengen. Vandaar woorden die zich soms gemakkelijk laten terecht brengen, — er staat b. v. de *gendang goembala* werd geslagen, waar natuurlijk bedoeld is de *gendang kombali*, terstond te verbeteren als men zich het woord in Maleische karakters voorstelt —, maar daartegenover tal van woorden uit welker spelling men volstrekt niet wijs kan worden.

Een ander heeft er kantteekeningen bijgevoegd, waarin wel curieuse staaltjes hoe weinig hij den inhoud begreep, maar die helaas alweer niets melden omtrent de herkomst van het werk. Van prinses (toean poetri) Raksapandi, dochter van Ditikoetja, den vorst van Siladar Poera, die door Tjitrabahar, den zoon van Bråmårådjå, nadat haar vader overwonnen en gedood is, als gevangene is meegevoerd en hem door zijn vader tot vrouw wordt gegeven, heet het in de kantteekening, dat zij trouwt met de *dochter* van Bråmå-

rådjå. Uit dit huwelijk wordt een zoon geboren, Rawana, en nu geeft de kantteekening: „geboorte van Rawana *grootvader*, Bråmårådjå (vuurgod); *vader*, Raksapandi (smidreus); *moeder*, Poeteri (dochter van Bråmårådjå). Later, waar Rama het portret van Rawana bij Sita vindt, zegt de commentaar: „Rawana komt bij Sinto des nachts spoken." Of het misschien aanteekeningen zijn uit een ander werk gehaald en hier als verbeteringen van den tekst aangebracht, blijkt niet, maar zooals ze daar staan, zijn het eenvoudig curiosa.

Dit handschrift begint met de verovering van Siladar Poera door Bråmårådjå's zoon Tjitrabahar en verhaalt daarop de geboorte en jeugd van Rawana, die zich zoo baldadig wreed jegens de andere knapen gedraagt, dat ter voorkoming van algemeene ontevredenheid en opstand wellicht onder de bevolking besloten wordt hem naar Langkapoeri, een eiland ver weg midden in de zee, te verbannen. Daar houdt hij zich bezig met zulke vreemdsoortige oefeningen en boetedoeningen (als hij gaat slapen b. v. hangt hij met zijn beenen aan een houtstapel met het hoofd naar beneden, slapende als een *sarindit*, parkiet, zegt de tekst, wat herinnert aan de praktijken van Indische kluizenaars), dat het de aandacht trekt van Allah, die zijn nabi Adam naar Langkapoeri zendt om te vernemen wat Rawana's bedoeling met die leefwijze mag zijn. Op zijn verzoek wordt hem de heerschappij over de geheele wereld toegezegd, mits hij zich verbindt rechtvaardig te zijn en zich niet aan de vrouwen van anderen te bezondigen; doet hij dit, dan zal hij zelf den ondergang van zijn rijk veroorzaken; een vingerwijzing dus reeds waaraan de val van Langkapoeri zal te wijten zijn.

Dan begint de geschiedenis van Rama, in hoofdzaak overeenkomende met die van R. v. E.; maar in dit ms. wordt meegedeeld, waarom Hanoman, de zoon van Rama, een aap is. Nadat Rama te Doerawati Poerwa met Sita gehuwd is, keert hij met zijn vrouw en Laksamana naar

Mandoera Poera terug; doch na eenigen der medeminnaars, die hen op dien terugtocht belagen, gedood te hebben, besluiten zij hun vader Dasarata niet meer te bezoeken, daar deze het rijk beloofd heeft aan hun broeders Bardan en Tjitradan, zijn zoons bij Retna Dewi zooals zij hier, bij Balia Dari zooals zij bij R. v. E. heet (dezelfde die in den Râmâyana Kékéyi heet, welke op haar beurt in den Seri Rama een dochter van Dasarata is geworden). Zij trekken de wildernis in om door een leven van vrome afzondering bovennatuurlijke kracht te verkrijgen. Rama en Sita komen aan een helderen vijver, waarin zij een bad nemen en veranderen terstond in apen. Laksamana heeft inmiddels de woning bereikt van den kluizenaar Mahadesa, die hem vertelt dat er in de nabijheid twee vijvers zijn, één helder, wie daarin baadt wordt aap, en één troebele, wie daarin een bad neemt wordt mensch. Laksamana spoedt zich naar de aangewezen plaats, ziet een aap en een apin in de takken van een daar staanden boom, begrijpt dat dit zijn broer en diens vrouw zijn, lokt hen met een pisang naar beneden en dompelt hen in den troebelen vijver, waarop zij hun menschelijke gedaante herkrijgen. Rama, die van Laksamana alles verneemt wat intusschen gebeurd is, *sigera mengoeroet peroet isterinja, laloe kaloearlah maninja, maka diboebohkannja pada daoen besar, laloe memanggil Bajoe Batara,* die het in den mond van Andjani gooit; zij slikt het in, wordt zwanger en bevalt van Hanoman; dat deze nu de gedaante heeft van een aap is natuurlijk.

In een ander ms., uit de nalatenschap van v. d. Wall, No. 141, dat begint met den oorlog op Langkapoeri en dus slechts het laatste gedeelte van den Seri Rama bevat, deelt Laksamana na de verovering van Rawana's rijk aan Bardan en Tjitradan, die verbaasd zijn over de buitengewone gunst welke de aap Hanoman bij Rama geniet, op dezelfde wijs mede hoe Hanoman eigenlijk de zoon van Rama is.

De Heer Brandes is sedert eenigen tijd in het bezit van een ms., dat ik B. noem en dat op de volgende wijs begint.

De Maharadja Bisnoe in de negri Kajangan heeft een zoon Seri Rama geheeten; eens is deze in Kajangan aan het spelen, hij ziet de schoone prinses Dewi Andjani, die op de punt van een naald in de zee staande haar boetedoening volvoert (*bertapa*), wordt verliefd (*kadatangan sjahwah*), zijn *manikam* valt in zee en wordt door Maharadja Bajoe in den mond der prinses gebracht. Evenmin als bij R. v. E. blijkt hieruit, waarom Hanoman een aap is. Wel zijn Andjani's broeders Bali Radja (in B. evenals bij R. v. E. Balia) en Soegriwa (in 141 Sikarba) apen, maar deze zijn dat eerst geworden door indompeling in een meer, terwijl zij oorspronkelijk menschen waren.

Hun vader Begawan Koetama (verbastering van Gautama, in 78 Oetama) heeft nl. van zijn dochter Andjani vernomen, dat zijn vrouw Dewi Indera, een bidiadari, in den Kainderaän overspel heeft gepleegd en Bali en Soegriwa niet zijn kinderen zijn. Om zich te overtuigen of deze mededeeling de waarheid is, dompelt hij hen in een vijver; zijn het zijn eigen kinderen, dan zullen zij er weer als menschen uit te voorschijn komen, zoo niet als apen. Het laatste geschiedt; hij gaat daarop in afzondering leven, zijn vrouw verlaat hem en keert naar den Kainderaän terug na haar dochter Andjani vervloekt te hebben, die stom en met geopenden mond zal blijven tot tijd en wijle Bisnoe zich in Rama zal geïncarneerd hebben. Nauwelijks is Andjani bezwangerd, of zij krijgt de spraak terug. Hetzelfde verhaal vinden wij bij R. v. E.

In den Râmâjana is Hanoman de zoon van Maroeta, den god van den wind, wien om zijn bijzondere verdiensten tegenover Brahmaansche kluizenaars een buitengewone zoon beloofd is; hij ziet Andjana, de dochter van Koendjara, den vorst der apen, op den top van den berg Malaya, omhelst haar en maakt haar op die wijs de moeder van Hanoman, die dan natuurlijk de gedaante van een aap heeft.

Indradjit (Indradjat of Indradjati bij R. v. E.) in den Ramayana even woest en onverbiddelijk wreed als zijn

vader Rawana is in de Maleische verhalen een ridderlijk persoon, die wel Rama als den vijand van zijn vader bestrijdt, maar dezen telkens voorhoudt hoe hij door zijn volharden in het onrecht zijn geheele geslacht, zijn rijk en zich zelf in het verderf stort en hem, wanneer maar de gelegenheid zich daartoe aanbiedt, den raad geeft Sita aan haar echtgenoot terug te zenden. Zijn afscheid van zijn vrouw Koemala Dewi, dat herinnert aan Hektor's afscheid van Andromache, behoort tot schoonste passages uit het geheele verhaal.

Tal van incidenten bevat de Seri Rama, die in het Indische epos niet voorkomen, incidenten die herinneren aan verhalen en legenden in allerlei andere geschiedenissen. Zoo staat de zon, die onwetend Hanoman gedood heeft, daar deze haar voor een vrucht aanziende haar te dicht genaderd en door haar warmte verschroeid is, een uur stil om behulpzaam te zijn hem weer in het leven terug te roepen. Zoo wordt het eerst mogelijk Rawana te dooden of liever overwinnen, nadat hen evenals aan Simson door een vrouw zijn kracht ontnomen is. Op een nacht sluipt Hanoman het paleis en het slaapvertrek van den vorst der reuzen binnen om van onder diens slaapplaats een steen te halen, waarop de bladeren moeten fijngewreven worden, die den doodelijk gewonden Laksamana het leven zullen hergeven. Hij vlecht het haar van Rawana en Mandoedaki zoo ineens, dat ondanks alle moeite zij het bij hun ontwaken niet uit elkaar kunnen krijgen. Eindelijk vinden zij een door Hanoman achtergelaten brief, waarin deze meedeelt dat het haar eerst ontward kan worden, als Madoedaki haar echtgenoot een slag op het hoofd geeft; dit geschiedt, de haren raken ontward, maar nu ook is Rawana niet meer onoverwinnelijk, itoelah maka dapat dialahkan oleh Seri Rama. Evenals Achilles hebben Rawana en de reusachtige arend Djatajoe of Djentajoe slechts één plaats, waar zij doodelijk wondbaar zijn.

Maar ook de verschillende Maleische redacties bevatten episodes, die wel in de eene, maar niet in de andere te vin-

den zijn. Zoo wordt in No. 141 verhaald, hoe op een dag na de verovering van Langkapoeri Rama vertoornd raakt op zijn trouwen broeder Laksamana, eigenlijk de schoonste en edelste figuur in het geheele werk, de verpersoonlijking van zelfopoffering, die gedurende hun omzwervingen na Sita's ontvoering en den geheelen twaalfjarigen oorlog zich onthouden heeft van voedsel, slaap en vrouwen, en nu door vermoeienis overmand tegenover hem zit te knikkebollen. Rama, die ofschoon een incarnatie van Vishnoe herhaaldelijk groote bewijzen geeft van menschelijke zwakheid en volstrekt niet altijd bewonderenswaardig is of handelt, ziet hierin een bewijs dat Laksamana hem opzettelijk wil beleedigen en in zijn kleingeestige ondankbaarheid alles vergetende wat zijn broeder voor hem geweest is en gedaan heeft, geeft hij Hanoman last dezen te dooden. Hanoman, begrijpende dat Rama op dit oogenblik door drift verblind is en later berouw zal gevoelen over zijn bevel, voert dit niet uit, maar verbergt Laksamana om hem, als Rama tot bezinning gekomen is, weer terug te brengen. De Sedjarah Malajoe en de geschiedenis van Hang Toeah bevatten een dergelijk verhaal omtrent dezen populairen Maleischen held, een verhaal dat wij trouwens in onze eigene geschiedenis en andere eveneens aantreffen.

Hs. B. en no. 141 vertellen hoe Rama, nadat hij in een onzinnige bui van jaloerschheid bij het ontdekken van Rawana's portret op den boezem der slapende Sita deze heeft weggejaagd, waarop zij naar haar pleegvader Maharisi Kali getrokken is, na 12 jaar naar haar terugverlangt, eindelijk overtuigd van haar onschuld, daar als gevolg van haar verwensching bij haar vertrek in al dien tijd geen dier in Darja Poerba Negara, Rama's residentie na de verovering van Langkapoeri, geluid heeft gegeven. Met Laksamana begeeft hij zich op weg naar Doerawati Poerwa, waarbij beiden ten einde niet opgemerkt te worden de gedaante van kikvorschen aannemen; deze worden door Begawan Sang Perdana, Andjani's grootvader, gevangen, die *goelai* van hen wil maken;

op verzoek van zijn vrouw, die ze als speelgoed voor Hanoman wil bewaren, laat hij hen in het leven, maar stopt hen in een mand, waarin zij een jaar opgesloten blijven, totdat zij door Hanoman herkend en verlost weer menschen worden.

Het Bat. Gen. bezit nog een hs. van een gedeelte van den Seri Rama, nalatenschap COHEN STUART, no. 143, groot 896 pag. 12°, netjes geschreven, beginnende met de komst van Hanoman bij Begawan Tjakra, zijn overgrootvader, dezelfde die elders Sang Perdana heet, en Begawan Koetama, zijn grootvader, en eindigende met het leggen van den dijk, waarover Rama's leger naar Langkapoeri trekt. In deze redaktie wordt vermeld, hoe na een offer van Rama door de goden aan Laksamana de gave geschonken wordt van zeer snel te kunnen loopen. Evenals B. en het door R. v. E. uitgegeven handschrift is het in het Bataviaasch Maleisch gesteld en bevat gelijk B. veel meer dan R. v. E., uit het Javansch, het Balineesch en andere talen overgenomen te Batavia gebruikelijke woorden en constructies. Maar het heeft toch behoorlijk, als Hanoman bij Koetama onderzoek naar zijn vader doet: „barang siapa *mengenal* anting-anting pada telingamoe itoe, ialah bapamoe", en niet zooals R. v. E. op pag. 78 *mengena*, of zooals B. *mengenai*, wat beide geen zin heeft. In het hs. 78 heeft Rama, als hij na het zooeven aangehaalde tooneel weer mensch geworden is, gezegd: „dimana djadi manikoe ini atau manoesia atau kera, nistjaja beranting-anting", en het is juist volgens de woorden van Koetama aan die oorringen, dat Hanoman door zijn vader zal herkend worden.

Hoe zwaar het valt den Seri Rama geheel door te lezen, daar men telkens en telkens stuit op de herhaling van reeds genoten tooneelen, wat nog vervelender wordt bij den zich zelf steeds herhalenden stijl, onwillekeurig denkt men bij die lezing aan den Ilias. Niet alleen hetzelfde onderwerp, een langdurige, vernielende oorlog, eindigende met den ondergang van een rijk, ter wille van een geschaakte vrouw,

maar in dien oorlog zelf dezelfde snorkende uitdagingen op het slagveld, waar de helden van weerskanten elkaar tot een tweegevecht oproepen en ten aanschouwe van beide legers hun proeven van dood verachtende dapperheid afleggen. Maar wat verschil in opvatting en uitwerking overigens! Het ideaal van den Maleier blijft praktisch materialistisch, evenzoo zijn taal; niet de hooge vlucht der Grieksche poëzie, hoe plastisch hij ook de schoone vormen der vrouw weet te schilderen en ofschoon het somtijds niet aan dichterlijke beelden ontbreekt, al zijn deze af en toe ook weer nuchter materialistisch. Zoo heet het van Sita: „warna toebohnja poetih koening saperti matahari baharoe terbit dari atas langit, matanja saperti bintang timoer, ramboetnja pandjang, keningnja saperti kening wajang, giginja saperti bidji dalima masak, bibirnja seperti boeah manggis merekah, lehernja bagai leher mendjangan, santap sirih berkatja-katja ajar diminoem berbajang-bajang (zoo fijn doorschijnend is haar huid), soesoenja bagei boeah njioer gading, pinggangnja ramping saperti akan poetoes dilihat orang, toemitnja bagai teloer boeroeng, kakinja saperti doea djari". Van een held die ten strijde trekt: „lakoenja bengis saperti harimau lepas (dari) tangkapan (die aan zijn gevangenis ontsnapt is)", elders weer: „zij vielen op den vijand aan als uitgehongerden op een welvoorzienen disch". Mandoedaki waarschuwt Rawana de dapperheid van Rama niet te minachten, voor hij die ondervonden heeft; „het is, zegt zij, als met eten waarvan men het lekkere niet beoordeelen kan zoolang men er niet van geproefd heeft, saperti makan belom katahoean lemah manisnja".

En dan de vrouwelijke hoofdfiguren in beide! Als de Trojaansche grijsaards Helena zien, dan betreuren zij ja den aanstaanden ondergang van Troje, maar hun hart wordt jong bij haar aanblik, zij vergeven haar de rampen die zij veroorzaakt om haar alles overtreffende schoonheid en zij begrijpen, hoe om zulk een vrouw de verdelgende krijg gevoerd wordt; de oude Priamus zelf liefkoost haar en troost

zich met de gedachte, dat zij alleen het werktuig is in de hand der goden, door middel waarvan de onherroepelijke besluiten van het noodlot volvoerd moeten worden. En Sita? Zij is de kuischheid, de trouw aan haar echtgenoot verpersoonlijkt, al zullen ook haar echt vrouwelijke gebreken de naaste aanleiding worden tot den gruwelijken krijg, dien de apen tegen de reuzen gaan voeren. Alleen op Rawana oefent zij, en zonder dat zij het wil, den betooverenden invloed uit, die hem om haar te bezitten alles op het spel doet zetten, zijn huisgezin, zijn rijk, zijn leven. Zijn omgeving laat zij koud; zijn broeders, zijn zoons dringen er telkens op aan haar aan Rama terugtezenden, dan zal zijn rijk behouden en hij een machtig vorst blijven. Mandoedaki voegt er zelfs bij: „als gij ten minste die vrouw kondt bezitten (memakai), maar naderen zelfs moogt gij haar niet". Behalve door Rama is haar lichaam slechts eenmaal door een man aangeraakt, door Rawana toen hij haar ontvoerde. Wil hij haar in Langkapoeri naderen, dan dreigt zij reeds op grooten afstand zich met haar dolk te doorsteken. En als hij, gekweld door de hevige begeerte naar haar bezit haar alles belooft wat zij maar wenschen kan, macht en rijkdom, dan stemt zij er in toe hem toe te behooren, als hij haar het hoofd van Rama als bruidschat brengt, overtuigd dat hij aan deze voorwaarde niet kan voldoen. Wanneer Hanoman, die haar op last van Rama komt bezoeken, voorstelt haar te ontvoeren en naar haar echtgenoot terug te brengen, antwoordt zij ofschoon zij in hem haar zoon erkent: „ik heb gezworen, dat geen mannelijk wezen mij zal aanraken dan Rama; wil hij mij als zijn vrouw terug hebben, hij overwinne en doode Rawana en verovere mij in den krijg".

Dat is echt Maleisch gedacht en gezegd; zoo in het straks genoemde vervolg op de Sedjarah Malajoe; als bij een overrompeling van Riou tijdens de afwezigheid van Radja Ketjik met zijn troepen zijn vrouw in handen van Daeng Perani is gevallen, stelt deze haar voor met zijn broeder in het huwelijk te treden. „Goed, zegt zij, als dit door God over

mij besloten is, maar dan brenge hij mij eerst het hoofd van mijn echtgenoot als bruidsgeschenk", en aan Radja Ketjik zendt zij een brief, waarin zij hem schrijft: „wilt gij mij als uw vrouw terug hebben, verover mij dan met de wapens in de vuist". En zoo geschiedde het ook.

Op Malaka behoort de geschiedenis van Rama tot de geliefkoosde verhalen, die door den *dalang* aan de mannen, verzameld in de woning van een aanzienlijke of bij het een of ander dorps- of familiefeest, worden voorgedragen, terwijl de vrouwen in een aangrenzend vertrek gretig zitten te luisteren. In het Journal of the Straits Branch of the Royal Asiatic Society van Juni 1886 heeft de Heer Maxwell zulk een verhaal meegedeeld, zooals het is opgeteekend uit den mond van een zekeren Mir Hasan, een Maleier van Kampar, ten Z. O. van Perak, en deze redactie is een hoogst merkwaardig staaltje, hoe mythen en legenden zich langzamerhand in den mond van het volk vervormen. In tal van bijzonderheden komt zij overeen met de op Java gangbare geschiedenissen van Rama, zoodat het aan te nemen is dat zij uit eenzelfde bron is gevloeid; maar zoowel de namen als de karakters en de gebeurtenissen hebben de vreemdsoortigste gedaanteverwisseling ondergaan. Rama is geen incarnatie meer van Vishnoe, zijn vrouw heet niet Sita, maar de prinses Sakoentoem Boenga Satangkai (een nog niet ontloken bloem), Laksamana is een wichelaar geworden; Hanoman is veranderd in een kleinen aap Kera Ketjil Imam Tergangga [1]), wiens avonturen eigenlijk den hoofdinhoud van het verhaal uitmaken, terwijl zijn eigen naam voorkomt in dien van den vorst Sjah Noman, den broer van zijn grootvader door wien Kera Ketjil dan ook altijd tjoetjoe genoemd wordt [2]); Rawana

[1]) Zoo heeft voortdurend de Maleische tekst zoowel als het Engelsche overzicht; aan een drukfout, waarbij و met ر zou verwisseld zijn, kan dus niet gedacht worden; natuurlijk evenwel is het dezelfde naam als Toegangga.

[2]) Sjah Noman en de vader van Sakoentoem Boenga Satangkai zijn kleinzoons van denzelfden grootvader, zoodat zij zijn *soedara beratoer datoek*; daarenboven is Sjah Noman de broer van Seri Rama's vader en is dus *soedara sapantjar* (= *soedara kandoeng*, volle broer) van dezen.

heet Doeana en verandert zich zelf in een gouden *kambing* (niet *kidjang*); van den geweldigen twaalfjarigen oorlog is niets overgebleven dan een gevecht van zeven dagen, nadat Kera Ketjil-zijn moeder, die ook hier de dochter van haar schaker blijkt te zijn, naar Rama heeft teruggebracht. Die moeder, Poeteri Sakoentoem Boenga Satangkai, is ook niet de haar echtgenoot getrouwe Sita, die hem met list en geweld is ontvoerd; onder den invloed van Doeana's toovermiddelen gaat zij na een paar *pantoen*'s met hem gewisseld te hebben vrijwillig mee naar Katjapoeri, Doeana's rijk, — een gewone Maleische elopement.

De taal bevat veel Minangkabausche woorden, wat geen wonder is als men let op de plaats, vanwaar de verhaler afkomstig is; er komen enkele mij onbekende woorden in voor en waaromtrent ik geen voldoende opheldering heb kunnen verkrijgen, daar zij ook aan mijn Maleische vraagbaken niet bekend zijn. Misschien zijn het lokale woorden en uitdrukkingen, wellicht zijn ook in enkele drukfouten geslopen; — zoo staat er tweemaal سافر, wat in verband met het bijkomende جمبر, djamboer, *hut* moet beteekenen, en dus misschien ساڤو, sapau, moet zijn, een woord dat we in het Bataksch, Dajaksch en Makasaarsch terugvinden. Het is evenwel gevaarlijk van drukfouten te spreken, als een onderzoek in loco wellicht zou uitmaken, dat het gedrukte in overeenstemming is met het ter plaatse gebruikte woord. Zoo heet b. v. de koewau, *argusfasant*, كواڠ, koeang, zoo wordt كلڤوڠ, *kelepoeng*, in het Engelsche overzicht vertaald met *vijg*, zoodat het overeenkomt met het *keleboek* van onze woordenboeken, Sum. W. K. *gelaboek*; zoo wordt een zekere vogel genoemd تفتيبر, op een andere plaats تاءتيبر (in het eerste misschien ف een drukfout voor ق, in het tweede ر i. pl. o. و) wellicht dezelfde vogel die bij Pijn. تتبوي, tetaboewi, bij v. d. Wall, volgens Newbold تتابوي, tetaboé, heet.

Maar ook de vorm van het verhaal, proza bij beschrij-

vingen afgewisseld met sjairs, en de beelden herinneren aan wat men in Minangkabausche tjoeritå's ontmoet. De Mohammedaansche invloed is als een gevolg van den recenten datum veel sterker; treft men in de gewone Maleische Seri Rama's een enkele maal Allah en ook den nabi Allah Adam aan, in het besproken stuk wordt telkens, zelfs bij heidensche offerplechtigheden, Allah genoemd, een concessie aan den Islam, of liever een bewijs dat de oude heidensche godheden geheel vergeten raken; bij het huwelijk (nikah) zijn katib's, lebai's, imam's, hadji's tegenwoordig; het gevolg bestaat telkens uit 44 personen, het getal noodig voor een *sidang*; tijdsbepalingen meestal drie maanden en tien dagen, de tijd der *ʿiddah* van een gescheiden vrouw of weduw.

Hieronder volgt een overzicht van het verhaal, later wellicht de tekst met de noodige lexicographische opHelderingen.

Er was, naar men zegt, een rijk Tandjoeng Boenga, welks koning Seri Rama heette, terwijl zijn vrouw Sakoentoem Boenga Satangkai genaamd was. Reeds zeven jaar had hij geregeerd, reeds drie jaar was hij getrouwd, maar tot nog toe was zijn huwelijk kinderloos gebleven. Hem, een machtig vorst, was het een bittere teleurstelling geen afstammeling te hebben, die na hem den troon zou beklimmen; dag en nacht kwelde hem die gedachte (zoowat drie maanden en tien dagen, zegt de tekst), toen hij op zekeren nacht van Donderdag op Vrijdag uit zijn slaapplaats opstond en zich naar de balai melintang begaf, waar hij op de taboeh larang (die alleen bij buitengewone gelegenheden gebruikt wordt), sloeg om de bevolking bijeen te roepen. Die balai melintang is hier niet een kleine balai zooals onze woordenboeken opgeven, maar bijzonder groot; zij bestaat uit 7 vakken (roeang) en heeft een lengte van 7 boogschoten, zoover een vogel in eens kan vliegen, zoover het oog zien kan, zoover een paard in eens kan doorrennen (toedjoeh roeang, toedjoeh pemanah, salelah boeroeng terbang, sajandjana mata menentang, saledjang koeda berlari pandjang balainja). De tijd van den nacht wordt beschreven: het was reeds na midder-

nacht, maar de dageraad begon nog niet te krieken, de kinderen waren al tweemaal wakker geworden en weer in slaap gevallen, de ouden keerden zich eens om in den slaap, de dauw viel in druppels neer, de argusfasant kraaide in de verte, de schrille krekels zongen in het woud, de runderen loeiden in de weide beantwoord door de buffels in de kralen, de wakkere haan klapwiekte en kraaide; de dageraad begon aan te breken, de moerai liet haar piepende stem hooren, de taktibau vloog hoog op, de duiven kirden onder de daksparren, de kwartel liet haar gerekt geluid hooren, het brandhout van een span lengte was opgebrand tot twee vingers, dat is het teeken dat de dag zal aanbreken.

De Temenggoeng, de grooten en het geheele volk, groot en klein, arm en rijk, zieken en gezonden, mannen en vrouwen, de vrouwen met de zuigelingen op den arm of den rug, alles stroomt naar den balai, waar de Temenggoeng als woordvoerder optreedt: „welk gevaar, zoo spreekt hij, dreigt H. M., welke versterking is ingestort, welke gracht is beschadigd, welke omheining is vernield, welke balai staat op invallen, welke pilaar is gebroken, welk dak is lek, welke muur is gescheurd, welke vloer eischt herstelling? of is er een leger tegen H. M. opgerukt, of zijn er zeeroovers in aantocht, dat de taboeh larang is geslagen? want nog nooit hebt gij de geheele bevolking van het eene uiteinde tot het andere (dari oedjoeng kapangkal) opgeroepen." Na deze geheel in den geest der Minangkabausche verhalen luidende toespraak stelt Rama de bevolking gerust en deelt hun mede, dat hij zijn broeder Laksamana, den wichelaar, wil ontbieden. Deze verschijnt en nu vraagt Rama hem in zijn wichelboeken na te gaan, of inderdaad zijn huwelijk kinderloos zal blijven. Laksamana laat toebereidselen maken voor een (heidensch) offer en nadat de noodige formaliteiten en bezweringen hebben plaats gehad, kan hij den volgenden ochtend aan Rama vertellen, dat Allah zijn huwelijk met een kind zal zegenen, eerst evenwel moet hij met zijn vrouw en een gevolg van jonge mannen en huwbare maagden een

speeltocht op zee maken; dicht bij de kust zullen zij een berg aantreffen, dien zij moeten beklimmen, op den top bevindt zich een meer, waaruit een rivier ontspringt, en aan welks boorden twee toealang-boomen groeien; in dat meer mogen zij volstrekt niet baden, want wie dat doet verandert in een aap.

Rama geeft daarop aan den Temenggoeng de noodige bevelen, want binnen zeven dagen moeten zeven vaartuigen gereed zijn om den voorgenomen tocht te ondernemen. De Temenggoeng roept de werklieden bijeen en zegt hun: „de vorst heeft mij zooeven ontboden, want hij verlangt dat binnen zeven dagen zeven groote schepen zullen gereed zijn om een zeetocht te maken, haast u dus, pak toekang, dit bevel uit te voeren, want zoolang Z. M. in vrede en voorspoed over ons regeert, heeft hij ons nog nooit een werk opgedragen, laten wij ons allen inspannen om aan zijn verlangen te voldoen, al wat gij noodig hebt, kunt gij bij mij bekomen." IJverig gaan allen aan het werk zonder tegen den tijd van het middag- of namiddaggebed uit te rusten en alleen ophoudende om te eten en te drinken. Op den bepaalden dag zijn dan ook de schepen klaar, en vergezeld van den Temenggoeng, de rijksgrooten en een aantal jongelingen en maagden gaan Rama en zijn vrouw aan boord. Hier volgt een uitvoerige beschrijving van zijn kleeding en van de wijs, waarop hij zich naar zijn vaartuig begeeft, één schrede voorwaarts als een teeken, dat hij Tandjoeng Poera zou verlaten, en daarop twee schreden achterwaarts ten bewijze, dat hij zou terugkeeren; verzette hij den rechtervoet, dan weerklonken de sieraden aan de linkerzij en omgekeerd; zijn breede borst ging op en neer (terajak), zijn fijne vingers hingen langs zijn zijde neer, hij stapte als iemand die katjang plant en zwaaide zacht met de armen als iemand die bajam zaait d.i. langzaam en deftig.

Zoo kwam hij aan het voor hem bestemde vaartuig; de kanonnen werden afgeschoten, de muziekinstrumenten geslagen en de ankers gelicht. De vaart was voorspoedig, snel

zeilden de schepen over den gladden waterspiegel, snel als de kruin van een palmboom die voortgeslingerd wordt, als een aal die aan den staart wordt gegrepen (digetil; zie v. d. Wall op gatir), als een hommel, wanneer het touw, waaraan hij vastgebonden is, breekt; de vlieg, die op een der booten zat, gleed er af, een voorbij vliegende vogel kon in zijn vlucht gevangen worden, de wind werd voorbij gestreefd, wat aan den boeg opgegooid werd viel op den achtersteven neer, zoo snel schoten de schepen vooruit.

Na zeven dagen besluit Rama op verzoek van zijn vrouw aan land te gaan; een weg wordt uitgehakt naar den top van den berg en terwijl de zon reeds hoog stond en de vlakte met haar warmte vervulde, bestegen Rama en de vorstin, gevolgd door den Temenggoeng, eenige aanzienlijken en de jongeren den berg, terwijl de ouderen achterbleven om de schepen te bewaken. Tegen den middag bereiken zij den top; nauwelijks bemerkt de vorstin het schoone meer, of de lust om er een bad in te nemen maakt zich van haar meester; zij gunt zich den tijd niet om haar echtgenoot vergunning te vragen en onbekend met het verbod springt zij in het water, verandert onmiddellijk in een apin en klimt in den toealang. Toen Rama zag, wat er met zijn vrouw gebeurd was, besloot hij haar voorbeeld te volgen, sprong ook in het meer en werd eveneens terstond een aap, waarop hij op zijn beurt in den toealang klom, in de takken waarvan zij nu tot smart en schrik van allen, die hen gevolgd waren, begonnen rond te dartelen Vergeefs smeekt de Temenggoeng hem neer te dalen, aan zijn naam te denken en niet te vergeten dat hij een machtig vorst is; onbewust van hun toestand springen ze nog vroolijker en doller in de takken op en neer. Eindelijk wordt besloten dat de Temenggoeng in allerijl naar Tandjoeng Boenga zal terugkeeren om Laksamana te ontbieden; „gebeurt dit niet ten spoedigste, dan zal onze koning voor goed een aap blijven".

De Temenggoeng vertrekt, terwijl de overige rijksgrooten achterblijven om een wakend oog op den vorst te houden.

Natuurlijk is Laksamana terstond bereid aan de oproeping gehoor te geven; na zeven dagen komt hij aan den berg, een bezwerings-offer wordt gereed gemaakt, dat tegen den middag (ظهر) begint, en tegen den achtermiddag (عصر) afgeloopen is. Rama en zijn vrouw dalen nu uit den boom, springen weer in het meer en herkrijgen hun vorige gedaante. Haastig begeven zich daarop allen naar de schepen, de ankers worden gelicht en de terugreis wordt aanvaard naar Tandjoeng Boenga, dat in zeven dagen wordt bereikt, waarop ieder naar zijn woning terugkeert.

Zeven dagen na hun terugkomst beginnen zich bij de vorstin de eerste verschijnselen der zwangerschap te openbaren (toean poeteri berobahlah piil perangai lakoenja jani dari pada makan dan minoem). Na een maand roept Rama nogmaals de rijksgrooten en het geheele volk bijeen en deelt hun zijn wensch mede, dat gedurende de geheele zwangerschap der vorstin de gansche bevolking onafgebroken feest zal vieren; de lebai's, katib's, hadji's en imam's moeten verzameld worden en iedere maand den koran lezen; karbouwen, runderen, geiten, eenden worden geslacht en dag en nacht worden de muziekinstrumenten bespeeld.

Eindelijk nadert de dag der bevalling; de vorstin is overgebracht naar de versierde middenzaal, waar de rijksgrooten verzameld zijn, en zij omringd is door de bidan's en pawang's (vroedvrouwen en doctoressen). De bevalling heeft op den middag plaats, maar tot haar schrik zagen de bidan's, dat de jonggeboren een aap was zoo dik als een arm. Niemand durft den vorst hiervan kennis te geven, totdat na veel heen en weer gepraat de bidan toea besluit dit te doen. Eerbiedig nadert zij den vorst met een toespraak, weer geheel in den geest van die der Minangkabausche verhalen: „vergiffenis, o Vorst, duizendmaal vergiffenis, ik een oude slavin heb u iets mede te deelen; doe ik het niet dan zal mijn moeder sterven, en vertel ik het, dan zal mijn vader er het leven bij inschieten (i. e. even gevaarlijk te verzwijgen als te vertellen); ik ben bang het u te zeggen, maar wordt het mij

niet als een misdaad aangerekend, dan zal ik het doen; indien ik er mij uw toorn door op den hals haal, laat mij dan heengaan, maar als U. M. het goed vindt zal ik het vertellen".

Door deze inleiding niet juist gerustgesteld, beveelt Rama haar te spreken en ontvangt nu de mededeeling, dat de vorstin voorspoedig bevallen is, maar van een aap en dat men verlangt te weten welken naam den nieuwen wereldburger te geven. Rama sprakeloos van droefheid op het vernemen van dit bericht, liet aan de bidan toea zelve de keus van een naam voor den jonggeborene over en deze ontving nu dien van Kera Ketjil Imam Tergangga.

Kera Ketjil groeide voorspoedig op; na zeven dagen kon hij reeds naar de groote balai gaan om zich daar te vermaken, en toen hij 44 dagen was, liep hij de geheele negeri rond van de eene kampoeng naar de andere, van de eene doesoen naar de andere; 's avonds keerde hij naar het paleis terug en 's morgens vroeg ging hij weer op het pad Maar Rama verlegen een aap tot zoon te hebben besloot hem te verwijderen en de wildernis in te zenden; vergeefs wil de vorstin zich hiertegen verzetten; „wat zal er van mij, zijn moeder, worden, zoo spreekt zij; ik wil mijn zoon behouden, zijn vader wil hem verbannen, maar ik zal hem nooit uit mijn hart verstooten; hij zal mijn zoon blijven." Zoo sprekende hief zij de handen ten hemel, haar oogen schoten vol tranen (bergenang-genang Min. hier gelijk berlinang-linang), zoodat als zij het hoofd boog, zij neerstroomden als de vruchten van den *bemban* die van rijpheid afvallen, als djagoeng-korrels die op de drooghorde neervallen, als kralen wanneer het snoer gebroken is, als regendruppels in den morgen. Maar Rama bleef onverbiddelijk; Kera Ketjil werd gezocht en eindelijk in een doekoe-boom gevonden, naar de wildernis (rimba jang banat, بانت ꦧꦤꦠ꧀?) gebracht, waar nooit een menschlijke voetstap gezet is en zelf geen vlieg doordringt; een kleine hut werd daar voor hem gebouwd en hij daar geheel alleen achtergelaten. Eerst vermaakte hij

zich in het genot van zijn volle vrijheid, maar weldra begon hij zich te vervelen en van boom op boom springende, zich voedende met vruchten, jonge uitspruitsels en bladeren, des nachts in een boom uitrustende, kwam hij ten laatste aan een stad, waar hij zich terstond naar het paleis van den vorst begaf. Onder het maken van allerlei oneerbiedige bewegingen nam hij plaats op den vorstelijken zetel; de hofjuffers dit ziende haastten zich den vorst, Sjah Noman, te wekken door hem beurtelings aan zijn linker- en zijn rechtertoon te trekken.

Sjah Noman begeeft zich naar de balai, herkent in den aap den zoon van Rama en besluit hem bij zich te houden. Daarop laat hij 44 manden met jonge bladeren vullen, die Kera Ketjil in één etmaal verorbert. Sjah Noman verbaasd over het eetvermogen van den aap en begrijpende, dat hij weldra zijn gulzigheid niet meer zal kunnen voldoen, verwijt hem dat hij met een lichaam niet dikker dan een arm eet als een olifant, dat zijn vader groot gelijk gehad heeft met hem weg te jagen en zegt hem, dat hij naar den berg Inggil Beringgil moet gaan, waar allerlei vruchten groeien; „maar, voegt hij er bij, daar is een voorwerp dat er uitziet als een *kepajang*, zoo groot als een *redap* [1]), donkerrood als een *pedendang* (oneetbare komkommer); het stijgt op aan den voet van den berg, dat voorwerp moet gij niet trachten op te eten". Den volgenden morgen begeeft Kera Ketjil zich op weg, let niet op den overvloed van vruchten rechts en links, maar klimt door naar den top, ziet van daar naar beneden en bemerkt de vrucht, waarvoor Sjah Noman hem gewaarschuwd heeft. Hij ijlt er heen en wil de vrucht grijpen, die hem dit verbiedt, zeggende dat zij de zon is, door Allah bestemd om de wereld te verlichten; „zoo gij mij aanpakt, zal u zeker een ongeluk overkomen; van verre ben ik reeds zoo warm, hoeveel te meer als gij dicht bij zijt." Kera Ketjil wil niet naar de waarschuwing luisteren, maar

1) Dit woord *redap* komt in het begin voor als de naam van een muziekinstrument, ik veronderstel dus dat het is = *edap*, tamboerijn.

raakt door de warmte der zon verschroeid zijn bewustzijn kwijt. (Vergelijk hiermee het avontuur van Hanoman met de zon in de Maleische verhalen, ook dat in de Ramayana).

Nu was er een vorst Sjah Kobad in het rijk Tahwil, die een dochter had, toean poetri Rĕnik Djintan (fijn als komijn). Op den morgen dat het hierboven verhaalde met Kera Ketjil plaats had, ging deze prinses zich met haar hofjuffers en gevolg op het veld buiten de stad vermaken en terwijl zij druk aan het spelen waren, kwam de kleine aap in haar midden vallen. De prinses bemerkte, dat hij wel bewusteloos was maar nog leefde, nam hem op haar schoot, liet goed halen om kleeren voor hem te maken, zag, terwijl zij hem kleedde, een ring aan zijn rechterpink, trok dien voorzichtig af en stak hem aan haar eigen rechterpink, waar hij juist paste. Haar ouders, van het gebeurde door den Temenggoeng onderricht, gingen haar zelf bezoeken, bekeken den aap, die nog altijd bewusteloos was, met verbazing en keerden daarop naar de stad terug, terwijl de prinses en haar speelgenooten, voor wie tenten opgeslagen waren, nog drie dagen en nachten zich in de vlakte bleven vermaken.

Ondertusschen begon Sjah Noman, die Kera Ketjil in drie dagen niet gezien had, ongerust te worden. Zelf ging hij den berg Inggil Beringgil beklimmen, maar hoe hij naar alle kanten rondkeek, hij bemerkte niemand. Zoo kwam hij aan den top en wachtte daar de opkomst der zon af. Assalam aleikoem (vrede zij u), zoo begroette hij haar. Wa alaikoem assalam (ook u zij vrede), antwoordde zij. Daarop vroeg hij of zij hem zeggen kon waar zijn kleinzoon Kera Ketjil zich ophield. De zon verontschuldigde zich, maar Sjah Noman voegde haar toe: „het past u volstrekt niet aldus te spreken; de onvolprezen, hoogverheven Allah heeft u aangesteld om het aardrijk te verlichten, als er maar een naald stuk raakt, weet gij het en hoe zou het u dan onbekend zijn, wat er met mijn kleinzoon gebeurd is?" De zon smeekte om vergiffenis en vertelde nu hoe Kera Ketjil haar, n. b. volgens zijn zeggen op last van Sjah Noman

zelf, had willen opeten, bewusteloos op de aarde was gevallen en zich nu te Bandar Tahwil bevond, waar prinses Rĕnik Djintan zich met hem bezig hield. Het was toen ontzettend warm, maar het werd een oogenblik duister en gedurende dien tijd was Kera Ketjil verdwenen, de zon had haar arm uitgestrekt, den aap van den schoot der prinses genomen en hem aan Sjah Noman teruggegeven. Weenende keerde daarop de prinses naar haar paleis terug.

Sjah Noman brengt den nog altijd bewusteloozen Kera Ketjil naar zijn paleis; hij neemt een paarlemoeren doosje, waarin zich het noodige bevindt om door een bezwering den aap weer bij te brengen; de doos wordt geopend, het slot piept (*bĕrkĕrĕtip*), het deksel krast (bĕrkĕrioet, dus niet speciaal Soekadanaasch, zie Woordb. v. d. Wall); de bezwering heeft plaats, Kera Ketjil komt tot bezinning en nu geeft Sjah Noman hem den raad op nieuw de wildernis in te gaan, waar hij vorst zal worden over een ontelbaar (ملیون milion) volk, dat ten noorden van den berg Inggil Beringgil de vlakte Anta Beranta bewoont. Ofschoon eerst onwillig, besluit Kera Ketjil den raad van zijn grootvader te volgen; hij komt aan een buitengewoon zwaren en breedgetakten waringinboom, waar hij de bezweringsformules uitspreekt, die Sjah Noman hem heeft voorgezegd en onder een vreeselijk rumoer, als een storm vergezeld van donder, komen de hoofden der woudbewonende apen opzetten; Djanggit, Mabit Baja, Panglima Baja, Begar Hoeloebalang, Nila Koemala, Dardi, Malah, Djamboeana, Sang Koemala Sina, Radja Mardjan Singa en Mardjan Singa Berantalawi (ik geef hier de namen, zooals zij het eerst genoemd zijn, verder op zijn zij weer anders; Berantalawi herinnert aan Rama's zoon Tilawi in de gewone verhalen) vertoonen zich in reusachtige grootte, met opgesperden muil, waaruit vlammen schieten rood als de hel, woest als tijgers die pas uit hun kerker ontsnapt zijn. Zij erkennen Kera Ketjil als hun koning, brengen hem stapels vruchten, hoog als bergen, en nu gevoelt hij zich gelukkig in het besef, dat hij een machtig vorst is.

Op het eiland Katja Poeri leefde de vorst Doeana, die gehoord had van de buitengewone schoonheid der vorstin Sakoentoem Boenga Satangkai; in lieftalligheid had zij haars gelijke niet in het geheele rijk, haar middel was zoo tenger, dat het met de twee handen kon omspannen worden, haar leest was slank als de *ĕndjĕlai* (een soort van gierst), haar vingers fijn als de nerven van citroengras (*sĕrai, sĕré*). Doeana was door de beschrijving van haar bekoorlijkheden zoo verliefd op haar geworden, dat hij den geheelen dag aan haar dacht en 's nachts van haar droomde (igau-igauan) zoodat hij het voornemen opvatte haar tot zijn echtgenoot te maken. Door zijn toovermacht daartoe in staat gesteld, vloog hij naar Tandjoeng Boenga, waar hij in den namiddag aankwam. Hij bleef buiten de poort wachten en liet nu zijn toovermiddelen werken met het gevolg, dat de vorstin den geheelen nacht in een voor niemand te begrijpen toestand verkeerde; zij deed niets dan zuchten, was geheel in de war, het zweet brak haar uit over haar gelaat en haar geheele lichaam, dat zij voortdurend met haar salendang afdroogde, gekweld door een jeukende warmte (*panas miang*), haar borst zwoegde op en neer, en telkens moest zij een nieuwe salendang nemen om de zweetdruppels af te vegen, die zelfs van haar lokken neerparelden. „Van mijn jeugd af [1]) heb ik nog nooit zulk een angstig gevoel gehad, verklaart zij aan haar inang, welk gevaar mag mij wel bedreigen?" Zoo brak de morgen aan en toen Rama was opgestaan, begaf zij zich tot hem en deelde hem haar verlangen mede om zich met haar hofjuffers en gevolg in de balai besar te gaan vermaken.

Inmiddels was Doeana nog buiten de kota gebleven, maar deed [2]) nu een gebed tot de goden (dewata), dat hij zou

1) De tekst heeft: dari pada ketjil beta sampai kabesar, dari pada demid دميد, sampai agoeng; dat demid is dus het Javaansche ꦝꦼꦩꦶꦠ꧀ demit, *verborgen*, hier = didalam kandoengan, van dat ik in den schoot mijner moeder was (zie Woordb. v. d. Wall).

2) Maharadja Doeana beriang'lah, برهايڠ٢له, op een andere bladzij برايڠ; in de Sedjarah Malajoe, No. 191, op pag. 210,212, en 223, بريڠ٢ gespeld, een imprecatie doen.

veranderen in een gouden bok, met een gouden kop, diamanten oogen, zilveren pooten, hoeven van soeasa en geheel bedekt met edelgesteenten en juweelen. In die gedaante begaf hij zich naar de balai, waar de vorstin zich bevond en trachtte door allerlei bewegingen haar aandacht te trekken. Nauwelijks heeft de vorstin het dier bemerkt, of zij verlangt het te hebben; Rama wil den bok vangen, maar pas is men dezen genaderd of hij ontsnapt aan de handen, die gereed zijn om hem te grijpen. Eindelijk vlucht hij in het woud vervolgd door Rama en al zijn onderdanen.

Toen het nacht geworden was, keerde Doeana naar de balai terug, nam zijn menschelijke gedaante weer aan, zocht de vorstin op en stelde haar voor hem te volgen naar Katjapoeri, „dat tusschen de wolken uitsteekt, als zij door den wind voortgejaagd worden, en van den top van den Inggil Beringgil gezien een duiventil gelijkt (mĕnjangkar balam). Na eenige pantoens gezongen te hebben maakt de vorstin zich gereed Doeana te volgen, die haar naar Katjapoeri meevoert, maar daar aldra bemerkt, dat zij zijn dochter is, die als klein kind verdwenen is.

Ondertusschen had Rama begrepen, dat het een dwaasheid was den bok, dien men bij het daglicht had kunnen vangen, nog langer, nu het duister was, in het woud te vervolgen. Haastig keerde hij terug, maar vond tot zijn schrik de deuren van zijn paleis open en bemerkte weldra, dat zijn vrouw verdwenen was. In allerijl ontbood hij Laksamana, wierp zich op zijn zetel en slaakte drie kreten zoo luid, dat de lichten in zeven steden uitgedoofd werden, zeven hanenvechtplaatsen uiteenscheurden, zeven jonge klappers afvielen en alle vrouwen in Tandjoeng Boenga, die drie maanden zwanger waren, ontijdig bevielen.

Zoodra Laksamana vernomen heeft dat Sakoentoem Boenga Satangkai door den vorst van Langkapoeri geschaakt is, belooft hij zijn broeder in al zijn pogingen om haar terug te krijgen te zullen ondersteunen. Rama draagt het bestuur van Tandjoeng Boenga tijdelijk aan den Temenggoeng op, waar-

na de beide broeders de stad verlaten om zich naar den berg Inggil Beringgil te begeven, van welks top zij de ligging van Katjapoeri kunnen opnemen. Maar aan dien berg gekomen bemerken zij, dat er nergens gelegenheid is om hem te beklimmen. Zij blijven ronddwalen totdat zij een vreeselijk leven hooren, volgens Laksamana veroorzaakt door de kera's, loetoeng's, kekah's, oengka's, siamang's, beroek's en koengkang's, de onderdanen van Kera Ketjil. En werkelijk eerlang komen zij aan de vlakte Keroesjik, waar een onnoemelijk heer van apen bijeen is. Kera Ketjil komt zijn vader en zijn oom eerbiedig te gemoet en na vernomen te hebben, wat hen gedreven heeft Tandjoeng Boenga te verlaten, verklaart hij zich bereid naar Katjapoeri te gaan om zijn moeder terug te halen; als belooning verlangt hij, evenals in de gewone verhalen van Seri Rama, slechts uit één blad met zijn vader te eten en op één bed met hem te slapen. Rama belooft daarenboven als Kera Ketjil volvoert, wat hij op zich genomen heeft, de vorstin terugbrengt en zoo de schande uitwischt den vorst aangedaan, hem naar Tandjoeng Boenga te zullen meenemen en in het vervolg als zijn zoon te erkennen en behandelen. Nu zoekt Kera Ketjil een plaats vanwaar hij een sprong kan doen naar Katjapoeri. Eerst beklimt hij daartoe den grooten warinɡinboom, maar deze is niet sterk genoeg om den aap te dragen en verzinkt in den grond. Vervolgens zoekt hij een steunpunt op de vlakte Keroesjik; maar nauwelijks maakt hij een beweging om den sprong te doen of het zand vliegt naar boven, zoodat de heldere dag duister wordt als de nacht, een zandregen valt neer tot verbazing van Rama en de anderen, die de oorzaak van dit verschijneel niet begrijpen, en de vlakte verdwijnt en verandert in een waterplas. Ook de berg Inggil Beringgil is niet sterk genoeg om hem te dragen; als hij op den top gekomen den sprong zal doen, vliegen stukken van den berg naar alle kanten, waarvan een in den mond der rivier van Malakka terecht komt. Op dien berg maakt Kera Ketjil kennis met een Radja Djin met zeven

hoofden, die verliefd op de dochter van Sjah Kobad maar reeds driemaal door haar afgewezen, zich hierheen heeft teruggetrokken om zich door vrome boetedoeningen de liefde van Renik Djintan te verwerven, wier hand hij na ommekomst van zijn tijd van afzondering nogmaals wil vragen. Kera Ketjil en de geest sluiten een verbond van vriendschap en geven elkaar bij het afscheid nemen een djimat, die ieder van hen in staat zal stellen den ander onmiddellijk bij zich te doen verschijnen, wanneer hij diens hulp noodig heeft.

Daarop daalt Kera Ketjil weer naar de vlakte en klimt nu op Rama's schouder om vandaar als steunpunt den sprong te doen; maar terwijl hij slechts de helft van zijn krachten inspant om zijn 1199 spieren in werking te brengen, wordt hij zoo zwaar dat Rama tot zijn knieën in den grond zakt. Laksamana dit ziende, grijpt verschrikt den aap en slingert hem weg Eindelijk valt Kera Ketjil op een eiland halfweg Katjapoeri bewusteloos neer; bijgekomen roept hij den Djin op, die terstond verschijnt en hem verder helpt.

Nu volgt de ontmoeting met de dajangs, die water voor de prinses halen, het bezoek aan deze, het vernielen van den manggatuin enz., zoowat gelijk aan het gewone verhaal daarvan. Alleen wil Sakoentoem Boenga Satangkai, dat haar zoon naar Doeana zal gaan om dezen de vergunning te vragen haar naar Rama terug te brengen „Hij heeft mij wel tot zijn vrouw willen nemen, naar bemerkt dat ik zijn dochter ben, zoodat er van het huwelijk niets gekomen is; reeds lang heeft hij mij naar Tandjoeng Boenga willen terug brengen, maar heeft dit uitgesteld, omdat hij de trouw van uw vader op de proef wilde stellen." Maar Kera Ketjil wil hier niets van weten; hij heeft beloofd zijn moeder met geweld te ontvoeren en Katjapoeri te zullen verwoesten om Rama's eer te wreken. Hij steekt Katjapoeri in brand (nagenoeg het gewone verhaal) en brengt zijn moeder bij Rama terug. Daarop begeven allen zich naar Tandjoeng Boenga; indachtig aan Doeana's bedreiging, dat hij eerlang die plaats

zal komen belegeren, geeft Kera Ketjil dadelijk last haar in staat van tegenweer te stellen; grachten en wallen worden voor zoover noodig hersteld, kanonnen, geweren, pistolen, donderbussen en kruit in gereedheid gebracht, en nauwelijks is men klaar om den vijand af te wachten, of eensklaps wordt het stikdonker en een oogenblik later ziet men het leger van Doeana aanrukken Er volgt een hevig gevecht, dat zeven dagen en nachten onafgebroken aanhoudt, totdat beide legers uitgeput van vermoeienis terugtrekken, waarbij Doeana bemerkt, dat van zijn 7000 strijders er nog maar 700 in leven zijn. Nu laadt hij een geweer met drie ladingen (ڤتروم, patroon), spreekt er tooverformules over uit, bidt de goden dat hij met dit schot het geheele leger van Rama moge vernietigen, en schiet; driemaal weerklonk het zoo hevig dat geheel Tandjoeng Boenga er van schudde. Laksamana was getroffen, de drie kogels waren in zijn borst gedrongen (beratoer toengkoe, in den vorm van een treeft, d. i. van een driehoek,.·.), en als levenloos zonk hij neer. Maar Kera Ketjil spoedt zich terstond naar den berg Inggil Beringgil, haalt van daar de kruiden noodig om de levensgeesten van den doodelijk gewonde weer op te wekken en ziet, nadat Laksamana gered is, dat Doeana de witte vlag heeft geheschen en zich overwonnen verklaart; alleen verzoekt hij Kera Ketjil de gesneuvelden in het leven terug te roepen, en, nadat hieraan voldaan is, keert hij naar Katjapoeri terug.

Als belooning voor de groote diensten door hem bewezen werd nu Kera Ketjil als Rama's wettige zoon erkend en groote feesten werden gevierd ter eere van zijn terugkomst. Na eenigen tijd verzocht hij zijn vader de prinses Renik Djintan voor hem ten huwelijk te vragen. Sjah Kotad, bevreesd voor een oolog in geval van weigering, neemt het aanzoek en de huwelijksgeschenken aan, zich troostende met de gedachte: „het is nu eenmaal Allah's beschikking, dat ik een aap tot schoonzoon krijg". Rama begeeft zich met vrouw en zoon, en gevolgd door de rijksgrooten en het volk, naar Bandar Tahwil, waarheen in allerijl een behoor-

lijke weg is aangelegd en waar het huwelijk met luisterrijke feesten gevierd wordt, na afloop waarvan Rama en zijn vrouw naar Tandjoeng Boenga terugkeeren, terwijl Kera Ketjil met zijn vrouw bij zijn schoonouders achterblijft Des nachts, als hij Renik Djintan bezoekt, legt hij zijn huid als een sarong af, verbergt ze achter zijn kussen, gaat daarna met haar eten en een pruimpje sirih kauwen en begeeft zich dan met haar ter ruste, dan is hij schoon als de volle maan. Reeds twee nachten is dit geschied en nu beveelt Renik Djintan aan haar mak inang toea den derden nacht te blijven waken (berbantalkan njioer boelat, een (geheele) klappernoot tot kussen te nemen, wat natuurlijk het in slaap vallen onmogelijk maakt) en sirih tawar, pinang tawar, sirih manis, pinang manis, sirih maboek en pinang maboek te halen. Dit wordt voor Kera Ketjil gereed gezet en midden in den nacht, nadat hij zich van zijn apenhuid ontdaan en in een schoonen jongeling veranderd heeft, neemt hij na gegeten te hebben van elk deze drie sirih soorten een pruimpje, waardoor hij geheel bedwelmd wordt. Zoo begeeft hij zich naar zijn legerstede, en nauwelijks is hij in een diepen slaap gezonken, of de oude inang neemt zijn huid van achter zijn kussen weg en verbrandt ze; de rook verandert in een wit kleed en de asch in stofgoud. In den vroegen ochtend ontwaakt Kera Ketjil, die sedert Mambang Bongsoe heet, zoekt zijn huid, maar deze niet vindende gaat hij weer slapen; van dien dag af blijft hij zijn menschelijke gedaante behouden Groote vreugd bij zijn schoonvader, die terstond aan Seri Rama kennis geeft van de heugelijke gebeurtenis, welke met schitterende feesten gevierd wordt. Niet lang daarna doet Sjah Kobad afstand van de regeering ten behoeve van Mambang Bongsoe, die nu als vorst van het rijk Tahwil optreedt. Het verhaal der verbrande huid is aan een geheel andere vertelling, misschien ook wel van Indischen oorsprong, ontleend. Ook in de Seri Rama No. 141 neemt Hanoman, als hij zijn toenangan bezoekt, een bidiadari, die tot straf in een krokodil was veranderd en door hem ont-

tooverd haar vorige gedaante teruggekregen had (*malapatakanja diroeatkan oleh Hanoman*), de gestalte van een schoonen jongeling aan.

Nadat Mambang Bongsoe een jaar geregeerd heeft, komt op een dag een boodschap van den Djin, die van het bovenverhaalde blijkbaar onkundig is gebleven, aan Sjah Kobad met het verzoek om hem Renik Djintan tot vrouw te geven, onder bedreiging dat zoo aan zijn verlangen niet voldaan wordt, hij Bandar Tahwil zal komen beoorlogen. Bevreesd en bedroefd gaat Sjah Kobad naar het paleis van zijn schoonzoon om hem raad te vragen. Mambang Bongsoe neemt op zich de zaak in orde te brengen, maar niet voornemens zijn vriend den Djin eenig leed te doen, verlangt hij dat hem een scheepslading papier zal bezorgd en een zevental huizen leeggemaakt zullen worden. Nauwelijks is aan dit verzoek voldaan, of hij maakt, zonder dat iemand er iets van bemerkt, van dat papier een onnoemelijk aantal vogels, waarmee hij de huizen geheel vult, die hij zorgvuldig sluit, en nu wacht hij geduldig en onbevreesd de komst van den Djin af. Na eenigen tijd verschijnt deze; Mambang Bongsoe opent de huizen, waaruit de vogels, door een tooverspreuk levend geworden, naar den Djin vliegen en van alle kanten omringen; slaat hij er één af, dan komen er tien voor in de plaats; voor tien, duizend; zij zijn zoo talrijk, dat zij het geheele luchtruim vullen en den helderen dag in een duisteren nacht veranderen. De Djin weet niet wat te doen; daar herinnert hij zich op eens de djimat, die Kera Ketjil hem bij het afscheid nemen op den berg Inggil Beringgil gegeven heeft; hij roept de legerhoofden der apen op en onder een oorverdoovend geraas komen deze onmiddellijk op hem losstormen. Op dit zelfde oogenblik verschijnt Mambang Bongsoe; de apen en de vogels hem bemerkende trekken eerbiedig terug, waarop het weer helder dag wordt. De Djin een schoonen jongeling voor zich ziende vraagt hem: „wie zijt gij?" „Het schijnt, antwoordt Mambang Bongsoe, dat gij mij niet herkent; ik ben dezelfde met wien gij op den berg

Inggil Beringgil broederschap hebt gesloten; ik ben Kera Ketjil, maar sedert heb ik de gedaante van een mensch gekregen; zie hier den ring dien gij mij gegeven hebt, en nu ben ik getrouwd met Renik Djintan." Over dit laatste bericht is de Djin natuurlijk maar half gesticht, maar faisant bonne mine à mauvais jeu, laat hij zich overhalen met Mambang Bongsoe naar diens paleis te gaan, waar hij eenigen tijd onder allerlei feesten en vermakelijkheden doorbrengt. Eindelijk neemt de Djin afscheid en keert naar zijn verblijfplaats terug, nadat hij en Mambang Bongsoe elkaar nogmaals eenwige vriendschap en trouw gezworen hebben.

Sedert regeerde Mambang Boengsoe in vrede en voorspoed te Bandar Tahwil.

PROEVE

EENER BESCHRIJVING VAN LAND EN VOLK

VAN

MIDDEN-MANGGARAI (WEST-FLORES),

AFDEELING BIMA,

GOUVERNEMENT CELEBES EN ONDERHOORIGHEDEN

DOOR

J. W. MEERBURG,

controleur, Bima.

EERSTE GEDEELTE.

GEOGRAPHIE.

§ 1 **Ligging.** Het landschap Manggarai, ook wel genaamd West-Flores, strekt zich van 119°47' tot (in het noorden aan de noordkust) juist 121° O. L. uit (kampong Rioeng), terwijl aan de zuidkust als grens de Wai-Moké' door de Manggarais wordt aangegeven, omdat daar ook het gebied eindigt van den grootsten daloe (districtshoofd) van Manggarai, den daloe Todo. De Wai Moké zal liggen op eene oosterlengte van ongeveer 120°49'.

De Bimaneezen echter en ook Z. H. de Sultan van Bima rekenden vroeger de grens aan de Noordkust wel Rioeng of Rioem te zijn, maar oefenen in de practijk niet verder dan tot Potta, dat een vierde graad westelijker ligt, gezag en in het zuiden niet verder dan tot Nanga Ramo, hetwelk ongeveer 120°20' O. L. ligt.

In 1864 is de grensquestie van het Bimasche deel van Manggarai beslist en aangenomen een rechte lijn van Potta tot de zuidkust, loopende in zuidwestelijke richting (Nanga Boro (?)).

De aanspraken, die de Sultan van Bima 50 jaren geleden ook op het oostelijk van Potta gelegen gebied, tot Rioem, maakte, heeft hij, daar zij geen succes hadden, laten varen. De Manggarais woonden echter tot dicht bij Rioem. De noord- en zuidkust van Manggarai liggen tusschen 8° en 9° Zuiderbreedte De grootste afstand tusschen noord- en zuidkust bedraagt echter nog niet één graad.

§ 2. **Grenzen.** Ten noorden wordt Manggarai bespoeld door de zee van Flores, ten zuiden door de Timorzee (straat Soemba), ten westen deels door straat Molo en straat Manggarai en ten oosten heeft het de in § 1 genoemde grenzen.

§ 3. **Gestelheid des Lands.** Geheel Manggarai is één bergland. Langs de noordkust varende bespeurt het oog nergens de geringste vlakte. Evenmin aan de westkust in straat Molo. Alleen aan de zuidkust tusschen Nanga Ramo en Nanga Bora.

Boro is een kleine vlakte begroeid met bosschen. Zij strekt zich echter geen twee uren gaans van de kust uit. Ook in het hart des lands treft men geen vlakten aan van groote uitgestrektheid, tenzij men aan het golvend terrein, ten deele gevormd door de uitloopers van het Potjo, Rea en Lika gebergte en vrij sterk hellende naar het noordwesten, den naam van hoogvlakte zou willen geven. Die hoogvlakte dan, waarop Roeté de voornaamste kampong is, draagt den naam dier kampong. Werkelijk is daar het terrein minder moeielijk te begaan. Het overige Midden-Manggarai, tusschen Reo aan de noord- en Nanga Ramo aan de zuidkust gelegen, is bezaaid met verschillende hooge bergtoppen, die alle uitloopers hebben, welke zeer steile hellingen vertoonen en op het midden van hun loop als afgesneden schijnen. Men kan die uitloopers dan ook eigenlijk slechts bergribben of-ruggen noemen. Die tallooze uitloopers of ruggen vormen ontelbare

diepe ravijnen, waardoor zich bergstroomen met zeer groot verval naar noord- en zuidkust spoeden. Aan de noordkust vereenigen zij zich 3 of 4 uren gaans ten zuiden van Reo tot de rivier van dien naam, die zich door de vlakte, liever de kloof van Reo, een weg naar zee baant en bij die kampong in zee stroomt. Ter weerszijden van die kloof vereenigen zich talrijke bergstroomen met die rivier, die daardoor eene breedte van ± 60 tot 100 meter en een diepte van c.c. 2 vademen heeft en ongeveer twee uur stroomopwaarts bevaarbaar zou zijn voor groote prauwen, indien de sterke stroom zulks niet verhinderde. Van Reo ± 30 paal zuidoostwaarts is de eerste groote berg, die men te zien krijgt, de Golo Woea circa 3500′ hoog. Ongeveer 27 paal ten zuiden van Reo, dus waar de hoofd kampong Tjiba ligt, verrijst de Golo Hampi in eene richting oostelijk van Tjiba.

Zuidoostelijk van die kampong ziet men van zuidwest tot zuidzuidoost liggen de bergketens van Golo Dôsô, Golo Weloe en Golo Namoe en daarachter Potjo Rea en Lika; zeker 4000′ hoog; — oostelijk daarvan de Potjo Pènnè en Manoe Sawoe; westelijk van Tjiba, op een afstand van circa 15 paal, is het terrein, hoewel sterk geaccidenteerd, minder hoog. In dit gedeelte en op alle bergen noordelijk en oostelijk van Tjiba, staan zware bosschen, die zuidelijk van Tjiba tot aan Nanga Ramo nagenoeg geheel ontbreken, een gevolg van de verregaande roofbouw, die hier sedert eeuwen moet gepleegd zijn

In dit gebied zijn dan ook de kampongs dichter bij elkaar gelegen dan in het noordelijk van Tjiba tot Reo gelegen land, hetgeen pleit voor de bewering der Manggarais, dat de bakermat van den stam in het zuidelijk gedeelte van Manggarai zou liggen, te weten in de zeer moeilijk genaakbare Kampong Li. De zeer steile en ± 1800′ hooge Golo Kantor ten oosten—de Potjo Penna ten zuidoosten en de Pitjo Lika bovengenoemd ten zuiden sluiten het plateau van Roeté af. Westelijk van den in het hart des lands (circa 60

paal hemelsbreedte van Reo) gelegen Potjo Rea en Potjo Lika ligt de Golo Badjo Botto, loopende van noord tot zuid, en ten zuidoosten van dit gebergte verrijst de hooge Golo Wotol circa 4500′ metende. Ten zuiden hiervan strekt zich een bergketen uit met drie toppen, aan welks einde de kampongs Li zijn gelegen. Van hier tot het c. c. 7 paal zuidelijk gelegen Todo voert de weg door drie diepe en steile ravijnen en over uitloopers van zeer steenachtige bergen. Op een afstand van circa 15 paal oostelijk van de kampong Li, verrijst het hooge Potjo Lea gebergte en ten zuid zuidoosten hiervan de Golo Pongkor, die zich voortzet in den Golo Tili tot aan de zuidkust. Westelijk van Todo en er ongeveer 6 paal van verwijderd, ziet men den hoogen Golo Tampar, die zich echter niet tot de zuidkust voortzet.

Zuidelijk en westelijk van den Golo Tampar tot aan zee is het terrein slechts heuvelachtig. Hooge toppen ziet men er niet meer. De enkele lagere zijn echter nog zeer steil. Dit bergland nu wordt, als reeds gezegd, doorsneden door talrijke snelvlietende bergstroomen. De voornaamste in dit gedeelte van Manggarai, aan de noordkust uitmondende rivier, is de reeds genoemde Reorivier, aan haar mond c.c. 100 meter breed en eenige meters diep. Zij doorloopt de kloof op een smalle vallei van Reo en wordt gevoed door eenige van rechts en links komende bergstroomen, waarvan de voornaamste bij Dangkawai 10 paal ten zuiden van Reo, van het oosten komende, zich met haar vereenigt Even voorbij Koi ± 28 paal zuidelijk van Reo passeert men een bergstroom, den Djo, van circa 10 meter breedte en geringe diepte. Eerst op een afstand van ± 60 paal van Reo, even vóór de kampong Dégé, ontmoet men een bergstroom van grooter breedte, het is de Wai Renoe, grensrivier van het gebied van Daloe Tjiba en dat van Daloe Todo. Zij stroomt van oost tot west, [1]) en is opgevuld met tallooze kleine en groote van bergen medegevoerde steenen. Evenals

---

[1]) Onbekend is waar zij uitmondt, waarschijnlijk vereenigt zij zich met de Reorivier.

door het gebied van Daloe Tjiba, stroomen in het noordelijk deel van Daloe Todo's land, tal van beekjes van weinig belang. De kleine vlakte aan den voet van den Golo Namoe, een uur ten zuidwesten van Tjiba, wordt door vier van zulke beekjes doorstroomd, maar zij schenken der zwarte en roode aarde geen vruchtbaarheid. Ook over het plateau van Roeté stroomen eenige ondiepe beekjes, hun oorsprong vindende aan de noordelijke hellingen van den Potjo Lika en Potjo Reo. Ook hier treft het dat zij aan het land geen vruchtbaarheid schenken, want de vlakte is slechts bedekt met alang-alang. Zeer weinige tuintjes liggen er als eilandjes in. Tusschen Roeté en Lolah passeert men eenige onbeduidende bergstroomen. Eenige uren voorbij die plaats stuit men op de wild bruisende en snel stroomende Wai-mèsè (ajer besar). De diepte van dien met rotssteenen opgevulden stroom is ruim een meter. De breedte is minstens 15 meter [1]). De oevers zijn zeer steil en minstens 100 meter hoog. Slechts met moeite kan men den zuidelijken oever beklimmen door namelijk op handen en voeten er tegen op te klauteren. Voor paarden is de bestijging bepaald gevaarlijk. De Wai Woea, die een paar uur zuidelijker ligt, is minder bezwaarlijk over te trekken. Men kan er gemakkelijk van steen tot steen springen en zoo van den eenen oever den anderen bereiken. De breedte zal niet meer dan 10 meter zijn. Moeilijker daarentegen is weder de Wai Sokkie, twee uren bezuiden Li, voornamelijk omdat zij kuilen van circa 2 meter diepte heeft. De steenen liggen ook te ver van elkander om daarop, van den eenen op den anderen springende, de rivier over te trekken. Paarden komen er niet dan met de grootste moeite over.

---

[1]) Het is bij de minste regens levensgevaarlijk deze en de andere Manggaraïsche bergstroomen over te trekken door den fellen stroom en het groote verval, dat de bergstroomen hebben. Echter zouden met eenige lange planken hoogst eenvoudige maar stevige bruggen over de onwrikbare rotssteenen in de stroomen kunnen gelegd worden, zoodat zelfs bij hevige bandjirs het passeeren niet het minste bezwaar zoude hebben. De grootste spanning tusschen 2 groote blokken is zelden meer dan 5 meter.

Bezuiden deze rivier is het terrein zeer heuvelachtig en loopt de weg over heuvelruggen langs tuinen van bergpadi, welke tuinen met los op elkander gestapelde steenen zijn omgeven. Die tuinen strekken zich over een groote ruimte uit en die omheiningen zijn, hoewel er geen kalk tot onderling verband is gebruikt, uiterst nauwkeurig en solide afgewerkt. Zij hebben een doorsnede van 4 d.m. en zijn ruim een meter hoog, maar beveiligen het afgesloten terrein volkomen tegen het indringen van wilde zwijnen en ander groot gedierte. Steeds opwaarts gaande en oostelijk ombuigende, bereikt men weldra een diep ravijn, dat meer het karakter van een rotswand vertoont en aan de zuidelijke zijde een zeer hoogen rotsachtigen heuvel heeft, die men, om te Todo te komen, moet beklimmen; ook door genoemd ravijn stroomt een bergrivier. Den rotsachtigen heuvel beklimt men langs een natuurlijken wenteltrap van groote steenen en de bestijging daarvan kost 3 kwartier uurs. De buitenzijde van dezen trap, tegenovergesteld aan den rotswand, wordt beschermd door een steenen borstwering, die eene voortzetting is van de bovengenoemde steenen omheining der padituinen [1]). Van af den top van dezen heuvel gaat in zuidelijke richting tot Todo het terrein voortdurend glooiend opwaarts. Bergstroomen passeert men op dat gedeelte niet meer. Todo ligt op een hoogen heuvel, omringd door hooge bergen; — de hoogte zal zeker niet minder bedragen dan 1500 voet. Todo is de hoogste, zuidelijkst gelegen kampong van dit gedeelte van Manggarai; — van hier naar Nanga Ramo aan het zuiderstrand daalt het terrein over een afstand van 15 palen nagenoeg voortdurend. Het landschap blijft zeer heuvelachtig en men passeert al spoedig een bergstroom. Op ongeveer 9 paal van Todo passeert men een steil en diep ravijn, waardoor zich de bruisende Wai Maoe naar het zuiden spoedt. Deze bergstroom is ongeveer 10 meter breed en in het midden ruim een meter diep. Hij is vol groote rotsblokken en na eenige uren regens niet meer te passeeren.

[1]) Deze natuurlijke wenteltrap behoort zeker onder het merkwaardigste van Manggarai's terreinsgesteldheid.

Eenmaal dezen bergstroom gepasseerd, loopt het terrein steeds zachtglooiend af; — men passeert nog een bergstroom van geringe breedte en diepte en komt dan weldra uit aan den mond van het riviertje Nanga Ramo. Deze mond is zeer wijd, maar vernauwt zich onmiddellijk en is geen 10 minuten gaans opwaarts bevaarbaar. Aan den oever staan eenige ellendige Boegineesche huizen. Prauwen kunnen met hoog water zeer gemakkelijk in den riviermond binnenvallen. Het landschap is van Todo tot Nanga Ramo weder boschrijker dan van Tjiba tot Todo.

Kultuur van djagong is ook echter hier de hoofdzaak. Bergpadi ziet men er zeer weinig.

Meren en vulkanen komen in dit gedeelte des lands niet voor, evenmin bronnen.

Wegen. Zooals uit het voorgaande blijkt, treft men slechts op het plateau van Roeté een terrein aan, eenigszins geschikt om er eventueel een voor voertuigen geschikten weg aan te leggen; overal elders in dit gedeelte van Manggarai zou dit onmogelijk zijn. De bergpaden, die men nu als communicatie-wegen gebruikt, gaan steil op- en afwaarts, en het terrein is dikwijls zoo, dat er geen ruimte zou overblijven voor het aanleggen van zigzag-wegen. Men zou dan vervallen in aanmerkelijke omwegen. Het pad is meestal niet breeder dan 3 d.m., voert over groote steenen en door kloven en ravijnen, terwijl het gaan op minder steile gedeelten uiterst bezwaarlijk wordt gemaakt door ruim 2 m. hooge alang-alang en riet; wellicht zouden deze bezwaren minder groot zijn, indien er meer passage langs die paden was, maar de Manggarais blijven waar ze zijn en begeven zich hoogst zelden naar het gebied of de kampongs van een anderen Daloe (districtshoofd) of onder-Daloe [1]). De verschillende kampongs vertoonen daarom het karakter van op zich zelf staande republiekjes en het gebeurt ook niet zelden, dat bij het wederbebouwen van een bepaald terrein, dat jaren

[1]) Op mijnen geheelen tocht door Manggarai heb ik slechts 8 menschen ontmoet.

braak gelegen heeft, eenvoudig een stuk van den weg geannexeerd wordt en het geheele terrein daarna afgepaggerd, zoodat men een omweg dient te maken om dat terrein heen. Het komt dan ook voor, dat Manggarais, die zich eenige uren buiten hun kampong begeven, van het juiste pad afraken en niet weinig moeite hebben hun plaats van bestemming te bereiken. Door midden-Manggarai loopt van Reo zuidelijk naar Koi een bergpad, uitsluitend gebruikt door hen, die van het binnenland naar die strandplaats willen. Het pad dat onmiddellijk buiten Reo begint te stijgen, volgt den westelijken steilen oever der Reorivier en verheft zich op sommige plaatsen tot 50 voet rechts boven den waterspiegel. Het is uiterst smal en bij regenweder zeker zeer gevaarlijk; circa een uur gaans zuidelijk van Reo, ziet men aan den westelijken oever de kleine kampong Batok en een half uur verder op het gehucht Noena, bewoond door weinige Bimaneezen en gelegen op een open ruimte aan den oever der rivier. Tot hier ongeveer is de Reorivier bevaarbaar voor groote prauwen. Ruim een paal zuidelijk van Noena begint het pad den oostelijken oever der rivier te volgen, omdat van deze plaats de richting van de rivier zuidwest is. Het pad verwijdert zich weldra van de rivier om recht zuidelijk door een kleine vlakte vol hoog opgeschoten riet te loopen en na eenige huizen, die het gehucht Naéroe vormen, te zijn gepasseerd, zich door een fraai bosch van tjampagahout te slingeren, eindelijk een heuvel over te trekken en aan den voet daarvan de Dangkawai dwars te snijden. De Dangkawai (hetgeen beteekent riviertak) is een zijtak van de Reorivier, heeft in het midden een zeer snellen stroom, is twintig meter breed en hoogstens een meter diep en onbevaarbaar voor prauwen. Het terrein van Reo tot aan Dangkawai op den oostelijken oever der rivier is veel vlakker dan dat op den westelijken oever, waar vlak terrein hier en daar geheel ontbreekt. Dangkawai biedt eene ruimte aan om nachtverblijf te houden, omdat op den zuidelijken oever van dien stroom eenige lage hutjes van takken en riet staan en zij

, de laatste waterplaats is niet ver van Reo gelegen, circa 10 palen, maar bewoond is die plaats niet. Dangkawai ligt zuid ten west van Reo [1]). De weg van Dangkawai naar het ongeveer 17 paal zuidelijker gelegen Koi gaat reeds bij zijn begin steil opwaarts, zóó zelfs, dat hij grootendeels te voet moet worden afgelegd, terwijl ook de tallooze groote steenen een tocht te paard verhinderen. Het terrein is zeer boschrijk en geheel onbebouwd; eerst op acht paal afstands van Dangkawai, krijgt men de eerste Manggaraische kampong, Poera geheeten, te zien; zij ligt geheel in de hoogte op een bergrib. Van het punt, waar zij te zien is, heeft men ook het gezicht op ettelijke hooge toppen en in diepe dalen. De hoogte van Poera zal 800 voet bedragen. Nu eens stijgende dan weder dalende en geheel op het laatst door met dood hout omheinde tuinen van bergpadi rijdende, die behoorlijk van bamboezen klapdeuren voorzien zijn, bereikt men de ongeveer 800 voet boven de zee gelegen kampong Koi [2]). Ook deze ligt op het einde van eene kleine geheel kale bergrib. Van af Dangkawai naar Koi, in het geheel naar schatting 17 paal, passeert men geen enkel beekje. Van Koi, dat zuid ten oosten van Reo ligt, loopen bergpaden geheel onbegaanbaar voor paarden, naar de kampongs Roewi en Woi, welke laatste circa een uur gaans westelijk van Koi ligt, terwijl Roewi er minstens drie uur noordwestelijk van verwijderd is. Van Koi heeft men het gezicht op de smalle vallei der rivier van Reo, die uit tallooze uit de dwarsdalen en ravijnen komende beekjes wordt gevoed. Van Koi naar het zuid ten westen gelegen Tjiba loopt de weg door een zeer diep, maar niet breed dal. De weg, een slecht paardenpad, voert eerst langs djagongtuinen en langs de, een vijftien minuten van Koi verwijderde waterplaats en, steeds dalende, eindelijk langs een kleinen bergstroom, geheeten Djo, die zich door het zooeven bedoelde dal spoedt. Men volgt den

---

[1]) Bij ons verblijf alhier in den nacht van 19 op 20 April 1890 werden wij ongeveer om één uur gewekt door herhaalde vrij hevige schokken van aardbeving.

[2]) Zie omtrent de beschrijving van Koi en andere Manggaraische kampongs pag. 449 e. v.

oever gedurende eenigen tijd door een onbeschrijfelijke wildernis en passeert den Djo ettelijke malen. Eindelijk beklimt men den zeer steilen kalen zuidelijken oever en voert de weg door braak liggende tuinen van bergpadi. Dit gedeelte gaat te voet en is zoo steil, dat men verplicht is om de twee of drie minuten halt te houden. Is men eindelijk weder op een hoogte van ± 800′ gekomen, dan wordt het terrein minder lastig, kan weder te paard worden begaan en ziet er door talrijke beekjes en zware boomen frisscher uit. Ook krijgt men weder eenige kampongs te zien en wel in het noordwesten op een bergrib, circa 2000′ hoog, de kampong Roewi Tjiba, een andere dan de bovengenoemde. In het oosten ontwaart men op ± 1000′ hoogte de kampong Loehoe.

Na weder door behoorlijk afgepaggerde tuinen van djagong en bergpadi te zijn gereden, bestijgt men een rug van roode klei. Op den top hiervan, eveneens aan het uiteinde van een bergrib, ligt de kampong Tjiba circa 2500′ hoog. De afstand van Koi tot Tjiba zal niet meer bedragen dan circa 10 palen.

Het klimaat is hier opwekkend en 's nachts frisch. Allerwege ontwaart het oog hooge toppen [1]) en diepe ravijnen. De natuur is zeer boschrijk en het plantenrijk levert, behalve djagong en bergpadi, indigo, kapas, geelhout, kaneel en in de laatste jaren ook een weinig koffie. Reo ligt nagenoeg recht noord van Tjiba.

Bezuiden Tjiba is het terrein al even lastig; onmiddellijk na een geringe daling, loopt de weg over een hoogen steilen heuvel van roode en geele klei, den Golo Namoe, die nagenoeg geheel en al met alang alang is bedekt De weg, die zeer uitgesleten is en daarom uiterst lastig te begaan voor paarden, slingert zich spoedig daarna eerst oost- dan zuidwaarts door een onvruchtbaar dal van 1 uur gaans, waardoor vele kleine beekjes stroomen. Men passeert het westelijk van den weg gelegen gehucht Lewoe, verder op oostelijk het dorpje Tahi Lowo, beiden in de vlakte.

[1]) Zie omtrent de namen en ligging der bergtoppen pag. 435.

Na de vlakte te hebben doorschreden, voert de weg oostelijk over eenige heuvelrijen op- en afwaarts, lastig door de steilte te begaan en krijgt men in zuidelijke richting te zien de kampongs Landoe en Potja. De afstand dier kampongs tot Tjiba bedraagt ongeveer 3 uur gaans. Zij liggen met de nog zuidelijker gelegen kampongs Tijang zeer schilderachtig in een grooten ketel.

De grond is er ongeschikt voor padi; alleen ontwaart men hier en daar djagongaanplantingen. De zuidoostelijk van Tjiba gelegen kampong Lampong ontwaart men een uur verder op en dicht daarbij Najid, beide op bergribben. Om beide liggen tuinen van djagong en bàtàrà-todjeng, omgeven van paggers met bamboezen klapdeuren; iets verder nog beoosten den weg de kampong Ndége, bijna geheel verscholen tusschen zwaar lommer en gelegen op een niet hoogen heuvel. Die kampongs links latende liggen, bereikt men eindelijk Katjie, bestaande uit twee huizen Terwijl het terrein de laatste palen niet sterk daalde, begint het nu weder steil afwaarts te gaan en wel tot aan de grensrivier van Tjiba en Todo: de Wai Renoe. Aan den anderen oever van dezen stroom verrijst een steile c c. 600 voet hooge heuvel, waarop, meer dan ter halver hoogte, Dégé ligt — een kampong van twee huizen. Deze kampong wordt van den oostkant van den heuvel bereikt en is de zetel van een onder-daloe, met den titel van kraëng. Van hier tot Tjiba is de geschatte afstand 24 paal. De kampong Dégé heeft in hare onmiddellijke nabijheid stroomend water, voldoende voor de behoefte harer weinige bewoners. Het komt uit den heuvel en het daarachter gelegen hoogere terrein. Van Dégé voert de weg een korten tijd steil opwaarts in westzuidwestelijke richting, maar loopt weldra over heuvelachtig kaal terrein, tot aan een diep ravijn waardoor de Wai Ratoe stroomt en aan den anderen oever van welken bergstroom zich de steile Golo Kantor bevindt. Hij bestaat uit roodgeele aarde en zachten steen.

Het pad is zeer oneffen en loopt slingerend naar boven. De hoogte van den Golo Kantor wordt geschat op 1800'.

Men heeft van hier een fraai uitzicht op de omliggende streek en ziet Dégé in noordoostelijke richting liggen. Zuidoostelijk van den Kantor ziet men de toppen van den bergrug Potjo Penwé, waarvan het zuidelijk gedeelte Manoe Sawoe heet Van hier ontwaart men zuidelijk, aan den noordelijken voet van den Potjo Penwé, de kampongs Tjarep en Langgo en vóór die bergen strekt zich uit de hoogvlakte van Roeté, waarover hierboven reeds sprake was. De richting van den weg van Kantor tot Roeté is van oostnoordoost naar westzuidwest, langzaam afdalend van Kantor. Oostelijk van Langgo ligt de kampong Ratou. De weg van Kantor naar Ratoe loopt dwars door de kampong Watoe, een van de weinige die niet op een bergrib ligt, maar op vlak terrein. Hier en daar ziet men met bamboe en doodhout afgepaggerde tuinen van djagong en bergpadi, als ook groenten, speciaal voor varkensvoeder bestemd. Het terrein om die kampong en tot Roeté toe is overigens onbebouwd. Kort en lang gras, wilde aardbezieën (manggaraisch tjontjo), rozenstruiken (roenoes) en de paardebloem groeien hier allerwege. Ook deze bijna geheel kale vlakte schijnt niet zeer vruchtbaar, hoewel zij doorsneden wordt door ettelijke beekjes, waarvan de namen zijn Wai Messe en die bij Watoe, Wai Waoe heet. In deze vlakte van Roeté loopen hier en daar kudden paarden vrij rond. Zij zijn meerendeels geen vier voet hoog, maar zien er sterk en fraai uit met het hoofd omhoog en in rechte houding. Op de tien is er wellicht een, die de vereischte vier voet hoogte heeft.

De kampong Watoe (met Roeté de voornaamste) is omgeven van een pagger van bamboe en doodhout; zij bestaat uit zeven huizen en ziet er beter uit dan Tjiba.

De gemiddelde hoogte van de vlakte van Roeté zal bedragen naar schatting 1500′ en de afstand van Dégé tot Roeté ± 18 paal. De kampong Roeté ligt aan den rand van eene kleine bergrib, kunstmatig verhoogd door een steenen wal van 4 tot 8 meter breedte en in eironden vorm omloopende om die rib. Het meer ronde gedeelte van dien wal

is 8 meter, het smallere spitse gedeelte c.c. 4 meter breed. Aan den buitenrand van het ronde gedeelte van dien wal staan 4 groote huizen. Te Roeté treft men eenige karbouwen aan, de eerste na Reo. Zij zijn even mak als de Bimasche De namen der kampongs, oostelijk van Roeté gelegen, zijn:

Pao	met een glarrang als hoofd.	
Tjarep	idem	idem
Pita	zonder	idem
Waso		

Watoe direct onder Roeté en Laoe met een glarrang als hoofd.

Noordelijk ervan liggen:

Ranggi met een glarrang als hoofd.

Metti	zonder	idem
Lalo		
Redong		

Taga met een glarrang als hoofd.

Zuidelijk van Roeté ligt Leda en westelijk geen enkele. Van Roeté loopt een weg naar Raho noordwestelijk; voorts een oostelijk naar de grens van Manggarai en het gebied der Rokkas en een weg naar Lolah.

De weg van Roeté naar deze laatste kampong loopt in den beginne noordwestelijk door diepe ravijnen, ontstaan door uitloopers van de Potjo Lika. Op c.c. 6 of 8 paal afstands van Roeté wordt het terrein weder meer vlak en loopt de weg westelijk, maar boomen treft men er bijna niet aan als in de hellingen der ravijnen; — het overige land wordt bedekt door lang gras en riet en hier en daar djagongtuinen. Ongeveer zuidelijk van Roeté vertoont zich de kampong Taga en noordelijk van den nu westelijk loopenden weg, de kampong Golo Woa. Iets verder de zuidelijk van den weg gelegen kampong Tjoembi; zij ligt in westelijke richting van Roeté. De weg is op dit gedeelte weder veel lastiger, vol steenen en bijna onbegaanbaar. Op dit ge-

deelte passeert men zelfs een halve meter breede rotsspleet. Weldra passeert men weder eenige diepe ravijnen, terwijl de weg zich nu zuidwestelijk voortzet tot aan de kampong Lola. Om deze kampomg vindt men weder padi- en djagongtuinen. De afstand van Roeté tot Lolah is c.c. 15 paal. Deze kampong, die onder kampong Nao staat, ligt aan den voet van een steilen bergrug en bij een bergstroom. Hoog opgeschoten stamrozen treft men hier veel in het wild aan. Het klimaat is 's avonds frisch, want de hoogte zal c.c. 3000' bedragen en het mist er dikwijls. De grond is ook hier kleiachtig en heeft voor het grootste deel een roode kleur. Lolah bestaat slechts uit eenige weinige huizen. Van hier voert de weg door het hoogland Li en Todo, een zware tocht.

In zuidwestelijke richting van Lolah vertrekkende, bereikt men na door eenige ravijnen te zijn getrokken, vier à vijf paal verder de kampong Djaoeh, ook slechts uit 3 of 4 huizen bestaande; op dit punt gekomen, wordt de Indische oceaan zichtbaar. De c.c. 4500' hooge Golo Wotol ligt recht voor den weg, die daarna er omheen buigt, na een diep ravijn doorsneden en een bergstroom, den Wai Messe gepasseerd te hebben. Deze stroom, die c.c. 15 meter breed en ruim 1 m. diep is in den droogen tijd, heeft over het algemeen steile oevers. Op de doorwaadbare plaats is de zuidelijke oever toch nog zeer lastig te bestijgen en hebben paarden o.a. de grootste moeite. De weg van af Djaoeh zuidwaarts loopende tot aan den voet van den Wotol, buigt zich aan de oostelijke zijde om dien berg en loopt voorbij de kampong Wotol, waarna zij eene westzuidwestelijke richting aanneemt. Het zeer geaccidenteerde terrein is kaal en zeer schraal bebouwd.

Men passeert den Wai Woea, een bergstroom smaller dan de Wai Messe, maar eveneens vol groote steenen en ziet rechts van den weg op vrij grooten afstand, de kampongs Kole en Wessa, beide tegen berghellingen gebouwd. Het terrein is hier wel hoog, doch slechts golvend. Vóór zich ziet men op een zeer hoogen bergrug, dien men nu, in zuidelijke richting voortgaande, eindelijk bereikt, de uit drie kleine gehuchten

bestaande kampong Li liggen. Twee deelen dezer kampong zijn door een zeer diep ravijn van elkaar gescheiden, waardoor een bergstroom zich naar het zuiderstrand spoedt. Men moet om zijn weg naar Todo te vervolgen in dit steil ravijn afdalen en aan den anderen kant er weder tegen op klanteren. Dit werk vordert een uur, waarna men het zooeven bedoelde tweede gehucht Li bereikt en toch nauwelijks 500 meter heuvelbreedte van het eerste is verwijderd. Na in westelijke richting door tuinen en langs het gehucht Li te zijn getrokken, begint het terrein sterk te dalen, welke daling bijna niet te paard kan geschieden. Men passeert hier nu, zuidwaarts gaande, een bijna loodrechten wand, uitlooper van het meer oostwaarts gelegen hooge gebergte. Toch heeft de inlander er nog huizen tegenaan weten te bouwen, die echter meer hangen dan staan. In lager gelegen terrein gekomen, voert de weg door eene kleine vlakte vol djamboeen vruchtboomen van groote soort De weg voert nu over den moeilijk te passeeren Wai Soki en begint op eens weder sterk te rijzen, loopt oostwaarts door tuinen over heuvelachtig terrein, en daalt eindelijk weder een steil ravijn of liever rotskloof af, om een daar zich doorheen spoedend stroompje over te steken, waarna de natuurlijke wenteltrap wordt bestegen, waarover hierboven reeds uitvoerig sprake was. Men heeft op dit gedeelte van den weg een ruim uitzicht naar de oostelijk gelegen hooge bergen. Steeds van af het hoogste punt van den trap gaat in zuidwestelijke richting het terrein nog ongeveer een uur gaans glooiend opwaarts, op enkele plaatsen slechts moeilijkheden biedend, waar het oogenblikkelijk steiler is, en bereikt zoo den rand van den bergrug of heuvel, waarop Todo is gelegen, de grootste kampong van dit gedeelte van Manggarai. De afstand van Lolah naar Todo is ± 22 paal. De omgeving is kaal en men ziet er maar weinig djagongtuinen. Hooge bergen liggen westelijk en oostelijk op vrij grooten afstand (waarover hierboven reeds sprake was). De hoogte is hier c.c. 1500′ en de

temperatuur 's avonds en 's nachts koel. Het mist hier dikwijls ook 's middags.

Onmiddellijk daalt van Todo de weg langs den steilen bergwand, zuidoostelijk een drie honderd voet naar omlaag tot aan een bergstroom, die gemakkelijk is over te trekken. Het landschap vertoont zich heuvelachtig en draagt evenals in het noorden weder meer boomen. Ook heeft men in dit gedeelte weder meer tuinen van djagong en padi.

Kronkelend in zuidelijke en westelijke richting daalt het terrein steeds tot aan een tweeden bergstroom, waarin na een regen van één uur, de zwelling reeds zeer merkbaar is. Het terrein is in dit gedeelte, over 3 of 4 paal weder enkel bedekt met zeer hooge alang-alang en de weg, die er door voert is smal en lastig door de steenen, hoewel niet steil. Eindelijk daalt die weg af in een diep ravijn, dat waardoor de Wai Maoe loopt, een bergstroom met zeer veel verval. De westelijke oever van dit ravijn is echter niet zeer steil en van af dit punt gaat 6 paal lang tot aan de zuidkust het terrein zacht glooiend afwaarts.

Op den oostelijken oever van het zooeven genoemd ravijn en bijna aan den rand gelegen, treft men veel tuinen van djagong aan en ook tuinhuisjes, waaronder een van 30 meter lang, 6 meter breed en 5 meter hoog en dat over de geheele lengte is gehalveerd in een loopplank van bamboe of doorloopende bale-bale en ettelijke kamertjes voor het opbergen van duizenden djagongs. Circa 50 menschen houden er verblijf. Van dit ravijn tot aan Nanga Ramo loopt de weg in zuidoostelijke richting over zacht afdalend terrein, zooals reeds is gezegd. Men passeert nog een vrij breeden ondiepen bergstroom en komt uit aan den oostelijken oever van den niet diepen Nanga-Ramo-inham, waarover boven reeds is gesproken.

Op dit laatste gedeelte ziet men, c.c. 3 paal van de kust, hier en daar tuinhuisjes van Boegineezen, die er tijdelijk verblijf houden.

Kampongs. Omtrent de ligging der kampongs in Manggarai is reeds een en ander gezegd, nl. dat zij

over 't algemeen, waar het terrein zulks maar toelaat, gelegen zijn op en om den uitersten rand van bergribben of ruggen. Zóó zijn o.a. gebouwd de kampongs Poera, Koi en Woi, en het noordelijkste gedeelte van midden-Manggarai, Poewi Tjiba, Loehoe en Tjiba zelf. Koi bestaat uit 4 huizen, alle op één na, van groot model; de bergrib waarom die huizen gebouwd zijn, strekt zich van zuid tot noord uit; het grootste huis ligt aan de noordwestzijde en staat gedeeltelijk op een bergrib, gedeeltelijk op een helling; de andere zijn gebouwd aan de oostelijke zijde van de rib, zóó, dat de ingang gelijkvloers is met den rug van de rib en het water dus gelegenheid tot afstroomen heeft. Ook Tjiba is in denzelfden geest gebouwd, behalve dat men daar de voorzorg genomen heeft de open vlakte der bergrib grootendeels met platte, enorme steenen te bevloeren en het huis van het hoofd, Daloe van Tjiba, geheel aan het uiteinde van de rib staat, zoodat de deur even gelijkvloers is met den rug van de rib. Men heeft hier tegenover dat huis, een 50 meter er recht voor, een verhevenheid van kolossale steenen gebouwd, van boven vlak en ruimte gevende aan eenige lieden om daar plaats te nemen en den omtrek te bezien. In het midden van die steenen tafel is een boom geplant om eenig lommer te geven. Te Tjiba zijn alleen aan de oostzijde drie en aan de zuidzijde twee kleinere ronde huizen geplaatst, terwijl de westzijde open is gelaten als zijnde te steil. Het bovenbedoelde steenen platform wordt van de zuidzijde langs een ruwen steenen trap bereikt. Aan de oostzijde van de bergrib heeft men hier voorts nog een nieuw gebouwtje, langwerpig van vorm en aan de voor- en achterzijde koepelvormig uitgebouwd. Men zou het een soort passantenhuis kunnen noemen, daar het, naar het heet, bestemd is voor doortrekkende reizigers; wat echter toch betwijfeld mag worden omdat er zelden of nooit reizigers zijn. Het is geheel van bamboe gebouwd, tot zelfs het sirappen dak; daarbij uiterst luchtig en het eenige vertrek waaruit het bestaat kan een twintigtal lieden huisvesting verleenen. (Zie fig. I)

Het aantal zielen, dat de kampong Tjiba bewoont, wordt geschat op 250.

Omtrent de tusschen Tjiba en Dégé gelegen dorpjes of gehuchten Lewoe en Tahie Lawoe, valt niets bijzonders te zeggen dan dat zij in de vlakte of nagenoeg in de vlakte liggen. Daarentegen liggen de zuidelijke kampongs Landoe en Potja, alsmede Tijang zeer schilderachtig in een grooten ketel op spits toeloopende heuvels en zijn ongeveer van eenige boomen. Zij bestaan alle slechts uit enkele huizen. De zuidelijker gelegen kampongs Lampong en Najit zijn daarentegen weder aan einden van bergribben gebouwd, terwijl Ndégé geheel verscholen tusschen zwaar lommer weder op een niet hoogen heuveltop is gebouwd.

Kotji, bestaande uit twee huizen, is op het midden van een berghelling gebouwd, de eenige plaats, waar het terrein zulks toelaat. Deze kampong is bijzonder onherbergzaam.

De pleisterplaats Dégé bestaat uit slechts twee huizen, waarvan een den hoepelvorm heeft en het andere, langwerpig, meer de gedaante van een loods heeft. De bevolking is niet sterker dan 40 zielen. De kampong is aan een bergwand en meer dan halver hoogte van een steilen, zeer hoogen heuvel gebouwd, op het punt waar de weg zich ombuigt naar het zuiden. Reizigers moeten zich hier tevreden stellen met het logies in een djagongschuurtje.

De kampongs Tjarep, Langgo en Ratoe, die men aantreft op den weg van Dégé naar Roeté, liggen aan den voet van berghellingen van Potjo Penné en zijn beter gebouwd en ook zuidelijker dan de noordelijker tot aan Reo gelegen dorpen.

Watoe, de kampong waardoor de weg naar Roeté loopt, is eveneens beter gebouwd dan Tjiba en bestaat uit zeven huizen in den vorm van koepels zooals elders. Maar zij ligt in de vlakte en heeft geen steenen tafel zooals Tjiba. Zij is omgeven door een pagger van dood hout en bamboe, ligt in de onmiddellijke nabijheid van een beekje, de Wai Waoe en wordt omringd door tuinen en grasvelden. De onder-daloe

van Roeté, die hier eenige vrouwen heeft, houdt meestal te Watoe verblijf.

Roeté is van het midden gedeelte van dit deel van Manggarai verreweg de belangrijkste kampong, daar zij de officieele zetel van den onder-daloe (met den titel van kraëng) is en door vele kleinere kampongs wordt omgeven. Ongetwijfeld is Roeté een van de oudste kampongs van deze landstreek, te oordeelen naar de zorg en den arbeid, aan den, hoewel ruwen, aanleg ervan besteed.

Om aan het gemis van een geprononceerde bergrib eenigszins tegemoet te komen, heeft men het aan de noordzijde afhellende terrein opgehoogd door een grooten steenen wal of straat, die in den vorm van een ovaal rondloopende, naar de beide zijden steeds smaller wordt en aan het zuiden eindigt in een steenen tafel zooals te Tjeba, maar van grooter hoogte. Binnen de open ruimte van den steenen wal heeft men nog een steenen tafel van ongeveer 1 ½ meter hoogte gebouwd, waarop in het midden een boom is geplant evenals op de bovenbedoelde. De steenen wal is op sommige plekken twee meter hoog boven den grond en aan het ronde gedeelte 8 meter, op het smalste 4 meter breed. De steenen zijn verschillend van grootte, sommige hebben een geschat gewicht van 10 pikols. De vier groote huizen die de kampong vormen, staan buiten tegen den wal aangebouwd, zoodat men van dien wal die huizen kan binnen treden. Zij liggen aan het breede gedeelte en zijn van grooter model dan elders, hebben inwendig wel een bergruimte voor 50 à 60 menschen en zijn stevig gebouwd, maar ook hier zeer duister van binnen. (Zie fig. II)

In de onmiddellijke nabijheid van Roeté treft men een beekje aan, waar de bevolking haar drinkwater haalt en zich ook wel gaat baden. Men heeft daarom de aan het voetpad gelegen badplaats omgeven door een ringmuur van los op elkaar gestapelde groote steenen, die de noodige vrijheid van beweging verzekert aan den gebruiker van de badplaats. Het water is er ijskoud en kristalhelder. Om Roeté vindt men, behalve de grasvlakten met bloemen en aardbeziën, ook vrij veel padi-

tuinen en een enkele bergpadiaanplant. Ook aardvruchten vindt men hier. Van de kampongs tusschen Roeté en Li valt niets bijzonders te zeggen, daar zij niet van de gewone afwijken.

De kampongs Taga, Gola Woa, Tjoembi bestaan alle uit koepelvormige huizen op of aan kleine bergribben.

Lolah, eveneens een pleisterplaats op dezen weg, is wel aan den voet van een heuvel gebouwd, maar ligt niettemin op een vlakke straat. Zij schijnt, naar de gebrekkige inrichting, van jonger datum te zijn dan de andere en is ook veel vuiler dan Roeté. Ook deze telt slechts 2 huizen, maar van vrij groot model, zoodat zij in het geheel wel 30 menschen elk kunnen bevatten. De kampong ligt niet ver van een bergstroom met frisch helder water; van steenen tafels of wallen is hier niets te bespeuren. De natuur is in den omtrek dezer, naar schatting op 3000′ hoogte gelegen, kampong nog frisscher en opwekkender dan te Roeté en Tjiba. Allerwege ontwaart men kolossale wilde rozenstruiken. Naar de bewering der bewoners mist het hier vaak, wat met het oog op de groote hoogte en de nabijheid van den hoogen heuvelrand, alsook de omliggende bergen, geen verwondering baart. De mist is hier dan zeer dik. Deze kampong, die geen eigen hoofd heeft, is slechts eene onderhoorigheid van Nao.

Van de zuidelijker tot Li gelegen kampongs valt niets bijzonders te vermelden, daar zij weder alle hetzelfde karakter vertoonen als de reeds genoemde; zoo Djaoeh, Watal, aan den voet van den top van dien naam, Kolé als Wesà, beide tegen de berghelling van uitloopers der Wotol gebouwd.

Li echter is gebouwd aan den rand van een diep en steil ravijn en wel aan weerszijden. Van het noorden is die kampong gemakkelijk te bereiken, maar niet alzoo van het zuiden, daar het terrein aldaar helt. Dit laatste geldt voor dat deel der kampong, dat aan de zuidzijde van het diepe ravijn is gebouwd. De huizen zijn hier in denzelfden trant als elders gebouwd, met uitzondering van een enkel gebouwtje, dat meer het Boegineesche type heeft. De be-

volking is maar gering in aantal, hoewel deze kampong, volgens de bewoners, een der oudste, zoo niet de oudste des lands is. Eenige tuinen omgeven haar en vele djamboeboomen; ook hier is een badplaats, omgeven van een ringmuurtje, en wel in de rotsen aangebracht. Tusschen Li en Todo treft men geen enkele kampong aan, hoogstens een of twee tuinhuisjes; het terrein is daartoe eensdeels te ongèlijk en te steenachtig, en voor een ander deel te woest.

Todo, de belangrijkste kampong van het zuidelijkste deel van midden-Manggarai, is de zetel van een daloe. Blijkbaar is het oorspronkelijk geheel aangelegd geworden als Roeté, te oordeelen uit den eivormigen steenen wal of straat, waarom verscheidene huizen staan. Maar door bijbouwing is de vorm hiervan niet zoo zuiver en eenvoudig behouden als te Roeté; en om ten slotte in dit gebrek aan plaats te voorzien, heeft men op eenigen afstand van de oorspronkelijke vestiging nog ettelijke huizen voor latere geslachten geplaatst, zoodat men hier meer het idee van een ongeordende kampong verkrijgt. Dat Todo eenigszins gemoderniseerd is, blijkt ook nog hieruit, dat de steenen tafel, die elders overal een boom in het midden draagt en afzonderlijk staat, hier samenloopt met den steenen wal, en men boven of liever op dien steenen wal een open loodsje heeft opgericht, dat nu als vergaderzaal dienst doet ter beraadslaging met het volk. Het eigenaardig patriarchale van Tjiba en Roeté mist men hier. Todo maakt over het algemeen een ongezelliger indruk, en is minder eenvoudig dan de andere. Het huis van den daloe van Todo onderscheidt zich door niets dan door zijne grootte van de andere. Ook dit is als op Tjiba en Roeté gebouwd juist aan het uiterste ronde gedeelte van den eivormigen wal. Men behoeft dus op Manggarai nimmer te vragen waar in dergelijke kampongs de woning van het hoofd is te vinden. Daar de geheele kampong Todo uit c.c. 15 huizen bestaat, meest alle van groot Manggaraisch model, kan de bevolking zeker op 400 zielen geschat worden. De huizen staan hier bijzonder dicht op elkaar gebouwd, zoo zelfs dat hier en daar steenen

vloeren buiten de verbinding van het eene tot het andere vormen; en het huis van den daloe staat met de achterzijde half op een bergrib, die steil afloopt.

De omgeving van Todo is kaal; geene tuinen of aanplantingen in de nabijheid en het water moet ook c.c. een kwartier ver gehaald worden. Op deze plaats is reeds, door invloed van de Boegineezen in Nanga Ramo, een weinig handel waar te nemen.

Van de andere nederzettingen in dit gedeelte van Manggarai is weinig te zeggen. De tuinhuizen die hiertoe dienen, zijn wel groot, maar zeer primitief gebouwd. Zij vormen een lange loods, die over de geheele lengte in tweeen is verdeeld; de eene helft heeft een verhooging van een halven meter boven den grond en is eenvoudig belegd met sasak, vormt dus een soort doorloop of gang, tevens geschikt tot balé-balé, de andere is hooger boven den grond opgetrokken en in kamertjes afgedeeld, die geheel en al volgepropt zijn met djagong. Onder die kamertjes stookt men een vuur, waarvan de rook door die kamertjes trekt en de djagong rookt. De loodsen hebben een spits dak en zijn duister, maar beschutten bij regenachtig weder voldoende. Zij zijn ontzettend vuil; de omwanding bestaat uit sassak, grootendeels los aangebracht. De lengte der loodsen is van 25 tot 30 meter. Niet ver van Nanga Ramo heeft men hier een Boegineesch tuinhuisje. Nanga Ramo zelf bestaat uit eenige dicht op elkaar gebouwde gebrekkige Boegineesche huizen en vertoont niets bijzonders.

§ 4. **Staatkundige indeeling**. Weinige, onvertrouwbare, en onduidelijke inlichtingen zijn omtrent de staatkundige indeeling verkregen. Grondslag is, dat het land verdeeld is in Daloeschappen, die bijna niets met elkander hebben uit te staan. Het zijn, om zoo te zeggen, republiekjes, die zelfs niet altijd op goeden voet met elkander verkeeren.

De invloed van den daloe of onder-daloe hangt geheel af van zijne persoonlijkheid. Door die groote mate van onderlinge onafhankelijkheid of van weinig gezag der hoofden, als

ook door het gemis van slavernij, zooals pertinent verzekerd wordt, genieten de individuen een vrij groote mate van persoonlijke vrijheid van doen en laten, welke toestand volstrekt niet barbaarsch is te noemen, vooral ook omdat van bloedige veeten maar zelden kwestie is. De hoofden oefenen meer een patriarchaal gezag uit. Zooals de toestand van Manggarai nu is, geheel op zich zelf drijvende, mag men hem niet ongelukkig noemen. Het eenige wat ontbreekt is een weinig meer beschaving en cultuur, voornamelijk landbouw. Die is inderdaad al te achterlijk.

Het landschap Manggarai zoude dan in twee groote helften aldus verdeeld worden: 1. Reo, 2. Potta (Rioem valt buiten deze indeeling).

De daloeschappen waarin het land verdeeld wordt, zouden dan zijn:

Reo	*a.*	Daloe	Todo (zuid van ?).
	b.	„	Tjiba (noord van Todo).
	c.	„	Leda (oost van Tjiba).
	d.	„	Kampong (west van Tjiba).
	e.	„	Badja („ „ Todo).
Potta	*a.*	Daloe	Tjongka (oost van Leda).
	b.	„	Rombo („ „ Tjongka).
	c.	„	Bittie („ „ Rombo).

Voorts zijn dan in Reosch gebied eenige kleine daloes, die niet onder de groote staan; evenzoo in Potta, aldus in:

Reosch gebied.	*a.*	Daloe	Loo	gelegen niet ver van de hoofdplaats Reo (?).
	b.	„	Mboera	
	c.	„	Bolah	
	d.	„	Patja	
	e.	„	Reko	
	f.	„	Galla	
	g.	„	Roewi	

Pottasch gebied:

Daloe Bah.

Ook in Rioem beweert men, dat eenige daloes zijn, o.a.:

a. Daloe Wankeng.

b. Daloe Tadoe.
c. „ Ria.
d. „ Térô.

Deze drie groepen van daloeschappen hebben elk een afzonderlijke taal, dus een in Reo, een andere in Potta, nog weder een andere in Rioem.

1. Todo is verdeeld in de volgende onder-daloeschappen:

a. Oostelijk:
1. Riwoe.
2. Mamoe.
3. Sita.
4. Torgolo.
5. Potjo Leo.
6. Kotta.
7. Komba.
8. Radjo.

b. Noordelijk:
1. Dege.
2. Roeté.
3. Raho.
4. Lala.
5. Kolah.
6. Ndoso.
7. Wattol of Woatol.
8. Welah.

c. Westelijk:
1. de glarrangschappen Renda.
2. Moetoetea Lokkong.

d. Zuidelijk;
het glarrangschap Dege.

Van het gebied van zulk een onder-daloe werd o.a. omtrent Roeté een staaltje gegeven. Het wordt volledigheidshalve hier ingelast. Glarrangs onder den onder-daloe van Roeté:

a Oostelijk:
1. Pao met een glarrang.

2. Tjarep met een glarrang.
3. Pita zonder „
4. Waso.
5. Watoe direct onder Roeté en
6. Laoe met een glarrang.

b. Noordelijk:

1. Ranggie met een glarrang.
2. Metti zonder „
3. Lalo „ „
4. Redong „ „
5. Taga met een „

c. Zuidelijk:

Leda met een glarrang.

d. Westelijk: geene.

2. Tjiba is verdeeld in de volgende (onder-daloes?) glarrangschappen:

a. Oostelijk:

1. Rioe.
2. Woedi.

b. Noordelijk:

Latoe.

c. Westelijk:

Langka en vroeger ook Mamo.

d. Zuidelijk:

Potja.

Het gros der nu onmiddellijk onder Reo geplaatste kleine daloes schijnt vroeger onder Tjiba's oppergezag te hebben gestaan:

c. Ledja, verdeeling onbekend.
d. Kampong, idem.
e. Badjo, idem.

TWEEDE GEDEELTE.

ETHNOGRAPHIE.

§ 1. **Bestuur.** De groote daloe van dit deel van Mang-

garai is daloe Todo, wat de uit oefening van gezag en grootte van gebied betreft.

Veel minder is daloe Tjiba, toch een man van aanzien.

Daloe Todo, geheeten Pakoe Ama Waroe, is door het Bimasch vorstenbestuur (Manggarai is een onderhoorigheid van Bima en wordt door de Radja Bitjara's van Reo en Pota bestuurd (?)), indertijd tot hoofddaloe van Manggarai verklaard en draagt als zoodanig een ornamentskris.

De daloe van Tjiba heet Ngompot Ama Soto. Ook deze heeft een ornamentskris van gelijk maaksel als daloe Todo, een kris zooals ook te Bima door de hoofdmantris gedragen wordt nl. een met gouden handvatsel met een gouden Boedabeeldje er boven. De plaatsvervanger van den daloe Tjiba, heet Lambo Ama Songko en is zijn broeder; de vorige daloe Todo heette Mbohongama Pahoe en was de oudste broeder van den tegenwoordigen daloe. De tweede broeder in ouderdom was toen bitjara, eerste ambtenaar, en bleef zulks bij den dood van Mbohong vd., zoodat de jongere broeder, de tegenwoordige daloe, hem in die waardigheid opvolgde.

Zijn alle broeders elkander opgevolgd, dan komt de oudste zoon van den oudsten broeder eerst aan de beurt. Vrouwelijke daloes bestaan niet. Wijlen de vrouw van den tegenwoordigen daloe heette Sangkoeroe en was de dochter van den onder-daloe van Roeté, kraeng Roeté, zoodat zij den titel van kraëng kaïr droeg.

Bij overlijden van een onder-daloe (titel kraëng) volgt zijn zoon hem op, die bevestigd wordt door den hoofd-daloe.

De onder-daloes zijn geen familie van den hoofd-daloe.

Bij overlijden van een glarrang benoemt de onder-daloe den zoon of een der familieleden tot zijn opvolger. Deze glarrangs worden niet door den hoofd-daloe bevestigd.

§ 2. **Bevolking.** (*Geaardheid, familieleven en sterkte*).

De bevolking van Manggarai vertoont het Maleische type en behoort waarschijnlijk tot het Maleische ras. Bijna geen spoor van Papoesch type is te ontdekken, althans veel minder dan bij de westelijker wonende inboorlingen van Bima,

speciaal de Do-donggo. Sommigen dragen kort kroezig haar; de meesten echter lang haar, dat zij opbinden in een wrong, en zeer stug is, aangezien zij er geen klapperolie of ander vocht voor plegen te gebruiken. Zij zijn flink van gestalte en uitmuntende bergbeklimmers, vrij levendig van aard, zelfs nu en dan vroolijk.

De onderdanigheid van andere inlandsche volken is hun vreemd. In dit opzicht naderen zij meer de Boegineezen, maar zijn volstrekt niet brutaal of onbeschoft. Bij het passeeren van een hooger in rang zijnde persoon, plegen zij „tabe" te zeggen en hem in eenigszins gebogen houding, met de handen naar beneden gestrekt, voorbij te gaan. Zij leven gewoonlijk vreedzaam en maken het elkaar niet lastig, hebben ook niet de gewoonte elkaars goederen te ontvreemden of afhandig te maken.

Gewoonlijk leven zij, daar zij de gezelligheid zeer op prijs stellen, in groote kolonies in één huis bij elkaar. Deze kolonies omvatten dan meestal de verschillende familieleden. Eerst indien de beperkte ruimte hen noodzaakt, betrekken de jongeren gezamenlijk een ander huis.

Moorden komen hoogst zelden voor, omdat eene voorname oorzaak, diefstal, daartoe ontbreekt. Doordien de levenswijze hoogst eenvoudig is, bestaan er weinig bezwaren om al spoedig in het huwelijk te treden, zoodat ook het bezit van een vrouw maar zelden reden is tot het plegen van geweld.

Natuurlijk zal, bij de langzame invoering van den Islam en zijn nasleep, van „een omverwerping van het bestaande familieleven, een vernedering van de positie der vrouw en het gebruik van opium," daarin wel verandering ten kwade komen, zooals nu reeds in het moslimsche Reo is te bespeuren.

De eenvoud die nu nog heerscht, geeft een aartsvaderlijk cachet aan het samenwonen of samenhokken der bevolking. Men zou bijna kunnen zeggen, dat zij in gemeenschap van goederen leven. Het familieleven is sterk ontwikkeld. Een schaduwzijde van een en ander is de verregaande inertie,

een karaktertrek, die tegenover de doortrekkende reizigers maar al te zeer aan het licht komt. Zindelijk zijn zij ook niet, hoewel daar waar water niet te ver af is, mannen en vrouwen zich toch wel van tijd tot tijd baden en daarvoor zelfs steenen omheiningen hebben om de waterplaats.

Slavernij wordt beweerd hier niet te bestaan, evenmin pandelingschap. Indien zij al mochten bestaan, hebben zij al een zeer zachtaardig karakter.

Uit een en ander volgt, dat het niet gewaagd is vast te stellen, dat de Manggarais het tegendeel van diefachtig of trouweloos zijn.

De sterkte der bevolking van midden-Manggarai (Todo en Tjiba) kan geschat worden op 4 à 5000 zielen.

§ 3. **Grondbezit.** De grond wordt in eigendom bezeten door de gemeenschap, mag derhalve niet verkocht en evenmin beloend worden (gade).

Is iemand een bepaald stuk toegewezen, dan blijft dat stuk drie jaar voor hem beschikbaar, ook al wordt het niet in cultuur gebracht, mits het maar behoorlijk is afgepaggerd. Wordt het echter niet omheind, dan vervalt het weder direct aan de gemeenschap.

Wordt een stuk voortdurend door eenzelfde persoon bebouwd, dan mag hij daarvan niet verdreven worden.

Zoogenaamde kamponggronden of gemeenschappelijke weiden bestaan niet. Men heeft het recht zelf een stuk te kiezen, mits in het daloeschap waar men woont. Het is voor de uitoefening van dat recht geen vereischte gehuwd te zijn; evenmin voor de bebouwing van een stuk land.

Noch de daloe noch zelfs de glarrang kan iemand de uitoefening van dat recht betwisten.

Een beperking is er wat de soort van gronden betreft, nl. deze: de dichtbij en om de huizen gelegen gronden mogen alleen door de bewoners dier huizen bewerkt worden, eene wijze bepaling, vermoedelijk om alle twisten te voorkomen, in het leven geroepen.

De mogelijkheid, dat enkelen door groote stukken te kiezen

en af te paggeren, anderen zouden ontrieven van gronden, wordt door verschillende omstandigheden te niet gedaan, i.c. door den evenwichtstoestand.

1°. Bestaat er een te groote mate van gelijkheid onder de bevolking dan dat enkelen zich tegenover velen zouden kunnen handhaven om hun booze voornemens door te zetten;

2°. heeft de verdeeling met onderling goedvinden plaats;

3°. zouden die niet-bewerkte gronden toch na drie jaar weder aan de negri vervallen en hun eigenaar geen voordeel brengen, maar slechts onaangenaamheden berokkenen;

4°. is de bevolking zoo dun en het land zoo uitgestrekt, dat ieder een zeer ruim aandeel machtig kan worden;

5°. door het eenvoudige leven heeft men weinig behoefte en door de sterke familiebanden ziet men zich van zelf teruggehouden tot het tenuitvoerleggen van voornemens, die de harmonie zouden verstoren. Men zou zich onmogelijk maken.

Bij overlijden van een grondbezitter gaan de gronden in bruikleen op zijne kinderen over.

§ 4. **Belastingen.** (opbrengst aan de hoofden). De lasten door de bevolking opgebracht verdienen eigenlijk niet den naam van belastingen:

1°. omdat zij niet ten bate der gemeenschap worden aangewend;

2°. omdat zij zoo uiterst gering zijn; daar geld ten eenenmale in Manggarai onbekend is, wordt de schatting in natura opgebracht; zij bestaat uit Manggaraische matten (réa) van pandangdoeriblad gevlochten.

De onder-daloes brengen jaarlijks een aantal matten op, bestemd voor den hoofd-daloe en de glarrangs leveren daartoe ieder 10 matten, van welke de onder-daloe er één voor zich mag houden.

Bovendien geven de glarrangs den onder-daloe nu en dan toewak (palmwijn). De glarrangs zelf genieten van de bevolking enkel toewak.

Bij bezoek van den daloe aan de kampongs van zijn gebied,

wat zelden plaats heeft, of ook bij dat van den hadat (het bestuur) van Reo, is de bevolking verplicht tot het leveren van rijst en kippen, naar gelang der behoefte. Bovendien is de bevolking, als zij daartoe geroepen wordt, verplicht de velden van den daloe en onder-daloe te bewerken tegen het genot van den kost, en koelidiensten te presteeren bij bezoek van hun hoofden.

De ana-kraëngs, kinderen van onder-daloes, die den titel van kraëng voeren, zijn vrijgesteld van elken opbrengst of dienst.

De schatting aan Z. H. den Sultan van Bima bestaat in het opbrengen op ongeregelde tijden van geelhout en kaneel, vroeger ook van menschen, die daartoe uit de gehuchten werden opgevangen. Men verzekert dat dit laatste niet meer plaats heeft, terwijl nu ook de uitvoer van geelhout is verboden.

§ 5. **Taal.** Het Manggaraisch heeft enkel naar den vorm veel overeenkomst met het Bimaneesch, maar bestaat uit geheel andere woorden. Het heeft evenals die taal zeer weinig afgeleide en samengestelde vormen, waaraan het Javaansch, Soendaneesch, Maleisch, Boegineesch en andere talen van den archipel zoo rijk zijn. De woordschikking volgt echter die der talen van de volken van het Maleische en niet van die van het Papoesche ras.

De meeste woorden gaan uit op klinkers, zoodat men geneigd zou zijn het Manggaraisch onder de half-vocalische talen te rangschikken; maar toch komen ook woorden uitgaande op een s en r voor; als bijvoorbeeld: hoog langkas; stijf (Maleisch kakoe) kador. Daarentegen pasar (markt) pasa; bedil (geweer) bedi. Eén woord in het Manggaraisch is merkwaardig; het is het woord dalĕm (diep) dat in Manggaraisch zeer duidelijk delum wordt uitgesproken. Een ander woord met den uitgang um bestaat niet in die taal [1]). Verdubbeling van woorden komt voor: dus kasamoeanja

---

[1]) Bedrieg ik mij niet, dan komt het woord tsjio (negen) ook voor in het Tidoreesch.

d o e w é d o e w é; ook van de voorste lettergreep, dus disabelah t j é t j o e p o e.

De transitieve vorm van het werkwoord (*kan* en *i* in het Maleisch) schijnt gevormd te worden door achtervoeging van l a i, dus perompak mendatangi negri wordt in het Manggaraisch p a g o r a t j a i l a i b é j o.

Taalsoorten heeft het Manggaraisch niet.

Naar het beweren der inlanders verschilt het Manggaraisch van Potta en Rioem van dat van midden- en west-Manggarai. Ook de Andoewas (Rokka's) zouden een eigen taal hebben.

Bijzondere moeilijkheden schijnt het Manggaraisch evenmin als het Bimaneesch den beoefenaar in den weg te leggen.

Een letterschrift bestaat niet, dus ook geen geschreven gedicht, legenden, sagen of overleveringen.

§ 6. **Godsdienst**. De godsdienst der Manggarais, indien men hem zoo noemen mag, is een mengelmoes van fetichisme, vereering van geesten van voorouders en van een goeden en boozen geest. Fetichisme slechts in zooverre, dat zeer bepaalde overblijfselen van door de voorouders opgerichte steenen tafels als voorwerpen van vereering gelden (? ?).

Het schijnt dat oorspronkelijk die steenen tafels zelve voorwerpen van vereering waren (fetichisme), maar nu is min of meer de overtuiging doorgedrongen, dat die tafelen woonplaatsen zijn van de geesten.

De steenen tafelen, die men in oude kampongs: Koi, Tjiba, Dégé, Roeté en Todo aantreft, in Tjiba, Roeté en Todo grootere dan op de andere plaatsen, heeten tjeki, maar de geesten, die erin zouden huizen, dragen weder den naam Tjeki of wel Parafoe. Men kent er den oorsprong niet van.

Bovendien huizen geesten in graven, rivieren en groote bergen.

Behalve deze heeft men een Opperwezen, geheeten Mori-Kraëng (mori = heer en kraëng = vorst) dus heervorst of opperwezen. Deze schenkt het leven en doet sterven. Hij beschikt over de zielen, waarvan men echter het lot niet weet.

De minder goede geest, Poti, wordt met meer voorkomend-

heid behandeld, want bij feesten (huwelijk, overlijden, of oogst) krijgt Poti zijn deel van de maaltijden, hetwelk onder aanroeping van zijn naam wordt rondgestrooid. Vereering van geesten der dooden, i.c. (voorouders) bestaat niet, in zooverre bij begrafenisfeesten den dooden geen aandeel wordt gegund in de toebereide spijzen.

Den priesterstand vormen de oude lieden in de kampongs. Zij heeten mbékó. Zij zijn het, die op de steenen tafels eetwaren plaatsen en er met stukjes bamboe naar werpen, onder aanroepen der Perafoe en van Poti en Mori-Kraëng, terwijl zij hun zegen afsmeken. Die offers aan de geesten heeten hélang (in het Bimaneesch toho). Ook bij zieken, misgewas en andere tegenspoeden wordt zulks gedaan. In elke kampong is meer dan één mbekò, maar één is slechts in functie. Zij zijn altijd mannen.

De besnijdenis verzekert men niet te kennen (?). Het tatoeëeren van het lichaam is mede onbekend. Evenzoo het vasten. Het bekende pemali (passo), het verbod om iets na te laten in zekere omstandigheden op tijden of op plaatsen van elders in den archipel, bestaat ook hier. Het heet Irĕng. Voorbeelden zijn: een zwangere vrouw mag zich niet in de tuinen begeven of duiken. Het is verboden zijn eigen naam te zeggen. Het is gevaarlijk, dus ontzegd, een hoogen bergtop (den Potjo Lika) te beklimmen, — den oogst binnen te halen, voordat het sein daartoe is gegeven door den daloe, enz. enz.

§ 7. **Huwelijk en erfrecht.** Het huwelijk, nĕki geheeten, is een behoorlijk geregelde instelling van het Manggaraisch volksbestaan. Het moet van ouden datum zijn, daar het familieleven zoo sterk is ontwikkeld.

Het aanzoek om een meisje gaat uit van de ouders van den man, wordt gericht tot die van het meisje, en gaat vergezeld van het aanbieden van sirih, slendangs en sarongs. Worden die geschenken aangenomen, dan is de zaak voorloopig beklonken, anders is het een teeken, dat het huwelijk niet gewild is. Het huwelijk zelf volgt eerst later, soms

zelfs eerst na twee jaren. Daartoe moet eerst de bruidschat voldaan worden, die bij de aanzienlijken bestaat uit een of meer karbouwen, paarden, ongebleekt katoen en vroeger een slaaf, naar men verzekert. Die goederen worden door de ouders der bruid in ontvangst genomen en onder de familieleden verdeeld. De tamme varkens, die steeds ook bij minder aanzienlijken een bestanddeel van den bruidschat uitmaken, worden echter bij de huwelijksfeesten verorberd. Geringe lieden betalen minder bruidschat. De ouders der bruid geven de jonggehuwden tot hun gebruik: kleeren, koperen borden en huisraad. De vrouw trekt in bij den man in een afzonderlijk vertrekje van het gemeenschappelijk huis (dit wijst op patriarchaat). Schaking komt niet voor. De ouderdom waarop men huwt is die waarin elders het huwelijk gesloten wordt. Men moet zooveel mogelijk in de familie trouwen, zooals neef met nicht. Bij overlijden van de vrouw, neemt de man haar zuster, en zoo voorts. Het huwelijk tusschen neef en tante is verboden, ook tusschen oom en nicht. Het bezit van meer dan één vrouw is geoorloofd, mits zij geen zusters zijn. Ook mogen de kinderen van één vader, maar van verschillende moeders, niet met elkaar huwen. Velen hebben meer dan één vrouw, voornamelijk de daloes en onder-daloes. Het huwelijk van kraëngs of ana-kraëngs met vrouwen uit het volk is veroorloofd; de kinderen volgen dan den stand van den vader.

Daarentegen is het huwelijk van een man uit het volk met een ana-kraëng verboden.

Bij de bevalling verleenen doekoens hare hulp; de navelstreng wordt afgesneden. Kraamvrouw en kind blijven na de bevalling soms 10 dagen bij het vuur. De namen van de kinderen zijn die van vader of grootvader; namen zijn o.a. Songké, Bo, Onggoe, Wo. Bij overlijden van de ouders, komen de goederen aan de zoons en dochters gelijkelijk. Sterft de man zonder kinderen na te laten, dan komen de goederen aan zijn broeder, alsook zijne vrouw als echtgenoote. Bij ontstentenis van een broeder erft de vrouw alles en mag zij hertrouwen.

§ 8. **Feesten — Begrafenis.** De gelegenheden, bij welke de Manggarais plegen feest te vieren, verschillen niet van die bij andere volken op primitieven trap van ontwikkeling. Het huwelijk, de begrafenis en het inhalen van den oogst zijn de voornaamste aanleidingen daartoe. Zij dragen den naam van de aanleidende oorzaak met voorvoegsel van hang = eten, dus: oogstfeest = hang wodja (het eten bij den padisnit). Het huwelijksfeest hang ramé-ramé of hang nĕki (het eten van velen bij huwelijk). Bij al deze gelegenheden wordt toewak (van den bloemkolf der sagoeweerpalm) gedronken en varkens- herte- geite- karbouwe- en kippevleesch gegeten. Het oogstfeest heeft plaats ongeveer in Mei. De bergpadi wordt echter niet gesneden, maar met de hand, indien zij vrij droog is geworden, afgerukt van de halmen en in groote manden van boombast (nékò) opgevangen. De padi heet wodja, de ontbolsterde rijst dea, en de gekookte ha.

Het huwelijksfeest duurt meestal één dag, alleen bij aanzienlijken langer. Het dooden- of begrafenisfeest wordt gevierd den 3en, 7en, 10en, 40en, en 100en dag na het overlijden en duurt telkens één dag. Het te gebruiken dier wordt in huis geslacht en na bereid d.w.z. geroost aan het spit of gepoft te zijn, buiten op de steenen tafel gebracht, waar de ceremoniën plaats hebben.

De dooden genieten echter geen aandeel. Behalve toewak drinkt men ook wel koffie, maar zelden; men eet er ook de gebakken djagongmeelkoeken bij en oebis, in het Manggaraisch tété geheeten. De klappers, die men erbij nuttigt, worden rauw gegeten. Bij alle feesten wordt op de gong geslagen, worden de geweren afgevuurd en de open trom (tamboerijn), gĕnda, geslagen; ook op de gesloten trom — tamboer — als er een zulke voorhanden is. De gĕnda wordt vervaardigd van geitenvel over een uitgeholden boomstam gespannen.

De overledenen van gering aanzien worden in hunne kleederen zonder parang begraven, door eenvoudig een gat in den grond te graven niet ver van de kampong. De houding is een liggende, behalve naar men verzekert voor de Mang-

garais, die van het eiland Soemba stammen en welke in de houding van een foetus worden bijgezet. Wijst dit laatste op een oorspronkelijke afstamming uit Soemba? Het zoude niet onmogelijk zijn. Alleen sommige woorden in de taal zouden dit kunnen ophelderen.

De lieden van aanzien, kraëngs en ana-kraëngs, worden behoorlijk in ruwe doodkisten ter aarde besteld en hebben een teeken, meestal een steen, zooals te Todo er vele te zien zijn, op hun graf. Op de graven der gewone kamponglieden plaatst men geen steen.

Het scheren der kinderen geschiedt op ongezette tijden.

§ 9. **Rechtswezen.** Als algemeene rechtsregel geldt het jus talionis. Aldus wordt moord met den dood gestraft. Moord komt echter hoogst zelden voor, gewoonlijk alleen bij twist, bij dronkenschap gedurende een of ander feest. De doodstraf wordt ten uitvoer gelegd met een kris of lans. Rechter in moordzaken is de daloe, bijgestaan door den onder-daloe, als adviseur, en den glarrang, om inlichtingen te verstrekken. Het verdrinken, zooals op Bima de vrouwen, die bloedschande plegen, gestraft worden, en het steenigen komen niet voor. Overspel der vrouw wordt gestraft met teruggave van den bruidschat en tevens met teruggave der overspelige zondaresse aan de ouders. Het komt echter zelden voor. Bij overspel van den man, moet hij de vrouw trouwen met wie hij overspel bedreef. Kwetsuren worden gestraft met het toebrengen van kwetsuren van dezelfde zwaarte aan den bedrijver. Zulks geschiedt op bevel en door lieden van den daloe. Diefstal wordt geboet met teruggave van het gestolene of vergoeding daarvan benevens eene boete van hoogstens 40 karbouwen of paarden. De daloe of onder-daloe mag echter de boete voor zich behouden. De minste boete, die voor eenig vergrijp wordt opgelegd, is een kip of een gantang djagong. In tegenstelling met het gebruik in de Boegineesche landen op of Soembawa, worden de misdadigers nimmer slaaf gemaakt. Wel zijn er nu nog afstammelingen van Andoewa's (Rokka 's) die vroeger tot slaaf werden gemaakt.

In later jaren onthielden zich de Manggarais van aanraking met de Andoewa's of Langga 's, omdat zij, indien zij in hunne handen vielen, werden afgemaakt en gegeten, althans naar de Manggarais verzekeren. De laatst gevoerde strijd dateert van langen tijd her. Kleine vergrijpen worden door den daloe of onder-daloe gestraft met blokarrest, door nl. den overtreder hoogstens vijf dagen in des daloe's huis op te sluiten en hem een plank, waarin een gat, om den hals te hangen. Bij verschil tusschen twee onder-daloes omtrent de berechting van een zaak (diefstal enz.) gepleegd door een hunner onderhoorigen in het gebied van den ander, beslist de hoofddaloe [1]). Gevangenissen, of wat er naar zweemt, zijn nergens te zien. Wordt een onder-daloe voor de berechting van een of andere zaak door den daloe opgeroepen, dan heeft, daar men de schrijfkunst niet machtig is, zulks plaats door middel van een mondelinge boodschap met een zendeling, die als teeken bij zich draagt een lange parang (sondi) met bokkehaar aan het handvat en een lans (korroeng) eveneens met een weinig bokkehaar versierd. Deze voorwerpen hebben hier minstens evenveel kracht van geloof als elders een officieele brief.

§ 10. **Levenswijze.** (*Voedsel, kleeding, wapenen, verlichting, huisraad, huisdieren*). Uit het vorenstaande is duidelijk dat de levenswijze van de Manggarais hoogst primitief is en geheel op den landbouw berust. Hun voedsel bestaat dan ook voornamelijk uit geroosterde mais, waarvan men dagelijks een tien- of twintigtal eet. De koek die men van djagongmeel bakt (sewoe) bestaat uit een enkele samenvoeging van dit meel met water; het deeg (tjòbò) wordt eenvoudig in steen gebakken. Echter wordt het alleen door oude lieden genuttigd. Pap of boeboer (bélék) is mede niet

---

[1]) Tijdens mijn verblijf te Todo deed zich zulk een geval voor tusschen de daloeschappen Roeté en Raho, over een paardendiefstal gepleegd door een inwoner van het eene gebied in dat van een anderen onder-daloe. De daloe Todo moest dus beslissen.

onbekend. Voorts eet men rijst en wel de roode, eenigszins bittere soort der bergpadi. Zij heet in gekookten toestand *ha*. Volstrekt niet allen eten dit. Hoofdvoedsel is nog altijd djagong. In de derde plaats wordt ook als rijst gestampt en gekookt de knopvrucht (?), in het Makassaarsch geheeten *bataratodjeng*, in het Manggaraisch *séiâ*. Het voldoet nog minder dan de roode rijst. Voorts aardvruchten (tété), klappers alleen rauw, en andere boomvruchten, pisang, mangga 's, enz. Klapperolie is onbekend. Vleeschspijzen worden niet elken dag genuttigd. De hoofdschotel is varkensvleesch, dat zelden in water gekookt, meestal gepoft of geroost gegeten wordt. Kippe-, paarde-, geite-, herte- en karbouwe- vleesch wordt zelden gegeten. Naar beweert wordt zoude ook wel honde-, ape- en leguaanvleesch gegeten worden, maar slangenvleesch niet. Daarentegen eet men de varkens die een natuurlijken dood gestorven zijn. Zout gebruikt men slechts zelden. Af en toe een weinig riviervisch. De drank bestaat eenvoudig uit water. Toewak drinken de mannen bijna iederen dag als morgendrank, waarvan zij ook een reeds verzuurd aandeel aan de varkens geven, die het gretig opslorpen. Jenever is een gewilde drank, maar slechts zelden te bekomen. De Manggarais bedrinken zich maar hoogst zelden. Rooken is onbekend. Wel is het kauwen van sirih, betel en kalk, soms met bijvoeging van gambir, in zwang, maar gewoonlijk wordt in stede van gambir de boomschors der kajoe wônâ (Manggaraisch) ontoebereid gebruikt. De kleeding van aanzienlijken onderscheidt zich van de minderen door de betere stof en snit. De daloe van Tjiba gaat gekleed in een versierd rood buis met gouden knoopjes aan de kraag en op de sluiting. Zijn hoofddeksel is een hoofddoek met een koperen bandje aan het voorhoofd en met opstaande koperen reepjes, aan het achterhoofd een pluim van bokkehaar. Zijn broek is een gewone slaapbroek. Zijn toilet wordt voltooid door een fraaien kain om de lendenen en twee krissen, één met beenen- en één met gouden handvatsel (ornamentskris of *tataparang*.) De onder-daloe van Tjiba is gewoon gekleed en

draagt een baadje; alleen heeft hij aan de blauwe broek een goudgeborduurden rand om de uiteinden van de pijpen. De daloe van Todo gaat gekleed als een Bimasche mantri, in rood met goud gestikt baadje en broek, met een Makassaarsche songko als hoofddeksel. Ook hij draagt een ornamentskris. Hij is een man van goed en vreedzaam uiterlijk, waarop zekere stempel van verstand staat uitgedrukt. Die van Tjiba heeft integendeel meer een listig voorkomen, met zijn sterk gebogen neus en doordringende oogen. Beiden zijn ongeveer vijftig jaar oud. Te Todo draagt men wel sarongs en de korte Manggaraische broek, maar de kleeding volgt meer die van elders. Zoo ziet men hier geen laboes (Manggaraisch *ponda*) als hoofddeksel, maar allerwege hoofddoeken. Daarentegen worden in het noorden van midden-Manggarai zeer groote uitgeholde laboes als hoofddeksel gedragen, die met een gemoetoetouwtje onder de kin worden vastgebonden, en ook wel hootddoeken, die hoog worden opgetrokken. Te Tjiba nog speciaal een ovaalronde mand van fijn gevlochten riet in het midden bovenop versierd met een pluim. Te Roeté bestaat meer verscheidenheid in de hoofddeksels. Wel wordt ook de laboe gedragen, maar men bezigt tevens andere grondstof n. l.:

1°. een bamboezen hoofddeksel van den wortel van bamboe petong, geheeten djongko bĕtŏ;

2°. een gevlochten hoofddeksel van fijne rotan = djongko goeroe (omdat het eenigszins gelijkt op die der goeroes elders);

3°. een soort mijter in roode, witte en blauwe repen, met nila geverfd (naam onbekend). (Zie fig. 3). Deze dragen de vrouwen, die er curieus mede uit zien als zij djagong staan te stampen.

In zeer armoedige kampongs dragen mannen en vrouwen dikwerf geen hoofddeksel (zooals te Dégé). De kleeding der mannen in geheel midden-Manggarai wordt voltooid door een kort blauw broekje met witte draden hier en daar, van dikke stof, vervaardigd van eigen gemaakte garens van den kapas-

boom, die tot dat einde in de tuinen aangeplant wordt. Deze stof heet *lipa miten*, het broekje *dékò*. Ook draagt men soms nog bovendien een korte kain van diezelfde stof, welke om de lendenen wordt geslagen. Alleen te Dégé wordt de tjawet gebruikt, met een lang lapje ervóór zooals op Zuid-Halmaheira. Het achtergedeelte blijft daardoor grootendeels onbedekt. De vrouwen dragen hier een korte vuile sarong, geen broek zooals te Denggo (Bima) en ook geen manteltje; bij de oudere vrouwen is de sarong niet hooger dan de navel. De jonge meisjes hebben bovendien een doek om het bovenlijf. De jongens loopen tot hun twaalfde jaar, de meisjes tot het zesde naakt. Deze laatsten gebruiken in het binnenland geen onderbuikplaatje. De kleine kinderen dragen glaskralen als versiersel, en hier en daar een doorboorden rijksdaalder aan een touwtje. Vrouwen en mannen versieren zich de polsen met zilveren of compositie armbanden, die van Reo ingevoerd en daar waarschijnlijk vervaardigd worden. Alleen de vrouwen van hoofden dragen zilveren banden om de enkels.

Wapenen zijn de parang of het kapmes, dat echter meer als werktuig wordt gebezigd. Het ijzer wordt daartoe ingevoerd; ook de weinige lansen zijn geen eigen fabricaat; evenmin de weinige vuursteengeweren, die men bezit. Deze laatsten worden voornamelijk gebruikt om op de hertenjacht te gaan, waarbij dan tevens honden aangewend worden. Alleen de daloes maken gebruik van de jacht.

Met de weinig oorlogzuchtige gezindheid van dit volk kan het geen verwondering baren, dat hun wapens weinig in aantal en gebrekkig zijn.

De verlichting der woningen is de meest primitieve, die men bedenken kan. Het vuur namelijk, dat gebruikt wordt bij het bereiden van het voedsel, strekt tevens tot verlichting. Ook wel harsachtig hout. Olie, van welke soort ook, is onbekend als brandstof. Bij bijzondere voorvallen wordt dan wel een vetstokje (van olie der tangantangandjarak of kemirivet) aangewend.

Het huisraad wordt grootendeels in Manggarai vervaardigd. Het bestaat uit legmatjes van de pandangdoeri, eenige ruwe aarden potten van klei, eenige houten lepels, klapperdoppen en eindjes bamboe om uit te drinken (Zie fig. 4); gevlochten mandjes (*loeni*) van pandangdoeri om sirih in te bewaren; voorts uit lange dikke bamboes om water in te halen en in te bewaren. Breede reepen geklopte boombast (nékò) tot hoepels gewrongen, dienen, voorzien van een bodem van gevlochten riet of rotan, ter bewaring van rijst of djagong. Fuiken om riviervisch te vangen worden vervaardigd van rameh-vlas.

Ten slotte is het huisraad compleet met een spinnewiel, geheel vervaardigd als die op Zuid-Celebes in gebruik.

De kleinere aarden potten en de laboes zijn, tot behoud van het materiaal, omvlochten met rotan.

De voornaamste huisdieren zijn de tamme varkens (*la*), zwarte en geel gevlekte. Men zou bijna kunnen zeggen, dat zij het dagelijksch leven van menig man, vrouw en kind beheerschen, want zij moeten geregeld verzorgd worden. Twee maal daags worden zij gevoerd met uit de tuinen vergaarde bladeren van oebis, djagongmeel en het overschot van de ballo (toewak). De draf wordt hun toegediend in ruwe troggen, uit één stuk hout gekapt, en wel door de vrouwen en meisjes, die daartoe met een eind hout op den rand van die troggen kloppen en een langgerekt „heuj ....ja.... ja!" aanheffen. Van verre komen de dieren op het welbekende sein af. Het geroep dezer dierenverzorgsters, dat overal hetzelfde is, maakt een zeer comisch effect; maar de varkens weten het van alle andere zeer goed te onderscheiden. De rest van den dag dwalen die dieren rond, maar worden overal zooveel mogelijk buiten de huizen gehouden, terwijl zij ook weinig moeite doen om daar binnen te dringen.

Het vetmesten en voorafgaand castreeren verstaan de Manggarais evenzeer; drie mannen zijn noodig om het woedende jonge dier vast te houden, dat een stuk bamboe in den nek krijgt, waarop het zijn woede kan koelen. De bewerking

die met twee scherpe bamboesjes geschiedt, gaat niet bijzonder vlug, maar nauwkeurig. In de geopende wonde wrijft men eenvoudig een handvol keukenasch, dat een gunstigen invloed op de stemming van het offer schijnt te hebben.

Eenige honden, kippen, paarden en geiten, en hier en daar een enkele kat voltooien de verzameling huisdieren.

Men beweert dat katten, uit gebrek aan voor hen passend voedsel, hier niet bestaan kunnen, en dat eenige vroeger ingevoerde, uit gebrek zouden zijn gestorven. Een feit is, dat men van de noord- tot de zuidkust er slechts twee of drie ziet.

De geiten en bokken zijn de bekende langharige, waarvan het haar tot onder den buik afhangt en over den grond sleept. Men wil dat zij in Manggarai inheemsch zijn, hoewel zij elders ook voorkomen. Sapis komen nergens in Manggarai voor, wel karbouwen, maar niet vele; schapen zijn onbekend.

§ 11. **Huizenbouw**. De woonhuizen in Manggarai zijn alle van stevig maaksel niet alleen, maar ook van duurzame materialen. Zij hebben een kegelvormige, niet koepel- of bijenkorfvormige, gedaante en zijn minstens 9 meter hoog. De lengte doorsnede is c.c. 12 tot 20 meter; de grootste breedte ongeveer 10 tot 12 meter. Alleen de huizen van enkele daloes en onder-daloes, zooals te Todo en Roeté zijn van de grootste afmeting. Van buiten gezien, bestaan zij enkel uit een van den top of nok tot den grond afdalend dak; niet alzoo inwendig, want daar is een gedeelte van de schuine wand (i.c. het dak) afgeschoten met planken en wel zoodanig, dat van binnen een ruime zaal of hal wordt gevormd, bijna vierkant van vorm, welke tot gemeenschappelijk verblijf, tevens kookplaats dient. De schuine afgeschoten ruimte is verdeeld in evenzoo vele kamertjes (door dwarsschotten) als er huisgezinnen zijn. Tot elk dier kamertjes geeft een eenvoudige houten of bamboezen deur toegang. De inwendig verkregen open ruimte of hal is wel donker, daar het licht enkel door de voordeur kan binnenstroomen, welke in een uitgespaarde ruimte voor aan het huis is aangebracht, maar die zaal of hal is tevens koel. Hier en daar

in die zaal staan stevige stutten of balken, verbonden met overlangs en dwarsliggers om het dak te steunen en in het midden daarvan is een c.c. 4 M². groote open stookplaats voor al de 30 of 40 bewoners van het huis. Die stookplaats is gevuld met aarde en omgeven met planken waarop eenige groote steenen zijn neergelegd om de aarden pot op te zetten, waaronder het vuur wordt gestookt. Van den top van het dak loopen straalswijze tallooze ribben of daksparren naar den vloer van het huis. Die vloer bestaat uit zeer dikke, een halve meter breede, ongeveer 15 tot 20 meter lange planken van kômpo- of wĕloehout. Het geheel is bedekt met zeer stevig bevestigde, zeer dicht bij elkaar gelegde atappen van alang-alang, die bijna niet met een eenvoudig mes zijn door te snijden Er liggen op het dak van een huis minstens drie of vier duizend zulke atappen. Op den nok staat een houten anker (Zie fig. 5). Hoe grooter of belangrijker de kampong is, des te steviger en grooter zijn de huizen. Het aantal kamertjes in een groot huis is c.c. 20.

De passage tusschen de stookplaats en de kamertjes is vrij. Aan en op den zolder, die enkel uit dwarslatten bestaat en ruim 2 tot 3 meter boven den vloer is, hangen en staan allerlei artikelen van huishoudelijk gebruik, mandjes, korven enz, terwijl de geheele ruimte boven den zolder tot aan den nok gevuld is met houten dolken, waaraan tienduizenden djagongs in den rook hangen. Het huis is dus tevens voorraadschuur. Brandt zulk een gebouw af, dan is het een ware ramp voor de bewoners, daar zij dan tevens van hun provisie voor maanden beroofd zijn. Biedt het huis niet langer ruimte genoeg voor zijn bewoners, dan trekken al de jongeren der familie, gehuwden en ongehuwden, er uit in een nieuw gebouw. Men beweert dat deze huizen gewoonlijk aan de helling van een bergrib gebouwd worden om het water gelegenheid te geven af te stroomen. Deze huizen hebben een deur aan de voorzijde, bestaande uit twee, uit één stuk vervaardigde helften van dik en zwaar hout, die 's nachts worden toegeschoven en lang niet altijd gegrendeld,

zooals alleen bij aanwezigheid van veel vreemdelingen. Voor de deur is een klein afdakje gemaakt. De ingang is geplaveid met groote steenen, die samenhangen met de ovale straat, als er een zoodanige is. In den oostmoesson, bij de bewerking van de tuinen, zijn die huizen bijna onbewoond doordat de meeste bewoners in de tuinhuisjes overnachten. De huizen zijn gemeenschappelijke eigendommen van de bewoners, d.i. één familie. Een gebrek dezer huizen is, dat zij geen andere opening dan de deur hebben; de onuitstaanbare rook, die er onophoudelijk de lucht verpest en de oogen pijnlijk aandoet, laat voor Europeanen geen ander middel om het zich dragelijk te maken over dan een gat in het dak van het kamertje te snijden. Waarschijnlijk is de dikwijls heerschende mist een der redenen geweest om deze huizen zoo dicht te bouwen. De huizen in het hart van het land, zijn het soliedst en op de grootste schaal gebouwd. De vrije ruimte om de stookplaats dient tevens tot zitplaats voor kout op de avonden dat er gasten zijn. Het is dan een algemeen gelach en gepraat, waarbij het hoofd (glarrang of onderdaloe) het hoogste woord heeft, zonder dat anderen echter verhinderd worden hun meening te zeggen.

§ 12. **Handel.** In een land, dat zoo primitief is als Manggarai, is natuurlijk geen sprake van handel in den eigenlijken zin des woords. De landbouw verschaft met de weinige veeteelt, voedsel, dat alleen door de behoefte aan zout moet aangevuld worden.

Dit laatste verkrijgt men op de kustplaatsen Reo en Nanga Ramo door ruil met andere waren, daar geld geheel onbekend is. Men beweert dat een gantang zout tegen eenige dergelijke met djagong geruild wordt. Voor kleeding zorgt de bevolking bijna geheel zelf; alleen fijnere stoffen worden door ruiling verkregen. Daarvoor dienen dan paarden, karbouwen of geiten. Een goede hengst wordt geacht drie karbouwen waard te zijn; deze laatste een achttal geiten en een geit c.c. 20 kippen. Ook worden kapas en indigo als ruilmiddel gebezigd.

Hoe verder men in het binnenland komt, des te minder bemerkt men van ruilhandel, zoodat zelfs te Dégé het gebruik van zout een zeldzaamheid is. De Manggarais zijn bovendien bevreesd naar Reo te gaan, omdat zij daar door moslimsche inlanders worden geknoveld. Zelfs dáár echter bestaat meer ruilhandel dan gebruik van geld. Gewild zijn nog al de zilveren arm- en enkelbanden, die te Reo vervaardigd worden (?). Voor den huizenbouw voorziet het land zelf in materiaal. Wapenen, zooals geweren en lansen, worden wel ingevoerd, maar bij zeer kleine hoeveelheden. Evenzoo jenever. De invoer is dus uiterst gering. Van uitvoer is bijna geen sprake, behalve de weinige kapas en indigo; vroeger ook geelhout. Chineezen en Arabieren wagen zich tot nog toe niet in dit land. Pasars zijn in het binnenland niet bekend, alleen die te Reo wordt bezocht.

§ 13. **Veeteelt.** De veestapel van Manggarai telt paarden, karbouwen, varkens en geiten. Omtrent de betrekkelijke waarde dezer dieren werd reeds boven gesproken. De paarden loopen meestal in vrijheid rond, van verzorging is geen sprake. Zelden halen zij de gewenschte hoogte van vier voet. De paarden zijn uitstekende bergklimmers, maar zouden in de vlakte minder voldoen. Zij zien er sterk en flink uit, hebben een rechte houding en dragen het hoofd hoog. Op het plateau van Roeté vindt men de meeste bijeen; zij worden bereden gebruikt door daloes of onder-daloes; hoogst zelden tot het overbrengen van lasten. Uitvoer van paarden komt niet voor, verkoop zelden. De schatting der hoeveelheden is als volgt: in Todo 50, in Roeté 100, in Tjiba en Reo 100, in Badjo 200 stuks.

Het aantal karbouwen is meestal niet groot. Het wordt geschat als volgt: Todo c.c. 100 stuks; Roeté ± 40 en Reo en Tjiba c.c. 200. De handelswaarde, in Europeesche munt berekend, van een grooten karbouw, bedraagt c.c. 20 gulden, van een goeden hengst 60 gulden. Ook aan deze beesten wordt geen zorg besteed; zij worden zelfs niet altijd

gehoed. De Manggaraische karbouwen zijn van dezelfde goedaardigheid als die van Sumbawa.

Daar geen sawahbouw bestaat, wordt van de karbouwen geen andere arbeid gevorderd dan het slepen van bamboe of zware balken. Uitvoer heeft niet plaats. Teelt van varkens tot eigen gebruik komt voor. Zij worden behoorlijk onderhouden zooals in § 10 is aangegeven. Zij hokken onder de huizen. Het aantal varkens in een kampong van twee huizen bestaat uit c c. 20 stuks, groot en klein. Natuurlijk is van uitvoer geen sprake.

Bokken en geiten worden onderhouden tot eigen gebruik en tot den uitvoer. Bij feestelijke gelegenheden slacht men deze dieren.

Het vel wordt gebruikt tot vervaardiging van de gĕnda. Het aantal dezer dieren is zeer beperkt; gewoonlijk bedraagt het aantal in een kampong wat meer dan drie of vier stuks. Het pluimgedierte omvat enkel hoenders; onderhoud als overal elders in den archipel.

§ 14. **Landbouw.** Het voornaamste voortbrengsel van den landbouw is turksche tarwe of djagong. Tuinen (*nggaroe*) daarvan worden door het geheele land aangetroffen; in het noorden met paggers van dood hout omgeven, afgesloten met bamboezen klapdeuren, in het midden en zuiden, omheind met stevige muren van los opeen gestapelde steenen. Het doel, wering van wilde zwijnen en ander gedierte, wordt er volkomen mede bereikt. Daar in het middengedeelte des lands alle boomgroei ontbreekt, moet sinds onheugelijke jaren een roofbouw op groote schaal hebben plaats gehad. Alang-alang en riet bedekken den niet bebouwden bodem. Alleen aan de hellingen van ravijnen en op de toppen der bergen ontwaart men boomgroei. Het lange gras wordt ieder jaar afgebrand, terwijl de djagong geplant wordt op het gedurende eenige jaren braak gelegen hebbende terrein. Meer dan in het midden des lands, treft men in het noorden tuinen van bergpadi (wadja) aan, speciaal tusschen Koi en Tjiba. De weinige boomen worden daartoe afgebrand — meestal op de hel-

lingen van ravijnen —, de grond beplant en na den oogst braak gelegd, tot er weder jong hout op staat. De rijst is rood van kleur en van geene bijzondere kwaliteit. Zij, evenals de djagong, dient slechts tot eigen gebruik. Sawahbouw is onbekend in Manggarai; enkel om Reo wordt zij gedreven. Een ploeg als werktuig is niet in gebruik. Men behelpt zich dus met bijlen, pakékés (een soort van houten koevoet met ijzeren punt) en parangs of hakmessen. Andere voortbrengselen van den landbouw zijn batarà todjeng (Makassaarsch), sĕlâ (Manggaraisch), een soort vrucht tusschen rijst en djagong, die gestampt en gekookt wordt als rijst. Het wordt geplant tusschen de djagong. Voorts kapas welks vrucht tot het weven van eigen gemaakte kleeding dient; indigo, gebezigd tot het blauw verven van die geweven goederen; koffie in zeer geringe hoeveelheid, voornamelijk in Tjiba en eerst sedert de laatste jaren. (De boomen stonden zeer goed.) Bij den landbouw bestaat het wederkeerig hulpbetoon dat ook in de Minahassa voorkomt. Het heet met een Manggaraisch woord, *lélés*. Men verzekert zich de hulp van anderen voor een gantang djagong daags Is de bewerking van den eenen tuin afgeloopen, dan gaan allen aan een volgenden en zoo vervolgens. Die der hoofden worden door de bevolking gemeenschappelijk bewerkt.

Houtsoorten zijn, voornamelijk in het noorden aangetroffen, speciaal kajoe tjampaga, en kajoe tjenrana of geelhout. Cultuur ervan bestaat niet.

Vruchten zijn zeer schaarsch; de manggistan wordt geheel gemist, de aardbezie (*tjoutò*), echter zonder geur of smaak, treft men aan in midden-Manggarai.

Daar heeft men ook eenige europeesche bloemen, als de stamroos (*roenocs*) en de paardenbloem. De flora echter is in het algemeen zeer arm, evenals de fauna (herten en wilde zwijnen treden hier het meest op den voorgrond.) Eigen diersoorten schijnt Manggarai niet te bezitten.

§ 15. **Nijverheid.** De nijverheid bepaalt zich tot de vervaardiging der voorwerpen voor gewoon dagelijksch gebruik,

als kleederen en het eenvoudigste huisraad. (Men zie hierover § 10). Het weeftoestel en het spinnewiel zijn niet inheemsch en komen geheel overeen met die van Zuid-Celebes. Grondstoffen voor een en ander zijn: kapas, pandang-doeri, rotan, bamboe, hout, klapperdoppen enz en het vlas der rameh (voor fuiken). Hoorns van herten en andere dieren worden gebezigd voor de vervaardiging van sieraden. Metalen zijn niet in bewerking, zoodat alle voorwerpen, van die grondstof aanwezig, ingevoerd zijn. Zelfs het smeden van eenvoudige parangs is onbekend. Alleen verstaat men hier en daar, o. a. te Todo, de kunst van pottenbakken uit klei; ook het maken van gemoetoetouw kent men. In de houtsneekunst heeft men het nog niet ver gebracht. Hier en daar echter treft men boven de deuren der huizen zeer ruw houtsnijwerk aan van inheemschen oorsprong. Voortbrengselen van nijverheid worden niet uitgevoerd.

§ 16. **Muziek**. Wat men zelden bij de bevolking van den indischen archipel (behalve in het oostelijk gedeelte) aantreft, maar hier vindt, is de zang. Zij wordt beoefend door mannen, hoewel het toch schijnt dat het maar zelden geschiedt. Alleen indien velen bijeen zijn en in goede stemming verkeeren, heft men een lied aan. Het klinkt niet onaardig, maar is eentonig, evenals in de Molukken. De zang wordt niet begeleid, tenzij bij feesten, zooals het oogstfeest enz. Men maakt alsdan gebruik van de gĕnda en den grooten trom. Metalen muziekinstrumenten zijn geheel onbekend. Een en ander wijst wel aan op welk een lagen trap van ontwikkeling de Manggarais staan.

§ 17. **Tijdrekening**. Zoo mogelijk is deze nog eenvoudiger dan het in de vorige paragraaf besproken onderwerp. Het weinige, dat bekend is, komt hierop neer. De Manggarai kent wel de indeeling in maanden (waarvan het niet gelukt is de namen, indien zij al bestaan, te weten te komen), maar rekent niettemin met zonnejaren, zooals bij een landbouwend volk te begrijpen is, dat natuurlijk rekening moet houden met plant- en oogsttijd. Eene jaartelling schijnt niet te be-

staan. Er wordt beweerd, dat men de dagen van den eersten tot den tienden telt om daarna van voren te beginnen. Namen van dagen beweren zij niet te hebben. Ook zouden zij niet weten hoeveel dagen een jaar heeft. In aanmerking genomen het geringe begrip omtrent tijd en verdeeling van tijd, dat elk niet zeer beschaafde inlander heeft, is de waarschijnlijkheid van het bovenstaande niet geheel buiten gesloten. Wel bestaat immers de zoogenaamde pasarweek indeeling van vijf dagen, op Java, maar niettemin zijn de namen der dagen van de zevendaagsche week van Arabischen oorsprong, als ook die der maanden. Hetgeen pleit voor de waarschijnlijkheid der jaarrekening bij zonnejaren is het feit, dat ook de Boegineezen vroeger twaalf maanden van c.c. 30 dagen kenden, nl. vóór zij de Arabische indeeling van maanden volgden. De dag wordt verdeeld uitsluitend naar de standen der zon. De verrichtingen van het vee, zooals op Java, zijn hier geen maatstaf voor de indeeling van den dag, tenzij het voeren der varkens om 6 uur 's morgens en 5 uur 's avonds. In den nacht is de haan de uuraanwijzer.

§ 18. **Ziekten.** Door het isolement, waarin Manggarai gedurende eeuwen verkeerd heeft en nog verkeert, bleef het gewoonlijk verschoond van epidemiën. Geen legenden bestaan hieromtrent. Het gezonde bergklimaat en de eenvoudige levenswijze zijn dan ook geen gunstige voorwaarden voor epidemische ziekten, waarbij nog komt de weinige dichtheid der bevolking. Toch zijn pokken niet onbekend, zooals de tronies van enkelen bewijzen. Van melaatschheid en syphilis is geen spoor te bekennen, afgesloten als zij waren van Europeanen en Chineezen. Cholera is totaal onbekend. Krankzinnigheid, die in Battaksche dorpen vrij veelvuldig voorkomt, behoort mede tot de hooge uitzonderingen. Meer is huidziekte (door onreinheid of walgelijk voedsel?) verspreid, de zoogenaamde *koerap*. Ook koortsen komen nog al veelvuldig voor, waarschijnlijk een gevolg van het vochtig klimaat. Eén ziekte echter heeft Manggarai, waarvan niemand den oorsprong kan nagaan en die dus enkel kan

gegist worden. Zij bestaat in eene zwelling van den buik. Op het oog zoude men het voor welgedaanheid houden, terwijl het juist het tegendeel aanwijst. Voor kinderen is die ziekte doodelijk en ook naar men beweert voor vreemdelingen. Iemand, die eenmaal met deze ziekte is behept, zoude zelfs door geen verandering van klimaat ervan kunnen genezen. De Manggarais nu beweren, dat zij ontstaat door het gebruik van te weinig zout en te veel lombok. Niet onwaarschijnlijk is echter dat òf het metaalhoudend gehalte van het water, òf de groote vochtigheid van den atmosfeer oorzaak is. Een geneesmiddel tegen dezen kwaal is niet bekend.

Voor andere ziekten van mindere beteekenis (gevatte koude enz.) gebruikt men gekruide spijzen (*poeli lawan*).

§. 19. **Klimaat en moessons.** Geheel Manggarai is een bergland, dat zich in weinig vlakten verheugt, maar bijna uitsluitend uit ravijnen en heuvelen bestaat. Hoogere bergen dan c.c. 4500′ komen niet voor. De gemiddelde hoogte zal 1200′ bedragen. Het klimaat is dus frisch. 's Nachts is het voornamelijk aangenaam koel. In het zuidelijk en het hooger gedeelte mist het dikwijls. Natuurlijk regent het, ook behalve in de moessons, nu en dan in het bergland. Perioden van 2 of 3 maanden droogte, zooals elders, zijn onbekend. Veelal gaan die regens vergezeld van hevige onweders. Wat de moessons betreft, schijnt al het land ten noorden van den Kantor en den Potjo Lika de gewone droge en natte moesson van Java's noordkust te volgen, dus regen van half October tot half April en droogte in den overigen tijd; maar het zuidelijk gedeelte, als Roetó Todo, heeft zijn regenmoesson van half April tot einde Augustus, wanneer de zuidoostpassaat waait.

§ 20. **Politieke toestand.** Zooals in § 1 werd aangestipt, behoort Manggarai slechts tot Potta in het noorden en Nanga Boro (?) in het zuiden (verbonden door een rechte lijn) aan den sultan van Bima, ofschoon de daloe van Todo zijn gebied rekent tot aan de oostelijker gelegen Wai Mohé. De oorsprong van dit bezit door Bima's sultan zoude van eenige

eeuwen her dateeren, toen een der vorsten eene Gowasche prinses huwde en Manggarai, dat evenals Bima vroeger eene onderhoorigheid van het rijk van Gowa uitmaakte, van dit rijkje werd losgemaakt met behulp der Oostindische compagnie (1666 of 1750?).

Het gezag over de Manggarais is er toen niet op toegenomen, zooals blijkt uit twee omstandigheden:

1°. dat bijna geen schatting wordt opgebracht;

2°. dat de vertegenwoordigers van den sultan te Reo en Potta, de radja met zijn radja-bitjara en mantri 's noode in het binnenland geduld worden en zich dan ook nimmer in het zuidelijkste gedeelte vertoonen. Het is immers bij den in April en Mei 1890 gemaakten tocht gebleken, dat te Dégé de vertegenwoordiger van den sultan van Bima, een hooggeplaatste mantri, geen verdere hulp van koelies enz. kon verkrijgen en hem te Roeté zelfs de verdere doortocht zou zijn belet, waarom werd overeengekomen dat die mantri maar den terugtocht zou aanvaarden en de Europeesche ambtenaar alleen verder zou reizen. De oorzaak van een en ander is gelegen in de vroeger jaren periodiek gepleegden menschenroof en de afzetterijen, waaronder de bevolking, overigens zeer kalm van aard, gebukt ging. En nog meer in de rooverijen van paarden en ander vee door de verwanten van de gezaghebbende inlandsche ambtenaren en beambten (radja en radja-bitjara) te Reo.

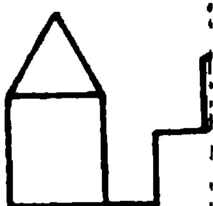
Nog maar voor een zeer klein gedeelte moslim, hebben de Bimaneezen minachting voor deze heidenen. Ook de Arabieren spreken van hen met verachting, maar tevens met vrees, als van Badoewis. Zij vertoonen zich dan ook niet in Manggarai, evenmin als Chineezen. En het schijnt dat men zich nu in het binnenland tegen Bima of zijne vertegenwoordigers weet te handhaven.

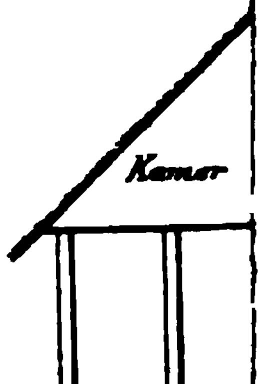
Hoewel men van het Gouvernement weinig afweet (compania), is dat weinige van gunstigen aard, daar bekend is dat slavenhandel niet door Europeanen in praktijk wordt gebracht, al wist men ook niet, dat de uitvoer zelfs zeer bepaald ver-

boden is. Bovendien heeft men nimmer gewapenderhand tegenover het Gouvernement of de Compagnie gestaan.

K

ERRATA.

Bl. 382 lees: Palaëornis, Rhopodytes, 390 Caridagrus, Eurylaïmus javanicus, Eurylaïmus, Caprimulgus, Hypothymis azurea, Chalcostetha, Chalcoparia. Jole olivacea, 391 Mixornis, Brachypteryx, Cisticola, Kittacinela macroura, Carpophaga bicolor, Chalcophops, Butorides, Fregata aquila, 331 Moschus napu, Halicore dujong en Crocodilus biporcatus.

INHOUD.

TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE.

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN
EN WETENSCHAPPEN.

ONDER REDACTIE

Dr. J. BRANDES

EN

Mr. J. H. ABENDANON.

DEEL XXXIV.

AFLEVERING 6.

BATAVIA.
ALBRECHT & RUSCHE.

's HAGE.
M. NIJHOFF.

1891.

EENE VOETREIS OVER HET OOSTELIJK DEEL

VAN HET

EILAND FLORES.

DOOR

E. F. KLEIAN,
Civiel Gezaghebber der Solor-eilanden.

Met schetskaartje.

Ten einde mij eenigermate met de afdeeling, waarover ik het bestuur voerde, bekend te maken, vooral met het oog op het al of niet geschikte van den grond, tot cultuurontginningen, verzocht en verkreeg ik van den Resident de vergunning om te zamen met den posthouder van Solor, den Heer EHRICH, een voetreisje te maken over het eiland Flores, voor zooverre dit onder de residentie Timor sorteert.

Daar ons vertrek op den 29en Mei (1875) was vastgesteld, brachten we op de beide voorafgaande dagen het benoodigde tot de reis in orde. Het was ons tevens gelukt een tolk te bekomen tegen betaling van *f* 1.— daags.

Reeds vóór de reis begon, hadden wij met moeilijkheden te kampen.

De radja van Larantoeka DOM GASPAR zond n. l. den dag vóór ons vertrek, een Chineeschen handelaar tot mij, met verzoek van de voorgenomen reis te willen afzien, om reden hij bevreesd was dat het bergvolk ons zou aanranden en de gevolgen alsdan voor zijne rekening zouden komen.

Ik liet den radja echter door denzelfden Chinees weten, dat hij, ingeval mij iets mocht overkomen, daarvoor volstrekt niet verantwoordelijk behoefde te zijn, doch dat, indien hij overtuigd was van de kwade gezindheid van het bergvolk, hij mij eene geleide kon meegeven ten einde mij voor gevaar te vrijwaren. Ik kreeg echter geen antwoord en dacht dus, dat de radja er in berustte, waarin ik mij echter bedroog.

Des avonds voor ons vertrek eene afscheidsvisite bij de albier gevestigde Heeren Geestelijken brengende, verzocht ook de pastoor Metz mij en den Heer Ehrich, namens den radja, van de voorgenomen reis af te zien, wegens dezelfde reden als boven reeds vermeld. Wij lieten ons echter niet afschrikken en verzochten den Heer Metz den radja met onze volharding bij het voorgenomen reisplan in wetenschap te willen stellen.

Al dat tegenstribbelen van des radja's zijde had echter voor ons het onaangename gevolg, dat de ouders van den tolk, dien wij zouden meenemen, hunnen zoon niet met ons lieten gaan. Wij besloten nu de reis zonder tolk te doen, te meer. daar wij dien eerst noodig zouden hebben, wanneer wij het Mangaraische gedeelte bereikten, en troostten ons met de hoop, onder weg wel iemand, tegen eene goede belooning, te zullen opdoen, die de taal van het land machtig was.

Na deze ondervonden teleurstelling vertrokken wij den 29en Mei des morgens ten 5 uur 30 minuten van Larentoeka met zeven gehuurde volgelingen, tot het dragen van hetgeen voor onze reis benoodigd was

Onze proviand bestond uit eenige kati's tot poeder gestampte djagong, hier bekend onder den naam van *djagong ĕmpi.*

Op Timor noemt men het *djagong oek*; het wordt volgender wijze gemaakt:

De djagongpitten worden na eerst een weinig gekookt te zijn, in een pot zonder bijvoeging van olie of vet geroosterd en daarna tot poeder gestampt. 8 à 10 lepels vol van dit

poeder is met een stukje gedroogd vleesch voldoende voor een middagmaal, als men er wat water bij doet!

Voorts eenige stukken gedroogd vleesch, dèndèng, een van dik zeildoek vervaardigde zak gevuld met water en een paar flesschen brandy.

Gewapend waren wij — de Heer EHRICH en ik — elk met een achterlader en een revolver en van onze volgelingen waren er vier voorzien van vuursteengeweren. Alvorens verder te gaan zij hier aangeteekend, dat de plaats waar het bestuur alhier gevestigd is in den regel Larentoeka genoemd wordt, hetgeen echter niet juist is, omdat Larentoeka meer zuidelijk gelegen is, terwijl de plaats die voor Larentoeka doorgaat Posto heet.

Zooals reeds gezegd is, vertrokken wij van Posto den 29en Mei des morgens ten half zes uur, passeerden de kampongs in de onmiddellijke nabijheid gelegen, als: Lôkéa, Lahaijong, Pohonsiri, Baléla, Bato eméa, Larentoeka, Pantej besar, Lĕwarèrè, Waibalon en Lawalang, allen aan den voet van den berg Ilimandiri, langs het zeestrand gelegen.

De bewoners der zes eerstgenoemde kampongs belijden bijna allen het R. K. geloof, terwijl die der vier laatst genoemden meestal nog heidenen zijn. Al deze kampongs zien er vuil en onoogelijk uit, en verschillen enorm van de kampongs, die ik elders door inlandsche christenen bewoond heb gezien. Ook de huizen zien er voor het meerendeel vervallen en armoedig uit, en pleiten niet zeer voor de vlijt en de welvaart der bewoners.

Vreemd mag men het noemen, dat, niettegenstaande op het eiland Adoenara, tegenover genoemde kampongs gelegen, overvloed van vruchtbaren grond te vinden is, die hen op eerste aanvraag ter ontginning zou worden toegestaan, de bevolking van hier niet naar dat eiland verhuist, te meer daar toch ook het gebied van den radja van Larentoeka zich gedeeltelijk over het eiland Adoenara uitstrekt.

Tuinen, aangelegd tegen den berg Ilimandiri, geven wegens de onvruchtbaarheid van den bodem en het gemis van water,

zeer middelmatige oogsten en kunnen hoogstens twee jaren achtereen bewerkt worden.

Na de kampong Lawalang gepasseerd te hebben, hielden wij steeds het strand, zijnde de eenige begaanbare weg, en vertoefden een oogenblik te Okka bij de monding van een klein riviertje van dien naam.

Okka is niet de naam eener kampong, maar men verstaat daaronder de baai gelegen aan de Z. O. kust van Flores. Ter verduidelijking van het een en ander, zoo ook om een overzicht te geven van de route door ons gevolgd, en de ligging der verschillende kampongs, die wij passeerden of waar wij halt hielden, voeg ik hierbij een schets, waarvan de omtrek vergroot is genomen van de officieele zeekaart van het eiland Flores.

De te volgen weg liep thans in N. richting door eene vrij groote vlakte, ingesloten door de bergen Ilimandiri ten Oosten en Adawôla Saboe ten noord-westen Deze vlakte is grootendeels begroeid met een dun soort bamboe en hoog riet, en hier en daar zag men sporen van verlaten tuinen.

Alhoewel de grond niet tot de beste behoort, zou men toch met eenige inspanning een groot gedeelte dier vlakte wel tot sawah kunnen inrichten, wanneer men slechts het zooeven genoemd riviertje halverwege van den oorsprong afdamde. Om sawahs te bewerken heeft men echter karbouwen noodig en deze zijn hier niet, hoewel ze gemakkelijk van elders konden worden aangevoerd. Op de eilanden Adoenara en Lomblen treft men wilde karbouwen bij honderden aan, waarvan eenigen wel te vangen zouden zijn en mak te maken, doch dit vereischt moeite en inspanning, en wanneer daarvan sprake is, klopt men zoowel bij den radja als bij het volk aan doovenmansdeur.

Na ruim een uur loopens begonnen wij langzamerhand te stijgen en bereikten ten 10½ uur de kampong Lawatala, gelegen in het midden van dit gedeelte van het eiland Flores en naar gissing een paar honderd voet boven de zee tusschen de bergen Ilimandiri in het Z. O. ten O. Wai

Kréwa N. W. en de Adawala Saboe Z.W. Deze kampong, liggende op eene kleine rotsvlakte, bestaat uit een honderdtal huizen van allesbehalve sierlijk maaksel. Drinkwater is in de nabijheid niet te vinden en moet gehaald worden op ongeveer $1\frac{1}{2}$ uur afstands uit het straks bedoelde riviertje, dan wel aan de N. W. kust van Flores te Hadi. Dat dit ongerief duidelijk merkbaar is aan de onzindelijkheid van het volk, zal wel niet behoeven gezegd te worden. Voor een paar snoeren kralen — geld is in het binnenland minder gewild — kregen wij van het kamponghoofd vier eieren en een weinig rijst, lieten daarvan onzen maaltijd bereiden en nuttigden dien met smaak. Na een uur toevens vervolgden we onzen weg, na alvorens voor twee snoeren koralen, elk ter waarde van *f* 0.40, twee wegwijzers te hebben verkregen.

Ons plan was zooveel mogelijk het midden van Flores te houden, doch dit scheen volgens ingewonnen berichten ondoenlijk, eerstens omdat er geen wegen bestonden en ten andere, omdat het, wegens de steile hellingen, zooal niet onmogelijk, ten minste uiterst gevaarlijk zoude zijn. Willende of niet moesten wij dus den zin onzer gidsen volgen.

Welgemoed verlieten wij Lawatala en steeds in westelijke richting voortloopend, passeerden wij de kampong Rian Para, bestaande uit een vijftal huizen, en bereikten ten 4 uur het N.W. strand van de baai Lemoijang, ook wel Hadibaai geheeten. In W. richting, het strand volgende, gingen wij tot ongeveer $5\frac{3}{4}$ uur door, en hielden stil bij eene bron op ongeveer 100 meter landwaarts in gelegen.

Deze bron is bekend onder den naam van Wailaun. Hier besloten wij onder het geboomte den nacht door te brengen. Nauwelijks gezeten, kwamen eenige bergbewoners, die daar in de nabijheid hunne djagongtuinen hadden, ons op een afstand begluren en hun getal groeide weldra tot een 50 tal aan Ziende dat wij slechts weinig in getal waren, overwon de nieuwsgierigheid weldra hunne vrees en kwamen zij tot ons. Alles werd met nieuwsgierigheid gadegeslagen en na hun onze wapenen getoond te hebben, over welke zij de grootste

verwondering aan den dag legden, hielpen zij onze huurlingen eenige bladeren kappen, die ons tot ligging voor den nacht moesten dienen, sleepten hout aan en ontstaken een groot vuur, waarbij allen gehurkt gingen zitten. Vertrouwelijk vingen zij nu een praatje aan, informeerden vanwaar wij kwamen, wie wij waren, en waarheen wij gingen, met welk doel, etc. etc. zooals wij dit van ons gevolg vernamen.

Ik acht het hier de plaats aan te teekenen, dat over geheel het oostelijk deel van Flores, zoowel bij de strandbewoners als bij het bergvolk, de Soloreesche taal de heerschende is. De grens tot waar die taal gesproken wordt is vrij nauwkeurig afgebakend, en wel in bijna rechte lijn op de bijgevoegde schetskaart aangestippeld. Dit was te gemakkelijker voor ons, omdat vier onzer huurlingen geboren Soloreezen waren, die het Maleisch tevens vrij goed spraken.

Na van de medegenomen gestampte djagong eenige lepels genuttigd te hebben, werden de pijpen opgestoken en een uurtje bij het vuur gekeuveld, waarna de geweren nog eens werden nagezien. Daarop vleide zich een ieder, met de wapens naast zich, op de geimproviseerde legerstede neder, waarbij ons het geboomte als klamboe, de uit bladen gevlochten mandjes, waarin de door ons nog medegenomen kleeding geborgen was, tot hoofdkussen en het aan onze voeten vlammende vuur tot verwarming diende.

Tegen den morgen (30 Mei) om 4½ uur werden wij van koude wakker; het vuur werd spoedig opgestookt en na een verkwikkend bad genomen te hebben, begaven wij ons om 5½ uur weder met frisschen moed op weg.

Daar landwaarts noch kampong, noch begaanbare weg te vinden was, moesten wij nog eenigen tijd het strand volgen, hielden ten 8 uur even stil bij een klein riviertje, Wai Bèlan genaamd, alwaar wij onzen voorraad water aanvulden en sloegen toen spoedig na het riviertje gepasseerd te hebben, links af. Ons doel was thans om kampong Loworahan te bereiken. De weg daarheen liep door een zeer vruchtbare

met rimboe en struikgewas begroeide streek en, steeds steigende, bereikten we Loworahan ongeveer ten 11 uur. Wij begaven ons, of liever de twee van Lawatala medegebrachte gidsen brachten ons, naar het huis van het kamponghoofd, die, hoewel ziek zijnde, ons zeer goed ontving. Dadelijk liet hij een kip vangen en rijst stampen en bood ons, in afwachting dat een en ander klaar gemaakt werd, een klapperdop met heerlijken zoeten toeak tot verfrissching aan.

De kampong Loworahan bestaat, voor zooveel ik kon nagaan, uit een 30tal huizen, die wat zindelijkheid, enz. betreft gelijk staan met de hiervoren door mij vermelde. Ook de bodem waarop de kampong staat is als 't ware met rotsblokken bezaaid.

Weldra was ons eten gereed en gebruikten wij dit met graagte

Als geschenk hiervoor gaven wij het kamponghoofd een weinig kruid en wat glazen koralen, waarmede hij zeer ingenomen scheen. Ons verzoek was thans een wegwijzer te mogen hebben, die ons naar de kampong Loworo zou brengen, doch dit had veel moeite in, omdat men tegen den slechten weg daarheen opzag.

Na veel heen en weerpraten en tegen belofte van twee snoeren koralen, bood zich eindelijk de zoon van het kamponghoofd zelf aan. Ten 1 uur verlieten wij de kampong en begonnen al dadelijk te stijgen, doch hoewel dit vrij vermoeiend was, beteekende het nog niets bij hetgeen ons te wachten stond. Na ruim drie uren stijgens bereikten wij eindelijk een smallen bergrug, dien wij in de lengte moesten volgen, en begon het mij te berouwen dezen weg genomen te hebben. Op eenige plaatsen was de weg niet meer dan een halve meter breed en zag men rechts en links in een ruim 1500 voeten diepe ravijn, waarvan de wanden bijna loodrecht waren; dan weder moesten wij langs een rotshelling loopen, waarbij het minste uitglijden of struikelen een onvermijdelijken dood ten gevolge zou hebben gehad. Onze gids verzocht ons dan ook, bij een eenigszins minder gevaarlijke

plaats gekomen, de schoenen uit te trekken, dewijl hij vreesde, dat wij zouden uitglijden. Wij volgden dien raad, waarvoor wij hem nog dankbaar zijn, want nauwelijks een 100 schreden voortgegaan zijnde, moesten wij langs een smal pad tegen de berghelling gelegen, opklauteren en zouden dit stellig niet met schoenen aan de voeten hebben kunnen doen. Eindelijk bereikten wij een klein plateau, waar een oogenblik werd halt gehouden en de watervoorraad aangesproken. Hierbij kwamen wij echter tot de treurige ontdekking, dat onze volgelingen dit reeds vóór ons hadden gedaan en ons niet meer, dan $^3/_4$ liter restte. Al maakten wij ons ook kwaad daarover, dit hielp toch niet en moesten we ons getroosten den nacht zonder drinken door te brengen, ten minste toen wij beiden onzen dorst gelescht hadden, bleef er zoo wat niets over. Het was onder deze bedrijven ongeveer $5^1/_2$ uur geworden; wij besloten daarom naar eene geschikte plaats om te zien om den nacht door te brengen. Op het zooeven bedoelde plateau was het niet zeer aangenaam, eerstens omdat daar geen hout te vinden was tot het aanleggen van een vuur en ten andere omdat wij nergens eenige beschutting vonden, die ons tegen den kouden wind kon beveiligen. Onze thermometer stond op $17^1/_2$ centigraad = $63^1/_2$ Fahrenheit. Wij liepen nog een weinig door en vonden toen eene geschikte plaats met boomen begroeid, waar wij tevens door een kleinen bergtop, ten minste eenigszins, tegen den wind beschermd waren. Aanstonds werd een groot vuur aangelegd, waar wij ons om heen schaarden en na ons een weinig verwarmd te hebben, werden de slaapplaatsen in orde gebracht. Om 7 uur 's avonds teekende de thermometer $15^1/_2$ graad = 60 Fahrenheit.

De plaats waar wij stilhielden is genaamd *Ahon boan lolong ina, gébi apè ama aran*; ten minste onder dien naam komt, volgens zeggen van onzen gids, de bergtop in de bij het volk bekende pantons voor.

Alles rondom ons was doodsch en verlaten en wij hoorden niets dan het eentonige geluid van een paar krekels.

Afgezien nog van de onvruchtbaarheid van den bodem, zou het trouwens voor menschen ook niet mogelijk wezen om hier te wonen, dewijl het drinkwater op al te grooten afstand zou moeten gehaald worden.

Van het zeestrand af tot op de plaats waar wij thans stilhielden, doet zich de grond overal onvruchtbaar en steenachtig voor en zou ten hoogste voor het aanleggen van djagongtuinen geschikt zijn. Het geboomte is al even schraal en zeer schaars.

Hoewel vermoeid, sliepen wij dien nacht niet zeer aangenaam wegens de hinderlijke kou en waren wij blijde, dat de dageraad aanbrak, om zoo spoedig mogelijk dit onherbergzame oord te verlaten, te meer, daar niettegenstaande de koude, de dorst zich deed gevoelen.

Reeds voor 5½ uur waren wij weder gepakt en gezakt en stapten den bergtop over (31 Mei). Thans ging het gemakkelijker dan den vorigen dag, omdat wij nu, in stede van te klimmen, moesten dalen. Na ruim een half uur loopens viel mijn oog op een soort van in de wildernis groeiende vruchten, die uiterlijk al het aanzien hadden van frambozen; ook de bloesem en het blad geleken er sprekend op.

Ik vroeg hieromtrent onzen gids en deze zeide, dat men die vruchten kon eten; hij gaf zelf het voorbeeld door er eenige te plukken en te nuttigen. Dit voorbeeld werd door ons spoedig gevolgd en dit was eene ware verkwikking voor onze dorst. De smaak dezer vrucht is evenals van de framboos in Europa, doch een weinig rinsch. Na een half uur met het zoeken en eten dier vruchten doorgebracht te hebben, vervolgden wij onzen weg, die bij afwisseling door alangalang en struikgewas liep.

Op ruim 2 uur afstands van de kampong Lôwôrô ontmoetten wij telkens vrouwen, die, zoodra zij ons in het gezicht kregen, zich in het hooge gras verscholen. Had dit echter plaats bij eene plotselinge kromming van den weg, zoodat zij tot verschuilen geen tijd hadden, dan bleven zij bezijden den weg staan tot wij gepasseerd waren. Allen die

wij zoo ontmoetten, droegen bamboezen met water gevuld om dit naar hunne tuinen mede te nemen, hetgeen niet pleit voor overvloed van water in deze streken.

Steeds dalende bereikten wij ruim 10 uur de kampong Lôwôrô, waar ons eerste werk was naar water te vragen.

Onze komst in genoemde kampong bracht al dadelijk veel menschen op de been, die ons allen nieuwsgierig stonden aan te gapen. Blijkbaar was het, dat zoo al niet allen, dan toch de meesten voor het eerst Europeanen zagen.

Ook de hoofden, er zijn er drie in de kampong Lôwôrô, waarvan de oudste Hassaroea is geheeten, verschenen weldra.

De weinige ontwikkeling van het volk in aanmerking genomen, mochten wij tevreden zijn over de ontvangst.

Door tusschenkomst van een onzer huurlingen, werd een gesprek over algemeene zaken aangeknoopt met de hoofden en trachtte ik iets van hunne afkomst, zeden en gewoonten, enz. te weten te komen, doch dat scheen hun achterdocht op te wekken en ik verkreeg op meest alle gedane vragen zeer ontwijkende antwoorden, die mij niets wijzer maakten, en om nu hun wantrouwen niet nog meer gaande te maken, zag ik van verdere vragen af.

Inmiddels was door een der hoofden order gegeven eenig eten klaar te maken, hetgeen ons weldra werd voorgezet en uit rijst met een geroosterde kip en een paar eieren bestond; ook voor onze dragers zorgde men, door voor hen een geit te slachten.

Wetende, dat koralen bij dit volk een gewild artikel is, gaf ik elk der hoofden daarvan een snoer en schonk hun een glaasje van onze brandy in, waarvan zij echter niet wilden drinken, voordat wij zelven daarvan iets gebruikt hadden. Zij schenen bevreesd, en wantrouwden ons, doch toen wij het voorbeeld gegeven hadden, was die vrees overwonnen en vroegen zij al dadelijk een tweede glas te mogen hebben, hetgeen ik hun niet kon weigeren, hoe gaarne ik dit ook met het oog op onzen geringen voorraad gedaan zou hebben. Ik haastte mij na het inschenken van dit tweede

glas, de flesch dicht te maken en weder te laten inpakken, daar ik bang was, dat men nog een derde glas zou vragen.

De kampong Lôwôrô is naar gissing 800 voeten boven het oppervlak der zee tegen eene berghelling gelegen. Men heeft een half uur voor men die kampong bereikt, een heerlijk vergezicht op de meer benedenwaarts gelegen kampongs en omstreken, als in het N. W. de kampong Lowilaga, in het W. Takèpa en in het O. Lôwôrô, Lôwôringoe en Lomika. De kampong Lôwôrô zag er vrij zindelijk uit, zoo ook de huizen. Deze waren in beteren toestand dan die in de vorige reeds genoemde kampongs. Drinkwater werd uit een bron, op niet al te grooten afstand der kampong gelegen, verkregen.

Des middags om $2^1/_2$ uur verlieten wij de kampong Lôwôrô, van waar wij tegen betaling een wegwijzer medekregen, passeerden de kampong Takèpa, die uit een 25 tal meest bouwvallige huizen bestond, Ilèh tapoh (ilèh tapoh beteekent klapperberg), en moesten een oogenblik stil houden in de kampong Rian baun, alwaar onze gids even zijn oom moest spreken. Ik had inmiddels gelegenheid op te merken, dat deze kampong uit 23 vervallen huizen bestond en bijna onbewoond was.

Toen wij er door gingen, liet ik onzen gids vragen, wat wel de reden mocht zijn, dat ik overal in de kampongs zoo weinig menschen zag en de meeste huizen verlaten waren. Hierop deelde hij mij mede, dat dit bijna altijd het geval is, omdat de bewoners gemeenlijk zich daar ophouden waar zij tuinen aanleggen en slechts dan de kampong komen bewonen, wanneer bijzondere gebeurtenissen plaats hebben, als ook bij oorlog, het vieren van een bruiloft of doodenfeest, enz. zoodat men zich aan de kampongs weinig liet gelegen liggen. Onzen weg, die overal door dorre, drooge streken liep, vervolgende, kwamen wij ten ruim 6 uur in eene boschachtige streek, Lillowain genaamd, en besloten er den nacht door te brengen, te meer, daar zich een kleine bron met heerlijk water in onze nabijheid bevond. De nacht werd

evenals de vorige doorgebracht en wij braken des morgens ten $5^1/_2$ uur weder op (1 Juni). Ons doel was Conga, van waar wij volgens onzen gids nog slechts een paar uren verwijderd waren.

De te volgen weg liep thans door vlak land en van betere hoedanigheid dan wij tot nog toe ontmoet hadden; ook water troffen wij in genoegzame hoeveelheid aan. Het is echter jammer, dat juist de enkele plaatsen, waar overvloed van water en meer goede grond te vinden is, onbewoond zijn, hetgeen moet toegeschreven worden aan het gedurig oorlog voeren van de eene kampong met de andere, daarom schijnt men zich liever te vestigen op moeielijker te bereiken plaatsen, die volgens hunne wijze van oorlogvoeren gemakkelijker en beter te verdedigen zijn. Het oorlogvoeren in deze streken is in den regel meer van langen duur dan bloedig. Volgens hetgeen ik daaromtrent van onzen gids vernam, kwamen zelden meer dan 4 à 5 menschen om 't leven, al duurde de oorlog tusschen 2 of meer kampongs ook een paar jaren; en dan nog moet men wel in aanmerking nemen, hoe zulke menschen omkomen; niet in een' eerlijken strijd, neen, verraderlijk wordt de eenzame voetganger overvallen en afgemaakt, dan wel de niets kwaads vermoedende des nachts in zijn tuin, die dikwerf uren gaans van zijn kampong verwijderd is, in zijn slaap laaghartig vermoord.

En zoo iets noemt men hier oorlogvoeren. Wel gebeurt het soms, dat het volk eener geheele kampong ten strijde uittrekt, doch op een afstand van de vijandelijke kampong gekomen, van waar men zeker weet, dat noch kogel, noch pijl den vijand kan bereiken, wordt veel geschreeuw en krijgshaftige vertooning gemaakt, *sèkè lèlè* zooals men het hier noemt; men keert dan, zonder tot een treffen gekomen te zijn, weder huiswaarts.

Omstreeks 7 uur, moesten wij een klein riviertje passeeren, waarvan de naam is Patoe-è. Dit riviertje ontspringt uit een groote wel of bron, Wai-dan geheeten, (Wai =

water en dan=ladder of trap, Wai-dan=watertrap, aldus genoemd naar een kleine hoogte van waar het water niet ver van zijn oorsprong naar beneden stort en een kleine waterval of watertrap vormt), te Tènèwahan en loopt van daar in oostelijke richting naar zee. Ook hier zou veel voordeel, zoowel van het water als van den vrij goeden grond, kunnen getrokken worden, doch zooals medegedeeld is de weinig vreedzame toestand van het volk een groot beletsel in dezen. Na genoemd riviertje gepasseerd te hebben, stieten wij na ruim 4 paal loopen op eene andere en grootere rivier Nangalèko genaamd. Daar zich echter hier en daar langs den oever sporen of indrukken vertoonden van kaaimannen, durfden wij die rivier niet overtrekken. Te oordeelen naar den zouten smaak van het water, konden wij niet ver van de monding der rivier verwijderd zijn, hetgeen ook merkbaar was aan den opwaarts gaanden stroom. Wij besloten dus eenigen tijd te wachten, tot het water wat gevallen zou zijn, om alsdan den overtocht te wagen. Dit wachten begon ons echter weldra te vervelen en daar de oever niet al te breed was, ik gis ruim 15 meter, wilden wij een' vrij grooten boom, die aan den oever groeide en naar den anderen oever overhelde, omkappen, om dien als brug te doen dienen. De kapmessen werden voor den dag gehaald, en weldra waren 4 onzer huurlingen lustig aan 't werk. De anderen, die niet van kapmessen voorzien waren, hadden zich langs den oever stroomopwaarts begeven en een hunner slaagde er in een waadbare plaats te vinden, waarvan men ons kwam verwittigen.

Het vellen van den boom, dien wij reeds tot het midden doorgekapt hadden, werd dus gestaakt, de bagage opgenomen en naar de plaats gebracht, die, volgens zeggen, waadbaar was. Onze gids weigerde echter ons verder te volgen, daar volgens zijn zeggen, zijn kampong met het volk van Nôbô, ten westen van Conga gelegen, in oorlog was. Wij betaalden hem voor de genomen moeite nog een snoer koralen en hij keerde terug. Na de rivier Nanga lèko overgetrokken te

zijn, was het zeer moeilijk voor ons den weg naar Conga te vinden. Wij stonden te midden van hoog opgeschoten riet en wisten dus niet waarheen ons te wenden. Het eenige wat ons overbleef, was den loop der rivier stroomafwaarts te volgen en te trachten het zeestrand te bereiken. Doch dit was gemakkelijker gedacht dan ten uitvoer gebracht, omdat wij noch spoor, noch voetpad konden vinden; bovendien werden wij daarin bemoeilijkt, doordien wij eenigen tijd voortgegaan zijnde, terecht kwamen op eene vlakte met doornen en struikgewas begroeid. Wij namen toen onze toevlucht tot ons kompas en na dit geraadpleegd te hebben gingen wij voetstaps in Z. W. richting verder, omdat eerst met behulp onzer kapmessen een weg gebaand moest worden. Na zeer veel moeite en arbeid slaagden wij er eindelijk in, tegen ruim 10 uur het zeestrand te bereiken en mochten wij het genoegen smaken de kampong Conga voor ons uit te zien en die, na nog tien minuten loopens, te bereiken.

Zooals elders waren ook te Conga zeer weinig menschen aanwezig, doch troffen wij het bijzonder het kamponghoofd, Tjiko genaamd, te huis te vinden. Zeer verwonderd was de man, toen hij vernam hoe wij te Conga waren gekomen en zeide, dat het zich nog nimmer had voorgedaan, dat Europeanen op die wijze te Conga waren gekomen. Wel, zeide hij, waren de Heeren Kluppell en Obrien, beiden civiel gezaghebbers, te Conga geweest, doch zij hadden de reis per vaartuig gedaan.

Was de man echter verwonderd over onze wijze van reizen, nog meer was dit het geval toen ik hem mijn verder reisplan mededeelde, waarbij hij niet naliet telkens te herhalen: „Toean doeadoea brani betoel.''

Conga, op de zuidkust van Flores gelegen in de baai van dien naam, is een vrij groote kampong, bestaande uit een 40 tal huizen, die er allen vrij wel uitzien; ook een R. K. kerk en een paar kapellen treft men hier aan. De bewoners der kampong belijden bijna allen het R. K. geloof en eenige malen per jaar wordt deze gemeente door de Heeren Geestelijken

van Larentoeka bezocht. Het volk leeft uitsluitend van den aanmaak van zout, het bakken van aarden potten en de vischvangst; een en ander wordt tegen rijst, djagong, tabak en was bij het bergvolk verruild.

Het trok onze aandacht, dat wij eenige volwassenen en een paar kinderen zagen behept met elephantiasis. Het kamponghoofd verhaalde ons dat die ziekte te Conga reeds jaren bestond en een 16 tal personen daaraan souffreerden.

Daar wij niet van plan waren heden nog verder te gaan, werd de dag, nadat wij eerst wat gegeten en wat rust genomen hadden, doorgebracht met de omstreken van Conga eens op te nemen. Zooals gezegd, ligt Conga in de baai van dien naam, tusschen twee rivieren, waarvan de een, reeds genoemd, Nanga lèko is geheeten, en de andere slechts onder den naam van Soengi negri bekend staat.

Hoe weinig de menschen met hun eigen land bekend zijn, kan hieruit blijken, dat men mij niet eens wist te zeggen waar beide deze rivieren ontspringen. Het gansche terrein achter de kampong is eene vrij groote vlakte met hoog opgeschoten riet begroeid en bij uitnemendheid geschikt om sawahs aan te leggen. Naar men mij mededeelde, is dit vroeger ook reeds beproefd, doch wegens de vele moeilijkheden daaraan verbonden heeft men er van afgezien. Ten eerste omdat, wanneer men de vlakte onder water zet, volgens het zeggen van het bergvolk, een soort insecten te voorschijn komt, die alsdan naar de bergstreken trekken en aldaar de djagongtuinen verwoesten, hetgeen vroeger al eens onaangenaamheden ten gevolge heeft gehad; en ten tweede bezit men hier geen karbouwen, zoodat de menschen na eerst het riet in den oostmoesson verbrand te hebben, tegen het invallen van den regenmoesson, het terrein bewerken, door dit met de voeten te treden, waarbij zij dagen achtereen tot over de knieën in het water, in de modder moeten staan. Het is dus niet te verwonderen, dat men van het verder bewerken der

sawahs heeft afgezien, dewijl men zich langs gemakkelijker weg, nl. door ruilhandel, van padi kan voorzien.

De te Conga groeiende klappers zijn overal in de omstreken zoowel als te Larentocka gezocht, omdat zij meer olie bevatten, dan die van elders verkregen.

De avond werd al pratende doorgebracht, tegen 8 ure werd het eten opgedischt, dat bestond uit rijst en varkensvleesch op verschillende manieren klaargemaakt. Het was blijkbaar, dat men hier meer aan de kookkunst had gedaan dan elders, bovendien was alles zindelijk en net en zag het er zeer oogelijk uit.

In den loop van den middag had ik reeds met het kamponghoofd gesproken over het verkrijgen van een tolk, die de Mangaraische taal machtig was, en had hij mij beloofd te zullen uitzien naar een geschikt persoon; hij vreesde echter niet te zullen slagen, wijl men bevreesd was voor het bergvolk.

Des avonds na het eten herinnerde ik hem aan zijne belofte. Het toeval wilde juist, dat de broeder van den radja van Paga, Djati genaamd, die reeds eenige jaren te Conga woont, en hier gehuwd is, bij ons gesprek tegenwoordig was. Hem deed nu het hoofd Tjiko het voorstel mij als tolk te vergezellen, waarin hij echter weinig zin scheen te hebben. Na veel heen- en weerpraten, liet hij zich echter, tegen betaling van *f* 20 plus de kost en de belofte nu en dan een glaasje brandy te zullen ontvangen, overhalen en waren wij dus uit den nood. Deze Djati is eigenlijk genaamd Pedro da Costa, doch onder zijn heidenschen naam Djati is hij meer algemeen bekend.

Den volgenden morgen ten 5½ uur (2 Juni) togen wij weder geheel verkwikt en uitgerust op marsch en passeerden al dadelijk de straks genoemde Soengi negri. De te nemen weg liep thans tot aan Nôbô langs het strand, wat nog al vrij vermoeiend was want nu eens moesten wij door het mulle zand, dan weder over steenen; landwaarts in konden wij niet, omdat daar geen weg te vinden was.

Ten 9 ure ongeveer kwamen wij in de kampong Nôbô, aan het strand gelegen en uit vijf kleine huizen bestaande, vroegen en verkregen aldaar een weinig drinkwater, omdat wij onzen medegenomen voorraad niet wilden aanspreken, wijl onze tolk ons had gezegd, dat wij geen water meer konden krijgen, dan tegen den avond, indien wij goed doorliepen. Slechts een oogenblik werd alhier vertoefd. Thans ging onze weg weder in westelijke richting landwaarts in en zagen wij niets dan droog, dor land en overvloed van steenen.

Tot ruim 11 uur werd doorgeloopen; wij hielden toen halt in een verlaten djagongtuin en nuttigden onder een grooten tamarindeboom ons middagmaal (djagongpoeder met een stukje dèndèng). Na deze gewichtige taak verricht te hebben, werd nog een half uurtje gerust en daarna ging het weder voorwaarts. Onze weg liep steeds in dezelfde richting door, doch thans tusschen twee bergen, de Ilimoeda ten N. O. en de Boekit Bĕlirang ten zuiden en langzamerhand begonnen wij weder te stijgen.

Nadat wij deze bergen gepasseerd waren, kwamen wij uit op een groote vlakte, die wij wegens het hooge standpunt, waarop we ons bevonden, in zijn geheel konden overzien.

Niet een enkele boom deed zich aan ons oog voor, niets dan alang-alang, en hier en daar een verdorde struik. Deze vlakte, die naar gissing ruim 100 □ palen oppervlakte heeft, is ingesloten door de navolgende bergen als ten NO. ten N. de Lôlôrô, ten NW. ten N. de Toetoeka, ten ZW. ten Z. de Wèran, ten Z. Boekit Bĕlirang en ten O. de Ilimoeda. Thans veranderden wij een weinig van richting en hielden meer naar het NW. aan. Zeer eentonig en doodsch is deze streek en zeker de onaangenaamste van die wij tot nu toe waren doorgetrokken. Op enkele plaatsen, waar het gras afgebrand was, viel het loopen nog al gemakkelijk, doch daar waar zulks nog niet had plaats gevonden, was het zeer moeilijk en onaangenaam, daar de alang-alang boven onze hoofden uitstak.

Des middags tegen 5 uur hadden wij eindelijk de vlakte

achter ons en kwamen tot ons aller genoegen aan een klein riviertje, Wai Roeka genaamd, dat te Baroe ontspringt en te Wai Oela aan Flores' zuidkust in zee loopt. Na onzen watervoorraad te hebben aangevuld, gingen wij dat riviertje over, liepen al stijgende tot ruim 6 uur door en hielden stil in een' padituin te Wôkônata.

De eigenaars van dezen tuin zagen ons zoodra niet komen, of allen zetten het op een loopen. Wij bleven toen staan en zonden onzen tolk Djati alleen vooruit om den menschen te zeggen wie wij waren en wat wij kwamen doen. Dit had het gewenschte gevolg en weldra kwamen ze te zamen met onzen tolk tot ons. Na hun te kennen gegeven te hebben, dat wij van plan waren den nacht hier door te brengen, verzocht men ons nog eenige honderd schreden voort te loopen tot het huis van een der oudsten van den tuin; hieraan werd terstond voldaan en over de ontvangst konden wij tevreden zijn. Hoewel het huisje, waar het hoofd resideerde, klein was, werden wij toch onder dak gebracht, een kip geschoten en geroosterd en werd ons die met wat rijst voorgezet. Ook ons gevolg kreeg rijst.

Drie kinderen van dit hoofd, die ons nieuwsgierig stonden aan te gapen, gaf ik elk een snoer koralen, wat tevens als vergoeding kon dienen voor de ontvangen rijst en kip, iets wat in hun oog wel een roijale betaling moest zijn, omdat men gewoon is een snoer in te ruilen tegen een geit of een paar zakken padi; ten minste onze gids vertelde ons dit.

De tuin, waar wij ons bevonden, was zeer hoog gelegen, ten minste onze thermometer teekende 23½ centigraad = 79 Fahrenheit.

Voor zoover ik had kunnen waarnemen, was de grond hier ook beter dan elders. Onze tolk, die ons tevens tot hier als gids had gediend, zeide dat hij verder den weg niet wist, en vroeg mij of hij om een gids zou verzoeken en of hij daarvoor een snoer koralen mocht beloven. Ik gaf daartoe mijne toestemming en nu beloofde het hoofd ons morgen vroeg een gids te zullen medegeven.

Tegen acht uur gaven wij ons aan een, zoo ik meen, wel verdiende rust over en sliepen dien nacht tot des morgens 4 uur, toen de koude ons wekte. Het vuur waarbij onze volgelingen sliepen, werd goed opgestookt en wij bleven daarbij zitten praten en rooken tot de dag aanbrak.

Na ons boeltje bij elkaar te hebben gepakt, en nadat wij twee gidsen verkregen hadden, ging de tocht alweder verder. (3 Juni). Ons doel was thans de kampong Dara-looi. Nimmer te voren had ik, noch de posthouder, zoo min als onze tolk den naam dezer kampong gehoord, doch op mijn vraag, welke kampong wij zouden ontmoeten, als wij in westelijke richting voortliepen, — ik toonde de richting met de hand aan, — noemde men mij die kampong en besloot ik daarheen te gaan.

De weg derwaarts behoort niet tot de gemakkelijkste, en loopt langs een vrij steilen bergrug. Na 2 uren klimmens waren wij echter de moeilijkheid te boven. De gesteldheid van den bodem begon hier beter te worden en wij dachten dan ook, dat wij het slechtste deel van Flores achter den rug hadden. Hierin bedrogen wij ons echter, zooals later zal blijken.

Naar gissing zal het 8 uur geweest zijn, toen wij op den berg waren: De thermometer teekende 21$^1/_2$ centigraad = 90$^1/_2$ Fahrenheit. De plek, waar wij ons thans bevonden, heet Watatobi. Na nog een 10 minuten geloopen te hebben, kwamen wij te Daran-looi bestaande uit een 12tal huizen. De weinige bewoners, die wij hier aantroffen, zaten, niettegenstaande het reeds bij 8$^1/_2$ uur was, allen bij kleine vuurtjes neergehurkt zich te verwarmen. Het viel mij op, dat de daken der huizen hier verschilden met elders. Hier waren de daken koepelvormig, terwijl die elders allen spits toeloopen.

Na slechts 5 minuten toevens, liepen wij door en kwamen weldra in een andere, doch kleinere kampong van gelijken naam. Van hier uit kon men de zee ter weerszijde van Flores zien, ten Noorden op de hoogte van Batoe Paijong en ten zuiden de Lobotobi. Evenals op de andere plaatsen

toonden de bewoners zich ook hier zeer schuw, welke schuwheid door de nieuwsgierigheid evenwel spoedig overwonnen werd. Het drinkwater moest op ruim 3 palen afstand gehaald worden uit een kleine wel, die uit de N. O. helling van den berg Wèran ontspringt. De naam dezer wel is Wai Tôpô en de weg daarheen zeer moeilijk. Gaarne zouden wij steeds in westelijke richting onzen weg vervolgd hebben, doch men deelde ons mede, dat dit wegens de rotsen en steile hoogten niet doenlijk was. Na dus geïnformeerd te hebben welke richting wij dan te volgen hadden om te Maumeri te komen, of liever kampong Badjo, zooals men het hier noemt, deelde men ons mede, dat wij dan eerst naar de kampong Akô moesten. Na deze inlichtingen, voegden zich uit eigen beweging 5 mannen uit de kampong bij de twee van Wôkô nata medegenomen gidsen. Deze menschen wilden hunne goede gezindheid toonen, door het een en ander van onze volgelingen over te nemen en te helpen dragen, waar onze tolk nog al veel op tegen had, bevreesd als hij was, dat men met de goederen er van door zou gaan. Ik wilde daarvan echter de proef nemen, liet hen hun gang gaan en moet zeggen, dat zij ten onrechte gewantrouwd werden. De goede menschen boden ons alle mogelijke hulp aan; kwamen wij aan een bron, dan haalden zij water voor ons; toen wij stil hielden om ons middagmaal te nuttigen, waren zij dadelijk gereed om vuur aan te leggen en meer dergelijke diensten te bewijzen; en dat zouden dan nu de menschen zijn, waarvoor radja Dom Gaspar zoo bevreesd was, dat zij ons zouden bestelen en wie weet wat nog meer.

Na de laatste kampong Dara looi verlaten te hebben, stapten wij door tot 11½ uur, hielden stil bij een kleine bron, Wai goeni genaamd en gebruikten hier het middagmaal. De thermometer stond op 24 centigraad = 75 Fahrenheit. Om 12½ uur waren wij weder reisvaardig en ging het in ZW. richting steeds verder. Na 2 palen geloopen te hebben, troffen wij weder een wel aan, Wai Hikô genaamd, nog

2 palen verder een andere, Wai lioe lo geheeten, en ongeveer ten 2 uur bereikten wij de kampong Nata Gahar, ten minste als een verzameling van 5 huizen dien naam verdient.

Het kamponghoofd, dat op een' kleinen afstand van daar woonde, werd ontboden, een praatje met hem aangeknoopt en weldra wist onze tolk hem te bewegen een paar menschen mede te geven als wegwijzers, dewijl die van Woko nata en Dara dooi hun wensch te kennen gaven om terug te keeren. De door het kamponghoofd aangewezen personen zeiden echter, dat zij wel mede wilden gaan, indien ook het kamponghoofd medeging, omdat zij bevreesd waren ons alleen te vergezellen. Veel of weinig praten hielp in dit geval niet, zij waren niet van hun stuk te brengen, tot eindelijk het kamponghoofd zich door den tolk liet overhalen ons mede te vergezellen. Na deze overeenkomst gingen wij dus èn met het hoofd èn die vier menschen der kampong Nata Gahar, verder. Steeds den berg Wèran omtrekkende, moesten wij in een zeer diep ravijn, waardoor het riviertje Kro-oe loopt, dat te Woekô ontspringt en in de rivier Nanga Gètè valt, afdalen. De Nanga Gètè, waarover later, stroomt aan de NW. kust van Flores in zee. Bij het afdalen in het ravijn was oppassen de boodschap en moesten wij ons aan struiken en boomen vasthouden. Verbazende rotsmassa's en eenige boomen en struiken was alles wat wij zagen. Na het riviertje Kro-oe te zijn overgetrokken, moesten wij weder een goede 1000 voeten stijgen om ons doel, kampong Akô, te bereiken. Was het dalen van zooeven gevaarlijk en moeilijk, het stijgen, dat wij nu deden, was dat niet minder. Over kolosale rotsblokken moesten wij klouteren en ten einde dit met meer gemak te verrichten, werden de schoenen uitgetrokken en deden wij het blootvoets, om minder aan uitglijden blootgesteld te zijn, hoewel dit voor ons, die niet gewoon waren zonder schoeisel te loopen, nogal pijnlijk was. Na veel geklouter, waarbij het niet aan kluchtige scenes ontbrak, kwamen wij ook deze moeilijkheid te boven. Wij keerden ons toen eens om, om den afgelegden weg te

zien. Ons oog viel toen op een zeer verheven uitstekende rotspunt. Ik vroeg aan onze gidsen naar den naam van dat rotsgevaarte en ontving ten antwoord, dat het Tada boera, woegè nata (wit teeken, punt van Nata) heet. Onzen weg steeds vervolgende door dorre, steenachtige streeken, bereikten wij ten ruim 6 ure de kampong Akô. Evenals de vorige reeds vermelde kampongs, was ook deze tusschen rotsen en steenen gelegen. De kampong Akô bestaat uit een 25 tal huizen en wij troffen hier meer bewoners te huis, dan elders. Het kampongvolk zag ons nauwelijks aankomen, of allen liepen in hunne huizen om weldra met geweren gewapend naar buiten te komen, en ik achtte het niet overbodig onze gewapende volgelingen te waarschuwen om op hunne hoede te wezen, hen echter ten strengste verbiedende van hunne wapenen gebruik te maken, alvorens van mij daartoe order ontvangen te hebben. Ik geloof wel niet, dat men iets kwaads in den zin had, doch men kon het niet weten, en het was dus raadzaam op alles voorbereid te zijn.

Ons plan was eerst den nacht in de kampong door te brengen, doch toen wij de houding der bewoners zagen, achtten wij het beter een weinig bezijden de kampong onder eenige boomen te bivouakeeren, omdat wij ons daar zoo noodig vrijer konden bewegen.

Zooals elders hadden wij ons hier ook spoedig ingericht, maakten vuur aan en begonnen ons avondeten te nuttigen. Onder die bedrijven was het kampongvolk ook tot ons gekomen en knoopte onze tolk een gesprek aan, waarbij hij ondersteund werd door het kamponghoofd van Nata Gahar en zijne volgelingen, die ons als gidsen gediend hadden. Wij lieten hen stil hun gang gaan en onze tolk verzocht ons hun onze wapens te laten zien; hij zeide mij, dat hij hen daarvan had gesproken, doch zij niet wilden gelooven, dat er andere en betere geweren bestonden, dan die waarvan zij zelven voorzien waren. Wij toonden hen bij het schijnsel van het vuur onze achterladers en revolvers, deden daarmede op hun verzoek eenige schoten en zij waren

daarover verstomd van verbazing. Hun wantrouwen of kwade gezindheid, of wat het dan ook wezen mocht, week echter niet en zij bleven nog geruimen tijd, doch steeds met het geweer in handen, zitten praten. Onder dit praten liet ik hen door tusschenkomst van onzen tolk vragen, of zij nimmer van de Kompagnie hadden gehoord. „Neen," was het antwoord, „zij hadden nog nimmer van de Kompagnie gehoord." „Wie of hun radja was?" „Dit was de radja van Lôbôtobi." „Onder wiens bevelen dan wel de radja van Lôbôtobi stond?" „Die stond onder geen bevelen van een ander, hij was een machtig radja, die met geen mensch iets te maken had." „Of men dan wel eens had hooren spreken van den radja van Larentoeka?" „Neen, daar had men nimmer van gehoord." „Wanneer de radja van Larentoeka eens in de kampong mocht komen, of men hem dan wel eer zou bewijzen en ten eten geven?" „Ja, men zou hem wel ontvangen, zooals zij ons ontvangen hadden, maar hem eten geven zouden zij niet, omdat zij niets met hem te maken hadden, wel als de radja van Lôbôtobi kwam." Onlangs nog, zeiden zij, was de radja van Lôbôtobi in hun kampong geweest en hadden zij bij die gelegenheid 2 geiten geslacht, en hem en zijn gevolg ten eten gegeven. Ook hadden zij van den radja van Lôbôtobi tanda's (teekenen) ontvangen als bewijs, dat hij en geen ander hun radja was. Deze teekenen bestonden uit een geweer, een stok, een degen en een steek. Op mijn verzoek of ik die teekens mocht zien, beloofden zij mij die den volgenden morgen te zullen toonen.

Onder die bedrijven was het naar gissing 10 uur geworden en wij gaven daarom het kampongvolk te kennen, dat wij thans verlangden te slapen, waarop zij zich verwijderden. Mocht men iets kwaads in den zin hebben, dan zouden wij een al te gemakkelijk mikpunt geweest zijn, indien het vuur helder bleef branden, en daarom lieten wij het uitmaken, en er werd bepaald dat door ons om beurten zou gewaakt worden. Hoe vermoeid ook, brachten wij in deze omstandigheden den nacht zeer onrustig door. Meermalen werden wij,

nauwelijks ingedut, door de rondloopende varkens uit den slaap gewekt, waarop wij naar de wapenen grepen. Zonder andere stoornissen, begon eindelijk de dikwerf verlangde morgenstond aan te breken en werd er spoedig weder vuur aangemaakt om ons een weinig te verwarmen. Niet zoodra was dit gedaan, of ook het kampongvolk was weder op de been, evenals des avonds een elk met het geweer in handen.

Tegen 6 uur (4 Juni) liet ik het kamponghoofd zeggen, dat wanneer het mogelijk was, ik gaarne nu de in hun bezit zijnde teekens van den radja van Lôbôtobi zou zien, omdat ik zoo vroeg mogelijk mijn weg wilde vervolgen. Ik ontving ten antwoord, dat ik die nu kon zien, indien ik slechts in de kampong wilde komen, waaraan door mij terstond werd voldaan. Ik liet met opzet mijn geweer bij mijn volgelingen achter, zoo ook de posthouder, alleen namen wij onze revolvers mede, die gemakkelijk te verbergen waren. Wij deden dit om hen te laten zien, dat zij niets van ons te vreezen hadden en het doel onzer komst van vreedzamen aard was. Aan het huis van het kamponghoofd gekomen werd ons met zeer veel plechtigheid getoond een gewone rotanstok met houten knop, een oud vuursteengeweer, dat in zijn geheel werd gehouden door touwtjes, een ouden degen, waarvan het gevest gebroken was, en een paar stukjes of flarden zwart goed, ik geloof dat het vilt was; deze stukjes waren de overblijfselen van den vroeger ontvangen steek. Nu onze nieuwsgierigheid bevredigd was, keerden wij weder tot onze volgelingen terug, waarheen ook het kamponghoofd van Akô ons volgde. De gidsen van den vorigen dag wilden echter terugkeeren en het kwam er thans op aan anderen uit de kampong Akô te verkrijgen. Ik verzocht hiertoe de hulp van het kamponghoofd. In den beginne scheen men ongenegen, doch toen zij zagen, dat ik de gidsen van Nata Gahar elk een snoer koralen gaf, wekte dit de begeerte van een hunner op, die ons beloofde, tegen gelijke betaling den weg te zullen wijzen, hetgeen gretig door ons werd aangenomen. Op mijn aanduiding, dat ik gaarne

in ZW. richting wilde voortgaan, verklaarde men dit voor onmogelijk, omdat geen weg daarheen liep en het wegens de vele bergen, enz. ondoenlijk was. Wij besloten toen op aanwijzing en na ons kompas geraadpleegd te hebben de NW. richting te volgen en op de monding van de rivier Nanga Halè aan te houden, te meer daar die naam bij hen bekend was. Thermometerstand des morgens om $6\frac{1}{2}$ uur $21\frac{1}{2}$ centigraad = $70\frac{4}{5}$ Fahrenheit. Om $6\frac{1}{2}$ uur verlieten wij de kampong Akô, en allerlei kronkelpaden volgende, die meestal door pas afgeoogste of verlaten tuinen liepen, gingen wij steeds verder. In een dezer tuinen deed zich een klein incident voor. Nadat wij reeds ruim een uur afstands van de kampong Akô verwijderd waren, ontmoetten wij een bergbewoner, die naar het scheen een weinig te veel aan Bacchus had geofferd. Deze sloot zich bij ons aan en liep al zingende met zijn geweer over den schouder vooruit. Na dit eenigen tijd volgehouden te hebben, keerde de zanglustige zich plotseling om en legde met het geweer op ons aan. Niet wetende wat hij voor had, maakten ook wij onze geweren gereed, hielden stil en verzochten den tolk den man te vragen, wat dat aanleggen te beteekenen had, waarop hij tot antwoord kreeg, dat het slechts gekheid was.

Ik liet hem echter aanzeggen, dat indien hij het nogmaals waagde zulke gekheid te beginnen, ik dat met ernst zou beantwoorden, en waarschuwde hem, dat hij dat niet meer moest probeeren. Van dat oogenblik af scheen zijn dronkenschap plotseling geweken te zijn, ten minste hij hield zich stil en liep steeds vóór onzen gids, met wien hij nogal een druk gesprek voerde. Wat die twee verhandelden wist onze tolk ons niet mede te deelen.

Nu eens dalende, dan weder stijgende, werd flink doorgestapt en hoewel het land er hier, zoowel als elders, al even droog uitzag, hadden wij echter het genoegen een kleine wel met heerlijk water te ontmoeten. Deze is Wai Pau genaamd. Bij deze wel of bron gekomen, waren daar juist drie menschen bezig water te halen en onze gids, die met

hen eenige woorden sprak, wist het zoover te brengen, dat zij zich bij ons aansloten. Ik geloof echter, dat zij dit uit nieuwsgierigheid deden, ten einde zoowel van den gids als van den tolk een en ander over ons te vernemen, ten minste er werd druk tusschen hen gepraat.

De wel Wai Pau verlatende, begonnen wij plotseling te dalen en bereikten ongeveer ten 9 uur een riviertje, Wai Rita genaamd, dat te Wai Brama ontspringt, en zich niet ver van de plaats waar wij ons bevonden, met de rivier Nanga Gètè vereenigt. Dit riviertje overgetrokken zijnde, waren wij nauwelijks een 400 meter voortgeloopen, toen wij weder voor een vrij breede rivier kwamen, Nanga Gètè geheeten, die op de NW. kust van Flores in zee loopt en te Baboerar ontspringt. Zonder dat wij naar het een en ander vroegen, zeide onze gids zoowel als de andere bergmenschen, die zich bij ons hadden aangesloten, dat deze rivier de grens uitmaakt tusschen het gebied van den radja van Larentoeka en dat van den radja van Sikka Ik was zeer verheugd dit te vernemen, omdat juist tusschen beide radja's een verschil hangende is over grondgebied, en ik geloof dat deze aanwijzing wel als onpartijdig mag worden aangenomen. De radja van Larentoeka beweert, dat er geen grens bestaat en Sikka met Larentoeka niet alleen een geheel vormt, maar ook dat de radja van Sikka van dien van Larentoeka afhankelijk is, terwijl die van Sikka volhoudt, dat de rivier Nanga Gètè de grens is en hij — radja — niets met den radja van Larentoeka heeft uit te staan.

Na de Nanga Gètè gepasseerd te hebben, werd tot 12 uur doorgeloopen en daarna halt gehouden bij een zeer klein riviertje, Hiloe Klawa genaamd, dat te Watoe hoekoe ontspringt en zich te Lau Lèpa met de Nanga Gètè vereenigt. Na hier ruim een uur rust genomen en het middagmaal gebruikt te hebben, vingen we weder met klimmen aan. Steeds stijgende bereikten wij tegen 4 uur den top van den berg Ili Mèa en hadden van daar uit een prachtig vergezicht op de zee en de baai van Maumeri·

De eilanden Groot- en Klein Bastaard (op de kaart als zoodanig aangegeven, doch bij het volk bekend onder den naam van poeloe Besar en poeloe Boelin) konden wij zeer goed zien, zoo ook poeloe Pômanè. Achter ons ziende ontwaarden wij niets dan heuvels en bergtoppen, als 't ware met een geel kleed — verdord gras — bedekt.

De ons vrijwillig gevolgde menschen wilden hier terugkeeren, doch omdat onze gids alsdan ook niet verder verkoos mede te gaan, waren wij wel genoodzaakt deze vrijwilligers tegen belofte van twee snoeren koralen over te halen nog verder mee door te gaan, hetgeen door hen werd geaccepteerd.

Steeds dalende en hier en daar eenige boschrijke plaatsen ontmoetende, ging het weder voort en bereikten wij tegen den avond de rivier Nanga Halè, waarvan geen onzer gidsen de plaats van oorsprong wist te noemen. Hier werd halt gehouden en maakten wij ons spoedig, na eenig eten genuttigd te hebben, tot slapen gereed, te meer daar wij den vorigen nacht weinig of niet geslapen hadden. Deze nacht werd evenals de vorigen doorgebracht, wij sliepen door tot des morgens ruim 5 uur. Onze gidsen, die nu onder geen voorwaarden ons verder wilden dienen, ontvingen de hun toegezegde koralen en keerden huiswaarts, nadat zij ons echter vóór hun vertrek, omtrent den te nemen weg genoegzaam hadden ingelicht. Bovendien zouden wij ook zonder dat, den weg nu wel gevonden hebben, omdat wij niet zoo ver meer van zee verwijderd waren. Om 6 uur (5 Juni) werd weder opgebroken, en steeds in noordelijke richting voortloopende, bereikten wij tegen $7^1/_2$ uur het zeestrand. Hier troffen wij een paar bergmenschen aan, en vroegen hen of geen andere weg naar Maumeri leidde, dan langs het zeestrand. Zij antwoordden, dat hun geen andere weg bekend was en dat wij onmogelijk landwaarts konden houden, wegens het hooge gras. Ik kan hier kort zijn en deel slechts mede, dat de weg zeer vermoeiend was. Nu eens door het zand loopende, dan weder van steen op steen springende, konden wij het dien dag niet verder brengen dan de plaats Piga Roea genaamd.

Niet ver van deze plaats, waar wij om $5^3/_4$ uur aankwamen, waren eenige bergbewoners bezig visschen met pijlen te schieten en de tolk Djati werd door ons tot hen gezonden, om te zien of zij niet het een en ander te koop hadden, dat ons voor dien avond tot voedsel kon dienen, daar wij des middags onze laatste djagongpoeder genuttigd hadden.

Weldra kwam Djati terug en bracht ons 5 stuks laboe (pompoenen), die hij voor een weinig tabak had ingeruild. Spoedig werd vuur aangemaakt, de laboe's daarin gelegd en na $^1/_4$ uur deden wij ons avondmaal met een stuk laboe en het restantje van ons gedroogd vleesch, waarna wij ons aan de rust overgaven.

Des morgens (6 Juni) vroeg werd de marsch weder aangevangen en tegen den middag bereikten wij de kampong Glitting. De bevolking dezer kampong bestaat uit c. 200 zielen, nagenoeg allen Boegineezen en Makasaren Handel en vischvangst zijn hun voornaamste middelen van bestaan. Het hoofd der kampong, met den titel van sjabandar, wordt door het bestuur te Larentoeka aangesteld.

Te Glitting hielden wij ons niet lang op, doch liepen, hoe warm het ook was, door honger gedreven, door naar Maumeri. Na nog de kampong Bôlang-Bôlang, die er niet beter uitziet dan Glitting, en dat insgelijks door Boegineezen bewoond wordt, gepasseerd te hebben, kwamen wij ten 2 uur te Maumeri, voorloopig het einddoel onzer reis, zeer vermoeid aan.

De Heer Ten Brink, R. K. Geestelijke alhier, ontving ons met open armen en een half uur na onze aankomst werden wij door Z. W. Eerwaarde in de gelegenheid gesteld onzen honger aan een wel voorziene tafel te stillen.

Wat ik eigenlijk reeds in den aanvang van dit verhaal had behooren te melden, is dat de kruisboot, die de Resident van Timor mij tot het doen van inspectiereizen ter beschikking had gesteld, door mij op den 29en Mei jl. naar Maumeri was vooruit gezonden met last onze komst aldaar af te wachten.

Na ons aan het gul en welkome onthaal te goed te hebben gedaan, begaven wij ons aan boord van de zooeven bedoelde kruisboot, om ons te verfrisschen en van kleeding te verwisselen.

Hoe gaarne de pastoor TEN BRINK ons ook te logeeren zou gevraagd hebben, was dit in de gegeven omstandigheden onmogelijk, wijl zijn huis nog in aanbouw was en hij verblijf hield in een klein huisje, liever gezegd hutje. Hij kon dan ook niets anders doen, dan ons verzoeken telkens bij hem aan tafel te komen, zoo lang ons verblijf te Maumeri zou duren.

De eerste nacht, dien wij aan boord der kruisboot doorbrachten, viel ons echter, niettegenstaande wij op een bultzak sliepen, zeer tegen, want ik kon, zoo min als de Heer EHRICH, den slaap vatten, hetgeen ik toeschrijf aan al te groote vermoeidheid.

Twee dagen besloten wij te Maumeri uit te rusten en daar ik reeds vroeger hier was geweest, gingen wij om den tijd door te brengen, des morgens op de vogeljacht, waarbij wij tevens in de gelegenheid waren om de omstreken van Maumeri eens op te nemen.

Maumeri is een vrij groote kampong aan het zeestrand gelegen, waarvan de eene, oostelijke, helft Maumeri en de andere Wôlô Koli geheeten is; beide deelen vormen echter een geheel.

De bewoners c. 400 in getal belijden voor het grootste gedeelte den R. K. godsdienst. Hoewel in naam, reeds meer dan een eeuw geleden, die godsdienst, onder het vroegere Portugeesche bestuur, hier werd ingevoerd, werd toch eerst in de laatste jaren deze plaats enkele malen door de HH. Geestelijken van Larentoeka bezocht. Thans is er een priester voor goed gevestigd, die weldra door een tweede in zijn werk zal worden bijgestaan.

De bewoners van Maumeri, die bijna uitsluitend van den zoutaanmaak en ruilhandel leven, blinken niet bijzonder door vlijt uit. De kampong bestaat uit een 90 tal huizen; ook treft men hier een kerk en een paar kapellen aan, aan wier

onderhoud echter weinig zorg wordt besteed. Hierin zal echter weldra verbetering komen, nu een paar Geestelijken zich voor vast aldaar vestigden.

De omstreken van Maumeri zijn, evenals het overige oostelijk deel van Flores, zeer dor en droog, hoewel de grond niet onvruchtbaar kan genoemd worden. Tamarinde-boomen treft men in de vlakte achter de kampong gelegen bij honderden aan; de vruchten van die boomen worden door de bewoners verzameld en aan de Makasaarsche handelaren, die de plaats jaarlijks aandoen, verkocht, waarbij laatst genoemden nog al aardige winsten behalen, wijl men dit artikel hier voor *f* 2,50 en minder per pikol inkoopt en voor *f* 8 à *f* 10 weder te Makassar van de hand zet.

Verreweg de grootste helft der bewoners van Maumeri, hoewel onderling de taal van het land sprekende, spreken evenwel ook goed Maleisch.

Met behulp van den Heer Ten Brink was ik in de gelegenheid van een der oudste inwoners van Maumeri, Jon Nô, genaamd de hieronder volgende geschiedenis van Sikka te vernemen.

GESCHIEDENIS VAN HET RIJK VAN SIKKA.

De radja van Malakka had twee zoons Djôgô Warilla en Augustinjo da Gama (da Gama genoemd naar deszelfs peetvader). Deze twee broeders hielden te zamen een hanengevecht, waarbij Djôgô Warilla aan zijn jongeren broeder Augustinjo da Gama veel verloor. Toen hij niet in staat was het verlorene te betalen, ontstonden er twisten en oorlogen tusschen de beide broeders, en verliet Djôgô Warilla uit schaamte zijn land. Zijn vader gaf hem eenige prauwen en stond hem toe de bewoners eener kampong Mokko genaamd met zich te voeren.

Na afscheid van zijn vader genomen te hebben, stevende hij met zijne vaartuigen naar Batavia, vestigde zich aldaar en bouwde eene kota of benteng.

Djôgô Warilla had zijn' zoon Costa en zijn' neef Hornay

genaamd, medegenomen. Na eenigen tijd te Batavia vertoefd te hebben, verliet hij deze plaats en ging met zijn gevolg naar Soerabaja waar hij insgelijks eene kota bouwde [1]).

Om onbekende redenen, mogelijk wel die in de noot aangegeven, verliet hij en zijn gevolg ook Soerabaja weder en begaf zich naar Celebes met zich voerende vele Javaansche ambachtslieden, die hij van de hoofden van Soerabaja had gekregen.

Dicht bij Makasar te Djoempandang richtte hij alweder eene benteng op, doch niet lang daarna scheen het hem ook hier niet te bevallen, brak hij van daar weder op en toog naar de noordkust van Flores, waar hij op de grens tusschen Sikka en het gebied van den Sultan van Bima ook weder een benteng oprichtte. Die benteng kreeg naar hem den naam van Kota Djôgô. Deze benteng bestaat tot den huidigen dag nog en is een van los op elkander gestapelde klipsteenen ingesloten vierkante ruimte, op een heuvel aan het zeestrand gelegen. Evenals elders beviel het hem ook hier weder niet, scheepte hij zich met de zijnen weder in, zeilde de westkust van Flores, door straat Sapi, om en landde op het eiland Noesa Endeh, tegenover Endeh in de baai van dien naam gelegen, en stichtte aldaar de kota Kummo. Naar gezegd wordt zou deze kota nog bestaan.

Gedurende zijn verblijf aldaar en op zijne zwerftochten naar Noemba ten westen en Paga ten oosten van Endeh gelegen, bekeerde hij de bewoners dier plaatsen tot het Christendom.

Geruimen tijd daarna kwam de oude zwerfgeest weer boven en vertrok Djôgô Warilla van Noesa Endeh met de zijnen naar Mĕnanga op het eiland Solor gelegen.

Korten tijd had hij zich te Mĕnanga opgehouden, toen de Hollanders hem zijn eigenmachtig genomen gebied betwistten

---

[1]) Naar gissing schijnt hij Batavia verlaten te hebben, omdat hij daar geen vooruitzichten had eene volkplanting te stichten en ook mogelijk omdat hij en zijn gevolg tot het christendom (R. K.) behoorende zich moeilijk met de Mohammedanen kon vereenigen.

en hem van daar verdreven [1]). Hij zette toen koers naar Lawalaga (Flores) ten oosten van Konga in de baai van dien naam gelegen. Destijds was de radja van Lawalaga, Sanè geheeten, in oorlog met de bergvolken in den omtrek en vroeg, zoodra Djôgô Warilla met de zijnen daar verscheen, hulp en bijstand om dat bergvolk te helpen tuchtigen, waarvoor hem als belooning werd toegezegd: een pot traan, een karbouw, waarvan de hoorns een vadem lang moesten zijn, en een groote maat vol goud. Dit werd door Djôgô Warilla geaccepteerd. Hij begon al dadelijk met de noodige verkenningen, die hij tot het slagen van zijn doel behoefde. Na genoegzaam inlichtingen verkregen te hebben, liet hij eenige der zijnen zich in het wit kleeden en ging met dezen des nachts naar de voornaamste vijandelijke benteng en liet de in de onmiddellijke nabijheid der benteng groeiende boomen doorzagen, waardoor deze op de versterking vielen en als brug dienden om in de benteng te komen. De onderneming slaagde naar wensch, en de vijand werd spoedig verslagen en ten onder gebracht. In de betaling van het beloofde bleef men echter gedeeltelijk achterlijk en daarvoor werd aan Djôgô Warilla een stuk land afgestaan, waarop hij de negory Konga stichtte.

Te Konga leerde hij het volk zout maken. Met dit produkt begaf hij zich naar de verschillende marktplaatsen (pasars) aan het strand gelegen. Op één dier plaatsen, Dèlan, gelegen op de oostkust van Flores, had hij eene ontmoeting met een der hoofden van die plaats en informeerde hij bij dezen naar hun opperhoofd. Het antwoord was dat die op den berg Ilimandiri woonde en gewoon was geregeld de pasar te Dèlan te bezoeken, doch wegens ongesteldheid thans

[1]) In een door de maatschappij Tot nut van het algemeen uitgegeven handleiding tot de aardrijkskunde der Nederlandsch Oost-Indische bezittingen vindt men op blz. 467: »In 1613 werd het fort te Lawagang (lees Lawaijong) waarin eene sterke bezetting van Portugeezen lag, door Schott veroverd, en kreeg toen den naam van Frederik Hendrik, het is later meer dan eenmaal verlaten en op nieuw bezet geworden." Menanga ligt een kwartier loopens oostelijk van Lawaijong.

niet was afgekomen en waarschijnlijk den volgenden pasardag wel zou verschijnen. DJÔGÔ WARILLA wachtte den volgenden pasardag af en vroeg toen wederom aan hetzelfde hoofd of de kapala besar thans was afgekomen; hij wees hem toen op een jongen van 12 à 15 jaren, die aan het strand zich vermaakte door vischjes met pijlen te schieten [1]).

DJÔGÔ WARILLA deed toen het voorstel aan het hoofd om dien jongen mede te nemen, belovende goed voor hem te zullen zorgen en hem lezen, schrijven en de Maleische taal te leeren en toonde hem tot overtuiging een medegebracht boek. Na hierover met de overigen geraadpleegd te hebben werd dit voorstel aangenomen en DJÔGÔ WARILLA nam den jongen mede naar Konga.

In korten tijd leerde DJÔGÔ dezen jongen de Maleische taal lezen en schrijven, bekeerde hem tot het Christendom en zond hem toen naar zijn land terug.

Bij zijn terugkeer verhaalde hij aan het volk te Konga, wat hem was wedervaren en roemde hoog de goede behandling hem door DJÔGÔ WARILLA en de zijnen aangedaan, zoodat een ieder verlangde dat DJÔGÔ WARILLA spoedig terug mocht komen.

DJÔGÔ verscheen niet lang daarna nogmaals in die streken, bekeerde velen tot het Christendom en ging daarna weder naar Konga terug, doch liet eenigen zijner volgelingen achter, die zich aldaar in een kampong, Wôjongtai genaamd, vereenigden [2]).

De zoon en de neef van DJÔGÔ WARILLA, beiden in den aanhef van dit verhaal reeds genoemd, zouden op handel uitgaan en richtten koers met hunne vaartuigen naar Ambon, doch door tegenwind kwam men te Timor terecht in de nabijheid van Oikoesi.

---

1) De vader van dien jongen was reeds overleden en heette *Patigôló Hara Kias* en zijne moeder *Kabòlòn ata oetang*.

2) Deze kampong, bij het volk alhier meer bekend onder den naam van *Negrilama*, was op een half uur afstands van de kampong *Larantoeka* tegen de helling van den berg *Ilimandiri* gelegen.

Daar aan wal komende ging men landwaarts in om te zien wat deze streken zoowat opleverden en men raakte bij die gelegenheid slaags met het bergvolk van daar, met het ongelukkig gevolg dat DA COSTA gewond werd, vluchtte en zich in de wildernis verschool, terwijl HORNAY of ORNAY slechts met eenige schepen naar zijn vaartuig terugkeerde. Bij dezen strijd verloren zij vele volgelingen.

HORNAY keerde toen naar Konga terug en deelde zijn' oom het treurig bericht van het waarschijnlijk overlijden van zijn' zoon mede.

DJÔGÔ WARILLA, vergezeld van HORNAIJ, begaf zich toen met een talrijk gevolg aan boord van eenige vaartuigen en stevende naar Oikoesi om zich van den dood van zijn' zoon te vergewissen en zoo noodig wraak te nemen. Aldaar aangekomen stelde hij dadelijk een onderzoek in en vernam eindelijk, dat zijn zoon door volk van den radja van Ambeno in het bosch gevonden, en door hen was medegenomen en verpleegd geworden.

Toen DA COSTA van zijne wonden was hersteld, gaf de radja van Ambeno hem zijne dochter ten huwelijk en stelde hem aan als hoofd van Oikoesi. Later echter werd bepaald, dat een Hornay DA COSTA zou opvolgen en beide verwante familiën bij afwisseling zouden regeeren.

DJÔGÔ WARILLA keerde niet naar Konga terug, maar bleef tot aan zijn' dood met zijn' zoon en neef te Oikoesi.

Na den dood van DJÔGÔ WARILLA ontstond er oorlog tusschen zijne volgelingen, die hij te Wôjontai bij Larentoeka had achtergelaten en den Kapala besar — toekomstige radja van Larentoeka — van achter den limandiri, met het gevolg, dat eerstgenoemden de wijk namen naar Woerė (noordkust van het eiland Adoenara).

Nadat DJÔGÔ WARILLA eenigen tijd zijn geboorteland Malakka verlaten had, begon zijn vader over het vertrek zijns zoons te treuren en verweet dit vertrek aan zijn jongeren zoon AUGUSTINJO DA GAMA, die daarover niet zeer tevreden was. Het gevolg hiervan was, dat ook AUGUSTINJO DA GAMA met

eenige volgelingen aan boord ging van een vaartuig toebehoorende aan DJÔGÔ PAREIRA, koopman te Malakka.

Dit vaartuig arriveerde te Ambon na een voorspoedige reis, en na eenigen handel gedreven te hebben, keerde het naar Malakka terug en deed Bubben, ten N.W. van Maumeri gelegen en ongeveer $^3/_4$ uur gaans daarvan verwijderd, aan.

Toen men daar vertoefde kwam een zoon, later ALESSO DA SILVA genoemd, van het hoofd [1]) van Nata Gahar [2]) te Bubben en vroeg AUGUSTINJO DA GAMA onder anderen of het land waar hij woonde (vandaan kwam) tanah mati [3]) of tanah hidoep was, en kreeg ten antwoord dat te Malakka overal tanah hidoep was. ALESSO DA SILVA zeide toen dat dit juist het omgekeerde was van hier, daar alles tanah mati was.

Toen werd een gesprek [4]) aangevangen over de merkwaardigheden van Malakka en dit had zooveel aantrekkelijks voor ALESSO DA SILVA, dat hij AUGUSTINJO DA GAMA verzocht mee te mogen gaan naar Malakka, hetgeen hem gereedelijk werd toegestaan. Na zich te Bubben genoegzaam van water en brandhout te hebben voorzien, ging ALESSO aan boord van PAREIRA's vaartuig en zeilde men naar Malakka.

ALLESSO verbleef eenigen tijd te Malakka, ontving daar onderwijs, ging tot het christendom over, en verzocht toen naar zijn land te mogen terugkeeren. De radja van Malakka ondervroeg ALESSO naar vele zaken zijn land en volk betreffende en informeerde ook of daar radja's waren; hij antwoordde, dat men in zijn land geen radja's had, maar alleen orang toewa, kapala, en kapala besar, waaronder vooral twee voornamen, nl. zijn vader BAGAR, kapala besar van Nata Gahar en MON GÔLIN, kapala besar van Kang-ai. Hierop benoemde de radja van Malakka zijn zoon AUGUSTINJO DA

[1]) De naam van dit hoofd was BAGAR.

[2]) Dit Nata Gahar niet te verwarren met de kampong van dien naam tegen den berg Wèran gelegen. Het Nata Gahar waarvan hier sprake is, ligt niet ver van Sikka besar, zuidkust van Flores, en ongeveer 7 uur gaans van Bubben.

[3]) Tanah mati in de beteekenis van dorren grond in tegenstelling van tanah hidoep, vruchtbaren grond.

[4]) In welke taal dit gesprek gevoerd werd wordt niet gemeld.

Gama tot radja van het rijk van Sikka [1]), Alesso da Silva tot kapitein sala (radja bitjara of woordvoerder) en Djôgô Pareira, de gezagvoerder van het vaartuig waarmede de reis gemaakt was, tot kapitein more de mara (more beteekent eerste of hoogste en mara = zee, aldus heerscher van de zee), gaf hem 4 stokken mede, waarvan 2 met gouden en 2 met zilveren knoppen en 2 steeken. Deze waardigheidsteekenen waren bestemd, als: 1 stok met gouden knop en een steek voor de kapala besar van Ilang-ai, toen het machtigste berghoofd; 1 stok met gouden knop en een steek voor Angustinjo da Gama, nieuw benoemd radja voor het rijk van Sicka; 1 stok met zilveren knop van Allesso da Silva en 1 stok met zilveren knop voor Djôgô Pareira.

Na deze benoemingen verliet men Malakka met een zeer talrijk gevolg en nam men eene menigte olifantstanden en goud mede, welke kostbaarheden moesten dienen tot geschenken aan de hoofden van het nieuwe rijk, (ik geloof, dat het woord *omkoopen* hier beter zou zijn.)

Men stelde koers naar Boeton, sloot daar een vriendschapsverbond met den vorst en ging van Boeton naar Andoenara, waar ook een vriendschapsverbond met den radja tot stand kwam.

Te Adoenara ontmoette Alesso zijn ouderen broeder, naderhand Coeron da Coenha genaamd.

Het is hier de plaats aan te stippen hoe Coeron da Coenha te Adoenara kwam.

Alesso was vroeger zonder kennisgave noch aan zijne ouders, noch aan zijn familie, naar Malakka vertrokken. De vader, niet wetende waar zijn zoon gestorven of gevlogen was, huurde een prauw van de Endehneezen en zond zijn zoon Coeron daarmede uit om Alesso op te sporen. Niet wetende waarheen koers te richten, kwam men op goed geluk te Adoenara en daar begon Coeron zijne nasporingen, waarmede geruime tijd verliep. De eigenaar der prauw het lange wachten moede, liet toen het anker lichten, en liet Coeron te Adoenara

[1]) Sikka beteekent: wegjagen.

achter, en zoo gebeurde het, dat ALESSO zijn ouderen broeder daar aantrof. Na het sluiten van het vriendschapsverbond met Adoenara gingen de beide broeders, enz. scheep, stevenden naar Bubben en van daar begaven zij zich allen over land naar Nata Gahar.

AUGUSTINJO verkoos niet op den berg, waar Nata Gahar gelegen was, te verblijven, maar wilde zich liever vestigen op vlak land.

Tot dat einde koos hij een stuk grond aan de zuidkust van Flores, het tegenwoordige Sikka, gelegen aan den voet van den berg Nata Gahar, na eerst de bewoners van daar door list uit hunne kampong Woekoer Hôkôr te hebben verdreven.

De bewoners van Woekoer Hôkôr togen toen iets verder oostelijk en legden daar een nieuwe kampong van gelijken naam aan. Door geschenken werd het hoofd van Nata Gahar tevreden gesteld en het bleef tot aan zijn' dood op den berg van dien naam wonen.

Toen AUGUSTINJO DA GAMA zich te Sikka gevestigd had, begaf hij zich naar den kapala besar van Kang-ai, reikte hem een stok met gouden knop uit, zoo ook een steek als waardigheidsteekenen en gaf hem 30 olifantstanden ten geschenke, terwijl verder werd bepaald, dat hij voortaan den titel van radja zou voeren. Ook gaf AUGUSTINJO DA GAMA aan elk berghoofd tot aan Kéo, ver voorbij Endeh gelegen, een olifantstand ten geschenke om daardoor hunne vriendschap te winnen en kreeg langzamerhand het oppergezag over allen.

De zaken bleven aldus tot aan den dood van AUGUSTINJO DA GAMA voortduren. Na diens overlijden nam ALESSO DA SILVA de koninklijke waardigheidsteekenen (stok en steek), begaf zich daarmede naar Perassa Lifouw (Delhi op Timor), werd door het Portugeesche gouvernement aldaar als radja van Sikka erkend en aangesteld, en keerde toen naar zijn land terug. De zoon van AUGUSTINJO DA GAMA, THOMAS genaamd, die stellig gerekend had zijn vader in het bewind te zullen opvolgen, doch zich daarin bedrogen vond, verliet

uit spijt en schaamte Sikka en toog naar Woerien in de onmiddellijke nabijheid van Bubben gelegen, vestigde zich daar en leerde den bewoners van die streek den zoutaanmaak. In diezelfde streek had COERON DA COENHA zich reeds vroeger metterwoon gevestigd.

OPVOLGING DER TROONSBESTIJGING.

1. AUGISTINJO DA GAMA.
2. ALESSO DA SILVA } DA SILVA tak jongere broeder.
3. AGNES DA SILVA }
4. MARIA DA SILVA }
5. JOAN DA COÊNHA } DA COENHA tak oudere broeder.
6. DOMINGUS DA COENHA }
7. FRANCISCUS DA COENHA }
8. DJOEDJEZ DA SILVA.
9. DOMINGUS DA COENHA.
10. DON LOUIS DA SILVA.
11. THOMAS DA SILVA.
12. ANDREZ XIMENIS DA SILVA, een jongen van omstreeks 17 jaren oud, die hoewel reeds door de daarop rechthebbenden en het volk gekozen, nog niet door het Gouvernement van Nederl.-Indië is aangesteld [1].

Gedurende een verblijf van twee dagen te Maumeri, waren wij van onze vermoeienis genoegzaam bekomen om den 8en Juni weder op marsch te gaan, ten einde ook iets van het rijk van Sikka en Paga te zien.

Des morgens ten 6 ure verlieten wij Maumeri en gingen steeds in ZW. richting op de negri Kotti aan. Toen wij de reeds genoemde achter Maumeri gelegen vlakte gepasseerd waren, waarvan alleen te zeggen valt, dat zij dor en droog is, kwamen wij aan een riviertje Kotti genaamd, dat te Limôh in zuidelijke richting ontspringt en slechts in de Westmoesson bij Maumeri de zee bereikt; in de oostmoesson,

[1]) Dit is geschied op 24 Nov. 1885 (Reg. Alm. 1891 II. pag. 273).

hoewel nog steeds ten deele van stroomend water voorzien, reikt dit niet meer tot Maumeri, maar verdwijnt op ongeveer $^3/_4$ uur gaans van daar in den grond. Dit riviertje moet men wegens de vele kronkelingen, die het maakt, elf malen passeeren alvorens te Kotti te komen. Zoodra men de vlakte en de rivier Kotti achter den rug heeft, begint het land langzamerhand te stijgen tot de kampong Kotti, die op ongeveer 2 $^1/_2$ uur gaans van Maumeri en naar gissing 800 á 1000 voeten hoog gelegen is.

De kampong Kotti is vrij groot en bestaat uit een 60tal huizen. Bouw en inrichting dezer kampong verschilt niet van de overigen, reeds door mij genoemd en beschreven. Het volk ziet er welgedaan uit De omtrek der kampong is zeer dor en droog, en slechts in de westmoesson is de grond tot bewerking geschikt.

Even vóór den ingang der kampong staat onder een grooten boom een paal, waarop een dwarshout is bevestigd op hetwelk negen van hout gesneden menschenhoofden pronken, elk ter grootte van een granaatappel. Deze ballen of menschenhoofden stellen de in den oorlog gesnelde koppen voor.

Na kampong Kotti verlaten te hebben, loopt de te volgen weg over eene hoogvlakte, meestal met hoog opgeschoten gras begroeid; men treft er ook klapperboomen aan. Op ongeveer een uur gaans van Kotti begint het terrein weder te dalen tot men aan het riviertje Lilla komt, dat aldus genoemd wordt naar de kampong van dien naam, waarlangs het stroomt; niet ver van daar valt het op de zuidkust van Flores in zee. Dit riviertje wordt gedeeltelijk gevoed door eene wel of bron, Batoe Quai genoemd.

Zoodra men dit riviertje overgetrokken is, begint het terrein plotseling te stijgen en wordt het hoogste punt in een uur klimmens bereikt. Ik schat dit hoogste punt op ± 1500 voet. Van dit punt kan men Paga beneden zich in ZW. richting in flauwe omtrekken zien, terwijl de kampong Lèla aan den voet van de hoogte in zuidelijke richting ligt. Steeds dalende bereikt men de kampong Lèla in een half uur.

De bewoners dezer kampong bestaan gedeeltelijk uit christenen en zijn onderdanen van den radja van Sikka. De huizen, 40 in aantal, zien er slecht onderhouden uit en de kampong is zeer vuil.

Na eenigen tijd gedaald te hebben, bereikt men het zuiderstrand van Flores, juist daar waar het straks genoemde riviertje Lèla in zee valt.

Thans wordt in oostelijke richting het strand gehouden, de eenige weg, die naar Sikka loopt, en bereikt men deze kampong, alwaar de radja zijn verblijf houdt, in $1\,^1/_2$ uur gaans.

Toen wij tot op ongeveer $^3/_4$ uur van Sikka genaderd waren, werd onze tolk DJATI vooruit gezonden om den radja van onze komst kennis te geven en bleven we in afwachting, dat de tolk teruggekeerd zou zijn, aan het strand vertoeven. Na een uur wachten ontvingen wij de uitnoodiging om te komen, waaraan terstond gevolg werd gegeven.

Toen wij de kampong tot ongeveer 1000 schreden genaderd waren, zagen wij bij het omslaan van eene uitstekende rots, waarachter Sikka in eene bocht of baai is gelegen, zestien personen met geweren gewapend in het gelid geschaard, waarvoor iemand stond met een wit vaandel in de hand, terwijl zich op den rechtervleugel een tamboer met twee pijpers bevonden, die eenen marsch sloegen en bliezen.

Genaderd tot aan dezen troep of eerewacht, begeleidde deze ons de kampong binnen tot vóór het huis van den radja. Zooals men mij naderhand mededeelde was dit nog eene oude instelling der Portugeezen.

Over de ontvangst mochten wij tevreden zijn, en, hoewel de woning van den radja er niet heel vorstelijk uitzag, vertoonde zich alles toch net en zindelijk, vooral nu men het vuile door het te behangen met allerlei doeken en kleeden verborgen had.

Spoedig was een middagmaal, bestaande uit rijst en geroosterde kip en een paar eieren, in gereedheid gebracht en ons voorgediend, waarbij eene oude leege wijnkist als tafel dienst deed, en lieten wij ons de gul aangeboden spijzen goed smaken.

Na met den radja (ten vorige jare in den maand October had ik hem reeds te Maumeri ontmoet) wat gesproken en na een weinig uitgerust te hebben, liepen wij de kampong eens door.

Sikka is eene groote kampong aan den voet van steile hellingen op de zuidkust van Flores gelegen, en rechts en links door vooruitstekende rotsen ingesloten. Een 70 tal groote huizen van een alles behalve zindelijk uiterlijk treft men in deze kampong aan, en in 't midden daarvan eene zeer groote bouwvallige kerk, waarvan het midden van het dak (nok) geheel van bladeren ontbloot was. Hoewel het volkje zich nogal veel op den naam van Christen laat voorstaan, schijnt men daarvoor niet veel over te hebben, tenminste als men de bouwvalligheid der kerk, die maar al te duidelijk de sporen droeg, dat zij veelal tot verblijfplaats van geiten en schapen diende, tot maatstaf der belangstelling neemt. Dit zal echter wel veranderen als de Heeren Geestelijken, die eerst nu in de gelegenheid zijn om de gemeente Sikka meer dan vroeger te bezoeken, daar geregeld den dienst komen uitoefenen.

De kampong zelve is sterk bevolkt, ten minste naar het aantal en de grootte der huizen te oordeelen, waarin meer dan eene familie verblijf houdt, geloof ik, dat het aantal zielen wel 800 zal bedragen.

Wegens gebrek aan terrein is de kampong Sikka voor uitbreiding bezwaarlijk vatbaar.

Gedurende de oostmoesson staat hier eene hooge zee, en beuken de golven aanhoudend het rotsige strand.

Naar men mij verhaalde, moet men wegens het geraas dat dit beuken veroorzaakt, dikwijls met luider stem tegen elkaar praten om zich verstaanbaar te maken. Slechts enkele kampongbewoners, zoo ook de radja, spreken een weinig Maleisch.

Men houdt er te Sikka eene eigenaardige uuraanwijzing op na, die hieronder eene plaats moge vinden.

Leuron bĕkar ba	6 uur v. m. = de zon is reeds op.
Leuron sikkar gahar . . .	tusschen 9 en 10 uur v. m. = de zon staat reeds hoog.
Linsoe èla	11 uur v. m. = de hoofddoek valt af.
Leuron dĕta	12 uur = de zon staat.
Leuron bikô	1 uur n. m. = de zon slaat achteruit.
Leuron waoen blatan . . .	4 uur n. m. = de zon neigt naar beneden.
Leuron massin baä . . .	6 uur n. m. = de zon is binnen.
Pĕtang.	$6^1/_2$ uur n. m. = schemering (avond).
Hĕwoet baä	8 uur n. m. = het is reeds donker.
Kôwô goenang gètè . . .	11½ uur n. m. = 't is bijna middernacht.
Goemang baä	12 uur = 't is al nacht
Dala Gètè	4 's morgens = morgenster.
Manoe kôkô	5 uur = de hanen kraaien.
Kawô	$5^1/_2$ uur = 't is reeds dag.

Reeds voor lang had ik van elders vernomen van het aanwezen van tin in het midden van Flores en besprak dit onderwerp met den radja en aanwezige mindere hoofden, en gaf hun mijn wensch te kennen dit te onderzoeken, waartoe ik hulp en bijstand van hem radja en hoofden verzocht.

De radja, het daaraan verbonden voordeel inziende, was dadelijk bereid mij behulpzaam te zijn en wilde mij in persoon met eenig volk vergezellen.

Eenige der hoofden waren daar echter zeer tegen en zeiden dat het bergvolk in die streken, waar, naar men zegt, tin gevonden wordt, slecht volk is en niet te vertrouwen. Ik wees hem er op, dat ik en de heer EHRICH wel te voet van Larentoeka, slechts vergezeld van zeven menschen, waren ge-

komen en ook streken gepasseerd waren, waarvan het bergvolk in slechten reuk stond; dat ons echter niets kwaads was overkomen en ik dus vermeende dat de in omloop zijnde geruchten, als zoude het bergvolk op die plaatsen waar tin gevonden wordt, roofzuchtig en kwaadwillig zijn, zooal niet onwaar, ten minste overdreven waren. Niets mocht echter baten de ongenegenen over te halen, zoodat wij besloten deze zaak voorloopig te laten rusten, te meer daar de radja mij zeide, dat wanneer de hoofden niet genegen waren met mij mede te gaan, hij alsdan alleen mij zou vergezellen.

Na den nacht in het huis van den radja te hebben doorgebracht, verlieten wij Sikka des morgens om 6 uur (6 Juni) en gingen naar Paga, hopende, dat de radja zijnen invloed wel zou kunnen doen gelden op de hoofden, die zich tegen mijn voorstel gekant hadden en dat ik hen bij onze terugkomst anders gestemd zou vinden.

De weg van Sikka naar Paga loopt langs het zeestrand en is de eenige bestaande. Wegens het rots- en heuvelachtige van den grond, kan men landwaarts in de laatstgenoemde plaats niet bereiken.

De geheele kust langs tot Paga toe, staat eene vrij sterke branding.

Bijzonderheden kan ik dus niet vermelden, alleen zij hier aangeteekend, dat wij de navolgende rivieren passeerden:

1°. de reeds genoemde soengi Lèla.

2°. de Nanga, die te Ndèri ontspringt,

3°. de Halè, die te Wai-Lèdoe ontspringt, en

4°. de Nanga Wadjô, die te Tiboe Sara ontspringt.

Laatstgenoemde is vrij breed en de stroom zeer sterk. Naar hetgeen de tolk Djati ons mededeelde, moet deze rivier zeer ver door het binnenland heenloopen, hoewel hij daar persoonlijk ook nog nimmer was geweest.

Na een zeer vermoeienden marsch arriveerden wij eerst des middags te 4 ure te Paga. Ofschoon de afstand van Sikka niet grooter is dan die van deze plaats tot Maumeri, hadden wij er zooveel langer over gedaan, omdat het gaan door het

zand, en hier en daar het klauteren over rotsen, nog al zwaar viel.

Hoewel de branding langs de zuidkust in den west-moesson minder hevig is, dan in den oost-moesson, geloof ik echter niet, dat men in dat jaargetijde daar kan ankeren.

Wij hadden het geluk den radja van Paga thuis te vinden en met hulp van onzen tolk -- de radja van Paga is de jongere broeder van den tolk — was na de eerste kennismaking spoedig eenig eten, waaraan wij groote behoefte gevoelden, voor ons in gereedheid gebracht.

Wij waren, volgens zeggen van den radja en ouden van dagen de eerste Europeanen, die naar menschenheugenis deze kampong kwamen bezoeken, en zij waren daarmede zeer vereerd.

De kampong Paga is al even als de anderen en munt niet uit door zindelijkheid, noch door netheid van bouw.

In het midden staat eene kerk, die evenmin op den naam van zindelijk kan aanspraak maken.

Zooals in de geschiedenis van Sikka voorkomt, werd door Djôgô Warilla het eerst het Christendom te Paga ingevoerd. Sedert jaren is hier geen priester geweest en dus is licht na te gaan, wat van dit Christendom nog overgebleven is, alhoewel de hooge R K. feestdagen jaarlijks gevierd worden, waarbij het echter wel eens gebeurt, dat men een paar dagen te vroeg of te laat is

De taal, te Paga gesproken, is weder geheel anders dan die van Sikka, en de menschen van hier kunnen die van Sikka niet verstaan. De Maleische taal wordt door niemand te Paga gesproken.

De kampong Paga bestaat uit een 25tal vrij groote, doch slecht onderhouden huizen en in het midden bevindt zich een drinkput met zeer goed water.

Naar het ons voorkwam heeft de radja weinig of niets te zeggen, tenminste alles, wat gedaan werd, moest door zijne eigen slaven verricht worden en de bewoners der kampong bepaalden zich tot toeschouwen.

Is van den afgelegden weg weinig te zeggen, van deze kampong is eveneens niet veel mede te deelen en na den nacht te hebben doorgebracht ten huize van den radja, keerden wij den volgenden dag (10 Juni) naar Sikka terug.

Tot onze teleurstelling moesten wij bij onze terugkomst te Sikka vernemen, dat nu niet alleen de hoofden niet wilden, maar dat ook de radja zich had laten overhalen om niet mede te gaan naar de tinplaats; ten minste hij verontschuldigde zich wegens ziekte, hetgeen ons zeer onaangenaam stemde.

Of wij veel of weinig praatten, niets hielp.

Den volgenden morgen (11 Juni) had ik nog gelegenheid den radja te zeggen, dat ik hem nog twee dagen van beraad gaf en ik dien tijd te Maumeri zou afwachten; kwam hij na verloop daarvan niet, dan zou ik wel alleen gaan. Wij keerden toen naar Maumeri terug.

Twee dagen reeds hadden wij gewacht en steeds nog in de hoop geleefd dat de radja van Sikka komen zou, doch wij vonden ons in die hoop bedrogen.

Teneinde echter niets onbeproefd te laten, zonden wij den derden dag iemand tot hem om naar zijnen welstand te vernemen en te hooren of hij tot andere gedachten was gekomen. Des avonds kwam de bode terug met de boodschap aan het hoofd van de kampong Maumeri om ons te vergezellen en de plaats van den radja te vervangen.

Ik bood toen het hoofd van Maumeri [1]) aan met mij en eenige volgelingen per kruisboot naar Toa te gaan, doch daartoe was hij niet te bewegen en hij verkoos liever per eigen vaartuig te gaan.

Met het in orde brengen van dit vaartuig gingen ook weer twee dagen teloor en eindelijk den 17en Juni was alles in gereedheid. Wij verlieten toen Maumeri en hielden koers in NW. richting naar Toa, alwaar wij eerst den 19en aankwamen.

---

[1]) Het kamponghoofd van Maumeri draagt den titel van commandanti. Deze Commandanti is nauw verwant aan het vorstenhuis van Sikka; zijn grootvader was de vroegere radja van Sikka: Don Domingus da Coenha.

Den volgenden morgen maakten wij een uitstapje in den omtrek en hoewel wij ruim 10 palen maakten, was er niets te vinden, dat onze opmerking trok.

Wij ontmoetten eenige bergbewoners en de tolk begon daarmede een praatje, dat tot niets leidde, zoodat wij eindelijk besloten naar de vaartuigen terug te keeren om den volgenden morgen nog eens te beginnen.

Te 6 ure in den morgen van den 21en waren wij reisvaardig, doch konden met de grootste moeite niet meer dan 5 menschen van Maumeri mede krijgen; de anderen verontschuldigden zich met te zeggen dat zij bang waren en de commandanti dat hij te oud was.

Wij (ik en de heer Ehrich) gingen dus vergezeld van 7 man (5 van Maumeri en 2 onzer oude huurlingen), zoomede de tolk, op marsch in ZZO richting naar de kampong Maki. Is het gedeelte van Flores, dat wij reeds zagen, dor, droog en steenachtig, hetgeen wij nu voor onze oogen hadden was veel erger; op enkele plaatsen groeide zelfs geen gras.

Dit dorre en droge land steeds doortrekkende, kwamen wij eindelijk te ruim 11 ure aan de kampong Maki, bestaande uit 7 huizen. Het is de plaats waar het hoofd (radja?) van die streek zijn verblijf houdt. Verwonderd zag de man op, toen hij zoo plotseling Europeanen voor zich zag staan. Onze tolk bewees ons echter uitstekende diensten en bracht door zijn praten den radja spoedig op zijn gemak, met dit gunstig gevolg, dat wij hier onthaald werden, zooals ons op de afgelegde reis door Flores nog niet voorgekomen was. Er werd een schaap geslacht, waarvan het vleesch in een grooten aarden pot werd gekookt met bijvoeging van eenig zout en spaansche peper, waarna het ons werd voorgezet met eene flinke portie rijst, die men, bij gebrek aan borden, in klapperdoppen had gedaan, zoo ook het vleesch met het nat daarvan. Wij lieten ons een en ander goed smaken en elke lepelvol, — wij hadden een stuk blad of reep van den lontarpalm tot lepel gevormd — die wij in den mond deden, werd met nieuwsgierigheid aangezien.

Toen wij in de kampong kwamen, waren er niet meer dan

6 mannen aanwezig, doch al had men een telegraafdraad ter beschikking gehad, dan zou men niet spoediger de menschen bij elkaar hebben doen komen.

Nog niet ten halve onzen eetlust bevredigd hebbende, kwamen successievelijk menschen te paard, allen met een lans gewapend, zich om ons scharen, en alvorens een uur verloopen was, waren er ongeveer 70 verzameld.

Ons doel was de vindplaats van tin te weten te komen, doch op dat punt was men zóó achterhoudend, dat er niets uit hen te krijgen was, en ik kreeg weldra de overtuiging dat wij eene vergeefsche reis hadden gemaakt, daar beloften en aanbieding van geschenken niets baatten.

Een der woordvoerders van den radja liet ons, door tusschenkomst van onzen tolk, vragen, met hoeveel menschen wij waren.

Ik vond die vraag wel wat vreemd, omdat hij dit zelf kon zien, doch ik antwoordde: „Zooals ge ziet slechts zeven." „Of ik niet bang was om met zoo weinig menschen zoo ver het binnenland in te gaan?" „Waarvoor zou ik bang zijn," gaf ik ten antwoord „ik weet, dat de radja van Maki en zijn volk goede menschen zijn en daarom breng ik zoo weinig menschen mede; was het tegendeel waar, dan zou ik ook meer menschen hebben medegebracht.' Bovendien, zeide ik, dat ik zoodanig gewapend was, dat ik alleen het best tegen 20 personen kon volhouden, als het noodig was, en liet hem toen mijn pistool eens zien. Hij vroeg mij de werking daarvan eens te toonen en of ik een paar schoten wilde doen. Ik voldeed aan zijn verzoek en bij het derde schot was men stom van verbazing.

Na het lossen van 5 schoten zeide hij: „Nu geloof ik wel dat gij voor 20 man niet bang zijt, als ik zoo'n wapen had, dan zou ik het wel tegen een heele negri willen volhouden."

Al pratende kwam ik ook tot de ontdekking, dat wij ons niet meer op het gebied van Flores bevonden zoo verre dit tot de residentie Timor behoort, doch dit reeds ver overschreden hadden. Wij bevonden ons op gebied van den Sultan van Bima. Ook verhaalden zij ons van Kota Djôgô,

welke de grens zou zijn tusschen het rijk van Sikka en het gebied van den sultan van Bima.

Na ruim 2 uren gepraat te hebben, gaf ik mijn wensch te kennen terug te keeren ten einde nog vóór het vallen van den avond de kruisboot te kunnen bereiken, waarop de radja mij verzocht of ik niet wilde wachten tot den volgenden morgen. Ik sloeg dit echter beleefd van de hand, en ziende dat wij werkelijk plan hadden terug te keeren, vroeg hij mij of hij dan morgen ochtend mij een paar schapen mocht brengen, hetgeen ik aannam. Ik beloofde hem een ton kruit daarvoor te zullen geven. Wij namen afscheid van elkaar en gingen terug naar het strand te Toa, waar wij des avonds om 7½ uur aankwamen.

Hoeveel ongunstige praatjes had ik vroeger niet reeds gehoord betreffende het volk uit deze streken; de een zei, dat het volk naakt liep; een ander, dat elke vreemdeling, die zich onder hen durfde wagen, vermoord zou worden; een derde weder wat anders! En hoe hebben deze menschen ons ontvangen? Gastvrij en gedienstig. Onderzoek alle dingen en behoud het goede!

Den volgenden morgen om 10 uur was de radja aan 't strand te Toa present, vergezeld van een 10 tal ruiters en bracht hij mij de beloofde 2 schapen, waarvoor ik hem een ton kruit gaf als tegengeschenk. Na eenige minuten nog gepraat te hebben, nam ik afscheid van hem, begaf mij aan boord der kruisboot en keerden wij naar Maumeri terug.

Twee dagen later bereikten wij die plaats, lieten even het anker vallen om een paar brieven van den Heer Ten Brink in ontvangst te nemen, zetten vervolgens onze reis voort naar Larentoeka, en keerden den 25en Juni van onzen tocht over oostelijk Flores terug.

LARENTOEKA, Juli 1875.

HUWELIJKS-GEBRUIKEN

OP HET

EILAND-BAWEJAN,

DOOR

MAS PRINGGA ATMADJA,

EN

H. Th. J. UIJTTERBROECK.

De verschillende ethnologische periodieken verspreiden tot nog toe zoo weinig licht omtrent zeden en gebruiken der bewoners van het eiland Bawejan, dat het mij niet nutteloos voorkomt eene eenigszins uitvoerige beschrijving te leveren van de huwelijksgebruiken op bovengenoemd eiland.

Een handschrift van den inlandschen onderwijzer aan de lagere school te Sangkapoera, M. Pringga Atmadja, door mij dezer dagen ontvangen, welks inhoud ik ter nadere beoordeeling aan den onderwijzer in de Maleische taal aan de kweekschool te Probolinggo, M. Prija di Poera (afkomstig van Bawejan), ter inzage gaf en wiens oordeel over genoemd handschrift allergunstigst luidde, spoorde mij aan het in het Neerlandsch te bewerken, om er de lezers van dit tijdschrift mede bekend te maken.

En thans het woord aan M. Pringga Atmadja.

De huwelijksgebruiken der bewoners van het eiland Bawejan wijken geheel af van die der bewoners van het eiland

Java De Bawejanners zijn gewoon voor hun huis een klein huisje te zetten, *doeroeng* genaamd, waarvan de vorm overeenkomt met dien eener rijstschuur zonder omwanding. In die *doeroeng* houden zich de vrouwen bezig met weven, 't vlechten van rotan matten, borduren, naaien, enz Iederen avond nu wordt de huwbare dochter door hare ouders gelast, zich van 8 uur tot omstreeks middernacht in de *doeroeng* te begeven, ten einde daar den tijd met bovengenoemde werkzaamheden door te brengen. Zij begeeft zich echter nooit alleen in de *doeroeng*, maar wordt hierheen vergezeld door eene oude vrouw, *mak-enang* of *toewa-toewa* geheeten. Gedurende haar verblijf in de *doeroeng* is het meisje op haar mooist opgeschikt; immers, werken is niet het doel van haar gedwongen verblijf in de *doeroeng*, hoofddoel is, dat zij aanzoek krijge van een' vrijer.

Terwijl nu de Bawejansche schoone daar zoo kwansuis zit te werken, naderen een 2—3 tal jongelieden, eveneens op hun fraaist uitgedost, de *doeroeng*. Zij knoopen een praatje aan met de *mak enang*, zingen pantoens en sjairs, geven eenige kwinkslagen ten beste, terwijl zij nu en dan verliefde blikken naar het meisje richten.

Gedurende den tijd, dien het meisje in de *doeroeng* doorbrengt, is het een voortdurend „va et vient" van verliefde jongelieden; hebben deze laatsten, naar hun inzien, zich lang genoeg bij een meisje opgehouden, dan begeven zij zich naar een andere *doeroeng*, om daar wederom op bovenbeschreven wijze hun opwachting aan een andere schoone te maken.

Heeft nu een jongeling zoo spelend vrijende zijn zinnen bepaald gevestigd op een meisje, dan komt hij haar iederen volgenden avond zijn opwachting in de *doeroeng* maken. Komt het nu tot een liefdesverklaring en toezegging van den kant van het meisje, dan gaan jongeling en jonge dochter eenige Vrijdagen een bezoek brengen aan de graven van wederzijdsche bloedverwanten; dikwijls doen zij gezamenlijk ook nog andere uitstapjes naar omliggende dessa's, badplaatsen, enz., doch dan worden zij steeds door een 3 of 4tal mannen en vrouwen vergezeld.

Het doen van dergelijke uitstapjes noemen de Bawejanners *mĕmèdang*.

Gedurende die tochtjes is de jongeling verplicht vruchten, waarin het meisje zin heeft, zooals bv. pisang, suikerriet, nangka of tjampedaq, voor haar te koopen, al zijn zij ook nog zoo duur; geen jongeling zal het daarom wagen met zijn meisje te gaan *mĕmèdang*, zonder ten minste een rijksdaalder op zak te hebben. Bij thuiskomst krijgen de mannen en vrouwen, die het jonge paar vergezeld hebben, ieder hun deel van de gekochte vruchten.

Op elken hari-raja, zoo ook gedurende de poewasa-maand, zendt de jongeling aan het meisje keukengereedschap, kalapa, alle mogelijke vruchten, brandhout en bloemen. Nadat het meisje die „kiriman" in ontvangst genomen heeft, reciproceert zij die met verschillende kleedingstukken ten behoeve van haar aanstaande, zooals: kain sarong, broeken, schoenen, sloffen, hoofddoeken, badjoe's, enz.; al deze geschenken doet zij vergezeld gaan van een klein porceleinen potje, *tjoepoe* genaamd, waarin zich welriekende olie, soortgelijke bĕdak en bloemen bevinden.

Tijdens de maand Besar of Hadji zendt nu de jongeling aan het meisje de *tjoepoe* terug, terwijl hij gezorgd heeft den vroegeren inhoud tegen geld te verwisselen, op zijn minst 3 gulden.

Tegelijk met de *tjoepoe* zendt hij zijn meisje eenige gebatikte kains, zijden badjoe's, en gouden en diamanten versierselen; eveneens vergeet hij niet, haar een behoorlijke bezending kalapa, brandhout en keukengereedschap te bezorgen. Ook deze „kiriman" wordt door het meisje, alhoewel op hoogst bescheiden wijze, gereciproceerd met badjoe's, hoofddoeken en bloemen.

Dit wederkeerig toezenden van geschenken noemen de Bawejanners *masang pamòghi*.

Zoo vervliegt de tijd van vrijage; de jongeling komt iederen avond naar de *doeroeng* en houdt het meisje gezelschap, terwijl zij matten zit te vlechten; zij geeft hem tevens vergunning

den nacht in haar huis door te brengen. Het meisje verschaft den jongeling een slaapplaats, doortrokken van den geur van welriekende bloemen.

Heeft deze vrijage nu reeds geruimen tijd geduurd, dan geeft de jongeling aan zijn ouders te kennen, dat hij het meisje tot vrouw begeert, terwijl hij hun tevens verzoekt, bij hare ouders aanzoek om hare hand te doen. De vader van den huwelijkscandidaat begeeft zich nu met het kamponghoofd naar het huis der ouders van het meisje, en vraagt haar ten huwelijk voor den jongeling. Dit aanzoek doen om de hand van het meisje heet *merasan toewa* of *memasang toewatoewa*.

Hebben de ouders van het meisje hunne toestemming gegeven en zijn de jongelieden feitelijk verloofd, dan mag het meisje niet meer in de *doeroeng* werken; zij mag niet meer dulden, dat andere jongelieden haar het hof komen maken; zij is verplicht binnen's huis te werken en wordt daar voortdurend bewaakt door de *mak-enang*.

Eenigen tijd daarna begeven de vader van den jongeling en het kamponghoofd zich andermaal tot de ouders van de verloofde, ten einde den dag, waarop het huwelijk zal voltrokken worden, vast te stellen.

Op den dag, voor de huwelijksvoltrekking bepaald, wordt de bruidegom naar de masjdjid geleid en daar wordt hij getrouwd; daarna keert hij naar het huis zijner ouders terug. De bruid moet ook op dien dag voor de verzamelde menigte aan zekere godsdienstplechtigheden deelnemen (*dihatamkan, ditammatkan*). Een groot aantal Bawejanners, voornamelijk kamponggenooten der bruid, begeven zich naar haar huis, ieder verschillende spijzen, naar believen, medebrengende, zooals een groot presenteerblad met rijst, visch, vruchten, enz. Dit gebruik noemen de Bawejanners *toeloeng-toeloeng*.

Er wordt in zoo groote hoeveelheid spijs medegebracht, dat de gezamenlijke gasten voldoende te eten hebben, zonder dat ten huize der bruid gekookt wordt *).

*) Geeft op andere tijden een Bawejanner een selamatan, dan brengen de uitgenoodigden eveneens rijst, visch en vruchten in groote hoeveelheid mede.

Vóór de plaats, waar de bruid verplicht is eenige Koranformulieren op te dreunen, bevindt zich een presenteerblad; nadat de bruid één of twee formulieren opgezegd heeft, gaan de kamponggenooten, die zijn komen *toeloeng-toeloeng*, naar het presenteerblad en leggen er ieder naar hun believen eenig geld in: 10 cent, 50 cent of meer; de bloedverwanten van den bruidegom zijn echter verplicht er 't meest in te leggen. Dit geld offeren, om 't zoo eens uit te drukken, geschiedt niet ééns, maar wordt verscheidene malen herhaald. Al dit geld nu strijkt de bruid op; soms beloopt het meer dan *f* 50.

Tegen het vallen van den avond, omstreeks half vijf of vijf uur, wordt de bruidegom in plechtstatigen optocht naar het huis der bruid geleid; hij zit te paard, terwijl een oorverdoovend geraas van rabana's de plechtigheid opluistert.

Eertijds begeleidden den bruidegom een aantal jonge vrouwen, prachtig uitgedost, die achter elkaar voor hem uitliepen.

Ten huize der bruid gekomen, zet de bruidegom zich neder, in dier voege, dat tusschen hem en zijn bruid de *mak-enang* zit. Het op deze wijze zitten heet *naik-poewadé* of *naik pelaminan*. Nadat men zoo omstreeks een half uur gezeten heeft, begeven bruid, bruidegom en de *mak-enang* zich naar de slaapkamer. Drie etmalen lang wordt het bruidspaar door de *mak-enang* bewaakt. Den volgenden dag, omstreeks zeven uur 's avonds, komt het bruidspaar naar buiten en gaat wederom, door de *mak-enang* van elkaar gescheiden, zitten ten aanschouwe van de verzamelde kampongbevolking. Deze vermaakt zich dan op verschillende wijze; er wordt op de viool gespeeld en afwisselend treden dansers te voorschijn; anderen luisteren met ingespannen aandacht naar een verteller, die de een of andere hikajat of sjair ten beste geeft.

Zijn de drie bewakingsdagen verstreken, dan staat het bruidspaar niet meer onder toezicht van de *mak-enang* en kan de bruidegom overgaan tot de vervulling der huwelijksplicht.

Intusschen bestaat er nog een andere wijze, waarop een huwelijk op Bawejan tot stand komt, nl. door schaking: *boeroe tataban*

Hebben een meisje en een jongeling elkaar huwelijksbeloften gedaan, maar zijn de ouders van het meisje niet genegen haar ten huwelijk aan dien jongeling af te staan, dan schaakt de jongeling 's nachts het meisje en geleidt hij haar den volgenden ochtend naar het huis van den Panghoeloe hakim. Hier wordt dan het huwelijk voltrokken en de jongeling geleidt zijn bruid naar zijn huis.

PROBOLINGGO, April 1891.

PROEVE

VAN EENE

MALEISCH-NEDERLANDSCH-ENGANEESCH WOORDENLIJST,

DOOR

O. L. HELFRICH & J. A. J. C. PIETERS,

controleurs bij het Binnenlandsch-Bestuur.

MALEISCH.		NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
ابو	aboe.	asch.	èfŏka (èpok B.); èhaĕ.
اتر	atoer.	het regelen, rangschikken, in orde brengen.	fainènèak (painènèak B.)
اتس	atas.	boven, bovenste oppervlakte.	itèbè.
اتڤ	atap nipa.	dak met nipa bedekt.	èkok²kok².
	atap rottan.	dak met rottan bladeren.	èkèok².
اتو	atawa.. .atawa.	of. . . . . . . of.	oemahaoe.
اجر	adjar.	leeren.	fakoenak (pakoenak B.)
	koerang adjar.	onbeschoft.	kèo ki fakoenak kitaiboe (kèo kipakoenak kitaiboe B.)

MALEISCH.	NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
اد ada.	zijn, wezen; bestaan, leven, gebeuren, er is.	kikia.
ادر oedara.	de lucht.	kaèlaho.
ادڠ adang.	het op weg afwachten van iemand; het op weg afwachten van iemand om hem te dooden.	omokie; ofè.
ادق adik.	jongere broeder of zuster.	èhèie.
ارت arta	goederen, rijkdom, schatten.	èloboe (èdoboe B.)
ارت erti.	zin, beteekenis, meening.	hokipakawak; kifĕhai.
ارڠ arang.	doove kool.	èkohok èjobi.
ارس aroes.	stroom.	kahakakkie.
ارك arga.	waarde, prijs.	èodie (èorie B.)
اسڤ asap.	rook, damp.	èifĕ (èifo B.); kanoa.
اسڠ asing.	afzonderlijk, eigen, vreemd.	èomĕhĕ.
اسه asah.	wetten, aanzetten.	ééak².
اڠکت angkat.	het optillen, het opbeuren.	kolè
اڠکو ĕngkau.	gij, gijlieden.	ĕĕ.
اڠن angin.	wind.	èkijoe.
اڤ apa	wat? welk?	èijah.
اڤي api	vuur, aangestoken licht.	èjobie.
اك akoe.	ik, wij, mijn.	oewĕ; mijn is ook: ka, ĕka.
اكر akar.	wortel.	èafoe.

MALEISCH.		NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
اڠس	agas.	soort van muskiet.	koemak[2] ou.
الڠ ٢	alang.	eene gras-soort.	kahioe.
الو	alau.	het drijven, voor zich uit drijven, wegjagen.	kakarai.
اله	alah.	het onderdoen, verliezen.	kakara.
اله	alih.	het van plaats veranderen, zich verplaatsen.	fahjě.
امبس	emboes.	blazen van slangen, katten.	kikokoh.
امبق	ombak.	baar, golf.	nanaoewě.
امبل	ambil.	nemen, wegnemen, halen.	amĕnak[2].
امبن	ĕmboen.	dauw.	kiijĕ.
امڤن	oempan.	lokaas.	nènèjĕ.
انتق	antoek.	slaperig, dutten,	fanoekoe (panoekoe B.)
انته	entah.	ik weet het niet.	oemahaoe.
انجڠ	andjing.	hond.	èbèo (èmèo B.)
انجق	oendjoek.	het aangeven, aanreiken.	pè.
اندر	oendoer.	het achter uitgaan.	èkojak[2]; aikoi.
انده	endah.	fraai om te zien.	kaoewĕ (kaoewa B.)
اندق	indoek.	moeder.	naè.
انق	anak; beranak.	kind, jong van dieren; bevallen, jongen.	èara; kaara.
اني ٢	anai[2].	witte mier.	kaihonóak[2].
اوبه	obah.	het anders worden; veranderen.	mahonĕ.

MALEISBH.	NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
اوتق otak.	de hersenen,	koforiiĕ (koporiiĕ B.)
اوبي كايو oebi kajoe.	cassave.	èbaĕ; kikohak[2].
اودق oedik; moedik.	de bovenloop eener rivier; eene rivier opvaren.	kanaicoedoe (kanaieoeloe B.
اورت oerat.	vezels, draad, spier.	èoko.
اورت oeroet.	het met de handen drukkend over een lichaamsdeel strijken.	piori.
اورڠ orang.	mensch, lieden.	èkakkak[2].
اوس awas.	oplettend, voorzichtig.	ĕboeĕ farouk[2]wĕ.
اوسر oesir.	het iemand of iets achterna zetten, vervolgen, wegjagen.	kakarai.
اوسك oesik.	het plagen, sarren, tergen.	ijarak[2] noha.
اوڤ oewap.	damp, wasem.	èoaba.
اوڤه oepih pinang	de taaie bladscheede van den pinang palm,	inono oefĕ (inono oepo B.);
oepi niboeng.	idem van den niboeng palm.	inono èèfĕ (inono èèfo B.)
اوكر oekir.	het insnijden.	amahènie.
اولت oelat.	worm, rups.	kofĕnè (kopènè B.)
اوله olih.	het verkrijgen, erlangen.	pakohak[2].
اولر oeloer.	afvieren, vieren van touw.	pakijo.

MALEISCH.	NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
اون awan.	wolk, regenwolk.	kaèdaho.
اي ija, nja.	hij, zijn.	anoka.
ايب iboe.	moeder van menschen en dieren.	naė; kahok[2].
ايبتاڠن iboe tangan	duim.	naė ofĕ (naė apo B.)
ايبكاكي iboe kaki.	groote teen	naė waė.
ايت itoe.	die, dat.	ėana.
ايتڠ itoeng.	het tellen, rekenen.	kéma.
ايجق idjoek.	bastachtige vezelstof tusschen de bladscheeden en den stam van den arenpalm.	poeroedoeė.
اير ajer.	water.	ėbo.
ايس isi.	inhoud, het vullen.	héla
ايسق esoek.	morgen, den volgenden morgen.	naoemana.
ايڠت ingat.	het bewust denken, zich bewust zijn.	wahobĕkidak[2].
ايسڤ isap.	het zuigen, inzuigen, opzuigen.	kofodie.
ايڠس ingoes.	snot.	ėnėak[2].
ايڠن ingin	het begeeren, belust zijn op iets.	kahafie.
ايکت ikat.	het door een band vastmaken, aanbinden, vastbinden.	afamik[2].
ايکت ikoet.	het volgen, ach-	kahei.

MALEISCH.		NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
		ternagaan, gehoorzamen, navolgen.	
ايكر	ekor.	staart.	hoka.
ايکن	ikan.	visch.	èajĕ.
ايم	ajam.	kip, hoen.	koko.
اين	ini.	deze, dit.	itèk; aii.
باب	baba.	chinees.	baba.
بابي	babi.	varken.	èobo; ékojok[2].
باتڠ	batang.	stam, steel.	karahak.
باتو	batoe.	steen in het algemeen.	igigja; èéjak[2].
باتوناڤل	batoe napal.	klei.	èèa.
باتو كارڠ	batoe karang.	rotsgesteenten; steensoorten uit water afgezet.	pahakia; doeha-doeha.
باتق	batoek.	hoest, het hoesten.	èèhĕ.
باج	badjoe.	baadje (kleedingstuk).	badjoe (Maleisch).
باجي	badji.	wig, keg.	èoko.
بادي	badei.	hevige storm.	lakohak[2].
بارس	baris.	rij.	fainènè (painènè B).
بارڠ	barang.	goederen.	èloboe (èdoboe B.)
بارڠڤوساک	barang poesaka.	erfgoederen.	èloboe kanafoewè (èdoboe kanafoewè B).
بارة	barah.	bloedzweer.	èlaakowĕ.
باسه	basoeh.	het wasschen.	mĕnokie.
باڠون	bangoen.	het zich oprichten, opstaan, overeind zetten.	wĕhado.
باڤق	bapak.	vader.	ama.
باکر	bakar.	het verbranden, in brand steken.	haibi; faba bŏhak[2] (A.)

MALEISCH.	NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
باكل bakoel.	mand, korf; mand rond van vorm; groote mand.	mĕnèkè; oraj; éononie.
باڬس bagoes.	mooi, fraai.	kaoewĕ (kaoewa B.)
بالس balas.	het vergelden, beantwoorden vergoeden, weeromgeven.	kifahoudiaĕ.
بالق balik.	de achterkant, de keer zijde; omgekeerd; het terugkeeren, het zich omkeeren.	oenei; hibaie.
بالو baloe.	weduwnaar; weduwe.	foeliehĕ (poelio B.) kaboekoe.
باله balah.	het redetwisten.	paoewĕ.
باءو baoe.	reuk, geur.	
	onaangename geur.	kaapaoe.
	lekkere geur.	kamano.
باو bawa.	het bij zich hebben of dragen, mee of wegdragen, meenemen, wegbrengen.	nakĕ.
باوه bawah.	wat beneden is, beneden deel, onder.	itofo.
باهو bahoe.	schouder.	amieamie.
بايرbajar.	het betalen van iets, voldoen.	oefè (oepè B.)
باينغ bajang.	schaduw, schaduwbeeld.	kanakoewai.

MALEISCH.		NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
بايٴق	baik.	goed.	kaoewĕ (kaoewa B.)
باپق	banjak.	veel, hoeveelheid.	mokko.
ببن	beban.	mansvracht.	noohok[2].
بتس	bĕtis.	de kuit.	fiofio (piopio B.)
بتل	betoel.	just, juist zijn, echt, waar.	koinak[2]; akoinak[2].
بتين	bĕtina.	vrouwelijk van menschen en dieren.	èhödĕ (èhöda B.)
بچار	bitjara.	raad, raadpleging, oordeel.	fĕnĕnao (pĕnĕnao B.)
بدل	bedil.	schietgeweer, wapen.	ofookie.
بدن	badan.	lichaam.	koedodoka.
براڤ	bĕrapa.	hoe, wat, hoeveel.	afiha (apiha B.)
براني	bĕrani.	stout vermetel, moedig.	ééboe.
برت	bĕrat.	zwaar, drukkend.	énoewĕ.
برس	bĕras.	gebolsterde rijst.	èara kiho.
برسن	bĕrsin	het niezen.	èafakoe (èapakoe B.)
برسه	bĕrsih.	zuiver, helder, zindelijk.	hobaoewĕ.
برکت	bĕrkat.	zegen, geluk.	èkoedodoh.
برنڠ	bĕrnang.	het zwemmen.	maakĕ.
بري	bĕri	geven aan iemand.	aboepè; Pè.
بسر	bĕsar.	groot, dik, zwaar.	adèijĕ.
بسي	bĕsi.	ijzer.	èaoe.
بڠکق	bengkok.	krom, gebogen.	kaèo.
بڠکودو	bengkoedoe.	een soort van boom met eetbare vruchten.	èodoe (èoroe B.)
بڠکس	boengkoes.	pak, bundel.	pioehak[2].

	MALEISCH.	NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
بڠكي	bangkei.	dood lichaam, kreng.	kabakė.
بيكر	bikir.	maagd.	foinamok (poinamok B.)
بكس	bekas.	wat ergens voor dient of de sporen draagt van ergens voor gediend te hebben of van afkomstig te zijn.	ėahaniĕ.
بݢيمان	bageimana.	op welke wijze,	kinonoijĕdieĕ.
بݢيتو	begitoe.	zooals dat.	noha; noah.
بݢيني	bĕgini.	zooals dit.	nok^{2}oi.
بلاكڠ	bĕlakang	achterzijde, rug.	ėkahaĕ.
بلت	bĕlit.	draai, kronkel.	ijabadiediekie.
بلس	belas dan kasihan.	medelijden.	abaakie.
بلڠ	bĕlang.	gevlekt.	kahėĕhėĕ.
بلم	belom.	nog niet, nog nooit.	kaoefėk^{2}.
بله	bĕlah.	gebarsten, gespleten, gekloofd.	poarok^{2} of pokĕnak^{2}.
بلي	bĕli.	het koopen.	ėodie.
بليرڠ	belirang.	zwavel (alleen bekend door de lucifers).	ėbaka oemo.
بليكو	belikoe.	bocht in eene rivier.	kaėo.
بناتڠ	binatang.	dier.	bėo (mėo B.)
بناس	binasa.	in het verderf gestort, verdelgd.	kifofoa.
بنتاڠور	bintangoer.	soort van boom.	ėijobĕ.
بنتت	bintat.	muggebeet.	ėoefoek^{2}ĕ (ėoepoeko B.)

MALEISCH.		NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
بنتت	boentat.	het knobbeltje, dat onder aan vruchten of bloemen zit.	poek[2].
بنتت	boentoet.	achterste van menschen en dieren.	èhokanie.
بنتر	bentar.	een oogenblik.	naafè (naapè B.)
بنتڠ	banting.	neersmijten, neersmakken.	waafoeak[2].
بنتڠ	bentang.	het uitspannen, uitspreiden.	pariefa.
بنتڠ	bintang.	ster.	afèloewa (apèlowa B.)
بنتڠ	boenting.	bevrucht, zwanger.	akèo.
بنتل	bantal.	kussen.	dadoèoedoe (dadoèoeloe B.
بنتن	bantoen.	ontworteld, uitgerukt.	afoe (apoe B)
بنتن	bentan.	verduistering van de oogen door zwakte na eene ziekte of bezwijming.	kak[2]kélĕbaĕ.
بنتو	bantoe.	hulp verleenen, helpen.	koehai.
بنته	bantah.	woordentwist.	paoewĕ.
بنجر	bandjir.	overstrooming, hooge waterstand.	èdolie (èdorie B.)
بنچي	bantji.	dissel.	fanĕma (panĕma B.)
بنچي	bentji.	haat.	mèhèbahok[2].
بندر	boendar.	rond, ovaal.	kaboeĕboeĕ.
بندڠ	banding.	evenbeeld, weêrga.	fanakonĕ (panakonĕ B.)

MALEISCH.		NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
بنر	bĕnar.	goed, waar, juist.	koinak[2].
بنڠ	bĕnang.	draad, garen.	bĕnang (maleisch).
بنق	bĕnak.	hersenen, merg.	karofie èoedoe (karopie èoeloe B.)
بنم	bĕnam.	weggezonken in klei, zand enz.	kiekèoewĕ.
بنه	bĕnih.	zaad.	èbakiefieĕ.
بنياڬ	bĕnijaga.	handel en handel drijven.	kahĕdiak.
بوبق	boeboek.	kleine zwarte torretjes in hout en granen.	èbijoe.
بوت	boeta.	blind.	kakènèbaka.
بوت	boewat.	het doen, maken vervaardigen.	fafarik (paparik B.)
بوتق	boetak.	kaal van 't hoofd.	kikaana.
بوجر	boedjoer.	in de lengte uitgestrekt.	faijojo (paparik B.)
بوجڠ	boedjang.	ongehuwd jong man.	fananami (pananami B.)
بوجق	boedjoek.	het bepraten, vleien.	koenahei.
بوچر	botjor.	lek, lekken van een huis.	kanikoak[2].
		lek, lekken van een vaartuig.	kapoko.
بورس	boeroes.	verwelkt, verdord.	konika.
بوده	bodoh.	dom.	kipara èbahoe.
بورڠ	boeroeng.	vogel.	kèèfĕ of kèèf (kèèfa B.)
بورق	boeroek.	niet gaaf, versleten.	kioha.
بورو	boeroe.	het jagen, voortjagen.	kakarai.

	MALEISCH.	NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
بوس	boesa.	schuim.	pikoko.
بوڠ	boewang.	het wegwerpen.	fakoek[2]a (pakoek[2]a B.)
بوڠ اير	boewang ajer.	zijn gevoeg doen.	èkaie.
بوڠ	boenga.	bloem, bloesem.	èpfoejĕ.
بوق	boewak.	opborrelen van het water uit een wel; opborrelen van kokend water.	kahafoekoei; kifoefoe.
بوک	boeka.	open en bloot; openen.	koie.
بوکت	boekat.	troebel.	kalifolifo (kalipolipo B.)
بوکت	boekit.	berg, heuvel.	èkoh; èkohoi.
بوکن	boekan.	iets niet zijn.	mahöna.
بوکو	boekoe.	geleding.	èfoekoe (èpoekoe B.)
بولن	boelan.	de maan.	èkanoa.
بولو	boeloe.	haren aan 't lichaam, vederen.	Foeroeroei (poeroeroei B.)
بوله	boleh.	kunnen, mogen krijgen.	anoahak[2].
بومي	boemi.	de aarde.	èloffo (èloppo B.)
بونه	boenoeh.	het dooden van levende wezens.	fĕkahalè (pĕkahalè B.)
بوني	boeni, semboeni.	verborgen, verscholen.	pakioe.
بوه	boewah.	vrucht.	èhoewa.
بوهڠ	bohong.	onwaarheid, leugen.	foforo (poporo B.)
بوڽ	boenji.	geluid.	èdjie,
بهارو	beharoe.	nieuw, pas, eerst.	nooninĕ.
بهاس	bahasa.	taal.	èdjie.
بهاڬي	bahagi.	deel.	amaèha.

	MALEISCH.	NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
بيبيت	bibit.	zaad.	èbakiefieĕ.
بيبير	bibir.	de lippen.	koelifo (koeripo B.)
بيجي	bidji.	korrel.	èhoewè.
بيدوق	bidoek.	sampan (groote).	èloha.
بير	bijar.	toelaten.	noah.
بيرڠ	berang.	toornig, vertoornd.	fahoewĕ (pahoewĕ B.)
بيرو	biroe.	blauw.	kakanifah.
بيس	bisa.	krachtig, vermogend iets uit te werken, kundig, ervaren.	kabĕhöjak².
بيسول	bisoel.	zweer, puist.	kĕlèpè.
بيسو	bisoe.	stom.	kipĕraèdiok² (kipĕraèriok² B.)
بيلڠ	bilang;	1. vertellen, zeggen.	pĕkoeaba.
	mĕmbilang	2. tellen, rekenen.	korak².
بيني	bini.	getrouwde vrouw, echtgenoot.	lahèboewĕ.
تاتل	tatal.	spaander.	kidafeija.
تاجم	tadjam.	scherp snijdend, scherp.	èodo.
تاده	tadah.	het ophouden, omhoog houden om iets op te vangen.	kono.
تادي	tadi.	zooeven, onlangs.	nèè.
تارق	tarik.	het naar zich toetrekken of halen, voorttrekken.	anokie.
تارم	taram.	betrokken van de lucht.	kafoto (kapopo B.)
تاره	taroeh.	het ergens wegleggen of weggelegd	èok².

	MALEISCH.	NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
		hebben om het te bewaren, bewaren, plaatsen, neerzetten.	
تاڠيس	tangis.	het weenen, tranen storten.	bèlo.
تاڠن	tangan.	hand, benedenarm.	pĕrhaoedie.
تاڤق	tapak.	palm van de hand;	hèoafĕ (hèoapok^{2} B.)
		zool van den voet.	hèooewa.
تاكوت	takoet; menakoetkan.	bevreesd, bang, bangmaken.	kahok^{2}.
اكق	takoek.	een keep.	okok^{2}oi.
تالي	tali.	touw.	èkokia.
تانم	tanam; menanam.	het in iets gezakt zijn, in de aarde leggen, planten, begraven.	kŏk^{2}ŏk^{2}; kadoko.
تانه	tanah.	aarde, grond, land.	èloffo (èloppo B.)
تاور	tawar.	laf, zoet, van water.	èbo.
تاهن	tahan.	het standhouden, uithouden.	pakèhok^{2}.
تاهو	tahoe.	weten, weten te doen, het kunnen.	kifĕhai.
تاهي	tahi.	drek, uitwerpsel.	èkaie.
تاڽ	tanja.	het vragen.	noenoehoei.
تبس	tebas.	het ontginnen van den grond, door zuivering van onkruid.	afiai.
تبڠ	tebang.	het rooien van boomen.	èhaiefoe.

MALEISCH.		NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
تبڠ	tĕbing.	de hooge kant van iets.	èkieodaha.
تبل	tĕbal.	dik.	èafak².
تتس	tetas.	het uit komen van een ei.	kokonĕ (kokona B.)
تتڤ	tetap.	vast, standvastig, bestendig.	koinana.
تتق	tetak.	het houwen, hakken, doorhakken.	kĕmonak².
تدوه	tedoeh.	bedaard, tot rust gekomen van wind en regen, van eene onstuimige zee.	hobahaba.
تراجڠ	teradjang of terdjang.	met de hielen trappen.	ijĕ.
تربيت	tĕrbit.	uitkomen, voor den, dag komen, op komen van hemellichamen.	kokonĕ (kokona B.)
تربڠ	terbang.	vliegen	hahamo.
ترتاو	tertawa	lachen.	èok² oi.
ترجن	terdjoen.	naar beneden springen.	kiok²ak² ou.
ترس	teroes.	recht doorheen; door en door.	manèko.
		licht, helder, duidelijk.	kaniekie.
ترن	teran.	persen, drukken bij hardlijvigheid.	kakak²owak.
تريق	terijak.	schreeuwen van menschen en dieren.	èfaok²wak²ai.
تريم	tĕrima.	het aannemen, ontvangen.	wakinak²ĕ.

MALEISCH.		NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
تڠکت	toengkat.	stok.	obak[2].
تڠکر	tengkar.	krakeel, harrewarrerij.	paoewĕ.
تڠکس	tangkis.	het afweren, afwenden.	kieieja.
تڠکس	toengkoes.	pakje, bundel.	pieoehak[2].
تڠکڤ	tangkap.	het aanvatten, vastgrijpen, pakken.	kaie.
تڠکڤ	tangkoep.	plat op den buik liggen.	pĕkieofo.
تڠکق	tĕngkoek.	de nek.	èokahač.
تڠکو	tongkau.	drie steenen voor treeft om het kooksel op te zetten.	koenajo.
تڠکي	tangkai.	steel, om iets bij aan te vatten, steel van bloemen, vruchten etc.	èoeoe.
تڠݢ	tangga.	trap.	èhija.
تڠݢر	tinggir.	zitten van vogels of als een vogel op boomtakken.	èhèkoek[2].
تڠݢڠ	tanggoeng menanggoeng.	verdragen, dragen, op zich nemen	oefĕhöjak[2].
تڠݢڠ	toenggang.	schuins omlaag zooals een flesch, terwijl eruit geschonken wordt.	anojak[2].
تڠݢل	tinggal.	alleen overblijven, achterblijven, blijven, blijven liggen van werk.	kikiara.
تڠݢل	toenggal.	eenig, alleen.	kaik.
تڠݢل	toenggoel.	een overgebleven	kifoerika (kipoeri-

MALEISCH.		NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
		stam zonder kruin of takken, een tronk.	ka B.)
تڠݢلم	tĕnggĕlam.	zinken, verzonken, te gronde gaan.	kèoewĕ.
تڠݢو	toenggoe.	het bewaken, waken, wachten.	omokie.
تڠݢي	tinggi.	hoog.	ènoek^{2} (ènok^{2} B.)
تڠه	tengah; satĕngah.	midden, het midden, te midden van, de helft.	èoe.
تڤق	tĕpoek.	het met de vlakke hand slaan.	kik^{2}ja.
تڤي	tĕpi.	rond, boord, zoom, strand, oever.	ètè (èpè B.).
تکن	tĕkan.	dat waar men op drukt.	kak^{2}wak^{2}.
تݢر	tĕgoer.	het aanspreken, toespreken.	panaoe.
تݢڠ	tĕgang.	gespannen, strak.	ijaoo.
تݢه	tĕgah; menegah.	verboden zijn; verbieden, tegengaan, beletten, in bedwang houden.	pakèhok^{2}.
تݢق	tĕgak roemah.	op zetten van een huis.	ènoe.
تݢه	tĕgoeh.	sterk, hecht.	iook^{2}.
تلر	tĕlor.	ei.	èara.
تلن	tĕlan.	het in eens doorslikken, opslikken.	kodo.
تلنجڠ	tĕlandjang.	naakt.	èkakkak^{2}; kakoedaoedarah, èkadaha.
تليڠ	telinga.	oor.	kaliehĕ (karieha B.)

MALEISCH		NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
تمباک	tembaga.	koper.	kaliiak.
تمبڠ	timbang.	gelijk in waarde.	fanakoně (panakoně B.)
تمبق	tembak; menembak.	schieten.	afaokie.
تمبق	toembak.	lans.	koewaba.
تمبق	toemboek; menoemboek.	stompen, vuistslagen geven, stampen, aanstampen.	fahok^{2}oekie (pahok^{2}oekie B.)
تمبل	timboel.	drijven, aan de opper vlakte van het water komen, even ergens boven of uit voor den dag komen.	kokoně (kokona B.)
تمبولق	tembolok.	de maag van een mensch; krop van een vogel.	fèkoek^2 (pèkoek^2 B.)
تمبن	timboen.	hoop, stapel, opgehoopt.	afoeie (apoeie B.)
تمبوني کچل	temboeni ketjil.	de placenta.	èfarè (èpalè B.)
تمبوني بسر	temboeni besar.	de navelstreng.	ètoekě (èpoeko B.)
تمبه	tambah.	het vermeerderen, toenemen.	akohai.
تمبه	toemboeh.	ontspruiten, groeien, ontstaan.	kifoerika.
تمبيلڠ	tembilang.	koevoet van hout.	nok^{2}jak^2.
تمڤت	tempat.	plaats, verblijfplaats.	èoebě (èoeba B.)
تمڤر	tampar.	het slaan met de vlakke hand.	kiě.
تمڤڠ	timpang.	kreupel.	kihok^{2}jak^2.

MALEISCH.		NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
تمفغ	toempang; orang menoempang	meedoen; iemand die bij een ander inwoont.	maakohai.
تمفق	tampak.	gezien kunnen worden, te zien zijn, zichtbaar zijn.	kifinak^2 (kipinak B)
تمفل	tampal.	iets wat men ergens opplakt.	kiafak^2.
تمفول	toempoel.	bot, stomp.	kahaoek^2.
تمفولغ	tempoeling.	weerhaak aan de lansen.	kiakoek^2.
تمفه	toempah.	uitgestort, vergoten.	anok^{2}èjĕ.
تمفيلغ	tempiling.	een slag om de ooren.	kiĕ.
تمن	teman.	makker, kameraad.	anok^2.
تمو	temoe.	het bij iets komen, ontmoeten, tegenkomen.	paobak^2.
تنتغ	tentang.	de juiste richting, de juiste plaats.	pakoekoe.
تنتو	tentoe.	vast, bepaald, zeker.	koinak^2; akoinak^2.
تنجغ	tandjoeng.	voorgebergte, hoek, kaap.	koedoe (koeroe B.)
تنجق	toendjoek.	het wijzen, aantoonen, laten zien.	ok^{2}ok^2.
تند	tanda.	merk, zichtbaar teeken, bewijs, teeken.	amik^2.
تندق	tindik.	gaten in de ooren boren om er ver-	koeièkalihĕ (koeièkariha B.)

MALEISCH.		NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
		sierselem in te dragen.	
تندق	toendoek.	omlaag zien, bukken.	koewadiĕ.
تنده	tindih.	opeen gedrongen, dicht op elkander, gedrongen.	kifak²ak² fak²ak².
تنڠ	tenang.	kalm, bedaard van water.	kikoro.
تو	toewa.	oud in allerlei beteekenissen.	èaak.
توبه	toeboeh.	het lichaam.	koedodoka.
توتڤ	toetoep.	deksel, 't sluiten, toemaken, dekken.	kaoe.
توج	toedjoe.	richting, doel.	ok²ok² tjitĕ.
تودڠ	toedoeng.	deksel, hoed.	èkohèak.
تورت	toeroet; menoeroet.	het op elkander volgen; volgen, meedoen, gehoorzamen.	abakoewĕ.
تورن	toeroen.	omlaag, naar beneden gaan, dalen.	itofo.
توسق	toesoek.	het met iets fijns en puntigs in of door iets steken.	kitahak².
توكر	toekar.	het ruilen, verwisselen, veranderen van den wind.	fakèrie (pakèlie B); koehèdiak².
تركل	toekal.	streng, kluwen.	kahaboeĕ.
تولڠ	toelang.	been, gebeente.	èa.
تولڠ	toeloeng.	hulp, bijstand.	akoha.
تولق	toelak.	afstooten, wegstooten, afwijzen, voortduwen.	è.

MALEISCH		NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
تومت	toemit.	hiel.	èijo.
تون	toewan.	mijnheer.	koewan; bédie.
تياد	tijada.	er niet zijn; niet bestaan.	kèabak^2; kijarak^2, kèo.
تيب	tiba.	aangekomen.	kababa.
تيتق	titik.	druipen; een druppel.	napoeak^2.
تيتي	titi.	het over iets smals heen gaan.	èkoméa.
تيدر	tidoer.	slapen.	oewoho.
تيرس	tiris.	lek, lekken.	kanikoak^2; kapoko.
تيري	tiri.	stief in stiefvader etc.	kipakokĕ.
تيق	tijoep; menijoep.	het blazen van den wind, blazen, wegblazen.	afoi.
تيڤس	tipis.	dun, fijn.	kanènènènè.
تيکم	tikam.	iets puntigs om mee te steken.	kitahak^{2}ak^2.
تيلڠ	teling.	hellend, scheef.	pafèĕ.
جاته	djatoeh.	neerkomen, vallen.	kifocoedĕ.
جادي	djadi.	worden, geworden zijn, geboren worden, ontstaan, groeien.	noa.
جارڠ	djarang.	zeldzaam, schaarsch, wijd van elkander.	kafèrafèraba (kapèrapèraba B.)
جارم	djaroem.	naald.	oekoei.
جاري	djari; djari kaki.	vinger; teen.	minoe afĕ (minoe apo B.)
جاڠن	djangan.	dat niet bij verbieden.	ijarak^2.
جاڬ	djaga.	het waken, wakker	omo.

	MALEISCH.	NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
		zijn, de wacht houden.	
جالر	djalar.	het kruipen.	öobo.
جالن	djalan.	weg, pad, gang.	èèkowĕ.
جامر	djamoer.	schimmel, beschimmeld.	kaléaléa.
جاوه	djaoeh.	ver, verte.	miemie.
جاهت	djahat.	slecht, kwaad, iemand kwaad doen.	kioha; foefoeroe (poepoeroe B.)
ججق	djĕdjak.	tred, stap.	hiowai.
جراوة	djĕrawat.	uitslag, vurigheid in het gezicht.	pakoenoejĕ.
جرجق	djĕrĕdjak.	de stijlen van een huis.	èaahai.
جرڠ	djerang; mendjerang.	te vuur zetten om te koken.	pahèkoe.
جرق	djeroek.	citroen.	èkè.
جرنه	djernih.	helder, doorschijnend.	kanikanika
جريو	djeriau.	vloerbalken.	oeroehei.
جڠكق	djongkok; doedoek berdjongkok.	hurken.	fakowèhkowèh.
جڠک	djangga.	het verhemelte.	kinoeoeka.
جڠݢت	djanggoet.	baard, sik.	faroriŧo (paroripo B.)
جله	djeleh.	de tong uitsteken.	famèmèo (pamèmèo B.)
جمبت	djamboet.	haar van de schaamdeelen.	foeroeroei (poeroeroei B.)
جمر	djemoer.	in de zonnehitte gedroogd.	makihak[2].
جن	djin.	geesten (zoowel goede als booze).	èkowèk.

MALEISCH.		NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
جنتغ	djantoeng.	het hart.	bahoe.
جنجي	djandji.	overeenkomst, verbintenis, afspraak, belofte.	hofanao.
جواب	djawab.	antwoord.	adie (arie B.)
جول	djoewal.	het verkoopen.	boriak.
جينق	djinak.	tam, mak.	kikoroa.
جيو	djiwa.	leven, ziel.	èhèla.
چابت	tjaboet, mentjaboet.	uit iets waar het in vast zat, uit zijn; uittrekken, uithalen.	abokie.
چابر	tjabir of tjabik.	gescheurd.	nanèka.
چابغ	tjabang.	gevorkte tak.	kok².
چابي	tjabe.	lange spaansche peper.	kiediekiedie.
چدق	tjĕdik.	uitleggers van een sampan.	èapodie; ènana.
چاكڤ	tjakap.	snoeven, aannemen, zich bereid verklaren.	kaoewĕ (kaoewa B.)
چبر	tjeboer.	het ploffen van iets zwaars in het water.	kifoeadĕ.
چردق	tjerdik.	bij de hand, slim, geslepen.	kifoi; èkiahak.
چرڬس	tjĕrĕgas.	vlug van bewegingen.	kièèo.
چري	tjerei.	uit elkander, van elkander gescheiden.	faköwa (paköwa B.
چڠڠ	tjengang.	verbaasd staan te kijken.	pakao.
چڠكر	tjangkir.	kopje.	èkainoh.

MALEISCH.		NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
چڠكڠ	tjengkoeng.	ingevallen van de oogen of de wangen, vervallen van het gelaat.	kiofèkĕ.
چڠكيل	tjoengkil.	iets waarmede men iets uitpeutert, iets uithaalt.	kèhodoi.
چڨروڨ	tjepĕroep.	inzakken van de voeten.	kikèfokĕ.
چكق	tjekek.	wurgen.	komoe of opĕkak².
چلاك	tjelaka.	ongeluk, onheil.	aoenak² èabaa.
چمبورو	tjemboeroe.	achterdochtig.	èaĕnia.
چمبرون	tjamboeroewan.	achterdocht.	èaĕnia.
چمر	tjemar.	vuil, onrein.	èhèlo.
چمڨر	tjampoer; bertjampoer.	vermengd, ondereengemend; copuleeren.	faroefeijak² of paboedajak; fakei of pahora.
چمڨق	tjampak.	het nedersmijten.	fakoek² (pakoek² B.)
چنتو	tjonto.	model, proef.	èokoni.
چندڠ	tjandoeng.	een soort van kapmes.	fèdjie (pèdjie B.)
چندڠ	tjondong.	hellen, overhellen; dalen van zon of maan.	kok²ou of kakoehè afoi.
چوب	tjoba.	proef, de proef nemen, beproeven.	oekofè of kidjo.
چابت	tjoebit.	met de hand in het vleesch knijpen.	koemoe of aoedikie.
چوچڨ	tjoetjoep; mentjoetjoep.	slurpen.	koforie of kokokfie.
چوچو	tjoetjoe.	kleinkind.	naafoeakak².

	MALEISCH.	NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
چوچي	tjoetji.	het wasschen, reinigen.	anokie of mĕnokie.
چوري	tjoeri.	het stelen, heimelijk wegnemen.	kabèho.
چوكر	tjoekoer.	het scheeren; het haar knippen.	onèk.
چوكڤ	tjoekoep.	toereikend, genoegzaam, voldoende.	hofanako.
چهاري	tjahari; mentjahari.	zoeken, vinden.	abĕĕadi of mĕnoenoek^2.
چهاي	tjahaja.	glans, luister.	kakanakowa.
چيتق	tjetek.	ondiep, niet diep.	kaaukie of kafèfè.
چيڤر	tjeper	plat van een bord.	kidarao (kirarao B.)
چين	tjina; singkek	chinees.	kĕjaie (ook kjaie.)
	„ baba.		baba.
چيم	tjioem.	het ruiken; het kussen.	mĕmĕnokoi; mĕminoek^2.
داتڠ	datang.	komen.	kabĕbai.
داتق	datoek	grootvader, overgrootvader.	oefoenai.
داد	dada.	de borst.	èamah.
دارت	darat.	bodem, vaste wal.	ijokie.
داري	dari;	van, afkomstig van;	ĕĕkoedè.
	dari mana.	van waar, waar van daan.	ĕĕkoedè ijaha.
داڤت	dapat.	in bezit genomen, gekregen worden, gevangen genomen.	pakok^{2}ohak^2.
داڤر	dapoer.	keuken.	èhaĕ (èhao B.)
داكي	daki.	roos, vuil van het lichaam.	èkohok.

MALEISCH.	NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
داڠيڠ daging.	vleesch.	èhèla.
داڬو dagoe.	kin.	èkèi.
دالم dalam.	diep.	ènoek[2] of ènok[2].
داميء damei.	vrede.	korowa.
داون daoen.	blad; klapperblad.	foenoe (poeroeroei koewo B); kihoedo.
داهن dahan.	tak, boomtak.	èkoena.
داهي dahi.	voorhoofd.	èkoek.
داي‌ڠ dajoeng.	roeiriem.	èodjie.
دايڠ dajoeng.	borstvin der visschen.	foedarie (poedarie B.)
درس deras.	snel van den stroom; hevig van den regen.	kahakakie.
دست doesta.	leugenachtig, leugen.	foforo (poporo B.)
دڠر dengar, mendengar.	hooren, met de ooren vernemen; hooren kunnen.	kidĕhoi
دڠن dengan.	met, door middel van.	ijo.
دکت dekat.	op een korten afstand, dichtbij.	fanènak[2].
دند denda.	geldboete.	èhoukĕ (èhonka B.)
دنديڠ dinding.	wand, beschot.	èoekoe (piefie B.)
دودق doedoek,	zitten; gaan zitten, gezeten zijn.	èhèkoe.
tempat doedoek orang berdajoeng.	roeibank.	èhèkoewĕ.
دوري doeri.	doorn.	èkèhèödĕ (poedarie B.)
دوسن doesoen.	dorp.	kaoedara.
دهاک dehaga of aos	dorst.	èkihöa.

	MALEISCH.	NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
دهولو	dahoeloe.	voor, vooruit.	aoeloe (aoedoe B.)
ديڠين	dingin.	koud, koude.	èöhĕ.
دي	dija.	zijn (bezittel. voornaamwoord).	kija.
ديم	dijam.	stil zijn, zich stil houden, zwijgen, stil staan; zich ergens ophouden, wonen.	kajĕnönö.
راب	raba; meraba.	betasten, aanraken.	heilafih.
رابن	raboen.	niet goed zien kunnen.	kakè labaĕ (kakè rabaĕ B.)
رات	rata.	vlak, effen.	fanakonĕ (panakonĕ B.)
راجين	radjin.	vlijtig, naarstig.	kabahöjak of kiediediekĕ.
راس	rasa.	smaak van iets, gevoel, geur.	kahafak.
راسق	rasoek.	de balken die dienen om een zolder of vloer op te leggen.	foefoeak[2] (poepoeak[2] B.)
راڤت	rapat.	dicht; goed sluitend.	panèhak[2].
رامو	ramoe.	het benoodigde materiaal voor het tot stand brengen van een of ander.	èadiĕ.
رامي	ramei.	met zijn velen te gelijk.	èafama.
رانم	ranoem.	goed rijp.	höbŏhak[2].
راوت	raoet.	het snijden van rotan en bamboe.	kakie.

MALEISCH.		NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
راهڠ	rahang.	kaak.	fafa (papa B.)
ربت	reboet; mĕrĕboet.	met zijn velen wedijveren om iets meester te worden.	fahabiak^{2} (pahabiak^{2} B.)
ربس	rĕboes.	in water afkooken.	foedak^{2}.
ربڠ	reboeng.	eetbare uitspruitsels van het bamboe-riet.	komamoe.
رچق	retjak, retjik	spat, spikkel, vlekje.	famimihikĕ; piekiak^{2}.
رڠكق	rangkak.	kruipen zooals kleine kinderen.	kieoobok^{2}.
رڠكي	rangkei.	zamen verbonden zooals een rist uien, bladeren aan een tak, vruchten aan een steel.	kidi foek^{2}jak.
رکه	rekah.	berst in vruchten	kikèèla.
رمبت	ramboet.	hoofdhaar.	foeroeroei èoeloe (poeroeroei èọedoe B.)
رمبق	rombak; meroembak.	afbreken, slechten.	kifofoak^{2} (kipopoak^{2} B.)
رمڤڠ	rompang.	met stukken er af.	hŏkĕnènak^{2}.
رمڤن	roempoen.	de stoel, de spruitstengels van planten.	kakĕléha.
رنت	ronta; meronta.	tegenstribbelen, zich verzetten.	kikikikija.
رنتڠ	rentang.	uitgespannen, het uitspannen zooals een touw.	fĕkakanaka (pĕkakanaka B.)
رنتن	roentoen; me-	afrukken, uitruk-	okie.

MALEISCH		NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
	roentoen.	ken van iets dat ergens in of vast zit.	
رنته	roentoeh.	instorten, ineen zakken inz. aan-den kant.	kiefŏfŏa (kiepŭpŏa B.)
رنچڠ	rantjoeng; me-rantjoeng.	fijn snijden, tot iets snijden.	kikini.
رند	randa.	weduwe.	kaboekoe.
رندم	rendam.	ingedoopt, doortrokken van water.	kanoohak.
ريندو	rindoe.	sterk verlangen.	abĕai of oek^{2}oek^2.
رنده	rendah.	laag; nederig.	kakoeŏk of kanèfoe.
روبه	roeboeh.	instorten van gebouwen.	kiefŏfŏa (kiepŏpŏa.)
روسق	roesak.	bedorven, geschonden, vernield.	kitakokoki.
روڤ	roepa.	uiterlijk voorkomen, zichtbare gedaante.	ètŏha.
روڬ	roegi.	verlies.	kioha.
رومه	roemah.	huis, woning.	èoebĕ (èoeba B.)
ريب	riba; meriba.	op den schoot houden.	kiofai.
ريڠن	ringan.	licht, niet zwaar.	kahao.
سابت	saboet	vezelige bast van de kokosnoot.	èorojĕ of oeroèpok^2.
سارڠ	sarang.	nest.	èfŏdiĕ.
سارق	sarak.	gescheiden.	kitakŏa (kipakŏa B.)
ساڤوليدي	sapoelidi.	bezem.	èhŏadie (èhŏarie B.)
ساكت	sakit.	ziek, pijnlijk, ziekte.	kafoehĕ (kapoeho B.)

MALEISCH.		NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
سالن	salin; bersalin.	verwisselen bijv. kleederen.	koehèdie.
ساله	salah.	verkeerd zijn, missen, mis; misdrijf, ongelijk hebben.	èohak².
سام	sama.	gelijk zijn, gelijk.	fanakonĕ (panakonĕ B.)
سامن	samoen, menjamoen.	rooven, plunderen.	amĕ.
سانق	sanak.	bloedverwant.	ano.
ساهت	sahoet menjahoet.	antwoorden; antwoord geven.	adie (arie B.)
سايڠ	sajang.	deernis, medelijden, droefheid.	kahafie.
سايڤ	sajap.	vleugel.	èhamĕ.
سبب	sabab.	reden, omdat, om der wille van.	kienono.
	apa sababnja.	wat is daarvan de reden.	kienono iĕdieĕ.
سبت	seboet; menjeboet.	uitspreken van een woord, een naam.	waka.
سبرڠ	sabrang.	de overzijde van een rivier; van de zee.	kahafa; kimo.
سترو	seteroe.	persoonlijke vijand.	èlèabĕ (èlèaba B.)
سدڠ	sedang.	juist, juist van pas, juist op zijn tijd.	fanako.
سدڤ	sedap.	aangenaam voor de zintuigen, inzonderheid lekker om te eten; pleizierig, verkwikt.	kaoewĕ (kaoewa B)
سده	soedah.	afgedaan, klaar, reeds, ten einde.	abŏha.

MALEISCH.		NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
سدي	sedija.	voltooid, klaar, gereed.	aböha.
سديكت	sadikit.	een weinig.	nokie.
سرب	serba.	allerlei.	kifakidja.
سرت	serta.	benevens met in gezelschap van.	farakoa.
سرݢه	sĕrgah.	het snauwen, afsnauwen.	odoki.
سره	sĕrah.	het overgeven, aan een ander geven.	pė; aboepė.
سست	sĕsat.	verdwaald, dwalen.	kafiho (kapiho B.)
سسق	sĕsak.	benauwd, vol, in het nauw gebracht.	wakiförö.
سسل	sĕsal.	berouw, schuldgevoel.	fahalöhö ėkidaė kĕ.
سڠاج	sangadja.	met opzet, willens, opzettelijk.	ėdiöboediĕ.
سڽسڠ	songsong, menjongsong.	achterna komen; iemand achterna loopen om hem in te halen.	kakoba.
سڠكݢ	sangka.	verbeelding, voorstelling, waan.	föhŏjak[2].
سڠكت	sangkoet.	ergens aan of in vastzitten, verhinderd, belet.	kikabida.
سڠكر	sangkar.	vogelkooi.	kidiofė.
سڠكل	sengkil.	het gevoel in de tanden wanneer zij met iets zuurs in aanraking komen.	kakiaak[2].
سڠݢل	sanggoel.	wrong.	ėmoojĕ.

	MALEISCH.	NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
سڠڬه	singgah.	op weg ergens aangaan of bij iemand vertoeven.	kihöa.
سوڠڬوه	soengguh.	waar, werkelijk, in ernst.	akoinak^{2}; of akoinanak^{2}.
سڤارو	séparo.	een half, de helft.	kahakondĕ.
سوڤاي	soepaja.	opdat, dat.	fiaka.
سڤيت	sĕpit.	geklemd, schaar van krabben en kreeften; verdrukking.	èlafini (èrapini B.)
سڤرتي	seperti.	gelijk, gelijk als.	kido of fanakoné (panakonĕ B.)
سڤق	sepak.	een flap, een klap.	kik^{2}ak^{2}.
سقسي	saksi.	ooggetuige, getuige.	kidĕhöi.
سکارڠ	sakarang.	tegenwoordig, nu.	noo.
سکوت	sekoet.	gierig, vasthoudend, karig, vrekkig.	kaakèhĕ.
سڬره	segerah.	haast, spoed.	fanihak^{2} (panihak^{2} B.)
سليسي	sĕlĕsei.	in orde gekomen uit een verwarden toestand, gedaan hebben met iets, tot rust gekomen.	aböha.
سلم	selam; menjelam.	duiken, indompelen, indoopen.	kino.
سليسيه	sĕlisih.	verschil, geschil.	fakoetèk (pakoepèk B.)
سليموت	selimoet.	dekkleed.	èokofi.
سمبوت	samboet.	het van een ander	amĕnak^{2}.

	MALEISCH.	NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
		nemen of overnemen, het aannemen.	
سمبر	simboer.	het spuiten van of met water of iets dergelijks.	boeboei.
سمبغ	samboeng.	aaneen gehecht, samengelascht.	takoehöjak[2] (pakoehöjak[2]. B)
سمبغ	soembing.	gekerfd, met afgebrokkelden rand.	kionikak[2]
سمبله	sĕmbĕlih.	slachten van een dier.	höka.
سمبوني	semboeni.	verborgen, verscholen.	fakioe (pakioe[2]).
سمبه	semboeh.	hersteld, weer beter.	kioheijĕ.
سمت	semoet; kesĕmoetsĕmoetan.	mier; slapen van den voet.	kiho. kifafakoek[2].
سمڤر	simpoer.	boomsoort.	ènèhè.
سمڤت	sempit.	nauw, eng, smal.	kimoemoehĕ.
سمڤغ	simpang.	op zij af, zijweg.	èkèèak[2].
سمڤن	simpan; menjimpan.	bergen, wegleggen, bewaren, opruimen.	oda.
سمڤي	sampei.	tot aan toe, er toe komen, bereikt worden.	höakok[2]wak[2].
سمق	semak.	onbegaanbaar.	baafoeka (baapoeka B)
سموا	samoewa.	alle, geheel en al.	kidjĕra.
سنتن	santen.	kokosmelk.	èfiah èfok[2] (èpiah èpok B.)
سنغ	senang.	tevreden, welbehaaglijk.	höboek[2].
سوار	soewara.	geluid, stem.	èdjie.

	MALEISCH.	NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
سڽوم	senjoem: ter-senjoem.	glimlachen.	èokak^2.
سوبڠ	soebang.	oorsierraad.	kaliehĕ (karieha B.)
سودارا	soedara.	broeder of zuster.	faijohi (paijohi B.)
سورة	soerat.	geschrift.	fananao (pananao B.)
سوروت	soeroet.	ebbe, vallen van het water.	kababahak^2.
سورڠ	sorong.	het voortschuiven, wegschuiven, toeschuiven.	koejak^2.
سوره	soeroeh.	bevel, last, boodschap.	takoejak^2 (pakoejak^2 B.)
سوري	sore (Jav.)	avond.	labaheibĕ.
سوسوت	soesoet.	verminderen, slinken.	hökĕnahak^2.
سوسو	soesoe.	de borsten.	èkokok^2.
سوسه	soesah.	zorg, moeite, last.	koekoek^{2}wĕ.
سوك	soeka.	genoegen, vreugde, pleizier, verheugd, tevreden zijn met iets, op iemand gesteld zijn.	kahafie.
سوكر	soekar.	moeilijk.	afiaka (apiaka B.)
سوله	soeloeh.	fakkel, toorts.	èinoek^{2}ie.
سوڽي	soenji.	onbewoond, onbezocht door menschen, doodstil.	kaami.
سياڤ	sijapa.	wie, wie ook.	hai.
سيرم	siram; menjiram.	besproeien, begieten.	ahaimoi.
سيري	siri.	betel.	foeroekoewĕ (poeroekoewo B.)

MALEISCH.		NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
سيسر	sisir.	kam.	faikiki.
سيسق	sisik.	schubben van diedieren en planten.	èna.
سيڠ	sijang.	licht, daglicht, dag.	hömanika.
سيل	sijoel.	fluiten van vogels.	èdjie kèèfĕ (èdjie kèèfa B.)
سيکو	sikoe.	elleboog.	èfoek²oeafĕ (è-poek²oeapo B.)
سينر	sinar.	lichtstraal.	èaikahak².
ڤاتت	patoet.	passend in physieken, logischen en morelen zin.	koinak².
ڤاتق	patoek.	het pikken van vogels, het bijten van slangen.	kidji.
ڤاته	patah.	geknakt, afgebroken, breken, afbreken, in stukken breken.	kakoh
ڤادڠ	padang.	boomlooze vlakte.	ènafa.
ڤادم	padam.	uitgebluscht van vuur of licht.	kioba.
ڤادو	padoe.	vast, gedegen.	fakaatie (pakaatie B).
ڤارڠ	parang.	kapmes.	fèdjie (pè djie B)
ڤاسر	pasir.	zand.	èloora (èroora B.)
ڤاسڠ	pasang.	paar, koppel.	fanakonĕ adoewĕ (panakonĕ adoewa B.)
ڤاڤن	papan.	plank.	eininahak².
ڤاکو	pakoe.	spijker.	èii.
ڤاکي	pakei.	aandoen, aanhebben, gebruiken zooals kleederen.	waloboe (wadoboe B.)

MALEISCH.		NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
ڤاڬر	pagar.	om heining.	èkoeładě (èkoepado B.)
ڤاڬي	pagi.	ochtend.	namanikě.
ڤلاڠي	palangi.	regenboog.	èdodi.
ڤانس	panas.	warm, heet, hitte.	kaiděhaudě.
ڤاه	paha.	dij.	èafala (èapara B.)
ڤاهت	pahat.	beitel.	èonokě.
ڤاهت	pahit.	bitter van smaak.	kaarahěai.
ڤايڠ	pajoeng.	scherm, zonne- of regenscherm.	kohéak^2.
ڤايه	pajah.	vermoeid, moeilijk.	afiaka (apiaka B.)
ڤتڠ	petang.	duister, avond.	famahoumě (panahouma B.)
ڤتي	peti	kist.	èoebě (èoeba B.)
ڤچه	petjah.	stuk, in stukken zijn, in stukken breken.	kikěra.
ڤدڠ	pedang.	zwaard.	èhiafo of fèdjie (pèdjie B.)
ڤده	pedih.	steken, zeer doen.	kahifě.
ڤرت	peroet.	buik, ingewanden.	èkidai.
ڤرچاي	pertjaja.	vertrouwen stellen, vertrouwen, lichtgeloovig.	kiděhöjada.
ڤرڠ	perang.	oorlog, gevecht.	faboriki (paboriki B.)
ڤرڠڬي	pěrěnggi.	pompoen.	èbok^{2}ěbok^{2}ě.
ڤكاكس	pěkakas.	werktuigen, gereedschappen.	habarič.
ڤركس	pariksa.	onderzoek, navraag.	manoenoeh.
ڤرڬي	pergi.	gaan.	ěwah.
ڤرلاهن	perlahan.	bedaard, zacht.	farihöfie (parihöfie B.)

	MALEISCH.	NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
ڤرمڤوان	perampoewan.	vrouwelijk, vrouw.	èhödĕ (èhöda B.)
ڤرنته	pĕrentah.	bevel, last.	èdjie.
ڤريوق	pĕrioek.	aarden pot.	èmoeoeha.
ڤوساک	poesaka.	erfstuk.	èloboe (èdoboe B.) naafoeakak² holè.
ڤسن	pesan.	last van iemand die heengaat	abaköda.
ڤڠکو	pangkoe.	schoot.	kiofai.
ڤڠڬر	pinggir.	zoom, rand.	èfè (èpè B.)
ڤڠڬڠ	panggang.	geroost.	faböha (paböha B.)
ڤڠڬل	panggil.	het roepen, bij den naam roepen, noemen.	ahadi.
ڤڠڬڠ	pinggang.	middel.	ènomonomo.
ڤکق	pekak.	doof, hardhoorig.	kifèhödĕ (kipèhöda B.)
ڤڬڠ	pegang.	het in of met de hand vasthouden.	dödö.
ڤلر	pelir.	part. pud. masc. erectie van den penis.	èfoeè; èkèhoenè. èok²ok èfoeènië.
ڤلق	peloek.	het met de armen omvatten, omhelzen, in de armen, houden.	fakahaufĕ.
ڤله	peloeh.	zweet.	èomök.
ڤلهارا	pelihara; memelihara.	zorg, hoede, bescherming, fokken, kweeken.	faudĕ (paudĕ of bahapaudĕ B.)
ڤليت	palita.	lamp.	èajabak²jobi.
ڤنت	pinta; mĕminta.	verzoek; verzoeken.	aharie.
ڤنتت	pantat.	de posteriores.	èhokai.
ڤنتڠ	pantang.	verbod, verboden.	èahauĕ.

	MALEISCH.	NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
ڤنتوڠ	poentoeng	overgebleven stomp, afgehouwen stuk.	kaijahak.
ڤنتو	pintoe.	opening van de deur.	èkaroba.
ڤنتي	pantei.	kust, strand.	ihaĕ.
ڤنجڠ	pandjang.	lang, uitgestrekt.	èinoek^{2}oe.
ڤنجم	pindjam; memindjam.	te leen, wat teruggegeven moet worden; te leen vragen, leenen van iemand.	fèfèjak^{2}ĕ.
ڤنچڠ	pintjang.	kreupel, mank.	kèhèkok^{2}ĕ.
ڤندق	pendek.	kort, niet lang.	kanèfoe.
ڤندق	pondok.	hut.	kohèak^2.
ڤنده	pindah; memindah.	verhuisd, verplaatst, iets verhuizen en naar eene andere plaats overbrengen.	faihak^2 (paihak^2 B.)
	mĕmindah doesoen.	een doesoen verplaatsen.	èodŏda.
ڤندي	pandei.	knap, bedreven in eenig hand werk.	kifĕhai.
ڤنڠ	pening.	duizelig.	kafoehĕ èoeloe. (kapoehu èoedoe B.)
ڤنوه	penoeh.	vol, gevuld, volkomem.	kifamĕ (kipamo.
ڤوتر	poetar.	gedraaid, gewonden.	höriki.
ڤوتس	poetoes.	gebroken, doorgebroken, afgebroken, stuk van touw.	kahaukĕ.
ڤوتوڠ	poetoeng.	afgesneden.	èiepfoe.

MALEISCH.	NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
ڤوتيه poetih.	wit, blank, zuiver.	kaoerèhjĕ.
ڤوچت poetjat.	bleek van gelaats kleur.	kifak^{2}a.
ڤور poewar.	zeker struikgewas.	kinono.
ڤوس poewas.	verzadigd, voldaan.	wafiaka (wapiaka B.)
ڤوست poesat.	navel, navelstreng.	èfoekĕ (èpoeko B.)
ڤوسڠ poesing;	draaien, om een middelpunt,	pĕkakariak^2:
poesing kapala.	onbezonnen; duizelig.	pĕkakariak^2 èoeloe (èoedoe B.)
ڤوڠت poengoet.	het van den grond op rapen, plukken.	abahoi.
ڤوكق pokok.	struik, stengel zoo als van pisang.	èijok^2.
ڤوكل poekoel.	het slaan, kloppen met iets.	idji.
ڤوكي poeki.	part. pud. fem., menstrua.	èè of kahèkoewĕ.
	vestis menstrualis.	èakamie.
ڤولڠ poelang.	teruggaan, terugkeeren heengaan.	kahanak^2.
ڤوهن pohon.	stam, boom.	èpoehĕ.
ڤوڽ poenja.	het hebben, bezitten.	èharoek^2.
ڤيجت pidjat.	het zacht tusschen de vingers knijpen.	fihi (pihi B).
ڤيرڠ piring.	bordje, schoteltje.	onèkè.
ڤيسو pisau.	mes.	fakamai (pakamai).
ڤيڤي pipi.	wang.	èfafa (èpapa B.)

MALEISCH.		NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
فيكر	pikir.	gedachte, nadenken, overdenken.	fōhöjak[2] (pöhöjak[2] B).
فيكل	pikoel.	het aan beide einden van een stok over de schouders dragen van lasten.	kolė.
فيله	pilih.	het kiezen, uitkiezen, een keuze doen uit.	akėlai.
فينڠ	pinang.	de betelnootpalm.	ėoefĕ (ėoefe B.)
فبور	koeboer.	grat.	kofo (kopo B).
كابت	kaboet.	nevel, mist.	kĕföfö (kĕpöpö B).
كات	kata.	het zeggen, wat door iemand gezegd wordt, iemands woorden.	ėdjie.
كاجڠ	kadjang.	matten van de bladeren der pandan doeri vervaardigd.	kajang (maleisch).
كاچو	katjau.	verward, door elkander, dooreen gemengd, het beroeren.	falihoujak[2] (parihoujak[2] B).
كادڠ	kadang, tĕrkadang.	nu en dan, somtijds.	ėfaamahie.
كارت	karat.	roest.	kak[2]kai.
كارڠ	karang.	koraalrif, koraalbank.	igigja.
كارم	karam.	verzonken, vergaan.	kikėouwĕ.
كاسر	kasar.	grof, ruw, onbeschaafd.	kanoanoa.
كاسو	kasau.	dakspar.	ioekoe.

	MALEISCH.	NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
كاسه	kasih.	genegen zijn, lief hebben, liefde.	abaoė kidaik²joe.
كاڤق	kapak.	korte breede bijl.	ėkėh.
كاڤن	kapan, kabila.	wanneer, als, toen.	koeana.
كاكي	kaki.	been, voet, poot.	ėai.
	telapak kaki, belakang kaki.	zool, hiel.	hėoai, ėijĕ.
كاكق	kakak.	oudere broeder of zuster.	ėhėie ėaak.
كاكو	kakoe.	hard, stijf, onbuigzaam.	kajojo.
كالو	kalau: djikalau.	indien, wanneer.	afė.
كالوڠ	kaloeng.	halsketen.	ėkikĕ (ėkika B.)
كامو	kamoe.	persoonlijk voornaamwoord van den 2^{en} persoon meervoud, gijlieden;	ĕĕ of okok.
		als bezittelijk voornaamwoord.	ĕĕ of moe.
كانن	kanan.	rechts, rechter.	ėlaba (ėdaba B.)
كاون	kawan.	makker, kameraad	anok².
كاون	kawin.	wettig huwelijk.	fadahė boewĕ (padahė boewĕ B).
كاي	kaja.	rijk.	koedodo.
كاين	kajin.	geweven kleedingstof.	kaiŏlĕ.
كايو	kajoe.	boom, hout.	ėkoewĕ (ėkoewo B.)
كبن	kebon.	tuin.	ėfieĕ (ėpieĕ B).
كبيري	kebiri.	gecastreerd.	foe (poe B) ėkėhoenė.
كتاڤڠ	ketapang.	een soort van gewas.	bėowa.

MALEISCH.	NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
كتم ketam.	effen, het effen, glad maken, afschaven.	èokoh.
كتيق kĕtijak.	oksel.	èalofa (èaropa B).
كتيل katela.	aardvrucht.	èba.
كجب kedjab.	het open en dicht doen van het oog. knijpoogen.	kikijo.
كجت kĕdjoet.	verschrikt.	kiodoh.
كجر kedjar.	het najagen, op iets afgaan.	kakarai.
كچل ketjil.	klein.	nokie.
كرج kerdja.	werk dat men uit te voeren heeft, werk, handeling, daad.	kahafariek (kahapariek B).
كرس keras.	hard, stijf, onbuigzaam.	èok².
كرڠ kĕring.	droog, uitgedroogd.	kaakihi.
كرق keroek.	krabbben, graven met de handen.	homai.
كريتڠ kĕrĕting.	kroes van het haar.	kidobika (kirobika B.)
كسن kĕsan.	voetspoor, voetsap.	èai.
ڠكڠ kangkang.	met de beenen wijd uit elkander bijv. loopen.	ènè.
كڤال kapala.	hoofd in alle beteekenissen.	èoeloe (èoedoe B.)
	achterhoofd.	èokaha.
	voorhoofd.	koe.
كڤق kĕpak.	vleugel, vlerk.	èfaèfa (èpaèpa B.)

	MALEISCH.	NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
كڤل	kapal.	een groot schip.	kafal (kapal B.) Maleisch.
كلاڤ	kĕlapa.	kokosboom.	èfok² (èpok² B.)
كلڠكيڠ	kĕlingking.	de pink;	naèafĕ nokie (naè apo nokiĕ B.)
	„ kaki.	de kleine teen.	naè waè nokie.
كلق	kĕlak.	aanstonds, een maal, in 't vervolg.	naafè.
كلم	kelam.	donker, duister van de nacht, de zon, de maan.	kĕföfö (kĕpöpö B.)
كلنتيت	kelintit.	clitoris.	konini.
كلو	kĕloe.	stom.	kifalaièlio (kiparaièdio B.)
كليرو	kĕliroe.	misleiding, dwaling.	kafihĕ.
كليكي	kaliki.	de papaja	kabaèlo.
كليليڠ	koeliling.	overal in het rond, rondom, in het rond.	fakèèhèak² (pakèèhèak² B.)
كمارو	kamarau.	droog van het jaargetijde.	ènoha.
كمارن	kamaren.	gisteren.	bahaibĕ,
كمبالي	kambali.	terug, naar huis terug, weder; terug keeren.	hibai.
كمبڠ	kembang.	open, uit elkaar, ontplooid, ontloken.	kifok²ak² (kipok² ak².
كمبڠ	kemboeng.	opgezet van den buik, opgezwollen van de wangen.	kahoefĕhoefĕ. (kahoepohoepo B.)
كمبڠ	koembang.	groote bij, hommel.	èoemĕ (èoemo B.)
كمڤل	koempoel.	verzameld, bijeen.	fahafoeè.

MALEISCH.		NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
كمناكن	kamanahan.	neef, nicht.	laho.
كمودي	kemoedi.	roer van een schip.	èdödöoeijo.
كن	kena.	raak zijn, geraakt.	abaanbö.
كنتل	kental.	dik, niet vloeibaar.	kiĕ.
كنتوت	kentoet.	veest.	èoekoek^{2}.
كنچڠ	kentjang.	strak, stijf aangehaald	kakakak^{2}.
كنچيڠ	kentjing.	urine, wateren	èiko.
كندر	kendoer.	slop, loshangend, niet gespannen.	kononak^{2}.
كندڠ	kandoeng, mĕngandoeng anak.	zwanger zijn.	faihi (paihi B.)
كنل	kenal.	het uit elkander kennen, onder eene massa herkennen, kennis maken.	akidak^{2}.
كپڠ	kenjang	vol, verzadigd.	kalèlè.
كواس	koewasa.	macht, volmacht, kracht, machtig, gezag hebbend, in staat tot iets.	töhöjaandĕ.
كوال	koewala.	de monding eener rivier zoowel in zee als in eene andere rivier.	bĕloa of bĕloea.
كوتر	kotor.	vuil, onreinheid.	èhèlo.
كودس	koedis.	huiduitslag.	èoefoek^{2}.
كودق	kodok.	padde.	èfèok^{2} (èpèok^{2} B.)
كوچيڠ	koetjing.	kat.	èbèo (èmè B.)
كورس	koeroes.	mager, smal, tenger.	kimak.
كورڠ	koerang.	te weinig, niet genoeg.	kihimanĕ.

MALEISCH.		NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
كورڠ	koeroeng.	opgesloten, ingesloten.	kaoe.
كورق	korek.	het in of door iets heen steken of graven of peuteren.	anani.
كوسڠ	kosong.	ledig, waar niet in is.	hokèorak[2].
كوقس	koepas	geschild, gepeld, gevild.	kafai (kapai B.)
كوقو	koepoe.	kapel, vlinder.	ètoofa (èpoopa B).
كوكو	koekoe.	nagel, klauw.	kanoeoenoe.
كولت	koelit.	vel, schil, schors, dop, schelp.	èolie (èodie B).
كونڠ	koening.	geel.	kakidahaië.
كوڽيت	koenjit.	kurkema.	èfaino.
كيچو	kitjoe.	bedrog, list, streek.	fanènèhak[2].
كير	kira	berekening, gissing, vermoeden, gedachte.	kahaikonak[2].
كيرم	kirim.	het zenden.	tèjah.
كيري	kiri.	links, de linkerzijde	èèfè (èèpè B).
كيكر	kikir.	vijl.	kaokorèao.
كيلت	kilat.	weerkaatsing van licht, schitteren, het weerlicht.	èloaba.
ڬتل	gatal.	jeukte, begeerig, belust.	kihiamak[2]; fènahöjë (pënahöje B).
ڬادس	gadis.	jong meisje.	foinanak[2].
ڬادوه	gadoeh.	getier, leven, rumoer.	kifahanwë.
ڬارڠ	garang.	geen tegenspreken kunnen ver-	èiboe.

MALEISCH.	NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
	dragen, zijn wil door zetten.	
گاگه gagah.	sterk, krachtig.	èok^{2}ok^2.
گاله galah.	lange stok.	èoekoeai.
گالي gali; menggali	delven, opdelven.	inoi.
گته gĕtah.	plantengom.	èfitoe (èpitoe B).
گراغن garangan.	toch, soms, in vragen of bij onzekerheid.	kaafĕhak^2.
گرايڠ gĕrajang; mĕnggerajang.	woelen, krauwelen in het haar.	waoedöh.
گرتق gertak, menggertak.	tegen iets slaan of stooten.	fakimahĕ.
گردي goerdi.	boor.	hörikie.
گرگاجي gergadji.	zaag.	öökie.
ݢڠݢم genggam.	de gesloten hand.	amoeafĕ (amoeapo B).
ݢڤوق gepoek.	dik, vet, zwaarlijvig.	kaaauwĕ.
ݢلاݢه gĕlagah.	glagariet.	kifokifo.
ݢلڠ gelang.	ring, armband.	kalihaoewafĕ (karihaoewapo B.)
ݢلڤ gelap.	duister, donker.	kĕföfö (kĕpöpö B.)
ݢلوڤ geloep; menggeloep.	uitvallen van tanden en kiezen.	kikanénak^2
ݢلمبڠ gelombang.	in beweging, in beroering zijn van het water, deining.	nanaoewė.
ݢلي geli.	kittelen.	kokoniek.
ݢليتق geletek.	hevig kloppen van het hart, klapperen van de tanden.	kaniniki.
ݢليسه gelisah; meng-	woelen bijv. in den	finahak^2.

MALEISCH.		NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
	gelisah.	slaap, onrustig slapen.	
گمڤ	gempa; gĕmpa boemi.	aardbeving.	èdihĕ (èriho B.)
گمڤڠ	gampang.	gemakkelijk.	nafonak[2].
گموق	gemoek.	dik, vet, zwaarlijvig.	kaaouwĕ.
گنتڠ	gantoeng.	het hangen, opgehangen zijn aan iets.	faèloha.
گنتڠ	goenting.	schaar, knipschaar.	fini (pini B.)
گنتي	ganti.	in de plaats van iets anders komende de opvolger.	koehèli (koehèdi B.)
گنچڠ	goentjang; bergoentjang, menggoentjang.	schudden; iets of ergens aan schudden.	fana (pana B.)
گنڤ	gĕnap.	vol, voltallig, in zijn geheel.	fanakonĕ (panakonĕ B.)
گورو	goeroe.	donder.	èlouboe.
گوسر	goesar.	boos, toornig.	fahouwak.
گولڠ	goeling.	rollen.	fahoeroe (pahoeroe B.)
گون	goena	deugdzaamheid, waarde, nut.	èkihöjak[2].
گويڠ	gojang; menggojang.	heen en weer schudden.	fana (pana B.)
گيگيت	gigit.	het bijten van menschen en dieren.	haoe.
گيگي	gigi.	tand, snijtand.	nienie.
گيگر	geger.	geraas en getier makend.	èdabèhoèdjie.

	MALEISCH.	NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
ڬيل	gila.	gek, zinneloos.	kifarabahoe (kiparabahoe B.)
لابه	laboeh; berlaboeh.	geankerd zijn	mahèkoe.
لارڠ	larang.	verboden zijn.	ohok².
لاري	lari.	hard loopen, hard wegloopen, snel weggaan	kifoea.
لاڠت	langit.	hemel, uitspansel.	èalouhoe.
لاڤر	lapar.	hongerig zijn, honger.	kok²njok.
لاڤس	lapis.	laag, rij voorwerpen op of naast elkander.	faofak² (paopak² B.)
لاڤڠ	lapang.	ruim, wijd, open.	kididihok².
لاكي	laki.	man, echtgenoot.	èmani.
لاكو	lakoe; kalakoewan.	handelwijs, gedrag.	ijĕk².
لاڬ	laga.	gevecht.	fafoeroe (papoeroe B.)
لاڬي	lagi.	nog, nog steeds, juist, zelfs; overig.	kahainoafè.
لال	laloe.	voorbij gaan, voorbij, gepasseerd.	baèko.
لالي	lalei.	ergens niet aan denken.	kikaaboe.
لام	lama.	lengte of duur van tijd; oud in tegenoverstelling van nieuw.	boeödĕ.
لامن	laman.	plein van eene doesoen.	kaonèjĕ.
لاوت	laoet.	zee.	èoewè.

MALEISCH.		NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
لاون	lawan.	tegenpartij, tegenstander.	farikak.
لاين	lain.	een ander, anders onderscheiden, onderscheid.	mahöna.
لايو	lajoe.	verwelken van bloemen.	kionikĕ (kionika B.)
لبت	lebat	dicht van het loof der boomen, van regen, bloemen etc.	kidorofok^{2}.
لبيه	lebih.	meer, over, te veel, overschot.	kiakikĕ (kiakika B.)
لتس	letoes mĕlĕtoes.	openspringen; uit elkander springen.	kifööka (kipööka B)
لتق	letak; mĕlĕtak.	op den grond neerzetten.	faoehok^{2} (paoehok^{2} B.)
لڠكه	langkah.	stap, schrede.	farabi (parabi B.)
لڠڬر	langgar, me langgar.	tegenaan; tegenaanloopen.	kikahauba.
لڤس	lepas.	los, vrij, ontkomen, voorbij.	kĕmojak^{2}.
لڤڠ	lepang.	komkommersoort.	kimoeni.
لکت	lekat.	vast tegen iets aanzitten, aankleven; vast blijven zitten.	kiafa (kiapa B.)
لکس	lekas.	spoedig.	fanihak^{2} (panihak^{2} B.)
لمبت	lambat.	langzaam, traag, talmend, laat, te laat.	fanihiöfi.
لمڤت	loempat.	sprong, het springen.	makiowak^{2} of amakiowak^{2}.
لمڤر	lempar; melempar.	gooien, weggooien.	fakoewak^{2} (pakoewak^{2} B.)

MALEISCH.		NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
لمڤر	loempoer.	slik, modde.	kèlokèlo.
لنتس	lintas; melintas.	voorbij gaan; doorgaan zonder op te houden.	odokie.
لنتڠ	lintang.	overdwars.	fakarahak^2 (pakarahak^2 B).
لندڠ	lindoeng.	achter iets verborgen, bedekt.	karohajĕ.
لوبڠ	loebang.	gat, kuil.	kahofa.
لوتت	loetoet	de knie.	èfoe (èpoe B.)
لوچت	loetjoet.	los, ontglipt, uit de hand geschoten.	kifèorak^2 (kipèorak^2 B.)
لوده	loedah.	speeksel.	ahita.
لور	loewar, diloewar, kaloewar.	uit, buiten; naar buiten, naar buiten, gaan.	kahaĕ, kokonĕ (kokona B.)
لورس	loeroes.	recht, zonder bochten, oprecht.	kajo.
لوره	loerah.	vallei; landstreek.	kidööwa.
لوس	loesa.	den navolgenden dag, overmorgen.	laikahadiĕ (raikahadia B.)
لوڤ	loepa.	vergeten zijn; vergeten.	kaaboe.
لوڤت	loepoet.	ontglippen, ontsnappen.	kifèorak^2 (kipèorak^2 B.)
لوک	loeka.	gewond, wond.	kiidoka.
ليبر	lebar.	breed, ruim, uitgestrekt.	aijĕfoho (aijĕpoho B.)
ليچن	litjin.	glad, glibberij.	kanènonèno.
ليده	lidah.	de tong	èlieo (èdieo B.)
لير	lijar.	wild, niet tam of mak.	kibohè.
ليدي	lidi.	nerf der kokosbladeren.	kioedĕ.

MALEISCH.		NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
ليڤت	lipat.	vouw, rimpel, plooi.	onikak^{2}.
ليلت	lilit.	in de rondte.	dididikik^{2}.
ليوت	liwat.	voorbijgaan, voorbij, gepasseerd, vervolgen.	wakidohė.
ليهت	lihat; melihat.	zien, opnemen, bekijken, aanzien, atzien.	töak.
ليهر	leher.	hals.	ėoek^{2}.
مات	mata.	oog.	ėbakĕ (ėbaka B)
ماتي	mati.	dood, einde; gaan liggen van den wind.	kaaĕ of kaa.
ماري	mari.	herwaarts, hierheen.	arėk^{2} (adėk^{2} B.)
ماره	marah.	toornig.	fahoewė (pahoewė B.)
ماسق	masak.	gaar, rijp.	faböha (paböha B.)
ماسق	masoek.	ingaan, binnengaan.	koewa.
ماسن	masin.	zout, brak.	kaoewėoewė.
ماسه	masih.	nog steeds.	karoiĕ.
ماكن	makan.	eten.	amĕnok.
ماكي	maki.	het uitschelden.	farak^{2}ajak^{2}.
مالس	malas.	lui, traag.	kok^{2}kok^{2}jĕĕa.
مالڠ	maling.	het stelen, heimelijk wegnemen.	kabėhok^{2}.
مالم	malam.	nacht.	koahjĕ.
مالو	maloe.	beschaamd, verlegen.	kaniak^{2}.
ماله	malih.	veranderen, tot iets anders worden.	kohėli.

	MALEISCH.	NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
مامي	mamei.	ijlen, hardop droomen.	èhamöa.
مامق	mamak.	oom.	kahou.
مان	mana.	waar.	ijaha.
مانس	manis.	zoet, lief, innemend.	kamoni.
مانسي	manoesija.	mensch; menschdom.	èkakak²; èjoedofok².
مانق٢	manik².	kleine glaskoralen van allerlei kleuren.	lolèlolè.
ماو	maoe.	willen, ook van zaken.	kahafie.
ماين	main.	het spelen.	aènafĕ.
متهاري	matahari.	de zon.	èbakĕkahaök (èbakakahaök B.)
مسكين	miskin.	arm.	fidjaja (pidjaja B).
مڠكير	moengkir.	niet van willen weten, verloochenen.	keikoek²wĕ.
مڠكق	mangkok.	kop, kom, kommetje.	èkamok².
مڠكودو	mengkoedoe.	een boomsoort.	èodoe (èoroe B.)
مڠڬ	mangga	eene boomsoort.	èokio.
مقصود	maksoed.	voornemen, plan, bedoeling.	èdioewaka.
مود	moeda.	jong, onrijp.	kamoenino.
مڤي	mimpi.	droom.	èaniha.
ماني	mani	sperma.	èofoeè.
مورة	moerah.	goedgeefsch, mild, goedkoop.	kihimanĕ.
مول	moela.	oorsprong, begin, oorzaak, reden.	kifèhbai.
مولت	moeloet.	mond van menschen en dieren.	èkaa.

	MALEISCH.	NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
ماهل	mahal.	duur, hoog in prijs.	mokoèodie (moko èorie B.)
مايت	mait	een lijk.	kabakė.
ميره	merah.	rood.	kaikokok^{2}.
مينم	minoem; minoem rokok.	drinken; rooken.	idjo; anoekok^{2}.
ميڽق	minjak.	olie.	minjak (maleisch.)
ناسي	nasi.	gekookte rijst.	èara kiho.
ناكل	nakal.	ondeugend, kwaad-doende.	kahak^{2}èk^{2}.
نام	nama.	naam.	niĕ.
نانس	nanas.	de ananas.	kahaoukoe.
نانه	nanah.	etter.	ènėja.
نايك	naik.	omhoog, omhoog gaan, klimmen.	labia of èlė.
ناڤس	napas.	ademhaling.	èafök^{2}.
نڬري	negeri.	land, staat.	èloffo (èloppo B.)
ننتي	nanti.	het wachten, iets afwachten, ergens op wachten.	naafė of naahafė.
نين	nian.	echt, inderdaad, waarlijk.	koinak^{2}.
وارس	waris.	erfgenaam.	dödöhöka.
هابس	habis.	op, niet meer voor handen.	hokèorak^{2}.
هاتي	hati.	hart.	kèma.
هارڤ	harap.	het vertrouwen, hopen.	kahafie.
هاري	hari.	dag.	kahaök^{2} of kohak^{2}.
	dalam tiga hari.	binnen drie dagen.	akoloetok^{2} (akoloepok^{2} B.)
هاڠت	hangat.	heet door vuur, van water.	kaèdahoudĕ.

MALEISCH.		NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
هاڠس	haṅgoes.	verbrand, wegge-brand.	kakihok[2].
هالس	haloes.	dun.	kahikanie.
هاڽت	hanjoet.	met den stroom of den wind weg drijven.	loronia.
همڤت	himpit.	het zich aansluiten, dicht naast elkander plaatsen, aandringen op iets, het iets rakelings doen aansluiten, aan iets dringen, benauwen	oeke.
همڤر	hampir.	genaderd, bijna nabij.	fanė (panė B.)
همڤن	himpoen.	bij elkander verzameld.	faboedajak[2] (paboedajak[2] B.)
هنتو	hantoe.	geest.	ėkowėk.
هنتي	henti.	het ophouden, vertoeven, uitscheiden.	hödahöda.
هنتي	hintei.	het loeren, beloeren, bespieden.	ööboi.
هنچر	hantjoer.	opgelost, verteerd.	kanėonėo.
هندق	hendak.	verlangen, begeeren.	kahafie.
هوتڠ	hoetang.	schuld, geldschuld.	ėodiokou.
هوجڠ	hoedjoeng.	uiterste punt, uiteinde.	koedoe (koeroe B.)
هوجن	hoedjan.	regen.	kalinahak[2].
هودڠ	hoedang.	garnaal.	faėka (paėka).
هولو	hoeloe.	oorsprong eener rivier.	ėoeloe (ėoedọe B.) Bĕlowa.

MALEISCH.		NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
هيتم	hitam.	donderkleurig, zwart.	kaakoho.
هيجو	hidjau..	groen.	kaakinita.
هيدوڠ	hidoeng.	neus.	èfanoe (èpanoe B.)
هيدوڤ	hidoep.	levend, frisch, versch.	koda.
هيلر	hilir.	de benedenloop van eene rivier.	ijaja.
هيلڠ	hilang.	verdwenen, verloren, het verliezen.	kikèorak$_2$.
ڽال	njala; bernjala.	vlam.	karahoe.
ڽاڽي	njanji.	gezang, liedje.	èhèlo; èhèboe.

TELWOORDEN.

ساتو	satoe.	een.	kaik.
دو	doewa.	twee.	adoewĕ of adoewa.
تيݢ	tiga.	drie.	akoloe.
امڤت	ĕmpat.	vier.	afa.
ليم	lima.	vijf.	alibĕ of aribĕ of alimĕ.
انم	ĕnam.	zes.	akakinĕ of kakinĕ.
توجه	toedjoh.	zeven.	alibĕ adoewĕ.
دلاڤن	dĕlapan.	acht.	afai afa.
سمبيلن	sembilan.	negen.	baïkaïk of ibaïkaïk.
سڤوله	sapoeloh.	tien.	kifahoek.
سبلس	sabĕlas.	elf.	kifa hoekjo kaïk.
دو بلس	doewa bĕlas.	twaalf.	kifa hoekjo adoewĕ.
تيݢ بلس	tiga belas.	dertien.	kifa hoekjo akoloe.
امڤت بلس	ĕmpat bĕlas.	veertien.	kifa hoekjo afa.
ليم بلس	lima bĕlas.	vijftien.	kifa hoekjo alibĕ.

MALEISCH.		NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
انم بلس	enam bĕlas.	zestien.	kifa hoekjo akakinĕ.
توجه بلس	toedjoh bĕlas.	zeventien.	kifa hoekjo alibĕ adoewĕ.
دلاڤن بلس	dĕlapan bĕlas.	achttien.	kifa hoekjo afai afa.
سمبيلن بلس	sĕmbilan bĕlas.	negentien	kifa hoekjo baï kaik.
دو ڤوله	doewa poeloh.	twintig	kaïk taka.
دو ڤوله ساتو	doewa poeloh satoe.	een en twintig.	kaïk takajo kaïk.
دو ڤوله دو	doewa poeloh doewa.	twee en twintig.	kaïk takajo adoewĕ.
دو ڤوله تيڬ	doewa poeloh tiga.	drie en twintig.	kaïk takajo akoloe.
دو ڤوله امڤت	doewa poeloh empat.	vier en twintig.	kaïk takajo afa.
دو ڤوله ليم	doewa poeloh lima.	vijf en twintig.	kaïk takajo alibĕ.
دو ڤوله انم	doewa poeloh enam.	zes en twintig.	kaïk takajo kakine.
دو ڤوله توجه	doewa poeloh toedjoh.	zeven en twintig.	kaik takajo alibĕ adoewĕ.
دو ڤوله دلاڤن	doewa poeloh delapan.	acht en twintig.	kaïk takajo afai afa.
دو ڤوله سمبيلن	doewa poeloh sembilan.	negen en twintig.	kaik takajo baï kaik.
تيڬ ڤوله	tiga poeloh.	dertig.	kaik takajo kifa hoek.
تيڬ ڤوله ساتو	tiga poeloh satoe.	een en dertig.	kaik takajo kifa hoekjo kaïk.
تيڬ ڤوله دو	tiga poeloh doewa.	twee en dertig.	kaik takajo kifa hoekjo adoewĕ.

MALEISCH.	NEDERLANDSCH.	ENGANEESCH.
تيݢ ڤوله تيݢ tiga poeloh tiga.	drie en dertig.	kaik takajo kifahoekjo akoloe.
تيݢ ڤوله امڤت tiga poeloh empat.	vier en dertig.	kaik takajo kifahoekjo afa.
تيݢ ڤوله ليم tiga poeloh lima.	vijf en dertig.	kaik takaja kifahoekjo alibĕ.
تيݢ ڤوله انم tiga poeloh ĕnam.	zes en dertig.	kaik takajo kifahoekjo akakinĕ.
تيݢ ڤوله توجه tiga poeloh toedjoh.	zeven en dertig.	kaik takajo kifahoekjo alibĕ adoewĕ.
تيݢ ڤوله دلاڤن tiga poeloh delapan.	acht en dertig.	kaik takajo kifahoekjo afai afa.
تيݢ ڤوله سمبيلن tiga poeloh sembilan.	negen en dertig.	baik takajo kifahoekjo baï kaïk.
امڤت ڤوله ĕmpat poeloh.	veertig.	adoewĕ taka.
ليم ڤوله lima poeloh.	vijftig.	adoewĕ takajo kifahoek.
انم ڤوله ĕnam poeloh.	zestig.	akoloe taka.
توجه ڤوله toedjoh poeloh.	zeventig.	akoloe takajo kifahoek.
دلاڤن ڤوله delapan poeloh.	tachtig.	afataka.
سمبيلن ڤوله sembilan poeloh.	negentig.	afa takajo kifahoek.
سراتس saratoes.	een honderd.	alibĕ taka.

MATEN EN GEWICHTEN.

Gewicht overeenkomende met 5 katis gewicht.	taka; (taka is voorts een term, die de hoeveelheid te ruilen goed aangeeft,

in gebruik bij de bepaling van de ruilwaarde van diverse goederen; de waarde komt overeen met 20 centen.

Lengte maat van kabakaoe.
10 vaâm.

TIJDREKENING.

5^{uur} in den morgen.	boedajak[2].
6^{uur}	pahamamana.
12^{uur} op den middag.	parohaja.
3^{uur} in den namiddag.	apoi.
6^{uur} " " "	pamahoma.

ZINNETJES.

1.	Hoe heet gij?	Ha niĕmoe of Ha nie ĕĕ.
2.	Hoe heet dit eiland, dit landschap, die doesoen?	Ha niĕ kèfoe aii, èloffo aii, kaoedara èana.
3.	Waar woont gij?	Èijah èoebĕ ĕĕ.
4.	Wilt gij klappers ruilen tegen koralen; zoo ja, hoeveel klappers krijg ik dan voor vijftien snoeren koralen?	Ijaha èkahafie pakèli èfok[2] lolè lolè, koinak[2] èkahafie afiha èfok[2] ouwĕ wakinak[2]ĕ kitahoek jo alibĕ hanaka lolè lolè.
5.	Zijt niet bevreesd, ik zal u geen kwaad doen.	Ijarak[2] kahok[2] kèo oewĕ èkahafie foefoeroe ĕĕ.
6.	Hoeveel bedraagt het aantal inwoners van deze kampong?	Afiha èkakkak[2] kaoedara itèk.
7.	Hoe heet degene, die dit huis gebouwd heeft, wien dat huis toebehoort?	Ha niĕ anoka ènoe èoebĕ itèk, èoebĕ èana hai.

8.	Zijt gij gehuwd?	Éě fadahėboewě?
9.	Hoeveel kinderen hebt gij?	Afiha ėaramoe?
10.	Gij moogt niet daar heen gaan?	Éě kėo ěwah ėijaha.
11.	Wees niet boos op mij.	Ijarak^{2} fahoewė iěoewě.
12.	Ik heb goederen van den overwal medegebracht, ze zijn mooier dan die, welke u door den Chinees N. N. zijn verkocht.	Oewě (wě) nakě ėloboe kodė kimo, okok^{2} kaoewě ėloboe boriak kjai měk^{2} iěmoe
13.	Hoeveel kains heeft de Maleier N. N. gekocht?	Afiha koeölě ėodie ėkowėk měk^{2}.
14.	Ik wil naar die doesoen; hebt gij lust mee te gaan?	Oewě (wě) ėkabafie ikaoedara ėana, ěě ėkahafie abakoewě ioewě.
15.	Dit is mijn huis; die jongen daar ginds is mijn zoon.	Aii ėoeběka ėana ėaraka ėmanie.
16.	Hij is uw neef, zij uwe nicht, zijne moeder.	Anoka labo ěě anoka lahomoe, naė anoka.
17.	Mij is een ongeluk overkomen.	Oewě kaběbai aoenak^{2} ėabaa.
18.	Wie heeft deze sampan gemaakt?	Ha fafarik ėloha itėk.
19.	Deze is mijn lans, gene die van zijn zoon.	Aii koewaba oewě ėana koewaba ėara oewě ėmanie.
20.	Ik wil dit zus en dat zoo hebben.	Aii oewě (wě) ikabafie nok^{2}oi ėana noha.
21.	Hebt gij mij begrepen! Neen, nog niet.	Èijah ěě kifěhai oewě kėabak kaoefėk^{2}.
22.	Morgen ga ik naar de doesoen N. N	Naoemana oewě (wě) wah (ěwah) ikaoedara měk^{2}.
23.	Zooeven gewerd mij het bericht van het vergaan van de prauw pěntjalang toebehoorende aan den Maleier N. N.	Nėė oewě (wě) kiděhoi ėoeběěkowėk měk^{2} kikara (kikėouwě).

24.	Voor niet en te vergeefs heb ik op u gewacht.	Kifiaka oewĕ (wĕ) omokie ijĕmoe
25.	Ik wil volstrekt niet hebben, dat gij aldus handelt.	Kèabak ĕöboe oeweĕ (wĕ) kahafie noha ijĕk^{2}oe ĕĕ.
26.	Van een moeder; zooveel mogelijk.	Kaik naè, Fakoi koinana.
27.	Twee maal twee is vier; vijf min één is vier; twee plus twee is vier, acht gedeeld door twee is vier.	Anohinoewĕ adoewĕ afak^{2}; alibĕ amĕnak^{2} kaik kabiĕ afak^{2}; adoewĕ aakohai adoewĕ afak^{2}; afaiafak^{2} fakanoijak^{2} adoewe afak^{2}.
28.	Op; te; naar; van binnen; buiten; daarbinnen, daarbuiten.	I; Didĕ; Ho; I; Kodè; Ho; Kahaĕ; Iho; Ikahaĕ.
29.	Zonder hulp van anderen hebt gij dien diefstal niet kunnen plegen.	Kèabak akoha èkakkak^{2} mahöna ĕĕ kèabak fĕhai abèho.
30.	Gij óf ik; hij en ik.	Oemahaoe ĕĕ oemahaoe oewĕ; kijĕ hi (ijo) oewĕ.
31.	Wat mij betreft.	Oewĕ haba.
32.	Wat zou het!	Mèo.
33.	Ook ik wil er heen.	Oewĕ kĕhaia*ba*.
34.	Kasian die arme meid.	Fakinonai èhöda fidjaja èana.

MANNA, 21 Mei 1891.

(De hier volgende aanteekeningen, die het doel van de voorafgaande woordenlijst verklaren, haar toelichten, en nog verdere mededeelingen over het Enganeesch bevatten, zijn ontleend aan een brief van den Heer O. L. HELFRICH, dd. Manna 5 Juni 1891.)

De lijst werd door mij samengesteld tijdens een verblijf op Engano, van 10 November tot 3 December 1885. Daar ik aan tijd gebonden was, hoogstens één maand mocht aan het bezoek van het eiland worden besteed, en in opdracht had alle kampongs op het eiland te bezoeken en eene nauwkeurige

volkstelling te houden, zoo zal 't geen nader betoog behoeven, dat van eene nauwkeurig en eenigszins volledig onderzoek naar de taal geen sprake kon zijn. Dat onderzoek werd bovendien bemoeilijkt door gemis aan gegevens, aangaande de taal, waarop kan worden voortgebouwd. Eerst na mijne terugkomst werd mij eene „nota betreffende het eiland Engano", samengesteld door den voormaligen Asst. Resident WALLAND in handen gesteld, waaraan een woordenlijstje is toegevoegd, dat mij van dienst had kunnen zijn. Ik weet niet of de nota overeenkomt met de bijdrage door evengenoemden hoofdambtenaar gepubliceerd in het Tijdschrift voor Ind. T. L. en V. kunde, deel XII, bl. 104, die mij nog niet onder de oogen is gekomen.

Ik verzocht daarom mijn collega SCHIFF, die na mij met de aangelegenheden van het eiland werd belast, de lijst te verificeeren en zoo noodig aan te vullen. Verschillende omstandigheden beletten evenwel den Heer SCHIFF aan mijn verzoek gevolg te geven, en ik richtte daarom hetzelfde verzoek tot mijn collega PIETERS bij zijn benoeming tot controleur van de afdeeling Kroe, waartoe destijds de eilandengroep Engano ressorteerde. Tot mijn spijt heeft de Heer PIETERS zich slechts kunnen bepalen tot 't verificeeren van de lijst, waarvoor hij die twee malen in haar geheel heeft doorloopen.

De samenspraken, die de woordenlijst vergezellen, zijn mede de vruchten van zijn arbeid en onderzoek. Ik teeken terloops nog aan, dat in de woordenlijst, niet alle woorden voorkomende in mijne bijdrage betreffende de eilandengroep (Tijdschrift van het Nederlandsch aardrijkskundig genootschap, 2e serie, deel V, 1888) zijn opgenomen, daar die nog niet allen door den heer PIETERS waren geverifieerd. Aan zijn voornemen om de lijst zoo noodig aan te vullen en een verder onderzoek naar het dialectverschil in te stellen, kon hij evenwel geen gevolg geven door een daarop gevolgde overplaatsing.

De woordenlijst heeft men dan te beschouwen als eene proeve, die de besturende ambtenaren of de reiziger tot

grondslag, ter aanvulling of verbetering kan gebruiken, en den Indoloog tot eene meer wetenschappelijke en vollediger beoefening der taal kan strekken.

Ten geriefe van de vele vreemde reizigers die het eiland bezoeken en met onze taal niet bekend zijn, heb ik de woordenlijst vergezeld doen gaan van een Mal. tekst.

Ik laat thans hieronder enkele aanteekingen, de taal betreffende, volgen, welke ook gebaseerd zijn op nadere mededeelingen mij door den Heer PIETERS gedaan.

De taal der Enganeezen bestaat, zooals bereids door mij in mijn bijdrage werd medegedeeld, uit twee dialecten.

Het eenige dialect werd gesproken in de Karorieĕ: Barohia, Karakoewa, Boewo-Boewo, Lèha-Lèha, Pahanoma, Kèfoe Kaik, Kabaèko en Kiojo, het andere in overige Karorieĕ van het eiland, nl. Malakounie, Bèoewĕ en Obie, Kjekoba, Kèfoe adoewĕ.

Het verschil der beide dialecten is evenwel niet groot en openbaart zich voornamelijk in de uitspraak der woorden (bij laatstgemeld dialect eene zachtere uitspraak) en de verwisseling van de letters *p* en *f*, *b* en *m*, *l* en *d*; *l* of *d* in *r*, *ĕ* in *a*, *ĕ* in *o*, als:

Dialect Barohia enz.	Dialect Kèfoe adoewĕ enz.
kèpoe.	kèfoe.
alimĕ.	alibĕ.
mèo.	bèo.
èloppo.	èloffo.
kaoewa.	kaoewĕ.
arieĕ.	adieĕ.
èloboe.	èdoboe.
èpoeko.	èfoekĕ.
pakèli.	fakĕri.
èaropa.	èalofa
kiparaièdio.	kifalaiélio.

Ook WALLAND constateert dialectverschil. In hiervoren genoemde nota teekent hij daaromtrent aan: „nadat Liho volgens de overleveringen de bevolking in acht stammen had ver-

deeld, is langzamerhand bij die verschillende stammen de taal verbasterd. De plaatsgehadhebbende veranderingen zijn echter niet zoo uiteenloopend, dat de verschillende stammen elkander niet zouden verstaan. Het groote verschil bestaat in het meer of minder duidelijk uitspreken der klinkers *a* en *oe* (?), der medeklinkers *p* en *f*, het vallen van den klemtoon (?), en het meer of minder zingend uitspreken der woorden (?)".

In de woordenlijst zijn de woorden van het dialect van Barohia etc door een daarbij gevoegde B gekenmerkt. Een A (en parenthese) achter een woord duidt aan, dat dat woord uitsluitend aan het dialect van Kèfoe adoewĕ etc. eigen is. Staat achter de woorden geen teeken, ook niet het correspondeerend woord in het Barohiasch etc dialect, dat heeft men dat woord te beschouwen als in beide dialecten te huis behoorende. Enkele voorbeelden zullen mijne bedoeling, hoop ik, verduidelijken *Ama* — vader — zoowel dialect Barohia etc. als dialect Kèfoe adoewe etc.; *Haibi* — het verbranden — zoowel dialect Barohia etc. als dialect Kèfoe adoewĕ etc.; *Fahaböhak*[2] (A) — het verbranden — dialect Kèfoe adoewĕ etc.; *Oefè* (*oepè* B) — het betalen —, *oefè* dialect Kèfu adoewĕ etc, *oepè* 't dialect Barohia enz.; *Foefoeak*[2] (*poepoeak*[2] B)— de balken, die dienen om een zolder of vloer op te leggen — *foefoeak*[2] dialect Kèfoe adoewĕ etc., *poepoeak*[2] dialect Barohia etc.

Walland deelt ons nog mede „dat men evenals op Java te Engano twee verschillende talen vindt, welke men het hoog en laag Enganeesch zoude kunnen noemen; de eene taal spreekt men onderling, de andere met vreemdelingen. Het wordt als groote lompheid beschouwd, indien jongelieden oudere personen in de lage taal aanspreken". Ik heb daaromtrent niets vernomen, en ook de Heer Pieters teekent ter zake niets aan. In hoeverre Walland's mededeeling waarheid behelst, zal een nader onderzoek alsnog moeten uitmaken.

De taal is bijzonder arm, hieromtrent zijn de verschillende reizigers het met elkander eens; een blik in de woorden-

lijst kan ons daarvan dan ook overtuigen. Zoo heeft de Enganees o. a. slechts het woord *èdjie* voor geluid, stem, last, woord, iemands woorden, gezegde, taal; *èbo* voor water, en zoet van water; *èara* voor kind, jong, en ei; *èhèkoe* voor zitten en de posteriores; *kokonë* (*kokona* B) voor uitkomen, voor den dag komen, opkomen van hemellichamen, drijven aan de oppervlakte, even ergens boven of uit voor den dag komen, uitkomen van een ei; *kahafie* voor wenschen, willen, begeeren, deernis, medelijden; *abŏha* voor afgedaan, klaar, gereed, voltooid, ten einde, in orde gekomen uit een verwarden toestand, gedaan hebben met iets, tot rust gekomen etc.

De aanraking met vreemdelingen heeft ook haar invloed op de taal gehad, en men treft daarom zoo wel Maleische woorden als Boegineesche (volgens WALLAND) aan, als *kafal*, *bĕnang*, *baba*.

De Enganees weet zich eigenaardig te behelpen om iets dat hem onbekend is, een naam te geven. Zoo heet hij bijv. gebolsterde rijst (*bèras*) *èara kiho*: d. i. miereneieren.

Over het al of niet welluidende van de taal zijn de berichtgevers het niet eens. Bij Dr. A. C. OUDEMANS, Engano (bewesten Sumatra), zijn geschiedenis, bewoners en voortbrengselen, Tijdschrift van het Ned. aardrijkskundig genootschap, 1889, pag 124, lezen wij o. a. „de taal der Enganezen is door het groot aantal klinkers (?) tamelijk welluidend, doch door de wijze, waarop zij door het volk wordt uitgesproken, wordt zij hoogst onaangenaam. Het is steeds de gewoonte dat verscheidene personen tegelijk praten (?) en het geluid dan te voorschijn gebracht vergelijken sommige reizigers met het geblaf van honden"(!!!)

Het geciteerde op rekening van den schrijver latende, zoo is 't mij voorgekomen, dat al spreken er slechts twee personen met elkander, de taal zeer onwelluidend is en deelt ook de heer PIETERS ten volle mijn gevoelen. Ik voor mij geloof niet dat een taal sterk gutturaal en nasaal uitgespro-

ken ooit op een welluidenden, zelfs niet op een tamelijk welluidenden klank aanspraak kan maken.

Letterschrift is den Enganeezen onbekend. Van daar hoofdzakelijk de uiteenloopende resultaten der pogingen van de verschillende reizigers om een woordenlijst van de taal samen te stellen. (Het gevoelen van OUDEMANS als zou zulks toegeschreven moeten worden aan de omstandigheid dat de taal medeklinkers en klinkers schijnt te bevatten, die moeilijk in ons letterschrift kunnen worden weer gegeven, zie OUDEMANS, t. a p., pag 125, kan ik niet deelen). Enkele letters als o a, de *s*, de *g*, komen niet voor. Evenmin schijnt bij hen eenig spoor van litteratuur te vinden te zijn, tenzij men hunne pantoens, waarvan een tweetal door mij is medegedeeld in mijn reeds genoemde bijdrage, op den naam van litteratuurproduct aanspraak kan maken.

De spelling is hier toegepast evenals in het Nederlandsch, de woorden moeten alsof 't Hollandsche woorden zijn uitgesproken, doch met een sterk keel- en neusgeluid. De uitspraak van de *i* is tusschen de *i* in *ik* en de zuivere *i*, die ik heb weergegeven met *ie;* die van de *o* als onze *o* in *bok;* die van *ö* bijna als *eu* in ons *beul;* de *ĕ* aan het einde van een woord klinkt als onze *e* in *baadje;* de *è* wordt uitgesproken als onze *e* in *bed*, de *é* als onze dubbele *ee* bijv: in *beeld*. Het cijfertje 2 boven bij de *k* duidt aan dat de letter moet worden opgeslikt.

De klemtoon valt gewoonlijk, zoo niet altijd, op de voorlaatste lettergreep, als:

kaaauwĕ	= *ka* — *a* — au — *wĕ*,
kieoobok[2]	= *kie* — *o* — o — *bok*[2],
kikaana	= *ki* — *ka* — a — *na*,
idjoo	= *i* — djo — *o*,
iook[2]	= *i* — o — *ok*,
èlaakowĕ	= *èla* — a — *kowé*.

Het woordje *è*, aan 't begin van een woord als aanhangsel, schijnt mij toe nu eens als voorvoegsel dan als een lidwoord te moeten dienst doen (zie ook WALLAND). Zoo is bijv:

ėara (anak, Mal.) kind, terwijl *bėranak* Mal., bevallen, is: *kaara*.

Het eenige achtervoegsel dat men schijnt te kennen is 't woordje *ho*, evenwel uitsluitend en alleen voorkomende als aanhechtsel bij het woord *idjo* drinken; *idjoho* beteekent *minoeman*, drank.

Toestandswoorden, afgeleide woorden, verdubbeling van woorden, reduplicatie, vorming van werkwoorden, zoo mede in verband daarmede, causatieve en transitieve uitgangen, passieve vormen, moeten den Enganees onbekend zijn.

Aangaande de telwoorden, persoonlijke en bezittelijke voornaamwoorden (het wederkeerig voornaamwoord treft men in de taal niet aan), aanwijzende voornaamwoorden, bijwoorden, voorzetsels, voegwoorden en tusschenwerpsels, verwijs ik naar de woordenlijst en het daaromtrent in de samenspraken aangeteekende.

NOG EENIGE JAVAANSCHE PIAGĔM'S

UIT HET

MOHAMMEDAANSCHE TIJDVAK

AFKOMSTIG VAN

MATARAM, BANTĔN EN PALEMBANG,

(*vervolg*)

DOOR

Dr. J. BRANDES.

III.

PALEMBANG.

(*vervolg.*)

Door de welwillendheid van den Heer H. E. D. Engelhard, onlangs benoemd tot assistent resident, ontving het Bataviaasch Genootschap in Juni 1891, zie Not. XXIX (1891), Juli-vergadering, nog een drietal *piagĕm*'s uit Palembang, waarvan hier als een vervolg op het opstel van mijne hand over „Nog eenige Javaansche piagĕm's uit het Mohammedaansche tijdvak, afkomstig van Mataram, Bantĕn en Palembang", Tijdschr. Ind. T. L. en Vk., XXXII, bl. 557 volgg., verslag gedaan zal worden. Tevens zal hier nog even terug worden gekomen op den reeds in Bijdr. T. L en Vk. van N. I., 4e. volgr, X, 363, door den Heer Humme bekend gemaakten *piagĕm*, die uitgereikt werd aan pangeran Mangkulaḍa in de desa Palimbangan, bepaaldelijk met het oog op hetgeen

door mij gezegd werd in No XXVI (1888), 118, en Tijdschr. Ind. T. L en Vk, XXXII, 600.

De drie hier voor het eerst bekend gemaakte *piagĕm*'s medegerekend, zijn er thans een achttal (vermoedelijk een negental) dergelijke stukken uit Palembang toegankelijk geworden. Hier reeds dadelijk de jaartallen dier nieuwelings ontvangen stukken, en de juiste lezing van het jaarcijfer in de *piagĕm* van pangeran Mangkulaḍa vermeldende, zijn zij in chronologische volgorde gerangschikt:

— —, — —, ——, een *piagĕm* uitgereikt door den *susunan ratu ing Palembang* aan pangeran Purwabuwana, te Tañjung Kurung (in Pasĕmah). (No. 1)

1685 (A D 1759), d°. door den *sultan* aan pangeran Pakubuwana (in Pasĕmah.) (No. 6)

1689 (A D. 1763), d°. door den *sultan* aan ki arija Ipil, tegelijk geldende voor den dipati Kasmaran [1]), en de bewoners van Pĕtaling. (No. 2)

1689 (A. D. 1763), d°. door den *sultan* aan de *anak dalĕm* van Tanah abang. (No. 3)

1690 (A. D. 1764), d°. door den *sultan* aan pangeran Mangkulaḍa, te Palimbangan. (No. 7)

1702 (A. D. 1776), d°. door den *sultan ratu* Mukammad Badrĕuddin (Muhammad Badru'd dyn aan pangeran Mangkuraja, te Patani (in Pasĕmah). (No. 8)

1729 (A D. 1802), d°. door den *sultan ratu* aan dipati Rupit. (No. 4)

(1757) A. D. 1829, d° door het Nederlandsche Gouvernement aan pangeran Ulu lurah, d. w. z. den *pasirah* van Sumbi Ulu lurah in Pasĕmah lebar. (No. 9)

---

1) Voor dezen titel, zie men DE STURLER, Bijdrage tot de kennis en rigtige beoordeeling van den zedelijken, maatschappelijken en staatkundigen toestand van het Palembangsche gebied, Groningen 1855, bl. 76.

terwijl er voorts nog één bestaat, waaromtrent door mij vermoed is, dat hij tot de Palembangsche gerekend moet worden, doch geen jaartal geeft, en die reeds vóór mij door COHEN STUART, Not. VI, 36 en 45, besproken was (No 5 (?)).

Dit overzicht geeft aanleiding tot een tweetal opmerkingen. Eensdeels bevestigt het wat DE STURLER opmerkte, Bijdrage, bl. 14, vgl. Tijdschr. Ind. T. L. en Vk., XXXII, 600, noot, omtrent het chronologisch verschil in de titels *sultan* en *sultan ratu*, maar daartegenover staat dat er t. a. p. sprake is van een „kontrakt van 20 April 1678 (A. D.), waarbij de vorst voor het eerst onder den titel van *sultan ratoe* voor komt", en waaruit men toch zou moeten afleiden dat de laatste dier twee titels, *sultan ratu*, reeds in 1602 der inlandsche (Javaansch-Mohammedaansche) jaartelling, want in dat jaar valt in ieder geval 20 April 1678 A. D., in gebruik moet zijn geweest, terwijl wij hem hier in inlandsche stukken eerst vinden, laat ons zeggen, omstreeks 1700 A. J. (= 1774/75 A. D.). Dat verschil blijft ook bestaan als de *piagĕm*, die hier als de oudste aan het hoofd is geplaatst, in werkelijkheid een stuk van oudere dagteekening is dan de overigen.— over deze questie zie men Tijdschr. Ind. T. L. en Vk., *t. a. p.* — want de vier *piagĕms* van 1685, 1689, en 1690, die alsdan jonger zijn, geven slechts den titel *sultan*, en niet dien van *sultan ratu*.

Een andere bijzonderheid is dat de *piagĕm* van 1702 (A. D. 1776) uitgereikt is door een sultan van den naam Muhammad Badru'd-dyn. De moeielijkheid hier is dat dat jaartal niet valt in den tijd der regeering van één der beide Mahmud Badru'd-dyn (Machmoed Badar-oedin bij DE STURLER), nl. 1707—1743 en 1798—1812, die over Palembang regeerden, wel daarentegen onder die van Muhammad Bahâu'd-dyn, 1769—1798, den zoon van Ahmad Najamu'd-dyn, 1743—1769, die in 1743 zijn vader Mahmud Badru'd-dyn, den eerste der beide bovengenoemde van dien naam, was opgevolgd. Terwijl het verschil in naam voor zoover het Mahmud, Ahmad, en Muhammad betreft van geenerlei beteekenis is, daar deze

'ekt dan die op zichzelf even-
men als voorbeelden pleegt aan
oen Het is hier de plaats niet
zoover het die synonimiek in de
ok op zich zelf allerbelangrijkst

is. Men leert er toch uit, dat wat wij eigennamen, ook waar het het oosten betreft, plegen te noemen, dáár een geheel andere waarde heeft dan bij ons, en wel voornamelijk omdat men de beteekenis dier namen, of de uitdrukkingen waaruit zij zijn samengesteld, en dat geldt ook voor rangbenamingen, die er veeltijds mede ineen loopen, dáár niet uit het oog verliest. Zelfs gaat dit zoo ver, dat men, als de oorspronkelijke etymologie der woorden vergeten mocht zijn geraakt, die woorden toch weer opvat en toepast naar den zin, dien men er algemeen op een zeker oogenblik aan hecht of hechten kan, en inderdaad dan ook is het onderscheid om één voorbeeld te noemen, dat wij Hollanders maken bijv. ten opzichte van de namen der vorsten van Java: Mangkurat, Mangkurat Mas, Amangkurat, Pakubuwana, Amangkubuwana, tusschen Mangkuningrat, Pakudiningrat enz. enz. behalve voor den aller jongsten tijd, geheel fictief, al bezorgt het ons, nu het eenmaal bij ons in gebruik gekomen is, een groot gemak Zelfs bij die namen, die minder voor verwisseling met synoniemen in aanmerking komen, wat ons begrip van een eigennaam dus het meeste nabijkomt, wordt de beteekenis, of de beduidenis, het begrip wat het woord bij den gebruiker in herinnering roept, wellicht evenmin ooit het oog verloren, zooals men begrijpen kan als men er op let hoe de keuze van een naam niet vrij is, maar geleid en beperkt wordt door allerlei zaken, waardoor hij ten naastebij geheel onafhankelijk van den naamgever, als het ware, aangewezen wordt, in een zelfden trant, maar naar allerlei andere aanwijzingen, als bijv. bij de Katholieken, die behalve andere namen, ook een naam plegen te ontvangen in overeenstemming met den heilige van den geboortedag. Inmiddels lette men voor zoover het hier den naam Badrĕ uddyn betreft naast een jaartal, dat er niet bij schijnt te behooren, op hetgeen nog zal moeten worden gezegd bij de behandeling van No. 8 beneden.

No 6.

Twee zilveren platen, van 27½ × 12 c.M., beide aan

éêne zijde beschreven, en over een der lange zijden met twee zilveren ringetjes aan elkander bevestigd, zoodat men ze toe kan slaan met de onbeschreven zijden aan den buitenkant. Deze *pagĕm* is afkomstig uit de onderafdeeling Pasĕmahlanden van de afdeeling Lahat, evenals No. 8 en 9 beneden.

a. 1. [illegible]

2. [illegible]

3. [illegible]

4. [illegible]

5. [illegible]

6. [illegible]

7. [illegible]

b. 1. [illegible]

2. [illegible]

3. [illegible]

4. [illegible]

5. [illegible]

6. [illegible]

7. [illegible]

Costuumbrief van Z. M. den sultan voor pangeran Pakubuwana, luidende:

wanneer iemand van (de) Kapungut naar de stranddistricten wil verhuizen, moet gij hem aanhouden, breng hem terug naar zijn desa;

en als er een slaaf van een Palembanger in de Pasemahlanden is, of naar de stranddistricten uitwijkt, dien moet gij aanhouden, breng hem terug bij den Palembanger;

en als iemand uit de stranddistricten naar (de) Kapungut terug wil keeren, moogt gij hem geenszins hinderen (?);

en als iemand uit de Pasĕmahlanden met iemand uit (eigenlijk) Palembang of iemand van (de) Kapungut een schuldzaak heeft, en de zaak kan niet in het reine gebracht worden door den *prawatin*, maar er zijn getuigen, dan mag de *prawatin* er recht in spreken; als (de schuldenaar) niet betaalt, rekene men bij dertienden, tot driemaal toe, zoodat de som dubbel wordt, hooger mag men niet gaan, en men mag geen beslag op hem leggen;

en als er iemand bestolen wordt, wat er ook weg moge zijn geraakt, als het gevonden wordt, het koopgoed, en men den dief weet, moet deze beboet worden voor vier *kĕbo*'s; het eigendom van den bestolene moet dubbel worden vergoed;

en niemand van Pasĕmah of van (de) Kapungut mag dringen in een anders huis of twisten en kijven, of elkander dooden, beiden moeten zij berecht worden; en als men tegen andere *desa*'s strooptochten onderneemt, en daarbij de aangevallene (of van de aangevallenen) gewond worden of omkomen, moet de bloedprijs worden betaald, wordt er iemand van de aanvallen gewond of gedood, dan mag men er geen zaak van maken.

De wereld moge iemand hinderen, haar mag men niet hinderen; al wat in dezen costuumbrief vervat is houde stand.

(Dit stuk) is geschreven in de donkere helft (de helft met afnemende maan) der maand Muharam, van het jaar Jong,

in het Çaka-*windu*-jaar: de **regel** is dat men **zelf vervangen** wordt door zijn **zoon**, 1685. Zoo is het.

[illegible] (imperatief) en soortgelijken zijn in deze stukken, uit Palembang, van een onzeker gehalte. Zij kunnen even goed onder invloed van de eigenlijke taal van Palembang (Midden-Maleisch) in gebruik zijn gekomen, als zoovele voorbeelden zijn van een thans zoo goed als vergeten gewoonte der Javanen.

[illegible] heb ik genomen in den zin van [illegible] zonder daarom nog te zeggen dat dat de bedoeling wezen moet.

[illegible] zoo hier, en even zoo in den door den Heer HUMME uitgegeven piagĕm, zie beneden no. 7. Het schijnt het vereischte te zijn, hoewel het verband nog niet geheel duidelijk is.

[illegible] moet een verfraaid [illegible] van [illegible] = *asing* voorstellen.

[illegible] is naar alle waarschijnlijkheid een schrijffout voor [illegible]

[illegible] is met een eigenaardig *pĕpĕt*-teeken geschreven, nl. twee *cĕcĕk*'s boven elkander, [illegible] wat men terugvindt in [illegible] in no. 8.

[illegible] het *pĕpĕt*-teeken dat duidelijk te zien, maar foutief is, heeft men op de plaat trachten weg te maken.

[illegible] oorspronkelijk moet hier [illegible] hebben gestaan, wat niet geheel foutief zou zijn geweest. [illegible] laat zich van Maleisch standpunt verklaren, maar zou dan niet [illegible] maar [illegible] bij zich verlangen. Er had moeten staan [illegible] wat in de Javaansche wetboeken al sints den Majapahitschen tijd de uitdrukking is, en ook terecht in deze stukken elders wordt aangetroffen.

[illegible] enz. luidt hier anders dan in Palembang no. 2 en no. 4. Zooals de uitdrukking in dit stuk voorkomt, herinner ik mij haar ook elders ontmoet te hebben, in een wetboek of iets dergelijks, maar kan op dit oogenblik de plaats niet terugvinden. Of ik juist heb vertaald, verdient een nader onderzoek. [illegible] schijnt mij foutief toe De lezing

van de formule in no. 2 en 4, [illegible] en [illegible] is werkelijk zoo als zij indertijd gegeven is. Om de groote overeenkomst tusschen de uitdrukking hier en die beide andere, ook vormelijk, met de lettervormen voor oogen, en de grootere duidelijkheid van [illegible] tegenover [illegible] heb ik de oorspronkelijken nog eens vergeleken, wat kon door middel van de in het Genootschap thans voorhanden, in der tijd vervaardigde abklatschen. Ook wordt die lezing bevestigd door de daar wel en hier niet, gebruikte negatie, [illegible]

[illegible] is een duidelijk voorbeeld van een passieve constructie in zulke tijdsbepalingen, waarin echter, vooral oudtijds, de actieve meer gewoon was, [illegible] Mijne opvatting van [illegible] als een afknotting voor [illegible] zie Tijdschr. Ind. T. L. en Vk., XXXII, 342, is dan ook naar alle waarschijnlijkheid, hoewel o. a. uit [illegible] hier blijkt dat zij niet onvoorwaardelijk onjuist behoeft te zijn, niet de goede; in overeenstemming met zoo vele andere voorbeelden doet men beter [illegible] op te vatten als [illegible] en er een verkorten vorm in te zien van de vroeger volledigere en duidelijkere actieve wijze van uitdrukken.

[illegible] *tahun Jong*, staat duidelijk op de plaat. Het Jav.-Moh. jaar 1685 is volgens de gewone Jav. telling een jaar Jim awal, maar men weet dat men in Palembang (Malaka, Sumatra's westkust, en Celebes, zie Cohen Stuart's opstel in Tijdschr. Ind. T. L. en Vk., XX, 208) bij de *windu*-rekening (cijclus van 8 jaar) niet het 2e, 5e en 8e jaar als schrikkeljaren telde, maar het 2e, 5e en 7e jaar, tengevolge waarvan er wel een *Dal awal* en *Dal akir* voorkomt, maar geen *Jim awal* en *Jim akir*. Aangenomen nu dat *Jong* bij dit jaar 1685 voor *Jim* staat, kan het ontbreken van *awal* hier geen bevreemding wekken. Hoe *Jong* evenwel aan *Jim* kan beantwoorden blijft intusschen een raadsel. Let men er op hoe vooral in stukken uit Palembang voor

de *aksara lagĕna* herhaaldelijk de *aksara* met *taling* en *tarung* wordt gebruikt, [illegible] voor [illegible] enz., dan zou [illegible] kunnen staan voor [illegible] en het dus kunnen zijn dat men [illegible] foutief was gaan schrijven voor *Jim*, en daarna zijn font heeft trachten te herstellen door de bijvoeging van een *cĕcĕk*. Waarschijnlijk zou men dit zelfs kunnen heeten, omdat daar, waar men in de *windu* het 2^{e}, 5^{e} en 7^{e} jaar als schrikkeljaar telt, men niet als op Java de jaren *alif*, *ehe*, *jim awal*, *je*, *dal*, *be*, *wawu* en *jim akir* noemt, maar *alif*, *ha*, *jim*, *ja*, *dal-awal*, *ba*, *wawu*, en *dal-akir*, dat wil zeggen niet de Perzische uitspraak volgt, maar de Arabische, en men hier dus bij de verschrijving niet [illegible] wat de Javanicus zou verwachten, maar [illegible] (of [illegible]) zou moeten schrijven, wat de naam van het jaar 1686 is, en slechts één jaar verschil geeft. Maar het blijft mogelijk dat er geheel iets anders achterschuilt, wat ik niet in staat ben na te gaan. Zelfs de betrekkelijke juistheid van het samengaan van den naam Jim met het jaar 1685 kan hier door het ontbreken van een eigenlijke datum niet goed worden gecontroleerd, en er dient er hier op te worden gewezen dat er slechts nog in no. 3 der Palembangsche stukken een jaarnaam voorkomt. die daarenboven *Jim-awal* (!) luidt, en waaromtrent opgemerkt moet worden dat hij ook niet behoort bij het Jav. jaar 1689, daar dit *Wawu* heet. Ook zijn het jaarcijfer en de jaarnaam door COHEN STUART, t. a. p., bl. 209, aangehaald en behandeld volgens de Jav. berekeningswijze incongruent.

De vertaling van den *sĕngkala* is gegeven, omdat men moet veronderstellen dat bij de *sĕngkala*'s in die Palembangsche stukken ook een zin voorhanden moet zijn, een aardigheid van lateren tijd. Die zin behoeft niet altijd op een bepaald feit te slaan.

Tata beteekent eigenlijk slechts 5, omdat het een stuk is van *tatagati*, dat weer ontleend is aan *satatagati*, de altoos in beweging zijnde, d. i. de wind, en er 5 winden zijn; *sarira*, lichaam, is 8, omdat het als zoodanig ook een ver-

schijningsvorm aanduidt, *mûrti*, en 8 *mûrti's* van Çiwa bekend zijn;

gumanting, door mij opgelost in *gumânti ing*, waarin *ing* als nadrukswijzer voor *putra*, moet hier, blijkens het jaartal in cijfers, 6 aanduiden; hoe dat mogelijk is, is mij onduidelijk;

putra wordt geregeld voor 1 gebruikt.

De door mij gegeven vertaling in het passief is gebaseerd op de gedwongen, grammaticale overzetting: regel is dat men zelf, ons vervangt onze zoon immers.

Omtrent de cijfers kan worden opgemerkt dat zij weer vormen hebben als de overeenkomstige in de andere Palembangsche stukken. Voor 1 ꦩ is ꦤꦴ gebruikt, maar de vorm is verwrongen en schijnt daardoor ook een ꦴ te bevatten, terwijl de *cakra* ook hier niet ontbreekt. De 6 ꦕ heeft veel van een Grieksche ξ, d. w. z. ziet er uit of er twee ꦕ boven elkander zijn geplaatst. Voor 8 wordt hier de ꦴ gebruikt als thans in het Javaansch, en ook 5 ꦒ wijkt niet af.

No 7.

Hier volgt een nieuwe transcriptie van den indertijd door den Heer HUMME uitgegeven Palembangschen piagĕm, waarvoor men zien kan Bijdr. T. L. en Vk. van N. I., 4e volgr., X, 363. Over dezen piagĕm handelt verder Not. B. G. XXVI (1888), 118, 121, 151, Not. XXVII (1889), 44, 65, en Tijdschr Ind. T. L. en Vk., XXXII, 600. De lezing van den Heer HUMME bevatte slechts enkele onnauwkeurigheden, gesproten uit de onduidelijkheid van het schrift of de vreemdsoortigheid van de spelling, die hare verklaring gevonden hebben in de gegevens verstrekt door de later bekend en toegankelijk geworden andere piagĕm's. Direct noodig is het dus niet hier een geheel nieuwe lezing te geven. Dat het geschiedt, is omdat op deze ééne piagĕm na, alle tot op heden bekende Palembangsche piagĕms in dit en het voorafgaande opstel verzameld voorkomen. Het belangrijkste verschil is [Javaansch schrift]

[illegible] en [illegible] Ook is het niet noodig hier een nieuwe vertaling te geven, daar zij ook met die kleine verschillen in de lezing op hetzelfde neerkomen zou.

Het jaartal na [illegible] in no. 3 [illegible] no. 4 [illegible] no. 6 [illegible] no. 8 [illegible] is 1690. De 1 [illegible] is hier als elders, maar zeer gedrongen, den 6 [illegible] evenzeer als elders, maar heeft hier, door dat het onderste gedeelte hoog opgehaald is, inderdaad veel van een [illegible], de 9 [illegible] is een duidelijke [illegible], en de [illegible] wordt vertegenwoordigd door een voor een cijferteeken zeer grooten kring, waardoor men er licht toekomt er een leesteeken in te zien. Het [illegible] dat er werkelijk zoo te zien is, te lezen zoo als het moet, [illegible] nl. [illegible], was op gronden slechts mogelijk, nadat de in Palembang gebruikelijke afwijkende vormen der cijferteekens bekend geworden waren, en de ratio ervan ontdekt kon worden.

1. [illegible] [1] [illegible]

2. [illegible] [2] [illegible]

3. [illegible] [3] [illegible] [4] [illegible]

4. [illegible]

---

[1] Er staat [illegible]

[2] De *suku* van [illegible] is doorgeslagen.

[3] Bedoeld is [illegible]

[4] Lees [illegible]

5. [illegible] [1] [illegible]

6. [illegible] [2]) [illegible]

7. [illegible]

8. [illegible]

9. [illegible]

10 [illegible]

11. [illegible] [3]) [illegible] [4]) [illegible]

12. [illegible] [5]) [illegible]

---

1) Lees [illegible]

2) Lees [illegible]

3) Lees [illegible]

4) De [illegible] onder de [illegible] van [illegible]

5) Boven [illegible] een *ulu* ([illegible])

No. 8.

Eén koperen plaat van 29 × 15½ cM., aan twee zijden beschreven. De eene zijde is ten naastebij uitgewischt, door dat het schrift zeer fijn was, en niet diep genoeg ingegrift, en de plaat door wrijving, naar het zich aanzien laat niet met geweld of opzet, geleden heeft. Voor zoo ver het nog mogelijk is de legende te onderkennen, schijnt deze niet anders te zijn dan die op andere zijde van de plaat, maar korter en met afwijkingen wat het slot betreft. De legende van die andere zijde moet men daarom vermoeden dat later op de ledige keerzijde is ingegrift, toen men bevreesd werd, dat het schrift van het eerste stuk op deze plaat geheel verdwijnen zou. Dat moet reeds vrij lang geleden zijn geschied, want het schrift op die keerzijde getuigt nog van voldoende bedrevenheid. Kwalijk laat zich aannemen, dat men in Palembang in lateren tijd nog genoegzaam ervaren zou zijn geweest in het schrijven van Javaansch schrift, en dat nog wel op koper. De spelling is daarbij echter eigenaardig, en mislezingen van het oude half verdwenen stuk zijn waarschijnlijk, vooral waar men niet punctueel copieerde, omdat men meende dat niet te behoeven te doen, en dus omgekeerd allicht aannam dat de schrijver van het oorspronkelijke stuk ook bij zijne spelling niet zeer streng zou zijn geweest. Wij weten thans dat al heerscht er op dit stuk een zeer groote vrijheid, iedere streek en ieder tijdperk zich toch kenmerkt door eigenaardige neigingen, en dat volslagen nauwkeurigheid in het afschrijven, niet alleen gewenscht, maar voor een vasten grondslag tot later onderzoek onvermijdelijk en noodzakelijk is. Door de onduidelijkheid van het schrift op de eene zijde van de plaat (het oudere) is het niet doenlijk de relatieve waarde van de legende op de andere (het jongere) juist te bepalen. Dit is vooral te betreuren met het oog op hetgeen boven omtrent het regeeren van een Mahmud Badru'd-dyn in 1702 (A. J.) moest worden opgemerkt. Hoewel het schijnt te blijken dat de copie niet

geheel zuiver is, is het, waar men geen controle uitoefenen kan, toch gevaarlijk te twijfelen aan de waarde van bepaalde deelen van die copie, waarvan o. a. het begin wel aan het oorspronkelijk beantwoordt. In dit bijzondere geval zou men om de boven aangevoerde redenen geneigd zijn die copie op dit punt althans twijfelachtig te noemen, maar verder schijnt men niet te mogen gaan, want de mogelijkheid van hare juistheid laat zich tegenover het boven in het licht gestelde toch ook weer niet loochenen. Het heeft er heel veel van dat op die eene (oude) zijde na het [illegible] een *candrasĕngkala* volgt, dus het jaartal in woorden was uitgedrukt, niet in cijfers. Er schijnt te staan [illegible] Onder de [illegible] van [illegible] staat nog een teeken dat er uit ziet als een oud Javaansche [illegible] van midden Java (*sic*). In deze *sĕngkala* beantwoordt [illegible] aan 2 en [illegible] aan 1. Wat [illegible] zou kunnen zijn om 7 te beduiden, weet ik niet te gissen. Ook [illegible] of een synoniem daarvan als *sĕngkala*-woord, — [illegible] staat er niet, — is mij niet bekend. Reeds in de weinige *sĕngkala*'s ons uit Palembang bekend, vindt men verschillende zonderlingheden, waarom men zich hier, meer dan elders nog, moet wachten voor het maken van conjecturen. Ten opzichte van de waarde dier eigenaardige *sĕngkala*-woorden, die oorspronkelijk niet geheel zinloos kunnen zijn geweest, al waren zij ook de kinderen van een geheel verkeerde opvatting en toepassing van het systeem getallen door woorden uit te drukken, moet er een traditie hebben bestaan, die thans in Palembang te loor schijnt gegaan. De omschrijving van deze *sĕngkala* met 1702 in cijfers op de andere zijde moet op die traditie zijn gebaseerd, en zoolang wij de onjuistheid ervan niet kunnen aantoonen, wat in dit geval niet schijnt te gaan, hebben wij de interpretatie als geloofwaardig aan te nemen. Tot welke moeielijkheid dientengevolge het thans volgende stuk aanleiding geeft, werd boven reeds in het licht gesteld.

a. 1. [illegible]
[illegible]

2. [illegible]

3. . . . . [illegible]

4. [illegible]

5. [illegible]

6. [illegible]

7. [illegible]

8. [illegible]

Costuumbrief van Z. M. den sultan ratu Mohammad Badrĕuddin voor pangeran Mangkuraja, in de Pasĕmah-landen, in de desa Patani.

Dat hem een piagĕm gegeven wordt is, omdat . . . . . (*niet vermeld*).

Hij luidt:

Als er . . . . (*doorgekrabt en daardoor onleesbaar*) schuldzaken hebben met Palembangers of met mede-*desa*-lieden, en de zaak is voor de *prawatin's* (of den *prawatin*) duidelijk, dan mogen dezen die zaak berechten; als men niet betaalt, moet de schuld gedertiend worden, tot drie malen toe, tot hij verdubbeld is, hooger gaan mag het niet; op den persoon, zijn vrouw en kinderen mag men de hand niet leggen, en de schuld (hetgeen te betalen is) moet worden afgedaan aan de *prawatin*'s (of den *prawatin*) die de zaak berecht hebben; als er geen recht over is gesproken (er geen zaak van is gemaakt, zij niet berecht kan worden), dan moeten de partijen (?) door de *prawatin's* naar Palembang worden opgebracht;

en ook over hanenklopperij zijn zij niet gemachtigd (te berechten); en de zaken daarover moeten de *prawatin's* gezamelijk beraadslagen.

1702.

Ook de legende doet zien dat men hier met een copie te doen heeft. De vertaling hier gegeven, geeft dan ook meer weer wat er eigenlijk staan moest, dan wat men er vindt. [illegible] enz. (regel 6) is onzin, [illegible] of zoo iets had er moeten staan.

No. 9.

Een groot, zilveren, opgerold blad, van $34^1/_2 \times 21$.

Het stuk is in het Maleisch, en in naam van het Nederlandsche Gouvernement door den resident van Palembang in 1829, dus na den val van het sultanaat (1825 A. D.) uitgereikt aan pangeran Ulu lurah, dat is de pasirah (het hoofd) van Sumbi Ulu lurah in Pasĕmah lebar. Het stuk geeft na de vorigen geen moeite, al is het Maleisch blijkbaar niet dat van een inlander, die vrij en tot medeinlanders spreekt. Een eigenaardigheid in het schrift is dat in plaats قٔ nu en dan رٔ gebruikt wordt. Voor de desa Jati zie men den Palembangschen piagĕm no. 1. دفيسي moet „gedepecheerd, belast, aangesteld" of zoo iets, „vertegenwoordigend", beduiden; het wordt in het stuk verklaard met *jĕnang atawa pasirah kita*, hoofden van ons.

رسيدنسي ڤلمبڠ

انيله ڤياݢم ݢوڤرنمنت ندرلند كڤد ڤڠيران الو لوره ياءيت ڤسيره
دري سومبي الوره ڤسمه ليبر.

اداله دجديكن كتراڠن در فد كدودوكن ڤسمه ليبر بهو اداله
كيت جنجيكن ڤد ڤسيره دان ڤرواتين دان اورڠ كچيل۲ سكليانن
دباوه تعلوق ݢوڤرنمنت كارن دري دودوق انس تانه يڠ امڤوڽ
سري ڤادک مهاراج ندرلند سرت دتنتوكن كدودوقكن ايت

ڤسمه اورڠ مردک مليڠکن تداڤت تيدءو ڤسيره اتو وکيلڽ ڤسيره ڤد تيڤ٢ تاهن ميلير کڤلمبڠ دان باو د ڤياڠکن در ڤسيره سنديري د دالم تيمڠ تاهن سکالي ميلير تورن د لماتڠ ڤد دوسن جاتي د سيتو ننتي داڤت راکيت اتوا ڤراهو دان داڤت ماکن سرت اورڠ يڠ انتر جولت دري جاتي سمڤي د ڤلمبڠ تتاڤ تيد بوله به دري سڤوله اورڠ يڠ داڤت ڤرماکن.

کدوا ڤرکارا يڠ ڤسيره تڠکڤ سکل اورڠ٢ڽ يڠ ممبوة هاروبيرو رمڤوڠ اتو نمڤو ججاهن ڤلمبڠ تتاڤ جکلو جادي جوک سبب دري ناکل اورڠ٢ڽ هندقله ڤسيره تڠکڤ دڠن کوت بسرة سکل ڤراوليهاني تواناونڽ ايت سرهکن ڤد کيت اتوا وکيل کيت کڤال دڤسي دان جکلو تيدءو ترکراسن اوله ڤسيره تداڤت تيدق ممبري تاهو کيت سڤاي داڤت ڤرتلوڠن.

کتيک ڤرکارا جک کڤال دڤيسي ارتيڽ ايت جنڠ اتو ڤسيره کيت يڠ دکت٢ مڠهنداکي ڤسيره ڤسمه تورن کران بارڠ سوات يڠ مستي اکن موافقتکن ڤد ڤسيره ڤسمه سموا تداڤت تيدءو ڤسيره تورن دان لاک جکلو اورڠ٢ ججاهن کيت ممبوة ساله ڤد اورڠ٢ ڤسمه يڠ تيدق بوله بالس ممبالس مک ڤسيره هندقله مندعواکن ايت کيت ننتي تاره حکم منورة سالهڽ.

کامڤت جکلو اد اورڠ٢ برلاري داري ڤلمبڠ اتوا داري اولواي ايت ڤسيره تڠکڤ سرهکن ڤد کڤال دڤسي يڠ دکت جک يڤلاري ايت بودءو اورڠ نسچاي داڤت تبوس بکيمان استعادة دهول کال.

کليم يڠدلارڠکن سکالي٢ تيدق بوله جوال بلي اورڠ يڠ بوکن بودءو سلمان٢ڽ.

کانم ڤرکار سبب اورڠ٢ ڤسمه تله منجادي رعيت ݢوۏرنمنت مک جکلو ادا سروهن کيت کڤسمه ايت ڤسيره تڠکڠ دري مربهيا سرت منولڠ دان منريما دڠن يڠ باءيک ادڽ دان لاک هندقله ڤسيره اجر ڤداڽ سڤاي جادي هيدڤ سڤرة مان اورڠ بءيک٢ سرت اجر اکن تورن برنياک د لماتڠ اتوا د لاين تمڤت ججاهن ڤلمبڠ.

کتوجه جکلو بارڠکال ڤسيره٢ ساله سوات يڠ اد ماني مک

لنتس دكاسيه تاهو دان سيڤ د ڤيليه اورڠ۲ دان يڠ بائيكڽ
يڠ ننتي كيت اڠكت ڤسيره سرة ڤرساليڽ

كدلاڤن سڬل ڤركارا دان ڤرجنجين يڠترسبت د دالم ڤياڬم
دسوڠڬوهكن دڠن سمڤه ڤسيره كران جكلو تياد مندودوكي يڠدمكين
ارتين تياداله ڤسيره منڠكو دري سمڤه دمكينله اداڽ*

ڤلمبڠ ڤد (*oningevuld*) بولن (*oningevuld*) تاهن 1829.

WELTEVREDEN, Aug. 1891.

ERRATA

IN

BIJDRAGE TOT DE KENNIS

VAN HET

BILLITON-MALEISCH

DOOR

A. G. VORDERMAN.

LEES:

BLADZ. 389.

Haliastur indus.	lang.
Palaëornis longicauda.	bajang.
Rhopodytes sumatranus.	n'doroe.

BLADZ. 390.

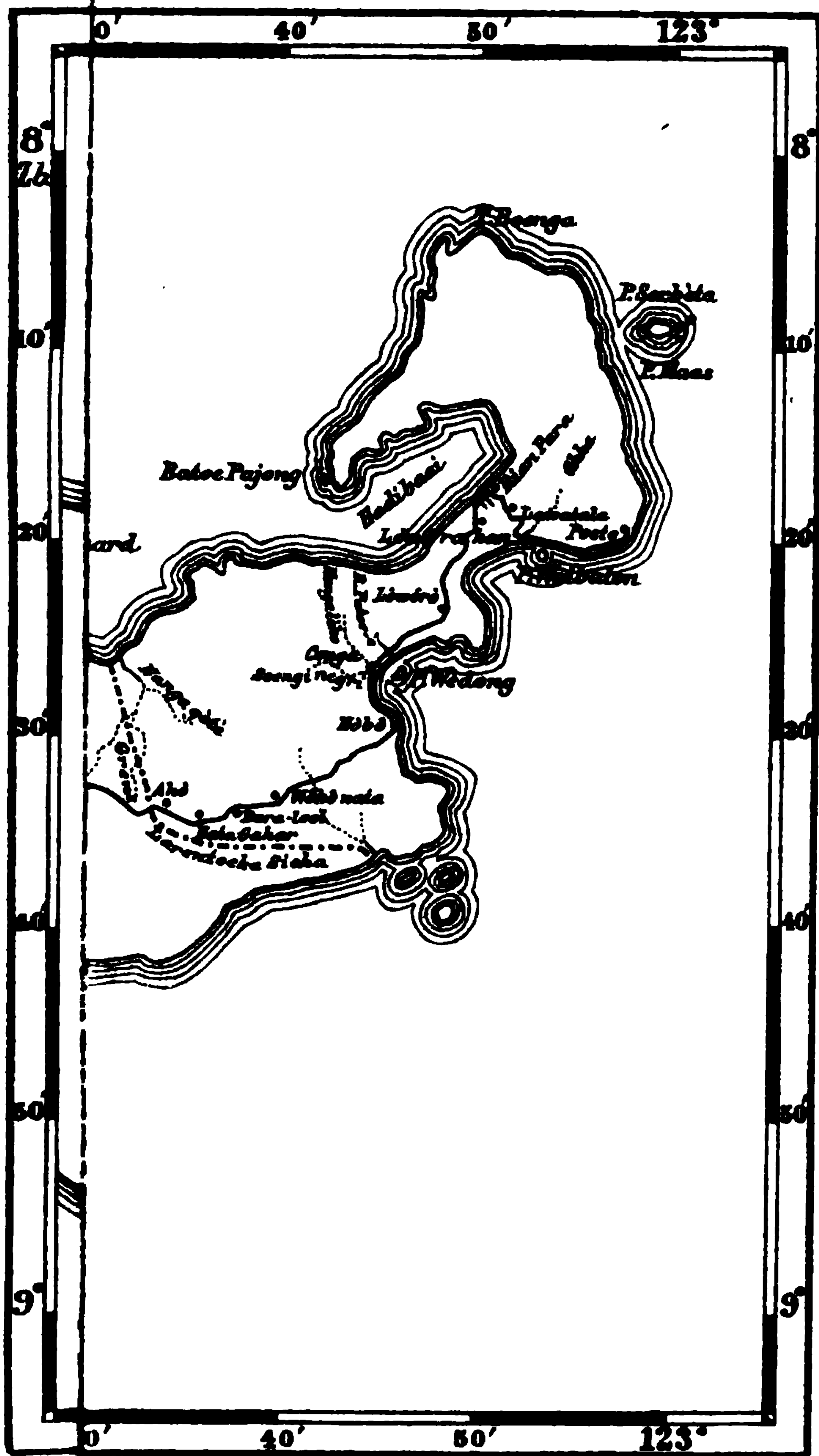
Caridagrus concretus.	kekoewai.
Eurylaimus ochromelas.	sempoer oedjau darat.
Caprimulgus affinis.	kolong.
Hypothymis azurea.	boeroeng taroem.
Chalcostetha insignis.	kelajoet.
Jole olivacea.	berĕbĕ.

BLADZ. 391.

Mixornis gularis.	sepompong.
Brachypteryx malaccensis.	boeroeng pelandoek.
Cisticola cursitans.	ketoppi.
Kittacincla macroura.	m'boeroek.
Chalcophops indica.	limbokan.
Rollulus rouloul.	siau.
Butorides javanica.	roetjau.
Fregata aquila.	bintajang.

BLADZ. 392.

Moschus napu.	pelandoek.
Halicore dujong.	doejong.
Crocodilus biporcatus.	bajĕ.

0′
40′
50′
123°
8°
10′
20′
30′
40′
50′
9°
P. Sachita
P. Baas
Batoe Pajong
Hadikaai
Limbri
Soengi Negri
Wedong
Hobo
Aho
Tara-look
Laranteeka Hiaka

INHOUD: